

► «ТӘШЕНЕВ ХАБАРШЫСЫ – ВЕСТНИК ТАШЕНЕВА»

TASHENEV
UNIVERSITY

ТӘШЕНЕВ ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК ТАШЕНЕВА
BULLETIN OF TASHENEV

№2 (5) 2025

TASHENEV
UNIVERSITY

**ЖҰМАБЕК
АХМЕТҰЛЫ
ТАШЕНЕВ
АТЫНДАҒЫ
УНИВЕРСИТЕТІ**

**УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ
ЖҰМАБЕКА
АХМЕТОВИЧА
ТАШЕНЕВА**

**ZHUMABEK
AKHMETOVICH
TASHENEV
UNIVERSITY**

ТӘШЕНЕВ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК ТАШЕНЕВА

BULLETIN OF TASHENEV

Ғылыми журналы

№2 (5) 2025

ШЫМКЕНТ
2025

УДК 001
ББК 72
Т29

Бас редактор – Главный редактор

Байболов К.С. – Ректор

Рысбекова Ж.К. – Стратегиялық даму және ғылым жөніндегі проректор м.а.

Байнеева П.Т. – Академиялық мәселелер жөніндегі проректор

Битұрсын Ғ.Ш. – Әлеуметтік- мәдени даму жөніндегі проректор

Оралбекова А.К. – Ғылым және инновация департаментінің директоры

Абенова Л.У. – Ғалым хатшы

Ботабаева Ж.Н. – IT және шетел тілдері факультетінің деканы

Мырзабек Л.Ә. – Дене шынықтыру және спорт факультетінің деканы

Мамыт А.А. – Педагогика және жаратылыстану ғылымдары факультетінің деканы

Қарсыбаев Б.Т. – Педагогика және өнер факультетінің деканы

Наурызбекова А.Е. – Экономика және құқық факультетінің деканы

Исмаилова М.Е. – Ғылым орталығының директоры

Жауапты хатшы және техникалық редакция: **Сыдықбай М.Д.**

*Журнал 2023 жылдың наурыз айынан бастап Шымкент қаласындағы
Жұмабек Ахметұлы Тәшенев АҚ университетінде жарық көрді.*

ISBN 978-601-08-5173-3

Журналға Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетіне есепке қою туралы **09.11.2023 ж. №KZ26VPY00081526** куәлігі берілген.

Меншік иесі: Жұмабек Ахметұлы Ташенев атындағы университеті АҚ

2024 жылдың сәуір айынан бастап шыға бастады. Жылына 4 рет жарық көреді.

Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді. Мақалада баяндалған мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакцияның мекенжайы:

Шымкент қаласы, Рашидова к-сі, №25

e-mail: nauka_zhtu22@mail.ru

© DIAS баспахана орталығы., 2025

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS	4-6
<i>Б.С. Тлеубаева., С.Ш. Тлеубаев</i> Құрманғазы атындағы қазақ ұлттық консерваториясында жас музыканттарды тәрбиелеудің дәстүрлері	7-17
<i>Қ.Молдабек., Р.И.Кенжебекова., Р.М. Ражаббаева</i> Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқыту, модельдеу	17-24
<i>С.Н.Алишымбаева</i> Ұлттық құндылықтар: мәңгілік мұра және ұрпақ сабақтастығы	24-30
<i>Р. И.Кенжебекова., Қ.Молдабек., З Н.С. Кенжаева</i> Сабақ және оқытуды ұйымдастырудың формалары мен құрылымы	31-37
<i>Д.К.Юнусова., Р. И.Кенжебекова</i> Мектепте дене шынықтыру мұғалімдерінің басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру	37-43
<i>Қожабеков Н.А., Шерімбаева Ж.Д., Турумбетова Г.А.</i> Абай Құнанбаев қазақ халқының ұлы философы	44-49
<i>Д.К.Азизханова., А.Қ.Қайнарбаева</i> Қазақ халқының күй өнері арқылы оқушылардың этнопедагогикалық мәдениетін қалыптастыру	49-53
<i>Р.И.Кенжебекова., Қ.Молдабек., Р.Хайруллаева</i> Интернационализация как контекст мирового образования	54-59
<i>Естемесова С.С., Д.М.Байгунова</i> Педагог музыканттың оқытушылардың рухани мәдениетін қалыптастыруда музыкалық-насихаттаушылық іс-әрекеті	59-65
<i>Қ.Молдабек., Р. И.Кенжебекова., Ш.Қ.Түймебай</i> Бастауыш сыныпта оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту	65-73
<i>Тажитаева Р.С., Қуандық Н.Ж., Қылышбаев А.Д.</i> Интернет пен әлеуметтік желілер қазақстан жастарын саяси әлеуметтендірудің құралы	73-79
<i>Б.Ф.Рахимов., Қ.Р.Калабаева</i> XXI-ші ғасырдағы графикалық дизайн саласында жасанды интеллектті пайдалану мүмкіндіктері	80-83
<i>Н.А.Қожабеков., А.Т.Кашкинбаева., А.А.Байжанова</i> Арал маңындағы сақ тайпаларының зерттелу тарихы	84-87
<i>А.А.Байжанова., Н.А.Қожабеков., А.Т.Кашкинбаева</i> Этносаралық үдерістерді зерттеудегі негізгі теориялық тұжырымдамалар	88-93
<i>Д. Алмерденов., Е.Т. Бекбосынов</i> Вопросы дипломатическо-экономических отношений между казахстаном и афганистаном в системе международных организаций	94-102
<i>Д.Д. Балтабай., К.Ж.Жусупбаева., Б.Ж.Хасанов</i> Research of didactic possibilities of clil technology in chemistry lessons	102-112
<i>О.С.Жанат</i> Қазақстандағы туризмнің ел экономикасына қосқан үлесі	112-116
<i>Михайлина И.Н., Оралбекова Ж.К.</i> Влияние цифровизации на организацию бухгалтерского учета в строительных компаниях республики казахстан	116-120
<i>Ж. Ахметова., Е.Т. Бекбосынов</i> Халықаралық ұйымдар жүйесінде орта азиядағы су мәселелерін дипломатиялық реттеу тетіктерінің іс жүзінде талдануы	120-129

<i>А.М. Есиркепова., Д.М. Махмуд., Р.Н. Серикова., С.Б. Аширбаева</i> Effectiveness of climate change mitigation technologies and innovations in agriculture in the turkestan region	129-144
<i>Д.М.Байгунова</i> Ақпараттық технологиялардың маңызы	144-149
<i>А. Калу., Е.Т. Бекбосынов</i> Реализация задач внешней политики республики казахстан в центральной азии с дипломатическими отношениями	149-158
<i>Н. Пірімбеков</i> Қазақстан республикасының еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымға мүшелігі және белсенділігінің ерекшеліктері	158-166
<i>Ескара М.А., Е.Ж.Спабекова., А.С.Тенлибаева</i> Продуктивность южно-казахских мериносовых овец и физико-механические свойства шерсти	166-172
<i>А.Б.Мамытова., А.Ж.Спабекова А.Ж., Ә.Р.Рзалы</i> Биология сабақтарында танымжорық ұйымдастыру жолдары	172-176
<i>Ә.Р. Рзалы., А.Ж.Спабекова., А.Б. Мамытова</i> Жаңа инновациялық технологияларды биология сабағында қолдану	177-180
<i>Р.Э.Айтқұлова., А.Р.Рзалы., А.Ш.Оңғар</i> Жасанды интеллектіні биология сабағында қолдану	181-184
<i>Н.Ш.Абдураимова., С.А.Тенлибаева., А.Ж.Жұмабекова</i> Биология зертханалық сабақтарында өсімдік каллустарын, культурасын жетілдірудің тиімді әдістері	184-191
<i>А.Умирзакова</i> Внешнеэкономический курс и политика правительств казахстана и венгрии в сфере торгово-экономических отношений	192-200
<i>Ж.Ж.Темирова., С.Б.Аширбаева., З.М.Оралова</i> Талшықты материалдардың құрылымы мен қасиеттерінің өзара байланысы	200-205
<i>Бекибаева Д.А., Аширбаева С.Б., Мустапаев А.А.</i> Современное состояние рынка труда региона	206-210
<i>Г.Ж. Жасан</i> Экономикаға әсер ететін интернет алаяқтықтың мәселелері мен алдын-алу шаралары	210-215
<i>С.Б.Аширбаева., Е.А. Бакиров Е.А., Э.А.Сапарбаева</i> Өңірде халықтың табыстылығын қаржылық жағдайын талдау жолдары	215-219
<i>З.А.Абдурахманова., М.А.Джорабаева., С.М.Туралина</i> Актуальные концепции интернационализации отраслевого комплекса страны и ее особенности в фармацевтической индустрии	220-227
<i>Э.А.Сапарбаева., С.Б.Аширбаева</i> Қазақстан экономикасы: 2024 жылдың негізгі тенденциялары мен болжамдары	228-239
<i>З.А.Абдурахманова., М.А.Джорабаева</i> Методические подходы к анализу интернационализации отраслевого комплекса страны с учетом особенностей фармацевтической индустрии	239-248
<i>Оралбекова Ж.К., Айтхожина Л.Ж., Михайлина И.Н., Успамбаева М.К.</i> Методология аудита	249-254
<i>Д.М.Байгунова, Естемесова С.С.</i> Оқытудың жаңа технологияларын музыка сабақтарында қолданудың ерекшеліктері	254-260
<i>Б.Б.Мейрбеков</i> Музыкалық – педагогикалық қызметтің мәні мен мазмұны	260-264

<i>П.І.Мәшір., И.Бөрі</i> Дәстүрлі аспаптар арқылы студенттерді отан сүйгіштікке тәрбиелеу	265-269
<i>Д.М.Байғунова</i> Педагог-музыканттың кәсіби мәдениеті	269-275
<i>Т.Д.Бердалиева</i> Физиканы оқытуда оқушыларға кәсіби бағыт-бағдар беру мәселесі	276-280
<i>М.К.Кукеева., Р.К.Тастыбаева</i> Қазақстанның облыстық ғылыми әмбебап кітапханаларындағы өлкетану ақпаратын интернет жеісінде насихаттау	281-286
<i>Г.Ж.Оралбеков., Т.Д.Бердалиева</i> Физика пәнін жаңартылған бағдарлама бойынша оқыту мәселесі	286-292
<i>А.С.Арысбаева., Б.Д.Оразов., Г.А.Рахман</i> Физиканы оқытуда компьютерлік технологияларды колдану: ойыс линзаның фокустық қашықтығын дөңес линзаның көмегімен анықтау әдісі	292-302
<i>Т.Д.Бердалиева., М.Д.Динаилова</i> Физикалық ұғымды қалыптастыру ерекшеліктері	303-307
<i>А.С.Арысбаева., Б.Д.Оразов., Г.А.Рахман</i> Физикалық тәжірибелік есептер, олардың оқу жүйесінде алатын орны	308-314

ҚҰРМАНҒАЗЫ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ КОНСЕРВАТОРИЯСЫНДА ЖАС МУЗЫКАНТТАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ДӘСТҮРЛЕРІ

Б.С. Тлеубаева¹ , С.Ш. Тлеубаев²

¹п.ғ.к., доцент Ж.Тәшенев атындағы университет. Шымкент қ., Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0003-2392-4161>

²филос.ғ.д., М.Әуезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік университетінің
профессоры, Шымкент қ., Қазақстан <https://orcid.org/0000-0002-2781-3197>

Аңдатпа

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы Қазақстанның мәдениетін дамытуға арналған ірі білім беру мекемелерінің бірі болып табылады. Оның 80 жылдық тарихы ұлы ұстаздар, шығармашылық тұлғалардың есімдері, жетістіктері және әлемге әйгілі өнерімен тығыз байланысты. Аталған оқу орны Қазақ музыкасының дамуына ықпал ете отырып, жаңа ұрпақ үшін білікті мамандар даярлауды жалғастыруда.

Құрманғазы ат. Қазақ ұлттық консерваториясы көптеген ұлы музыканттарды тәрбиелейді. Оның түлектері Қазақстанның ғана емес, әлемнің түрлі елдерінде танылып, қазақ музыкасының мәдениетін насихаттайды. Түлектердің шығармашылығы елдегі өнер мен мәдениеттің өсуіне ықпал етті, олар әлемге қазақ музыкасының танылуын ашты.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы-музыкалық білім мен өнердің бірегей орталығы, еліміздің өнері мен мәдениетінің дамуына үлкен әсер еткен оқу орны. Оның білім беру жүйесі заманауи талаптарға сәйкес жаңартылып, халықаралық деңгейде танылған мамандарды даярлауды жалғастыруда. Сонымен қатар, консерваторияның ғылыми бағыттары қазақ музыкасының жаңа жетістіктеріне және оның болашақ дамуына зор үлес қосуда.

Құрманғазы ат. Қазақ ұлттық консерваториясының өзара іс-қимылы басқа оқу орындарымен бірге оқу орнының білім беру және ғылыми қызметін дамытудың маңызды аспектісі болып табылады. Қазақстандық және халықаралық әріптестермен жолға қойылған байланыстар консерваторияның әлемдік мәдениеттегі жоғары орнын алуға, студенттердің кәсіби деңгейін арттыруға және ғылыми зерттеулердің сапасын жақсартуға ықпал етеді. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы басқа оқу орындарымен ынтымақтаса отырып, ұлттық музыкалық мәдениетті әлемдік деңгейде насихаттауға, мәдениетаралық диалогты дамытуға, сондай-ақ жастардың шығармашылық әлеуетін арттыруға барынша үлес қосады.

Кілт сөздер: Музыка, консерватория, шығармашылық, ынтымақтастық, өнер, мәдениет

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Құрманғазы атындағы ҚҰК) — Қазақстанның мәдениеті мен өнерінің дамуына зор үлес қосқан оқу орны. Бұл консерваторияның 80 жылдық тарихы қазақ музыка өнері мен педагогикасының басты құндылықтарын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу жолында маңызды рөл атқарды.

Кіріспе

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының тарихы

Құрылған жылы мен мақсаты:

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы 1944 жылы Алматы қаласында ашылды. Ол кезде оқу орны Алматыдағы музыкалық білім беру жүйесінің негізін қалаушы

ретінде қызмет етті. Консерваторияның ашылу мақсаты — еліміздегі музыкалық білім мен мәдениеттің деңгейін көтеру, жас таланттарды дайындау болды. Сонымен қатар, ұлттық музыка өнерінің сақталуына, дамуына және әлемдік деңгейде таныстырылуына үлкен көңіл бөлінді.

Аты мен құрметі:

Консерватория 1996 жылы қазақ халқының ұлы композиторы, домбырашы және дирижер Құрманғазы Сағырбайұлының атымен атала бастады. Құрманғазының шығармашылығы қазақ музыкасының дамуына үлкен әсер еткендігі белгілі, сондықтан оқу орны оның есімін абыроймен иеленді.

80 жылдық тарихи жолы

1944–1960 жылдар:

Алғашқы жылдары консерваторияда оқу үрдісі қиындықтармен басталды. Жаңа оқу орнына білікті оқытушылар мен студенттер қажет болды. Осы кезеңде педагогтар мен композиторлардың бірқатар алғашқы буыны қалыптасып, ұлттық музыкалық мектептің негізі қаланды. Консерватория алғашқы түлектерін шығарды, олар қазақ музыка өнерінің әртүрлі салаларында жұмыс істей бастады.

1960–1980 жылдар:

Бұл кезеңде консерватория өзінің білім беру жүйесін толықтап, жаңартып, көптеген академиялық бағдарламаларды енгізді. Әр жыл сайын студенттердің саны артып, оқу орнының беделі жоғарылады. Ұлттық және әлемдік музыка теориясы мен практикасы бойынша терең білім берілді. Сол уақытта көптеген танымал композиторлар, орындаушылар және дирижерлер осы оқу орнынан шықты.

1980–2000 жылдар:

Консерватория осы кезеңде халықаралық байланыстарын нығайтып, шетелдік оқу орындарымен тығыз қарым-қатынас орнатты. Сонымен қатар, халықтар арасында мәдениетаралық диалогты нығайту үшін көптеген халықаралық фестивальдер мен байқаулар ұйымдастырылды.

2000 жылдан бүгінге дейін:

Қазіргі таңда Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы — әлемдік деңгейде танылған оқу орны. Ол жоғары білікті мамандарды, шығармашылық тұлғаларды даярлайтын ордаға айналды. Жыл сайын консерватория мыңдаған студентті музыкалық біліммен қамтамасыз етеді, сонымен қатар, студенттердің шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға барлық жағдайды жасайды[1].

Зерттеу әдістері

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының ғылыми қызметі

Консерватория тек музыкалық білім берумен ғана шектелмейді. Ол ғылыми-зерттеу жұмыстарының да орталығы болып табылады. Оқу орнында музыка тарихы, теориясы, педагогикасы, музыка мәдениеті, композиция және орындаушылық шеберлігі бағыттары бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіледі. Консерваторияда музыкалық білім мен өнер саласында жетекші ғалымдар мен өнертанушылар жұмыс істейді, сондай-ақ әртүрлі ғылыми конференциялар мен семинарлар ұйымдастырылады.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының 80 жылдығы — бұл тек оқу орнының ғана емес, жалпы қазақ мәдениеті мен музыкасының мерейтойы болып табылады. Мерейтойға орай түрлі іс-шаралар, концерттер, ғылыми конференциялар өткізілуде. Бұл кезеңде оқу орнының ең үздік оқытушылары мен түлектерінің жетістіктері атап өтіліп, тарихтағы ерекше тұлғалардың атқарған рөлі еске алынды.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы — Қазақстанның мәдениеті мен өнерінің дамуына елеулі үлес қосқан, көптеген талантты музыканттарды, композиторларды, орындаушыларды тәрбиелеген оқу орны. Бұл консерваториядан шыққан көптеген түлектер Қазақстанның және халықаралық деңгейдегі атақты өнер қайраткерлеріне айналды. Олардың арасында композиторлар, дирижерлер, оркестр

жетекшілері, опера және халық әншілері, домбырашылар, пианистер мен басқа да музыканттар бар [2]. Төменде аталған оқу орнынан шыққан бірнеше атақты тұлектерді атап өтейік.

1. Нұрғиса Тілендиев (1935–1998)

Нұрғиса Тілендиев — қазақ халқының ұлы композиторы, дирижері, қобызшы және музыкалық педагогі. Ол қазақ музыкасының көрнекті өкілі ретінде танымал. Нұрғиса Тілендиев қазақтың дәстүрлі музыкасы мен классикалық музыка арасындағы көпір ретінде үлкен рөл атқарды. Оның туындылары — «Құдаша», «Аққу», «Балбырауын», «Ата толғауы» сияқты музыкалық шығармалар қазақстандық музыка мәдениетінің інжу-маржанына айналды. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияның түлегі болып табылады.

2. Ғазиза Жұбанова (1927–2019)

Ғазиза Жұбанова — композитор, музыкатанушы, педагог, қоғам қайраткері. Ол Қазақстанның музыка өнеріне үлкен ықпал еткен тұлға. Жұбанова қазақ музыкалық классикасын байытқан бірқатар шығармалардың авторы. Оның шығармашылық мұрасы кең ауқымды, соның ішінде симфониялық және камералық жанрларда жазылған туындылары да бар. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияның алғашқы түлектерінің бірі ретінде қазақ музыкасына ерекше жаңалықтар енгізген тұлға.

3. Абай Қасенов (1929–1999)

Абай Қасенов — қазақтың атақты дирижері, композиторы және музыканты. Ол Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясын бітіргеннен кейін көптеген оркестрлермен жұмыс істеді және Қазақстанның музыкалық мәдениетінде маңызды із қалдырды. Оның музыка әлеміндегі еңбек жолы көпшілікке танымал және оның шығармашылығы үлкен бағаланды.

4. Сәбит Бәйтерекөв (1947–2007)

Сәбит Бәйтерекөв — танымал қазақ композиторы және дирижер. Ол симфониялық және камералық музыка шығармаларын жазған, сондай-ақ Қазақстандағы көптеген музыкалық жобалар мен фестивальдердің белсенді қатысушысы болған. Оның ең танымал туындылары арасында көптеген оркестрлер мен ансамбльдер үшін жазылған шығармалары бар.

5. Марат Бисенғалиев

Марат Бисенғалиев — әлемге танымал қазақ виолончелисті және дирижері. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияны бітіргеннен кейін халықаралық деңгейде өнер көрсете бастады. Марат Бисенғалиев әлемнің көптеген беделді сахналарында өнер көрсетіп, әлемдік деңгейде танылған музыкантқа айналды.

6. Қанат Мұсабеков

Қанат Мұсабеков — белгілі қазақ әншісі, опера орындаушысы және педагог. Ол Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясын аяқтап, көп жылдар бойы Қазақстанның опера өнерін дамытуға зор үлес қосқан тұлға. Оның дауысы және орындаушылық шеберлігі көптеген тыңдарманға жоғары бағаланған.

7. Мұрат Мұхтарұлы

Мұрат Мұхтарұлы — танымал қазақ күйші-домбырашы, композитор және педагог. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияны бітіріп, қазақтың домбыра өнерін әлемдік деңгейде танытты. Оның шығармашылығы мен орындаушылық шеберлігі қазақ музыкасының көрнекті өкілдерінің қатарында тұр.

8. Роза Рымбаева

Роза Рымбаева — қазақ эстрадасының жарық жұлдызы, опера және классикалық музыка орындаушысы. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияның түлегі, опера әншісі ретінде әлемдік сахнада танылған тұлға. Оның өнері көптеген музыкалық жанрлар мен көркем өнер салаларында танылып, ол Қазақстанның мәдени аманаты болып саналады.

9. Қаршыға Ахмедияров

Қаршыға Ахмедияров — танымал дирижер, музыка және опера өнерінің майталманы. Ол көптеген ірі шығармашылық ұжымдардың жетекшісі болды және әлемнің түрлі елдерінде өнер көрсеткен. Құрманғазы атындағы консерваториядан алған білімін кәсіби сахнада толық пайдаланып, Қазақстанның музыка мәдениетін жоғары деңгейге көтерді.

10. Баян Есентаева

Баян Есентаева — белгілі продюсер, музыкант, және эстрада әншісі. Ол Құрманғазы атындағы консерваторияны бітіргеннен кейін эстрадалық музыкада өзін көрсете алды. Оның қатысуымен көптеген танымал жобалар, концерттер мен музыкалық шоулар ұйымдастырылды.

Талдау және нәтижелер

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының білім беру жүйесі мен ғылыми бағыттары

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы — Қазақстандағы ең ірі және беделді музыкалық оқу орны. Бұл жоғары оқу орнының білім беру жүйесі мен ғылыми бағыттары қазақ музыкасының дамуы мен ұлттық мәдениеттің ұрпақтан-ұрпаққа жетуіне айтарлықтай ықпал етті. Оның білім беру жүйесі мен ғылыми бағыттары музыкалық білім мен өнерді жоғары деңгейде дамытуға бағытталған, бұл оқу орнының әлемдік музыкалық қауымдастықта өзінің лайықты орнын алуға мүмкіндік береді.

Білім беру жүйесі

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы музыкалық білім беру саласында көптеген жылдар бойы тәжірибе жинақтап, кәсіби педагогикалық және ғылыми жүйені қалыптастырды. Білім беру жүйесі бірнеше негізгі бағытты қамтиды: орындаушылық өнер, композиция, дирижерлік, музыкалық білім беру, музыка теориясы мен тарихы, және музыка педагогикасы[3].

1. Оқу бағдарламалары мен мамандықтар

Консерваторияда бакалавриат, магистратура және докторантура деңгейінде білім беріледі. Бұл оқу орнының бағдарламалары студенттерге теориялық біліммен қатар, кәсіби орындаушылық дағдыларды дамытуға бағытталған. Мұнда студенттер музыка өнерінің әртүрлі салалары бойынша оқиды:

- **Домбыра, қобыз, гитара, фортепиано, скрипка, виолончель, флейта, труба** сияқты аспаптарда орындаушылық;

- **Опера, эстрада, халық әндері** сияқты жанрларда ән айту;

- **Композиция**, музыкалық шығармалар жазу;

- **Дирижерлік өнер**, оркестр мен ансамбльдерді басқару;

- **Музыкалық білім беру**, мектептер мен оқу орындарында музыкалық тәрбие мен білім беру;

- **Музыка теориясы мен тарихы**, музыкалық мәдениет туралы ғылыми зерттеулер.

2. Білім беру технологиялары мен әдістемелері

Қазіргі таңда консерваторияның оқу жүйесі халықаралық стандарттарға сай келеді. Оқу үдерісінде жаңа ақпараттық технологиялар, заманауи әдістемелер мен педагогикалық тәжірибелер қолданылады. Студенттер теориялық білімді практикамен ұштастыра отырып, өздерінің шығармашылық әлеуетін дамытады. Сонымен қатар, консерваторияда әлемнің үздік ұстаздарымен сабақтар өткізу, шеберлік кластарын ұйымдастыру, сондай-ақ халықаралық байқауларға қатысу мүмкіндіктері ұсынылады[4].

3. Халықаралық серіктестік

Консерватория әлемдік музыкалық білім беру орталықтарымен тығыз байланыс орнатқан. Ол халықаралық деңгейде білім алмасу, ғылыми конференциялар мен фестивальдер ұйымдастыру, сондай-ақ өз студенттерін шетелде білім алу мүмкіндіктерімен қамтамасыз ету арқылы өзінің білім беру жүйесін үнемі жетілдіріп отырады. Бұл студенттердің әлемдік музыкалық кеңістікте өз орындарын табуына, мәдениетаралық диалогты дамытуға ықпал етеді.

Ғылыми бағыттары

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының ғылыми қызметі оқу орнының дамуында маңызды орын алады. Ғылыми бағыттар жоғары білім мен мәдениет саласында жаңалықтар енгізу және қазақ музыкасының тарихи және теориялық аспектілерін терең зерттеу үшін ашылған.

1. Музыкалық теория мен тарих

Консерваторияның ғылыми қызметі негізінен музыкалық теория мен тарихты зерттеуге бағытталған. Мұнда қазақ музыкасының дәстүрлі және заманауи аспектілері, сондай-ақ әлемдік музыка тарихы мен теориясы қарастырылады. Ғалымдар мен оқытушылар қазақ музыкасының тарихын, оның даму кезеңдерін зерттейді және музыкалық шығармаларды терең талдайды. Сонымен қатар, Қазақ халқының музыкалық мұрасын зерттеумен бірге оның ұлттық аспаптарының ерекшеліктері мен даму тарихы да зерттеледі.

2. Композиторлық өнер

Композиторлық шығармашылық — консерваториядағы маңызды ғылыми бағыттардың бірі. Бұл салада студенттер мен ғылыми қызметкерлер қазақ музыкасының жаңа шығармаларын жазу, композиторлық техника мен стильдерді зерттеу бойынша жұмыс істейді. Қазақ музыкалық шығармаларының әртүрлі жанрлары бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіліп, жаңа идеялар мен шығармашылық шешімдер ұсынылады. Консерватория композиторлардың шығармашылығын дамытуға ерекше көңіл бөледі.

3. Музыкалық педагогика

Музыкалық педагогика саласындағы ғылыми зерттеулер консерваторияның педагогикалық әдістемелерін жетілдіруге бағытталған. Ғылыми-зерттеу жұмыстарының ішінде музыкалық білім беру, тәрбие әдістері, музыкалық өнердің негіздерін оқыту мен үйрету әдіснамалары зерттеледі. Мұнда музыка мұғалімдерінің біліктілігін арттыру және олардың кәсіби дағдыларын дамыту мақсатында жаңа оқу бағдарламалары мен оқу құралдары әзірленеді.

4. Музыка және мәдениет

Консерваторияның ғылыми-зерттеу жұмыстары музыка мәдениетінің әлеуметтік және мәдени рөлін зерттеуге де бағытталған. Бұл бағытта қазақ халқының музыкалық дәстүрлерін сақтау және насихаттау, ұлттық музыкалық мәдениет пен әлемдік музыкалық дәстүрлердің байланысын зерттеу мәселелері көтеріліп, түрлі ғылыми жобалар мен бағдарламалар іске асырылуда.

5. Қазіргі заманғы музыкалық жанрлар мен орындаушылық өнер

Қазіргі заманғы музыка саласында ғылыми зерттеулер жүргізу, оның ішінде электронды музыка, джаз, эстрада жанрларындағы орындаушылық өнер мен олардың теориялық аспектілерін зерттеу жұмыстары да кең орын алады. Консерваторияда жаңа музыкалық бағыттарды дамытуға көңіл бөлініп, ғылыми жұмыс пен шығармашылықты біріктіру арқылы жаңа форма мен стильдер бойынша зерттеулер жүргізіледі[5].

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының профессор-оқытушылар құрамы

Құрманғазы атындағы ҚҰК — Қазақстанның мәдениеті мен өнерін дамытуға елеулі үлес қосқан оқу орны. Оның профессор-оқытушылар құрамы оқу орнының негізгі күшіне айналып, студенттердің музыкалық білім алуын және кәсіби дағдыларын жетілдіруде маңызды рөл атқарады. Консерваторияның профессор-оқытушылар құрамы тек қазақстандық музыка өнерінің үздіктерінен ғана емес, сонымен қатар әлемдік деңгейдегі танымал музыканттар мен педагогтардан тұрады. Олар өз білімдері мен тәжірибелерін жас ұрпаққа беріп, музыкалық білім саласының дамуына ықпал етеді.

Профессор-оқытушылар құрамының құрамы мен құрылымы

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы өзінің профессор-оқытушылар құрамын жоғары кәсіби деңгейдегі мамандармен қамтамасыз етіп келеді. Оқытушылар

құрамына қазақ музыка өнерінің белгілі өкілдері, халықаралық деңгейде танылған музыканттар мен педагогтар, сондай-ақ көптеген ғылыми атақтары мен дәрежелері бар тұлғалар кіреді. Консерваторияның профессор-оқытушылар құрамы көпшілікке өздерінің шығармашылық еңбектерімен, педагогикалық жетістіктерімен танымал [6].

1. Профессорлар мен ғылым докторлары

Консерваторияның профессор-оқытушылар құрамында көптеген ғылым докторлары мен профессорлар бар. Олар жоғары ғылыми дәрежелері мен зерттеулерінің арқасында оқу орнының ғылыми бағыттарын жетілдіруге, педагогикалық үдерістерді жетік басқаруға ықпал етеді. Ғылым докторлары мен профессорлардың ғылыми еңбектері қазақ музыкасының теориясы, композициясы, тарихы және педагогикасы салаларында елеулі із қалдырған.

2. Академиктер мен өнертанушылар

Құрманғазы атындағы консерваторияның оқу құрамында еліміздің және әлемнің жетекші өнертанушылары мен музыкалық шығармашылық саласының белгілі өкілдері қызмет етеді. Олар қазақ музыкасын зерттеу, жаңа әдістемелер мен оқу бағдарламаларын енгізу, ұлттық музыка өнерінің әлемдік деңгейде танылуына үлес қосу бойынша ғылыми жұмыстар жүргізеді.

3. Педагогикалық тәжірибесі мол мамандар

Оқытушылардың көпшілігі музыкалық білім мен өнер саласындағы жоғары тәжірибеге ие. Олар тек теориялық біліммен ғана шектелмей, шығармашылық тәжірибелерін студенттермен бөліседі. Бұл педагогтар, әсіресе, орындаушылық өнер саласында үлкен тәжірибеге ие және өздерінің әртүрлі шығармашылық ұжымдарында жоғары нәтижелерге жеткен. Сондай-ақ, олар жас музыканттарға кәсіби дағдыларды дамыту мен шығармашылық ізденістерді ынталандыруды басты назарда ұстайды.

4. Шетелдік профессорлар мен мамандар

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы халықаралық серіктестіктер мен академиялық алмасуларды дамытуға бағытталған. Бұл аясында шетелдік профессорлар мен мамандар да консерваторияның профессор-оқытушылар құрамында қызмет етеді. Олар қазақ студенттеріне әлемдік музыкалық тәжірибені жеткізіп, жоғары білім беру жүйесінің жаңа әдістерін енгізу арқылы білім беру сапасын арттыруға үлес қосады.

Педагогикалық әдістемелер мен оқу үдерісі

Консерваторияның профессор-оқытушылар құрамы білім беру жүйесін үздіксіз жетілдіріп отырады. Оқу үдерісінде жаңа әдістемелер мен инновациялық педагогикалық тәсілдер енгізілген. Мұнда оқытушылар тек музыка теориясын және практикасын оқыту ғана емес, студенттерді шығармашылық тұрғыдан дамытуға бағытталған көптеген жаңа әдіс-тәсілдер қолданады[7].

1. Шеберлік кластар мен мастер-класстар

Профессорлар мен оқытушылар тұрақты түрде шеберлік кластарын, мастер-класстар мен арнайы дәрістер өткізеді. Бұл шаралар студенттерге әлемнің жетекші музыканттарымен тікелей қарым-қатынас орнатуға, тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді. Консерваториядағы осындай іс-шаралар студенттердің кәсіби деңгейін арттыруға және шығармашылық тұрғыдан дамуына зор ықпал етеді.

2. Интерактивті және тәжірибелік сабақтар

Оқытушылар сабақтарды теориялық және тәжірибелік тұрғыдан ұйымдастырады. Бұл тәсіл студенттерге музыкалық білімді тек кітаптардан ғана емес, сонымен қатар сахнада тәжірибе жинақтап, орындаушылық дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Музыка пәндерінің әртүрлі бағыттары бойынша тыңдаушылардың қызығушылығын арттырып, білім деңгейін көтеруге бағытталған түрлі әдістемелер қолданылады.

3. Жеке жұмыс пен шығармашылық ынталандыру

Әрбір студентке жеке бағыт-бағдар беріледі, бұл олардың жеке шығармашылық ерекшеліктерін дамытады. Консерваторияның оқытушылары әрбір студентке ерекше көңіл бөліп, олардың музыкалық талғамы мен шығармашылық қабілеттерін ашуға көмектеседі.

Профессор-оқытушылар құрамының шығармашылық қызметі

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының профессор-оқытушылар құрамы шығармашылық қызметті де белсенді түрде атқарады. Олардың көпшілігі әлемнің түкпір-түкпірінде өнер көрсетіп, ғылыми еңбектер мен зерттеулер жүргізеді, сондай-ақ мәдени шаралар мен халықаралық фестивальдерге қатысады. Олар өз шығармашылығын оқу процесіне интеграциялап, студенттерге жаңа әрі тың идеялар ұсынады[8].

Консерваторияның оқытушылары концерттер, қойылымдар мен көрмелер ұйымдастырып, олардың барысында студенттерді тәрбиелеп, шығармашылық тұрғыда шыңдайды.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының басқа оқу орындарымен қарым-қатынасы

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы — Қазақстанның мәдениеті мен өнерін дамытудағы маңызды оқу орны, оның білім беру жүйесі мен ғылыми жұмыстарын халықаралық деңгейде кеңейтуге үлкен көңіл бөлінеді. Бұл оқу орнының басқа жоғары оқу орындарымен, сонымен қатар шетелдік университеттер мен консерваториялармен орнатқан байланыстары оның білім беру жүйесінің сапасын арттыруға, мәдениетаралық диалогты дамытуға және студенттердің халықаралық тәжірибе алмасуына ықпал етеді.

1. Ішкі байланыстар: Қазақстандық жоғары оқу орындарымен ынтымақтастық

Құрманғазы атындағы ҚҰК Қазақстандағы басқа жоғары оқу орындарымен тығыз қарым-қатынас орнатқан. Бұл қарым-қатынас негізінен академиялық, ғылыми және мәдени салаларда жүзеге асырылады.

Академиялық ынтымақтастық

Құрманғазы атындағы ҚҰК өз білім беру бағдарламалары мен оқу әдістемелерін жетілдіру мақсатында Қазақстанның басқа жоғары оқу орындарымен, әсіресе өнер және гуманитарлық бағыттар бойынша жұмыс істейтін оқу орындарымен тығыз байланыста. Бұл қарым-қатынастар арқылы студенттер мен оқытушылар үшін академиялық алмасу бағдарламалары ұйымдастырылады, мұнда шығармашылық және ғылыми тәжірибе алмасу жүзеге асырылады. Мысалы, Қазақ ұлттық университеті (ҚазҰУ), Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті (ҚызПУ) мен басқа да оқу орындарымен ортақ ғылыми жобалар мен мәдени іс-шаралар ұйымдастырылады.

Ғылыми және мәдени іс-шаралар

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы әртүрлі ғылыми конференциялар, семинарлар мен симпозиумдар өткізуге тұрақты түрде қатысады. Мұндай шаралар, әсіресе Қазақстандағы өнер және музыка саласындағы зерттеулер мен жаңалықтарды талқылауға арналады. Бұл шаралар оқу орындары арасындағы білім мен ғылыми зерттеулерді дамытуға бағытталған және Құрманғазы атындағы консерваторияның елдегі музыка өнерін дамытудағы рөлін одан әрі күшейтеді[9].

Жас ұрпақты тәрбиелеудегі ынтымақтастық

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы сондай-ақ Қазақстанның басқа оқу орындарымен бірлесе отырып, жастарды мәдениетке, өнерге, ұлттық мұраны сақтауға бағытталған тәрбие жұмыстарын жүргізеді. Құрманғазы атындағы консерваторияның оқытушылары мен студенттері басқа университеттерде оқу және мәдени іс-шараларда өздерінің өнерлерін танытып, түрлі шығармашылық жобаларға қатысады. Бұл өз кезегінде жас музыканттардың көп қырлы дамуына мүмкіндік береді.

2. Халықаралық қарым-қатынас: Шетелдік оқу орындарымен ынтымақтастық

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы өзінің халықаралық байланыстарын үнемі дамытуға күш салып келеді. Бұл оқу орнының басқа елдердің жоғары

оқу орындарымен орнатқан қарым-қатынасы, әсіресе білім мен мәдениет саласындағы өзара тәжірибе алмасу аясында өте маңызды.

Шетелдік академиялық серіктестік

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы әлемнің жетекші консерваториялары мен музыкалық университеттерімен ынтымақтастық орнатқан. Мұндай қарым-қатынастар халықаралық академиялық алмасуларды дамытуға мүмкіндік береді. Консерватория студенттері мен оқытушылары халықаралық симпозиумдарға, ғылыми конференцияларға және шеберлік сыныптарына қатысып, әлемдік музыкалық тәжірибемен танысады. Сонымен қатар, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы шетелден келген профессорлар мен музыкалық білім саласының мамандарын шақырып, білім беру жүйесін жаңартуға және оқытушылардың кәсіби біліктілігін арттыруға назар аударады.

Білім беру бағдарламалары мен жобалар

Құрманғазы атындағы ҚҰК түрлі халықаралық білім беру жобаларына қатысады, бұл студенттер мен оқытушыларға басқа елдерде білім алу немесе тағылымдамадан өту мүмкіндігін береді. Мысалы, көптеген халықаралық университеттермен және консерваториялармен бірлесіп, қазақстандық студенттерге еуропалық немесе азиялық деңгейдегі музыканттармен оқу, зерттеу және орындаушылық тәжірибелерін дамытуға мүмкіндік беретін бағдарламалар іске асырылады. Осылайша, Құрманғазы атындағы консерваторияның студенттері мен оқытушылары әлемдік деңгейде танымал музыканттар мен педагогтармен бірлесіп жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болады.

Мәдениетаралық диалог

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы шетелдік оқу орындарымен ғана емес, сондай-ақ халықаралық мәдени ұйымдармен де тығыз байланыс орнатқан. Бұл мәдениетаралық диалогты дамытуға, әртүрлі халықтардың музыкалық мәдениетін танытуға мүмкіндік береді. Мысалы, консерватория шетелдік музыкалық фестивальдерге қатысып, өз студенттерінің өнерін әлемдік сахнада көрсетуге мүмкіндік алады. Сонымен қатар, халықаралық мәдени байланыстар мен жобалар арқылы Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы қазақ музыкасын әлемге танытып, мәдениетіміздің дамуына ықпал етеді.

Мұғалімдер мен студенттер үшін тағылымдамалар

Шетелдік оқу орындары мен мәдени ұйымдармен ынтымақтастық аясында Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы оқытушылары мен студенттері шетелде оқу немесе тағылымдамадан өту мүмкіндігіне ие. Бұл тәжірибе студенттердің кәсіби біліктілігін арттырып, олардың әлемдік музыкалық сахнада танылуына мүмкіндік береді. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы өз оқытушыларын әлемдік деңгейде танылған университеттер мен консерваторияларда білімін жетілдіруге бағытталған бағдарламаларға қатысуға жіберіп, олардың халықаралық педагогикалық тәжірибесін оқу үдерісіне енгізуге ұмтылады.

3. Бірлескен шығармашылық жобалар мен фестивальдер

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы басқа жоғары оқу орындарымен бірге бірлескен шығармашылық жобаларды жүзеге асырады. Бұл жобалар көбінесе музыка өнері мен мәдениеттің түрлі салаларын қамтиды және студенттер мен оқытушыларды жаңа тәжірибелерге жетелейді. Әр түрлі музыкалық фестивальдер мен конкурстарды ұйымдастыру арқылы Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы өз студенттеріне әлемдік деңгейдегі сахналарда өнер көрсету мүмкіндігін ұсынады.

Қорытынды:

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы Қазақстанның мәдениетін дамыту жолындағы басты күштердің бірі болып табылады. Оның 80 жылдық тарихы — ұлы ұстаздар мен шығармашылық тұлғалардың есімдерімен, жетістіктерімен және халықаралық деңгейде танылған өнерімен тығыз байланысты. Аталған оқу орны қазақ музыкасының дамуына ықпал етіп, жаңа буындар үшін білікті мамандар даярлауды жалғастыруда[10].

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы көптеген ұлы музыканттарды дүниеге әкелді. Оның түлектері Қазақстанның ғана емес, әлемнің әртүрлі елдерінде танылып, қазақ музыкасының мәдениетін насихаттап жүр. Түлектерінің шығармашылығы еліміздегі өнер мен мәдениеттің өсуіне ықпал етіп, олар қазақ музыкасының әлемге танылуына жол ашты.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы — музыкалық білім мен өнердің айрықша ордасы, еліміздегі музыкалық білім мен мәдениеттің дамуына үлкен ықпал еткен оқу орны. Оның білім беру жүйесі қазіргі заман талабына сәйкес жаңартылып, халықаралық деңгейде танылған мамандар даярлауды жалғастыруда. Сонымен қатар, консерваторияның ғылыми бағыттары қазақ музыкасының жаңа жетістіктері мен оның болашақтағы дамуына үлкен үлес қосуда.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының профессор-оқытушылар құрамы — оқу орнының білім беру сапасының кепілі. Оның құрамында тек жоғары білікті музыканттар мен педагогтар ғана емес, сондай-ақ ғылыми жұмыс пен шығармашылықты үйлестіре отырып, студенттерге үздік білім беруді мақсат еткен мамандар қызмет етеді. Оқытушылардың кәсіби деңгейі мен шығармашылық қызметі консерваторияның білім беру жүйесін дамытудың негізі болып табылады. Бұл оқу орнының түлектері әлемнің түрлі сахналарында жоғары дәрежеде өнер көрсетіп, Қазақстанның мәдени мұрасын әлемге танытуға үлес қосып келеді.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының басқа оқу орындарымен қарым-қатынасы оқу орнының білім беру және ғылыми қызметін дамытудың маңызды аспектісі болып табылады. Қазақстандық және халықаралық серіктестермен орнатылған байланыстар консерваторияның әлемдік мәдениетте жоғары орнын алуға, студенттердің кәсіби деңгейін арттыруға және ғылыми зерттеулердің сапасын жетілдіруге ықпал етеді. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы басқа оқу орындарымен байланыстары арқылы ұлттық музыкалық мәдениетті әлемдік деңгейде танытуға, мәдениетаралық диалогты дамытуға, сондай-ақ жастардың шығармашылық әлеуетін шыңдауға барынша үлес қосып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбдіқалықова, З. Қ. (2018). Қазақстандағы музыка тәрбиесінің тарихы мен теориясы. Алматы: Қазақ университеті.
2. Махмутова, Г. А. (2017). Қазіргі заманғы музыкалық білім: теориясы мен практикасы. Қарағанды: ҚарМУ баспасы.
3. Музыка мен өнер саласындағы инновациялар мен дәстүрлер. (2020). *Scopus Journal of Musical Education*, 35(4), 22-29.
4. Жамбылова, Н. Қ. (2019). Музыкалық білім беру мен педагогика. Алматы: ЖШС "Өнер".
5. Ержанова, С. Р. (2021). Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы: даму жолдары мен жетістіктері. Жоғары оқу орындары педагогикасы журналы, 18(2), 45-53.
6. Каримова, Л. А. (2016). Музыка өнерін зерттеу және музыкалық мектептерде білім беру. Қызылорда: Қызылорда университеті.
7. Сейітханова, А. Т. (2015). Қазіргі заманғы музыкалық білім беру жүйесінің өзекті мәселелері. Қазақстандағы музыкалық білім беру мәселелері журналы, 2, 54-59.
8. Бағдатова, Б. Т. (2022). Музыкалық білім беру саласындағы дәстүрлер мен инновациялар. *Scopus Music and Art Education Journal*, 11(1), 101-108.
9. Кенжебекова, М. А. (2018). Жас музыканттар үшін шығармашылық даму жолдары. Өнер және мәдениет журналы, 19(4), 78-84.
10. Мақышева, А. А. (2020). Қазақ ұлттық өнерін дамытудағы Құрманғазы атындағы консерваторияның рөлі. *Scopus Journal of Music Education and Pedagogy*, 40(3), 102-109.

ТРАДИЦИИ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЫХ МУЗЫКАНТОВ В КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНСЕРВАТОРИИ ИМ. КУРМАНГАЗЫ.

Б.С. Тлеубаев¹, С.Ш. Тлеубаев²

¹к.п.н., доцент университета имени Ж.Ташенева г.Шымкент, Казахстан

²д.филос.н., профессор Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан

Аннотация. Казахская национальная консерватория имени Курмангазы является одной из крупных образовательных учреждений для развития культуры Казахстана. Его 80-летняя история тесно связана с именами, достижениями и всемирно признанным искусством великих учителей и творческих личностей. Данное учебное заведение продолжает готовить квалифицированных специалистов для новых поколений, способствуя развитию казахской музыки.

Казахская национальная консерватория им. Курмангазы вырастила многих великих музыкантов. Его выпускники признаны в разных странах не только Казахстана, но и мира, пропагандируют культуру казахской музыки. Творчество выпускников способствовало росту искусства и культуры в стране, они открыли миру признание казахской музыки.

Казахская национальная консерватория им. Курмангазы-уникальный центр музыкального образования и искусства, учебное заведение, оказавшее большое влияние на развитие искусства и культуры страны. Его система образования обновляется в соответствии с современными требованиями и продолжает готовить международно признанных специалистов. Кроме того, научные направления консерватории вносят большой вклад в новые достижения казахской музыки и ее будущее развитие.

Взаимодействие Казахской национальной консерватории им.Курмангазы с другими учебными заведениями является важным аспектом развития образовательной и научной деятельности учебного заведения. Налаженные контакты с казахстанскими и международными партнерами способствуют завоеванию высокого места консерватории в мировой культуре, повышению профессионального уровня студентов и совершенствованию качества научных исследований. Казахская национальная консерватория имени Курмангазы сотрудничая с другими учебными заведениями вносит максимальный вклад в популяризацию национальной музыкальной культуры на мировом уровне, развитие межкультурного диалога, а также повышение творческого потенциала молодежи.

Ключевые слова: Музыка, консерватория, творчество, сотрудничество, искусство, культура

TRADITIONS OF EDUCATION OF YOUNG MUSICIANS AT THE KURMANGAZY KAZAKH NATIONAL CONSERVATORY.

B. S. Tleubayeva¹, S. Sh. Tleubayev²

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Zh. Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

² Doctor of Philosophy, Professor, of M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. The Kurmangazy Kazakh National Conservatory is one of the largest educational institutions for the development of culture in Kazakhstan. Its 80-year history is closely linked to the names, achievements and internationally recognized art of great teachers and creative

personalities. This educational institution continues to train qualified specialists for new generations, contributing to the development of Kazakh music.

Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy has nurtured many great musicians. Its graduates are recognized in different countries not only in Kazakhstan, but also in the world, and promote the culture of Kazakh music. The creativity of the graduates contributed to the growth of art and culture in the country, they opened the recognition of Kazakh music to the world.

Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy is a unique center of musical education and art, an educational institution that has had a great impact on the development of the country's art and culture. Its education system is being updated in accordance with modern requirements and continues to train internationally recognized specialists. In addition, the scientific directions of the conservatory make a great contribution to the new achievements of Kazakh music and its future development.

Interaction of the Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy with other educational institutions is an important aspect of the development of educational and scientific activities of the educational institution. Established contacts with Kazakhstani and international partners contribute to the achievement of the conservatory's high place in world culture, improving the professional level of students and improving the quality of scientific research. The Kurmangazy Kazakh National Conservatory, cooperating with other educational institutions, makes the maximum contribution to the popularization of national musical culture at the world level, the development of intercultural dialogue, as well as increasing the creative potential of young people.

Key words: music, and conservatory, creativity, collaboration, art, culture

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІН МЕТАПӘНДІК ТҰРҒЫДАН ОҚЫТУ , МОДЕЛЬДЕУ

¹Қ.Молдабек, ²Р. И.Кенжебекова, ³Р.М. Ражаббаева

¹П. ғ. д., профессор, ² п. ғ. к., профессор, ³Пик 21-5к тобының 4 курс студенті
Ташаенев университеті, Шымкент, Қазақстан

¹moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Аңдатпа. Мақалада бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқыту , модельдеу қарастырылған. Модельдеу зерттелетін нысанның мінездемесін көрсететін ұқсастықтарды, көрініс пен үдерісті бейнелеу үшін керек екені белгіленген. Модель түпнұсқа туралы ақпаратты құрастыру және көбейту, жаңа құрылымын жасау, басшылық ету мен дамыту қызметін атқарған. Модельді құрастыру іске асырудан әрекетке даярлықты бейнелейтін аралық көрсетілген. Модельдеу әдістемесі – танымның көрінісі мен нысанын саналы талдаудың белгілі түрі. Сондықтан зерттеу жұмысымыздың міндетіне сай бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқытудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасау қажеттігі туындаған.

Кілт сөздер: бастауыш, білім, метапән, оқыту , модельдеу.

Оқытудың, жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеудің жаңа, инновациялық модельдерін жасау – педагогика ғылымындағы басты міндеттердің бірі. Модельдеу зерттелетін нысанның мінездемесін көрсететін ұқсастықтарды, көрініс пен үдерісті бейнелеу үшін керек екені белгілі. Модель түпнұсқа туралы ақпаратты құрастыру және көбейту, жаңа

құрылымын жасау, басшылық ету мен дамыту қызметін атқарады. Модельді құрастыру іске асырудан әрекетке даярлықты бейнелейтін аралықты көрсетеді. Модельдеу әдістемесі – танымның көрінісі мен нысанын саналы талдаудың белгілі түрі. Сондықтан зерттеу жұмысымыздың міндетіне сай бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқытудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасау қажеттігі туындады.

М.Вартофскийдің пікірінше, модельдеу болашақ әрекетке бағдарланған прототип деп аталуы тиіс. «Ең алдымен менің есептейтінім, модельдер – біздің техникалық жабдықтауымыздың жоғары мамандандырылған бөлігі, олардың өзіндік қызметтері болашақты жасаудан тұрады. Модель ретінде мен кейбір мәнді ғана емес, осы мәнді анықтайтын әрекет тәсілін көремін. Бұл мағынада үлгілер – мақсаттарды іске асыру және сонымен қатар осы мақсаттарды іске асыратын құралдар ... үлгі бір мезгілде мақсатты ескеріледі және оның жүзеге асуын кепілдейді» [1,б. 507]. Осы ретте біз, ғалымның мәнді ғана емес, сол мәнді анықтайтын тәсілін де модель ретінде көруі туралы пікірін құптаймыз.

Н.Д.Хмель модельдеуді біртұтас педагогикалық үдерісті жүзеге асырудың маңызды бөлігі деп есептейді, яғни зерттеуші ұстаз үшін модельдеу зерттелінетін құбылыстың идеалдық моделін қайта жасаудың тәсілі болатынын айтады. Практик ұстаз үшін модельдеу іс-әрекетінің мақсатына сәйкес оның жағдайын өзгерткісі келетін белгілі бір педагогикалық құбылысты немесе үдерісті тұтасымен ойша (алдын-ала) қайта құру тәсілі болады. Басқаша айтқанда, модельдеу ұстаз үшін педагогикалық теория мен нақтылы практикалық іс-әрекет арасындағы бөлік болады [2 б. 128]. Ғалымның осы ойын толықтай зерттеу жұмысымызда басшылыққа аламыз. Өйткені әуелі ойша модель жасап алудың маңызы қор екені белгілі.

«Модель» сөзі француз тілінен «үлгі» деген мағынаны білдіреді. Ш.Т.Таубаева «Педагогика әдіснамасы» атты зерттеу еңбегінде педагогика саласындағы модельдеу мәселесіне кеңірек тоқталған. ««Модель» түсінігі, латынның «modules» сөзінен туындаған, ол «өлшем», «бейне» деген түсінікті білдіреді. «Модельдеу» түсінігі ғылым саласында әртүрлі мағынада пайдаланылады. Нақты мағынада «модельдеу» объектінің арнайы жасалған пішінінің, нақты нысанның сипаттамасын өңдеп жасауы» [3],– деген пікір айтады. Ғалымның ізімен біз де модельге осындай анықтама берілуін қолдаймыз.

Жоғарыдағы ой-пікірлерді жүйелеп тұжырымдау негізінде, біз модельдеудің адамның кәсіби қызметінің әр түрлі салаларында кеңінен қолданылатын әрекет екеніне көз жеткіземіз. Педагогикада модельдеу теориялық зерттеудің әдісі ретінде де, дәстүрлі проблемаларды дәстүрлі емес тәсілмен (педагогикалық новация) шешуге шоғырланған сана-сезім, қиял және логика жұмысының ерекше тәсілі ретінде және студенттермен, біліктілігін арттыру курсының тыңдаушыларымен, мектеп оқушыларымен және т.б. сабақ өткізу үшін оқу құралы ретінде пайдаланылады.

Педагогикадағы модельдеу – педагогикалық материалдардың, құбылыстардың, үдерістердің көшірмесін құрастыру, зерттелетін педагогикалық жүйелерді схемалық бейнелеу үшін қолданылады. Қазіргі педагогикалық модельдердің басым көпшілігі дидактикалық құбылыстарға жатады. Дидактикалық модельдеуді төмендегідей маңызды міндеттерді шешу үшін қолдануға болады: оқу материалының құрылымын оңтайландыру; оқу үдерісін жоспарлауды жақсарту; танымдық әрекетті басқару; оқу-тәрбие үдерісін басқару; диагностика, болжам жасау, оқытуды жобалау.

Осы айтылғандарды негізге ала отырып, біз педагогикада модельдеу мынадай жағдайларда қолданылатынын байқадық:

- а) педагогикалық міндеттерді және педагогикалық жағдаяттарды модельдеу;
- б) оқыту, тәрбие, үйренушілерді дамыту үдерісін модельдеу;
- в) білім беру мекемелерін басқару жүйесі жағдайын модельдеу.

Сонымен біз модельдің алғашқы құрылымдық элементі көп ақпарат арасынан зерттелетін объект туралы негізгі мәліметтерді бөліп алуға мүмкіндік жасайтын, педагогикалық үдерістің мақсатын, мазмұнын, формасы, технологиялары мен құралдары және нәтижесін анықтайтын ұғым деп тұжырымдаймыз.

Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқыту моделін жасауда біз бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын, бастауыш сыныпқа арналған жаңартылған оқу бағдарламаларын, дербес пәндердің әдістемесін басшылыққа алдық.

Ұсынылып отырған модельдің мақсаты – бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыда оқыту. Модельдің теориялық негіздері – жұмысымыздың алғашқы тармақшасында талданып кеткен «метапән», «метапәндік тұрғыда оқыту» ұғымына қатысты ілімдер және Д.В.Давыдов, Ж.Пиажениң, Д.Дьюидің тұлғаның дамуы, дамыта оқыту, прагматикалық педагогикаға қатысты еңбектеріндегі түйінді ойлар.

Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқытуға арналған модель арнайы әдіснамалық тұғырлар мен дидактикалық ұстанымдарды басшылыққа алуды талап етті.

Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыда оқыту стратегиялық бағытын анықтайтын теориялық негіздеме мен ұстаным, тұғырлар, жетекші идеялардың анықтамасын талап етеді.

Ғылыми әдебиеттерде «тұғыр» түсінігі мәселенің шешімі ретінде әдістер, ұстанымдар, ойларға сәйкес қолданылады. Тұғыр - әдіснамалар мен көзқарастардың шешімін табатын, философиялық, психологиялық- педагогикалық алғышарттардың негізгі ойларын ашатын құрал, мақсатқа жетудің механизмі, ұстанымдары, басты мақсаттары болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық көзқарас негізінде бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыда оқытуда мынадай әдіснамалық тұғырлар негізге алынады: синергетикалық, аксиологиялық, біртұтастық, жүйелік, іс-әрекеттік, кешендік, тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік.

Синергетикалық тұғырдың негізін қалаушы Г. Хакеннің тұжырымы бойынша, синергетика жүйелердің уақытша эволюциясын зерттеумен айналысады және оны жалпы жүйелік талдаудың бір бөлігі ретінде санауға болады, себебі синергетикада да және жүйелік талдауда да жүйе қызметінің негізі болып табылатын жалпы ұстанымдар басты қызығушылық тудырады. Синергетикалық заңдардың кеңінен қолданылуы синергетиканы өзіне физиканы, философияны, кибернетиканы, әлеуметтануды, биологияны, педагогиканы және т.б. ғылымдарды қамтыған «жалпыға ортақ және әмбебап» сала деп санау керек деген ойдан алыспыз. Бірақ, синергетикалық заңдылықтардың ашылуы жүйелік тұғырдың ілгері дамуымен байланысты және жеке зерттеу пәніне ие жаңа ғылымды емес, көптеген ғылыми мәселелерді басқа қырынан байқауға мүмкіндік беретін жаңа көзқарастар мен парадигмалар жүйесін білдіреді.

Жаңа әдіснама ретіндегі синергетиканың маңыздылығы өзін-өзі ұйымдастыру мен ұйымдастыру құбылыстарының жалпы тетіктері мен заңдылықтарын аша келе, «барлық тіршіліктің тұтастығын барынша толық суреттеуге, әлемнің ортақ процессуалдық үлгісін құруға мүмкіндік береді және онда барлығы – өлі-тірі табиғаттың тіршілігі, адамның өмірі мен шығармашылығы, қоғам өмірі, мәдениет пен білім беру тұтас үзілмейтіндей түйінге байланысқандығымен» анықталады.

Синергетикалық тұғыр әдіснамалық аппаратының (зерттеу амалдарының) қолданылу салалары айтарлықтай кең. Оған мыналар жатады: тепе-теңдіктен алыс ашық жүйелердің термодинамикасы; әр түрлі табиғаты бар жүйелердің өзін-өзі ұйымдастыру және ұжымдық тәртібінің теориясы; сызықты емес ортаның (плазма физикасы, химиялық реакциялар, биологиялық жүйелер және т.с.с.) көп кластарында (түрлерінде) пайда болатын шиеленістік күйдегі режимдер теориясы. Синергетиканың маңызды проблемаларының бірі – динамикалық хаосағы жүйелерді зерттеу. Табиғатта тәртіптен хаосқа (ретсіздікке, тәртіпсіздікке) және керісінше – хаостан тәртіпке көшудің әмбебап сценарийлері барлығы анықталды. Осы үдерістерді зерттеу хаосты басқарудың принципиалды мүмкіндігін ашты.

Жалпыға ортақ түсініктерге сәйкес үдеріс ретіндегі білім беру диалектикалық өзара байланысқан, бірақ дербес, өзіндік сипаттамаларына ие екі жақты қамтиды. Бір жағынан,

білім беру «адам, қоғам, мемлекет мүддесіндегі тәрбие беру мен оқытудың мақсатқа бағытталған үдерісі». Осы тұрғыдан алғанда, үдеріс ретіндегі білім беру объектілендірілген сипатқа ие, яғни шынайы болмыстың бір бөлігі болып, ал оның субъектісі ретінде білім беруші (оқытушы, педагог) саналады. Екінші жағынан, білім беру – ол білім алушының білім, білік және дағдыларды меңгеруі, дамуы, жетілуі, сонымен қатар барынша жоғары білім деңгейіне жету мақсатымен білім алу тәсілдерін меңгеру. Осы жағдайда білім беру субъектісі болып білім алушы саналады, яғни білім беру үдеріс субъектілік деңгейде жүзеге асады.

Метапәндік тұрғыда оқыту өзінің объективтелген аспектісінде «оқушылардың әлемді біртұтас қабылдауына, реттеуші, танымдық, коммуникативтік оқу әрекеттерін ұйымдастыруға мүмкіндік беруші үдеріс» болып табылады.

Синергетика тұрғысынан алғанда, білім беру феномені тепе-теңдіксіз күйдегі кез келген күрделі ұйымдасқан жүйелердің өзіндік ұйымдасуынан тұрады. Мұндай өзіндік ұйымдасудың себебі болып осы жүйелердің барлық құрамдас бөліктерінің өзара әрекеттестігі саналады. Сондықтан оқыту (тәрбие беру) тек педагогтің ықпалымен ғана емес, сонымен қатар білім беру үдерісінің барлық субъектілерінің ұжымдық өзараәрекеттестігімен шартталған үдерісі болып табылады. Олардың әрқайсысы кез келген жағдайда өзін барлығының дамуына ықпал ететін бастамашы (аттрактор) сияқты көрсете алады. Бұл арада педагогтерге білім алушылардың жағымды бастамаларын қолдауы маңызды.

Зерттеушілер синергетикалық өз табиғатынан педагогикалық жүйелерді басқаруда өзіндік ұйымдасу мен өзін-өзі дамыту тетіктеріне сүйенудің маңыздылығын да бөліп көрсетеді, яғни оқу қоғамдастықтарының (білім беру саласы, білім беру мекемесі, оқу тобы және т.б.) деңгейінде, тұлғалық (білім алушының, педагогтің) деңгейінде, әсіресе жеке, топтық рефлексия арқылы ұйымдастыруды айтады.

Қазақстанның ғалымдар арасынан З.Ж.Жаңабаев педагогика мен синергетиканың арасындағы тығыз байланысты көрсете отырып, педагогикадағы жүйелілік-қызметтік әдістер синергетикалық тұғыр негізінде дамиды деген пікір айтты.

Білім беру мазмұны аспектісінде синергетика бүгінгі күнде аса өзекті мәселені шешу үшін оның тәртіптік құрылымынан арылып және әр түрлі пәндер бойынша білімдерді біріктіру, кіріктіру ұстанымын жүзеге асыру бойынша әдіснамалық негіздерді қамтамасыз етеді. Әр түрлі жаратылыстағы құбылыстар мен үдерістердің тұтастығын аша келе, синергетика әр түрлі пәндік ғылыми білімдерді ортақ жүйеге біріктіру, кіріктіру үшін жалпы негіздемелерді айқындауға, бағыт белгілеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар олардың теориялық және әдіснамалық деңгейлерінде бірігуінің жаңа тұжырымдамалық тұғырнамасы болуы мүмкін.

Осылайша, педагогикалық құбылыстарды қарастыруға синергетиканың әдіснамалық түсініктерін қолдану олардың мәнін терең және жан-жақты ашып қана қоймай, тәжірибелік педагогикалық іс-әрекетті барынша тиімді атқаруға мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Синергетиканың өзін-өзі ұйымдастыру теориясының зерттеуіміз үшін маңызы зор. Өйткені бастауыш сынып оқушылары метапәндік білімді белсенді түрде игере отырып, қойылған міндеттер мен талқыланатын өзекті мәселелерді түсінуге, өздігінен шешім іздеуге, қорытынды жасауға, жалпылауға ұмтылады. Бұл кезде оларда ақпарат жайлы білімдер бейберекеттіліктен (хаостан) реттілікке өтеді. Осылайша бастауыш сынып оқушыларында жүйелі әрекет өрісі пайда болады, танымдық және шығармашылық қабілеттері артады.

Метапәндік білім беру барысындағы ұжымдық (топтық) таным үдерісін синергетикалық бағытта ұйымдастыру оның қатысушыларының ынтымақтаса әрекет ете білуі және ұжымның (топтың) әр мүшесінің жауапкершілікті сезінуі, басқалардың құқықтарын аяқ асты етпеу, топ мүшелерінің құндылықтарын мойындау арқылы бірлесе білім алуда демократиялық үдерісті қалыптастыру болып табылады. Бұл қазіргі уақытта

көп айтылып жүрген шыдамдылық немесе толеранттылықты нәтижелі етеді. Сонымен білімнің синергетикасы білім берудің байырғы үлгілерінен өзге, жаңа педагогикалық әлемді синергетикалық тұрғыдан қарастыратын, балаларға өзін-өзі танудың, өзін-өзі дамытудың жаңа әдістерін меңгеруге бағытталған жаңа әдіснамасы болып табылады. Оны басшылыққа алу оқушылардың метапәндік білімді игерудегі бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Білім беру саласында осындай біріктіруші болып біртұтастық, іс-әрекеттік, құзыреттілік тұғыр саналады. Адамгершілік көзқарастар мен жалпы адами құндылықтарға жүгінудің ерекшелігіндегі қоғамдық дамудың заманауи тұжырымдамасы бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыда оқыту **аксиологиялық** дамудың мәнін белсендіреді.

Аксиология грек тілінен аударғанда («*axia*» – құндылық және «*logos*» - ғылым) әлемдегі құндылық жүйесі мен табиғаттағы философиялық ғылымның құндылығын білдіреді. Барлық антропологиялық ғылым адамды зерттей отырып, кез-келген қызметтің түрлеріне қатысты оның көптеген құндылықтарын анықтайды. Философияда «құндылық» қоғамдағы адамның дамуы мен тұлғаның өзін-өзі жетілдіру мүмкіндігіндегі, объективті өмірдегі адамдық қатынасты білдіреді.

Біртұтастық тұғыры мағынасы және құрылымы бойынша барлық күрделі объектілердің жалпыланған сипаттамасы ретінде жүреді. Бұл жүйе элементтерінің арасында даярлықтың әр түрлі деңгейдегі іс-әрекеттердің үйлесімін, теориялық жүйенің тәжірибелік кәсіби іс-әрекетпен байланысын, білім беру бағдарламаларының сабақтастығын қамтамасыз ететін белгілі қатынастар мен байланыстардың болуын болжайды. Біртұтастық белгілі сипаттамалардан тұрады: құрылымдық, өзара байланыстылық, өзара тәуелділік, өзара әрекеттестік.

Кәсіби білім беру жүйесінде біртұтастық тұғырының жүзеге асырылу мәселесі педагог-ғалымдардың арасында үнемі пікірталастар тудырады. Біртұтастық тұғырды қарастыру төңірегінде дүниетанымды қалыптастыру мәселесіне және тұлғаның тұтас құрылымындағы зияткерліктің, эмоционалдылықтың және еріктік компоненттерінің өзара әрекеттестігі сияқты оның құрамдас бөліктеріне де ерекше назар аударылады (А.И.Липкина, Н.А.Менчинская, Т.К.Мухина, Г.М.Шакирова және т.б.).

Психологияда **біртұтастық тұғыры** (ағ. *holistic approach*) тұтас феномендер тәрізді психиканы, сананы және мінез-құлықты зерттеу ұстанымдарының жиынтығы ретінде қарастырылады.

В.С.Ильин өзінің зерттеуінде, педагогикалық үдерісті тұтас құбылыс ретінде қарастыра келе, ондағы мақсаттар тұлғаның қалыптасу мақсаттарына қызметтер сәйкес келген жағдайда ғана жүзеге асырылады; адамның іс-әрекеті онда айтарлықтай толық үлгіленген кезде; педагогикалық үдерісті құрайтын барлық компоненттер олардың қызметтерінің, мақсаттары мен әдістерінің бірқалыптылығы негізінде біртұтас құбылысқа айналған жағдайда; олардың әрқайсысының дербестігі барлық үдерістер мен компоненттердің тұтастығын бұзбай; жалпы тәрбие беру жүйесінің динамикасы тұлғаның сұраныстарына сәйкес төменгі жастан бастап жоғары жас ерекшелігіне қарай жүргізілген жағдайларда ғана орындалады деп көрсеткен.

Педагогикалық үдерістің көптеген қырын айқындаған осы анықтама біздің зерттеу жұмысының тәжірибелік бөлімін ұйымдастыруда басшылыққа алынды.

Педагогикалық тәжірибеде қолданылатын басқа тұғырларға қарағанда, біртұтастық тұғыры – ғылым ретіндегі педагогиканың өзіне барабар объектіге ие, нақтырақ айтқанда тұлғаның тұтас қалыптасу үдерісі. Тұтас білім беру үдерісінде тұтас тұлғаның қалыптасуы – бұл оқыту және тәрбие беру үдерісінің барлық компоненттерінің және олардың біртұтас құбылысқа бірігуінің ықпал ету нәтижесінде жүзеге асады.

Біздің пікірімізше, қоғамның қарқынды даму жағдайларында, қазіргі білім берудің жаңаруы кезінде оқушылардың бойында әр пәннен алған шашыраңқы, бытыраңқы, бөлшектенген білімнен гөрі, бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыда оқыту

негізінде қалыптасқан әлемді біртұтас қабылдауға түрткі болатын біртұтастық тұғырдың маңызы зор.

Ал, іс-әрекет жағдайында адам, тұлға белсенді шығармашыл бастама ретінде және әлеммен өзараәрекеттесе отырып, өзін-өзі құруды үйрене бастайды. Дәл осы іс-әрекет арқылы және іс-әрекет барысында адам өзіндік қалыптасып, оның тұлғасының өздігінен дамуы және өзін-өзі белсендендіру жүзеге асады. Осы орайда, *іс-әрекеттік тұғыр* – бұл адам тұлғасының және оның санасының жалпы қалыптасуына бағытталған адамның іс-әрекет үдерісі.

Зерттеу жұмысында негізге алынатын әдіснамалық тұғыр – *іс-әрекеттік тұғыр* ұғымы психология ғылымында 20 – 30 жылдардан бастап қолданыла бастаған. «Іс-әрекет арқылы оқыту» тұжырымдамасын алғаш рет американдық ғалым Д. Дьюи ұсынған. Ол оқытудағы іс-әрекеттік тұғырының негізгі ұстанымдарын: оқушылар мүддесін ескеруді; ойлау мен әрекет етуге үйрету арқылы оқытуды; қиындықтарды жеңу салдары ретіндегі таным мен білімді; еркін шығармашылық жұмыс пен ынтымақтастықты анықтады.

Бұл ұғым туралы бірнеше бағыттағы түсіндірулер болған. Соның бірі – С.А. Смирновтың түсіндіруі. Ол іс-әрекеттік амал дегеніміз – объектінің біртұтастығын және оның тетіктерін ашу философия, әлеуметтану теориялары бойынша тұлғаның әрекет арқылы қоршаған ортаны тануы және қайта өзгертуі, іс-әрекетінің құрылымын, қызметін қарастыруы деп тұжырым жасайды.

Іс-әрекеттік тұғыр педагогикалық құбылысқа әрекеттің бүкіл компоненттерінің тұтастығы позициясымен, яғни мақсаты, мотиві, әрекеті, операциясы, ретке келтіру жолы, жөндеу, жеткен нәтижені бақылау және талдауға мүмкіндік береді. Тұлғаны қалыптастыру мен дамытудың негізі, құралы және басты шарты ретінде қарастыратын, іс-әрекет үдерісінде тұлғаны дамытудың оңтайлы шарттарын анықтауға мүмкіндік беретін *іс-әрекеттік амалды* дамытушылар Н.В. Кузьмина, Л.С. Рубинштейн және т.б. болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хмель Н.Д. Біртұтас педагогикалық процесті жүзеге асырудың теориясы мен технологиясы: оқу құралы. – Алматы, 2003. - 128 б.
2. Варгас Дж. Анализ деятельности учащихся. Методология повышения школьной успеваемости / пер.с англ. -М: Оперант, 2015. - 480 с.
3. Бастауыш сыныпта қазақ тілін метапәндік тұрғыда оқыту // «Үздіксіз педагогикалық білім беру мәселелері: дәстүр және инновациялар» атты педагогикалық университеттер қауымдастығының Халықаралық форум жинағы. - Алматы, 2018. – Б. 104-110.
4. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған "Жаратылыстану" пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (қаралым күні: 03.07.2019).
5. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған "Дүниетану" пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (қаралым күні: 03.08.2019).
6. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған "Математика" пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (қаралым күні: 11.07.2019).
7. Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (қаралым күні: 03.07.2019).
8. Hoffman, D.M. Internationalization at Home From the Inside: Non-Native Faculty and Transformation / D.M. Hoffman //Journal of Studies in International Education. 2003.Vol.7

9. Kulakhmet, M., Hajrullina, A., Oleksiuk, N., Protas, O., Ragozina, V. 2022 The Development of the Masters' Professional Competence by Means of the Information and Communication Technologies// International Journal of Higher Education. Vol. 10, No. 1; 2021, ISSN 1927-6044 E-ISSN 1927-6052

10. L. Anarbek , G. Sarsenbayeva , E.Uteubayeva , G. Issayeva , K. Moldabek A Study of Acmeological Competencies Among Pre-Service Teachers Through Psychometric and Demographic Lenses *Educational Process: International Journal*, 14, e2025014. <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.14> Published Online January 02, 2025

11. Kenzhebekova, R.I., Kozhadeldiyeva, S.S., Moldabek, K., Rizaeva, L.A., Kazybayeva, K.U., Formation of Learning Research Skills through Solving Arithmetic Problems Systematic Reviews in Pharmacy, 2020, 11(10), страницы 698–705 <https://www.sysrevpharm.org/abstract/-formation-of-learning-research-skills-through-solving-arithmetic-problems-66513.html>

12. Әлмұханбет Ш., Молдабек Қ. , Есназар А. «Mindmapping» технологиясы арқылы бастауыш сынып оқушыларының ойлау дағдысын қалыптастыру Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті “Педагогика ғылымдары” сериясы, 4 (70) Алматы «Полилингва» баспасы 2023 <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/44>

МЕТАПРЕДМЕТНЫХ ДИСЦИПЛИН НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОБУЧЕНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ, МОДЕЛИРОВАНИЕ

¹Қ.Молдабек, ²Р. И.Кенжебекова, ³Р.М. Раджаббаева

¹д. п. н., профессор, ²к. п. н., профессор, ³студентка 4 курса группы Пик 21-5к
Ташеневский университет, Шымкент, Казахстан

¹moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Аннотация В статье рассматривается метапредметное изучение предметов начального образования, моделирование. Установлено, что моделирование необходимо для отражения сходств, проявления и процесса, отражающих характеристику исследуемого объекта. Модель выполняла функции составления и воспроизведения исходной информации, создания, руководства и разработки новой структуры. В построении модели показан интервал, отражающий готовность к действию от реализации. Методика моделирования-известная форма сознательного анализа проявления и формы познания. Поэтому в задачах нашей исследовательской работы возникла необходимость разработки структурно-содержательной модели метапредметного изучения предметов начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, мета предмет, обучение, моделирование.

META-SUBJECT DISCIPLINES OF PRIMARY EDUCATION TEACHING FROM THE POINT OF VIEW, MODELING

¹K. Moldabek, ²R. I. Kenzhebekova, ³R.M. Radzhabbayeva

¹Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, ²Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, ³and year student of the Pik 21-5k group, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Abstract The article discusses the meta-subject study of primary education subjects, modeling. It is established that modeling is necessary to reflect the similarities, manifestations and processes reflecting the characteristics of the object under study. The model performed the functions of compiling and reproducing the initial information, creating, guiding and developing a new structure. The model construction shows the interval reflecting the readiness for action from the implementation. The modeling technique is a well-known form of conscious analysis of the manifestation and form of cognition. Therefore, in the tasks of our research work, it became necessary to develop a structural and meaningful model of meta-subject study of primary education subjects.

Key words: primary education, meta-subject, training, modeling.

ӘОЖ: 37.017

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: МӘНГІЛІК МҰРА ЖӘНЕ ҰРПАҚ САБАҚТАСТЫҒЫ

С.Н.Алшымбаева

магистр, аға оқытушы Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ., Қазақстан
e-mail: mechtamms1974@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ халқының ұлттық құндылықтары терең қарастырылып, олардың қоғамдағы орны мен маңызы айқындалады. Ұлттық құндылықтар – ұлттың рухани мұрасы, тарихы мен мәдениетінің көрінісі ретінде сипатталып, олардың ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасуының қажеттілігі атап өтіледі. Қазақ халқының қонақжайлылық, мейірімділік, отансүйгіштік сияқты қасиеттері жеке тұлғаның қалыптасуына және қоғамдағы бірлікті нығайтуға ықпал ететіні көрсетілген. Сонымен қатар, мақалада ұлттық тәрбиенің жастарға рухани байлықты жеткізудегі рөлі және жаһандану жағдайында ұлттық болмысты сақтау жолдары талданады. Қазақтың қолөнері, тілі мен салт-дәстүрлері ұлттық мәдениеттің негізгі элементтері ретінде ерекше аталады. Мақалада жастарға ұлттық құндылықтарды дәріптеу, оларды қазіргі заман талабына сай бейімдеу қажеттілігі де сөз болады. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық құндылықтарды сақтау мен насихаттау еліміздің рухани қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Мақала ұлттық құндылықтарды қазіргі заманға бейімдеу, оларды сақтау және насихаттау жолдарын ұсына отырып, ұлттық мұраның тек өткеннің мұрасы емес, сонымен қатар бүгінгі күн мен болашақ ұрпақ үшін маңызды рухани тірек екенін дәлелдейді. Ұлттық болмысымызды сақтап, оны дамыту — біздің әлеуметтік және мәдени бірлігімізді нығайтуға бағытталған маңызды қадам.

Кілт сөздер: ұлттық құндылықтар, рухани мұра, мәдениет, дәстүр, тәрбие, жастар, ұлттық сана, шығармашылық, өнер, ұрпақ сабақтастығы

Ұлттық құндылықтар - әрбір халықтың мәдениеті, тарихы, дәстүрлері, дүниетанымы мен рухани байлығының негізі. Олар адамзаттың тарихи дамуы барысында қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келеді. Ұлттық құндылықтар — тек өткеннің куәсі ғана емес, қазіргі қоғамның және келешектің дамуына да маңызды әсер ететін мәңгілік мұра болып табылады. Ұрпақ сабақтастығы мен ұлттық құндылықтар арасындағы тығыз байланыс еліміздің мәдени, әлеуметтік және рухани болмысын сақтау мен дамыту үшін аса маңызды.

Ұлттық құндылықтар - ұлттың рухани байлығы, оның мәдениеті, тарихы, дәстүрі мен дүниетанымы. Әр халықтың ұлттық құндылықтары оның ғасырлар бойы қалыптасқан болмысы мен бірегейлігін айқындайды. Олардың маңыздылығы ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа

берілетін рухани мұрасына, патриоттық сезімін қалыптастыруға, қоғамдағы бірлікті нығайтуға және тәуелсіздікке негіз болып табылады. Ұлттық құндылықтар - әрбір халықтың өзіндік ерекшеліктерін, болмысын айқындайтын маңызды белгілер. Олар халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени, рухани, тұрмыстық және әлеуметтік тәжірибесін сақтай отырып, қазіргі ұрпаққа жеткізілетін құнды мұра болып табылады. Ұлттық құндылықтар әрбір адамның дүниетанымын, тәртібін, ұлттық сана-сезімін қалыптастырады және олардың ұлттық тұтастықты, өзін-өзі танып білуін қамтамасыз етеді.

Қазақстанның ұлттық құндылықтары ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениет пен тарих негізінде қалыптасты. Бұл құндылықтар ата-бабаларымыздың табиғатпен үндестік, отанға деген адалдық, қонақжайлылық секілді қасиеттері арқылы нығайып, қазіргі заманға дейін жетті. Ұлттық құндылықтар қазақ халқының тұрмысынан тарихынан және мәдениетінен бастау алады. Оның негізінде мейірімділік, қонақжайлылық, отансүйгіштік, ата-анаға құрмет, табиғатпен үндестік секілді қасиеттер жатыр. Ұлттық құндылықтар жеке тұлғаның адамгершілік болмысын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және қоғамның рухани құндылықтарын сақтап қалуға ықпал етеді.

Ұлттық тәрбие біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз. Ол болашақ ұрпақты өмір сүруге тәрбиелейтін үлкен тәрбие кітабы. Ал тәрбие тамыры тереңде халық қазынасында, оның қадір қасиеті мен бітім- болмысында. Бұл қазына ұлттық құндылықтар арқылы бала бойына сіңетіні даусыз. Ұлттық құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда, ұлттық құндылықтар белгілі бір ұлтқа ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Ол-тәрбие мен оқытуға бағытталған мұрағаттар. Оларға меймандостық, кісілік, сыйластық, имандылық, кішіпейілділік, салауаттылық, қайырымдылық, ізгілік, еркіндік, өнерпаздық, сыпайылық, мәдениеттілік, шығармашылық, рухани байлық, махаббат сынды қасиеттер жатады. Кез-келген ұлттың сипаты бес қағидаға келіп тіреледі, яғни ұлттық құндылықтарға жататын басты аспектілер: біріншісі, тілі - ұлттық құндылықтардың негізі. Қазақ тілі — қазақ халқының мәдениеті мен болмысын сақтаудың басты құралы. Тіл арқылы ұлттық тарих, салт-дәстүрлер мен ұлттық менталитет ұрпақтан-ұрпаққа беріледі., екіншісі, діні - халқымыздың рухани байлығын сақтайтын және оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін маңызды құндылық. Ислам діні қазақ халқының мәдениетіне үлкен әсер етті, оның діни нанымдары мен рухани ұстанымдары халықтың өмірінде маңызды орын алады. Үшіншісі, дәстүрі - халықтық дәстүрлер, әдет-ғұрыптар мен наным-сенімдер халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымын көрсетеді. Олар қоғамның моральдық және этикалық нормаларын айқындайды. төртіншісі, тарихы - ұрпақтың рухани азығы болып, ұлттық құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің басты құралына айналды, бесінші — атамекені. Құндылықтар — шынайы ғана болады, ол адамға тәуелді емес, дей тұрғанмен ол ең алдымен адам санасында орын алады.

Ұлттық құндылық дегеніміз - әр ұлттың тек өзіне тән мәдениеті, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, өнері, әдеби мұрасы, ұлттық ойындары, ұлттық идеологиясы.

Ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу дегеніміз-халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өнерге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру.

Ұлттық құндылықтар – ұлттың бейнесін қалыптастырады және оларды сақтап, дамыту арқылы ұлт өзінің ерекшелігін, тәуелсіздігін және бірегейлігін сақтайды. Бұл құндылықтар мәдениет, тіл, дін, өнер, әдебиет, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар және ұлттық мейрамдар арқылы көрініс табады. Ұлттық құндылықтар ұлт бейнесінің негізі болып табылады, себебі олар ұлттың мәдениетін, дәстүрлерін, рухани құндылықтарын және тарихын көрсетеді. Бұл құндылықтар халықтың бірегейлігін айқындап, оны басқа ұлттардан ерекшелендіреді.

Сонымен қатар, ұлттық құндылықтар ұлттың рухани және моральдық негізін құрайды. Олар адамдарды біріктіріп, ұлтты біртұтас етіп, ортақ мақсаттарға жетелеуге көмектеседі.

Ұлттық құндылықтарды сақтау және оларды болашақ ұрпаққа жеткізу әрбір азаматтың парызы болып табылады.

Ұлттық құндылықтарды сақтау және дамыту әр ұлттың тұрақтылығы мен біртұтастығының кепілі болып табылады. Ұлттық құндылықтардың сақталуы және олардың келешек ұрпаққа жеткізілуі әрбір ұлттың мәдени дамуының негізі болып табылады. Қазақстанда мәдени мұраны сақтау мәселесі аса маңызды. Тәуелсіздік алғаннан кейін ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді жаңғыртуға ерекше көңіл бөлінуде. Бұған еліміздегі ұлттық өнер, әдебиет, тіл мен тарихты дәріптеу бағытында атқарылып жатқан жұмыстар дәлел. Ұрпақ сабақтастығы ұлттық мәдениетті, дәстүрлерді, тілді сақтауға көмектеседі. Бұл — әрбір ұрпақтың ұлттық өзіндік ерекшелігін, дәстүрін, тарихын ұмытпай, оны болашаққа жеткізу жолы.

Дәстүр мен салт ұлттық құндылықтардың ажырамас бөлігі болып табылады. Ұлттық мерекелер, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар арқылы халықтың өмір сүру дағдысы мен өмірге деген көзқарасы көрініс табады. Мәселен, наурыз мейрамы, бесікке салу, тұсау кесу сияқты дәстүрлер — халықтың ғасырлар бойы сақтап келген құндылықтары.

Қазақтың өнері — ұлттық құндылықтардың маңызды бір бөлігі. Күй өнері, айтыс, ұлттық қолөнер мен зергерлік бұйымдар, домбыра, қобыз секілді аспаптар қазақтың өзіндік болмысын көрсетеді.

Қазіргі заманда ұлттық құндылықтарды сақтау — жаһандану жағдайында ерекше маңызды мәселе. Жаһанданумен бірге келетін мәдени ықпалдар кейде ұлттық болмысты ығыстыруы мүмкін. Осыған байланысты әрбір ұрпаққа ұлттық құндылықтарды сақтаудың маңыздылығын түсіндіру, оларды жаңғырту, ұлттық тәрбиені жаңаша әдістермен жүргізу қажет. Ұлттық құндылықтарды насихаттауда білім беру жүйесінің рөлі зор. Мектептер мен жоғары оқу орындарында ұлттық тарихты, әдебиетті, салт-дәстүрлерді, өнерді үйрету арқылы жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін қалыптастыруға болады. Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарды заманауи технологиялармен ұштастыра отырып, халық арасында кеңінен таратуға болады.

Ұлттық құндылықтар қоғамдағы тұтастықты, бірлікті нығайтып, әрбір азаматтың өз елінің патриоты болып қалыптасуына ықпал етеді. Ұлттық құндылықтарға деген құрмет халықтың өзіндік болмысын сақтауға, елдің бірегейлігін арттыруға жол ашады.

Сонымен қатар, ұлттық құндылықтар — елдің рухани иммунитеті. Олар қоғамды тұрақсыздық пен жат құндылықтардан қорғайды, оның рухани негізін қалыптастырады. Қоғамдық өмірде ұлттық құндылықтарды сақтау арқылы ұрпақтар арасында сабақтастық сақталады, тарихи жады жаңғырады.

Әр ұлттың өзіндік салт-дәстүрі мен ұлттық құндылықтары бар. Қазақ халқы қаны таза, көреген, текті халық. Ұлттық құндылық дегеніміз не? Әрбір ұлттың өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы. Әрбір ұлттың қалыптасуында ұлттық құндылықтың алар орны ереше. Жас ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Өйткені саң ғасырдан бері тәрбиелік мәнін жоймай, салт-дәстүрмен астасып, рухани құндылықтар мен ізеттіліктің асқан жоғарылығымен ұрпақтан-ұрпаққа келе жатқан ұлттық құндылықтар баланың адам болып қалыптасуында зор маңызға ие.

Қолөнер - адамзаттың ерте заманнан бері келе жатқан ерекше өнер түрі. Адамдардың күнделікті тұрмысында, мәдениетінде және әдет-ғұрпында өзіндік рөл атқарып келе жатқан қолөнер туындылары — тек материалдық құндылық қана емес, сондай-ақ рухани мұра да. Қолөнер шеберлері өз қолдарымен жасаған бұйымдар арқылы ұрпаққа маңызды мәдени мұра қалдырады. Бұл мақалада қолөнер туындыларының негізгі ерекшеліктері мен олардың мәні қарастырылады.

Қолөнер - адамзат тарихы мен мәдениетінде ерекше орын алатын өнер түрі. Ол мыңдаған жылдар бойы қалыптасып, әрбір халықтың тұрмысында, әдет-ғұрыптарында, дінінде және дәстүрлерінде маңызды рөл атқарып келеді. Қолөнер — тек материалдық құндылықтардың ғана емес, сондай-ақ рухани мұраның да бір бөлігі. Қолөнер шеберлері

өздерінің туындыларымен халықтың мәдениетін, дүниетанымын, өмір салтын сақтап қалуға үлес қосады. Бұл өнер туындылары арқылы ұрпаққа дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ұлттық дүниетаным мен эстетикалық талғам беріледі. Қолөнердің тарихы адамзат қоғамы мен мәдениетінің бастауларынан бастау алады. Әуелде адамдар қажетті заттарды табиғаттағы материалдардан өз қолымен жасап, тұрмыс-тіршілігін қамтамасыз еткен. Уақыт өте келе бұл әрекет өнерге айналып, қоғамда ерекше орын ала бастады. Әрбір халықтың қолөнері оның әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірінің маңызды бөлігіне айналды. Қолөнердің басты мақсаты - күнделікті тұрмыста қажетті заттарды жасау ғана емес, сонымен қатар эстетикалық мәні бар, адамға қуаныш сыйлайтын және әлеуметтік мәртебені көрсететін бұйымдар жасау. Қолөнердің туындылары, әсіресе халықтық бұйымдар, оның ұрпақтар арасында сабақтасуын қамтамасыз ететін маңызды мәдени мұра болып табылады. Қолөнер - тек материалдық құндылық қана емес, ол халықтың рухани мұрасы болып табылады. Әрбір қолөнер туындысы өзінің шығу тарихы, символикасы, жасалу техникасы арқылы халықтың әлемге деген көзқарасын, дүниетанымын, тарихын көрсетеді. Қолөнер туындылары ұлттық рухтың көрсеткіші болып, халқымыздың мәдени санасын сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізеді.

Қазақ халқының қолөнері әрбір жеке тұлғаның бойында ұлттық сананы, халықтың дәстүрлері мен мәдениеті туралы түсінікті қалыптастырады. Әсіресе, жастарға қолөнер арқылы ұлттық мәдениетке деген сүйіспеншілік пен құрметті арттыруға болады. Қолөнер шеберлері ұрпаққа тарихи мәні бар өнер туындыларын жасап, олардың өзіндік мәдени мұра ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Қолөнер туындылары әр халықтың тарихи даму жолын, тұрмысын және мәдениетін көрсететін ерекше белгілерге ие. Қазақ халқының қолөнер туындылары да ұлттық ерекшеліктермен айшықталған. Бұлар - тек тұрмыс қажеттіліктерін өтейтін заттар ғана емес, олар халықтың рухани дүниесін, эстетикалық көзқарасын, дүниетанымын көрсетеді. Қолөнердің бірнеше негізгі түрлері мен ерекшеліктері бар:

Қолөнердің түрлері әртүрлі және олардың әрқайсысы халықтың мәдениеті мен тарихынан сыр шертеді. Төменде кең таралған қолөнер түрлеріне тоқталамыз.

Кесте тігу – бұл өнердің түрі қолмен немесе тігін машинасымен түрлі өрнектер, суреттер тігу арқылы орындалады. Кесте көбінесе киімдерді, тұрмыстық заттарды сәндеуде қолданылады. Қазақ халқында кесте тігудің ерекше дәстүрі бар, мұнда түрлі ою-өрнектер, жануарлар мен табиғат бейнелері көрініс табады.

Зергерлік өнер – алтын, күміс, қола және басқа да бағалы металдардан әртүрлі әшекей бұйымдар жасау өнері. Қазақ халқының зергерлік өнері де өзіндік ерекшелігімен танымал, онда әйелдерге арналған білезік, сырға, алқа, сақина сияқты бұйымдар кеңінен кездеседі.

Қыш-құмыра жасау – саз балшықтан түрлі ыдыстар, құмыралар, қазандар жасау өнері. Қыш-құмыралар әдемі ғана емес, практикалық тұрғыда да тиімді.

Ағаш шеберлігі – ағаштан тұрмыстық бұйымдар, үй жиһаздары мен құралдар жасау өнері. Қазақ халқында ағаштан жасалған төсектер, сандықтар, домбыралар ерекше орын алады.

Тері өңдеу және киіз басу – мал терісінен аяқ киім, киім-кешек және басқа да бұйымдар жасау, киіз басу арқылы үй жиһаздарын, жамылғы, көрпе жасау.

Қазақ қолөнері (зергерлік, ағаш өңдеу, киіз басу, т.б.) ұлттық мәдениеттің айнасы олып табылады. Бұл қолөнер түрлері ұлттық бейнені қалыптастырумен қатар, жаһандық деңгейде қазақ мәдениетін танытуда маңызды рөл ойнайды.

Қолөнердің заманауи қоғамдағы рөлі. Бүгінгі таңда технология дамып, өндірістік тауарлар әрбір адамға қолжетімді болғанымен, қолөнерге деген сұраныс төмендемей отыр. Себебі, қолөнер бұйымдары – ерекше, қайталанбас және адам еңбегінің жылы шуағын сездіретін заттар. Бұл бұйымдар көбінесе табиғи материалдардан жасалады, сондықтан олар экологиялық тұрғыдан да құнды болып саналады.

Сонымен қатар, қазіргі заманда қолөнер бизнес көзіне де айналған. Көптеген елдерде туристер үшін ұлттық қолөнер бұйымдарын жасау және сату саласы дамып келеді. Мұндай заттар, әдетте, саяхатшылар үшін тамаша кәдесый болып табылады және елдің мәдениетін әлемге танытуға септігін тигізеді.

Қолөнер туындылары - халықтың мәдениеті мен тарихын, тұрмыс-салтын және дүниетанымын танытатын бағалы мұра. Заманауи өмірде бұл өнер түрі әлі де өз маңыздылығын жоғалтпай, жастар арасында танымал болып келеді. Қолөнерді сақтау, дамыту – болашақ ұрпаққа рухани мұраны жеткізу, мәдениетімізді сақтау үшін өте маңызды.

Қолөнер туындылары ұрпақтар сабақтастығын сақтаудың маңызды құралы болып табылады. Олар ұлттың өткені мен болашағын байланыстыратын мәдени көпір ретінде қызмет етеді. Жастарды осы өнерге баулу арқылы, оларда өз мәдениетіне деген мақтаныш сезімі қалыптасып, ұлттық рух дамиды. Бүгінгі таңда қолөнерді дамыту үшін арнайы оқу орындары мен шеберлік сыныптары, көрмелер мен фестивальдер өткізіліп, халық арасында насихатталып келеді. Мұның бәрі қолөнер туындыларын заманауи қоғамға жақындатып, халықтың сұранысын қанағаттандырады.

Қазіргі заманның технологиялары мен индустриализациясы қолөнер туындыларының ерекше орны мен маңызын айқындайды. Қолөнердің дамуы жаңа технологиялар мен шығармашылық тәсілдерді қолдану арқылы жалғасып келеді. Заманауи қолөнер шеберлері дәстүрлі қолөнер түрлерін заманауи өнеркәсіптің талабына сай бейімдей отырып, ұлттық мәдениетке жаңа көрініс бере отырып жұмыс істейді.

Қазіргі таңда қолөнердің маңызы артып келеді, өйткені ол ұлттық бірлікті, мәдениетті сақтаудың және жаңғыртудың маңызды құралы болып табылады. Бұған қоса, қазіргі қоғамда қолөнер бұйымдары сұранысқа ие болып, олардың эстетикалық және практикалық құндылығы жоғары бағаланып келеді. Сондай-ақ, экологиялық таза өнімдер мен табиғи материалдарды қолдану қазіргі кезеңде қолөнердің жаңашыл бағытына айналып отыр.

Ұлттық құндылықтар – ұлт болмысының ажырамас бөлігі әрі оның рухани негізі. Олар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан тарихи, мәдени, және моральдық мұра ретінде қоғамның тұрақтылығы мен бірегейлігін қамтамасыз етеді. Қазақ халқының қонақжайлылық, ата-анаға құрмет, отансүйгіштік сияқты қасиеттері елді бірлікке ұйытып, ұлттың ерекшелігін сақтап қалуға негіз болады. Қолөнер - тек тұрмыстағы қажетті заттар жасаумен ғана шектелмейді, ол халықтың рухани мұрасы, мәдениеті мен тарихын сақтайтын ерекше өнер түрі болып табылады. Қолөнер шеберлері өздерінің туындыларымен ұрпақтарға ұлттың мәдени мұрасын қалдырып, ұлттық дәстүрлер мен рухани құндылықтарды сақтауға үлес қосады. Қазіргі заманғы қолөнердің дамуы халықтың мәдени идентификациясын сақтап, оны әлемдік мәдениетпен үйлесімді дамыту жолында маңызды рөл атқарады. Жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтардың сақталуы мен жаңғыртылуы аса маңызды. Мәдени ықпалдардың ұлттық болмысқа әсерін ескере отырып, ұрпақтарға ұлттық тарих, дәстүрлер мен өнерді заманауи технологиялар арқылы жеткізу өзекті болып қала береді. Мектептер мен жоғары оқу орындарындағы ұлттық тәрбие мен білім беру жүйесінің рөлі ерекше. Бұл — жас ұрпақты елінің патриоты етіп қалыптастырудың басты кепілі.

Қазіргі қоғамда ұлттық құндылықтарды сақтау үшін тек білім беру жүйесі мен мәдени мекемелер ғана емес, әрбір азамат та жауапты болуы керек. Қоғамдағы өзгерістер ұлттық құндылықтар мен дәстүрлердің елеулі өзгерістерге ұшырауына әкеліп соғуы мүмкін. Сондықтан ұрпақ сабақтастығын сақтау және ұлттық құндылықтарды жеткізу - ұлттық саяси және әлеуметтік міндет болып табылады. Жастар ұлттық құндылықтарды сақтауда және жаңғыртуда маңызды рөл атқарады. Жастардың санасын ұлттық құндылықтармен тәрбиелеу, оларға өткен тарихты және мәдениетті дұрыс жеткізу - ұрпақ сабақтастығының негізі. Бұл мақсатта білім беру мекемелері мен қоғам бірлесіп жұмыс істейді. Оқушылар

мен студенттерге ұлттық өнерді, әдебиетті, тарихты және тілді үйрету - болашақ ұрпаққа ұлттық құндылықтарды мұра ретінде беру жолындағы маңызды қадам.

Ұлттық құндылықтар - халықтың рухани байлығы, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін мәңгілік мұра. Олардың сақталуы мен дамуы - тек ұлттық мәдениетіміздің дамуына ғана емес, жалпы қоғамның бірлігін, әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуге де әсер етеді. Ұрпақ сабақтастығының үзілмеуі үшін әрбір ұрпақ өзінің тарихын, мәдениетін, тілін қадірлеп, оларды болашақ ұрпаққа жеткізуге міндетті. Ұлттық құндылықтарды сақтау — біздің болашаққа деген сенімімізді арттырып, рухани байлығымызды, ұлт ретіндегі өзіндік ерекшелігімізді сақтап қалуға жол ашады.

Қазақ халқының қолөнері, тіл мен дәстүрлерінде ұлттық құндылықтардың тұнып тұрған асыл бейнесі жатыр. Оларды сақтап, жаңғырту арқылы біз тек рухани мұраны қорғап қоймай, әлемдік мәдениетте өз орнымызды нығайтамыз. Ұлттық құндылықтарды сақтау әрбір азаматтың парызы, ал олардың мәнін болашақ ұрпаққа жеткізу — еліміздің жарқын болашағының кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұхамбетова, Г.Қ. Педагогикалық әдістемелер және олардың оқу процесіндегі рөлі. Алматы: Білім, 2017 ж.
2. Аймағамбетов, Н.Қ. Оқыту әдістемесі және мектептегі шығармашылық үдерістер. Қарағанды: ҚарМУ, 2018 ж.
3. Нұрғалиева, С.Ш. Үйірме сабақтарын ұйымдастыру әдістемесі. Алматы: Бастау, 2019 ж.
4. Мұхамбетқали Ж. Ұлттық құндылықтар және олардың қазіргі заманғы мәні. Алматы: Қазақ университеті, 2014 ж.
5. Нұрсұлтанова, С.Т. Қазақ мәдениеті мен дәстүрлері: сабақтастық пен жаңғыру. Алматы: Қазақ университеті, 2018 ж.
6. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру. — Астана, 2017.
7. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. — Алматы: Атамұра, 2009.
8. Қалиев С., Қожахметова К. Ұлттық тәрбие негіздері. — Алматы: Қазақ университеті, 2014.
9. Ғабитов Т., Мүтәліпов Ж., Суанбеков Ж. Мәдениеттану. — Алматы: Раритет, 2006.
10. Айтматов Ш. Халықтың рухани мұрасы – ұлттың негізі. // «Ақиқат» журналы, №5, 2019.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ: ВЕЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПОКОЛЕНИЙ

С. Н.Алшымбаева

магистр, старший преподаватель университета им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент,
Казахстан

e-mail: mechtamms1974@gmail.com

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются национальные ценности казахского народа, определяются их место и значение в обществе. Национальные ценности описываются как отражение духовного наследия, истории и культуры нации, подчеркивается необходимость их преемственности из поколения в поколение. Показано, что такие качества казахского народа, как гостеприимство, доброта, патриотизм способствуют формированию личности и укреплению единства в обществе. Кроме того, в статье анализируется роль национального воспитания в передаче молодежи духовного

богатства и способы сохранения национальной идентичности в условиях глобализации. Казахские ремесла, язык и традиции являются основными элементами национальной культуры. В статье также подчеркивается необходимость популяризации национальных ценностей молодежи, их адаптации в соответствии с современными требованиями. С этой точки зрения сохранение и пропаганда национальных ценностей способствует обеспечению духовной безопасности нашей страны. Статья доказывает, что национальное наследие-это не только наследие прошлого, но и важная духовная опора для сегодняшнего дня и будущих поколений, предлагая способы адаптации национальных ценностей к современности, их сохранения и продвижения. Сохранение и развитие нашей национальной идентичности-важный шаг к укреплению нашего социального и культурного единства.

Ключевые слова: национальные ценности, духовное наследие, культура, культура, традиции, воспитание, молодежь, национальное сознание, творчество, искусство, преемственность поколений

NATIONAL VALUES: ETERNAL HERITAGE AND CONTINUITY OF GENERATIONS

S. N. Alshymbaeva

master, Senior Lecturer University.Zh. A. Tasheneva, Shymkent, Kazakhstan
e-mail: mechtamms1974@gmail.com

Abstract. This article examines in depth the national values of the Kazakh people, determines their place and significance in society. National values are characterized as a reflection of the spiritual heritage, history and culture of the nation, and the need for their connection from generation to generation is emphasized. It is shown that such qualities of the Kazakh people as hospitality, kindness, patriotism contribute to the formation of personality and strengthening unity in society. In addition, the article analyzes the role of national education in bringing spiritual wealth to young people and ways to preserve national identity in the context of globalization. Kazakh crafts, language and traditions are singled out as the main elements of national culture. The article also discusses the need to popularize national values for young people, adapt them to modern requirements. From this point of view, the preservation and promotion of national values contributes to ensuring the spiritual security of our country. The article proves that the national heritage is not only a legacy of the past, but also an important spiritual support for the present and future generations, offering ways to adapt national values to the present, preserve and promote them. Preserving and developing our national identity is an important step towards strengthening our social and cultural unity.

Key words: national values, spiritual heritage, culture, culture, traditions, upbringing, youth, national consciousness, creativity, art, generational continuity.

САБАҚ ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ФОРМАЛАРЫ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ

¹Р. И.Кенжебекова, ²Қ.Молдабек, ³Н.С. Кенжаева

¹ п. ғ. к., профессор, ² п. ғ. д., профессор, ³Пик 21-5к тобының 4 курс 3 студенті
Ташенев университеті, Шымкент, Қазақстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аңдатпа. Мақалада сабақ және оқытуды ұйымдастырудың формалары мен құрылымы қарастырылған. Сабақ – оқу процесін ұйымдастырудың ең тиімді формасы. Бұл оқу барысында педагог дәл белгіленген уақыт аралығында оқушылардың тұрақты тобымен шәкірттерге игерілуі тиіс пән негіздерін қабылдауына тиімді жағдайлар жасап, қажетті жұмыс түрлерін, құрал-жабдықтары мен әдістерін қолданып, танымдық және басқа да іс-әрекеттерді ұйымдастырады, онымен бірге оқушыларды тәрбиелеп, олардың шығармашылық қабілеттері мен рухани күштерінің көзін ашып, жетілдіріп, дамыта түсетіндігін нақтылаған.

Әр сабақ негізгі бірліктерден құралған. Олар – жаңа материалды түсіндіру, бекіту, қайталау, білім, ептілік, дағдыларды тексерген. Бұлардың әрбірі мұғалім мен оқушының қандай да өзіндік сипатына ие іс-әрекетімен ұштастырылған. Аталған бірліктер сан қилы байланысқа түсіп, сабақ құрылымының, оның кезеңдері арасындағы көптеген сан және сападағы көрініс тапқан.

Кілт сөздер: сабақ ,оқыту, ұйымдастыру, форма, құрылым.

Бастауыш сыныптың математика сабағында жоспарлау мен дайындық жұмыстарын жүргізу әдістерін ұсыну үшін алдымен «сабақ», «сабақ жоспары» және «әдіс» ұғымдарының мәні мен құрылымына, сабақты ұйымдастырудың түрлі формаларына тоқталып өткен жөн.

Сабақ – мектептегі оқытуды ұйымдастырудың ең негізі формасы. Оның белгіленген уақыты (35-45 минут), пәні, жасерекшеліктері сәйкес оқушылар тобы, оқу кестесі болады [1].

В.А. Сухомлинский: «Сабақ – тәрбиеленушілердің интеллектуалдық өмірінің басты, негізгі сферасы болып табылады, онда өмір даналығына жеткізген ұстаз бен оның шәкірттерінің рухани араласуы болып жатады», - дейді. Сонымен қатар ол: «сабақта мұғалім оқушыларға білім әлемін ашып қана қоймайды, сонымен қатар өзін де танытады, олардың алдында өзінің рухани дүниесін, өзінің рухани байлығын ашып көрсетеді» - деп тұжырымдайды[2].

Т.Қ.Оспановтың пікірінше: «Сабақ – құрамы тұрақты оқушылармен нақты келісілген уақыт аралығында (35-45 мин), қатаң бекітілген сабақ кестесімен және оқыту жұмысының барлық бала үшін бірдей материалмен ұйымдастырылатын оқытудың формасы» - деп атап көрсеткен болатын[3].

«Сабақ - мақсатқа бағытталған мұғалім мен оқушының ұжымдық шығармашылық еңбегі» - дейді Ж.Б.Қоянбаев. Сондай-ақ: «Сабақта оқыту мен тәрбиенің мақсаттары, міндеттері жүзеге асырылады, оқушылардың ой-өрісі кеңиді, қабілеті дамиды, көзқарасы, адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Сабақтың шын мақсаты – тұлғаны оның қабілеті мен дарындылығына сүйеніп дамыту. Әрбір сабақ логикалық, психологиялық және ұйымдастыру бірлігі болуы тиіс» - деп, сабақ ұғымына толыққанды анықтама берген [10].

«Сабақ үстінде оқушының психикалық жай-күйін және оқуға дайындық деңгейін уақытында анықтау, оқушыларды өздігінен танымдық іс-әрекетке ұмтылдыру, осы іс-әрекетті басқару және тағы басқалар, мұның барлығы мұғалімнен оқытуды ғылыми негізде

ұйымдастыра білуді талап етеді. Сабақтың ғылыми негізде дұрыс ұйымдастырылуы мен өткізілуі көптеген алғы шарттарға байланысты болады. Ол ең алдымен, педагогтың сабаққа шығармашылықпен әзірленуіне тікелей тәуелді» - дейді Р.И.Кенжебекова т.б. [4].

«Сабақ – күрделі психологиялық және дидактикалық процесс, онда оқушылармен педагогикалық қарым-қатынас жасау және тәрбиелеу міндеттері іске асырылады» - дей отыра Ж.Ә.Әбиев сабаққа қойылатын дидактикалық талаптар жүйесін нақтылап, төмендегідей етіп көрсеткен:

1) Сабақтың мақсаты айқын, мазмұны, жоспары және оның құрылымы айқын, алдын-ала белгілі болуы тиіс.

2) Сабақ оқыту принциптерінің ережелері мен талаптарына сәйкес болуы қажет.

3) Сабақтың ғылыми мазмұны оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай ұғынымды, түсінікті болуы қажет. Сондай-ақ сабақ барысында оқушылардың бойында бәлестер мен дағдыларды қалыптастыру міндеті жүзеге асырылуы тиіс.

4) Сабақтың мазмұны оқытатын пәннің бағдарламасына сәйкес болуы және әрбір сабақ басқа сабақтар жүйесінің буыны болуы міндетті.

5) Сабақта оқушылардың білімге ынтасы мен қызығушылығын арттыру үшін сабақтың құрылымы мен әдістерін түрлендіріп, көрнекі және техникалық құралдарды, түрлі ойындарды тиімді пайдалану керек. «Баланың ынтасын арттыру үшін оқытылатын нәрседе бір жаңалық болуы керек» - деп Қ. Сейталиев жайдан-жай айтпағанын ескеру керек [5].

6) Сабақта оқушылардың белсенділігін арттыру үшін проблемалық ситуациялар туғызып, проблемалық міндеттер мен тапсырмалар орындауға басшылық ету қажет.

7) Сабақтың сапасын жақсарту үшін мұғалім оқушылармен қарым-қатынас жасау шеберлігін арттырып отыруы керек. Педагогикалық қарым-қатынас мұғалімге оқушылармен рухани байланыс жасауға мүмкіндік береді. Білім арқылы қарым-қатынас жасау және қарым-қатынас арқылы білім алу деген қағиданы іске асыру пайдалы.

8) Сабақта оқушыларға білім берумен қатар оларды өздігінен білім алудың әдіс-тәсілдеріне үйрету міндет.

9) Сабақтың дидактикалық құрылымы немесе кезеңдері бірізділікте, бір-бірімен өзара байланыста, бірін-бірі толықтырып тұрулары қажет.

10) Сабаққа дайындалу және оны өткізу барысында мұғалімнің сыныптағы, мектептегі нақтылы жағдайды (оқу кабинеттерінің жабдықталуы, оқу-техникалық, көрнекілік құралдарының нақты қолда болуы, тұрғылықты жердегі табиғат, өндіріс ресурстарын пайдалану т.с.с.) ескеріп отыруы шарт.

Оқытуды ұйымдастырудың негізгі формасын «сабақ» дейтін болсақ, мектептердің даму тарихында оның әр түрлі формалары пайдаланылған. Оқыту формаларының бірте-бірте өзгеруі мұғалім мен оқушылардың іс-әрекетінің, өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының және үдемелі ғылыми-техниканың өзгеруіне байланысты болды.

Ертедегі Грецияда оқытудың жеке формасы пайдаланылды. Бұл келесі ғасырға дейін - дворяндар үйелмендерінде сақталды.

Ерте замандағы Вавилонда, Египетте, Қытайда, Үндістанда оқытудың жеке-топтық формалары дамыды.

Орта ғасырларда сабақ бір топ оқушылармен өткізілді. Мектептерде сабақтардың тұрақты кестесі, оқытудың дәл мерзімі болмады. Оқушылар мектепке жылдың қай мезгілінде болмасын қабылданды.

Мұнан былай қоғамның дамуы білім беру ісіне көтеріңкі талап қойды. Сондықтан оқыту жұмысын ұйымдастырудың тиімді формасы туралы сұрақтар туды. Оқытудың мұндай формасы XVI ғасырда Ресейдің оңтүстік батысындағы мектептердің (Львов, Луцкая және т.б.) тәжірибесінде пайда болды. Мектептерде құрамы берік, белгілі жастағы оқушыларға сынып ұйымдастырылды, оқу сабақ кестесі бойынша өткізілді, әрбір оқу сабақ деп аталды.

XVII ғ. чех педагогі Я.А.Коменский сол облыстардағы мектептердің тәжірибесін

жинақтап өзінің «Ұлы дидактика» кітабында сынып-сабақ жүйесін дәлелдеді, оның кезеңдерін түсіндірді: оқу материалдарын баяндау; жеке және барлық оқушылардың жұмысын бақылау; оқушылардан оқу материалдарын сұрау. Сабақта әртүрлі дидактикалық принциптер (оқытудың көрнекілік, жүйелілік, тиянақтылық принциптері) пайдаланылды. Оқу сабақ формасында сынып оқушылардың белгілі құрамымен кесте бойынша жүргізілді. Бұл жүйе оқытудың «сынып-сабақ» формасы деп аталды [10].

Я.А.Коменский сынып-сабақ жүйесінде үш жүзге дейін оқушыларды оқытудың мүмкіншілігі туралы айтты. Бұл жерде сыныпты әрбір он балаға бөледі, оқуды әрбәр топпен жақсы оқитын оқушы – декурион жүргізеді[10]. Сынып дегеніміз – жас ерекшелігіне қарай тұрақты, бірге оқитын оқушылар құрамы. Бұл жүйеде оқушылар мұғалімнің тапсырмасын сабақ барысында және үйге берілген тапсырманы орындайды.

Я.А.Коменский сынып-сабақ жүйесін ұйымдастыру барысында мына принциптерді негізге алды:

1. Оқушыларды сыныпқа жас шамалары мен таным қабілеттері бойынша топтастыру;
2. Сыныптағы оқушылар құрамының әркезде тұрақты болуы;
3. Жеке пәндерді тұрақты оқу кестелері арқылы алмакезек оқыту;
4. Оқытуды оқу жоспарына, оқу бағдарламалары және оқулықтарға негіздеу;
5. Оқытуды жылдың тұрақты бір мезгілінде бастап, аяқтау;
6. Оқытуды ұйымдастыру тек мұғалімнің басшылығымен жүргізілуі;

Қорыта айтқанда, мұғалім бір мезгілде жас шамалары бірдей, құрамы әркезде тұрақты оқушылар тобымен жұмыс істейді[10]. Сол сияқты жүйе XVII ғ. аяғында XIX ғ. басында Англияда пайда болды, оны оқытудың белль-ланкастер жүйесі деп атады. Бұл жүйені жасаған дін қызмекері А.Белль және мұғалім Д.Ланкастер. Бұл жүйе бойынша мұғалім оқуды 600-ден астам оқушылармен үлкен залда өткізеді. Содан кейін оқушыларды топтарға бөледі. Әрбір топтағы оқушылармен оқуды мониторлар – топ басқарушылары жүргізеді.

Оқытуды ұйымдастырудың мұндай жүйесі XIX ғасырдың үдемелі педагогтары А.Дистервергтің, К.Д.Ушинскийдің идеяларына қайшы келеді. Олар сабақта ойлау, сұрақтар мен жауаптар, іздену, табу үстем болу керек деп есептейді. Демек, оқытудың дамыту тәсілдерін қорғайды.

Көптеген оқыту жүйелері ғасырлар бойы тәжірибеден өтіп, соның ішінде Я.А.Коменскийдің сынып-сабақ жүйесі өзінің ұтымдылығын дәлелдеді. Дәл қазіргі таңда да әлем мектептерінде оқытудың сынып-сабақ жүйесі пайдаланылуда. Үш жүз жылдан аса уақыт өтсе де бұл жүйе өзектілігін жоймады. Бұл жүйенің тиімді тұстары: сабақ құрылымын жүйелі етіп құру, барлық оқу-тәрбие үрдісін тәртіпте ұстау, қарапайым дәрежеде басқару, оқу мәселесін талқылағанда, оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсу мүмкіншіліктерін пайдалану, белгілі міндеттерді шешу барысында ұжымдық ізденіс жасау, уақыт үнемдеу, сабақ үстінде әр оқушының рухани санасын арттыруға құлшынысының бәсекеге түсуі, білімсіздіктен білімділікке жетіліп отыруына ұмтылу. Дегенмен, оқытудың бұл түрінде де кемшіліктер кездеседі: сынып-сабақ жүйесі үлгерімі орташа деңгейдегі оқушыға бағытталған, бір жағынан үлгерімі нашар деңгейдегі оқушының қабілеті жетпейтін күрделі тапсырмалар келсе, екінші жағынан өте талапты оқушылар үшін ыңғайланған оқу объектісі болмайды, әр оқушының қабілеті ескерілмейді, нәтижесінде мұғалім осы үш түрлі деңгейге жекелеген жұмысты ұйымдастыру амалын қарастыруы көзделеді және оқытудың әдістері мен қарқын мөлшерін дәл межелей алу шеберлігі болуы талап етіледі.

Бәрін есептей келгенде, сынып-сабақ жүйесі тұрақталып, жаппай озық іс-тәжірибелер жинақталды деуге дәлел бар. Жастары бір шамадағы сынып оқушыларының бірге оқуының тағы бір жағымды тұсы – ол оқушылардың ұйымдасқан анықтығы және үзіліссіз оқу жұмысын, сонымен қатар міндетті оқу мен сабақтан тыс жұмысты қамтамасыз етеді.

Математикадан оқу барысын жоспарлау оқу жоспары, оқу бағдарламасы, күнтізбелік жоспар және оқулықтарда көрсетілген математикадан бағдарламалық материалдардың

мазмұнымен анықталады. Оқу жоспары негізінде күнтізбелік-тақырыптық жоспар жасалады, соған сәйкес белгілі бір тақырып бойынша математиканың әр сабағына жеке-жеке сабақ жоспары дайындалады.

Қазіргі кездегі сабақты жетілдіру жұмыстарының ішіндегі негізгі мәселелердің бірі – оның түрлері мен құрылымы.

Мектеп тәжірибесінде бір типті сабақтар болмайды. Сондықтан, оқыту жұмысын жүйелі әрі нәтижелі жүргізу үшін оны топтастырудың мәні орасан зор. Сол себептен әрбір мұғалімнің сабақ классификациясын білуі шарт.

Сабақ классификациясы (жіктелуі) – сабақтарды құрылысы жөнінен топтастыру, түрге бөлу. Дидактикада сабақ классификациясын анықтауға айрықша маңыз береді. Сабақты жіктеу әрбір пәннің ерекшеліктеріне, оқушылардың жас және таным ерекшеліктеріне де байланысты болып келеді. Бұл мәселе төңірегінде педагогикалық ғылыми еңбектерде әлі де ортақ пікірлер қалыптаспаған. Мысалы, Я.А.Коменский сабақты жіктеуді оқу материалының мазмұны мен дидактикалық мақсатына және өткізу әдісіне қарай белгілесе, Я.А.Коменский оқыту процесінің ерекшеліктеріне қарай анықтайды. Ал Данилов пен Есипов сабақтың негізгі мақсаттарына қарай құрады. Бұлардың сабақ түрлерін топтастыру ұстанымдары әртүрлі болғанымен, ішкі мазмұндары бір-біріне өте ұқсас.

Жоғарыда келтірілген педагогтардың еңбектерін саралай келе негізгі дидактикалық мақсатқа байланысты сабақтың бірнеше типін бөліп көрсетуге болады:

- 1) Кіріспе сабақ;
- 2) Жаңа сабақ;
- 3) Аралас сабақ;
- 4) Білімді бекіту сабағы;
- 5) Жаттығу және тәжірибе сабақтары;
- 6) Зертханалық сабақ;
- 7) Қайталау-қорыту сабағы;
- 8) Бақылау сабағы;
- 9) Өздігінен білім алу сабағы.

Кіріспе сабақ оқушыларды тақырып, тарауларды оқуға дайындау міндетін атқарады. Бұл сабақтың міндеті оқушылардың алдағы материалды меңгеруіне қажетті жағдай жасап, тақырып бойынша сұрақтарға жауап табуға және олардың танымдық қызметінің тәсілдеріне көңіл бөлу. Жаңа сабақты меңгерудің мақсаты оқушылардың жаңа материалды меңгеруі. Ол үшін оқушылар мынадай дидактикалық міндеттерді шешуге тиісті: жаңа ұғымдарды білу, әрекет тәсілін іріктеу, өздігінен ізденіс әрекетін табу, құндылықты жүйе ретінде қалыптастыру.

Аралас сабақ – мектеп тәжірибесінде көптеп қолданылатын сабақ түрі. Мұндай сабақ барысында сабақтың барлық дидактикалық кезеңдері немесе буындары алма кезек өзара ұштасып жатады.

Сабақ үстінде өткенді қайталау, жаңа материалды меңгеру, пысықтау және тексеру, бағалау жұмыстары оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін арттырады, назарын тұрақты етеді. Сондықтан ол мұғалімнің оқу ісін ұйымдастыруында және оқушылардың оқу материалын жете түсінуіне өте қолайлы.

Білімді бекіту сабағы деп жаңа білімді оқушылардың қабылдап, меңгеруін пысықтау үшін ұйымдастырылатын сабақтарды айтамыз. Оқу процесінде сабақты бекіту кезеңдері де белсенді қызмет атқарады. Себебі, жаңадан оқып үйренген білімді пысықтап отыру әр сабақтың елеулі элементі болып табылады. Алан білімді бекітпейінше, оны сапалы да берік меңгеру мүмкін емес.

Жаттығу және тәжірибе сабақтары – оқушылардың өз бетінше жұмыс жасауының негізі. Бұл сабақта оқушылар түрлі жаттығулар мен практикалық және лабораториялық жұмыстар атқарады. Жаттығу сабақтары оқушылардың алған теориялық білімдерін

практикамен байланыстыру, пысықтау және бекіту мақсатын көздейді.

Зертханалық сабақтарда оқушылар түрлі приборлар мен қоспалардың көмегімен эксперименттер жасаса, қайталау-қорыту сабақтары – өткен оқу материалдарының ең негізгі түйінді мәселелерін қайталап пысықтауды, оқушыларды өздігінен қорытынды жасауға үйретуді көздейді.

Бақылау және өздігінен білім алу сабақтары – жеке дара оқушының жұмыс түрлерімен сипатталады. Бұндай типтегі сабақтар әр оқушының өз бетімен жұмыс істеуге, білімді саналықпен ұғынуға дағдыландырады, оларды қоршаған ортадағы құбылыстардың заңдылықтарын оқып білуге ықыласын оятып, ойлау белсенділігін арттырады.

Сабақтардың түрлерін ажыратып, ұйымдастырылуын меңгеруден кейінгі кезең әрбір сабақты тиянақты жоспарлау болып табылады.

Оқу-тәрбие процесінде жоспарлау негізгі ұғымдардың бірі болып саналады. Кез-келген жоспарланған нәрсе өз нәтижесін беретіндігі секілді, дұрыс жоспарланған сабақ арқылы мұғалім жақсы нәтижелер көрсете алады.

Осы тұста қазақтың көрнекті жазушысы, ағартушысы, педагогі Ж.Аймауытов былай деген: «Адам бір істі істерде, әуелі сол істің үлгісін пішіп, жоспарын жасап алады. Мысал: етікей етік тігерде, етік иесінің аяғын (тұрқын, алқымын, жіліншігін) өлшеп алады да, үлгі пішеді, қалып жабады, жамалайды, шешесі баласына көйлек пішерде, баласының бойын, аяғын, қолын, мойнын өлшеп алып, шүберек жыртады. Үй иесі үй саларда дуалдың ұзыны, биігі, қалыңдығы қандай, бөлмесі, терезесі, есігі қанша болатынын, пештері қай жерден салынатынын шамалап алып, соған қанша кірпіш, қанша темір, ағаш, әк кететінін, қысқасы сол үйдің қанша сомға түсетінін мөлшерлеп, план жасайды. Сондай үлгі, жоспар (план) оқытушыға да керек. Үлгісіз, қалыпсыз етік, өлшеусіз көйлек, плансыз үй көңілдегідей боп шықпайды. Жоспарсыз, плансыз оқыту да сол сияқты» - деп осыдан ғасырға жуық уақыт бұрын оқу-тәрбие процесіндегі сабақ жоспарының маңыздылығын түйіндеп кеткен.

В.А.Сухомлинский: «...Мұғалім жақсы сабаққа өмір бойы әзірленеді. Педагогикалық еңбектің өз заңдылығы бар: білім беру тікелей бірден бола қалмайды, мұғалім сабақтың алдында ғана білім көзімен танысып, оқушыларға жеткізуге қажеттісін ғана таңдап алады. Білгір, ойлағыш, тәжірибелі педагог ертеңгі сабағына әзірленіп, сарылып, ұзақ отырып қалмайды. Сабаққа тікелей әзірлікке оның аз ғана уақыты кетеді, ол әр сабақтың ұзақ жоспарын жазып жатпайды және жоспарға бұл сабақтың нақты материалының мазмұнын жазу туралы әңгіме болуының өзі мүмкін емес. Ол шынында да, жақсы сабаққа өмір бойы әзірленеді» - дейді.

Мектептегі оқу-тәрбие процесінің жалпы жоспары бір оқу жылына жасалатынын білеміз. Мемлекеттік білім беру стандарты мен үлгілік оқу бағдарламасы және оқулықтардың негізінде кез-келген пәннің алдымен күнтізбелік-тақырыптық жоспары жасалып, сол жоспардың негізінде күнделікті сабақ жоспарлары әзірленеді.

Сабаққа тыңғылықты түрде дайындалу және оны жоспарлау кезеңі ғалымдар мен педагогтар үшін бұрыннан оқу-тәрбие процесінің негізгі болып табылады. Бүгінгі таңда сабақ жоспарлауға байланысты әдістемелік әдебиеттерде мол тәжірибелер жинақталған. Дегенмен, сабақты ғылыми негізде жоспарлау мектепке бірден келе қоймады. Алғашқы уақыттарда оқу материалдарын уақыт бойынша бөліп, көрнекі құралдар даярлауға және осы процесті мектеп әкімшілігіне бақылау жасауға көбірек көңіл бөлінді. Соның нәтижесінде өткен ғасырдың 30-50-ші жылдары күнтізбелік жоспар жасау жүзеге асырылды. Бірақ сабақ жоспарлары өте қысқа болып, оқушылардың оқу іс-әрекеттері дұрыс ұйымдастырылмады.

Ж.Аймауытовтың «Комплекспен оқыту жолдары» деп аталатын оқу-әдістемесінде: «Пәлен күнге бір тақырып алынсын, одан артық та, кем де болмасын деп кесіп-пішіп айту ағат. Үйткені барлық тақырыптарды бір қалыпқа соққандай қып жасау мүмкін де, дұрыс та емес. Кейбір кеңірек, көлемдірек, комплексті жұмыстарға уақытты молырақ салу керек. Кішірек тақырыптарға уақытты да шағындап алу керек болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мөженақова М.С. Мектептің педагогикалық процесінде оқушылардың танымдық қызығушылығын өлкетану материалдары негізінде дамыту.п.ғ.к. дисс...Авто реф Қарағанды 2004.
2. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. / В.А.Сухомлинский. – М. : Мол. гвардия, 2003. – 263 с.
3. Оспанов Т.Қ., Астамбаева Ж.Қ., Мергенбаева Н.О.: Математика 2 сынып 2 бөлім с доставкой в Алматы. Переплет: интегральный переплет, Издательство: Атамұра,-2023
4. Кенжебекова Р.И., Исманова Р.Ж., Кишибаева Д.,Мауленбердиева Г.Б. Педагогикалық технология және инновация. Оқу құралы Алматы: «Отан» баспасы 2022-402 б.
5. Сейталиев Қ. Жалпы психология: Оқу құралы. – А.: Білім, 2007.-360 б.
6. Hoffman, D.M. Internationalization at Home From the Inside: Non-Native Faculty and Transformation / D.M. Hoffman // Journal of Studies in International Education. 2003. Vol. 7.
7. Kulakhmet, M., Hajrullina, A., Oleksiuk, N., Protas, O., Ragozina, V. 2022 The Development of the Masters' Professional Competence by Means of the Information and Communication Technologies// International Journal of Higher Education. Vol. 10, No. 1; 2021, ISSN 1927-6044 E-ISSN 1927-6052
8. L. Anarbek , G. Sarsenbayeva , E.Uteubayeva , G. Issayeva , K. Moldabek A Study of Acmeological Competencies Among Pre-Service Teachers Through Psychometric and Demographic Lenses *Educational Process: International Journal*, 14, e2025014. <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.14> Published Online January 02, 2025
9. Kenzhebekova, R.I., Kozhadeldiyeva, S.S., Moldabek,K., Rizaeva,L.A., Kazybayeva, K.U.,Formation of Learning Research Skills through Solving Arithmetic Problems Systematic Reviews in Pharmacy, 2020, 11(10), страницы 698–705 <https://www.sysrevpharm.org/abstract/-formation-of-learning-research-skills-through-solving-arithmetic-problems-66513.html>
10. Әлмұханбет Ш., Молдабек Қ. , Есназар А. «Mindmapping» технологиясы арқылы бастауыш сынып оқушыларының ойлау дағдысын қалыптастыру Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті “Педагогика ғылымдары” сериясы, 4 (70) Алматы «Полилингва» баспасы 2023 <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/44>
11. Ян Амос Коменскийдің "Ұлы дидактика" еңбегінің 6-тарауы грамматиканың басталуына арналған, 1657. – 264 б.
12. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: Университеттер студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: Эвро, 2004. – 420 б.

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

¹Р. И.Кенжебекова, ²Қ.Молдабек, ³Н.С. Кенжаева

¹ к. п. н., профессор, ²д. п. н., профессор, ³студентка 4 курса группы Пик 21-5к университет Ташенева, г.Шымкент, Казахстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аннотация В статье рассматриваются формы и структура организации занятий и обучения. Владеет наиболее эффективной формой организации учебного процесса. В ходе этого обучения учитель создает эффективные условия для восприятия учащимися основ предмета, используя необходимые формы, оборудование и методы работы в течение определенного периода времени, организуя познавательные и иные действия, которые

обучают учащихся, раскрывают, совершенствуют, развивают их творческие способности и духовные силы.

Это интерпретация, закрепление, повторение нового материала, проверка знаний, ловкости, умений. Каждый из них имеет свой характер и связан с деятельностью учителя и ученика. Эти единицы характеризуются значениями и качеством структуры урока, периодами.

Ключевые слова: урок, обучение, организация, форма, структура.

DEVELOPING STUDENTS' LOGICAL THINKING IN ELEMENTARY SCHOOL

¹R. I. Kenzhebekova, ²K. Moldabek, ³N.S. Kenzhaeva

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, ²Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, ³and year student of the Pik 21-5к group, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Abstract. The article discusses the forms and structure of the organization of classes and training. Knows the most effective form of organization of the educational process. During this training, the teacher creates effective conditions for students to perceive the basics of the subject, using the necessary forms, equipment and methods of work for a certain period of time, organizing cognitive and other activities that teach students, reveal, improve, develop their creative abilities and spiritual powers.

This is the interpretation, consolidation, repetition of new material, testing knowledge, dexterity, and skills. Each of them has its own character and is related to the activities of the teacher and the student. These units are characterized by the values and quality of the lesson structure, periods

Key words: lesson, training, organization, form, structure.

МЕКТЕПТЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

¹Д.К.Юнусова , ²Р. И.Кенжебекова

¹Докторант 1 курса Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент қ., Қазақстан

¹dildar10@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0002-6791-8433>

² п. ғ. к., профессор, Ташенев университеті, Шымкент қ., Қазақстан

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепте дене шынықтыру мұғалімдерінің басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Мектепте дене шынықтыру мұғалімдерінің басқару, лидерлік мәселесі қарастырылған педагогикалық еңбектерге жасаған талдау нәтижесі басқару, менеджмент феноменінің әдебиеттерде жан-жақты талданғанын, лидерлік пен басқарушылық арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтардың топтастырылғандығын; басқару іс-әрекетінің құрамында лидерліктің болуы қажеттігінің негізделгенін көрсетті.

Кілт сөздер: мектеп, дене шынықтыру, мұғалім, басқару , құзыреттілік, қалыптастыру

Құзыреттілік – педагогикалық ұғым, әлеуметтік ерекше қабілет, оның әртүрлі түсініктері мен әр қырлы сипаттамаларын талдау арқылы біз болашақ дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің педагогикалық құзыреттілігінің мәні мен құрылымдық көрсеткіштерін анықтадық [1].

Мектептегі дене шынықтыру мұғалімінің басқару құзыреттілігі оның кәсіби құзыреттілігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Зерттеу барысында мектептегі дене шынықтыру мұғалімдерінің басқару құзыреттіліктерінің құрылымы мен мазмұнын анықтау үшін ең алдымен басқару бағытын, құрамын, функцияларын, стилін, түрлері мен қасиеттерін талдау қажет.

Мектепте мәселелердің бірі-дене шынықтыру мұғалімдерін басқару, онда менеджмент жетекші немесе жетекші болып бөлінеді. Көшбасшылыққа байланысты ерекше қатынастар құбылысынан туындаған билік; ал қарым-қатынас жүйесінен туындайтын көшбасшылық спецификалық емес. Көшбасшылықтағы айырмашылықтарға қарамастан, Р. Л. Кричевский олардың 3 түрлі ұқсастығын анықтады:

- басшы және лидер әлеуметтік топтар мүшелерін ұйымдастырушы рөлін атқарады;
- басшы және лидер ұжымда әлеуметтік құбылысты жүзеге асырады, бірақ әртүрлі тәсілмен;
- басшы да, лидер де субординациялық қарым-қатынасты ұстанады [2]. Негізінен көшбасшы және менеджер, кейбір айырмашылықтар кәсіпкердің рөлдері арасында болды. Шетелдік тәжірибеде көшбасшы тәуекелдерді, басқару әдістерін, ғылыми-техникалық жаңалықтарды енгізетін кәсіпкер-ұйымдастырушылар деп айтады. Батыс зерттеушілерінің пікірлеріне сәйкес, менеджер мен көшбасшы арасындағы айырмашылық былай көрсетілген:

Лидерлердің басты қағидасы-жетістікке жетудің қарапайымдылығы. Ол барлық қызметкерлерді өз іс-әрекеттерін қарапайым оқытуға негіздейді. Ол сондай-ақ жоғары мақсатқа жетуді меңзеп, орындаушыларына назар аударады. Пайда көзі төмендеген жағдайда тығырықтан шығу жолын, ұйым мүшелерінен, нәтиже сапасын көтеруді сұрайды.

Лидерлер-өз қателерін мойындайды және оларды шешу үшін қажетті шараларды ашық түрде қолданудан қорықпайды. Олар өз жұмыскерлеріне сыйластықпен қарайды, оларды бағалайды, сенімдерін үнемі қорғайды. Ал өз кезегінде жұмысшылар лидерге адал және тіпті олар үшін жанын қиюға дайын болады.

Лидерлер-қоғамға, ұйымға немесе топқа ықпал етуге қабілетті тұлға. Белгілі бір әлеуметтік топтың мақсат-мүддесін толық сезініп, қорғай білетін, бойына саяси қайраткерге лайықты қасиеттерді жия білген адам лидер ретінде танылады.

Ол тұлғаға деген адал және сыйластық қарым-қатынас, жоғары мақсатқа жетудегі қайсарлық мынадай құндылықтарға ие.

Лидерлер – адамның оның әрекеттерінің үнемі жоғары сатыға көтерілуі үшін жағдай жасайды, өз қызметкерлерінің жетістікке жеткен жұмысын мойындап марапаттайды.

Лидерлер –өздеріне пікірлес, сыбайластарды іздейді. Басшыларға, көшбасшыларға жеке қасиеттерге байланысты тұжырым қалыптасқан:

1. Харизматикалық (харизма - грек тілінен charisma- қабілет, талап деген мағына береді) – өзіне баурап алатындай қасиеттерінің болуы.
2. Айрықшалық - жоғары зияттылық; жан-жақты білімділік; өз-өзіне сенімділік; бастамашылық сияқты қасиеттердің жинақталуы.

Е.Кричевскийдің құндылықтар алмасу теориясы бойынша, топтың құндылықтарын толық іске асыра алатын адамдар ғана лидер бола алатындығын айтады [3].

Б.Д.Парыгин «лидер» және «басшы» ұғымдары мазмұнының айырмашылықтарын айқын көрсеткен. Лидер жеке адамдар арасындағы қатынастарды реттесе, ал басшы әлеуметтік ұйымдардағы топтардың ресми қатынастарын реттейді. Лидерлік –

микроортаның, ал жетекші макроортаның элементі. Лидерлік құбылыстың тұрақтылығы төмен, себебі оның тұрақтылығы топтың көңіл-күйіне байланысты, ал жетекшілік – едәуір тұрақты құбылыс. Қоластындағыларды басқаруда жетекшіде лидерге қарағанда әртүрлі мүмкіндіктер жүйесі бар, ал лидерде ондай мүмкіндік жоқ. Басшының шешім қабылдауы анағұрлым күрделі және топқа қатысты болуы міндетті емес түрлі жағдайлардан талап етілуі мүмкін, ал лидер барынша топқа тікелей қатысты шешімдерді қабылдайды [4].

Осылайша, лидер мен басшы арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды саралау негізінде біз мұғалімнің басқару іс-әрекетінде оның лидерлік сапалары болуы тиіс деп санаймыз.

Сол себепті зерттеу барысында лидерліктің негізгі теорияларына да тоқталып кеткенді жөн көрдік:

1) Тұлғалық сипаттамалар теориясы. Бұл теория ағылшын психологі және антропологі Ф.Гальтонның әсерінен өріс алды. Ол лидерлік табиғатындағы тұқымқуалаушылықидеясын ұсынды, яғни лидер болудың адамның негізгі генотипіне байланыстылығына мән берді [5].

2) Жағдайлық-тұлғалық теориялар. Мұнда тұлғаның жағдайға байланысты лидер болып шығуы негізделеді. Нақты жағдайларға тиімді қасиеттері бар адам ғана сол жағдайда лидер бола алады (мәселен, өнер, спорт жағдайында және т.б.). Бұл лидерлік теориялар нұсқасын 1952 жылы Г.Герт және С.Милз ұсынған.

Олар лидерлік феноменін қарастырғанда төмендегі 5 факторды ескеру қажеттігін көрсетеді: лидердің адам ретіндегі сипаттамалары; оның мотивтері; лидердің әлеуметтік рөл ретіндегі тұлғалық сипаттамалары; интуициялық контекст; лидер және мотивтер бейнелері.

3) Күтілетін өзара әсер теориясы. Бұл теорияны көптеген американдық зерттеушілер қарастырды (Дж. Хоманс, Р.Стогдим, Фидлер, Эванс). Фидлер лидерліктің мүмкін болатын екі стилін қарастырды: міндетке бағытталушылық (құралдық лидерлік); тұлғааралық қатынастарға бағыттылық (эмоционалдық лидерлік) .

4) Гуманистік бағыт теориясы. Бұл тұжырымдама бойынша тұлға ізгілікті негізде барлық ұйымды басқара алады.

5) Мотивациялық теория. С.Митчел, С.Эванс зерттеулері бойынша, лидердің тиімділігі оның артынан ерушілердің мотивациясына әсер етуіне байланысты. Олар лидерлік мінез-құлықтың типтерін ұсынады: қолдаушы лидерлік; директивті лидерлік; табысқа бағытталған лидерлік және т.б..

6) Лидерліктің синтездік теориялары. Лидерлік – топтағы тұлғааралық қатынас орнату үдерісі. Лидер – осы үдерісті басқаратын субъект. Лидерлікті зерттеу үшін топ мақсаты мен міндеттерін және лидердің жеке ерекшеліктерін білу, топтың өмір сүру ұзақтығын да ескеру керек. Лидердің топтың басқа мүшелерінен айырмашылығы – оның белгілі ерекшеліктерінің бар болуында емес, оның күшті әсер ете алу қабілетінде.

7) Лидерліктің функционалды теориясы бойынша, лидер болу үшін адамның бойында белгілі жағдайларға қажет қасиеттің басым болуы керек, бірақ нақты жағдайда лидердің рөлін жақсы орындаған адам басқа жағдаяттарда лидерлік позиция алуға мүмкіндігі болады. Сөйтіп, жан-жақты лидерлік қасиеттер де болады. Сол арқылы лидерлік харизма қалыптасады. Харизматикалық лидерге үнемі болатын жеңістер тән және жеңілістің өзі жетістік ретінде талқыланады. Лидерлік – бұл жеке адамдар немесе бір топтағы адамдарға әсер ету және оларды белгілі бір мақсатқа жету үшін жұмыс үдерісін басқара алу қабілеті.

Көрсетілген лидерлік теорияларды талдау бізге болашақ мұғалімнің *басқарушылық құзыреттілігінің құрамында лидерліктің болу қажеттілігін* негіздей түседі. Осы ойлар отандық педагогика ғылымы саласындағы зерттеулерде де көрініс тапқан. Соның ішінде ғалым Ұ.М.Әбдіғапбарова, Б.Б.Баймұханбетов, Б.А.Байкуловалардың еңбектерінде лидерлік пен басшылық арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар салыстырылып

көрсетілген. Олар басшының билік тұрғысынан, әкімшілік тарапынан тағайындалғанымен, оның бойында лидерлік сапалардың болуы қажеттігін көрсетеді.

Сондай-ақ, оқушы лидер мен мұғалім лидердің қалыптасу үдерісін теориялық-әдістемелік тұрғыдан негіздей отырып, *мұғалім лидерді* оқушыларға үлгі-өнеге болатын, оларға мәнді ықпал ететін, мектептің ғана емес қоғамның дамуында ізгі жаңа өзгерістер жасай алатын адами қасиеттері, игі мінез құлықтары, интеллектуалдық біліктері, дидактикалық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық дағдылары, көшбасшылық қабілеттері жан-жақты дамыған маман тұрғысынан сипаттайды.

Болашақ педагогтың басқарушылық стилін анықтауда біз ғылымда дәлелденген басқару стилі теориясына жүгінеміз. Белгілі неміс-американ психологі К.Левин тұлғаның дамуы теориясын жасауда басқару стилі тұжырымдамасының негізінқалады. Ол эксперименттік зерттеу нәтижесінде басқарудың 3 негізгі стилін анықтады: авторитарлық (өктемдік); демократиялық; либералдық, немқұрайлық (бетімен жіберушілік).

Авторитарлық стиль –іскерлік, қысқа бұйрықтар. Топтағы істералдын-ала жоспарланады. Кешірімсіз, қауіппен айтылатын тыйымдар орын алады.Тікелей мақсаттар ғана анықталады, алыс мақсаттар белгісіз болады. Айқын тіл, жылы шырайсыз үн. Басқарушының дауысы – шешуші, маңызды. Мақтаулар мен жазалаулар субъективті. Эмоциялар есепке алынбайды. Лидердің топтан тыс өзіндік ұстанымдық бағыты бар.

Демократиялық стильдеұсыныстар сөйлемдер ретінде болады. Шаралар алдын ала жоспарланбайды. Достық үн, көңілді тіл. Белгілі бір ұсыныстарды жүзеге асыруға барлығы жауапты. Мақтау мен бетке айту – кеңес беру. Жұмыстың барлық бөлімдері алдын ала талқыланады. Лидер топтың бағытын ұстанады.

Немқұрайлық стиль - конвенционалды. Топтағы істер өз бетінше жүреді. Мақтау мен бетке айту орын алмайды. Басшы нұсқаулар бермейді. Ешқандай ынтымақтастық жоқ. Жұмыстың бөлімдері жекеленген қызығушылықтардан құралады. Басшының ұстанымдық бағыты көрінбейді. Бір стильді екіншісінен ажыратып тұратын негізгі белгі басшының шешім қабылдау тәсілі болып табылады.

Басқару стилін талдау және басшы мен лидер арасындағы ұқсастық, айырмашылықты зерттеу нәтижесі бізге, педагогтың *басқару стилі демократиялық* болуы тиістігін көрсетті.

Сондай-ақ, біз зерттеу барысында болашақ педагогтың басқарушылық бағытын айқындауда басқарудың *ізгілікті бағыт теориясына* сүйенеміз. Ғылымда аталған теорияның бастауы, яғни гуманистік, ізгілікті басқару туралы ойлар ежелгі философтардың (Сократ, Аристотель, Платон және т.б.) мен түркі ғұлама ойшылдарының (Әл-Фараби, Ж.Баласағұни, А.Иассауи, А.Иүгінеки және т.б.) еңбектерінде мемлекет басқарудағы тұлғаның адамгершілік рөліне терең мән беріп, ізгілікті басқару қағидалары мен ережелерін жасағандығы туралы С.А.Ұзақбаева, Ә.Көбесов, Қ.Б.Жарықбаев, Ә.Н.Көшербаева, Ұ.М.Әбдіғапбарова және т.б. ғалымдар зерттеулерінде жан-жақты талданып берілген.

XIX ғасырдың бас кезеңінде мектепті басқарудағы ізгілікті бағыт теориясы классик педагогтар В.Сухомлинский, М.Макаренко, К.Ушинский, Н.Крупская және т.б. еңбектерінде тереңдетіліп, күні бүгінге дейін психолог, педагог ғалымдар зерттеулерінен түспей келеді. Отандық ғалымдар А.А.Бейсенбаева, С.Қ.Қалиев, Л.К.Керімов, Н.Д.Хмель және т.б. еңбектерінде білім беру саласындағы гуманизм, адамгершілік тәрбие беру мәселелері жетілдірілген болса, А.Жайтапова, Ә.Көшербаева, Ұ.Әбдіғапбарова, З.Садуақасова және т.б. ғалымдар зерттеулерінде білім беру саласындағы гуманды басқару, лидерлік харизма, басқарудағы адамгершілік қарым-қатынас мәселесі терең талданған.

Басқарудағы ізгілікті бағыт біздің зерттеуіміз үшін аса маңызды. Өйткені болашақ педагогтың басқару іс-әрекетінде адами тұлғалық сапаларының болуы міндетті. Сонда ғана ол жас ұрпақты қоғамның дамуына қызмет етуге, қоғамды ізгілендіруге жетелей алады. Сол себепті де біз ұсынатын педагогтың басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыруда *басқарудағы ізгілікті бағытты* ұстанамыз. Осыған сәйкес басқарушылық құзыреттіліктің негізгі құрамын ізгілікті тұлғалық сапалар құрайды (бұл туралы осы параграфта болашақ

педагогтың басқарушылық құзыреттілігін құрайтын негізгі сапаларды анықтау барысында толығырақ баяндалады).

Сонымен қатар, болашақ мұғалімнің басқарушылық құзыреттілігінің құрамын анықтау барысында басқару функцияларына да талдау жасалды. Ол үшін мұғалім қызметінің барлық құрамдарын (мақсаттарын, қағидаттарын, мазмұнын, технологияларын және т.б.) қамтитын ғылыми-теориялық, операциялық-технологиялық және әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын қарастырдық.

Басқару қызметінің *операциялық-технологиялық* сипаттамалары оқу үрдісін мақсатты белгілеу, оқыту мақсаттарына жету үшін нақты тапсырмалар қою, осы тапсырмаларды басымдыққа көшіру және үйлестіруге барабар бағдарлауды көздейді. Басқару функциялары белгілі бір ережелерге және белгілі бір рәсімдердің негізінде жүйелі түрде жүзеге асырылады. Оқытушының ұжымдық қызметтегі мақсаттарының дербестігі, олардың сипаттамалары, жетістіктерін бақылау, мақсаттардың мүмкіндіктері мен дағдыларын салыстыру, білім алушылардың мүмкіндіктері «кәсібилік дәрежесін сипаттайтын кіріктірушілік қабілет» болып табылатын «жедел және технологиялық құзыреттілік» тұжырымдамасына енгізілген.

Мұғалімдердің алдына қойылған мақсаттарда әрекет ету және жаңа мақсаттарды қою қабілеті олардың кәсіби дамуының жоғары деңгейін, практикалық дайындығын білдіреді, ол кәсіби дағдылар мен басқару дағдыларының қажетті деңгейде болуын талап етеді.

Мектеп мұғалімінің басқару қызметінің *ғылыми-теориялық* сипаттамасы оның ғылыми-теориялық дайындығын, оның ішінде психологиялық, педагогикалық және арнайы білімдерді меңгеруін, когнитивтік қабілеттерін дамытуды ұйымдастыруды қамтиды.

Ұстаным өмірдің мағынасын іздеу ретіндегі субъектінің бағыты, оның мінез-құлқымен және қызметімен байналыстырылады. Аксиология теориясында «ұстаным» ұғымын талдаудың үш негізгі тәсілі бар: қоғамдағы немесе әлеуметтік жағдайдағы ұстаным; адамның жалпыға бірдей немесе оның әртүрлі бағыттарына не адамның позициясына деген қатынасы ретіндегі орны; адамның тікелей өзара іс-қимыл ретіндегі орны; нақты жағдайға немесе рөлдік жағдайға байланысты бағыты.

Әлеуметтік психолог Г.М.Андреева және басқалар ұстанымды байланыс тобындағы адамның орны ретінде қарастырады. Осылайша, «мәртебе» немесе «ұстаным» ұғымы топтық өмірде, топтық қызметтік қатынастар құрылымында жеке тұлғаның орны ретінде анықталады. Әлеуметтік жағдайға ие бола отырып, іс-әрекеттегі кәсіби нормаларды ұжымдық түрде мақұлдайтын, сондай-ақ кәсіби нормаларды насихаттайтын, пікірлес адамдардың кәсіби қоғамын іздеуге немесе ұйымдастыруға бағытталуы мүмкін.

Біздің зерттеуімізде ұстаным адами шындықтың белгілі бір аспектілерінде адами қатынастардың тұрақты жүйесі ретінде анықталады; тиісті мінез-құлықта көрініс табады. Ұстаным – дұрыс мінез-құлық пен іс-әрекетте көрінетін шындықтың белгілі бір аспектілерінде адами қарым-қатынастардың тұрақты жүйесі ретінде түсіндіріледі. Отандық ғалымдардың жеке пікірі ретіндегі көзқарастары әртүрлі және қарым-қатынас объектісінің анықтамасында, сондай-ақ тұжырымдамалардың ашылу тереңдігі бойынша ерекшеленеді.

Психологияда адам ұстанымының мәселесі Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн жұмыстарында жан-жақты талданған. А.Н.Леонтьев белгілі бір «ұстанымға» ие болу өмірге деген көзқарасты анықтауды білдіретінін атап көрсетеді. Б.Г.Ананьев бұл санатты рөлдік қатынастар теориясы аясында «жеке қарым-қатынастың күрделі жүйесі ретінде (тұтастай алғанда ол қоғамға және жұмыс істейтін, адамдарға, өзіне-өзі тиесілі), оның қызметінде басшылыққа алатын көзқарастары мен себептерге, қызметке бағытталған құндылықтар тұрғысынан қарастырады.

Барлық осы субъективті қасиеттердің кешенді жүйесі әлеуметтік даму жағдайында адам орындайтын әлеуметтік функциялардың белгілі бір кешенінде жүзеге асырылады. В.Н.Мясищев жеке тұлғаның ұстанымдық бағытына сәйкес, адамның басымдықты сайлау қатынастарының кіріктірілуі ол үшін кез келген маңызды мәселе саналады.

Адамдар бір-бірінен объектіге, шындыққа қарай ерекшеленетіндіктен, объектіге деген қарым-қатынасқа байланысты адам ұстанымының типологиясын құруға болады. Сонымен қатар, түр арасындағы айырмашылық мінез-құлықта, сондай-ақ когнитивтік және эмоциялық құрамдастарда байқалады. Егер қандай да бір қатынас түрлері осы жағдайдағы қызметтің мақсаттарына қолайлы болса, онда ұстаным «оңтайлы» немесе «адекватты» деп сипатталады.

Басқару ұстанымына қатысты Т.А.Загрузинаның зерттеуіндегі мысалды келтіруге болады. Ол ұжымның нақты әлеуметтік-психологиялық ахуалы мен оны менеджердің бағалауы арасындағы сәйкессіздіктің дәрежесін және бағытын анықтайды. Жалпы қызметтегі менеджердің арнайы міндеттеріне сәйкес келетін оңтайлы жағдай – «сындарлы» ұстаным. Бұған қоса, ол ұстанымды «анықтау» (ұжымның әдеттегі мүшесінің ұстанымы ретінде оның ерекше көшбасшылық рөлді жүзеге асырудан бас тарту), «скептиктер» (оның бағалаушысының бағалауы бойынша, ұжымдық өмірді дамыту мүмкіндіктерін жоққа шығару), «субъективист» (артық асыра бағалау, алға қойылмайтын ақылға қонымды жағдай) деп бөледі.

Мысалы С.А.Капустин өз зерттеуінде «қарсы» бағалау ұстанымының оңтайлы түрін зерделеген. Мұндай ұстанымды иеленген адам «бір ғана маңызды мақсаттарды мағыналы іске асырады және керісінше іске асыруға кедергі келтіреді», яғни адам өмірінің «объективті бір-біріне қарама-қайшы» сипатына қарсы тұрады, онда «бірін іске асыру басқа бірін жүзеге асыруға кедергі келтіреді».

Бұл ұстанымның жеткіліксіздігі когнитивтік (өмірлік жағдайды дұрыс бағаламау) және мінез-құлық жоспарында (басқаларға қатысты өз көзқарастарын таңуға, қалай өмір сүру керектігін шешу үшін) көрінеді. Мәдениет контексіндегі педагогикалық ұстанымды арнайы зерттеу Е.В.Бондаревскийдің еңбектерінде кездеседі, ол С.Л.Рубинштейн мен А.Н.Леонтьевтің теориясы бойынша, адам құрылымындағы ұстанымның орнын және рөлін түсіндіруге арналған екі теориялық көзқарасты атап өтті. С.Л.Рубинштейн теориясына сәйкес, ол ұстаным мен сана-сезімді байланыстырады, олардың бірлігін білдіреді. Сана арқасында адам өмірге қатысты белгілі бір ұстанымға ие бола алады. Ұстаным адам санасының дамуының белгілі бір деңгейін сипаттайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам" атты Қазақстан халқына Жолдауы 2022 жылғы 16 наурыз
2. Кричевский Р.Л. О функции и механизме идентификации во внутригрупповом межличностном общении // Психология межличностного познания. – М., 1981. – С. 96-99.
3. Парыгин Б.Д. Основы социально психологической теории. – М.: Мысль, 1971. – 351 с
4. Гальтон Ф. Наследственность таланта, её законы и последствия / пер. с англ. – СПб., 1875. – 299 с.
5. Наконечный С.А. Формирование лидерских качеств будущих офицеров: дис. ... канд. пед.наук. - Алматы, 2009. – 178 с.
6. Fiedler F.E. A Theory of Leadership Effectiveness. - New York: McGraw-Hill, 1967. – 235 p.
7. Meisel S., Seltre J. Rethinking Management Education: A TQM Perspective // Journal of Management Education. – 1995, february. -Vol. 19, №1. - P. 75-95. 144
8. Güçlü N. Yönetim ve Liderlik // Milli Eğitim Dergisi. - 1995. - №128. – P. 25-29.
9. Kulakhmet, M., Hajrullina, A., Oleksiuk, N., Protas, O., Ragozina, V. 2022 The Development of the Masters' Professional Competence by Means of the Information and Communication Technologies// International Journal of Higher Education. Vol. 10, No. 1; 2021, ISSN 1927-6044 E-ISSN 1927-6052

10. L. Anarbek , G. Sarsenbayeva , E.Uteubayeva , G. Issayeva , K. Moldabek A Study of Acmeological Competencies Among Pre-Service Teachers Through Psychometric and Demographic Lenses *Educational Process: International Journal*, 14, e2025014. <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.14> Published Online January 02, 2025

УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЕ ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

¹Д.К.Юнусова , ²Р. И.Кенжебекова

¹Доктарант 1 курс университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, г. Шымкент, Казахстан

¹dildar10@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0002-6791-8433>

²к. п. н., профессор, Ташеневский университет, г. Шымкент, Казахстан

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования управленческой компетентности учителей физической культуры в школе. Результаты анализа педагогических работ учителей физической культуры в школе, в которых рассматривалась проблема управления, лидерства, показали, что феномен управления, менеджмента всесторонне проанализирован в литературе, сгруппированы сходства и различия между лидерством и менеджментом; обоснована необходимость наличия лидерства в составе управленческой деятельности.

Ключевые слова: школа, физическая культура, учитель, управление, компетентность, формирование

PHYSICAL EDUCATION TEACHERS AT SCHOOL FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE

¹D.K.Yunusova · ²R. I.Kenzhebekov

¹st year doctoral student, Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

¹dildar10@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0002-6791-8433>

²Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

²rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

Abstract. This article discusses the issues of the formation of managerial competence of physical education teachers at school. The results of the analysis of the pedagogical works of physical education teachers at school, which considered the problem of management and leadership, showed that the phenomenon of management and management is comprehensively analyzed in the literature, the similarities and differences between leadership and management are grouped; the need for leadership in management activities is substantiated.

Key words: school, physical education, teacher, management, competence, education

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛЫ ФИЛОСОФЫ

¹Қожабеков Нұржігіт Абубәкірұлы, ²Шерімбаева Жібек Дүйсебаевна,
³Турумбетова Гүлжан Абубакировна

¹Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы -Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан ²Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан ³Тарих және география кафедрасының аға оқытушысы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

¹nur390@mail.ru ²<https://orcid.org/0009-0002-5375-0930-997X>,

²szhibek010@mail.ru <https://orcid.org/0009-0007-0930-0754>,

³ <https://orcid.org/0000-0003-0512-4347>ayanat1974@mail.ru

Аңдатпа. Абай Құнабаевтың идеялық мұрасы қазақтың қоғамдық-философиялық ойы мен мәдениетінің даму тарихын сапалық жаңа белеске көтерді. Ұлы ақын Абай мұрасы тек қазақ елі үшін ғана емес бүкіл әлем халықтары нәр алатын зор қазына. Адам болып, өз өмірін мәнді жолға қойып алға жыжимын деген ұрпаққа өшпес із қалдырған бағдаршам деуге болады. Ғылыми жұмыста Абай Құнанбаев еңбектерінің артықшылықтары қамтылады.

Кілт сөздер: Абай жолы, Абай ілімі, Абай мұрасы, Абай философиясы, Абай дүниетанымы

Абай Құнанбаев -қазақ халқының ұлы ақыны, ағартушысы, ойшыл кемеңгер, дана философы. Кейінгі ұрпаққа нағыз тәрбиелік мәні зор, алдағы жолын дұрыс ізгілікпен бастауға сабақ боларлық құнды дүниелерін қалдырды.

Абай Құнанбайұлы – қазақ халқының көрнекті ойшылы, ақын, ағартушысы. Абай тарихқа ең алдымен кемеңгер ақын ретінде енді. Оның ақындық шеберлігі қазақ даласында шырқау биікке көтерілді. Абай өлеңдері әрқашан есті, сөздері жинақы, ойлары терең, тәрбиелік мәні зор, деңгейі жоғары болып келеді. Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін, деп ақынның өзі айтқандай, оның өлеңдерінің әлеуметтік, этикалық мәні мейлінше терең. Сонымен қатар Абай өз заманының қоғам қайраткері, ойшыл-философы болды. Ең алдымен ол өз халқына өлеңдері, қара сөздері арқылы ұдайы ой салды, оның көкірегін оятып, оны надандықтан, жаман қылықтардан сақтандырды, мәдениетті болуға, прогреске шақырды. Халқымыздың басынан кешкен жақсы-жаман тағдыры Абай жырынан орын алған деуге болады. Солай дей тұра қазағым Абайдың айтқанына еріп, Абай жолымен жүрер болса, кешегідей, бүгінгідей болмас еді, рухы да, намысы да жоғары, ұяты да қалыпты болар еді. Абайдың жан құмары, жан азығы туралы айтқан сөздері қазақтың рухын оятуға бағытталған.

Философия адам жолына, ғылым жолына, тарих жолына ерекше мән береді. Олардың жүріп өткен жолынан тәлім, тағлым іздеп сабақ алады.

Абай шығармалары тұнып тұрған нәрлі бұлақ десек қателеспейміз, өйткені оның өлеңдері болсын, қара сөздері болсын адамның өзін дұрыс танып, өз жолын саралауға бағдар беретін тағлым.

Бүгінде де бізге керегі осы – Абай жолы. Абай жолында, Абай ілімінде біздерге қажет нәрсенің біразы бар: нарық та, демократия да, бәсекелестік те, ғылым-білім де бар. Тек оны дұрыс игере білуіміз қажет. Кейінгі кезде біз Абайдың философиясын ғана мойындап қоймай, оның ілімінің дәстүрлі философиямен, әлемдік философиямен үндесіп жатқанын да ауыз толтырып айта аламыз...

«Философия» деген сөздің мағынасы -даналық, даналыққа құштарлық дегенді білдіреді.. Абай Сократты пір тұтады, оны тілге тиек етеді, Сократша ойлап, Сократша әңгімелескісі келеді. Сократша сұхбат құрып, оған 27 қарасөзін арнайды. Абай Сократқа ден оның даналығы үшін ден қойды, әрине білім-ғылымды жоғары бағалағаны үшін, халқына аянбай қызмет еткені үшін, надандықпен күрескені үшін, шәкірттеріне озық тәрбие бергені үшін Абай Сократты жақсы көреді, одан үлгі алады. Абай Сократты хакім, яғни дана деп қадірлейді.

Абай өзінің өмірлік миссиясын да Сократша түсінеді: халқына аянбай қызмет ету, бетке ұстар құндылықтарын атап көрсету, кемшілігін ашық, батыра айтып, халқын түзету. Сол үшін де Абай өз шығармаларында Сократша сынды, мысқылды, кекесінді көбірек пайдаланады. Батыста осы кезге дейін философияны ғылым деп, гносология, логика, методология деп таниды. Бірақ философияның төл қасиеті, негізгі қызметі – даналықты жүзеге асыру. Сократ үшін, Абай үшін философия – ең алдымен даналық.

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,

Пайдасын көре тұра тексермедім.

Ер жеткен соң түспеді уысыма,

Қолымды мезгілінен кеш сермедім.

Талай адамның басынан өткен, талай адамдарды өкіндірген нәрсе. Қазіргі жастарға да қатысы бар ұлағатты сөз.

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,

Лапылдап көрсеқызар нәпсіге ерме!

Әйел жақсы болмайды көркіменен,

Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!

Елімізде отбасын құрған жастардың жартысына жуығы көп ұзамай айырылысып жатыр.

Тағы да сол «Жігіттер, ойын – арзан, күлкі – қымбат» деген өлеңінен үзінді:

Жасаулы деп, малды деп байдан алма,

Кедей қызы арзан деп құмарланба.

Ары бар, ақылы бар, ұяты бар

Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Түсіне білген жастарға Абай өз өлең жолдарымен қысқа ғана мазмұнды сыр ұқтырып отыр. Абайдың бәрімізге белгілі, белгілі болғанымен санамызға сіңбей, басшылыққа алынбай, жаттанды сөз болып қалған «Ғылым таппай мақтанба» деген өлеңінің алғашқы жолдарын келтірсек:

Ғылым таппай мақтанба,

Орын таппай баптанба,

Құмарланып шаттанба,

Ойнап босқа күлуге.

Бес нәрседен қашық бол,

Бес нәрсеге асық бол,

Адам болам десеңіз.

Тілеуің, өмірің алдыңда,

Оған қайғы жесеңіз.

Өсек, өтірік, мақтаншақ,

Еріншек, бекер мал шашпақ -

Бес дұшпаның білсеңіз.

Талап, еңбек, терең ой,

Қанағат, рақым ойлап қой –

Бес асыл іс көрсеңіз.

Бұл өлеңінің әрбір жолы – тұнып тұрған даналық. Абайдың өлеңдерін, қара сөзін талдап, тарқата білсек, осындай даналыққа тап боламыз. Абайдың «Ғылым таппай

мақтанба» деген сөзін, жастарға ғана емес, бүкіл ойлы, саналы жанға сабақ боларлық құндылық. «Орын» деген философияда жайсөз емес. Оның терең мәні бар және салмағы ауыр: әр нәрсенің дүниедегі орны, адамның дүниедегі орны, олардың бір-біріне лайық болуы-қай кезде де күрделі мәселе. Абай атап көрсеткен «бес дұшпан»: өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ-деп атап отырған дұшпандықты елеп, содан аулақ болуға шақырады, ескертеді. Абайдың адамға қойған талаптары бүгін де өзекті болып табылады. Адам бүгін де адам болу үшін Абай ұсынған бес асыл істі игеруі керек.

Абай философиясының өзегі болып табылатын «Адам бол!» деген идеясы бар. Адам әзір күйде туа салмайды, адам болып қалыптасады. Адам болу – екі жақты процесс: бір жағынан, бұл қоғамға, отбасына, ата-анаға, солар арқылы қалыптасқан жағдайға байланысты; екінші жағынан, адамның өзіне - оның талабына, ынтасына, жігеріне байланысты. Адамды күштеп, зорлап адам қыла алмайсың. Адамды сырттан күштеп, инабатты, мәдениетті қыла алмайсың. Адамды зорлап оқытып, маман қыла алмайсың. Оқу да, ғылым да, өнер де – бәрі де талаппен, ынтамен, жігермен келеді. «Кісіде бар болса талап, отырмас ол бойын балап. Жүрер, әрқайдан ізденер, алар өз сүйгенін қалап», дейді хакім Абай.

Адам еңбек етеді, өседі, жетіледі, бақытты болады. Еңбек – Абай іліміндегі жиі сөз болатын ұғымдардың бірі. Адамға еңбектің қай түрі де жарасады. «Әуелі өнер ізделік, қолдан келсе, ең болмаса, еңбекпен мал табалық», «Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас, еңбек қылмас, еріншек адам болмас», «Болмасын кекшіл, болсайшы көпшіл, жан аямай кәсіп қыл. Орынсыз ыржаң, болымсыз қылжаң. Бола ма дәулет, нәсіп бұл? Еңбек қылсаң ерінбей – тояды қарның тіленбей». Абайдың белгілеп атап беріп отырғаны бұл философиясының даналығы еді.

Абайдың сол кездің өзінде-ақ терең ойды алға тартты. «Терең ой, терең ғылым іздемейді», «Ынсап, ұят, терең ой, ойлаған жан жоқ, жауып қой»; «Малда да бар жан мен тән, ақыл, сезім болмаса, тіршіліктің несі сән, тереңге бет қоймаса», «Терең ойдың телміріп, соңына ермей», адамның ісі бітер ме? – дейді Абай. Мұндай талапқа сол кездің адамдары түгіл бүгінгі заманның адамдары да жауап бере алмас.

Абайды біз өз уақытын басып озған данышпан деп айта аламыз.

Адам болудың, өсіп жетілудің тағы бір шарты – қанағат. Ежелгі грек, үнді, қытай ойшылдары құмарлықты, нәпсіні жеңуге, сөйтіп адамның өзін өзі билеуіне көп мән береді. Адамның ең қиын жауы – оның өзі, дейді үнді даналығы. Қанағат қылу Абай үшін де адамның асыл қасиеті болып табылады. Қанағатшылдық қазіргі нарық заманында да керек, өткені қанағатшыл болған кезде адам өркениетке қарай өседі.

Абайдың поэмасындағы Ескендір патшаға қаратып: «Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең, мықты болсаң, өзіңнің нәпсінді жең» деуі де – көрегеннің, дананың түсінігі.

Абай даналыққа, даналықты жеткізетін сөзге, іске, мінез-құлыққа ерекше мән береді. Абай даналықты танып, бағалайды. Абай іліміндегі даналық теориялық топшылау емес, адам болып өмір сүру тәсілі.

Даналықтың түйіні, нақты көрінісі – түсінік. Адамға қатысты нәрселердің бәрін Абай терең түсінеді. Абайда адам туралы, «адамның кейбір кездері» туралы, дүние, өмір, ар-ұят, жақсы-жаман қылықтар, махаббат, достық, білім-ғылым туралы таңғажайып түсінік бар. Міне осыны ұғыну, түйсіну ерекше қасиет.

Абай сөздеріндегі түсінік өмірден, тарихтан, адамдардың сөзін, ісін, мінез-құлқын, қарым-қатынасын көріп-біліп, пайымдап, ой елегінен өткізуден туындаған даналық ойлар еді.

Абайда толық адам туралы жан-жақты ойластырылған ілім бар. Абайдың жауабы қысқа, қысқа болса да нұсқа: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек», дейді. Тағы бір жерде: «Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек», деп өз ойын нақтылай түседі. Адамның басқа қасиеттері осыдан шығады. «Адамзатқа не керек? Сүймек, сезбек, күйінбек, харекет қылмақ, жүгірмек.

Ақылмен ойлап сөйлемек» – деп, Абай ақыл, қайрат, жүректің қалай іске асатынын көрсетеді.

Абайдың даналығын, тереңдігін адам өміріндегі жүректің ерекше рөлін ашып көрсетуінен аңғаруға болады. Бұл арада біз тағы да Абаймен бірге әлемдік философия деңгейіне шыға аламыз. Абайда даналық деген атына сай келетін нағыз философия бар екендігіне куә болып отырмыз.

Бір таңқаларлығы – Абай ақылды, қайратты жүрекке бағындырып қояды. Бұлар «өзімбілемдікке», «әлімжеттікке» салынып, көп нәрсені бүлдіруі мүмкін. Адам өмірінде бәрі жүректің әмірімен, қалауымен болады дейді. Құдайды қалайтын – жүрек. Адамды адамға қосатын – жүрек. Махаббат та, достық та – жүректің қалауы. «Әділет, нысап, ұят, рақым, мейірбаншылық» – бәрі де жүректен шығады (он жетінші сөз). «Достық, қастық, бар қызық – жүрек ісі. Ар-ұяттың бір ақыл күзетшісі» – деген де Абай.

Абай ақылдың жайын терең түсінеді. Ақылды адам сөзге ден қояды, сөзді ұғады. Ақылсыз адам, керісінше, «сөзге ынтасыз» болып келеді. «Қарны тоқ, қаса надан ұқпас сөзді, Сөзді ұғар, көкірегі болса көзді...» – дейді. «Өттең дүние-ай, сөз таныр кісі болса» деп, Абай замандастарын ашық әңгімеге шақырады. Бірақ оны тыңдап, түсінер адам табылмайды.

Абай ілімі ұшан-теңіз. Ақын мұрасында бір жүйеге түсірілген көзқарасын тұжырымдайтын арнайы философиялық шығармасы жоқ. Дегенмен, Абайдың көптеген өлеңдері мен прозалық шығармаларында «... адам мен адамгершілік, ұждан, мораль философиясына төтелей қатынасы бар, толып жатқан бөлек-бөлек бір көлемді, әрі сапалы ойшылдық пікірлері бар екені даусыз». (Әуезов М. Абай Құнанбаев. Мақалалар мен зерттеулер. - А. , 1967, 171-6.).

Өз заманының ғұламасы болған Абай кептеген орыс жазушылары мен философтарының, әсіресе, А. С. Пушкиннің, М. Ю. Лермонтовтың, И. А. Крыповтың, В. Г. Белинскийдің, А. И. Герценнің, Н. Г. Чернышевскийдің, Н. А. Добролюбовтың шығармаларын оқып, зерттеді, орыс рев.-демократтарының озық ойы оның дүниетанымының қалыптасуына үлкен ықпал етті. Ойшыл-ақын ежелгі заман философтары Сократ, Платон, Аристотель, сондай-ақ, Шытыстың ұлы ойшылы әл-Фараби мұраларымен де жақсы таныс болды; Батыс Еуропа философиясын, дәлірек айтқанда Р. Декарт, Б. Спиноза, Г. Спенсер, Л. Фейербах еңбектерін оқыды: «... езінің рационалдық философиясын Абай кездейсоқ жасай салған жоқ, алдымен осындай бай школалардың оқуынан етіп алып, сөйтіп, буларды езінің творчестволық өңдеуінен еткізген соң ғана жасай алды» (Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. - А. , 1969, т.15 , 141-6.). Ол Ч. Дарвиннің даму теориясы мен анатомиялық ілім негіздерін білді. Абайдың жаратылыстану ғылымындағы білімінің кеңеюіне орыстың материалистік психологиясы, нақтырақ айтқанда И. М. Сеченов пен К. Д. Ушинский еңбектері маңызды қызмет атқарды. Ақынның дүниетанымына сол кезеңде Семейде тұрған, орыстың саяси жер аударылған адамдарымен достығы игі әсерін тигізді. Олардың арасында Е. П. Михаэлис, Н. И. Долгополов т. б. демокр. идеяда тәрбиеленген алдыңғы қатарлы зиялы қауым өкілдері бар еді.

Абайдың кептеген өлеңдерінде терең философиялық ойлары, табиғатқа, болмысқа көзқарастары, таным, ақыл, санат. б. жайлы толғаныстары көрініс тапқан: «Өлсе елер табиғат, адам өлмес», «Көк тұман - алдындағы келер заман» т. б., 45 «сөзден» туратын қара сөзбен жазылған «Ғақлиялары» - ақынның философиялық көзқарасының мәйегі, сөзінің мәні мен тұжырымдарының тереңдігі жағынан ұлттық мәдениет шегінен әлдеқайда асып түсіп жатқан маңызды мұра. Табиғат құбылыстарын тұрақты қозғалыста және даму үстінде, өзара байланысты және себептес деп қарастыратындықтан, ақын әлемнің бір орнында тұрмайтынын атап көрсетеді. Адамның өмірі мен қуаты да өзгеріссіз болмай тұрмайды. Абай әлемнің шексіздігін, қозғалыстың мәңгілігі мен қайталанбайтынын, тыныштықтың салыстырмалы түсінік екенін айқын түсінді:

«Дүние - үлкен көл, Заман - соққан жел,

Алдыңғы толқын – ағалар Артқы толқын - інілер,
Кезекпенен өлінер, Баяғыдай керінер...»

Адам мәселесін Абай әр түрлі: философиялық, биологиялық, психологиялық, эстетикалық және әсіресе, этикалық көзқарастан қарастырған. Абай адамның қасиеті туралы ойын өрістете келіп: «Адам баласы екі нәрсеменен: бірі - тән, бірі - жан.

Абай дүниетанымы бұлжымайтын қағида мен нанымға негізделген тапжылмайтын дін сияқты емес, санаға сүйенеді. Ол өзінің бірқатар өлеңдерінде молдаларды, мұсылмандық қағидаларды уағыздаушы дін қайраткерлерін, ырымшылдық пен қараңғылықты қатал сынап, айыптайды. Абай мұрасында таным мен логика мәселелері ерекше орын алады. Қоғамдық өмірдегі ғылым мен білімнің маңызын жоғары бағалап, оларды әлеуметтік жаңалықтармен тығыз байланыстырған ақын таным қызметін қоғамның үздіксіз дамуындағы басты күш деп есептеді. Оның ойынша қандай да болмасын білімнің, ақиқаттың қайнар көзі адам өзінің сезім мүшелері арқылы танитын объективті шындық. Біздің біліміміздің салыстырмалы шама екенін айта келіп, Абай «... хабарлардың ұнамдысы ұнамды қалпыменен, ұнам сызы ұнамсыз қалпыменен, әрнәшік өз суретімен кезге түседі. Ол көңілге түсіруші... бес нәрседен өткен соң, оларды жайғастырып көңілде суреттемекке», - деп атап көрсетті. Ол таным мәселесін шешкенде ерікті адамның жеке басы мен оның белсенді күресіне деген сеніміне сүйенеді. Абай сананы, «өз рухын» адам надандыққа қарсы күресте, қажырлы еңбек арқылы үнемі нығайтып отыруы керек деп есептейді. Бір жағынан «сана ерікпен бірігуі қажет», екінші жағынан - сана мен еңбек әрқашанда бір жерден көрінуі керек. Ары таза, еңбекқор, білімді адамдар үшін табиғат құпияларын танудың шегі жоқ. Ақын білімді адам құбылыстар мен заттардың өзінен бұрынғы беймәлім жаңа қырлары мен қасиеттерін тануға кең мүмкіндік алатынын атап көрсетеді. Ол ғылымды: «Адамның білімі қақиқатқа, растыққа құмар болып, әр нәрсенің түбін, хикметін білмекке ынтықтықпен болады», - деп қарады. Әлемді тануға құштарлық адамның бойына біткен табиғи қасиеті деп есептеді ойшыл

Абай шындыққа жету, таным жолындағы ойлаудың қызметі мәселелеріне ерекше мән берді. «Адаспай тура іздеген хақимдер болмаса, дүние ойран болар еді.. Ғалым алған білімінің көлемімен, көп оқығандығымен ғана ардақты емес, ол өз білімін үздіксіз толықтырып, жаттығып, логикалық ережелерді еркін меңгеріп, шеберлігі мен өнерін шындай түсуге тиісті. Абайдың тарихи еңбегі оның өз дәуірі үшін философия саласында қазақтың қоғамдық ойының дәстүрлі қағидаларына бірқатар соны да жаңа пікірлер ұсынғандығында болып табылады.

Абайдың тарихи еңбегі оның өз дәуірі үшін философия саласында қазақтың қоғамдық ойының дәстүрлі қағидаларына бірқатар соны да жаңа пікірлер ұсынғандығында болып табылады. Ақынның идеялық мұрасы қазақтың қоғамдық-философиялық ойы мен мәдениетінің даму тарихын сапалық жаңа белеске көтерді. Ұлы ақын Абай мұрасы тек қазақ елі үшін ғана емес бүкіл әлем халықтары нәр алатын зор қазына. Адам болып, өз өмірін мәнді жолға қойып алға жыжимын деген ұрпаққа өшпес із қалдырған бағдаршам деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ғ.Есім Қазақ философиясының тарихы- Алматы: «Қазақ университеті», -2006
2. Т.Ғабитов Философия, – Алматы: «Раритет», - 2004.
3. Алтай Ж.Философия тарихы. - Алматы: «Раритет», 2006.
4. Мырзалы С. Философия тарихы.- Алматы, 2009
5. Машанов А. Әл-Фараби және Абай. -Алматы: «Қазақстан», 1994.
6. Кішібеков Д. Философия.-Алматы: «Нұр кітап», 2002.
7. Абай энциклопедиясы-Алматы, «Атамұра»,1995
8. Әуезов, М. Абай жолы: 1-ші кітап: Абай - Алматы: Жазушы, 2004.
9. Әуезов, М. Абай жолы: 2-ші кітап. - Алматы: Жазушы, 2007.
10. Әуезов, М. Абай жолы: 3-ші кітап. - Алматы: Жазушы, 2003.

АБАЙ КУНАНБАЕВ ВЕЛИКИЙ ФИЛОСОФ КАЗАХСКОГО НАРОДА

¹Кожобеков Н.А., ²Шеримбаева Ж.Д., ³Турумбетова Г.А.

¹Старший преподаватель кафедры «История-география» -Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан __²Старший преподаватель кафедры «История-география» Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан_³ Старший преподаватель кафедры «История-география» Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан
¹nur390@mail.ru 2 <https://orcid.org/0009-0002-5375-0930-997X>, ² szhibek010@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-0930-0754>, ³ <https://orcid.org/0000-0003-0512-4347ayanat1974@mail.ru>

Аннотация. Идейное наследие Абая Кунанбаева подняло историю развития казахской общественно-философской мысли и культуры на качественно новый уровень. Наследие великого поэта Абая-это сокровище не только для казахской страны, но и для народов всего мира. Можно сказать, что светофор, оставивший неизгладимый след в поколении, которое, став человеком, поставило свою жизнь на значимый путь вперед. В научной работе освещаются преимущества трудов Абая Кунанбаева.

Ключевые слова: Путь Абая, учение Абая, наследие Абая, философия Абая, мировоззрение Абая

ABAY KUNANBAYEV GREAT PHILOSOPHER OF THE KAZAKH PEOPLE

¹ Kozhabekov N. A., ²Sherimbayeva zh. d., ³Turumbetova G. A.

¹leader of the Department "history-geography" - Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan __²Teacher of the Department "history-geography" Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan
³Teacher of the Department" history-geography " Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan
¹nur390@mail.ru 2 <https://orcid.org/0009-0002-5375-0930-997X>, ² szhibek010@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-0930-0754>, ³ <https://orcid.org/0000-0003-0512-4347ayanat1974@mail.ru>

THE RELATIONSHIP OF THE "PRINCIPLE OF HONESTY" IN THE MINDS OF CITIZENS WITH CONSTITUTIONAL LAW

Abstract. The ideological legacy of Abai Kunanbayev raised the history of the development of Kazakh socio-philosophical thought and culture to a qualitatively new level. The legacy of the great poet Abai is a treasure not only for the Kazakh country, but also for the peoples of the whole world. It can be said that the traffic light has left an indelible mark on a generation that, having become human, has set its life on a meaningful path forward. The scientific work highlights the advantages of Abai Kunanbayev's works

Key words: The way of Abai, the teachings of Abai, the legacy of Abai, the philosophy of Abai, the worldview of Abai

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

¹Д.К.Азизханова, ²А.Қ.Қайнарбаева

¹PhD, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

²Аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

¹<https://orcid.org/0000-0003-1332-7048> e-mail: meruert2006@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6750-6376> e-mail: kainar.aigul@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ халқының күй өнерінің оқушылардың этнопедагогикалық мәдениетін қалыптастырудағы маңызы қарастырылады. Күй өнері — қазақ мәдениетінің терең философиясын, тарихын және рухани құндылықтарын бейнелейтін ерекше музыкалық жанр. Оқушыларды күй өнері арқылы тәрбиелеу ұлттық сананы жаңғыртуға, рухани байытуды қамтамасыз етуге, ұлттың салт-дәстүрлеріне құрметті арттыруға ықпал етеді. Мақалада этнопедагогикалық әдіс-тәсілдер, күйлердің тәрбиелік мүмкіндіктері мен заманауи білім беру жүйесіндегі рөлі талқыланады. Сонымен қатар, оқушылардың мәдени және рухани тұрғыда дамуына күй өнерінің әсері ғылыми зерттеулер мен практикалық тәжірибелер негізінде көрсетіледі.

Кілт сөздер: күй өнері, этнопедагогика, мәдениет, ұлттық тәрбие, рухани құндылықтар.

Кіріспе

Қазақ халқының күй өнері — ұлттық мәдениетіміздің ажырамас әрі ең терең мағыналы бөлігі, қазақтың бай тарихи-рухани мұрасының көрінісі. Бұл өнер ғасырлар бойы ұлттық болмысымызды сақтауда және ұрпақтан-ұрпаққа аманат етіп жеткізуде маңызды рөл атқарып келеді. Күй тек әуен ғана емес, ол халықтың жүрегіндегі мұң мен қуаныштың, терең ой мен толғаныстың, тарих пен тағдырдың сарынын бейнелейтін ерекше өнер түрі. Қазақ халқы үшін күй өмір философиясын, ұлттық болмысты, табиғатпен үйлесімділікті және өмір сүру қағидаттарын музыкалық тілмен баяндап беретін қуатты құрал болды. Бұл музыкалық мұраның ерекшелігі оның сөзбен жеткізуге қиын терең мағынаны, жан-дүниенің нәзік сырлары мен қайталанбас сезімдерін музыкалық аспап арқылы әсерлі жеткізуінде жатыр. Домбыраның күмбірлеген үні, оның әуені халықтың өмір салты, тарихы мен салт-дәстүрлері туралы шынайы әрі жан-жақты көрініс береді.

Күй өнері қазақтың рухани өмірінің өзегі ретінде халықтың ұлт ретінде сақталуына үлкен ықпал етті. Қазақ даласында күйшілер тек музыкалық орындаушылар ғана емес, халықтың мәдениетінің сақтаушылары, рухани жетекшілері, ұлттық бірлікті насихаттаушылар болды. Олардың күйлері әрқашан елдің тағдырын, халықтың азаттық жолындағы күресін, тұрмыс-тіршілігін және табиғаттың тылсым сырларын жеткізіп, халықтың ішкі әлеміне әсер етіп, оны шабыттандырды. Мысалы, Құрманғазының күйлері азаттық рухын бейнелесе, Дәулеткерейдің әуендері ұлттық салт-дәстүрлерді дәріптейді, ал Тәттімбеттің шығармалары қазақтың табиғатқа деген көзқарасын, кең даланың сырын ұқтыртады. Әрбір күй — бұл ұлы дала мәдениетінің, халықтың даналығының бір бөлігі, қазақтың ұлттық жанының айнасы. Бүгінгі таңда күй өнері жас ұрпақтың тәрбиесінде ерекше орын алуда, себебі ол этнопедагогикалық мәдениетті қалыптастырудың таптырмас құралы ретінде танылады. Қазіргі жаһандану заманында ұлттық құндылықтарымызды сақтап, болашақ ұрпаққа жеткізу қажеттілігі бұрынғыдан да артып отыр.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі.

Жас ұрпақты ұлттық сана-сезімге баулу, рухани байлықпен сусындату және қазақ мәдениетіне деген құрметті арттыруда күй өнерінің маңызы зор. Күйдің әуезді үні оқушылардың жүрегіне жол тауып, олардың ұлттық мәдениетке деген сүйіспеншілігін

арттырып қана қоймай, рухани-адамгершілік құндылықтарды бойларына сіңіреді. Күйді тыңдау және орындау арқылы оқушылар халықтың рухани әлемін сезініп, ұлттық сананы жаңғыртудың маңыздылығын түсінеді. Осы мақалада күй өнерінің маңыздылығы мен оның жас ұрпақтың этнопедагогикалық мәдениетін қалыптастырудағы ықпалы кеңінен қарастырылады. Бұл зерттеу ұлттық мұраларымызды оқу-тәрбие процесіне енгізудің тиімділігін көрсетеді және жас буынды ұлттық құндылықтарға баулудың жолдарын ұсынады. Мақаланың негізгі мақсаты – күй өнерін оқу процесіне енгізу арқылы оқушылардың этнопедагогикалық мәдениетін дамыту және олардың мәдени-рухани дамуына ықпал ету болып табылады. Күй өнерін қолдану арқылы ұлттық рухты ояту, халықтың тарихы мен мәдениетіне деген сүйіспеншілікті арттыру, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз ету – бүгінгі білім беру жүйесінде басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылады.

Күй өнерін зерттеу барысында қазақ халқының мәдени мұрасын зерттеушілердің еңбектеріне сүйену аса маңызды және бұл зерттеулердің нәтижелері ұлттық болмысымызды тереңірек түсінуге септігін тигізеді. Әсіресе, қазақтың күй өнерін зерттеуде Ахмет Жұбановтың «Қазақтың халық композиторлары» еңбегі баға жетпес құнды дереккөз болып табылады. Бұл еңбек күй өнерінің тарихын, оның философиялық және мәдени қырларын ашып көрсетуде үлкен рөл атқарады. Жұбановтың пайымдауынша, күй — бұл жай ғана әуез емес, ол қазақ халқының рухани жан дүниесінің терең айнасы, біздің рухани тарихымыздың көрінісі. Әрбір күй белгілі бір оқиғаға немесе тарихи кезеңге байланысты дүниеге келген, сондықтан оның тәрбиелік мәні өте зор. Жұбановтың еңбегі күйшілердің шығармашылығын зерттеуде және олардың халықтың рухани мұрасын жеткізудегі рөлін түсінуде маңызды орын алады. Сонымен қатар, этнопедагогика саласында Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин және Мағжан Жұмабаев сияқты ұлы ағартушылардың еңбектері де ерекше маңызға ие. Бұл ұлы тұлғалар халық өнерін, оның ішінде күй өнерін жас ұрпақты тәрбиелеуде негізгі құрал ретінде қарастырды және этнопедагогикалық көзқарастарды дамытуға орасан зор үлес қосты. Олардың пікірінше, ұлттық дәстүрлер мен халықтық өнер болашақ ұрпақты адамгершілік пен патриотизмге, үлкенді құрметтеуге және кішіні қамқорлауға тәрбиелеудің басты құралы болуы тиіс. Бұл ғалымдардың еңбектері жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңірудің маңыздылығын көрсетеді. Күй өнері арқылы оқушыларға адамгершілік, отансүйгіштік, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу сынды асыл қасиеттерді сіңіруге болады. Күйдің әрбір әуезі, әрбір нотасы оқушылардың жүрегіне әсер етіп, оларға рухани тәрбиенің негізін қалайды. Бұл орайда қазақтың домбыра күйлері ерекше орын алады, себебі олар жай ғана өнер туындысы емес, ұрпақтан ұрпаққа рухани тәлім беретін тәрбиелік құрал болып табылады. Домбыраның қоңыр үні арқылы қазақтың рухын сезіну, халықтың даналығын түсіну және ұлттық құндылықтарды ұғыну оқушыларға мәдени және рухани байытудың тиімді жолы болып табылады. Осылайша, күй өнерінің тәрбиелік мәні тек музыкалық аспапты меңгеру ғана емес, сонымен қатар ұлттық болмысты сақтап қалу мен ұлт рухын жаңғыртуда ерекше маңызға ие.

Талдау мен нәтижелер. Мақалада қолданылған зерттеу әдістері арасында теориялық талдау, салыстырмалы зерттеу, бақылау және практикалық әдістер қолданылады. Теориялық талдау күй өнерінің тарихын, философиялық және мәдени аспектілерін зерделеуге бағытталды. Салыстырмалы зерттеу әдісі арқылы басқа халықтардың ұлттық музыкалық өнерімен салыстырмалы талдау жасалды. Сонымен қатар, этнопедагогикалық мәдениетті қалыптастыру бойынша педагогикалық тәжірибе жүргізілді. Практикалық әдістер ретінде оқушыларға күй өнерін үйрету, олардың қызығушылықтарын арттыру және ұлттық сананы тәрбиелеу мақсатында арнайы сабақтар ұйымдастырылды. Бұл сабақтарда оқушылар күйдің мәнін, шығу тарихын, композиторларының өмірі мен шығармашылығын зерттеді. Сондай-ақ, музыка сабағында күй тартуды үйрену арқылы ұлттық құндылықтарды сезіну тәжірибесі жүргізілді. Күйді тыңдау және талдау барысында оқушыларда қазақ халқының тарихы мен мәдениеті жайлы түсінік қалыптасты.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері оқушылардың күй өнері арқылы этнопедагогикалық мәдениетін қалыптастыруда бірқатар оң өзгерістерді көрсетті. Біріншіден, күй сабақтарынан кейін оқушылардың ұлттық тарих пен мәдениетке деген қызығушылықтары артты. Олар күйлердің шығу тарихын білу арқылы өз халқының өткеніне құрметпен қарауға үйренді. Сонымен қатар, оқушылардың музыкалық қабілеттері де айтарлықтай дамыды. Домбырада күй тартып үйрену оқушылардың зейінін шоғырландыру, музыкалық сезімталдықты арттыру және шығармашылық ойлау қабілетін жақсартты. Сабақ барысында балалар ұлттық дәстүрлерді тереңірек түсініп, өздерінің ұлттық бірегейліктерін сезінді. Мысалы, белгілі бір күйді үйрену кезінде оқушылар оның тарихы мен композитордың өмірбаянын талқылап, күйдің тәрбиелік мағынасын ұғынды.

Қорытынды. Мұндай әдіс-тәсілдер оқушылардың ұлттық сана-сезімін оятуға, мәдени мұраға құрметпен қарауға және рухани құндылықтарды бағалауға үйретті. Зерттеу көрсеткендей, этнопедагогикалық мәдениетті қалыптастыруда күй өнері ерекше тиімді құрал бола алады. Бұл әдіс оқушылардың тек музыкалық қабілеттерін ғана емес, жалпы адамгершілік қасиеттерін де дамытуға ықпал етеді.

Қорыта айтқанда, қазақ халқының күй өнері оқушылардың этнопедагогикалық мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратыны анықталды. Күй өнері арқылы ұлттық құндылықтарды сіңіру, рухани құндылықтарды жаңғырту және ұлттық сана-сезімді тәрбиелеу мүмкіндіктері ерекше. Оқушылар күйді үйрену арқылы ұлттық мәдениетке жақындап, өздерінің ата-бабаларының мұрасын тереңірек түсінеді. Мақалада талданған әдіс-тәсілдер ұлттық тәрбиені күшейтудің тиімді жолдары ретінде ұсынылады. Бұл бағытта әртүрлі педагогикалық әдістерді қолдану, ұлттық музыкалық мұраны кеңінен насихаттау және білім беру жүйесінде күй өнерін дамытуды қолға алу маңызды. Этнопедагогикалық мәдениетті қалыптастыру бүгінгі күннің басты мәселелерінің бірі болып отырғандықтан, күй өнерінің бұл бағыттағы маңызы ерекше. Ұлттық өнер арқылы оқушыларды тәрбиелеу – олардың рухани байлығы мен адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағытталған тиімді құрал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сәрсенбай, Ж. (2017). “Қазақ күйінің тәрбиелік мәні мен ұлттық мәдениеттегі рөлі”. Алматы: Қазақ университеті баспасы.
2. Ахметова, Р. (2019). “Этнопедагогика негіздері: Тәжірибелік қолданыс пен ұлттық тәрбиенің заманауи әдістері”. Шымкент: Оңтүстік Қазақстан баспасы.
3. Тілеужанова, М. (2020). “Қазақ күйлері арқылы оқушылардың музыкалық қабілеттерін дамыту”. Алматы: Мектеп.
4. Байжұманов, А. (2016). “Күй өнері және этнопедагогикалық мәдениет: Ғылыми-теориялық зерттеу”. Астана: Еуразия ұлттық университеті баспасы.
5. Құдайбергенұлы, Н. (2015). “Ұлттық музыка және тәрбиелік құндылықтар”. Алматы: Өркениет.
6. Есенұлы А. Күй тәңірдің күбірі. Алматы: Дайк-Пресс, 2001 – 208б.
7. Бекенов У. Күй көтерді көңілдің көкжиегін. – Алматы, 1975.
8. Елім-ай ән-күй программасы / Құраст. Балтабаев М., Ұзақбаева С., Қышқашбаев Т. т.б. – Алматы. — 56 б.
9. Жәрдемәлиева Р. Хрестоматия музыкального образования в Казахстане. – Алматы., 2004.
10. Қышқашбаев Т.А. Қазақ халық аспаптық музыкасы арқылы оқушыларға музыкалық-эстетикалық тәрбие беру: Пед.ғыл.канд.дис. Автореф. –Алматы, 1999

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ КЮЙ КАЗАХСКОГО НАРОДА

¹Д.К.Азизханова, ²А.К.Кайнарбаева

¹PhD, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,
г. Шымкент, Казахстан

²Старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,
г. Шымкент, Казахстан

¹<https://orcid.org/0000-0003-1332-7048> e-mail: meruert2006@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6750-6376> e-mail: kainar.aigul@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается значение искусства казахского кюя в формировании этнопедагогической культуры учащихся. Искусство кюя представляет собой уникальный музыкальный жанр, отражающий глубокую философию, историю и духовные ценности казахской культуры. Воспитание учащихся посредством искусства кюя способствует возрождению национального сознания, духовному обогащению и уважению традиций народа. В статье обсуждаются этнопедагогические методы, воспитательные возможности кюев и их роль в современной образовательной системе. Также показывается влияние искусства кюя на культурное и духовное развитие учащихся на основе научных исследований и практического опыта.

Ключевые слова. Искусство кюя, этнопедагогика, культура, национальное воспитание, духовные ценности.

FORMATION OF THE ETHNOPEDAGOGIC CULTURE OF STUDENTS THROUGH THE KUY OF THE KAZAKH PEOPLE

¹D.K.Azizkhanova, ²A.K.Kaynarbayeva

¹Senior lecturer Zh. A. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan

²Senior lecturer Zh. A. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan

¹<https://orcid.org/0000-0003-1332-7048> e-mail: meruert2006@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6750-6376> e-mail: kainar.aigul@mail.ru

Abstract: This article explores the significance of Kazakh traditional music, or kui, in shaping the ethnopedagogical culture of students. Kui is a unique musical genre that embodies the deep philosophy, history, and spiritual values of Kazakh culture. Educating students through the art of kui fosters the revival of national identity, spiritual enrichment, and respect for the traditions of the nation. The article discusses ethnopedagogical methods, the educational potential of kui, and its role in the modern education system. Furthermore, it highlights the impact of kui on students' cultural and spiritual development, supported by scientific research and practical experiences.

Key words: Kui art, ethnopedagogy, culture, national education, spiritual values.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КАК КОНТЕКСТ МИРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

¹Р. И.Кенжебекова, ²Қ.Молдабек, ³Р.Хайруллаева

¹ к. п. н., профессор, ²д. п. н., профессор, ³студентка 2 курса группы Пик 24-5р
Ташеневский университет, Шымкент, Казахстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аннотация. Современные процессы глобализации оказывают огромное воздействие на усовершенствование системы высшего образования целого мира. Соотношение глобализации и интернационализации образования – проблема соотношения экономического и культурного в развитии современного высшего образования. Интернационализация – длительный процесс, который в современной социокультурной реальности становится более многозначным и предполагает межкультурное согласование систем образования в противоречивых условиях усиливающегося культурного разнообразия и культурной унификации.

Ключевые слова: глобализация высшего образования, интернационализация образования, интеркультурное образование, мировое образовательное пространство.

Введение

Всемирная глобализация прогресс проникает во все сферы социальной жизни, в частности, в сферу образования. Правительства западных стран руководители ведущих мировых экономических организаций на международных промышленных лет предлагают модельеры соотечественники исходящую из правил свободной торговли в основе которой лежат принципы и стратегии транснациональных корпораций. В ту же пору они утверждают, что их аналитические и сравнительные выводы недостаточно влияют на выработку норм стандартов правила действия при прежде всего, на полное почтение демократии. На настоящий день уже порядком не мало выполнено в направлениях определением идентичности которые ведут образовательные системы многих странна путь всемирной глобализации. Это в равной степени касается детей содержания, средства формо образования различных типов и видов учебных заведений. Но многое находится еще статистические данные изменений [1, с.57].

«Современный трансграничный синергизм – это совместные конструктивные действия, направленные на усовершенствование отношений между территориально-административными единицами и властями арабских юрисдикции двух или более государств подразумевающее постановление соглашений между ними» [2, с.10].

Современные изменения в культуре социальной, политической, экономической сферах общества, информационных технологиях выдвигаются следовательно план, в разпорождая новые проблемы во всем секторе третичного образования и особо большой в классических университетах. Вопросы адаптации учреждений высшего образования к новой культурной ситуации концентрируются на двух полюсах: глобальном и региональном, что не является особенностью высшего образования в глобальном мире. Взаимодополняющие профессии раздробленности, глобализации и территориализации в современном мире – это две стороны одного процесса: процесса перераспределения суверенитета, полномочия и свободы действий в мировом масштабе катализатором которого стало кардинальное изменение в развитии технологий, связанных со скоростью [1, с. 100–101]. Глобализация является причиной возрождения местной культурной идентичности во многих регионах мира [3, с. 30]. Касательно высшего образования поляризование глобального-локального проявляется в создании единого мирового

образовательного пространства на уровне которого наблюдается увеличение культурного разнообразия в предлагаемых программах.

В связи с развитием мирового образовательного пространства зачастую говорят о международном образовании, интернационализации образования, транснациональном образовании, глобализации образования. Любой из этих терминов подчеркивает различные тенденции изменения высшего образования, объединяет их устремление продемонстрировать целостность высшего образования на глобальном уровне будет интенсификацию международного измерения в современных культурных условиях.

Интернационализация образования способствует повышению конкурентоспособности высших учебных заведений, содействует развитию научно-образовательных и исследовательских баз, обеспечивающих соответствие знаний и навыков студентов современным требованиям науки и практической деятельности.

Вхождение мирового сообщества в эпоху полицентризма обуславливает трансформирование процесса интернационализации высшего образования, поскольку реализуемые с ее помощью цели и задачи должны отвечать не только индивидуальным ожиданиям абитуриентов, их карьерным устремлениям, но и поступательности развития национального хозяйства и повышению его международной конкурентоспособности, в т. ч. формирования высокопрофессионального кадрового потенциала, востребованного национальной экономикой страны местонахождения вуза.

Полицентризм базируется на безусловности суверенитета государств на внешнем контуре и во внутренней политике, на сохранении морально-этических и исторических корней социумов, их самобытности и национальной культуры, что должно соответствующим образом отразиться на образовательном процессе и вузах страны. В этой связи навязывание европейскими международными программами и ведущими университетами США идеолого-политических догм неолиберального, т. н. демократического, социально-политического устройства развивающимся странам и экономикам препятствует получению позитивных результатов от интернационализации, нацелено на воспитание оппозиционеров суверенному развитию этих стран. Однако, как свидетельствует практика, выпускники этих программ де-факто оказываются не вполне понимающими специфику и национальные особенности социумов, в среде которых они пытаются работать и разрабатывать аналитические рекомендации по реструктуризации политических систем.

Но в стратегическом плане эти программы – инструмент сдерживания поступательности развития, стимулирования «утечки» талантов из национальных экономик развивающихся стран, что обуславливает рост технико-технологической зависимости от развитых экономик.

Все это разнообразие ароматов по нашему мнению, можно разделить на небольшие группы, одна из которых предполагается наличие национальных границ в образовании и рост культурного взаимодействия во мульти-культурном пространстве современного высшего образования другая – наоборот, считает современное образование единым и целым, в котором по причине информационно-коммуникационной революции исчезают все границы и национальные культурные особенности, высшее образование поднимается над существующим культурным разнообразием и превращается в космополитическое явление. Первый подход предполагает интернационализацию высшего образования, второй выдвигает на основной план глобальное измерение.

Соотношению тенденций интернационализации и глобализации в современном высшем образовании посвящено большинство работ. Большая плеяда исследователей, считают, что глобализация образования в определенном смысле выступает развитием идей интернационализации, но при этом вносит кардинальные изменения в осмысление сущности современных процессов. Процесс интернационализации является активным ответом целого ряда учреждений высшего образования на глобализационные тенденции.

Интернационализация предполагает функционирование высших учебных заведений в рамках государственных систем образования, которые стремятся к расширению международного сотрудничества и преодолению внутренней изоляции. Представители противоположного подхода, которые чаще всего ссылаются на работы вице-канцлера Кингстонского университета Питера Скотта, считают, что между интернационализацией и глобализацией нет преемственности, это два разных процесса. Термин «интернационализация» раскрывает интенсификацию отношений между нациями и национальными культурами. «Глобализация» чаще всего понимается как процесс возрастания роли мировых систем, расположенных вне государства и национальной культуры, даже при наличии доминирующих национальных культур. Интернационализация с момента возникновения первых университетов стала неотъемлемой чертой высшего образования и может рассматриваться уже как норма. Глобализация представляет собой новый феномен, отличное от интернационализации, неотделимое от новых форм общественной жизни и новых парадигм производства знания.

Интернационализация начинает завлекать высшее образование в межкультурную связь задолго до появления глобальных экономических тенденций, потому что менее определена историческими рамками, чем глобализация. В сущности процесс глобализации стал возможным, и по некоторой степени вызван, современными технологическими изменениями конца XX века. Если интернационализация понимается, прежде всего, как обмен людьми и идеями, то глобализация относится к структурам производства и распределения услуг. Достижение промышленно развитых стран в сферах экономики будущего, основанной на знаниях и услугах, требует не просто усовершенствованного высшего образования, а высшего образования, интегрированного с международной деятельностью правительств и частного сектора. Трудность состоит в достижении подобной интеграции при одновременном сохранении традиционных универсальных ценностей высшего образования. [4, с. 41]. Таким образом, глобализация высшего образования рассматривается как прогресс мирового рынка образовательных услуг, где образование продается и покупается в условиях жесткой конкуренции. Интернационализация образования – это культурная сторона взаимодействия разных систем образования, университетов в разных социокультурных условиях. На рубеже XX-XXI веков интернационализация протекает в жестких условиях глобализациимировогообразовательного пространства. Потому, считая глобализацию и интернационализацию высшего образования разнопорядковыми явлениями, в современных условиях надо трактовать межкультурное взаимодействие современных систем образования, интернационализацию высшего образования одним из проявлений глобализации.

В современных условиях на высшее образование ложится важнейшая миссия урегулирования спора между «местным» и «глобальным», в итоге должна быть найдена корреляция между глобальными факторами и местной культурой [5]. Одной из ведущих тенденций интернационализации является увеличение международной составляющей высшего образования. В программах обучения в последние десятилетия появляются компаративные исследовательские программы, активизируется изучение и иностранного языка, международного права, национальных культур. Усиливаются международные потоки студентов, которые в последние годы становятся более гибкими массовыми в силу того, что они уже не бесспорно должны существовать в физической форме, а приобретают информационно-цифровое содержание. Рост потоков иностранных студентов влечет за собой не только лишь экономическую, но и культурную выгоду.

На сегодняшний день классические определения интернационализации времен традиционной и индустриальной культур дополняются определениями и интернационализации с учетом развития глобальной культуры. Кэлвермарк и Вандер Венде рассматривают интернационализацию высшего образования как «любое систематично

поддержанное стремление на формирование высшего образования, более отзывчивого на запросы и вызовы глобализации общества, экономики и рынка труда» [6, с. 141]. Дж. Найт понимает интернационализацию как «процесс интеграции международного, межкультурного или глобального измерений к целям, функциям или поставке поствторичного образования» [7, с. 20]. Местенхайзер считает, что нынче существует экстренная потребность глубокого изучения интернационализации образования как интердисциплинарного, интеркультурного, сложного, многократного, мультипространственного явления, которое управляется глобальными тенденциями [8, с. 45]. Экспериментально подтверждая эту дефиницию, Эллингбоу понимает интернационализацию как процесс интеграции интернациональных перспектив в систему колледжа или университета. Интернационализация – это развивающийся, ориентированный на будущее процесс, который позволяет высшему учебному заведению достигнуть мультипространственного и интердисциплинарного лидерства, модифицировать внутреннюю динамику, войти в контакт и целиком адаптироваться к разнообразной глобальной, непрерывно меняющейся внешней культурной среде [9].

В последние годы в высшем образовании появляются теории, которые не связывают привнесение международного и глобального измерения в учебные планы, образовательный процесс, в научные исследования без необходимости выезда зарубеж, что в англоамериканской научной литературе получило название «интернационализация дома» («internationalization at home») [10]. Замысловатый термин «интернационализация дома» порождает массу дискуссий. Причиной для его возникновения в современной науке стали глобально – локальные тенденции в развитии культуры.

Мультикультурализм современных западных обществ приводит к тому, что иностранные студенты появляются в стенах университетов не только из - за границы, но и из окружающей социокультурной среды. В связи с взаимодействием в процессе обучения представителей разных культур, как на уровне студентов, так и на уровне преподавателей, появляется много проблем, которые связаны с возможным влиянием современных тенденций мультикультурализма на усовершенствование интеркультурного обучения.

Продвижение интернационализации по типу англо-саксонского образования обусловило то, что Йельский, Гарвардский и Принстонский (США) и Оксфордский университеты стали ведущими учебно-научными заведениями мира. В частности, выпускники Йельского университета (среди них пять президентов США) специализируются в сферах искусства, гуманитарных и социальных наук, но в университете есть также факультеты медицины, природопользования, прикладных наук и инженерии.

Йельский университет как «проводник» основ интернационализации в образовательном процессе имеет партнерские отношения с МГУ им. Ломоносова и многие программы преподавания в МГУ скорректированы, например, на соответствие наукометрическим параметрам в научной деятельности или, так называемым прогрессивным социо-политическим и этническим мировоззренческим взглядам. Для Йельского университета при внешней видимости общедоступности и социального равенства всех студентов, также имеет место некая элитарность подготовки избранных из общей массы студентов, в т. ч. для организации протестных, оппозиционных движений в странах, которые не разделяют ценности прогрессивного мышления или являются реальными конкурентами на мировой арене крупных корпораций или стратегии формирования демократического общества в трактовке англосаксонских идеологов. Это же обстоятельство имеет место во французской системе высшего образования, когда в крупных университетах с открытым доступом идет разделение процессов подготовки большинства студентов и профессиональной элитарной (по известным только французским вузам критериям для подготовки «grandes écoles» студентов), позволяющей им войти в состав руководителей высшего звена государственной службы или в частного сектора [25].

То есть, в данном случае интернационализация образования является только фактором улучшения финансового положения вуза и продвижения в развивающиеся страны идеологии нового общества, европейских ценностей, но не способствует реальному продвижению по службе, если наличие двойного диплома не является условием приема на работу в государственном или частном секторах.

Современные споры об интернационализации высшего образования связаны с ее культурным аспектом. Невзирая на то, что в условиях глобализации национальные границы становятся не столь явными, культурные особенности не только не уменьшаются, но возрастают. Поэтому дилемма интернационализации – это вопрос интеркультурализма высшего образования. Интернациональные образовательные программы должны давать возможность студентам без ущерба их собственной культурной идентичности знакомиться с другими культурами. Это должно быть не попросту культурное столкновение, когда личность неосновательно знакомится с иной культурой и воспринимает ее с точки зрения этноцентризма. Всякое культурное общение в процессе образования должно быть воспринято на познавательном, эмоциональном и поведенческом уровнях с тем, чтобы общественный опыт другого превратился в собственный опыт. В процессе интеркультурализации высшего образования надо развить интеркультурную компетентность, космополитические ценности восприятия иной культуры как равной своей собственной.

Использованная литература:

1. Иванова З.И. Сущность глобализации в рамках глобализационной парадигмы // Гуманитарные науки, культура и образование: актуальные проблемы современности: Сб. науч. тр. Саратов, 2006. – С. 57.
2. Верхованцева. В. Развитие современного трансграничного сотрудничества России и стран Европы : сравнительный анализ : автореф. дис. ... канд. полит.наук. – М., 2009. – С. 10.
3. Бауман, З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М., 2004
4. Гидденс, Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М., 2004.
5. Глобализация и образование / под ред. С.Л. Зарецкой. – М., 2001.
6. Козмински, А. Роль высшего образования в реформировании общества в условиях глобализации / А. Козмински // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 3.
7. Beerkens, E. Globalization and Higher Education Research / E. Beerkens // Journal of Studies in International Education. 2003. Vol. 7, –№ 2.
8. Никольский, В. Глобальное образование: пределы либерализации / В. Никольский // Высшее образование в России. 2004, –№ 8.
9. Орлова, Э.А. Культурное многообразие в современном мире: проблемы упорядочения / Э.А. Орлова // Культурное разнообразие, развитие и глобализация. – М., 2003.
10. Hoffman, D.M. Internationalization at Home From the Inside: Non-Native Faculty and Transformation / D.M. Hoffman // Journal of Studies in International Education. 2003. Vol. 7, –№ 1.
11. L. Anarbek , G. Sarsenbayeva , E.Uteubayeva , G. Issayeva , K. Moldabek A Study of Acmeological Competencies Among Pre-Service Teachers Through Psychometric and Demographic Lenses *Educational Process: International Journal*, 14, e2025014. <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.14> Published Online January 02, 2025

ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУ ӘЛЕМДІК БІЛІМ БЕРУ КОНТЕКСТІ РЕТІНДЕ

¹Р. И.Кенжебекова, ²Қ.Молдабек, ³Р.Хайруллаева

¹ к. п. н., профессор, ²д. п. н., профессор, ³студентка 2 курса группы Пик 24-5р
Ташеневский университет, Шымкент, Казахстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аңдатпа. Қазіргі таңдағы жаһандану процестері әлемдік жоғары білім жүйесінің дамуына үлкен әсерін тигізіп отыр. Білімнің жаһандануы мен интернационализациясы – қазіргі кездегі жоғары білімнің дамуындағы экономикалық және мәдени мәселелердің ара қатынасы. Интернационализация процесі – қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі мәдени әртүрлілікпен бірігушіліктің қарамақайшылық жақтары және әлеуметтік мәдени шындығы көп жақты болып табылатын ұзақ процесс.

Кілт сөздер: жоғары білімнің жаһандануы, білім интернационализациясы, интер мәдени білім.

INTERNATIONALIZATION AS A GLOBAL EDUCATIONAL CONTEXT

¹R. I. Kenzhebekova, ²K. Moldabek, ³R. Khairullaeva

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, ²Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, ³and year student of the Pik 24-5p group, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Abstract. Contemporary processes of globalization have a huge impact on the improvement of the higher education system of the whole world. Ratio of globalization and internationalization of education is the problem of economic and cultural correlation in the development of modern higher education. Internationalization is a long process, which in the current socio-cultural reality is becoming more multi-valued and involves intercultural harmonization of education systems in the contradictory conditions of growing cultural diversity and unification.

Key words: : globalization of higher education, internationalization of education, world educational community.

ӘОЖ.37,372,578.
МҒТАР31.01.45

ПЕДАГОГ МУЗЫКАНТТЫҢ ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МУЗЫКАЛЫҚ-НАСИХАТТАУШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ

¹Естемесова С.С., ²Д.М.Байгунова

¹п.ғ.к., доцент, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

²Магистр, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

¹<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада педагог-музыканттың өз бетінше ғылыми тұрғыдан тұжырым жасай алатын, күнделікті оқу процесінде және тәрбие беру мақсатына қарай ғылымның жаңа жетістіктерін қолдана алатындай болуы керектігі, педагогикалық құндылықтар мен жаңашылдыққа және білім беру саласындағы жетістіктерге, жаңа технологияларды меңгеруге, өзінің іс-әрекеті арқылы оқушыларды сабақ барысында баурап, тапсырмаларды толық жеткізуге, мектептің тың бастамаларын қолдаушысы ретінде өзінің еңбегін болашақ жастарға арнап бағыттап отыратындығы, педагог-музыканттың үнемі шығармашылықпен, зерттеушілікпен айналысқан жағдайда ғана мектептің жүрегіне айнала алатындығы қарастырылған. Музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетін оның жасаған іс-әрекетіне қарай бағалауға болатындығы басым айтылған. Яғни мұғалім өзінің кәсіби шеберлігін үнемі шыңдап отырса, өзін-өзі зерттеп жүрсе, білім беру саласында қолданатын әдіс-тәсілдерін жаңартып тиімді пайдалану керектігі айтылған. Егерде музыка пәні мұғалімі музыкалық-педагогикалық зерттеудің амал-тәсілдерін жетік меңгерсе, әдебиеттерге әдіснамалық талдаулар жасай білсе, кез-келген жаңа ситуациялардан шығармашылық жолмен шыға білсе, музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыра білсе, жаңа технологияларды үнемі музыка сабағында қолдана білсе сонда ғана үлкен жетістікке қол жеткізе алатындығы сөз болды. Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениетті игеруі педагогикалық ішкі және сыртқы байланыстарын танып білуі және педагогикалық міндеттерді шешуі, педагогикалық әдіс-тәсілдерді игеруі қарастырылған.

Кілт сөздер: Технология, эмоция, цифрландыру, ақпараттандыру, инновация, тасымалдаушы.

Кіріспе. Қазіргі таңда білім беру кеңістігінде педагог-музыканттың алатын орны ерекше. Педагог-музыкант өз бетінше ғылыми тұрғыдан тұжырым жасай алатын, күнделікті оқу процесінде және тәрбие беру мақсатына қарай ғылымның жаңа жетістіктерін қолдана алатындай болуы керек. Кез-келген ұстаз үнемі ізденістің үстінде жүруі қажет. Педагогикалық құндылықтар мен жаңашылдыққа және білім беру саласындағы жетістіктерге, жаңа технологияларды меңгеруге, өзінің іс-әрекеті арқылы оқушыларды сабақ барысында баурап, тапсырмаларды толық жеткізуге, мектептің тың бастамаларын қолдаушысы ретінде өзінің еңбегін болашақ жастарға арнап бағыттап отырса, онда ол ұстаз нағыз ұстаз болатыны анық. Қандайда бір ұстаз болмасын ол өзін жеке тұлға ретінде үнемі шығармашылықпен, зерттеушілікпен айналысқан жағдайда ғана мектептің жүрегіне айнала алады. Музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетін оның жасаған іс-әрекетіне қарай бағалауға болады. Яғни мұғалім өзінің кәсіби шеберлігін үнемі шыңдап отырса, өзін-өзі зерттеп жүрсе, білім беру саласында қолданатын әдіс-тәсілдерін жаңартып тиімді пайдаланатын болса, музыкалық білімін шыңдап, шығармашылық ізденісте жүрсе онда оның нәтижесі жоғары болары сөзсіз. Әдіснамалық мәдениет деп нені айтуға болады. Егерде музыка пәні мұғалімі музыкалық-педагогикалық зерттеудің амал-тәсілдерін жетік меңгерсе, әдебиеттерге әдіснамалық талдаулар жасай білсе, кез-келген жаңа ситуациялардан шығармашылық жолмен шыға білсе, музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыра білсе, жаңа технологияларды үнемі музыка сабағында қолдана білсе міне осыны айтуға болады. Әрине ғалым-педагогтің әдіснамалық мәдениеті мен музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетін салыстыруға болмайды. Себебі екеуінің арасында елеулі айырмашылықтар бар екендігі баршамызға аян. Мысалы зерттеуші ғалым ғылыми-педагогикалық білімге әдіснама негізінде қолжеткізсе, музыка пәні мұғалімі соны практикада өзінің музыка сабағында пайдаланушы болып табылады. Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениетті игеруі дегеніміз - оның педагогикалық ішкі және сыртқы байланыстарын танып білуі және педагогикалық міндеттерді шешуі, педагогикалық әдіс-тәсілдерді игеруі. Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениеті оның оқу-тәрбие процесін дұрыс жобалап, құрастыра білуінде. Музыка сабағының шешімін шығармашылықпен таба

білуінде. Ал енді «Әдіснамалық талдау» ұғымына тоқталатын болсақ, ол-түрлі жағдайдағы музыкалық-педагогикалық мәселелердің шешімін табуға, іздестіруге, білім беруге бағытталған принциптер және түрлі әдістер мен зерттеулер жиынтығы. «Рефлексия»-дегенді қалай түсінуге болады. «Рефлексия» латын тілінен аударғанда қайта үңілу, «ойлану, өздік бақылау» деген мағынаны білдіреді. Философия тілімен айтқанда рефлексия-адамның шығармашылық іс-әрекет формасы ретінде бағытталған өзіндік әрекеті. Ал музыкант-педагогтың кәсіби рефлексиясы туралы Э. Б. Абдуллин былай дейді: Музыка мұғалімі музыкалық процестерге сыни тұрғыдан қарай алатын, өнерге деген қызығушылығы басым, жеке тұлғалық қасиеттері мен сапасы жоғары, өзінің іс-әрекеттерін дұрыс бақылай алатын, барлық білім саласындағы қажеттіліктерді қолдана алатын, яғни өзін-өзі жасай алатын тұлға болуы шарт. Музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетті иеленуі дегеніміз-ол мұғалімнің іскерлік қабілеті, меңгерген әдіснамалық білімі, педагогикалық іскерлігі, тәрбие процесін жобалау және құра білу, педагогикалық міндеттерді пайымдай білу, шығармашылық тұлға ретінде қалыптаса білу. Әдіснамалық мәдениет негізінен жалпы алғанда педагогикалық негізгі міндеттердің бірі ретінде кез-келген мәселені көре білу және қажетті материалдарды дұрыс қолдану, өзінің ұсынысын, жорамалын, пікірін беру, мәселенің жүзеге асырылуы жолдарын қарастыра білу. Музыка пәні мұғалімінің ең күрделі, қорытынды еңбегі-ол музыкалық-педагогикалық зерттеу жұмысы болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Э. Б. Абдуллин рефлексиялық іс-әрекеттің төрт торабын атап көрсетеді.

Біріншіден – *алғашқы талдау торабында* зерттеушінің айтуы бойынша ең алдымен музыка пәні мұғалімінің жеке тұлғалық сапа-қасиеттері, арнайы әдебиеттерді зерделеуі, музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттерді жүзеге асыру іскерлігі, оқушылардың музыкалық дамуына педагогикалық жетекшілік ету жолдары, қарама-қайшылықтарды пайымдау қасиеттері мен кәсіптік қабілеттері жатады.

Екіншіден – *дамытудың (өздік дамудың) бағдарламасын құрастыру торабында*-зерттеуші бұл мәселені де рефлексивтік талдаудың екінші торабы ретінде жан-жақты талдай келе адамның жеке тұлғалық кәсіби жетіліп, дамуына баса назар аударады. Оқушылардың музыкалық ерекше дамуына бағытталған даму бағдарламасын құрастыруды қарастыра отырып өз пікірін қалдырған.

Үшіншіден-*бағдарламаны жүзеге асыру торабы* бойынша Э.Б.Абдуллин осы рефлексияның көмегімен адамның жеке тұлғалық кәсіби сапа-қасиеттерін, іскерліктерін, музыкалық-педагогикалық болмысын, шығармашылық қабілеттеріне талдау жасайды.

Төртіншіден-*жинақтап қорыту торабында* музыка пәні мұғалімінің сабақ беру барысында алғашқы қорқуы, үрейленуі, қобалжуы, бірнеше кедергілерден өтуі, демек музыка пәні мұғалімінің алғашқы өзін-өзі талдауды, қорытындылауы, рефлексиялық талдау нәтижелерін іс жүзінде қолдана алуы, жүзеге асыра алуы, қарама-қайшылықтарды жеңе білуі. Сонымен әдіснамалық талдау арқылы мұғалімнің іскерлігін, өз іс-әрекетін болжай отырып кері байланыстар жасай алуын, сапалық көрсеткіштерін, оқу-тәрбие процесіне түзетулер ендіруін қамтамасыз етеді. Жаңа педагогикалық-теориялық қорытындылар жасауға, оңтайлы нәтижеге қол жеткізуге тиімді амалдарын қарастыруға, музыкалық білім беру педагогикасының жүйе қызметін барынша тиімді болжауға, жаңа музыкалық білім беру педагогикасының теориялық тұжырымдамасын анықтауға мүмкіндік береді. Музыканы оқытуда педагогикалық процестер арқылы жүзеге асырылатынын білеміз. Ал енді процесс дегенді қалай түсінуге болады. Ол латын тілінен (prozessus) аударғанда алға қарай жылжу, өзгеру деген ұғымды білдіреді екен. Демек музыкалық білім беру саласында да, тәрбие беру саласында да, әрбір жеке тұлғаның даму міндеттерін жан-жақты шешуге бағытталған субъектілері мен объектілерінің даму барысындағы өзара әрекеттестігі деп қарастыруға болады. Музыка сабағы арқылы оқушылардың дүниетанымы, шығармашылық дағдылары, музыкалық ойлау қабілеттері практика барысында және оқу процесінде қалыптасады. Оқушылар музыка сабағында тек қана

музыкалық білімдерін алып, меңгеріп қана қоймай түрлі музыкалық құбылыстарымен таныс болады. Алған музыкалық білімдерін өз бетінше толықтыруға, дүниені танып білуге, практика жүзінде білімдерін толықтыруға мүмкіндік алады. Оқушылар тек музыкалық білім алумен ғана шектеліп қалмауы керек. Музыкалық, шығармашылық қабілеттерін дамытумен қатар тәрбие процесінде жүзеге асырады. Яғни жалпақ тілмен айтқан.

Талдау мен нәтижелер. Ал музыканы оқыту процесі бірнеше негізгі компоненттер арқылы анықталады. Олар мына төмендегі көрсетілген нәтижелер арқылы жүзеге асырылады.

- * Музыканы оқыту- (музыкалық білім, музыкалық іскерлік, музыкалық дағдылар)
- * Музыканы оқыту мақсаты
- * Музыкалық білім мазмұны
- * Музыканы оқытудың әдістері және құралдары
- * Музыканы оқытуды ұйымдастыру
- * Музыканы оқытудың нәтижелеріда музыкалық-педагогикалық процессті қамтиды.

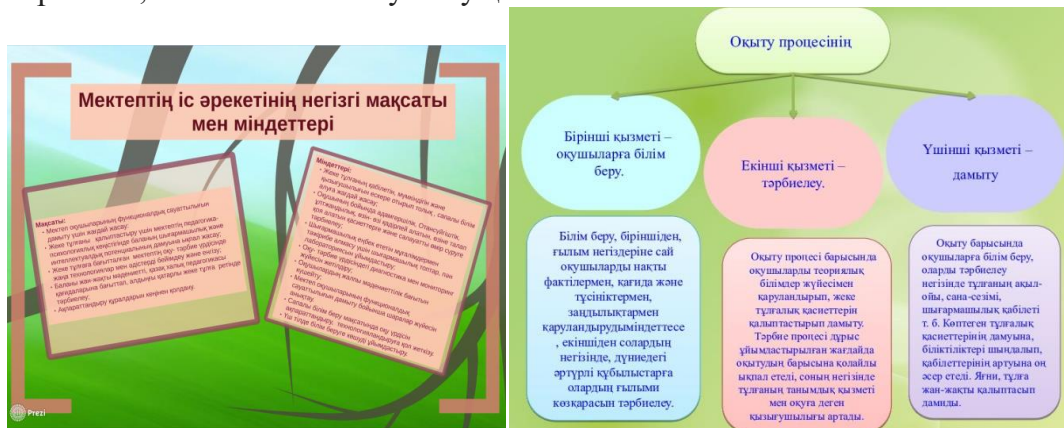

Музыканы оқытуды кең мағынада алып қарастыратын болсақ музыкалық іскерлікті, шығармашылық дағдыларды меңгеру және эмоционалды-құндылық тәжірибесін игеру дейтін болсақ, тар мағынасында оқушылардың музыкалық білімдерін, іскерлігін дамыту. Яғни музыка сабағының негізгі мақсаты ол оқушылардың рухани жан дүниесін байытып, музыка арқылы адамгершілік қасиеттерін бойына дарытып, этика-эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық қабілеттерін шыңдап, өнерге деген, мәдениетке деген көз қарастарын нақтылау. Кез-келген музыка сабағы негізінен музыкалық іс-әрекеттердің үш түрі арқылы іске асырылады. Олар:

- * Музыкалық-тыңдаушылық;
- * Музыкалық-орындаушылық (вокалды-хормен ән салу және музыкалық аспаптарда ойнау);
- * Музыкалық-шығармашылық және импровизациялау түріндегі музыкалық-сазгерлік шығармашылық іс-әрекеттері.

Бұл аталған іс-әрекеттердің барлығы дерлік өзіне тән міндеттерін атқарады. Музыканы тыңдай отырып немесе қабылдай отырып біз бірнеше іс-әрекетті жүзеге асыра аламыз. Музыканы тыңдай отырып, әнді орындау яғни орындаушылық іс-әрекеті және музыканы импровизациялау әдісі, аспаптарда ойнау сияқты әрекеттерді қолдана аламыз. Мысалы айтатын болсақ бір әнді үйрену үшін біріншіден оны тыңдап аламыз, сосын сол әннің әуеніне оның интонациясына мәнерлілігіне назар аударамыз. Оқушыларға әннің мағынасын жақсылап түсіндіріп береміз. Әннің шығу тарихына көңіл бөлеміз. Оқушылар әнді дұрыс қабылдау үшін оны өзіміз жақсылап орындап береміз. Оқушылардың әнге деген қызығушылығын арттыру үшін бірнеше әдіс-тәсілдер қолдану арқылы сабағымызды түрлендіреміз. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға арналған жаттығулар

4. Мектептегі барлық музыка үйірмелерімен, олардың жұмыс жоспарларымен және жұмыс мазмұнымен, бағытымен танысу болу қажет.

- * оқу процесін дұрыс ұйымдастыру
- * музыкалық мәдениетті қалыптастыру процесін жүзеге асыра алу
- * сыныптардың оқыту мүмкіндіктерін анықтай білу
- * практикалық сабақтар мен репетициялар өткізе білу
- * концерттерге дайындық жасай алу
- * шығармашылық қабілеттерді дамыту жолдарын білу
- * оқушылардың жетістіктерін бағалай білу
- * оқушылардың музыкалық дағдыларын қалыптастыру
- * музыка теориясы мен тарихын меңгеру
- * ән техникасын дамыту жолдарын қалыптастыру

*Музыкалық-орындаушылық элементі—музыка мұғалімінің терең зейіні,білімділігі,мимикасы,өзін-өзі көпшілік алдында дұрыс ұстауы, есте сақтау қабілеттілігі,елестете алуы,эмпатиясы,рефлексиясы және де музыкант-педагогтың сапалы тұлғалығы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.А.Замятина "Заманауи музыка сабағы", оқу-әдістемелік құрал - М., "Глобус" баспасы -2016 ж.
2. Монахов В.М. Педагогикалық технологиялар теориясына кіріспе: монография. – Волгоград: өзгеріс, 2019ж.
3. Селевко Г.К. Заманауи білім беру технологиялары: Оқу құралы. – М.: Халыққа білім беру, 2012ж
4. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 2018 ж
5. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2015 ж
6. Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық" /М., Флинта, 2013. М., Ағарту
7. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2005 ж. "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық", редакторлар: Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр/,М., Флинта, 1999. М., Ағарту, 2000.
8. Беспалько В.П. Педагогикалық технологияның компоненттері. М., Педагогика, 1989 ж.
9. Границкая А.С. Ойлау мен іс-әрекетке үйрету М., 1991 ж.
10. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 1992ж

МУЗЫКАЛЬНО-ПРОПАГАНДИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА МУЗЫКАНТА В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

¹С.С.Естемесова, ²Д.М.Байгунова

¹к. п. н., доцент АО «Университет имени Ж.А.Ташенева» г.Шымкент, Казахстан

²магистр, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,
г. Шымкент, Казахстан

¹<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Аннотация. В этой статье рассматривается, как педагог-музыкант должен уметь самостоятельно делать научные выводы, использовать новые достижения науки в повседневном учебном процессе и в целях воспитания, прививать педагогическим ценностям и инновациям и достижениям в области образования, осваивать новые технологии, через свою деятельность вовлекать учащихся в течение урока, в полной мере доводить задания, развивать новые инициативы Школы. предполагается, что педагог-музыкант, будучи сторонником, ориентирует свой труд на будущую молодежь, может стать сердцем школы только в том случае, если он постоянно занимается творчеством, исследованиями. Преобладает тот факт, что методологическую культуру учителя музыки можно оценивать исходя из того, что он делает. То есть, если учитель постоянно совершенствует свое профессиональное мастерство, изучает себя, он должен эффективно использовать методы и приемы, применяемые в сфере образования. Если учитель музыки проводит музыкально-педагогическое исследование

Ключевые слова: технологии, эмоции, цифровизация, информатизация, инновации, перевозчик

MUSICAL AND PROPAGANDA ACTIVITIES OF THE TEACHER MUSICIAN IN THE FORMATION OF THE SPIRITUAL CULTURE OF TEACHERS

¹Estemesova Saule Smatullaevna, ²Baigunova Dinara Madikhanovna

¹candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Zh. a. Tashenev University JSC
Shymkent, Kazakhstan

²master, senior lecturer Zh. a. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan

¹<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Abstract. This article examines how a musical teacher should be able to independently draw scientific conclusions, use new scientific achievements in the daily educational process and for educational purposes, instill pedagogical values and innovations and achievements in the field of education, master new technologies, involve students through their activities during the lesson, fully complete tasks, develop new initiatives of the School. It is assumed that a teacher-musician, being a supporter, orients his work to future youth, can become the heart of the school only if he is constantly engaged in creativity and research. The prevailing fact is that the methodological culture of a music teacher can be assessed based on what he does. That is, if a teacher constantly improves his professional skills, studies himself, he must effectively use the methods and techniques used in the field of education. If a music teacher conducts a musical and pedagogical research

Key words: Technology, emotion, digitalization, informatization, innovation, Carrier

ӘОЖ 37.026

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

¹Қ.Молдабек, ²Р. И.Кенжебекова, ³Ш.Қ.Түймебай

¹п. ғ. д., профессор, ² п. ғ. к., профессор, ³Пик 21-5к тобының 4 курс студенті
Ташаенев университеті, Шымкент, Қазақстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аңдатпа. Мақала бастауыш сыныпта оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту қарастырылған. Бастауыш сынып оқушысының ойлау процесін дамытуда ойын әрекетінің зор рөл атқаратын интеллектуалдық дағдыларының маңызы ерекше. Біздің, әсіресе ойын түрлерінің, соның ішінде ұлттық ойындардың дамыту- тәрбиелеу мүмкіндіктері мол екеніне көзіміз жетіп отыр. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі ұрпаққа мирас етіп кеткен. Солардың бірі - ұлттық ойындар. Ойын баланың көңілін өсіріп, ойын сергітіп қана қоймай, оның таным-түсінігін де арттырады. Ойнай білген бала сол халықтың мінез құлқынан, ой санасынан, тұрмыс-салтынан хабар алады. Оқытылатын әр сабақ оқушы ойын тебіреніп, талаптандырып ізденушілік қабілеттерін дамытуы тиіс. Сонда ғана мұғалім сапалы нәтижеге қол жеткізеді.

Кілт сөздер: бастауыш сынып, оқушылар, логика, ойлау, қабілет

Қоғамның әлеуметтік экономикаға өтуі жеке тұлғаның шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда оның ойлау деңгейін дамыту жаңа өмірлік мәселелерді шешуді талап етеді. Осыған байланысты мектептің алдына күрделі міндет, өскелең ұрпақтың оқу процесіне ықпалын психологиялық заңдылықтарды, танымдық процестерді есепке алу арқылы жүргізілуі көзделуде. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бергі уақыт ішінде экономикада сілкініс жасап, өркениетпен ықпалдасуда. Әлемдік қауымдастық Қазақстанды

нарықтық экономика елі ретінде танып отыр. Осыған орай, қоғамдық даму деңгейінің өлшемі болып табылатын қазіргі білім беру жүйесінің мәні арта түсуде.

Орта білім берудің алғашқы сатысы – бастауыш білім беру. Білім негізі бастауышта қаланатыны белгілі. Бастауыш мектептің негізгі міндеті – баланың жеке басын қалыптастыруды қамтамасыз ету, оның қабілеттерін анықтау және дамыту.

Қазіргі қоғам жеке адамнан прогрессивті ойлай алатын белсенді әрекетті, жан – жақты болуды талап етеді. Өйткені адамның қоғамда алатын орны, қазіргісі, болашағы үнемі толғандыратын мәселелер қатарына жатады.

Оқыту процесінде мұғалім оқу материалын байланысты қандай да бір деректерді хабарлай отырып оқушылардың логикалық - әдістемелік білімдерін қалыптастыруды жүзеге асырады.

Оқушылардың санасында белгілі бір білім қоры болмайтын болса, онда олар ойлай да алмайды. Оқушыны жеткілікті білім қорымен қаруландыру және өз бетінше ойлауға үйрету, оқушының білім алуға ынта – жігері, құмарлығы, қызығушылығы, білімдерді меңгеру, оның саналы ақыл – ой дамуының маңызды жолы болады [1, 216.].

Мектеп оқушыларының оқу-тәрбие процесінде ақыл – ой іс - әрекетін талаптарға байланысты жүйелі түрде қалыптастырып, дамытатын негізгі мекеме болса, мұғалім – оны дамытушы тұлға. Білім берудің жаңа үлгісі жеке тұлғаның дамуына және оқытуды саралауға мүмкіндіктер туғызуға бағытталған. Жеке тұлғаның қалыптасу деңгейінің сапасына қарай қоғамдық - әлеуметтік жағдайлардың үнемі өсіп отыруына сәйкес педагогикалық құралдарды да тұрақты жаңарту қажет болды. Тиянақты қалыптасқан педагогикалық парадигма бойынша педагогикалық технология ұғымы білім мазмұнын құру, оқу – тәрбие әдістерін, оның құралдарын, түрлерін таңдауда, ең қысқа мерзімде тиімді нәтижелерге біртіндеп сатылап жету кезеңдері қамтылады. Логика ғылымның өз заңдары, дәстүрлері мен дау-дамайлары, бар өзіндік бір ерекше дүние деуге болады. Логика – дұрыс ойлаудың заңдары туралы, жүйелі де дәлелді түрде пайымдауға қойылатын талаптар туралы ғылым. Анықтама, жіктеп-саралау, дәлелдеме, бекерлеу, жалпылау, сияқты логикалық амалдарды әрбір адам өзінің ойлау қызметінде ұдайы қолданып отыр.

Ойлаудың негізгі принциптері мен амалдарын пайымдай білу тек логикалық ойлауды ғана емес, сондай-ақ басқа да ойлау дағдыларын дамытып, жетілдіруге көмектеседі. Ойлау – құпиясы мол дүниені әр қырынан тануға, мәселені тереңнен түсінуге мүмкіндік беретін аса күрделі жан қуаты. Сөйлеумен тығыз байланысқан ойлау ми қызметінің нәтижесі. Ойлау – сұраққа жауап қайтарудан, мәселені шешуден, оның мәнісіне түсіне білуден жақсы байқалады. Ақыл – ойлау процесіндегі ұғымдылық пен тапқырлыққа байланысты қасиет. Ойлану үшін білім керек. Бірақ білім бардың бәрі бірдей ақылды боп келе бермейді. Ақылдылық білімді тәжірибе жүзінде дұрыс пайдалана, қорыта білумен байланысты [2, 41 б.].

Халық ұғымында ақылдылық – ерен еңбектің жемісі. Ақылды болу үшін көп үйреніп, көп оқып, оны миға тоқып, көп білу қажет. Білім мен ақыл – егіз, ақылдылық қымбат қасиет, оны ерекше қадір тұтқан абзал. Ақылдың жақсы қасиетінің бірі – оның ұшқырлығы. Бұл мәселені тез шеше алу, ойға сергектік, белсенділік әкеледі.

Адамның ойы әрқашан да сөз арқылы білдіріледі. Біреу екінші біреуге пікірін білдіргенде, өзін естісін деп дауыстап сөйлейді. Ой толық сөз күйінде білдірілгенде ғана айқындалып, дәйектеліп, дәлелдене түседі. Ойлау мен сөйлеуді бірдей деп, бұлардың арасына теңдік белгісін қою дұрыс емес. Ой сыртқы дүниені бейнелеудің ең жоғарғы формасы болса, ал сөз ойды басқа адамдарға жеткізетін құрал болып табылады.

Бала тілі шықпай тұрған кезде де ойлай алады. Нәресте айналасындағы дүниені 1-сигнал жүйесінің қызметі арқылы танып біледі. Ойлаудың бұл түрі оның танымын онша кеңіте алмайды. Баланың тілі шығып, сөз арқылы үлкендермен қарым-қатынасқа түскенде ғана оның ойлау шеңбері кеңейетін болады.

Ойлау адамның сыртқы дүниемен қарым-қатынас жасау процесінде туындап отырады. Адам ойлауының мазмұнын билейтін – объектив шындық. Адамға мақсат қойып, оған жетуге ұмтылдыратын – оның қажеттіліктері.

Ойлау - өзіндік ішкі қарама-қайшылықтарға толы процесс. Бұл қайшылықтар ойлау дамуының және асуының қозғаушы күштері болып табылады, яғни ойлау осы қарама-қайшылықтарды, басқаша айтқанда, проблемалық жағдаяттарды шешу барысында өрбиді [3, 656.].

Ойлау танымдық теориялық іс-әрекет ретінде әрекетпен тығыз байланысты. Адам әсер ету арқылы ақиқатты таниды, дүниені өзгерту арқылы оны түсінеді. Әрекет ойлаудың жүзеге асуының бірінші ретті формасы болып табылады. Ойлау операцияларының барлығы (анализ, синтез және т.б) ең алғашында практикалық операциялар түрінде пайда болып, содан соң барып теориялық ойлаудың операцияларына айналды. Яғни ойлау еңбек іс-әрекеті барысында практикалық операция ретінде немесе практикалық іс-әрекеттің бір компоненті ретінде туындап, содан кейін барып дербес теориялық іс-әрекетке айналады. Бірақ тәжірибе әрқашан да ойлау ақиқаттығының негізі, мәнді критеріі болып табылады [4, 746.].

Психологиялық – педагогикалық әдебиеттерге талдау оқытудағы ойлау қызметінің тәсілдері, ғылыми танудың әдіс-амалдары мен логикалық әдістер ұғымдарының мазмұны, көлемі туралы бір мәнді пікірдің қалыптаспағанын көрсетеді. Анализ және синтез, абстракциялау мен жалпылау, салыстыру т.б. ойлау операциялары немесе ақыл – ой қызметінің тәсілдері түрінде көрініс табатын болса, екінші жағынан олар ғылыми танымның әдістері мен амалдары, логикалық білімдер құрамына да енеді.

Ойлауды дамытудың жоғарғы кезеңдерінде – оның логикалық формаларында – ақыл-ой әрекеттері іштей сөйлеу тұрғысынан жүзеге асырылады, түрлі таңбалар жүйелері пайдаланылады.

Математика сабағында оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту оқу материалының мазмұны арқылы, оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыру құралы мен тәсілдері арқылы жүзеге асырылады.

Мектеп практикасында математикалық есептермен жұмыс істеу процесінде негізінен оны шешу жолдары көзделеді, шешуді іздестіру оқушылардың тиісті есеп шығару іскерліктерін қалыптастыру мәселесіне жеткіліксіз көңіл бөлінетін жағдайлар да кездеседі [5, 626.].

1 - 4 сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамытуда мазмұнды есептермен жұмыс істеудің жалпы тәсілдерін үйрету негізгі орын алады.

Баланың ойлау қабілеті оның қиялын, сөйлеу мәнерінің дамып, есте сақтау мүмкіндігін арттырады. Ол үшін мұғалім сабақтарда тек жалаң түсіндіруден гөрі ертегі кейіпкерлерінің сөздерін іс-қиымдарын ойланып, мәтіміне келтіріп қайталауға машықтануы қажет.

Ойлау мен ауызекі және жазбаша тілдің арасындағы айырмашылық келесі төрт параметрлерде көрініп тұрады – ситуативтілік, лексикалық жан-жақтылық, ақиқаттың сапалы белгілерін бейнелеуі, ақиқаттың белсенді жағын бейнелеуі. Сондықтан, оқушылардың ауызекі және жазбаша тілдерін салыстыру осы параметрлермен жүріп жатады. Берілген параметрлердің мазмұндарын қысқаша түсінік берейік.

Ситуативті – жеткізілетін ойдың бөлек элементтері қарым-қатынасқа түсетін адамдарға белгілі болғандықтан, айтыла бермеуімен көрінетін ауызекі тілдің ерекше сапасы. Ситуативті статусына тілдің сол қарым-қатынасқа түсу жағдайымен анықталатын мағынасын және паралингвистикалық әдістермен нақтыланатын тіл элементтері де ие болды: ымдаумен, қол былғалаумен, дауыс ырғағымен т.б.

Бастауыш сынып оқушысының ойлау процесін дамытуда ойын әрекетінің зор рөл атқаратын интеллектуалдық дағдыларының маңызы ерекше. Біздің, әсіресе ойын түрлерінің, соның ішінде ұлттық ойындардың дамыту- тәрбиелеу мүмкіндіктері мол екеніне көзіміз

жетіп отыр. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі ұрпаққа мирас етіп кеткен. Солардың бірі - ұлттық ойындар. Ойын баланың көңілін өсіріп, ойын сергітіп қана қоймай, оның таным-түсінігін де арттырады. Ойнай білген бала сол халықтың мінез құлқынан, ой санасынан, тұрмыс-салтынан хабар алады.

Оқытылатын әр сабақ оқушы ойын тебіреніп, талаптандырып ізденушілік қабілеттерін дамытуы тиіс. Сонда ғана мұғалім сапалы нәтижеге қол жеткізеді.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, оқу процесі оқушының ойлау қабілеті сана-сезімінің даму процесі бір-бірімен тығыз бірлікте жүреді. Оқушы бойындағы қабылдау, есте сақтау, ойлау т. б. сенімді психикалық қасиеттер сабақ оқу арқылы кеңейіп, дамып отырады.

Бүгінде дамыған елдердің барлығы осы білім саласына ұдайы инвестиция құйып келеді. Соның нәтижесінде, табиғи байлықсыз-ақ, олар өздерін әлемдік сахнада экономикасы жетілген, табысты мемлекеттер ретінде танытты. Оқушылардың ойын есептер арқылы қабілеттерін ояту, оны мектепте одан әрі қарай дамыту қажеттілігі көрсетілді. Сондықтан, бастауыш сыныпқа арналған қызықты тапсырмаларды орындау икемділігін оқу бағдарламасы талаптары негізінде қалыптастыру үшін мұғалім бастауыш мектеп оқушысының оқу-танымдық қызметінің жалпы психологиялық педагогикалық сипатын, сондай-ақ оны ұйымдастырудың мазмұны мен әдістемесін толыққанды игеруі қажет.

Сандарға амалдар қолдану дәстүрлі курс тағыдай мұнда да негізгі мәселелер болып табылады.

Маңызды міндеттердің бірі есептеу дағдыларын машықтандыру болып табылады, дегенмен бұл міндет басқаша негізде шешіледі.

Көп түрлілік пен қатынастарды айқын қызықты тапсырмаларды пайдаланудың барынша кең мүмкіндіктер береді. Сонымен бірінші сыныпқа арналған математика оқулығын көз жүгірте қарау көптеген жаттығулар жақсы мағынасында қызықты тапсырманы, тым болмағанда байланыстылығына көз жеткізеді. Курста логикалық ойлауды (ойды жеткізу, жоққа шығару, «және», «немесе» байланыстырушы сөздері, қатынастар, топтастырулар және т.б.), кеңістіктік ұғым түсініктер мен бейнелеуді дамытуға барынша назар аударған жөн. Бұл курстың ықпалынсыз бірқатар шет елдерде (Германия, Болгария, Чехия) базистік ұғымдардың дәл осындай жүйесін жүзеге асыратын курсты жаппай оқыту құрылған және пайдаланылды.

Бастауыш мектептерде жұмыс тәжірибелерінде тексере отырып төмендегілерді машықтандыру міндетін алға қойуға болады.

а) нақты және дәл қысқа-ауызша және жазбаша сөйлей білу, таңдау; басты ойды айқындау; жұмысты орындау жылдамдығын жоғарылату);

б) реттестірілген ойлау тәсілдері (кезекті «жүріспен» ойлау; әралуан жолдарды қарастыру және оларды бір-бірімен салыстыру; дайын «бағдарламаларды» пайдалану, жағдайларға тәуелділікте олардағы «жүрістерді» қайта орналастыруды жасау; жоспарлау және нақты дегенмен сыни түрде орындау және т.б.);

в) жүйелі талдау шеберлігі (оны бөліктерге мүшелеу, тәуелділікті, бөліктердің өзара әрекеттестігін орнату);

г) ауызша немесе жазбаша берілген есептер мазмұнын математика тіліне ауыстыру және алынған нәтижелерді шынайы жағдайлармен (изоморфизм, модельдер) салыстыру шеберлігі;

д) ойлап шешу шеберлігі (аналогия, сараптама ену, нәтижені бағалау, болжамды тұжырымдау).

Мектептің бастауыш сыныптарында қолданылуы мүмкін математиканы оқытудың әралуан курстарының айырмашылықтарын сипаттайтын баяндалған мәселелерді нақтылай отырып біз өзіміздің назарымызды сандар, сандармен амалдар жасау түсінік ұғымдарын қалыптастыру тәсілдеріне аударамыз. «Сан» математиканың кез-келген курсының базистік ұғымы болатындығынан ғана емес, нақ осы ұғымды игеруді қамтамасыз етуге мектептің

заманауи тәжірибесінде пайдаланылатын қызықты тапсырмалардан тұтас жүйесі бағытталғандығымен де маңызды. Әрі осы ойындарды қолдану өз дәрежесінде емес.

Сан ұғымының семантикасын қарастыру үшін реттік, сандық, өлшеу, алгоритм сияқты бірқатар бағыттар мен аспектілерді қарастыру қажет. Сандар ұғымының бұл аспектісін игеру есептеу үдерісінде жүзеге асады. Математикалық логикалық ойлау түсінігі – адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасының бүкіл спектріне тарайтын және оның бүкіл жеке тұлғалық структурасын ашып көрсететін кешенді ұғым. «Логикалық ойлауды дамыту» ұғымының осы зерттеу жұмысында мақсатты бағытталған педагогикалық үрдіс ретінде тарлау мағынада қолданылатынын ескерте кеткен жөн.

Логикалық ойды дамытуды тәрбиелеу тәжірибесі алғашқы адамдармен бірге пайда болған. Барлық ғылым салалары сияқты логикалық ойлауды дамыту өмір мұқтаждықтарынан шыққан. Кейінен бұл идеялар Соркаттың еңбектерінен бастау алып, Рим философтарының еңбегінен көрініс тапқан. Сонан кейін Я.А. Коменскийдің, И.Г. Пестолоццидің, А. Дистервергтің, Н.Г. Чернышевскийдің т.б. еңбектерінде одан ары дамытылды.

Математиканы оқытудың қызықты әдістемелерінің технологиясы баланың логикалық ойлауын дамытумен тығыз байланысты. Оқушының логикалық ой өрісін дамыту оның тек математикадан ғана емес, сонымен бірге басқа да іргелес жаратылыстану пәндерінен, техникалық пәндерден, тіпті гуманитарлық пәндерден де жақсы білім алуына жағдай жасайды.

«Табиғаттың фракталдық геометриясы» деген танымал кітаптың авторы, белгілі америкалық оқымысты Бенуа Мандельброт былай деп жазған еді: «Геометрияны неге жиі суық және құрғақ пән деп атайды? Бұның себептерінің бірі оның бұлттардың, таулардың, ағаштар мен теңіз жағалауларының пішінін суреттей алмайтындығында. Бұлттар сфералар емес, таулар конустар емес, теңіз жағалаулары шеңбер емес, ал ағаш қабығы тегіс емес... Осы құрылымдардың өмірде орын алуы, біздің алдымызға қиын есеп түрінде көрініс алады. Евклид формасыз деп қарастырмаған формаларды оқып-үйрену» - математиканы оқытудың біз ұсынған қызықты әдістемесінің негізі болып табылады.

Сабақ үрдісінде қызықты математиканы пайдалану жалпы білім беретін мектептерде математикадан нашар үлгеретін оқушылардың базалақ математикалық компетенцияларын қалыптастырудың ерекше әдістемесі болып табылады.

Осындай қызықты әдістемелердің бірі - оқыту үрдісінде физикалық қозғалысты пайдалану. Белгілі америкалық психолог Э. Торндайк осы жөнінде: «Қозғалыс – баланың нақты нәрселерге көңіл аударуын шоғырландырудың және физикалық қозғалысқа рахаттанып қарауының инстинкті бейімділігі... Мысалы, бөлшектер алмалар мен таяқшалардың, сонымен бірге пышақ пен араның көмегімен оңай оқылады» - деп жазды.

Математиканы қызықты оқытып, білім берудің мақсаты:

- қоғамда математикалық білімдерді, логикалық ойлауды (себеп-салдар, болжам және басқа байланыс түрлерін орнату қабілеті), аргументация, сезім мәдениетін (есіркеу, ниет білдіру, отанға деген сүйіспеншілік т.б.) күнделікті іс-әрекет нормасына айналдыра алатын;
- тәртіпті;
- жемісті еңбек ететін;
- ынталы;
- логикалық ойлай білетін азамат тәрбиелеудің жүйесін қамтитын жеке адамның қалыптасуы мен қоғамның орнатылуы болып табылады деп есептейміз.

Мысалы, математикадағы гармониялық орта, гармониялық қатар сияқты мәліметтер бергенде музыкадағы гармония туралы да айтып, міндетті түрде салыстыру әдісін пайдаланған жағдайда, қызықты әдіске жетуге, оқушылардың қызығушылығын тудыруға болатынын айта кетпекпіз.

Сонымен, біз математиканы оқыту, тұтастай алғанда, логикалық ойлауды дамыту үшін «қызықты математиканы» қолдану негізінде құрылуы тиіс деп есептейміз.

Бұл болашақта алған білімдердің беріктігі мен танылған математикалық заңдылықтардың практикада сауатты қолданылуына әкеледі.

Оқыту процесінде мұғалім оқу материалын байланысты қандай да бір деректерді хабарлай отырып оқушылардың логикалық - әдістемелік білімдерін қалыптастыруды жүзеге асырады.

Оқушылардың санасында белгілі бір білім қоры болмайтын болса, онда олар ойлай да алмайды. Оқушыны жеткілікті білім қорымен қаруландыру және өз бетінше ойлауға үйрету, оқушының білім алуға ынта – жігері, құмарлығы, қызығушылығы, білімдерді меңгеру, оның саналы ақыл – ой дамуының маңызды жолы болады [1, 236.].

Мектеп оқушыларының оқу-тәрбие процесінде ақыл – ой іс - әрекетін талаптарға байланысты жүйелі түрде қалыптастырып, дамытатын негізгі мекеме болса, мұғалім – оны дамытушы тұлға. Білім берудің жаңа үлгісі жеке тұлғаның дамуына және оқытуды саралауға мүмкіндіктер туғызуға бағытталған. Жеке тұлғаның қалыптасу деңгейінің сапасына қарай қоғамдық - әлеуметтік жағдайлардың үнемі өсіп отыруына сәйкес педагогикалық құралдарды да тұрақты жаңарту қажет болды. Тиянақты қалыптасқан педагогикалық парадигма бойынша педагогикалық технология ұғымы білім мазмұнын құру, оқу – тәрбие әдістерін, оның құралдарын, түрлерін таңдауда, ең қысқа мерзімде тиімді нәтижелерге біртіндеп сатылап жету кезеңдері қамтылады. Логика ғылымның өз заңдары, дәстүрлері мен дау-дамайлары, бар өзіндік бір ерекше дүние деуге болады. Логика – дұрыс ойлаудың заңдары туралы, жүйелі де дәлелді түрде пайымдауға қойылатын талаптар туралы ғылым. Анықтама, жіктеп-саралау, дәлелдеме, бекерлеу, жалпылау, сияқты логикалық амалдарды әрбір адам өзінің ойлау қызметінде ұдайы қолданып отыр.

Ойлаудың негізгі принциптері мен амалдарын пайымдай білу тек логикалық ойлауды ғана емес, сондай-ақ басқа да ойлау дағдыларын дамытып, жетілдіруге көмектеседі. Ойлау – құпиясы мол дүниені әр қырынан тануға, мәселені тереңнен түсінуге мүмкіндік беретін аса күрделі жан қуаты. Сөйлеумен тығыз байланысқан ойлау ми қызметінің нәтижесі. Ойлау – сұраққа жауап қайтарудан, мәселені шешуден, оның мәнісіне түсіне білуден жақсы байқалады. Ақыл – ойлау процесіндегі ұғымдылық пен тапқырлыққа байланысты қасиет. Ойлану үшін білім керек. Бірақ білім бардың бәрі бірдей ақылды боп келе бермейді. Ақылдылық білімді тәжірибе жүзінде дұрыс пайдалана, қорыта білумен байланысты [2, 81 б.].

Халық ұғымында ақылдылық – ерен еңбектің жемісі. Ақылды болу үшін көп үйреніп, көп оқып, оны миға тоқып, көп білу қажет. Білім мен ақыл – егіз, ақылдылық қымбат қасиет, оны ерекше қадір тұтқан абзал. Ақылдың жақсы қасиетінің бірі – оның ұшқырлығы. Бұл мәселені тез шеше алу, ойға сергектік, белсенділік әкеледі.

Адамның ойы әрқашан да сөз арқылы білдіріледі. Біреу екінші біреуге пікірін білдіргенде, өзін естісін деп дауыстап сөйлейді. Ой толық сөз күйінде білдірілгенде ғана айқындалып, дәйектеліп, дәлелдене түседі. Ойлау мен сөйлеуді бірдей деп, бұлардың арасына теңдік белгісін қою дұрыс емес. Ой сыртқы дүниені бейнелеудің ең жоғарғы формасы болса, ал сөз ойды басқа адамдарға жеткізетін құрал болып табылады.

Бала тілі шықпай тұрған кезде де ойлай алады. Нәресте айналасындағы дүниені 1-сигнал жүйесінің қызметі арқылы танып біледі. Ойлаудың бұл түрі оның танымын онша кеңіте алмайды. Баланың тілі шығып, сөз арқылы үлкендермен қарым-қатынасқа түскенде ғана оның ойлау шеңбері кеңейетін болады.

Ойлау адамның сыртқы дүниемен қарым-қатынас жасау процесінде туындап отырады. Адам ойлауының мазмұнын билейтін – объектив шындық. Адамға мақсат қойып, оған жетуге ұмтылдыратын – оның қажеттіліктері.

Ойлау - өзіндік ішкі қарама-қайшылықтарға толы процесс. Бұл қайшылықтар ойлау дамуының және асуының қозғаушы күштері болып табылады, яғни ойлау осы қарама-қайшылықтарды, басқаша айтқанда, проблемалық жағдаяттарды шешу барысында өрбиді [3, 856.].

Ойлау танымдық теориялық іс-әрекет ретінде әрекетпен тығыз байланысты. Адам әсер ету арқылы ақиқатты таниды, дүниені өзгерту арқылы оны түсінеді. Әрекет ойлаудың жүзеге асуының бірінші ретті формасы болып табылады. Ойлау операцияларының барлығы (анализ, синтез және т.б.) ең алғашында практикалық операциялар түрінде пайда болып, содан соң барып теориялық ойлаудың операцияларына айналды. Яғни ойлау еңбек іс-әрекеті барысында практикалық операция ретінде немесе практикалық іс-әрекеттің бір компоненті ретінде туындап, содан кейін барып дербес теориялық іс-әрекетке айналады. Бірақ тәжірибе әрқашан да ойлау ақиқаттығының негізі, мәнді критерийі болып табылады [4, 54б.].

Психологиялық – педагогикалық әдебиеттерге талдау оқытудағы ойлау қызметінің тәсілдері, ғылыми танудың әдіс-амалдары мен логикалық әдістер ұғымдарының мазмұны, көлемі туралы бір мәнді пікірдің қалыптаспағанын көрсетеді. Анализ және синтез, абстракциялау мен жалпылау, салыстыру т.б. ойлау операциялары немесе ақыл – ой қызметінің тәсілдері түрінде көрініс табатын болса, екінші жағынан олар ғылыми танымның әдістері мен амалдары, логикалық білімдер құрамына да енеді.

Ойлауды дамытудың жоғарғы кезеңдерінде – оның логикалық формаларында – ақыл-ой әрекеттері іштей сөйлеу тұрғысынан жүзеге асырылады, түрлі таңбалар жүйелері пайдаланылады.

Математика сабағында оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту оқу материалының мазмұны арқылы, оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыру құралы мен тәсілдері арқылы жүзеге асырылады.

Мектеп практикасында математикалық есептермен жұмыс істеу процесінде негізінен оны шешу жолдары көзделеді, шешуді іздестіру оқушылардың тиісті есеп шығару іскерліктерін қалыптастыру мәселесіне жеткіліксіз көңіл бөлінетін жағдайлар да кездеседі [5, 12б.].

1 - 4 сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамытуда мазмұнды есептермен жұмыс істеудің жалпы тәсілдерін үйрету негізгі орын алады.

Баланың ойлау қабілеті оның қиялын, сөйлеу мәнерінің дамып, есте сақтау мүмкіндігін арттырады. Ол үшін мұғалім сабақтарда тек жалаң түсіндіруден гөрі ертегі кейіпкерлерінің сөздерін іс-қиямдарын ойланып, мәтіміне келтіріп қайталауға машықтануы қажет.

Ойлау мен ауызекі және жазбаша тілдің арасындағы айырмашылық келесі төрт параметрлерде көрініп тұрады – ситуативтілік, лексикалық жан-жақтылық, ақиқаттың сапалы белгілерін бейнелеуі, ақиқаттың белсенді жағын бейнелеуі. Сондықтан, оқушылардың ауызекі және жазбаша тілдерін салыстыру осы параметрлермен жүріп жатады. Берілген параметрлердің мазмұндарын қысқаша түсінік берейік.

Ситуативті – жеткізілетін ойдың бөлек элементтері қарым-қатынасқа түсетін адамдарға белгілі болғандықтан, айтыла бермеуімен көрінетін ауызекі тілдің ерекше сапасы. Ситуативті статусына тілдің сол қарым-қатынасқа түсу жағдайымен анықталатын мағынасын және паралингвистикалық әдістермен нақтыланатын тіл элементтері де ие болды: ымдаумен, қол былғалаумен, дауыс ырғағымен т.б.

Бастауыш сынып оқушысының ойлау процесін дамытуда ойын әрекетінің зор рөл атқаратын интеллектуалдық дағдыларының маңызы ерекше. Біздің, әсіресе ойын түрлерінің, соның ішінде ұлттық ойындардың дамыту- тәрбиелеу мүмкіндіктері мол екеніне көзіміз жетіп отыр. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі ұрпаққа мирас етіп кеткен. Солардың бірі - ұлттық ойындар. Ойын баланың көңілін өсіріп, ойын сергітіп қана қоймай, оның таным-түсінігін де арттырады. Ойнай білген бала сол халықтың мінез құлқынан, ой санасынан, тұрмыс-салтынан хабар алады.

Оқытылатын әр сабақ оқушы ойын тебіреніп, талаптандырып ізденушілік қаблеттерін дамытуы тиіс. Сонда ғана мұғалім сапалы нәтижеге қол жеткізеді.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, оқу процесі оқушының ойлау қабілеті сана-сезімінің даму процесі бір-бірімен тығыз бірлікте жүреді. Оқушы бойындағы қабылдау, есте сақтау,

ойлау т. б. сенімді психикалық қасиеттер сабақ оқу арқылы кеңейіп, дамып отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кенжебекова Р.И. Молдабек Қ., «Бастауыш сынып математикасынан сыныптан тыс жұмыстар: теориясы мен әдістемесі» Оқу құралы – Алматы, 2020. – 124 б.
2. Кенжебекова Р.И. , Молдабек Қ. Бастауыш сыныптағы қызықты математикалық тапсырмалар -Алматы: ЭСПИ , 2020. -168 бет. Оқу құралы
3. Мөженақова М.С. Мектептің педагогикалық процесінде оқушылардың танымдық қызығушылығын өлкетану материалдары негізінде дамыту.п.ғ.к. дисс...Авто реф Қарағанды 2004.
4. Кенжебекова Р.И., Исманова Р.Ж., Кишибаева Д.,Мауленбердиева Г.Б. Педагогикалық технология және инновация. Оқу құралы Алматы: «Отан» баспасы 2022-402 б.
5. Сейталиев Қ. Жалпы психология: Оқу құралы. – А.: Білім, 2007.-360 б.
6. Hoffman, D.M. Internationalization at Home From the Inside: Non-Native Faculty and Transformation / D.M. Hoffman // Journal of Studies in International Education. 2003. Vol. 7, –№ 1.
7. Kulakhmet, M., Hajrullina, A., Oleksiuk, N., Protas, O., Ragozina, V. 2022 The Development of the Masters' Professional Competence by Means of the Information and Communication Technologies// International Journal of Higher Education. Vol. 10, No. 1; 2021, ISSN 1927-6044 E-ISSN 1927-6052
8. L. Anarbek , G. Sarsenbayeva , E.Uteubayeva , G. Issayeva , K. Moldabek A Study of Acmeological Competencies Among Pre-Service Teachers Through Psychometric and Demographic Lenses *Educational Process: International Journal*, 14, e2025014. <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.14> Published Online January 02, 2025
9. KENZHEBEKOVA, R.I., KOZHADELDIYEVA, S.S., MOLDABEK, K., RIZAIEVA, L.A., KAZYBAYEVA, K.U., Formation of Learning Research Skills through Solving Arithmetic Problems Systematic Reviews in Pharmacy, 2020, 11(10), страницы 698–705 <https://www.sysrevpharm.org/abstract/-formation-of-learning-research-skills-through-solving-arithmetic-problems-66513.html>
10. Әлмұханбет Ш., Молдабек Қ. , Есназар А. «Mindmapping» технологиясы арқылы бастауыш сынып оқушыларының ойлау дағдысын қалыптастыру Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті “Педагогика ғылымдары” сериясы, 4 (70) Алматы «Полилингва» баспасы 2023 <https://bulletin-pedagogical.ablaikhan.kz/index.php/j1/issue/view/44>

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

¹Р. И.Кенжебекова, ²Қ.Молдабек, ³Ш.К.Туймебай

¹ к. п. н., профессор, ²д. п. н., профессор, ³студентка 4 курса группы Пик 21-5к
Ташеневский университет, Шымкент, Казахстан

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Аннотация. Статья посвящена развитию логического мышления учащихся в начальной школе. Особое значение имеют интеллектуальные навыки младшего школьника, играющие огромную роль в развитии мыслительного процесса. Мы уверены, что у нас есть много развивающих и воспитательных возможностей, особенно игровых видов, в том числе национальных. Старшее поколение перешло к следующему поколению, которое знало,

связывало свою жизнь. Одна из них-национальные игры. Игра не только развлекает ребенка, освежает игру, но и улучшает его познание. Ребенок, умеющий играть, получает сообщение от поведения, мышления, быта этого народа. Каждый урок, который преподается, должен развивать у учащегося любознательные и умелые навыки игры. Только тогда учитель добьется качественного результата.

Ключевые слова: начальный класс, ученики, логика, мышление, способности

DEVELOPING STUDENTS' LOGICAL THINKING IN ELEMENTARY SCHOOL

¹R. I. Kenzhebekova, ²K. Moldabek, ³Tuimebai Sh. K.

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, ²Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, ³and year student of the Pik 21-5к group, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹rabiga.0561@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0001-5768-0324>

²moldabek.kulakhmet@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0003-3251-8819>

Abstract. The article examines the development of logical thinking of students in primary school. The article is devoted to the development of logical thinking of primary school students. Of particular importance are the intellectual skills of a primary school student, which play a huge role in the development of the thought process. We are confident that we have a lot of educational and educational opportunities, especially game types, including national ones. The older generation passed on to the next generation, who knew and connected their lives. One of them is the National Games. The game not only entertains the child, refreshes the game, but also improves his cognition. A child who knows how to play gets a message from the behavior, thinking, and way of life of this people. Each lesson that is taught should develop the student's inquisitive and skillful playing skills. Only then will the teacher achieve a high-quality result.

Key words: elementary grade, students, logic, thinking, abilities

УДК 32.019.52

ИНТЕРНЕТ ПЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫН САЯСИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ҚҰРАЛЫ

Тажитаева Р.С. с.ғ.к., доцент

Қуандық Н.Ж. саясаттану магистрі

Қылышбаев А.Д. саясаттану магистрі

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада цифрлық медианың қазақстандық жастардың саяси әлеуметтенуіне ықпалының өзекті мәселесі қарастырылады. Авторлар Интернет пен әлеуметтік желілер саяси көзқарастарды қалыптастырудың және жастардың елдің саяси өміріне қатысуының негізгі тетігіне айналатынына назар аударады. Мысал ретінде 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар келтірілген. Авторлар жағымсыз әсерлерді азайту үшін бірнеше ұсыныстар ұсынады.

Кілт сөздер: интернет, әлеуметтік желі, ұйымдар, әлеуметтену, құрал, жастар, қоғам.

Теориялық-әдіснамалық шолу

Ақпаратты тұтыну және әлеуметтік желілердегі әлеуметтік өзара әрекеттесу, өз кезегінде, саяси әлеуметтену процесіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл, мысалы,

жасөспірімдердің саяси онлайн пікірталастарға қатысуын күшейтуде көрінеді. Осындай тұжырымдарды американдық интернет қолданушыларының мінез-құлқын зерттеген зерттеушілер тобы жасады. Зерттеу барысында саяси әлеуметтенуге және азаматтарды саяси белсенділікке тартуға ықпал ететін әлеуметтік медианы қолданудың екі негізгі формасы анықталды: жаңалықтарды оқу және әлеуметтік өзара әрекеттесу [1].

Жастардың саяси әлеуметтенуінде бұл көрсеткіштер маңызды рөл атқарады. Саяси әлеуметтену әлеуметтенудің жалпы процесінің бөлігі болып табылады, әлеуметтік эволюцияға ықпал етеді, әлеуметтік нормаларды қалыптастырады және қоғамдағы жеке тұлғаны алға тартады. Бұл адамға қолданыстағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделуге, белгілі бір институттармен және ұйымдармен өзара әрекеттесуге, сондай-ақ әлеуметтік дамуда өз функцияларын тиімді орындауға мүмкіндік беретін қоғамның әртүрлі қабаттарындағы нормалар мен рөлдерді білуге көмектеседі.

Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, 2023 жылы Қазақстан халқының саны 19,5 миллионға жуық адамды құрайды, оның 82,7%-ы (шамамен 16,1 млн адам) интернетті белсенді пайдаланады, бұл елімізді цифрландырудың жоғары деңгейін көрсетеді. Әлеуметтік медианың енуі халықтың 61% (11,9 миллион қолданушы) қамтиды және ең танымал платформаларға Instagram (8 миллион қолданушы), WhatsApp, TikTok (5 миллион), YouTube және Telegram кіреді [2]. Бұл көрсеткіштерді біз жастардың әлеуметтік және саяси көзқарастарын қалыптастырудың маңызды құралы болып табылатынын, сондай-ақ оның елдің қоғамдық-саяси өміріне тартылуын жеделдететінін көрсетеді деп ойлаймыз.

Әлемде «ВКонтакте», «Facebook» және «Twitter» сияқты заманауи әлеуметтік желілер 2000 жылдардың екінші жартысында пайда болды. Біздің елде де 2010 жылдардан бастап бұл желілерді қолданушылардың саны көбеюде. Әлемде осы кезеңдерден бастап жастардың онлайн-белсенділігі, олардың саяси әлеуметтенуі мен саяси өмірге қатысуы арасындағы байланысты зерттеуге бағытталған эмпирикалық зерттеулер пайда бола бастады. Мәселен, мысалы, МакЮэн университетінің (Канада) Ш. Бульянның «Интернетті пайдалану өзара әрекеттесуге әсер ете ме?» атты алғашқы зерттеулерінде интернетті пайдалану мен интернеттегі саяси өмірге қатысу арасындағы оң және абсолютті емес байланысты анықтады. Бұл байланысты түсіндіретін негізгі фактор – Интернет саяси өзара әрекеттесуді қол жетімді етеді, бұл саяси ақпарат алудың жаңа мүмкіндіктеріне және онлайн петициялар немесе электрондық дауыс беру сияқты азаматтық белсенділіктің қалыптасуына әкеледі [3]. Қосымша жұмыстарда Ш. Бульян әлеуметтік медианы пайдалану мен офлайн кеңістіктегі саяси белсенділік арасында айқынырақ байланыс орнатты. Оның пайымдауынша «Facebook» желісін белсенді қолданатындар шын мәнінде саяси белсенділікке көбірек бейімділік танытады [4].

Дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарынан айырмашылығы, әлеуметтік медиа жастарға интерактивті өзара әрекеттесу үшін кең мүмкіндіктер береді, бұл олардың саяси әлеуметтену және саяси белсенділікке қатысу процесіне айтарлықтай әсер етеді. М.Экстрем және Дж. Остман өздерінің «Ақпарат, өзара әрекеттесу және шығармашылық өндіріс: Интернетті пайдаланудың үш түрінің сіздің демократиялық қатысуыңызға әсері» атты зерттеулерінде Швед жасөспірімдерінің Интернеттегі мінез-құлқын әлеуметтанулық зерттеу деректеріне сүйене отырып, онлайн әрекеттің үш негізгі түрін анықтады: ақпарат алу, әлеуметтік өзара әрекеттесу және шығармашылық өндіріс. Бұл жасөспірімдердің Интернеттегі де, нақты өмірдегі де саяси белсенділігін ынталандыруда орталық рөл атқаратын мазмұнды құруға және әлеуметтік желілердегі пікірталастарға қатысуға байланысты шығармашылық белсенділіктің бір түрі ретінде шығармашылық өндіріс екендігі ерекше атап өтілген [5].

Зерттеушілер Б. Лоудер, А.Врумен және М. Ксенос «Желілік жас азамат: әлеуметтік медиа, саяси қатысу және азаматтық белсенділік» атты мақаласында виртуалды қауымдастықтар мен әлеуметтік желілердегі саяси пікірталастарға қатысушыларға тән

бірқатар сипаттамаларды ажыратады. Осы белгілердің ішінде мыналарды атап өтуге болады: 1) мұндай қатысушылар партияларға және дәстүрлі саяси ұйымдарға аз түседі; 2) олар көлденең, иерархиялық емес желілерге интеграциялануға бейім; 3) олардың белсенділігі жобаға бағытталған; 4) олар үшін саясат көбінесе олардың өмір салтының элементіне айналады [6].

Ресейлік зерттеушілер де әлеуметтік желілер жастардың саяси әлеуметтену процесінде маңызды рөл атқарады, саяси сананың қалыптасуына да, саяси өмірге белсенді қатысуға да әсер етеді деген тұжырымға келеді [7].

Қазақстан мысалы

Бүгін біздің елде де Интернет пен әлеуметтік желілер жастардың саяси хабардарлығы мен азаматтық белсенділігін қалыптастыра отырып, саяси ақпарат пен пікірталастардың негізгі көздеріне айналады. Жастар ол арқылы қоғамдық-саяси мәселелерді талқылауға, онлайн-науқандарға қатысады және әлеуметтік желілерді тұтыну арқылы өздерінің саяси ұстанымдарын қалыптас-тырады. Telegram сияқты платформалар жаңалықтар мен аналитиканы тарату арналарына айналады, бұл сыни ойлауды дамытуға оң ықпал етеді, сонымен қатар айла-шарғы жасау және жалған ақпарат тарату қаупін тудыруы мүмкін.

Алдымен 2022 жылғы қаңтардағы оқиғада Интернет пен әлеуметтік желілердің жастардың саяси іс-қимылдарына қалай әсер еткендігін талдай кетейік. Қазақстанда «Қаңтар оқиғасы» деп аталатын наразылық қозғалысын ұйымдастыруға және таратуға ықпал еткен негізгі факторлардың бірі қатысушыларды жұмылдыруда және ақпаратты ел ішінде де, одан тыс жерлерде де таратуда маңызды рөл атқарған әлеуметтік медиа болды.

Қазақстандағы бұл оқиғалар әлеуметтік желілердің саяси тұрақсыздық жағдайында қаншалықты маңызды болатынын көрсетті. Олар наразылық білдірушілердің іс-әрекеттерін жұмылдыру мен үйлестірудің ғана емес, сонымен қатар нақты уақыттағы оқиғалар туралы көпшілікке хабарлаудың маңызды құралына айналды. Бұл оқиғалар цифрлық технологияның қазіргі саяси процестегі маңызды рөлін көрсетті.

Енді әлеуметтік желілер мен Интернеттің жастардың саяси әлеуметтенуіне қалай позитивті әсер ететіндігін талдасақ. Әлеуметтік желілер мен Интернеттің жастарды әлеуметтендіру процесінде шешуші рөл атқаратындығын барлық зерттеулер мойындауда, ол олардың дүниетанымын, мәдени және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға, сондай-ақ қоғамдық-саяси өмірге тартуға әсер етеді. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және Қазақстанда Интернеттің енуінің артуы жағдайында жас ұрпақ оқыту, қарым-қатынас және өзін-өзі жүзеге асыру үшін онлайн-платформаларды белсенді пайдаланады. Бұл Ковид-19дан кейін әсіресе күшейе түсті. Бұл процесс жастардың жаһандық мәдени және ақпараттық процестерге интеграциялануына ықпал етеді. Әлеуметтік желілер мен Интернеттің мүмкіндіктері жастардың әлеуметтік және саяси әлеуметтенуіне әсер ететін алты түрлі себептерді айтатын болсақ:

Біріншіден, Интернеттің және әлеуметтік желілердің маңызды оң функцияларының бірі – олар жастарға әртүрлі білім беру ресурстарына қол жеткізуге мүмкіндік береді. YouTube, Coursera және Khan Academy сияқты платформалар қазақстандық жастарға дәстүрлі білім беру жүйесі шеңберінде қолжетімсіз болуы мүмкін дағдыларды дамыта отырып, әртүрлі салалардан білім алуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік желілердегі Онлайн курстар, дәрістер, вебинарлар және білім беру топтары жастарға сыни ойлауды дамытуға, ой-өрісін кеңейтуге және кәсіби дайындық деңгейін арттыруға көмектеседі. Бұл, әсіресе, сапалы білімге қолжетімділік шектелуі мүмкін Қазақстанның шалғай өңірлерінде тұратындар үшін өте маңызды.

Екіншіден, әлеуметтік желілер мен Интернет жастардың азаматтық ұстанымын және саяси әлеуметтенуін қалыптастыруда да маңызды рөл атқарады. Instagram, Facebook және Twitter сияқты платформалар жастарға әлеуметтік маңызды мәселелер бойынша пікір алмасуға, пікірталастарға қатысуға және жаңалықтарды бақылауға мүмкіндік береді. Қазақстанда, басқа елдердегідей, жастар Интернетті қоғамдық бастамаларға қатысу,

волонтерлік жобаларды ұйымдастыру және өзекті әлеуметтік мәселелерді талқылау үшін пайдаланады. Осылайша, әлеуметтік желілер жастарды қоғамдық қозғалыстар мен бастамашыл топтарға қатысуға шақыра отырып, белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыру алаңына айналады.

Үшіншіден, әлеуметтік желілер Қазақстандағы жастарға жергілікті қоғамдастықтардан тыс жерлерде өздерінің әлеуметтік байланыстарын кеңейтуге мүмкіндік береді. Интернеттің арқасында жастар әртүрлі елдердің адамдарымен өзара әрекеттесе алады, бұл мәдени тәжірибе алмасуға, халықаралық процестерді түсінуге және жаһандық сәйкестікті қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл әр түрлі этникалық және мәдени топтардың өзара іс-қимылы әлеуметтік үйлесімділікті нығайтуға ықпал ететін Қазақстанның көпмәдениетті қоғамы жағдайында ерекше маңызды. Виртуалды қауымдастықтар мен қызығушылық топтары мәдени интеграцияға жағдай жасайды және жастарға өздерінің мәдени тамырларын жаһандық ақпараттық кеңістікте сақтауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Төртіншіден, Интернет және әлеуметтік желілер Қазақстан жастарының цифрлық сауаттылық дағдыларын дамытуға ықпал етеді, олар қазіргі әлемге сәтті бейімделудің кілті болып табылады. Ақпаратты табу, талдау және өңдеу үшін цифрлық технологияларды пайдалану сыни ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытады. Бұл дағдылар кәсіби өсу үшін де, қоғамдық өмірге сәтті ену үшін де маңызды. Сонымен қатар, жастар әлеуметтік желілер арқылы өзін-өзі таныстыру дағдыларына ие болады, бұл олардың жеке және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруында маңызды рөл атқарады.

Бесіншіден, Интернет қарым-қатынас пен қолдау үшін платформалар ұсына отырып, Қазақстан жастары арасындағы әлеуметтік ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етеді. Интернеттегі жастар қауымдастығы мен форумдар жастар өз тәжірибелерімен бөлісетін, қолдау мен шабыт таба алатын кеңістік жасайды. Бұл әсіресе кемсітушілік немесе маргиналдану сияқты әлеуметтік мәселелерге тап болғандар үшін өте маңызды. Әлеуметтік медиа жастарға өздерін үлкен қоғамдастықтың бір бөлігі ретінде сезінуге және әлеуметтік бастамаларға белсенді қатысуға мүмкіндік беретін құралға айналады.

Алтыншыдан, әлеуметтік желілер мен Интернет сонымен қатар Қазақстан жастарына өз ойын білдіруге және шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Жастар музыка, өнер, блог немесе бейне жобалар болсын, мазмұнын жариялау үшін TikTok, Instagram және YouTube сияқты платформаларды белсенді пайдаланады. Бұл жастарға өз таланттарын дамытуға және оларды кең аудиториямен бөлісуге көмектеседі, бұл жеке өсуге, қоғамның мәдени дамуына үлес қосатын креаторлардың жаңа буынын қалыптастыруға да ықпал етеді.

Интернет пен әлеуметтік желілер Қазақстандағы жастардың әлеуметтенуіне айтарлықтай оң әсер етеді. Олар білім беру мүмкіндіктерін кеңейтуге, азаматтық белсенділікті қалыптастыруға, әлеуметтік байланыстар мен мәдени интеграцияны нығайтуға, сондай-ақ шығармашылық көріністі қолдауға ықпал етеді. Жаһандану және цифрландыру жағдайында әлеуметтік желілер қазақстандық жастар өмірінің ажырамас бөлігіне айналып, оған қазіргі қоғамның сын-қатерлеріне бейімделуге және жаһандық және ұлттық процестердің белсенді қатысушылары болуға көмектеседі [8].

Ал енді әлеуметтік медианың жастардың саяси құндылықтарды бойына дұрыс сіңдіруіне теріс ықпалын тигізетін рөлдер туралы ой қозғар болсақ. Алайда, жағымды аспектілермен қатар, әлеуметтік желі мен Интернеттің жастардың саяси әлеуметтенуіне теріс әсер етуі мүмкін бірқатар жағымсыз факторлар да бар [9]. Бұл жағымсыз әсерлер жалған ақпараттың таралуына, қоғамның поляризациясына, наразылық сезімдерінің күшеюіне және саяси манипуляция қаупіне байланысты. Бес негізгі теріс әсер етуші факторды сипаттайық:

Біріншіден, жалған ақпарат пен жалған жаңалықтардың таралуы. Қазақстанда, басқа елдердегідей, әлеуметтік желілер қоғамдық пікірді манипуляциялау, саяси оқиғалар туралы

жалған немесе бұрмаланған деректерді тарату үшін пайдаланылуы мүмкін. Ақпарат көздеріне жиі сын көзбен қарамайтын жастар жалған ақпараттың құрбаны бола алады, бұл саяси шындықты бұрмаланған қабылдаудың қалыптасуына әкеледі. Тексерілген және объективті ақпарат көздерінің жетіспеушілігі жағдайында әлеуметтік желілер ресми институттарға деген сенімсіздікті күшейтуге және саяси жағдайды тұрақсыздандыруға ықпал етуі мүмкін.

Қазақстанда жалған ақпарат пен жалған жаңалықтардың таралуына қарсы күрес үшін кешенді шаралар қабылдануда, оған заңнамалық бастамалар, білім беру бағдарламалары және IT-компаниялармен ынтымақтастық кіреді. 2022 жылы ақпарат ағындарын бақылауға бағытталған жалған ақпарат таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін заң қабылданды. Сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын үйретуге және сенімді дереккөздерді ажыратуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен бастамалары арқылы халық арасында, әсіресе жастар арасында медиа сауаттылықты дамыту маңызды рөл атқарады. Елде фактілерді тексеру үшін арнайы платформалар құрылуда, мысалы Factcheck.kz, бұл жалған жаңалықтарды ашуға және сенімді ақпарат беруге көмектеседі. Сонымен қатар, мемлекеттік органдар контентті бақылау үшін IT-компаниялармен және әлеуметтік желілермен ынтымақтасады, жалған ақпаратқа жедел әрекет етеді және дұрыс емес материалдарды жояды. Ақпараттық компаниялар мен білім беру фейктердің зияны және оларды қалай тануға болатындығы туралы халықтың хабардарлығын арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұдан басқа, аудиторияның сенімін арттыруға ұмтыла отырып, тексерілген және объективті деректерді ұсынатын ҚазАқпарат сияқты мемлекеттік БАҚ пен ақпараттық агенттіктердің рөлі күшейтілуде. Бұл шаралар қауіпсіз және ашық ақпараттық кеңістік құруға бағытталған, алайда халықты ағарту және сыни ойлауды дамыту жөніндегі жұмысты жалғастыру жалған ақпаратпен күресте ұзақ мерзімді табыстың негізгі шарты болып қала береді.

Екіншіден, әлеуметтік медиа «жаңғырық камералары» деп аталатын нәрсені қалыптастыруға ықпал етеді, мұнда пайдаланушылар өздерінің бар сенімдерін растайтын ақпарат алады және балама көзқарастардан аулақ болады. Қазақстанда бұл әртүрлі саяси топтар тұйық қоғамдастықтарда өзара іс-қимыл жасай отырып, өз көзқарастарында неғұрлым радикалды болып, қарама-қарсы тараптармен диалогқа бейімділігі аз болған кезде жастар арасында поляризацияның күшеюіне әкеп соғуы мүмкін. Бұл сындарлы саяси пікірталастың қалыптасуына жол бермейді және қоғамдағы әртүрлі топтар арасында алшақтық туғызады, бұл қақтығыстар мен тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін.

Елімізде жастар арасында поляризацияға қарсы күрес шараларын, соның ішінде жастарға ақпараттың сенімді көздерін ажыратуға және медиа кеңістікте манипуляциялардан аулақ болуға көмектесетін медиа сауаттылық пен сыни ойлауды дамыту бағдарламаларын қабылдайды. Білім беру мекемелерінде ақпаратты талдау бойынша тренингтер мен семинарлар өткізіледі, сондай-ақ жастар арасында диалогқа жәрдемдесуге және әлеуметтік бірлікті нығайтуға бағытталған жобаларға қолдау көрсетіледі. Мемлекеттік органдар сонымен қатар қауіпті материалдарды бақылау және жою үшін әлеуметтік желілермен ынтымақтаса отырып, Интернеттегі экстремистік мазмұнмен белсенді күресуде. Радикалданудың алдын алуға бағытталған ақпараттық науқандар жастарға поляризация мен экстремистік идеологияның зиянын түсінуге көмектеседі, толеранттылық пен әртүрлі көзқарастарды құрметтеуге ықпал етеді.

Үшіншіден, Қазақстан жастары арасындағы наразылық көңіл-күйлері саяси белсенділер іс-қимылдарды жұмылдыру және үйлестіру үшін платформаларды белсенді пайдаланатын әлеуметтік желілердің ықпалымен күшейе түсуі мүмкін. Мысал ретінде 2022 жылғы қаңтардағы наразылықтарды келтіруге болады, онда әлеуметтік желілер арқылы акциялар өткізілетін орындар мен биліктің әрекеттері туралы ақпарат таратылды. Әлеуметтік медиа заңды наразылықты білдірудің құралы бола алса да, олар зорлық-зомбылық немесе экстремалды шараларға шақыру арқылы жастардың бір бөлігін

радикалдандыруға ықпал етуі мүмкін. Бұл қоғамдағы шиеленістің өсуіне және саяси жүйе үшін де, елдің тұрақтылығы үшін де жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Төртіншіден, әлеуметтік желілер саяси манипуляция және саяси процестерге сыртқы араласу құралы ретінде де пайдалануға болады. Қазақстан жастарына насихат немесе жасырын күн тәртібін тарату үшін әлеуметтік желілерді пайдаланатын саяси топтар немесе сыртқы күштер әсер етуі мүмкін. Мұндай әдістер жасанды қоғамдық пікір қалыптастыру, наразылық акцияларына итермелеу немесе белгілі бір саяси оқиғаларды қабылдауды манипуляциялау үшін боттар мен тролльдерді қолдануды қамтуы мүмкін. Нәтижесінде, жастар өздерінің пікірлері белгілі бір топтардың мүдделері үшін басқарылатынын түсінбестен саяси қақтығыстарға түсуі мүмкін.

Бесіншіден, саяси мәселелерді талқылау үшін әлеуметтік медианы белсенді пайдалану жастардың дәстүрлі саяси институттар мен билікке деген сенімін бұзуға ықпал етуі мүмкін. Саяси институттар мен мемлекеттік БАҚ жиі сенімсіздікпен қабылданатын Қазақстанда әлеуметтік желілер билікке сын мен наразылықты тарататын кеңістікке айналуы мүмкін. Сындарлы сын демократиялық процестің маңызды бөлігі болғанымен, саяси жүйені шамадан тыс сенімсіздік пен теріс қабылдау жастарды ресми саяси процестерден алшақтатып, олардың сайлауға және саяси өмірге қатысуын төмендетуі мүмкін.

Қазақстандағы жастардың саяси әлеуметтенуіне әлеуметтік желілердің теріс әсері жалған ақпарат, саяси көзқарастардың поляризациясы, наразылық сезімдерінің күшеюі, саяси айла-шарғы жасау және мемлекеттік институттарға деген сенімнің бұзылуы сияқты бірқатар факторлармен байланысты. Бұл құбылыстар жастарда жетілген саяси сананың қалыптасуына кедергі келтіріп, қоғамның тұрақсыздығына әкелуі мүмкін. Жастардың ақпаратты тұтынуға саналы түрде жақындауы және цифрлық кеңістіктің жағымсыз жақтарына қарсы тұруы үшін сыни ойлау және медиа сауаттылық дағдыларын дамыту маңызды [10].

Қортындылай келе, жастарды саяси әлеуметтендіруде әлеуметтік желілер ақпараттарды тұтынуы, жастардың саяси пікірталастарға қатысуы мен азаматтық ұстанымдарын белсенді ету арқылы ықпал етеді. Әлеуметтік желілердің теріс салдарды азайту үшін жастар арасында медиасауаттылықты дамыту, ақпаратты сыни қабылдау бойынша білім беру бағдарламаларын енгізу және манипуляция мен дезинформацияның алдын алу үшін оларды реттеуді күшейту қажет. Жастардың табысты саяси әлеуметтенуінің маңызды шарты сөз бостандығы мен ақпаратты тарату жауапкершілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Gil de Zuniga H., Molyneux L., Zheng P. Social Media, Political Expression, and Political Participation: Panel Analysis of Lagged and Concurrent Relationships // Journal of Communication. 2014. Vol. 64. No. 4. P. 612–634.
2. Цифровые технологии 2023: Казахстан. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-kazakhstan> (дата обращения: 10.08.2024).
3. Boulianne S. Does Internet Use Affect Engagement? A Meta-analysis of Research // Political Communication. 2009. Vol. 26. No. 2. P. 193–211.
4. Boulianne S. Social Media Use and Participation: A Meta-analysis of Current Research // Information, Communication & Society. 2015. Vol. 18. No. 5. P. 524–538.
5. Ekström M., Östman J. Information, Interaction, and Creative Production: The Effects of Three Forms of Internet Use on Youth Democratic Engagement // Communication Research. 2015. Vol. 42. No. 6. P. 796–818.
6. Loader B.D., Vromen A., Xenos M.A. The Networked Young Citizen: Social Media, Political Participation and Civic Engagement // Information, Communication & Society. 2014. Vol. 17. No. 2. P. 145.

7. Бучкова А.И. Специфика влияния интернета на политическую социализацию молодежи в современной России // Национальная безопасность. 2012. № 4. С. 132–141.

8. Влияние социальных сетей на политическую активность молодежи. URL: <https://ea-monitor.kz/evraziyskiy-monitoring/vliyanie-socialnyh-setey-na-politicheskuyu-aktivnost-molodezhi> (дата обращения: 13.08.2024).

9. Токтаров Е.Б. Некоторые аспекты политической социализации казахстанской молодежи в киберпространстве. Информационно-просветительский интернет-портал «Номо Cyberus» международного интернет-сообщества исследователей феномена киберсоциализации. URL: http://journal.homocyberus.ru/Toktarov_E_Nekotorye_aspekty_politicheskoy_socializacii_kazahstanskoy_molodezhi_v_kiberprostranstve (дата обращения: 01.08.2024).

10. Қылыбаева Ш., Нуршанов А. Влияние социальных медиа на политическое поведение казахстанской молодежи. URL: https://ca-c.org.ru/journal/2020/journal_rus/cac-03/05.shtml (дата обращения: 03.08.2024).

ИНТЕРНЕТ И СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАЗАХСТАН ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Тажитаева П.С. с.к. н., доцент

Куандык Н. Ж. магистр политологии

Кылышбаев А.Д. магистр политологии

Южно-Казахстанский государственный педагогический институт, Шымкент, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема влияния цифровых медиа на политическую социализацию казахстанской молодежи. Авторы обращают внимание на то, что Интернет и социальные сети становятся основным механизмом формирования политических взглядов и участия молодежи в политической жизни страны. Примером могут служить события января 2022 года. Авторы предлагают несколько рекомендаций по уменьшению побочных эффектов.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, организации, социализация, инструмент, молодежь, общество.

INTERNET AND SOCIAL NETWORKS OF KAZAKHSTAN A TOOL FOR THE POLITICAL SOCIALIZATION OF YOUTH

Tazhitaeva P.C., PhD, Associate Professor

Kuandyk N. J. Master of Political Science

Kylyshbaev A.D. Master of Political Science

South Kazakhstan State Pedagogical Institute, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. The article examines the actual problem of the influence of digital media on the political socialization of Kazakhstani youth. The authors draw attention to the fact that the Internet and social networks are becoming the main mechanism for shaping political views and youth participation in the political life of the country. An example is the events of January 2022. The authors offer several recommendations for reducing side effects.

Key words: internet, social networks, organizations, socialization, tool, youth, society.

XXI-ші ҒАСЫРДАҒЫ ГРАФИКАЛЫҚ ДИЗАЙН САЛАСЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

¹Рахимов Б. Ф., ²Калабаева Қ.Р.

¹магистр, аға оқытушы

² магистр, аға оқытушы

Ж.А. Тәшенев атындағы университет. Қазақстан, 160012 Шымкент қ.,
e-mail-Shopur-82@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада XXI ғасырдың шығармашылық индустриясының цифрлық трансформациясының негізгі бағытына айналатын Графикалық дизайн саласында жасанды интеллектті (AI) қолдану қарастырылады. Заманауи генеративті дизайн алгоритмдері, Машиналық оқыту және нейрондық желілер сияқты шығармашылық процестер мен технологияларды автоматтандыру құралдары, визуалды байланыс шекараларын кеңейту мүмкіндіктері егжей-тегжейлі талданады. Қарапайым графикалық композицияларды, бренд дизайнның, жауап беретін интерфейстерді және интерактивті медианы жасауда жасанды интеллектті сәтті қолдану мысалдары келтірілген. Сондай-ақ, Авторлық құқық, шынайылық және дизайнерлердің жұмыспен қамтылуы мәселелерін қоса алғанда, жасанды интеллектті енгізуге байланысты этикалық және кәсіби сын-қатерлер талқыланады. Мақалада жасанды интеллект адамның шығармашылығын алмастырмайды, экономикалық шешімдерді жүзеге асыру үшін күштірек болады делінген.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, Графикалық дизайн, генеративті дизайн, нейрондық желілер, автоматтандыру

Кіріспе

Әр дәуірдің өзіне тән даму жолдары және прогресстері бар. Әр саланың да жеке дербес даму сатыларын біз тарихтан білеміз. Мысалы, 15-20 жыл бұрын уақытқа қиялдап, артқа қайтатын болсақ, пленкалық фотоаппараттар, жылдамдығы төмен интернет жүйелері, полифониялық ұялы телефондар көз алдымызға келеді.

Адамзат өзі жаралғаннан бері үнемі жаңалық пен прогреске ұмтылып келеді.

XXI-ші ғасырда жаһандану мен цифрландыру қарқынды дамып, адамзат алдына үлкен жаңалықтар мен жаңа перспективалар алып келді. Әр прогресстің жақсы жағымен қоса, оның қоғамда туғызатын өзінің өзекті мәселелері де болады.

Жақында ғана фотосуреттер пленкаларға түсіріліп, одан соң оны арнайы ванналарда шайып, қаранғы бөлмелерде дайындап кептіріп, содан кейін ғана өзінің арнайы қоспаларымен басып шығарылатын. Ал одан кейін бұл процесстің бәрін бір ғана принтер жасайтын болды. Қазір болса жай ғана ұялы телефондардың өзінде керемет суреттер түсіріп, оны интернет жүйесінде сақтап, баспадан шығармайтын бір дәуір келіп отыр. Бұл сияқты мысалдарды көп келтіруге болады. Әрине, дизайн саласы да бір орында тұрған жоқ.

«Графикалық дизайн» ұғымын алғашқылардың бірі болып 1922 жылы Уильям Аддисон Двигинс қолдануға енгізген. Содан бергі 100 жылдың өзінде бұл салада үлкен оң өзгерістер орын алды.

Мысалы, 40-50 жыл алдыңғы суретші-дизайнерлер қаламмен, қағазбен, қайшымен және желіммен плакаттар мен брошюралар жасайтын болған және олар жіберген әрбір қателік жобаның сәтсіздігіне соқтырып отырған [1].

Ал XXI-ші ғасырдағы дизайнерлер компьютер және пернетақта арқылы жұмыс жасайтын болды. Мұндай жағдайда Ctrl + z (кері әрекет) тіркесімінің пайда болуы қателерді түзету процесін жеңілдетте бастағаны, әрине үлкен жетістік болып табылды. Жасалған

жұмыстарда өзгерістер немесе қателіктер болса, оны жай ғана артқа қайтару немесе бірнеше нұсқалар жасап керегін алу арқылы шешу жолдары пайда болды

Бүгінгі күннің графикалық дизайнеріне келетін болсақ, олардың алдында қорқыныш тудыратын көптеген графикалық құралдар пайда бола бастады.

Қазір дизайнерлер арасында «компьютерлер мен алгоритмдер менің жұмысымды алмастыра ала ма?», «Мен бүкіл өмірімді дизайнер болуға, содан кейін қандай да бір себептен жұмысымды жоғалтуға жұмсадым ба?», «Компьютерлік бағдарламалар маған бір апта қажет болатын 20 дизайн нұсқасын 2 минутта жасап беріп жатса, мен болашақта жұмыссыз қалып қоймаймын ба?» деген сұрақтар туындап жатыр.

Бүгінгі таңда заманауи құрылғылармен және алгоритмдермен кәсіби болу оңай емес. Күн сайын технологияның болашағы және оның әсері туралы сенсациялық тақырыптар пайда болып отыр. Тіпті шығармашылық дағдылар алгоритмдерден қорғалмайды. Дегенмен әзірше білікті жұмысшыларға сұраныс жоғары және компаниялар әлі роботтарды толыққанды жалдағысы келмейді.

Алайда, жасанды интеллект пен алгоритмдер қазірдің өзінде бар және олар қазіргі заманғы озық құралдарда пайдаланылып отырғанын да білеміз.

Күн өткен сайын жасанды интеллект жетілдірілуде, ал chat GPT - бұған көрнекі дәлел. Бұл әмбебап чатбот қазірдің өзінде интеллектуалды және коммуникативті тапсырмаларда адаммен бәсекелесуге қабілетті [2].

Бірақ chat GPT бұл деңгейге «қалай жетеді?» және ол адамды «алмастыра ала ма?».

Мұны анықтауға әрекет етейік. Chat GPT: бұл не? Chat GPT - бұл жасанды интеллектке негізделген чатбот, ол нақты уақыт режимінде, тіпті дау-дамай түрінде де диалог жүргізе алады, сонымен қатар кодтағы қателерді анықтап, сценарийлерді, өлеңдерді және басқа мәтіндік мазмұнды тез жасай алады. Бұл технологиялық өнімді OpenAI компаниясы енгізді, оның негізін қалаушы - Илон Маск болды. Әмбебап бот 2022 жылдың қарашасында шығарылды және бүкіл әлемге бірден танымал болды. Оны жасау үшін Azure ai суперкомпьютері пайдаланылды және OpenAI-дің GPT-3,5 технологиясы тілдік модель ретінде таңдалды. Chat GPT оқу процесі өте қызықты болды. Ол үшін адаммен өзара әрекеттесу жүйесі қолданылды

Атап айтқанда, OpenAI әзірлеген жасанды интеллект chatgpt әртүрлі салаларда, соның ішінде дизайнда да зор сенсация тудырды.

Бұл мақалада Сіздің шығармашылығыңызды ояту, дизайн процесін жақсарту және жобаларыңызды келесі деңгейге көтеру үшін ChatGPT көмегімен қолдануға болатын ең жақсы кеңестер қарастырылатын болады.

Шолу ретінде дизайнерлер тарапынан ChatGPT-ті қолданудың бірнеше әдістері келтірілген:

Мазмұнды құру: дизайнерлер өз жобалары үшін шығармашылық мазмұн жасау үшін ChatGPT пайдалана алады. Бұл дизайн элементтері үшін сипаттамалық мәтін жазуды, веб-сайттар үшін тартымды мәтін құруды немесе қолтаңба стилі үшін тартымды ұрандар ойлап табуды қамтуы мүмкін.

Диалогтық интерфейстің прототипі: чат-боттарда, виртуалды көмекшілерде немесе диалогтық интерфейстің кез-келген түрінде жұмыс істейтін дизайнерлер chatgpt-ті диалогтарды, жауаптар мен диалогтық ағындарды прототиптеу және тексеру үшін қолдана алады

Бүгінгі өнім дизайнындағы машиналық оқыту алгоритмдеріне тоқталар болсақ:

Машиналық оқыту алгоритмдері біздің жұмысымыздың күнделікті процестеріне енбейді, өйткені олар қазірдің өзінде жасанды.

Adobe, Google, Netflix, Wix және басқалары сияқты танымал компаниялар жасанды интеллект технологиясын енгізіп, оның мүмкіндіктерін өз өнімдеріне қосады.

Thegrid.io компаниясы машиналық оқыту мен жасанды интеллект төңірегіндегі толқындарды пайдаланды. Компания веб-сайттардың дизайнын жасайтын AI қызметін

жүзеге асырады. Веб-дизайнерлер бұл құралға риза болмады, өйткені өнім мен дизайн онша сәтті болмады. Сайып келгенде, компания нарықтан жоғалып кетуге мәжбүр болды.

Веб-дизайнды меңгеру қиын, сондықтан көптеген адамдар бұл істің кәсіби маманы болу үшін көптеген уақыттың қажет екендігін сезінеді. Дегенмен, веб-дизайн графикалық дизайнның жалғыз саласы емес. Сондай-ақ, презентация слайдтарының дизайнерлері мен логотиптерді әзірлейтін компаниялар да бар. Мысалы, Logo Design сияқты компаниялардың қызметі жасанды интеллект пен машиналық оқыту арқылы жұмысты автоматтандыруға бағытталған.

Naikudeck.com - жасанды интеллект көмегімен жасалған презентациялық слайдтарды сататын компаниялардың бірі. Олардың веб-сайтының ұраны: «дизайнерсіз кәсіби дизайн». Компания қазірдің өзінде миллиондаған слайдтар жасап, дамуын жалғастыруда [3].

Логотиптер мен презентация слайдтарын жасау веб-сайтты жобалау сияқты қиын жұмыс емес. Олардың нәтижелері қазіргі заманғы машиналық оқыту және жасанды интеллект алгоритмдерінің мүмкіндіктеріне көбірек сәйкес келеді. 5 немесе 10 жылдан кейін жасанды интеллект көмегімен сайтты әзірлеу процесі толығымен өзгеруі мүмкін.

Бұл сервистік бағдарламалар - бұл жасанды интеллект пен машиналық оқыту дами беретін бір ғана сала.

Машиналық оқыту графикалық дизайнерлерге жұмыс істеуге көмектеседі. Адамның араласуынсыз дизайн жасай отырып, машиналық оқыту алгоритмдері біздің дағдыларымызды алмастырып қана қоймай, олардың қолдану өрісін кеңейте алады [4].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, болашақ дизайнерлердің алдында жаңа дәуір туындап келе жатқанын тағы да ерекше атап өткен жөн. Енді дизайнерлер тек компьютерлік бірнеше графикалық бағдарламаларды ғана меңгеріп қоймай, сонымен қатар, жасанды интеллект құрылғыларын да жетік меңгеруі тиіс.

Графикалық дизайнер ретінде технологияның болашақ даму тенденциялары және олардың құралдары мен дағдыларын қабылдауға қалай әсер ететіні туралы толыққанды түсінік болуы керек.

Жасанды интеллекттің дизайнерлердің көп уақытын үнемдеп, олардың жұмыстарына көмегін тигізері сөзсіз. Бірақ ол ешқашан адам интеллектінің орнын баса алмайды. Ал дизайнерлер енді заман талабына сай кәсіби білім алып, көп ізденіп, көп жұмыс жасасағанда ғана «жұмыссыз қалмаймын ба?» деген сұрақтан қорықпайтын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бродская М. Доверенный ИИ: начало пути /М. Бродская //Bis journal. -2023. - № 3. - С. 16-20.
2. Викулова О. Искусственный интеллект (ИИ) и будущее международной торговли /О. Викулова, Д. Горностаева //Международная экономика. - 2020. - № 1. - С. 71-78.
3. Геворкян М. Накануне цифрового голоцена /М. Геворкян //Наука и религия. - 2023. - № 5. - С. 36-41.
4. Гифт Н. Прагматичный ИИ. Машинное обучение и облачные технологии: науч. изд./ Н. Гифт ; пер. с англ. И. Пальти. - Спб : Питер, 2019, -300 с.
5. Роджерс Д., Адамс Дж. Математические основы компьютерной графики. М.: Машиностроение, 1980.
6. Шикин Е.В., Боресков А.В. Компьютерная графика. Динамика, реалистические изображения. /М.: Диалог-МИФИ, 1995.
7. Шикин Е.В., Боресков А.В. Компьютерная графика. Полигональные модели. /М.: Диалог-МИФИ, 2000.
8. Майкл Ласло. Вычислительная геометрия и компьютерная графика на C++. /М.: БИНОМ, 1997.
9. FletcherDunn, IanParberry. 3D Math Primer for Graphics and Game Development. 2011.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЛАСТИ ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА В XXI ВЕКЕ

¹Рахимов Б. Ф., ²Калабаева К.Р.

¹магистр, старшие преподаватель

²магистр, старшие преподаватель

Университет имени Ж.Ташенева Казахстан, 160012 г. Шымкент, пр. Кунаева, 21

e-mail-Shopur-82@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривает использование искусственного интеллекта (ИИ) в области графического дизайна, что становится ключевым направлением в цифровых трансформациях творческой индустрии XXI века. Подробно проанализированы современные алгоритмы генеративного проектирования, инструменты автоматизации креативных процессов и технологий, такие как машинное обучение и нейронные сети, возможности расширения границ визуальной коммуникации. Приведены примеры успешного применения ИИ в создании простых графических композиций, бренд-дизайна, адаптивных интерфейсов и интерактивных медиа. Также обсуждаются этические и профессиональные вызовы, связанные с внедрением ИИ, включая вопросы авторского права, подлинности и занятости дизайнеров. Статья утверждает, что искусственный интеллект не заменяет творческий потенциал человека, становится более мощным для реализации экономических решений.

Ключевые слова: искусственный интеллект, графический дизайн, генеративный дизайн, нейронные сети, автоматизация креативных процессов.

THE POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF GRAPHIC DESIGN IN THE XXI ST CENTURY

¹Rakhimov B. F., ²Kalabaeva K.R.

¹master's degree, Senior Lecturer

²master's degree, Senior Lecturer

University named after J.Tasheneva Kazakhstan, 160012 Shymkent,

Kunaeva ave., 21

e-mail-Shopur-82@mail.ru

Abstract The article examines the use of artificial intelligence (AI) in the field of graphic design, which is becoming a key direction in the digital transformations of the creative industry of the XXI century. Modern algorithms of generative design, tools for automating creative processes and technologies such as machine learning and neural networks, and the possibilities of expanding the boundaries of visual communication are analyzed in detail. Examples of successful AI applications in the creation of simple graphic compositions, brand design, adaptive interfaces and interactive media are given. The ethical and professional challenges associated with the introduction of AI are also discussed, including issues of copyright, authenticity and employment of designers. The article argues that artificial intelligence does not replace human creativity, it becomes more powerful for the implementation of economic decisions.

Key words: graphic design, artificial intelligence, globalization, digitalization, technological product, chatbot, website, virtual assistant.

АРАЛ МАҢЫНДАҒЫ САҚ ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Қожабеков Нұржігіт Абубәкірұлы nur390@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті магистр, аға оқытушы Шымкент.

Кашкинбаева Асем Тастемировна asemai7@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті PhD, аға оқытушы Шымкент

Байжанова Алма Амирхановна alma@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті магистр, аға оқытушы Шымкент

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Аңдатпа. Дипломдық жұмыста Сыр өңіріндегі ежелгі сақ тайпаларының мәдениеті (Шірік-Рабатта жүргізілген қазба материалдары негізінде). Сырдария өзені бойымен Арал маңын мекендеген, сақ тайпалары жайлы жазба деректерге шолу. Сақ дәуіріндегі ескерткіштерге археологиялық зерттеулер. Сонымен қатар дәстүрлі шаруашылығы, қалалары мен жерлеу естерткіштері.

Кілт сөздер: Арал өңірі, ескерткіш, зерттеулер, тайпа, деректемелер, жазбалар, сақтар

Арал өңіріндегі ескерткіштердің зерттелу тарихы үш кезеңге бөліп қарастырылады. Дәлірек айтсақ, революцияға дейінгі, кейінгі (кеңестік) және егемендік алған жылдардан кейінгі кезеңдер деп бөлінеді.

Революцияға дейінгі кезеңдегі зерттеулер Түркістан әуесқойлары үйірмесінің мүшелері П.И. Лерх, В.А. Каллаур, Е.Смирнов, В.В. Бартольд, И.А. Кастанье секілді зерттеушілердің жұмыстарынан басталады. Осы кезеңде ескерткіштердің ғылыми сипаттамасын, көне атауларын, мерзімін анықтап, есепке алу сынды жұмыстар жүргізілді. Одан кейін кезең-кезеңімен Арал маңындағы тарихи ескерткіштер зерттеліп, зерделене бастады. В.В.Бартольдтың еңбектерінде Геродоттың, Страбонның Сыр өңірінің тарихына байланысты қалдырған еңбектері бар. Оған қоса, В.В. Бартольд Орта Азияның және еліміздің тарихына қатысты басты дерек б.з.д. II ғ. – б.з. VI ғ. Қытай әдебиеті деп көрсетіледі.

Өңіріміздегі сақ тайпаларының тарихына қатысты ақпараттарды тізбектемес бұрын жалпы сақтар туралы мағлұматтар беріп өткен жөн. Осы орайда ежелгі сақ тайпалары туралы жазылған жазба деректерден үзінді кірістіруге болады.

Атақты тарихшы Геродот (б.з.б V ғ.) сақтарды «Азия скифтері» деп атаған. Бірқатар антикалық тарихшылар да сақтарға осы атауды берген. Сақ тайпалары Солтүстік Қара теңіз маңы мен Днепр бойын мекен еткен скифтердің және Еділдің төменгі бөлігі мен Оңтүстік Орал өңіріндегі савроматтардың, Кир мен I Дарий парсыларының, сондай-ақ, Александр Македонский кезеңіндегі гректердің замандастары болған. Сақтардың тайпалық одақтарына қатысты ежелгі жазба деректердің мәліметтері екі топқа бөліп қарастырылады. Яғни, антикалық деректемелер және ахеменидтік (ежелгі парсы) сына жазбалары деп бөлуге болады. Антика деректемелерінің деректері Геродот (б.з.б. V ғ.), Ксенофонт (б.з.б. VI-V ғғ.), Птолемей (б.з.б. II ғ.) жазбаларымен байланысты. Сақтар туралы жазба деректерге көз жүгіртетін болсақ, ахеменидтік сына жазба деректемелерін мысалға алуға болады. Бұл жазбаларда деректер аз болса да, анық келтірілген. Мәселен, оларда сақтардың үш тобы бар: хауомаварга-сақтар (хаом сусынын қайнататын сақтар), тиграхауда-сақтар (шошақ бөрік киетін сақтар), тияй-парадарайа-сақтар (теңіздің арғы бетіндегі сақтар) туралы хабарланды. Алғашқы екі топ Геродотқа таныс болды, ол бұл тайпаларды амюргия-сақтар және ортокарибантия-сақтар деп атады. Сақ тайпаларының осы топтарының Орта Азия мен Қазақстан аумағында шоғырланғандығы жөнінде ғылымда көптеген болжамдар бар. [1]

Ежелгі ирандықтардың көне парсы, элам және аккад тілдерінде құрастырылып жазылған «Авеста» атты зороастриялық дін кітаптарының жинағын да құнды ақпараттардың көзі десек болады. І Дарийдің Бехистун жазбасындағы бесінші бағанның Накши-Рустемдегі «а» жазуы мен Персепольдағы «е» мәтінінің, Суздағы жазбалардың, Ксеркстің «дэвтер туралы жазба» деп аталуының мазмұны зор. Аталған мәтіндерде Ахеменид империясы сан мәрте қақтығыс жасаған солтүстік-шығыс елдерінің Иранмен байланысты тарихи деректері және кей тайпалар атаулары кездеседі. Ксеркс және Дарийдің мерзімі дәл көрсетіп жазылған жазбаларға қарап «Авеста»-ны зерттеу жұмысындағы негізгі қиындықтар оның әр қилы дәуірлермен қатысты жинақталған мәліметтермен араласып кеткендігінде болып отыр.

«Гаттар» – Заратуштра уағыздарының «Яштар» кітабына енген жолдары. Бұның Авестадағы ең ежелгі бөлігі болып есептелетіні дәлелденді. Кейбір шығыстанушы мамандар ауызша дәстүрге негізделген «Гаттар»-дың шығу тарихын б.з.б. 1000-600 жылдар аралығына не болмаса, б.з.б. І мыңжылдықтың бастапқы кезеңіне жатады дейді. Ал кейбірі б.з.б VII-VI ғасырдың бас кезіндегі кезең туралы сөз болып отыр деп санайды. Мұндағы екі жағдайда да «Гаттар»-дың қалыптасуы Ахеменидтік кезеңге дейінгі уақытқа жатқызылады. Гаттар мен Авестаның мерзім тұрғысынан оларға жақын өзге бөліктерінен туындаған және шыққан жері жайындағы мәселелер төңірегіндегі даулар баршылық. Авеста қоғамының әлеуметтік құрылысы, тілі мен идеологиясы сипатталатын оқиғалардың географиялық ахуалы туралы қазіргі зерттеулер Авестаның ежелгі бөлімдері Орта Азияның және оның солтүстігінде жапсарлас жатқан Қазақстан аймақтарының да бақташы-егінші тайпаларының ортасында қалыптасқан деген қорытындыға келтіреді. Авестада Қазақстан аумағында өмір сүрген бақташы-тайпалар туралы деректер кездеседі. Онда Airya, Tura, Sairima, Daha сынды бірқатар халықтардың атауы аталады. Гаттардың мәтініне қарағанда көне Иран эпосында отырықшы мал өсірушілер мен егіншілердің, арийлердің қоғамына қарсы қойылатын Қазақстан және Орта Азия жеріндегі Шығыс ирандық көшпелі тайпалардың барлығын турлар деп атап келген. Кейбір ғалымдар ежелгі грек деректемелеріне орай түр халқын массагеттер деп атап, белгілі тайпалардың нақты бір тобымен байланыстырған. Ежелгі парсы жазбаларында жоғарыда атаған Шығыс Иран тайпалары «Saka» деп аталған. Бұл термин латын, грек, тіпті қытай деректемелерінде де кеңінен таралған. Сөзіміз дәлелді бола түсу үшін «Қазақстан тарихы» 5 томдығының 1-томында келтірілген мысалдарды негізге алған жөн. Онда көне жазбаларда келтірілген сақ тайпаларының аттары берілген. [2]

«Едәуір кейінгі кезеңдегі сына жазуындағы тізімдерде (Накши-Рустемнен «а», Сузден «е» жазбалары, алтын мен күміс қалақшаларға жазылған Дарийдің Хамадан, сондай-ақ, Персеполь мәтіндері, Ксеркстің «антидэвтік жазбасы») Saka термині нақты деректермен толықтырылды», - деген мәлімет бар. Яғни, сол мерзімнен бастап бірнеше тайпалар топтарының аттары келтірілген. Атап айтқанда, Saka tyaiy paradraya, Saka haumavarga, Saka tigrhauda, Saka tyaiy para sugdam атаулары жазылған. Яғни, теңіздің арғы жағындағы сақтар, хаом сусынын дайындайтын сақтар, шошақ бөрік киетіндер және Соғдының ар жағындағы сақтар туралы жазылған [3]

Негізінде, скиф атауы грек тарихшыларына мәлім болған Солтүстік Қара теңіздің маңы мен Азияның көшпелі скиф тайпаларына қатысты айтылған болатын. Грек деректемесінде ахеменидтік сына жазбаларында кездеспейтін массагеттер, савроматтар (кейінгі кезде сарматтар), аргиппейлер, аримаспылар, пасиандар, сакараулдар (сакарауктар) секілді басқа да атаулар бар.

Жалпы теңіздің арғы жағындағы сақ тайпаларын оқшаулап бөлуге қатысты ұзақ уақыт бойы екі түрлі көзқарастар болды. Бұған мына мысалды келтіруге болады [4]

«В.В. Струве көзқарасы бойынша парадарайа-сақтарды Арал теңізінен шығысқа қарай, сондай-ақ, Әмудария, Сырдария өзендерінің төменгі жақтарына орналастыру керек еді. Өйткені І Дарийдің сақтарға қарсы жасаған жорығының өткен жолы жайлы мәлімдейтін

Бехистун жазбасындағы бесінші бағанның 2-ші жартысын қайта құруды ұсынуы негіз еді. Бехистун жазбаларынан алынған мәліметтердің қайта ретке келтірілген бөлігін, одан әрі Нақши-Рустем, сосын Персеполь жазбаларын антика деректемелеріндегі деректермен салыстыру арқылы, парадарайа сақтарының және «Соғдының ар жағындағы сақтардың массагеттерге, дайларға, каспилерге сәйкестігі жөнінде болжам жасалды», - делінген.

Ал, екінші көзқарас тұрғысынан В.В. Григорьевтің пікірін мысалға алайық. Оның пайымдауынша, парадарайа-сақтарын Оңтүстік Ресей мен онымен шектесетін аймақтарды мекендеген еуропалық скифтер деуге болады. Бехистун жазбасын қайта зерттеп аудару арқылы бұл жазбаның бесінші бағанасына өзгеше түрде қарап, басқаша түсіндіруге мүмкіндік аламыз. Бүгінгі таңда да парадарайа-сақтарын Қара теңіздің солтүстік бөлігіне орналасқан деу дұрыс болып табылады.

Орта Азия мен Қазақстан аумағындағы сақтардың тиграхауда және хауомаварга атты екі тобы Таяу Шығыстың халықтарына ерекше белгілі болған. Дарий және Кир патшалары жорыққа шыққан тиграхауда сақтары туралы Ахеменид бедерлерінде, мөрлерінде бірнеше мәрте сипатталған. Тіпті, Дарийдің бұйрығымен олардың Скунха атты көсемінің тұлғасы өзге де бағындырылған халықтардың патшаларымен бірге Иранда орналасқан Бехистун жеріндегі жартасқа қашап салынған.

Сақтар туралы нақты мәлімет берген Геродот массагеттердің жерін Каспий теңізінен шығысқа қарай Аракс өзенінің арғы жағындағы күннің батуы арқылы орналастырып есептейді. Ал Дарий мен II Кир жорықтарының жүрген жолдарына келетін болсақ біршама таластар туады. Себебі кей жерлерде Дарий өзінің ізашарының жүріп өткен жолын қайталай отырып, Әмударияның арғы жағындағы Арал теңізінің маңында сақтармен кездесті делінеді. Екінші бір деректерде II Кир Үзбой өзенінің арғы жағында массагеттермен шайқасты, ал Дарий сақтар тұрған мекенге Әмударияның орта тұсынан өтіп барды деген мәлімет бар. Үзбой – өзені Әмударияның тартылып қалған батыс жағындағы саласы. Бұл жерде бір нәрсе анық: яғни, бұдан пікірлердің қаншалықты қарама-қайшы болғанына қарамастан, екі жорықтың да массагет-сақтарға қарсы жасалғандығын білуге болады. Географиялық жағынан алып қарасақ, бұл – Каспийдің шығыс жағы мен Үзбой өзенінен Сырдария өзеніне дейінгі қоса алғандағы Арал маңы болып есептеледі. [5]

Қорыта келгенде. Сыр бойында мекен еткен сақ тайпаларының тарихы сонау антика және ахеминиттік дәуірден бастап Сақ тайпасы жайында алғашқы деректер беріліп сол бойынша зеріктеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Біз осы деректер арқылы ұлтымыз тарихына бастау алып әлі күнге дейін толық зеріттеліп-зерделеніп келе жатыр десек болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Төрт томдық. I том. – Алматы: «Атамұра», 1996. – 544 бет.
2. Сыр елінің тарихи-мәдени мұралары (2-кітап – Жалағаш, Қармақшы аудандары бойынша)
3. Сыр елінің тарихи-мәдени мұралары (3-кітап – Қазалы, Арал аудандары бойынша)
4. «Қармақшы» кітабы. Авторлар: Бағдат Кәрібозұлы, Жайна Сыдықова, Әзілхан Тәжекеев. – Астана, «Фолиант» баспасы, 2018 жыл (37-63 беттер)
5. По следам древнехорезмийской цивилизации. С.П.Толстов. –Издательство Академии Наук СССР. – Ленинград, 2018 г.
6. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. — М.: Наука, 1948.
7. Маргулан Ә.Х. Ежелгі Қазақстан қалалары мен құрылыс өнері. — Алматы: Ғылым, 1982.
8. Акишев К.А. Сакское золото Казахстана. — Алматы: Өнер, 1994.
9. Артемьев О.А. Археологические исследования в Приаралье. — Ташкент, 1976.

10. Толеубаев Ө.Т. Сақ-скиф ескерткіштері және олардың мәдениеті. — Алматы: Арыс, 2001.
11. Қазақстан тарихы. 5 томдық. — Алматы: Атамұра, 2010.
12. Нұрмұхамедов Н. Сақтар тарихы мен мәдениеті. — Алматы: Білім, 2003.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ САКСКИХ ПЛЕМЕН У ОСТРОВА

Кожабеков Нуржигит Абубакирович., nur390@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева магистр, старший преподаватель Шымкент.

Кашкинбаева Асем Тастемировна., asemai7@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева PhD, старший преподаватель Шымкент

Байжанова Алма Амирхановна., alma@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева магистр, старший преподаватель Шымкент

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Аннотация. В дипломной работе представлена культура древних сакских племен Сырского региона (на основе летописи раскопок, проведенных в гашиш-Рабате). Обзор письменных источников о сакских племенах, населявших Приаралье вдоль реки Сырдарья. Археологические исследования памятников сакской эпохи. А также традиционные хозяйства, города и погребальные усадьбы.

Ключевые слова: Приаралье, памятник, исследования, племя, реквизиты, записи, хранители

HISTORY OF THE STUDY OF THE SAKA TRIBES NEAR THE ISLAND

Kozhabekov Nurzhigit Abubakirovich., nur390@mail.ru

J. A. Tashenev University, Master's degree, senior lecturer Shymkent.

Kashkinbayeva Asem Tastemirovna., asemai7@mail.ru

J. A. Tashenev University PhD, Senior Lecturer Shymkent

Baizhanova Alma Amirkhanovna., alma@mail.ru

J. A. Tashenev University Master's degree, Senior Lecturer Shymkent

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Abstract. The thesis presents the culture of the ancient Saka tribes of the Syr region (based on the chronicle of excavations conducted in Hashish Rabat). A review of written sources about the Saka tribes inhabiting the Aral Sea region along the Syrdarya River. Archaeological research of the monuments of the Saka epoch. As well as traditional farms, towns and burial estates.

Key words: Aral Sea region, monument, research, tribe, props, records, keepers

ЭТНОСАРАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІ ЗЕРТТЕУДЕГІ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР

Байжанова Алма Амирхановна., alma@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті магистр, аға оқытушы Шымкент

Қожабеков Нұржігіт Абубәкірұлы., nur390@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті магистр, аға оқытушы Шымкент.

Кашкинбаева Асем Тастемировна., asemai7@mail.ru

Ж.А.Ташенев университеті магистр, аға оқытушы Шымкент

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Аңдатпа. Бұл мақалада қоғамдық сананы жаңғырту жағдайындағы этносаралық қатынастар мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін факторлар қарастырылған.

Кілт сөздер: этнос, жаңғырту, этносаралық мәдениет, сәйкестік, өзара әрекеттесу, этникалық топ, халық, тіл саясаты.

Халық – мемлекетіміздің қайнар көзі бола отырып, тәуелсіз Қазақстанның кешегі, бүгінгі және болашақтағы дамуының тірегі. Түркістан облысы өзге облыстарға қарағанда ұлттық-мәдени, дәстүрлік, өндірістік, табиғаттық жағдайына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Түркістан облысы халқының орналасуы, әлеуметтік-демографиялық дамуы, тәуелсіздік жағдайында өсіп-өнуі, соның ішінде этносаралық қатынастарды нығайту бүгінде әлі де зерттеуді қажет етеді. Этносаралық қатынас бұл кез келген мемлекет үшін өте түйткілді және жанды мәселе, осы орайда аталған мәселе мемлекеттің үдемелі дамуын қамтамасыз ететін бірден бір фактор болып табылады. Демек, қазіргі Қазақстан жағдайында этносаралық қатынастарды үйлесімді мағынада өрбіту қажеттілігі бар екені даусыз. Тек оны басқа этникалық мәдениет үлгілерінен Қазақстанның негізгі ұлты – қазақтардың құндылықтар әлемін оқшаулау арқылы емес, қайта басқа этнос қауымдастықтарының мәдени кеңістігіне жақындату арқылы жүргізу керек екенін түсінуіміз қажет.

Қазақстанда тұратын ұлт өкілдеріне өздерінің ұлттық-мәдени мүдделерін жүзеге асыруға мейлінше қолайлы жағдай жасалынған. Ұлтаралық қатынастардың қазақстандық үлгісі бірнеше негізгі деңгейде жүзеге асырылады: тұжырымдамалық деңгей; саяси-құқықтық (конституциялық) деңгей; институционалдық деңгей және ғылыми әдістемелік деңгей. Тұжырымдамалық деңгей еліміздің ұлтаралық қатынасындағы тұрақтылықты қамтамасыз етеді және ол: әлеуметтік, экономикалық, мәдени, ойдандық, тұрмыстық және басқа да өзара тәуелді, толықтырушы факторларды есепке алу, Қазақстандағы ұлт өкілдерінің өз мәдени дамуын еркін қамтамасыз ету және олардың мүдделерін қорғау мен жүзеге асыру принциптеріне сүйенеді.

ҚР Президенті Н.Назарбаев 2010 жылғы 1 мамырда Қазақстан халқының бірлігі күнімен құттықтау барысында: «Бейбітшілік пен келісім кез-келген елдің және халықтың жүйке жүйесі, егер жүйке жүйесі сыр берсе, онда денсаулықта сыр береді. Біздің барлық жетістіктеріміз – бейбітшілік пен келісімнің арқасы», - деген болатын [1].

Этносаралық келісім кез келген қоғамдық ортада толеранттық, яғни төзімділік принципіне сүйенсе ғана өзінің орнықты және үйлесімді кейпін танытатыны белгілі. Дегенмен, кез келген әлеуметтік модель белгілі бір орнықты дәстүрге ғана сүйенбейді, ол сонымен қатар үнемі модернизациялану, яғни жаңғыру жолын таңдау керек, ал ол өзгерістер қоғамда әлеуметтік ортаны, қауымдастықтарды прогреске қарай бағыттағандағанда терең конструктивті мағынаға ие болмақ.

Этносаралық және конфессияаралық келісімді қамтамасыз етудің басымдықтары ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қоғамның идеялық ұйысуы Қазақстан прогресінің басты шарты» атты бағдарламалық еңбегінде, Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында, ҚР мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасында көрсетілген.

Этносаралық келісімді қамтамасыз етудің тиімді нормативтік құқықтық және тұжырымдамалық негіздері құрылды. Қазақстан Республикасының Конституциясы этностық, нәсілдік, діни немесе өзге де ерекшеліктеріне қарамастан, барлық азаматтардың мүдделерінің қорғалуына кепілдік берді. Негізгі заңның нормалары барлық этностық топтар арасында сенім және өзара құрмет негіздерін қалады [2].

Этносаралық қарым-қатынас саласында орын алып отырған қарама қайшылықтар мен проблемалар туралы айта отырып, мынаны ескеруіміз керек, бұлардың көбісінің тамыры отаршылдық саясат пен жеке басқа табыну кезеңдеріне барып тіреледі. Ұлттық проблемалардың күшеюінің маңызды себептерінің бірі жаппай репрессия болды, әсіресе бүкіл халықтардың тұрған мекендерінен мыңдаған шақырым қашықтықтағы Қазақстанға және туған жерлерінен басқа республикаларға, аймақтарға көшірілуі еді.

Қазіргі кезеңдегі этносаралық қатынастарды нығайту мәселесінің өзектілігі мына факторлармен анықталады:

- этноаймақтық жағдайлар, этносаяси ахуал;
- этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық үлгісінің ұдайы жетілдірудің қажеттілігі;
- этносаралық қатынастарды тиімді қалыптастыруға ықпал ететін институттардың өзгерістері.

Бүгінгі таңда отандық тәжірибеде этносаралық қатынастарды нығайтудың мынадай тетіктері қалыптасқан:

- заңнамалық, құқықтық-нормативтік;
- қоғамдық-саяси;
- мәдениеттанымдық;
- экономикалық-қаржылық;
- әлеуметтік-психологиялық;
- білімдік /тәрбиелік.

Этносаралық қатынастарды нығайтудың әлеуметтік-психологиялық тетіктеріне:

- этносаралық қатынастар саласындағы қоғамдық пікір, көңіл-күй;
- еңбек ұжымдары (көпэтносты құрамды);
- этникалық қауымдастықтардың прогрессивті өкілдері, бірлестіктері;
- интернационал отбасылар жатады.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздігін алғаннан бері, өз ерекшеліктеріне сай ұлттық саясат жүргізіп келеді. Қазақстанның ұлттық саясатын жүзеге асыру бірнеше кезеңді қамтиды. Алғашқы кезеңде еліміздегі тіл саясатына қатысты мәселелер қарастырылды. Одан кейін ұлттық-мәдени бірлестіктер құрыла бастады. Нәтижесінде, Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылды. 1992 жылы Қазақстан халқының I форумында Мемлекет басшысы алғаш рет республика халқын біріктіретін қоғамдық (саяси және үкіметтік емес) ұйым құру туралы идеясын жариялады. Қазақстан халқының келісім және бірігу ассамблеясын құру мәселесін талқылауға ұсынды. 1995 жылы наурыз айында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы кеңесші орган ретінде, ұлтаралық қатынастар бойынша ауқымды құқықтық мәртебеге ие Қазақстан халқы Ассамблеясы (ҚХА) құрылды [2]. Оның құрылуы қоғамдағы үйлесімділікті, ұлттық және дінаралық келісімді сақтау мен одан әрі нығайту ниетінен туындады. Бұл идеяға халық сенім білдірді және ол ақталып, халық игілігі үшін мазмұнды қызмет атқаруда. Бұған бүгінде бүкіл әлемдік қоғамдастық куә болып отыр. Алғашқы құрылған кезінде Қазақстан халқы Ассамблеясы даму стратегиясын айқындап, республика деңгейіндегі құрылымын

қалыптастырды. Ассамблея ұлттық-мәдени бірлестіктерді, кіші ассамблеяларды біріктіріп, олардың жұмысын үйлестіре отырып, мемлекеттің ұлттық саясатын жүзеге асыруда маңызды рөл атқаруда. Қазақстан халқы Ассамблеясы бүгінгі таңда қоғамдағы топтастырушы және біріктіруші күшке айналып отыр. Ол мемлекеттің ұлттық саясатының өзекті міндеттерін шешуге белсенді түрде атсалысады. Саяси оқиғалар мен жағдайларға сараптама әрі болжам жасай отырып, қоғамдық келісім мен татулықты сақтауды қамтамасыз етудің жолдары бойынша өздерінің нақты ұсыныстарын жасауда. Қазақстан халқының бірлігі мен ынтымағын нығайту мақсатында, Қазақстан Президенті Жарлығымен 1997 жыл - «Ұлттық татулық және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы», ал келесі 1998 жыл «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы» болып жарияланды. Алайда, тарихи сананы қайта жаңғырту белсенді жүзеге аса бастаған уақытта алдыңғы буын ұрпақтың еңбегі мен жетістіктері объективті бағалануы үшін және негізсіз сындарға жол бермеу мақсатында, Қазақстан Президентінің Жарлығымен 1999 жыл елімізде «Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы жылы» деп белгіленді. Сондықтан да, Қазақстан халқы құрамының полиэтностық болып қалыптасу тарихы дәл осы қағидаларды негізге ала отырып зерделенеді [3].

Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан-2030» стратегиялық даму бағдарламасы, Қазақстанның Ұлт бірлігі доктринасы, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдаулары ұлтаралық қарым-қатынастың ерекше Қазақстандық моделін қалыптастыруға жол ашты да Қазақстан Халқы Ассамблеясы этносаралық мәселелерді зерттеудің ерекше үлгісі ретінде танылды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі мен мемлекеттік Ел бірлігі саясатын насихаттау тұрғысынан жүйелі ақпараттық жұмыс жолға қойылды. Ассамблея қабырғасында еліміздегі маңызды оқиғалар мен іс-шараларға байланысты 40-тан астам медиажоспар жасалып, жүзеге асырылды. Ассамблеяның ақпараттық әлеуеті де өте маңызды. Әлемнің 47 мемлекетіне таралатын «Достық – Дружба» журналы, 4 телеарнада тұрақты түрде шығатын 5 телебағдарлама мен 8 радио бағдарлама, 9 республикалық басылымдағы 22 тұрақты айдар, Қазақстандағы түрлі этностардың тілінде жарық көретін 37 мерзімді баспасөз – осының барлығы қоғамдық келісім мен бейбітшілікті насихаттаудың қуатты құралы болып отыр. Ассамблея қызметін халыққа таратуға 100-ден астам республикалық басылым мен электронды ақпарат құралы жұмылдырылған.

Түркістан облысында 20 этно-мәдени орталықтар мен 51 филиалдары бар. Атап айтсақ: облыстық татар-башқұрт мәдени орталығы, облыстық түрік мәдени орталығы, облыстық еврей мәдени орталығы, облыстық «Возрождение» неміс мәдени орталығы, облыстық шешен-ингуш мәдени орталығы, облыстық поляк мәдени орталығы, грузин мәдени орталығы, қарақалпақ мәдени орталығы, иран мәдени орталығы, славян мәдени орталығы, әзірбайжан мәдени орталығы, күрд мәдени орталығы, армян мәдени орталығы, қырғыз мәдени орталығы, ұйғыр мәдени орталығы, грек мәдени орталығы, «Ынтымақ» этносаралық мәдени орталығы, өзбек мәдени орталығы, тәжік мәдени орталығы, кәрістер ассоциациясы ұлтаралық татулықты дамыту жолында барынша белсенді атсалысады [3].

Жыл бойына ұлттық-мәдени орталықтардың ұйымдастыруымен түрлі шаралар өткізілуде. Жыл сайын этно мәдени орталықтар бірлесіп «Сабантой» мерекесін атап өтеді. Мерекеде ұлттық тағамдар қойылып, ұлттық спорт ойындары көрсетіледі. Сондай-ақ, ұлттық нақыштағы әндер айтылып, би биленеді. Халықтар Достығы үйінде «Тіл – татулық тірегі» атты қалалық фестивалі өткізіледі. Қолөнер шеберлерінің туындылар қойылған «Халық мұрасы» атты қолөнер бұйымдарының көрме-жәрмеңкесі ұйымдастырылуда. Ардагерлер, кәсіподақ, жастар бірлестіктерін және басқа да қоғамдық ұйымдарды мемлекеттік ұлттық саясатты насихаттауға және іске асыруға көмектеседі. Бұл істердің барлығы ұлтаралық татулық маңызын арттыруды.

Түркістан облысындағы **Қазақстан халқы Ассамблеясы жанындағы Аналар кеңесі жұмыс жасайды.** Кеңестің негізгі міндеттері отбасы және ана институттарын нығайту арқылы қоғамдық келісім мен ел бірлігін қамтамасыз етудегі Қазақстан халқы Ассамблеясы мақсаттарын іске асыруға жәрдемдесу, сондай-ақ, отбасылық құндылықтарды тарату жөнінде шараларды жүзеге асыру болып табылады. Сонымен қатар этносаралық келісімді, толерантты қарым-қатынасты насихаттау, ұрпақтар сабақтастығын, ұлттық дәстүрлер мен отбасылық құндылықтарды нығайту және сақтау, ата-аналардың дені сау, рухани-адамгершілік қасиеттерді бойына сіңірген ұрпақ тәрбиелеудегі жауапкершілігін арттыруға жәрдемдесу, жастар арасындағы қоғамға жат мінез құлықтың алдын алу, оларды мейірімділікке, үлкендерге құрмет көрсетуге тәрбиелеу, жалғызбасты және көпбалалы аналарға әлеуметтік мәселелерді шешуде консультациялық көмек көрсету мәселелерімен жұмыс жасайды.

Этносаралық қатынастарды нығайтудың білімдік тетіктерін пайдалануда:

- **аясы** тар мектепшілік тәсілдермен шектелмеу;
- этносаралық қатынастар саласындағы қоғамдық көңіл-күйлерді сергек сезіну;
- жас ұрпақтың көпэтносты қоғамға бейімделуі мәселелеріне көбірек зейін бөлуі, ондағы қиындықтарды жеңуде қамқорлықпен қолдау көрсету;
- ұлтаралық қатынастар мәдениетін қалыптастырудың функционалдық бағытталғандығына қол жеткізу талап етіледі.

Этносаралық қатынастар саласындағы қоғамдық көңіл-күйлерді зерттеу Қазақстан халқы Ассамблеясының аймақтық бөлімшелері ғылыми-сараптамалық топтары, әлеуметтік зерттеулер орталықтары, жоғары оқу орындарының қоғамдық пәндер саласындағы өкілдері, «Қазақстан халқы Ассамблеясы» кафедралары профессор-оқытушылары тарапынан жүргізіледі. Мұнда этносаралық қатынастарды зерттеудің заманауи әдіснамалары мен әдістемелерін пайдалану ерекше маңызға ие. Әрбір зерттеу нәтижелерінен тәжірибелік маңызды қорытындылар шығару, уәкілетті органдарға арналған ұсыныстар жасау талап етіледі [4].

Ғылыми-сараптамалық топ Түркістан облысындағы этносаралық қатынастар мәселелері бойынша социологиялық зерттеулер жүргізеді, оның нәтижелері бойынша облыстың мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдарына қажетті ұсыныстар береді. Түркістан облысындағы бұқаралық ақпарат құралдары бейнелеген этносаралық қатынастар мәселелері материалдарына жүйелі мониторинг (контент талдау) жүргізеді.

Бүгінгі таңда Түркістан облысының этноконфессионалдық картасы жасалынуда. Ғылыми-сараптамалық топ Қазақстан халқы Ассамблеясы жанындағы кітапхана үшін мәліметтердің ақпараттық-аналитикалық базасын жасауға атсалысуда (ғылыми-сараптамалық топ мүшелері өздерінің кітаптарымен кітапханаға алғашқы үлесін қосты).

Оңтүстік өңірде мемлекеттік тілде оқытатын мектептермен қатар, өзбек тілінде және тәжік тілінде білім беретін жалпы орта білім беру ұйымдары қызмет жасайды. Тек өзбек тілінде 80 мыңнан астам оқушылар 140-тан астам бір тілді, аралас мектептерде білім алады. Бұл мектептер оқушыларының қазақ тілін меңгеру деңгейі, мемлекеттік тілі, қазақтың салт-дәстүрлерін игеруге деген ұмтылыстары жоғары екендігін ерекше атап өту қажет. Тіпті, ҰБТ нәтижелері бойынша, өзбек тілінде оқытатын мектеп бітірушілерінің қазақ тілінен білімдері көрсеткіштері қазақ тілінде оқытатын мектептердегі замандастарынан аз еместігін атап өту керек. Дер кезінде, тіл меңгерумен қатар, әр түрлі ұлт өкілдерінің мәдениетаралық ұнқатысуларын ұйымдастырудың да маңызы жоғары екенін айту қажет. Біздің көпэтносты елде ешбір этнос балалары басқа этностар, бірінші кезекте қазақ ұлттық мәдениетіне кірігуінсіз дамуы мүмкін емес. Мәдени бөлектеніп (оқшауланып) қалу көпэтносты елде еш бір этносты дамытпайды.

Этносаралық қатынастарды нығайтудағы әлеуметтік-психологиялық және білімдік тетіктер қатарына ауыл жерлердегі ақсақалдар кеңестері, ата-аналар қауымдастығы рөлін ерекше атап өту керек. Бүгінгі таңда Түркістан облысының көптеген ауыл аймақтарында

ақсақалдар кеңестері, сондай-ақ, ата-аналар кеңестері жұмыс істеп отыр. Аталар сөзі, бабалар өсиеті оқушы- жастар үшін әрқашанда өте эмоционалды әсерлі тәрбие құралы болып келген. Соғыс, соғыстан кейін қиындықтарды көрген, егемен ел болуды армандаған, тың игерген, зауыттар құрған, ұрпақ тәрбиелеген, біздің Тәуелсіз Еліміз қалыптасқан заманда өмір сүру бақытына ие болған қарияларымыз бізге ұлтаралық келісім, бірлік пен татулықтың үлгісін өздерінің өмірлік жолы, үгіт-насихаттарымен бере алады. Зейнетке шыққан, бірақ тәжірибесі, жастарға берер рухани байлығы мол аталарымыз мен әжелеріміз аз емес. Олардың арасында басшы қызметкерлер, педагогтар, қоғам қайраткерлері көптеп кездеседі. Аталар мен әжелер мектебі оқушы-жастарды қазіргі жаһандану үрдістерінің, ақпараттық ағымдардың келеңсіз тәрбиелік әсерлеріне халқымыздың ғасырлар бойы жаңалықтарға, саяси қатыгездіктерге, сырттай және іштей ықпалдарға шыдам беріп, сақталып келген педагогикалық мәдениеті арқылы тәрбиелеуге оңтайлы мүмкіндігі деп қарауымыз керек. [5].

Қазақстан этностары тілдеріндегі басылымдардың этносаралық қатынастарды нығайтудағы қызметі ерекше. Түркістан облысы әкімшілігінің «Жанубий Қозоғистон» газеті жергілікті этностық қауымдастықтар арасында Елбасы саясаты, мемлекеттік дамудың өзекті бағыттары, сондай- ақ, жастарды қазақстандық патриотизм, этносаралық келісім рухында тәрбиелеу бағытындағы мақалаларды көптеп жариялайды. Этностық тілді, мәдениет мен салт-дәстүрлерді насихаттау жалпықазақстандық «Мәңгілік Ел» құндылықтарын кеңінен насихаттаумен ұштасады. Газет редакциясының ұжымы этнос өкілдері ықшам (компактный) тұратын тұрғын үй алаптары, ауылдық жерлер тұрғындарымен ұлтаралық келісім, бірлікті нығайтуға арналған баспасөз конференциялары, кездесулерді өткізеді. Оқушы-жастар арасында Қазақстан этностары тілдеріндегі журналистиканы дамыту, оны қоғамдық келісім мақсаттарына сай бағыттауда да редакция өкілдерінің белсенділігін атап өту керек.

Кеңес дәуіріндегі аға ұрпақ қазақ жерінде қазақ тілін меңгермей мектепте оқып, бітірді. Бұл қателікті этностардың қазіргі ұрпағы қайталамайды. Қазақстанның болашағы, Елбасы айтқандай, қазақ тілінде екендігін, біздің қазақи болмысымыз, болашағымызды ескеретін болсақ, онда бір ғана тіл меңгерту емес, балаларымыздың түрлі этнос өкілдерімен тиімді мәдениетаралық диалогта болуына мүмкіндік жасауымыз керек [5].

Этносаралық қатынастарды нығайтудың әлеуметтік-психологиялық және білімдік тетіктерін пайдалану жүйелілік, кешенділік, өзара ынтымақтастық, сабақтастық принциптеріне негізделуі қажет. Мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар, білім беру ұйымдарының педагогтық ұжымдары, ата-аналар қоғамдық бірлікті, этносаралық қатынастар мен төзімділіктің жоғары дәрежедегі мәдениетін қалыптастырудың белсенді субъектілеріне айналады. Қазіргі оқушы-жастардың этносаралық қатынастар мәдениетін қалыптастыру оқушы-жастар тәрбиесінен мүдделі болған барша тараптардың біріккен әрекетін, ынтымақтастығын, жаңашыл идеялар, тәсілдерді пайдалануын қажет етеді. Сондай-ақ, аталған аймақтағы этносаралық қатынастардың өзіндік ерекшелігінің мәні – ол Қазақстанның бұл аймағында мемлекет құраушы ұлт өкілінің өте тығыз қоныстанған бөлігі, Демек бұл фактор да этносаралық қатынастың оңтайлы дамуына өз септігін тигізуде. Айталық, аталған өңірде қаншалықты басқа ұлт өкілдері мекендесе де, ол ұлт өкілдеріне өз тілін, ділін, болмысын сақтап, дамытуға барлық мүмкіншілік жасалғанымен, сол ұлт өкілдері өз болмысын сақтаумен қатар, қазақ тілінің, ділінің және басқа да қазақ ұлтының болмысына тән ұлттық салт дәстүрді дамытуға елеулі үлес қосуда. Оған дәлел, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ орыс тілінде білім алып жатқан, жоғарыда аталған өңірден келген өзге ұлт өкілдерін атап өтуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Егемен Қазақстан 30 желтоқсан 2016ж.
2. http://www.akorda.kz/ru/national_projects/assambleya-naroda-kazahstana

3. Оңтүстік Қазақстан газеті 15 қараша 2017 ж.
4. А.Қалыш «Қазақ халқының этногенезі мен этникалық тарихы» Алматы 2013., 79-84 бб.
5. Б.С.Қарағұлова, А.С.Көшкімбаева «Ұлттық терминология қалыптасуы мен даму жолдары» Алматы 2012., 19-21 бб.
6. Тажин М.К. және т.б. Қазақстандағы этносаралық келісімнің қазақстандық моделі. — Астана, 2014.
7. Смит А.Д. Ұлттар мен ұлтшылдықтың шығуы. — Алматы: Жібек жолы, 2010.
8. D. Horowitz. Ethnic Groups in Conflict. — Berkeley: University of California Press, 1985.
9. Anthony D. Smith. National Identity. — London: Penguin Books, 1991.
10. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. — Boston: Little, Brown, 1969.
11. Castells M. The Power of Identity. — Oxford: Blackwell, 1997.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ В ИЗУЧЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Байжанова Алма Амирхановна., alma@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева магистр, старший преподаватель Шымкент

Кожабеков Нуржигит Абубакирович., nur390@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева магистр, старший преподаватель Шымкент.

Кашкинбаева Асем Тастемировна., asemai7@mail.ru

Университет Ж. А. Ташенева магистр, старший преподаватель Шымкент

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Аннотация. В данной статье рассматриваются факторы, способствующие формированию культуры межэтнических отношений в условиях модернизации общественного сознания.

Ключевые слова: этнос, возрождение, межэтническая культура, идентичность, взаимодействие, этническая группа, население, языковая политика.

BASIC THEORETICAL CONCEPTS IN THE STUDY OF INTERETHNIC PROCESSES

Baizhanova Alma Amirkhanovna., alma@mail.ru

Zh. a. Tashenev University Master, senior lecturer Shymkent

Kozhabekov Nurzhigit Abubakirovich., nur390@mail.ru

Zh. a. Tashenev University Master, senior lecturer Shymkent.

Kashkinbaeva A.T., asemai7@mail.ru

Zh. a. Tashenev University Master, senior lecturer Shymkent

<https://orcid.org/0000-0002-6387-6670?lang=en>

Abstract. This article discusses factors that contribute to the formation of a culture of interethnic relations in the context of modernization of public consciousness.

Key words: ethnicity, modernization, interethnic culture, identity, interaction, ethnic group, population, language policy.

ВОПРОСЫ ДИПЛОМАТИЧЕСКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И АФГАНИСТАНОМ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Д. Алмерденов

магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Е.Т. Бекбосынов*

Ph.D, доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: ermek_lawer@mail.ru

Аннотация. В этой статье рассматриваются вопросы дипломатическо-экономических отношений между Казахстаном и Афганистаном в системе международных организаций. Авторы делая промежуточный вывод о отказе от большой политической игры и начинать большое сотрудничество для всех интересующих сторон. При этом они полагают, что концепция большого сотрудничества с учетом интересами стран вышеотмеченных субрегионов и основных игроков, которое в свою очередь дает особо мощный импульс к международным интеграциям через геофилософский подход для общих и двусторонних отношений. Исследователи утверждают, что такие факторы конкретно способствуют к конструктивному дипломатическому диалогу стран субрегионов для обсуждения проблем, путей решения и достижения позитивных результатов в этих регионах. Соавторы статьи подытоживая делали заключительный вывод о том, что Республика Казахстан помимо двусторонних дипломатическо-экономических отношений с Афганистаном имеет прямые отношения через некоторых международных организаций, в том числе многосторонней дипломатии.

Ключевые слова: Казахстан, Афганистан, международные отношения, дипломатия, экономика, международные организации.

Введение

Здесь сперва рассматривается вопросы дипломатическо-экономических отношений между Казахстаном и Афганистаном в системе ООН.

Профессор К.Е. Байзакова, профессор Ф.Т. Кукеева, а также Посол РК в Австрии К.Е. Умаров писали, что «в настоящее время ООН в нашей стране представлена с 18 организациями» [1, С.10]. Кроме этого начале статьи авторы отметили, что «с трибун ООН были выдвинуты несколько важных инициатив. В среди них это создание Регионального Хаба ООН для Центральной Азии и Афганистана в г. Алматы» [1, С. 10].

Далее авторы особо подчеркнули:

во-первых, «по инициативе нашей страны в 2018 году делегация Совета Безопасности ООН посещала Афганистан»;

во-вторых, во время председательствования Республики Казахстан в СБ ООН 19.01.2018г. проведена дебаты министров на трибуне СБ ООН на тему «Построение регионального партнерства в Афганистане и Центральной Азии в качестве модели взаимозависимости безопасности и развития» [1, 13].

Международник А. Шершах индивидуально изучая двусторонние отношения Афганистана со странами Центральной Азии отметил таких фактов.

1. Казахстан не имеет границу с Афганистаном.
2. Отсутствует этнической идентичности между людьми этих стран.
3. Однако несмотря на это политический режим Казахстана считает, что Афганистан является ключевым экономическим партнером.

4. Единственная страна в этом регионе, который имеет собственную программу помощи к народу Афганистана с 2007 года [2].

Политолог из Узбекистана И.Х. Якубов пишет, что «приоритетной сферой сотрудничества с Афганистаном для стран Центральной Азии является экономика, которая в свою очередь способствует к постепенной интеграции этой страны» [3, С.793].

Дипломат А.Д. Смагулов, который в свое время был Чрезвычайным и Полномочным Послом Казахстана в Афганистане в 2005-2011 гг. пишет в своей научной статье о том, что «Казахстан и другие страны, которые уже установили контакты с режимом. Здесь согласно нормам Конвенции Монтевидео (1933г.) политическое существование государства не зависит от признания от других стран». При этом там автором отмечается, что на уровне ООН используется термин «власть де-факто» [4, С.162]. В конце статьи автор особо предлагает, что «будет правильно отказаться от новой «Большой игры» вокруг этой страны и начать новое «Большое сотрудничество» в общих интересах [4, С.168].

Мы согласны с мнением дипломата в том, что главные игроки хотят играть вокруг Афганистана.

Во-первых, уже много лет геополитически играли и до сих пор играют по геополитическим и геоэкономическим вопросам с этой страной.

Во-вторых, исследователи из Нангархарского университета (Афганистан) перечислили и констатировали факторов, которые в свою очередь уже привлекли стратегических вниманий региональных и внерегиональных держав.

1. Отсутствие централизованного государственного управления.
2. Экономическое неравенство.
3. Слабая правовая система.
4. Межэтнические конфликты и геополитическая уязвимость [5, Р.78].

В-третьих, в магистерской диссертации магистранта Чехии отмечен факт о том, что «США к большой игре в регионе вступил с особо геоэкономическими интересами» [6, Р.10].

В-четвертых, ученый и докторанты КАЗНУ имени аль-Фараби в научной статье писали, что «Афганистан в целом обладает ландшафтами Южной Азии и Центральной Азии» [7, Р.68].

В-пятых, специалисты по международным отношениям из Афганистана в своей научной статье академически подчеркивали, что «роль Афганистана в обеспечении региональной безопасности имеет решающее значение, поскольку он расположен на стратегическом перекрестке между Центральной Азией, Южной Азией и Ближним Востоком» [8, Р.8].

Итак, из мнений и рассуждений авторов конкретно проясняется, что геополитически Афганистан как страна особо расположен на стратегическом перекрестке трех субрегионов, которые имеют свои отношения с тремя компонентами геополитики.

1. Традиционная геополитика, которая прямо акцентируются на военно-политическую мощь.
2. Геоэкономика как новая геополитика.
3. Геофилософия как новейшая геополитика.

Значит, здесь можно делать промежуточный вывод относительно отказа от большой игры и начинания большого сотрудничества для всех интересующих сторон.

Во-первых, на наш взгляд, концепция большого сотрудничества с учетом интересами стран вышеотмеченных субрегионов и основных игроков, которое в свою очередь дает особо мощный импульс к международным интеграциям через геофилософский подход для общих и двусторонних отношений.

Во-вторых, такие факторы конкретно способствуют к конструктивному дипломатическому диалогу стран субрегионов для обсуждения проблем, путей решения и достижения позитивных результатов в этих регионах.

Результаты и их обсуждение

Здесь чтобы более практически эффективно изучить основные вопросы дипломатическо-экономических отношений между Казахстаном и Афганистан в системе международных организаций, нам необходимо сперва уточнить членство этих стран.

Если сослаться на материал википедии, где есть информация о истории вступления членов государств в ООН, то там прямо написано, что Афганистан 9 ноября 1946 года принят как член государства международной универсальной организации. И следует особо отметить, что членство Королевство Афганистан подтверждаются следующими резолюциями главных органов ООН [9].

1. Резолюция Совета Безопасности ООН от 29.08.1946 г. [9].

2. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 09.11.1946г. [9].

В этом материале википедии имеется информация о том, что Республика Казахстан является членом-государством ООН с 2 марта 1992 года [9].

Теперь приступим к изучению официальных документов и материалов о отношениях Казахстана и Афганистан, которые опубликованы в сайте ООН.

Генеральный секретарь ООН Антониу Гуттериш в своей выступлении в 19.01.2018 году подчеркнул, что страны мира вносят свой вклад развитию и процветанию Афганистан, однако в этом особенно важную роль играют страны Центральной Азии [10]. Значит все 5 государств этого региона по мере своей возможности помогают Афганистану. Об этом на заседании Совета Безопасности ООН (далее – СБ ООН) рассказал кратко, но четко господин А. Гуттериш. Здесь приводим только некоторые действия стран региона.

1. Казахстан обучал 500 афганских студентов. На это уже выделена 50 млн долларов.

1. Узбекистан открывает рейсы из Ташкента в Кабул.

2. Туркменистан поставляет газ и восстановил железную дорогу [10].

Далее в этом официальном документе сообщается, что на заседании СБ ООН по председательством министра МИД РК проведен мероприятие на тему «Формирование регионального партнерства в Афганистане и Центральной Азии в качестве модели работы по направлению, объединяющему в основном вопросы безопасности и развития» [10].

В нескольких материалах особо отмечается, что КАЗНУ имени аль-Фараби является участником инициативы ООН «Взаимодействие с академическими кругами». Университет организовал специальное мероприятие фотовыставку «Журналистика в Афганистане» [11]. В этом материале есть информация, что журналисты и студенты, которые уже учились в этом университете содействуют развитию и дальнейшего укрепления международного сотрудничества между этими странами [11].

Из приведенных материалов выясняется, что идет процесс отношений не только дипломатическими отношениями, в том числе есть хорошие отношения в общественной дипломатии.

Президент Республики Казахстан К.К. Токаев в своем докладе, которого озвучил на заседании Совета глав государств-членов Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС) заявил следующие отношения и действия касающиеся Афганистан в рамках ШОС.

1. Сейчас для этой международной региональной организации актуальным вопросом является восстановление Афганистана.

2. Наша страна готов к сотрудничеству в рамках контактной группы «ШОС-Афганистан» с направлением социально-экономического характера.

3. Стабилизация ситуаций в Афганистане прямо дает возможность для коллективного сотрудничества с масштабом в Евразийском пространстве.

4. Открыто выясняется, что силовыми методами победить «силы трех зол» (терроризм, сепаратизм и экстремизм) будет очень трудно [12].

Можно согласиться выражением Президента нашей страны в том, что все члены государства ШОС должны относиться к народу Афганистана с хорошим намерением для социально-экономической реабилитации этой страны.

Во-первых, 07.06.2012 году главы государств ШОС подписали решение о предоставлении Афганистану статус наблюдателя при данной организации.

Во-вторых, уже нынешняя власть этой страны пока имеет по крайней мере нормальные отношения в социально-экономическом направлении с странами ШОС.

В-третьих, особо следует отметить, что уже в последнее время количество членов государств ШОС постепенно расширяется.

Значит, можно сказать, что в рамках контактной группы ШОС-Афганистан предстоит стратегический период отношений между членами организации и его страны наблюдателя.

В официальном сайте ШОС опубликовано как международно-правовой акт «Астанинская декларация» [13].

В тексте декларации подтверждается, что все страны ШОС привержены, что Афганистан вскоре станет страной со следующими категориями.

1. Независимое, нейтральное и мирное государство.
2. Свободное от терроризма, войны и наркотиков.
3. Страны ШОС выразили готовность поддерживать действий мирового сообщества по обеспечению мира и развития в Афганистане.

Также в тексте этой декларации особо подчеркивается, что формирование инклюзивного правительства с широким участием всех представителей разных этнических групп страны является единственным гарантом стабильности.

Помимо этого в тексте декларации еще раз все страны ШОС официально отметили, что предложение Казахстана о создании Хаба ООН для устойчивого развития стран Центральной Азии и Афганистана [13].

Итак, фрагменты из текста декларации прямо доказывают о сущности подхода стран ШОС к Афганистану.

В сайте Представительство Европейского Союза в Республике Казахстан есть материал, где сообщается следующие сведения, которые в свою очередь надо для изучения темы раздела диссертации.

1. К предложению ЕС о реализации программы развития ООН «ООН-женщины» Правительство РК запустил программу (сумма 2 млн. доллар) для поддержки расширения экономических прав женщин Афганистана.

2. Прямая возможность учиться этих женщин в Казахстане и Узбекистане посредством образования и профессиональной подготовки.

3. Это первая трехсторонняя программа между ЕС, Афганистан и стран Центральной Азии [14].

Теперь можно обратиться экспертам Й. Энгвалль и С.Э. Корнелл как авторы аналитической работы «Утверждение государственности: Роль Казахстана в международных организациях» [15]. В заключительной части этой книги авторы делали выводы. Поэтому хочу сослаться на некоторые фрагменты из среди этих выводов.

Во-первых, авторы особо отметили, что модель «многовекторная политика Республики Казахстан» в той или иной степени приняты другими странами Центральной Азии, а также Афганистаном [15, Р.67].

Во-вторых, эти эксперты заверяют, что Казахстан не отказался от своего видения многовекторной внешней политики. На самом деле сейчас страна ищет альтернативных внешних партнеров и возможности более устойчиво, чем когда-либо.

В-третьих, эти авторы утверждают, что это страна не может сделать это самостоятельно: его успех в поддержании баланса, открытие центра Евразии зависит от наличия партнеров, желающих взаимодействовать с регионом и отвечать взаимностью на предложения Казахстана [15, Р.72].

Итак, можно согласиться с мнениями авторы в общем порядке, что наша страна не отказалась от многовекторной политики. Однако политические режимы стран и Афганистана в данное время имеют свои отношения более с социально-экономическом

характером. Поскольку страны Центральной Азии, в том числе народ Афганистана сейчас имеют общие традиционные ценности и интересы многоаспектного характера.

1. Исторически народы этих стран были главными источниками власти в нескольких поколениях.

2. Все страны имеют полиэтнический аспект состава населения, которые жили и живут по сей день с общими межэтническими коммуникациями.

Подытоживая о межэтнической коммуникации в этих стран, можно делать краткий промежуточный вывод о том, что народы стран и политические режимы этих стран с тандемом общенародной дипломатии и официальной дипломатии через международных организаций и двухсторонних отношений смогут вместе объединиться в целях устойчивого развития в этом субрегионе.

А.Ж. Бахтиярова и С.А. Авджу как авторы статьи «Поведение средней державы во время трансформации мирового порядка: на примере Казахстана» (статья на английском языке) писали следующие факты.

1. МИД РК создало Казахстанское агентство по международным делам развития (KAZAID), географические приоритеты которого охватывали страны Центральной Азии и Афганистан для продвижения гуманитарной помощи.

2. Официальная помощь в целях развития направлена на содействие развитию таких очень жизненно важных секторов, как здравоохранение и продовольственная безопасность в странах-получателях помощи.

3. По имеющимся данным, за последние 20 лет Казахстан выделил в рамках программы около 542 млн. долларов США (KAZAID, 2021) [16].

Приведенные факты авторов действительно имеет большое значение для нашей страны. Поскольку в тексте Концепции внешней политики РК на 2020-2023 годы закреплены приоритеты в области региональной и многосторонней дипломатии.

Другим фактором многосторонней дипломатии относительно Афганистана является структура «Центральная Азия шесть и плюс один». Но об этом в свое время рекомендовали авторы (С.Ф.Старр, Б.Султанов, С.Э.Уимбуш, Ф.Кукеева, С.Э. Корнелл и Н. Аскар) научно-аналитической работы «Вгляд в будущее: Казахстан и Соединенные Штаты Америки» [17]. Один раздел данной работы названа «Многостороннее сотрудничество в Афганистане на период после 2014 года». В этом разделе эти авторы писали «есть веские основания полагать, что Афганистан может оказаться в экономическом прорыве [17, Р.36-37].

1. Афганистан обладает прочным, исторически укоренившимся суверенитетом, примером которого прямо является тот факт, что несмотря на тридцатилетний конфликт, ни одна значительная политическая группировка не предложила отделиться от Афганистана.

2. Афганистан обладает впечатляющими природными ресурсами, которые лишь недавно были нанесены на карту, но еще не освоены.

3. В этой стране растет поколение талантливых и космополитичных лидеров.

4. Ее отсутствие выхода к морю смягчается идеальным географическим положением в качестве потенциального транспортного и торгового центра на континенте [17, Р.36-37].

Далее эти авторы приводит один пример, что учитывая один из сильных видов сельского хозяйства Казахстана и США могут объединены, чтобы вновь превратить Афганистан в экспортера сельскохозяйственной продукции.

В конце авторы рекомендует, что политика США в отношении региона должна быть «ориентирована на Центральную Азию, а не ориентирована отдельно на Афганистан. Поскольку создание своего пояса процветания вокруг Афганистана положительно повлияет на ситуацию там» [17, Р.37].

Значит, авторы дали обоснованное предложение, что создание США организации «Центральная Азия шесть и плюс один», которая позволит США, Казахстану и другим

региональным партнерам напрямую строить свои отношения с точки зрения общих региональных целей [17, Р.38].

Исследователь С. Мамасолиев в своей научной статье «Экономическое взаимодействие: торговые и инвестиционные отношения между США и странами Центральной Азии» пишет, что в этот время США ставят перед собой шесть всеобъемлющих и взаимодополняющих целей [18, Р.1]. Однако можно обратить внимание на такие цели № 3 (Расширять и поддерживать поддержку стабильности в Афганистане) и № 4 (Способствовать налаживанию связей между Центральной Азией и Афганистаном) [18, Р.2].

Можно согласиться с предложениями и мнениями этих авторов. Однако, власти стран Центральной Азии проводят первоначальную стадию отношений дипломатического и экономического характера с нынешней властью Афганистана. Здесь заинтересованы акторы мировой и региональной политики (США, члены государства ШОС, ЕС, ОИС и т.д.).

Выводы

Таким образом, анализ показал, что Республика Казахстан в данное время помимо двусторонних дипломатическо-экономических отношений с Афганистаном имеет прямые отношения через некоторых международных организаций, в том числе многосторонней дипломатии.

От названия и содержания материала, который опубликован в сайте МИД РК проясняется, что Казахстан аккредитовал Поверенного в делах Афганистана в РК [19].

Делегация Республики Казахстан активно участвовала по вопросам Афганистана в международных мероприятиях ООН, ЕС, ШОС и т.д. 14.02.2024 г. в Бишкеке проведена пятая встреча формата Европейский Союз-Центральная Азия по Афганистану. На встрече приняла участие Глава Миссии ООН по содействию в Афганистану Р. Отунбаева [20].

В рамках многосторонней дипломатии делегация нашей страны приняла участие во встрече спецпредставителей стран Центральной Азии и Евросоюза по Афганистану [21].

Наша делегация участвовала на пятой встрече Московского формата по Афганистану в рамках многосторонней дипломатии [22].

03.09.2024г. в МИД РК приняли главу дипломатической миссии США в Афганистане, посла США в РК и представителя Агентства США по международному развитию (USAID) [23].

В официальном сайте МИД РК сообщена, что «Генеральная Ассамблея ООН единогласно приняла резолюцию о создании Регионального центра по Целям устойчивого развития (ЦУР) для всех стран Центральной Азии и Афганистана. Резолюцию поддержали 152 члены государства ООН» [24].

Использованная литература:

1. Baizakova K. I., Kukeeva F. T., Umarov K. E. Роль Казахстана в деятельности ООН и вклад КазНУ //Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2021. – Т. 95. – №. 3. – С. 10-16.
2. Арьян Ш. Афганистан и страны Центральной Азии в контексте обеспечения региональной безопасности //Международные отношения. – 2022. – №. 3. – С. 45-59.
3. Якубов И. Х. Становится ли постконфликтный афганистан ближе к Центральной Азии? //Постсоветские исследования. – 2024. – Т. 7. – №. 7. – С. 788-795.
4. Смагулов А. Д. Традиция, взявшая верх //Россия в глобальной политике. – 2024. – Т. 22. – №. 6. – С. 156-168.
5. Yar F. G. M., Zahid S., Miakhil J. M. Afghanistan's Geopolitical and Geo-Economic Significance in Regional Connectivity and Development //Journal of Political and Legal Sovereignty. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 78-86.

6. Barna E. Afghanistan's Geopolitical and Geostrategic Importance for International Security: A Great Game Theory Analysis of Its Role Across Three Centuries. – 2024.

7. Расул Г., Мухтарова К. С., Жан Б. Н. The Role of Afghanistan in Central Asia: Risks and Future Prospects Overview //Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2024. – Т. 106. – №. 2. – С. 62-69.

8. Imranullah A. et al. Strategic Interests and Geopolitical Considerations: Assessing the Importance of Afghanistan for the US Post-Withdrawal //Journal of Arts, Humanities and Social Science. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 1-9.

9. Государство-члены ООН. Данный материал получен из сайта википедии// <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

10. Антониу Гуттериш: страны Центральной Азии вносят важный вклад в укрепление мира в Афганистане. 19.01.2018г.//<https://www.un.org/ru/85568>.

11. Проблемы, с которыми сталкиваются журналисты в Афганистане, были показаны в Казахском Национальном Университете им. Аль-Фараби. 19.01.2018г.//<https://www.un.org/ru/85508>.

12. Выступление Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева на заседании Совета глав государств-членов ШОС. Материал получен из сайта Президента РК//https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-soveta-glav-gosudarstv-chlenov-shos.

13. Астанинская декларация Совета глав государств-членов ШОС. 04.06.2024г. // <https://rus.sectsco.org/20240704/1420683.html>.

14. Отношения ЕС-Казахстан//https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/proekty-es-s-kazakhstanom_ru?s=222.

15. Engvall J., Cornell S. E. Asserting Statehood: Kazakhstan's Role in International Organizations. – Washington, DC : Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, 2015.

16. Bakhtiyarova A., Avcu S. A. Middle power behavior during the transition in world order: the case of Kazakhstan //Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2022. – Т. 97. – №. 1. – С. 52-62.

17. Starr S. F. et al. Looking Forward: Kazakhstan and the United States. – Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, 2014.

18. Mamasoliev S. Economic Interactions: Trade And Investment Relations Between The Us And Central Asian Nations //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. – 2024. – Т. 33. – С. 1-6.

19. Казахстан аккредитовал Поверенного в делах Афганистана в РК. 21.08.2024г. Этот материал получен из сайта Министерство иностранных дел Республики Казахстан//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/831329?lang=ru>.

20. Состоялась пятая встреча формата Европейский Союз-Центральная Азия по Афганистану. Материал получен из сайта Министерство иностранных дел РК 14.02.2024г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/706066?lang=ru>.

21. Казахстан принял участие во встрече спецпредставителей стран Центральной Азии и Евросоюза по Афганистану. Материал получен из сайта МИД РК. 21.01.2023г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/492679?lang=ru>.

22. Состоялась 5-я консультативная встреча Московского формата по Афганистану. Данный материал получен из официального сайта МИД РК. 02.10.2023г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/629423?lang=ru>.

23. В МИД Казахстана приняли главу дипломатической миссии США в Афганистане. Данный материал получен из официального сайта МИД РК. 04.11.2024г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/839537?lang=ru>.

24. Инициатива Президента Казахстана о создании Центра ООН в Алматы единогласно поддержана странами членами ООН. Материал получен доступным путем из официального сайта МИД РК. Оно опубликовано 04.03.2025г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/950911?lang=ru>.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕН АУҒАНСТАН АРАСЫНДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Д. Алмерденов

магистрант, ЮКУ. М. Әуезова, Шымкент, Қазақстан

Е. Т. Бекбосынов

Ph.D, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУУ, Шымкент, Қазақстан

* Хат-хабар үшін Автор: ermek_lawer@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада халықаралық ұйымдар жүйесіндегі Қазақстан мен Ауғанстан арасындағы дипломатиялық-экономикалық қатынастар мәселелері қарастырылады. Авторлар үлкен саяси ойыннан бас тарту туралы аралық қорытынды жасау және барлық мүдделі тараптар үшін үлкен ынтымақтастықты бастау. Сонымен қатар, олар жоғарыда аталған субаймақтар мен негізгі ойыншылар елдерінің мүдделерін ескере отырып, үлкен ынтымақтастық тұжырымдамасы, бұл өз кезегінде жалпы және екіжақты қатынастар үшін геофилософиялық тәсіл арқылы халықаралық интеграцияға ерекше күшті серпін береді деп санайды. Зерттеушілер мұндай факторлар осы аймақтардағы мәселелерді, шешімдерді талқылау және оң нәтижелерге қол жеткізу үшін субаймақ елдерінің сындарлы дипломатиялық диалогына нақты ықпал етеді деп санайды. Мақаланың бірлескен авторлары қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы Ауғанстанмен екіжақты дипломатиялық-экономикалық қатынастардан басқа, кейбір халықаралық ұйымдар, соның ішінде көпжақты дипломатия арқылы тікелей қатынастарға ие деген қорытынды тұжырым жасады.

Кілт сөздер: Қазақстан, Ауғанстан, халықаралық қатынастар, дипломатия, экономика, халықаралық ұйымдар.

ISSUES OF DIPLOMATIC AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND AFGHANISTAN IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

D. Almerdenov

Master's student, M. Auezov Law School, Shymkent, Kazakhstan

E.T. Bekbosynov

Ph.D., Associate Professor, M. Auezov Law School, Shymkent, Kazakhstan

*The author for correspondence: ermek_lawer@mail.ru

Abstract. This article examines the issues of diplomatic and economic relations between Kazakhstan and Afghanistan in the system of international organizations. The authors draw an intermediate conclusion about abandoning the big political game and starting a big cooperation for all interested parties. At the same time, they believe that the concept of large-scale cooperation, taking into account the interests of the countries of the above-mentioned subregions and major players, which in turn gives a particularly powerful impetus to international integrations through a geophilosophical approach for common and bilateral relations. The researchers argue that such

factors specifically contribute to a constructive diplomatic dialogue between the countries of the subregions to discuss problems, solutions and achieve positive results in these regions. The co-authors of the article concluded that the Republic of Kazakhstan, in addition to bilateral diplomatic and economic relations with Afghanistan, has direct relations through some international organizations, including multilateral diplomacy.

Key words: Kazakhstan, Afghanistan, international relations, diplomacy, economy, international organizations.

ӘОЖ 37.026.8

FTAMP: 14.25.07

RESEARCH OF DIDACTIC POSSIBILITIES OF CLIL TECHNOLOGY IN CHEMISTRY LESSONS

Д.Д. Балтабай¹ – 2-курс магистранты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ, Қазақстан. dana.baltabay@ayu.edu.kz

К.Ж.Жусупбаева² – Н. Оңдасынов атындағы Түркістан мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. Kami_1992@bk.ru

Б.Ж.Хасанов³ – Н. Оңдасынов атындағы Түркістан мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. kshardarbek@bk.ru

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8230-4932>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7448-4083>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0468-030X>

Abstract. The article presents the results of increasing the effectiveness of teaching, developed within the framework of the study of the didactic possibilities of CLIL technology in chemistry classes at the school, the methods and effective tasks used in the 7th grade are provided. Using these methods, the 4 skills of language learning speaking, writing, reading, listening, and the extent to which the special competences of mastering the content of the chemistry subject in a foreign language are fulfilled. As an object of research work, “I” and “II” of subgroup 7 “V” of the chemical and biological direction of the Turkestan specialized boarding school named after N. Ondasynov are shown. The goal of the research work was to consider the effectiveness of integrated learning technology. New innovative technologies are being used to train a creative student in accordance with the modern requirements of the article. This is where CLIL technology is relevant. To reveal the meaning of this technology, its elements were considered from different angles. In the course of the study, the knowledge index of the experimental group increased from 69.2% to 80% by taking the pre-test and post-test, and taking the subject and language. Organized classes show a useful and effective indicator by creating a correct methodological guide for the technology under study.

Key words: CLIL technology, practical lesson, integrated learning, language competence, glossary.

Introduction

The main task of the education system of the Republic of Kazakhstan based on the position of the first President N.A.Nazarbayev “With wise knowledge into the future” is to reveal the secrets of the global educational space, the formation of a competent personality, inclined to innovation, speaking several languages. In the realization of this task, the idea of “trilingualism” (Qazaqstan Respublikasy, 2015) is realized [1]. According to this idea, from 2019 the teaching of natural sciences, i.e. Chemistry, Physics, Informatics, Biology courses in English were introduced

(Tilalemi, 2017) [2]. The use of integrated learning technology, according to the idea, is a logical result of the mandate to prepare for entry into the globalized and knowledge modern world. This is because today all scientific discussions are conducted in English (Gulyas et al., 2015:82) [3]. The European Union aims for “IT+2”, which means that every EU citizen should be able to speak at least two languages in addition to their native language (European Commission, 1995) [4].

The main goals of CLIL are related to content, the foreign language itself and intercultural competences. The ultimate goal of the CLIL program is evident from the name: to combine content learning with language learning. Despite the fears of some preserves teachers, CLIL language learning should not be a “must-learn” (Coyle, 2006:18) [5]. Mastering the content of the discipline is not detrimental to the foreign language usefulness. On the contrary, it can even be promoted: “experience shows that linguistic and subject-oriented competence can be developed more effectively within this integrated concept than when content and language learning are studied in isolation” (Wolff et al. 2007:15) (Bonnet et al., 2009:172) (Soltani, 2023:94) [6,7,8] attribute this to synergistic effects: students who were interested in foreign language learning but less interested in science were motivated by the fact classes were taught in a foreign language. Thus, CLIL classes should contribute to a synergistic effect that promotes both subject and language learning.

The main purpose of this article is to identify the easiest and the most difficult aspects of mastering the English subject for Advanced Placement Chemistry. If we consider the objectives of the study in accordance with this goal:

1. Orienting the student towards a system of integrated subject and language learning;
2. Identification of factors that positively influence and hinder the development of CLIL technology, which is included in the new innovative technology;
3. Identifying the methods and techniques that show the best results in teaching chemistry and language.

Conducting the research on the selected goal-tasks made it possible to identify difficulties arising in classes with advanced study of the subject of chemistry, to find factors affecting the development of CLIL technology, to unify them and to generalize suggestions for further improvement of this technology.

According to d’Hainaut, “looking at the concept of interdisciplinarity from the perspective of cognition, it can be seen as a form of communication in the new knowledge improvement between different disciplines, which contributes to a common goal and furthers their union” (Abellan, n.d, 2017:13) [9]. One of the most advanced technologies for integrated learning of subjects and languages is the CLIL method, a European Union institutions used this method in the context of multilingualism development (Fazio et al., 2018:252) [10]. During the study, foreign scholars proposed their definitions of this method. First of all, let us focus on the definition of David Marsh, who introduced the term “visioning”... it refers to languages intercultural knowledge, comprehension skills, preparation for internationalization and educational improvement. (Marsh, 2002:36) [11]. According to the definition given by Van de Crean, “a comprehension-oriented teaching method that aims at mastering a subject along with language learning” (Van de Crean, 2002:209) [12].

Russian scientists from near abroad have already written their works on the CLIL method. L.Salehova “Didactic model of teaching combining subject and language in higher pedagogical educational institutions”, K.Grigoryeva, L.Salehova studied in detail the articles “Integrated subject-language teaching according to the principle of reality in a technical university” and considered it important that this technology should be student-centered, what the student should understand (Manual, 2020:13) [17]. The CLIL method has been shown to not only improve students’ English language proficiency but also significantly increase their motivation to learn a second subject through interactive methods (Hidalgo et al., 2023:916) [13].

According to research by Anna Gulyas, Jana Pfefferle, Kai Wolf, and Thomas Weitz, increasing foreign language proficiency without compromising lesson content is the definition and dual purpose of CLIL. Since modern chemistry literature is written in foreign language in large

quantities, examples can be given that this technology is useful not only for linguistic purposes but also from a subject matter point of view. Overall, CLIL in chemistry is ideal for achieving scientific literacy. First, global scientific discussions are conducted almost exclusively in English, making proficiency in English an important skill to grasp. In addition, intercultural competence is an important prerequisite for participation in the aforementioned discourses and in national and global communities in general (Gulyas et al., 2015:76) [3].

Bonnet and Aristov found arguments that formed the discipline basis in which the use of a foreign language leads to a deeper, more nuanced, and more accurate understanding of chemical terms and concepts. This article discusses CLIL classroom research and teaching, including various aspects such as discourse pragmatics, speech acts, academic language functions and genre (Bonnet, 2012:78) (Aristov, 2013:71) [14, 15].

Interestingly, Rittersbacher observed that foreign language classes have a positive effect on students' social behavior. This article presents the current state of ongoing research in the field of bilingual chemistry teaching. Studies conducted in different countries in Asia and Europe (achievement tests, interviews) show that students who undergo "bilingual" subject training have a higher level of foreign language proficiency (Gulyas et al., 2015:78) [3].

At present, when forming a new model of teaching in the education system, there is a need to organize the learning process by combining theory and practice, combining didactic possibilities of traditional and new innovative technologies and methods. Didactic possibilities of CLIL method increase the quality of learning in the classroom form the discipline, the purpose of teaching and training becomes clear.

Below is the analysis of CLIL technology for compliance with the main criteria (G.K.Selevko):

Scientific (conceptual). Pedagogical technology is characterized by dependence of philosophical, psychological, pedagogical scientific concepts aimed at achieving educational goals. CLIL technology corresponds to this criterion, because CLIL is based on a scientific concept, namely J. Cummins' cognitive theory of bilingualism.

Systematicity. Pedagogical technology should contain all the features of a system: the logic of the process, the interrelation of all its parts, integrity. It assumes the presence of internal organization (target and content components), advanced concepts and methods, a certain algorithm of interaction.

The ability to control implies the ability to transform tools and methods for setting diagnostic goals, planning, designing the educational process, step-by-step diagnostics, correction of results, and also implies the ability to use (repeat) the pedagogical technology in other similar situations.

There are several models that can help you lessons that meet the goals of CLIL (Coyle, 1999:47) [16]. One of them is the 4C Framework. This model is widely used throughout Europe. Coyle's 4C Framework sets out four competencies to be worked on in CLIL classes: content, cognition, communication and culture. These competencies are formulated as follows:

1.content – a subject or topic on which the curriculum of an educational discipline is based (history, mathematics, geography, economics, etc.).

2.communication is the language in which the subject is studied and mastered in the educational process.

3.cognition is the mental operations that help us to understand and realize the reality around us.

4.culture is a demonstration of how to interact with reality, how to apply knowledge and skills in life (Manual, 2020:25) [17].

In the world and Kazakhstan practice of pedagogical research, special attention is paid to the factors of ease or difficulty of teaching in combination with the subject and language (Bakirova et al., 2020:34) [18]. According to many pedagogical studies, one of the advantages of technology is that it can be used to effectively teach both online and offline classes. A comprehensive study

found that the technology had a positive impact on lesson delivery (Nurdillaeva et al., 2021:104) [19].

Research methods and materials:

The article reflects the research results on the degree of chemistry teaching development in advanced classes with the integration of subject and language. In particular, the developed research is based on the identification of positive and negative factors that helped to improve the CLIL technology, the methodology of successful application of this technology in all respects and the formation of a system of recommendations for further expansion of this methodology. CLIL was conducted on the basis of the technology for students of 7 “B” class of Turkestan, specialized boarding school named after N. Ondassynov. The total number of respondents was 24. In order to achieve the results of studying the didactic possibilities of teaching the subject in combination with language and the use of this technology, a lesson was conducted.

Special competences were chosen to enhance the student’s ability to master the subject in a foreign language. The components of professional communicative competence for the study of didactic possibilities of the discipline of integrated chemistry and foreign language are considered in Figure 1:

Criteria for assessing the effectiveness of chemistry exercises aimed at analyzing the results of the experiment based on the above components:

- Understanding of the chemistry course content
- Cognitive skills
- Performance of written tasks in a foreign language
- Understanding the meaning of the heard material in a foreign language
- Communicative skills in terms of speech

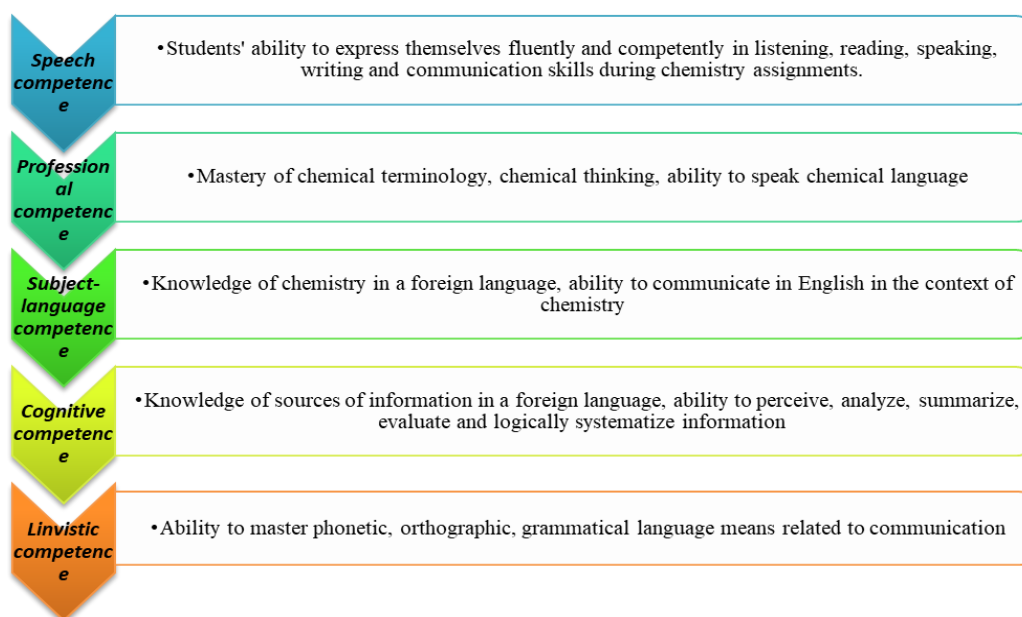

Figure -1 – components of chemistry and foreign language integration for students

The materials of the new topic were implemented in all four areas of the CLIL method: the content of the topic was clearly explained, communication was developed by finding an answer to a task in consultation with the group in English, and cognitive skills were enhanced by completing tasks in English. Also in the culture lesson, students evaluated each other’s actions.

Table 1-Terms Used in the Glossary

The sequence of effective use of methods and techniques of CLIL technology is disclosed by the methodology in topic “A”. The methods used in the experiment included a glossary, a “story map” game, a test and identification using the interactive application “LEARNINGGAPPS”.

In order to develop communication skills, CLIL elements were used. In the course of combining linguistic and subject features, the glossary was developed in three languages (Table-1).

In accordance with the subject skills, the “Story map” method was chosen. Students, divided into 3 groups, actively discuss and answer a given question on the topic. Through this method, students’ language skills related to pronunciation and listening are developed. Students are given pictures with English and Kazakh dictionaries on the map (Fig. 2)

Figure -2 – assignment on the topic “Chemical elements in the human body” using the “Story map” method.

In the educational aspect, solutions are offered, accepted by the respective learners as correct, and work with a bilingual text. Students are offered terms in Kazakh and English. Words and definitions are compared with each other (Figure 3)

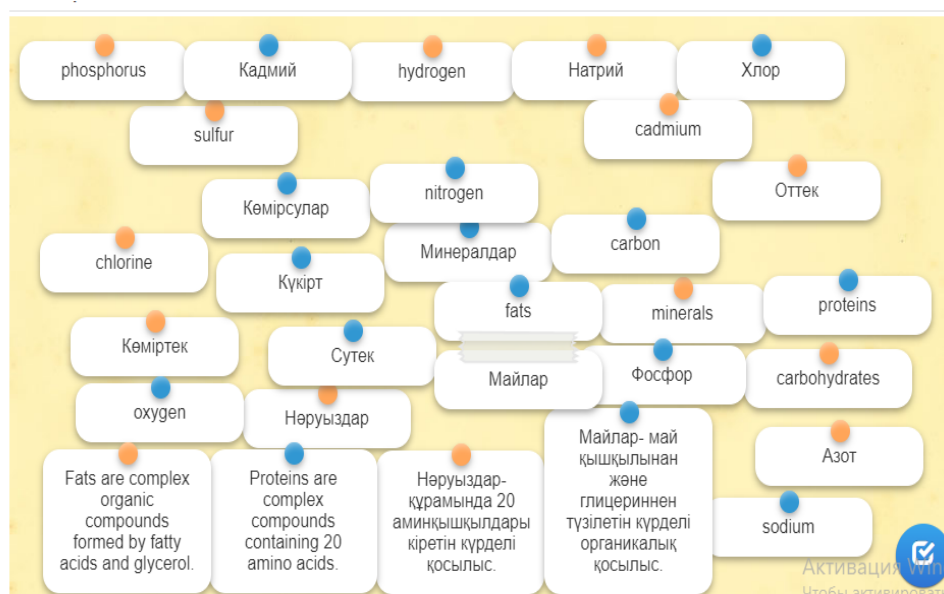

Figure -3 – setting up an identification game in the LEARNING APPS interactive application

The methodology for exploring the topics addressed in the study was conducted in the sequence of the four strands of the CLIL method.

Research results and analysis

The respondents' answers were carefully analyzed and assigned to group 2. The results of the pre-test are summarized in Table 2. The pre-test of chemistry knowledge test consisted of 20 questions. The results of the knowledge test were divided into three levels:

Since the levels of chemistry knowledge were calculated in advance, the control and experimental groups were randomly selected. Group A was taken as the experimental group and group B was taken as the control group. The results were low due to the low level of students' understanding of the subject in English due to the fact that the tests obtained were in English.

Table 2 – results of control and experimental groups on pre-testing

Group	Student's number				General education level (%)
	Number of participants	Low level (0-9 points)	Middle level (10-15 points)	High level (16-20 points)	
"A" group	12	5	6	1	67,2%
"B" group	12	4	6	2	69,2%

The competency index of the criteria for evaluating the effectiveness of integrated chemistry exercises with foreign language to analyze the experiment results based on the mentioned components is presented in Figure 1. If we consider the results for the five competencies considered to determine the didactic possibilities of the technology under study, we can see that before the practical exercise, the experiment did not differ significantly from the group and control ones.

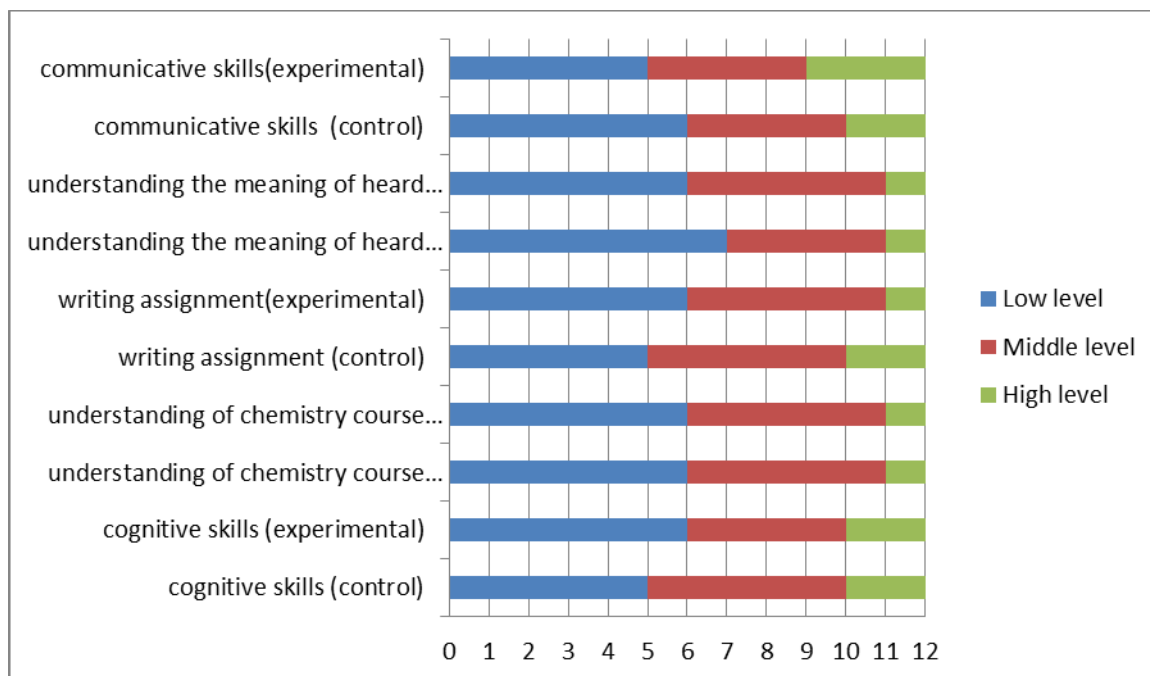

Diagram-1 – indicator of the Control and experimental group's proficiency in the subject of pre-experimental chemistry in a foreign language

If we compare the didactic possibilities of CLIL technology as a result of the practical lessons, we can see in Figure 2 that the result of the experimental group has improved significantly. If we first look at the changes that occurred in the control group:

1. One student moved from low to medium level of understanding of chemistry course content. The level of performance in the class increased by 5.3%.
2. Cognitive skills did not change.
3. Foreign language writing assignment completion rate increased by 4.2% due to 2 students moving from low to intermediate level.
4. The level of class knowledge in understanding the meaning of heard material in a foreign language increased from 54.8% to 55.8%, i.e. by 1%.
5. As far as speech is concerned, the indicator of knowledge of competence in communicative skills did not change.

The next step is to focus on the changes that occurred in the group:

1. Student proficiency in understanding chemistry course content increased by 8.8% with 3 students moving from low to intermediate level and 2 students moving from intermediate to high level.
2. Students' proficiency in cognitive skills increased by 7% with 3 students moving from low to intermediate to high level.
3. The indicator of students' competence in performing written tasks in a foreign language increased by 10%.
4. The quality of knowledge on the competence to understand the meaning of speech heard in a foreign language increased from 55.8% to 68.8%, that is, by 13%.
5. The quality of class knowledge in terms of communicative skills in speech terms increased by 9%

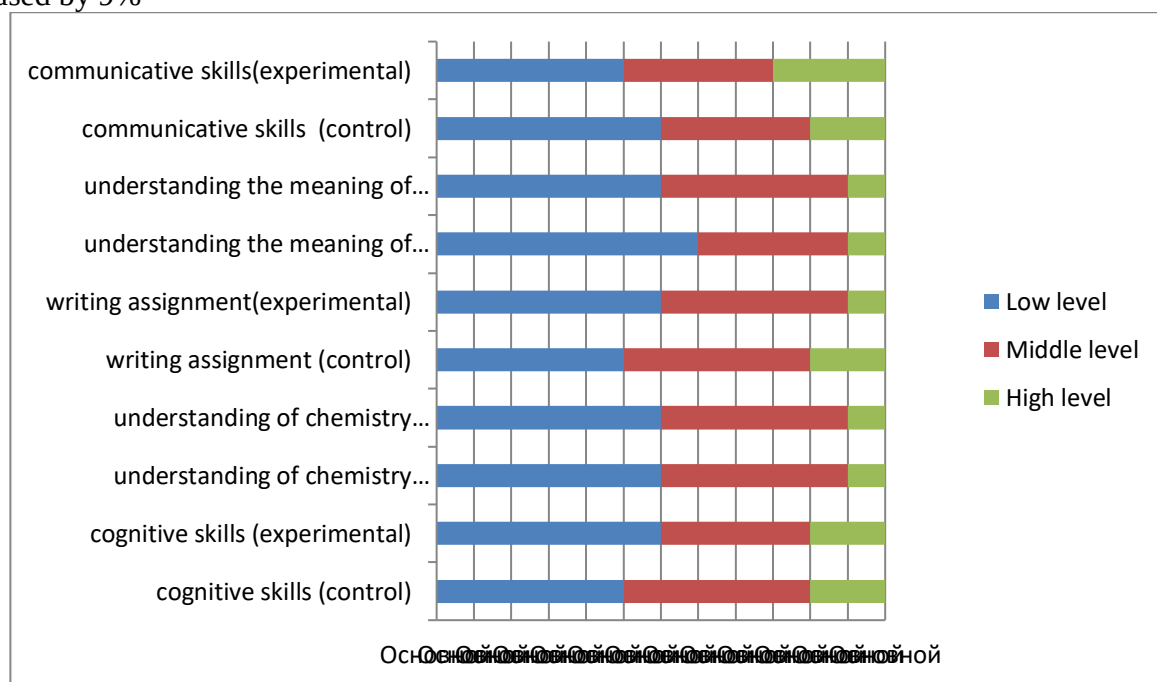

Diagram-2 – Indicator of mastering chemistry in a foreign language by the control and experimental groups before the experiment

The study resulted in a posttest to determine the quality of general education based on practical lessons conducted using Clil technology in the classroom. If we compare the results of the control group and the experimental group as a result of the test, Table 3 shows that the knowledge index of the experimental group increased. There was no significant difference in the control group compared to the baseline knowledge and the final knowledge. Experiment increased in the group by 10.8%.

Table 3 – results of the control group and experimental group on the Post-test

Group	Student's number	

	Number of participants	Low level (0-9 points)	Middle level (10-15 points)	High level (16-20 points)	General education level (%)
“A” group	12	4	7	1	67,2%
“B” group	12	2	6	4	69,2%

During the study, a methodology was developed to meet the didactic requirements related to the lesson topic. This is reflected in the article under research methods and materials on the topic “chemical elements in the human body”.

Every week, different methods developed on the basis of CLIL technology were used for practical lessons on integrated teaching of subject and language. Individual, paired, group work, practical lessons were conducted to increase the interest and desire of the class, to enter the world of global knowledge and to gain the necessary knowledge from foreign literature.

“Structure of the Mendeleev Table. Natural groups of chemical elements”. Since this is the first week of using the innovative technology, some difficulties arose during the lesson. Methods in the 4 areas of CLIL technology were chosen: glossary, Tarsia method, periphrase methods, and a test was given to find out how much knowledge you have. Students had difficulty in memorizing and using the three language definitions given in the glossary in class. The result of using intergrated technology in reading, pronunciation, writing, listening and mastering the subject was not to say good, that is, low. In order to save time for the next topic, the glossary was provided in advance for review at home to pay more attention to the communicative skills section and students’ pronunciation.

There was a lesson on ‘relative atomic mass of chemical elements’. Since the tasks of the first lesson were interesting to the students, they reviewed the glossary at home to complete the tasks quickly. He repeated the glossary and completed the following assignments. As part of the WorldWall program, quiz games were conducted. These games had theory assignments problem solving assignments. To find out the extent to which students understood the lesson using the “Pyramid discussion” method, they first answered the questions on the walls of the pyramid and recorded the lesson results in the middle cell. Each lesson had a 10 question quiz to see how proficient he or she was in the foreign language. This week’s lesson began to grow. The homework was a glossary on a new topic.

Chemical formulas. Valency. A lesson on the topic “relative molecular mass” was conducted. The methods were selected in accordance with the topic: glossary, method of “semantic map”, tasks on the program “World Wall” were given. During the lesson the motivation of students to the lessons increased. In the group, all students participated in the lesson. The results of the selected tasks on knowledge building culture, communication and cognitive skills increased with each lesson and references were given to foreign language sources that brought other information on the topic, supplementing their knowledge. Students began to form ideas about the world education system. The theme of the lesson was “LEARNING APPS” used glossary, story map method, quiz tasks, test methods. Since the topic was interesting, the lesson was controversial. The students expanded their language base and it became easier for them to form sentences in English. Compared with elementary classes, students’ performance in listening improved. Because in previous lessons, the topic was voiced at least two or three times. In this lesson, the video was only listened to once. Nevertheless, students completed almost all tasks as quickly as possible. Communication skills in groups were good. All students expressed their thoughts.

In the above-mentioned experimental group, a discussion was held, while the lesson in the control group was conducted in the traditional way. However, at the end of the lesson both groups were offered the control group increased by 1% and in the experimental group by 10.8%

Conclusion

In conclusion, it should be noted that as a result of the studied practical classes the effectiveness of the new pedagogical technology in education in combination with subject-

language and methods used for its mastering was confined, speech, professional, subject–language, linguistic, cognitive competences, the students were formed. In the course of formation of these competences, the students’ ability to adapt to the conditions of globalization and search for any data at the world level increased.

The problems of not knowing how to translate this or that word, not being able to express thoughts freely, not understanding the task essence, not being able to use time effectively when mastering chemistry in a foreign language, taken as the article purpose were solved. In solving these problems, in addition to CLIL technology, advanced teaching technologies, game technologies were used. The glossary was provided for home memorization to familiarize with the details and references of the new topic and the routines were maintained. With the help of game techniques, students’ interest in the lesson was increased and a positive classroom atmosphere was created.

Overall, based on the above data, CLIL technology in chemistry is ideal for achieving scientific literacy. This is because almost all scientific discussions in the world are conducted in English. Every person gives a presentation in English to showcase their novelty to the world. The language spoken by all nations is English. Therefore, it is important to teach the subject in English to educate students in science and increase their desire to become scientist. This article discusses how important the didactic capabilities of CLIL technology are in learning chemistry.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тіл әлемі. Үш тұғырлы тілдің болашағы жарқын. [Электронды қор] – 2017. – URL: <https://tilalemi.kz/kz/contemplation/ush-tugirli-tildin-bolashagi-jarqin.html>
2. Qazaqstan Respublikasy bilim berudi және ғылымды damytudyn 2015-2020 jyldarğa arналған memlekettik baғdarlamasy. - [State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2015-2020]. – Astana : QR BǴM, 2015. – 11 b. [Electronic resource]. – URL: <https://kzref.org/sh - tilde-bilim-berudi-damitudi-2015-2020-jildarfa-arnalfan-jol.html>
3. Gulyas A. et al. A model for CLIL in school chemistry classes: Combining the aims of CLIL and chemistry teaching //International Journal of Physics and Chemistry Education. – 2015. –Т. 7. - №. 2. – С. 75-82.
4. European Commission. “Teaching and Learning - Towards the Learning Society.” –1995. – URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/5257-commission-presents-white-paper-on-teaching-and-learning-towards-the-learning-society>
5. Coyle D. Content and language intergrated learning& Motivating Learners and teachers //Scottish languages review. – 2006. – Т. 13. - №. 5. – С. 1-18.
6. Wolff D. Bridging the gap between school and working life. Dentro de David Marsh & Dieter Wolff (Ed.) Divers Contexts – Converging goals: CLIL in Europe (pp15-25). – 2007.
7. Bonnet A., Breidbach S., Hallet W. Fremdsprachilch handeln im Sachfach: Bilinguale Lernkontexte //Englischunterricht. – 2023. – Т. 3. – С. 172-196.
8. Soltani R. CLIL: Dridging the Gap Between Language and Content. – 2023.
9. Abellán A.I. G. The role of interdisciplinarity in the design of CLIL didactic materials for primary education //EL bilingüismo a debate: actas del IV Congreso Internacional de Publicacional de Enseñanze Bilingüe en Centros Educativos. – Servicio de Publicaciones, 2017. – C.13.
10. Fazio A. et al. Task-Based Approach in ESP Teaching: A Case Study in the Field of Sports Sciences //The International Scientific Conference eLearning and Software for Education. – “Carol I” National Defence University, 2018. – Т. 3. –С. 245-252.
11. Marsh D. CLIL/Emile –The European dimension: Actions, trends and forseight potential. – University of Jyväskylä, 2002/
12. Van de Craen P. Content and language integrated learning, culture of education and learning theories //Brussels, Department of Germanic Languages. – 2006.
13. Hidalgo D. R., Ortega - Sánchez D. CLIL (content and language intergrated learning)

methodological approach in the bilingual classroom: A systematic review //International Journal of Insruction. -2023. – Т. 16. - №. 3. – С. 915-934.

14. Bonnet A. Towards an evidence base for CLIL //International CLIL Research Journal. – 2012. – Т. 1. - №. 4. - С. 65-78.

15. Aristov N. Was ist bekannt über den bilingualen Unterricht in den Naturwissenschaften (Chemie)? //Chemkon. – 2013. – Т. 20. - №4. – С. 169-174.

16. Coyle D. Supporting students in content and language integrated learning contexts: Planing for effective classrooms //Learning through a foreign language. – CILT (Centre for Information on Language Teaching and Research), 1999. – С. 46-62.

17. Григорьева К.С. и др. Педагогическая технология двуязычного обучения CLIL: учебно-методическое пособие – 2020.

18. Bakirova K., and Tuktassinova A. Биологиялық білім беру бағдарламаларында CLIL технологиясын іске асыру //Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2020. – Т. 65. - №. 4. С. 21-34.

19. Nurdillayeva R.N., Zhuman G.O. Application of the CLIL Method in the Classes of Inorganic Chemistry //Bull. Karaganda Univ. “Chem.” Ser/ - 2021. – Т. 102. – С. 96-104.

ӘОЖ 37.026.8

FTAMP: 14.25.07

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ТЕХНОЛОГИИ CLIL НА УРОКАХ ХИМИИ

Д.Д. Балтабай¹ – 2-курс магистранты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ, Қазақстан. dana.baltabay@ayu.edu.kz

К.Ж.Жусупбаева² – Н. Оңдасынов Түркістан атындағы мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. Kam1_1992@bk.ru

Б.Ж.Хасанов³ – Н. Оңдасынов Түркістан атындағы мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. kshardarbek@bk.ru

1ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0009-8230-4932>

2ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0008-7448-4083>

3ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0009-0468-030X>

Аннотация. В статье представлены результаты повышения эффективности преподавания, разработанные в рамках изучения дидактических возможностей технологии CLIL на уроках химии в школе, приведены методы и эффективные задания, используемые в 7 классе. С помощью этих методов формируются 4 навыка изучения языка: разговорный, письменный, чтение, аудирование, а также степень, в которой реализуются специальные компоненты усвоения содержания предмета "химия" на иностранном языке. В качестве объекта исследовательской работы показаны "I" и "II" подгруппы 7 "B" химико-биологического направления Туркестанской специализированной школы-интерната им. Н. Оңдасынова. Целью исследовательской работы было рассмотрение эффективности технологии интегрированного обучения. Новые инновационные технологии используются для подготовки творческого студента в соответствии с современными требованиями статьи. Именно здесь актуальна технология CLIL. Чтобы раскрыть смысл этой технологии, ее элементы были рассмотрены с разных сторон. В ходе исследования показатель знаний экспериментальной группы увеличился с 69,2% до 80% за счет прохождения предварительного и посттестового тестирования, а также изучения предмета и языка.

Организованные занятия являются полезным и эффективным показателем, поскольку создают правильное методическое руководство для изучаемой технологии.

Ключевые слова: технология CLIL, практическое занятие, интегрированное обучение, языковая компетенция, глоссарий.

ӘОЖ 37.026.8

ҒТАМР: 14.25.07

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Д.Д. Балтабай¹ – 2-курс магистранты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ, Қазақстан. dana.baltabay@ayu.edu.kz

К.Ж.Жусупбаева² – Н. Оңдасынов атындағы Түркістан мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. Kam1_1992@bk.ru

Б.Ж.Хасанов³ – Н. Оңдасынов атындағы Түркістан мамандандырылған мектеп-интернатының химия пәні мұғалімі, Түркістан қ, Қазақстан. kshardarbek@bk.ru

1ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0009-8230-4932>

2ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0008-7448-4083>

3ОРЦИД: <https://orcid.org/0009-0009-0468-030X>

Аңдатпа. Мақалада мектептегі химия сабақтарында CLIL технологиясының дидактикалық мүмкіндіктерін зерттеу аясында әзірленген оқытудың тиімділігін арттыру нәтижелері, 7-сыныпта қолданылатын әдістер мен тиімді тапсырмалар берілген. Осы әдістерді қолдана отырып, тілді үйренудің 4 дағдысы сөйлеу, жазу, оқу, тыңдау, сонымен қатар шет тіліндегі химия пәнінің мазмұнын меңгерудің арнайы құрамдары қаншалықты орындалады. Зерттеу жұмысының объектісі Ретінде Н.Оңдасынов Атындағы Түркістан мамандандырылған мектеп-интернатының химиялық-биологиялық бағытындағы 7" V "кіші тобының" I "және" II " топтары көрсетілген. Зерттеу жұмысының мақсаты интеграцияланған оқыту технологиясының тиімділігін қарастыру болды. Мақаланың заманауи талаптарына сәйкес шығармашыл студентті даярлау үшін жаңа инновациялық технологиялар қолданылуда. БҰЛ ЖЕРДЕ CLIL технологиясы өзекті болып табылады. Бұл технологияның мәнін ашу үшін оның элементтері әртүрлі қырынан қарастырылды. Зерттеу барысында эксперименттік топтың білім индексі тестілеуге дейінгі және тестілеуден кейінгі, сондай-ақ пән мен тілді меңгеру арқылы 69,2%-дан 80% - ға дейін өсті. Ұйымдастырылған сабақтар зерттелетін технологияға дұрыс әдістемелік нұсқаулық жасау арқылы пайдалы және тиімді көрсеткішті көрсетеді.

Кілт сөздер: CLIL технологиясы, практикалық сабақ, интеграцияланған оқыту, тілдік құзыреттілік, глоссарий.

ӘОЖ: 379.851(574.5)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

О.С.Жанат – магистрант, Ж.А.Тәшенев университеті, Астана қаласы,
Zhaubasov.oralbai@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанда ішкі туризмнің ел экономикасына қосқан үлесі және қай аймақтарда қандай туристік нысандарға баса назар аудару, дамыту мәселелері сөз етіледі. Туризмді дамыту – болашаққа салынған инвестиция екендігі. Қазіргі таңда

Қазақстанда жергілікті туристік ортаның имиджін қалыптастыру және тартымдылығын арттыру бойынша қарқынды жұмыстар жүргізіліп жатқаны қарастырылады.

Кілт сөздер: Ішкі туризм, табиғи ресурс, саяхат, инфрақұрылым, қоршаған орта.

Туризмнің қазіргі заманғы индустриясы халықаралық қызмет көрсету саудасының аса жоғары табысты және серпінді дамып келе жатқан сегменттерінің бірі болып табылады.

2019 жылы туризмнің ел экономикасына қосқан үлесі 5,6% - ды құрады, бұл ретте 2025 жылға қарай көрсеткішті 8% - ға дейін арттыру жоспарлануда. Осы мақсаттар үшін жыл сайын инвестициялық ағындардың өсуі мен ішкі және шетелдік туристердің шығыстарын жылына орта есеппен 7-8% - ға ұлғайту қажет. Қазақстанда туризмнің қалай дамып жатқандығы және ұлттық экономикаға қандай әсер беретіндігі туралы Fin Review. info ұсынған аналитикалық материалдан оқуға болады. Туристік сектордың табысы жылына 200 млрд теңгеге дейін артуы мүмкін.

Туризм әлемдік жиынтық өнімнің шамамен 10% – ын, қызметтердің әлемдік экспортының 30% – ын, әлемдік инвестициялардың 7% – ын, жұмыс орындарының 10% – ын және барлық салық түсімдерінің 5% – ын қалыптастырады. Соңғы он жыл жалғасып келе жатқан туризмнің жылдам және үздіксіз өсуін, сондай-ақ оның экономикаға және қоғамның әл-ауқатына елеулі әсерін ескере отырып, дамыған және дамушы елдер туристік саланы экономикалық басымдықтың бірі ретінде айқындайды.

Қазақстанда туризмге инвестиция салу ел тарихында рекордтық көрсеткішке – 153,7 млрд теңгеге жетті. Қазақстанда туризм саласы ұлттық ауқымда аздаған әлеуметтік-экономикалық әсермен бірқалыпты қарқынмен дамып келеді. 2019 жылы WTTC әдіснамасы бойынша ЖІӨ жалпы көлемінде туризмнің жиынтық үлесі 5,6% – ды құрады [1].

Бұл ретте үстіміздегі жылы, яғни 2025 жылға қарай туризмнің ел экономикасына үлесін 8%-ға дейін арттыру жоспарлануда. Яғни, туристік салаға инвестициялар және ішкі және шетелдік туристердің шығыстары орта есеппен жылына 7-8% – ға өсуі тиіс. Статистика көрсетіп отырғандай, саланы дамытудың ағымдағы серпіні сақталған кезде көрсеткішке озық түрде қол жеткізілетін болады.

Мәселен, соңғы он жылда өнер, ойын-сауық және демалыс саласына негізгі капиталға салынған инвестициялардың орташа жылдық өсімі 10% деңгейінде болды, ал 2019 жылдың қорытындысы бойынша инвестиция өсімі жылына 46,2% – ға жетті. Ақша түрінде 2019 жылы қаржы салу көлемі 153,7 млрд теңгені құрап, ел тарихындағы жаңа рекордтық көрсеткіш белгіленді. Бұл ретте саланы қаржыландырудағы мемлекеттің үлесі 40,2% – ды, ал меншікті капитал үлесі 46,2% – ды құрады.

Әрбір үшінші қазақстандық турист ел ішінде демалуды таңдайды. 2019 жылдың тоғыз айының қорытындысы бойынша Қазақстанның көшпелі туризмі 8,2 млн адамды құрады. 2018 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда көрсеткіш 0,1% – ға азайған. Керісінше, ішкі туризм бірден 9,8% – ға 5,1 млн адамға дейін ұлғайды. Яғни, әрбір үшінші қазақстандық турист ел ішінде демалады.

Өз кезегінде «EXPO-2017» Халықаралық көрмесін өткізгеннен кейін Қазақстанға шетелден келген туристік ағым жылына 6 млн турист шекті шекарадан асып кетті. 2019 жылдың тоғыз айында Қазақстан ға 6,4 млн шетелдік турист келді. 2018 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда көрсеткіш 5,4% – ға төмендеді, алайда соңғы бес жылда 650 мың туристке орташа жылдық мәннен жоғары қалды [2].

Негізінен Қазақстанға Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Қытай, Германия, Украина, Түркия, Тәжікстан, Түрікменстан, Үндістан азаматтары келеді.

Туристер Қазақстанда баспана үшін 92,1 млрд теңге жұмсады. Қазақстанда 3,6 мың туристерді орналастыру орындары жұмыс істейді, олар қонақ үйлер (2,1 мың бірлік), шағын үйлер мен пәтерлер (1,1 мың), балалар лагерлері (120), мамандандырылған демалыс үйлері (84), туристік базалар (53) және басқа да тұру түрлері түрінде ұсынылған. Барлық

орналастыру орындарының жартысы Шығыс Қазақстан (567 бірлік), Алматы (540), Ақмола (407) облыстары мен Алматы қаласында (341) шоғырланған.

2019 жылдың тоғыз айының қорытындысы бойынша орналастыру орындарының қызметін 4,9 млн турист пайдаланды. Бұл ретте туристердің 60%-ға жуығы Алматы қаласында (984,7 мың адам), Алматы облысында (733,7 мың), Нұр-Сұлтан қаласында (654,1 мың) және Шығыс Қазақстан облысында (484,8 мың) тоқтады. Оларға тұру бойынша көрсетілген қызметтер көлемі 92,1 млрд теңгеге жетті. 2018 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда көрсеткіш 16,6% – ға артты.

Орналастыру орындарының орташа жылдық толтырылуы соңғы бес жылда іс жүзінде өзгермеген және 22% – дан 25% – ға дейін құрайды. Бұл ретте туристердің тұратын орындарының саны жыл сайын 12,5% қарқындықпен өсуде. Яғни статистика елдегі өңірлік туризмнің қарқынды дамуын көрсетеді [16].

Алайда, орналастыру орындарының толтырылуының сақталу себебі басқа, атап айтқанда туристік ағынға сәйкес олардың біркелкі бөлінбеуі болып табылады. Мәселен, тұратын жерінің саны жағынан көшбасшы Шығыс Қазақстан облысының курорттық аймақтарында 2019 жылдың тоғыз айында әрбір орналастыру объектісі орта есеппен 855 адамға қызмет көрсетті.

Ақмола облысында осыған ұқсас, 1 орналастыру нысанына 762 адамға қызмет көрсетілді. Өз кезегінде, 208 тұратын жері шоғырланған Нұр-Сұлтан қаласында әрбір объектімен орта есеппен 3,1 мың адамға қызмет көрсетілген. Ал Алматы қаласында-2,9 мың адамға, Маңғыстау облысында – 2 мың адамға, Атырау облысында-1,9 мың адамға осындай қызметтер көрсетілді. Нәтижесінде бұл орналастыру объектілерінің тозуының өсуіне, өңірлерде бәсекелестіктің төмендеуіне және сервис сапасының нашарлауына әкеп соғады.

Қазақстанда ішкі туризмді дамыту: туризмге инвестиция құю – болашаққа жасалатын жұмыс.

Қазақстанның туризм саласы ешбір шет елдерден кем емес. Ерте ғасырлық қоныстар мен орта ғасырлық қалалар, көрікті жерлер мен таңғажайып мекендер – Қазақстан туризмінің күретамамыры. Ішкі туризмнің әлеуеті қандай, қалай дамыту керек деген сұрақтар төңірегінде «Отырар» мемлекеттік археологиялық музей-қорығының директоры Жангелді Махашовтың ойы:

«Қазақстан туризмін дамытудың 2023 жылғы тұжырымдамасында ішкі туризмді дамыту мен ұлттық қорықтарды дамытуға біршама жоба-жоспарлар енгізілген. Қазіргі күні әлемде туризм саласы арқылы мемлекеттің табысын молайтып, дамудың даңғыл жолына түскен елдер жетерлік. Еліміз де әлемдік замана көшінен қалмай, туризмді дамытуға бағытталған көптеген жұмыстар атқаруда.

Мәселен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысына сәйкес Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекітілген. Бағдарламада туристік саланы дамытудың тетіктері жан-жақты қаралған [3].

Бағдарламада ішкі туризм мен ұлттық қорықтар жұмысын дамыту бойынша 2023 жылы көлік инфрақұрылымын дамытуды, автомобиль қатынасы мен тұрақты қалалық көліктің қолжетімділігін, әуе және теміржол қатынасын дамытуды, шекаралық өткізу пункттерінің инфрақұрылымын, сумен жабдықтауды және су бұруды қоса алғанда, елдің туристік дестинацияларын кешенді дамыту мен абаттандыру, туристік инфрақұрылымды дамыту, Қазақстанның табиғи, тарихи-мәдени, этностық әртүрлілігі мен гастрономиясының ерекшеліктерін ескере отырып, туристік дестинациялардың айналасында сапалы және тең түпнұсқалы туристік өнімдерді жасау, сондай-ақ елдің киелі объектілерінің «киелі география» мәдени-географиялық картасын әзірлеу жоспарланған.

Бағдарламада ішкі туризмді дамыту мен ұлттық қорықтарды да дамыту назардан тыс қалмаған. Ішкі туризмді дамытудың бір саласы бойынша еліміздегі автомобиль жолдарын салу, темір, әуе жолдары бағыттары ашу көзделген.

Ағымдағы уақытта еліміздің түкпір түкпірінде автомобиль жолдары салынуда. Мәселен, Отырар музей-қорығы орналасқан аймаққа жету үшін Шәуілдір-Түркістан бағыты бойынша төрт жолақты (бір бағытқа екі жолақ) автомобиль жолының құрылысы басталды. Жол салу жұмысы аяқталғаннан кейін Отырар музей-қорығына келетін туристердің санын артуына септігін тигізеді. Сонымен қатар Отырар музей-қорығы орналасқан аймаққа жету үшін Шымкент және Түркістан қалаларына тікелей келуге мүмкіндік беретін әуе бағыттары ашылуда.

Бағдарламада музей-қорықтарға келетін туристердің санын арттыру үшін интернет желілерінде ақпараттарды орналастыру, музей-қорықтардың ғимараттарына күрделі жөндеу жүргізу, қызметкерлердің біліктілігін арттыру және т.б. іс-шараларды атқару нақтыланған.

Туризмді дамыту — болашаққа инвестиция салу деп айтылды. Қай аймақтарда қандай туристік нысандарға баса назар аударып, дамыту керек десек. Туризмді дамыту — болашаққа салынған инвестиция екенін сусыған құмның үстінде отырған араб елдері де дәлелдеді.

Ал елімізге келер болсақ, экономикамызды әртараптандыру, шикізаттық экономикадан арылатын кез келгенін мемлекет басшысы да атап өткен болатын. Еліміздің қай аймағы болмасын туристер үшін өзіндік болмысымен, табиғатымен, тарихымен ерекшеленеді. Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі, Яғни, Ұлы Жібек жолы бойындағы тарихи-мәдени орындардың туристік әлеуетін арттыруға үлкен инвестиция салынса қаншама жұмыс орындары ашылар еді. Сонымен қатар еліміздегі тарихи-мәдени мұраны сақтау, зерттеу, көпшілікке насихаттау мәселесі де шешілер еді.

Қазақстанның қай аймағы болмасын туристік тұрғыдан әлеуеті жоғары. Бір ғана Отырар аймағын алар болсақ өзіндік табиғатымен, тарихи-мәдени орындарымен тартымдылығы жоғары өлке [4].

Бір ғана Арыстанбаб кесенесіне жылына 350 мыңнан астам адам келеді. Осы көрсеткіш 1 миллионға жетсе, бізге сервистік қызмет түрлерін көрсететін қаншама жұмыс орындары қажет болады. Бұл дегеніміз – Арыстанбаб кесенесіне бір күнде 3 мыңнан астам адам келсе оларға жатын орынға, ішкер ас пен сусынға, кәдесый өнімдері мен қолөнер бұйымдарына сұраныс артады. Осындай сұраныс пайда болған жерде қызмет көрсету саласының дамуына серпін береді. Сонымен қатар Отырар өлкесінде агротуризмді, селфитуризмді, балалар мен жасөсірімдер туризмін, су туризмін, жаяу туризмді, гастрономиялық туризмді дамытуға мүмкіндік мол. Өлкеде осы аталған туризм салаларын дамытуды қолға алып, мемлекеттік деңгейде көңіл бөлінсе үлкен жетістіктерге жетер еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.weforum.org/publications/travel-tourism-development-index-2024/>
2. <https://adyrna.kz/post/188797>
3. Ішкі туризмді дамытудың жобасы әзірленді / «Егемен Қазақстан» газеті, 2 наурыз, 2022 жыл.
4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. Бас редактор Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. ISBN 5-89800-123-9
5. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросы мәліметтері. — www.stat.gov.kz
6. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. — Алматы: Білім, 1997.
7. Дүйсен Г., Аубакирова Қ. Қазақстандағы туризм индустриясының дамуы. — Алматы: Экономика, 2019.
8. Әлмағамбетова Қ. Туризм және қонақжайлылық индустриясы. — Алматы: Қазақ университеті, 2020.
9. Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі. Туризмді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы.

10. Сатыбалдин С. Экономиканы әртараптандыру және туризм. — Астана: Экономика, 2018.

11. Б. Кәрібозов. Аймақтық туризмнің әлеуеті және экономикаға әсері. // «Қоғам және Дәуір» журналы, №2, 2022.

ВКЛАД ТУРИЗМА В ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ В КАЗАХСТАНЕ

О. С. Жанат – магистрант, университет

Ж. А. Ташенева, г. Астана, Zhaubasov.oralbai@mail.ru

Аннотация. В статье будут затронуты вопросы вклада внутреннего туризма в экономику страны в Казахстане и акцентирования внимания на каких туристических объектах в каких регионах. Что развитие туризма-это инвестиции в будущее. В настоящее время в Казахстане ведется интенсивная работа по формированию имиджа и повышению привлекательности местной туристской среды.

Ключевые слова: внутренний туризм, природный ресурс, путешествия, инфраструктура, окружающая среда.

CONTRIBUTION OF TOURISM IN KAZAKHSTAN TO THE COUNTRY'S ECONOMY

O. S. Zhanat – b master's student, zh. a. Tashenev University, Astana,

Zhaubasov.oralbai@mail.ru

Abstract. The article discusses the contribution of domestic tourism in Kazakhstan to the country's economy and the development of which tourist facilities to focus on in which regions. The fact is that the development of tourism is an investment in the future. It should be noted that at present, intensive work is being carried out in Kazakhstan to create an image and increase the attractiveness of the local tourist environment.

Key words: domestic tourism, natural resource, travel, infrastructure, environment.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ОРГАНИЗАЦИЮ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СТРОИТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Михайлина И.Н.

Магистр., старший преподаватель
Учреждение «EsilUnuversity» г.Астана

Оралбекова Ж.К.

Магистр., старший преподаватель
Учреждение «EsilUnuversity» г.Астана

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние цифровизации на организацию бухгалтерского учета в строительных компаниях Республики Казахстан. Исследуются современные цифровые технологии, их внедрение в учетные процессы, а также влияние на точность, оперативность и эффективность учета. Анализируются законодательные и нормативные аспекты цифровой трансформации бухгалтерского учета в строительной отрасли.

Ключевые слова: бухгалтер, эффективность, учетные процессы, трансформация, финансы, документооборот

В условиях стремительного развития цифровых технологий, динамики глобализации и экономической интеграции, модернизация бухгалтерского учета становится одной из ключевых задач для строительных компаний Республики Казахстан. В последние годы наблюдается активное внедрение информационных систем, цифровых платформ и автоматизированных решений, что позволяет не только ускорить и оптимизировать учетные процессы, но и обеспечить высокую прозрачность финансовых операций.

Цифровая трансформация способствует снижению операционных затрат, минимизации ошибок, характерных для ручного ввода данных, и повышению оперативности принятия управленческих решений. Особое внимание уделяется переходу от традиционных методов ведения бухгалтерского учета к современным цифровым решениям, таким как облачные сервисы, программное обеспечение на базе искусственного интеллекта, системы электронного документооборота и блокчейн-технологии. Эти технологии играют важную роль в упрощении документооборота, автоматизации расчетов, интеграции с налоговыми органами и обеспечения безопасности данных. Кроме того, государственная поддержка цифровизации и адаптация нормативно-правовой базы способствуют созданию благоприятных условий для развития цифровых инструментов в бухгалтерском учете.

В строительной отрасли, где учет предполагает работу с большими объемами данных, множественными участниками проектов и длительными сроками реализации, применение цифровых технологий имеет особую значимость. Оно не только улучшает контроль за финансовыми потоками, но и способствует повышению эффективности управления проектами, сокращению времени на обработку данных и улучшению качества отчетности. Реальные данные, подтверждающие положительное влияние цифровизации, свидетельствуют о том, что компании, внедряющие современные цифровые решения, демонстрируют более высокие показатели эффективности и конкурентоспособности.

Таким образом, исследование влияния цифровизации на организацию бухгалтерского учета в строительных компаниях Республики Казахстан представляет собой важный вклад в понимание тенденций современной экономики и позволяет оценить перспективы дальнейшей цифровой трансформации отрасли.

Основные аспекты цифровизации бухгалтерского учета в строительных компаниях

1. Автоматизация учета

Современные программные решения, такие как 1С: Бухгалтерия, SAP, Oracle, позволяют автоматизировать учет финансовых и материальных потоков, сокращая риск ошибок и повышая точность отчетности. Внедрение облачных технологий обеспечивает доступ к данным в режиме реального времени, улучшая контроль и координацию между различными подразделениями компании.

2. Использование блокчейн-технологий

Блокчейн обеспечивает защиту данных от подделки, прозрачность финансовых операций и контроль за выполнением контрактов. В строительной сфере это особенно важно для учета сметных расходов, контроля сроков выполнения работ и расчетов с подрядчиками. Применение этой технологии повышает уровень доверия между участниками процесса и снижает риск мошенничества.

3. Применение искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения

ИИ и машинное обучение позволяют автоматизировать обработку больших объемов данных, прогнозировать финансовые показатели и выявлять аномалии в учетных записях. Эти технологии способствуют оптимизации управленческих решений, снижению операционных рисков и повышению эффективности налогового контроля, что является особенно важным в условиях жесткой конкуренции на рынке.

4. Электронный документооборот

Внедрение систем электронного документооборота (ЭДО) позволяет существенно сократить бумажный документооборот, ускорить процессы согласования и подписания бухгалтерской документации, а также упростить взаимодействие с налоговыми органами.

Это снижает время на обработку документов и минимизирует вероятность ошибок, связанных с ручным вводом данных.

5. Интеграция облачных решений и мобильный доступ

Облачные сервисы способствуют не только хранению данных, но и их быстрому обмену между участниками проектов в режиме онлайн. Использование мобильных приложений обеспечивает возможность доступа к учетной информации из любой точки, что особенно важно для компаний, реализующих проекты в удаленных регионах.

6. Управление большими данными и аналитика

Современные аналитические инструменты позволяют эффективно обрабатывать и анализировать большие объемы данных. Благодаря этому можно получать своевременные и точные финансовые отчеты, выявлять тенденции и прогнозировать будущие финансовые потоки. Это способствует принятию обоснованных управленческих решений и оптимизации бизнес-процессов.

7. Кибербезопасность и защита данных

Цифровизация требует усиленного внимания к вопросам кибербезопасности. Внедрение систем защиты данных, шифрования и регулярных аудитов позволяет минимизировать угрозы утечки информации и кибератак. Это критически важно для сохранения конфиденциальности финансовых данных и поддержания доверия партнеров и клиентов.

Эти дополнения демонстрируют, что цифровизация бухгалтерского учета в строительных компаниях — это многоуровневый процесс, охватывающий как технические аспекты, так и организационные изменения. Комплексное внедрение указанных технологий позволяет обеспечить высокую точность, оперативность и надежность учета, что является ключевым фактором конкурентоспособности компаний в современной экономике.

Влияние цифровизации на налоговый учет

Внедрение цифровых технологий существенно меняет подходы к формированию и контролю налоговой отчетности. Основные направления влияния цифровизации на налоговый учет включают:

- Автоматизация формирования налоговой отчетности. Использование специализированных программных продуктов позволяет автоматизировать процесс подготовки налоговых деклараций, минимизируя ошибки, связанные с ручным вводом данных. Это способствует своевременной подаче отчетности и сокращает временные затраты на выполнение налоговых обязательств.

- Интеграция с государственными системами. Развитие системы электронных счетов-фактур (ЭСФ) и других цифровых платформ позволяет строительным компаниям обмениваться данными с налоговыми органами в режиме реального времени. Такая интеграция повышает прозрачность учета и снижает вероятность возникновения конфликтных ситуаций при налоговых проверках.

- Повышение налоговой дисциплины. Цифровые инструменты позволяют вести постоянный мониторинг финансовых операций, что помогает своевременно обнаруживать отклонения и ошибки в расчетах. Это, в свою очередь, способствует снижению рисков налоговых штрафов и санкций.

- Прогнозирование и аналитика. Современные аналитические инструменты на основе ИИ и машинного обучения позволяют прогнозировать налоговые обязательства на основе исторических данных и текущих финансовых потоков. Это дает возможность заблаговременно корректировать финансовую стратегию и оптимизировать налоговую нагрузку.

Статистические данные

На основе данных, предоставленных Казахстанской ассоциацией строительных компаний и аналитическими центрами цифровой трансформации экономики за 2025 год, можно выделить следующие ключевые показатели:

- **Уровень автоматизации:** Согласно отчету, 73% строительных компаний уже внедрили автоматизированные системы бухгалтерского учета, что позволило сократить время обработки финансовых данных в среднем на 30% по сравнению с предыдущим годом.

- **Эффективность электронного документооборота:** Внедрение систем ЭДО позволило снизить количество ошибок в бухгалтерских расчетах на 25%, что положительно сказалось на финансовой прозрачности компаний.

- **Сокращение затрат:** Более 60% компаний сообщили о снижении затрат, связанных с ручной обработкой данных, в среднем на 18%. Это связано с уменьшением затрат на бумагу, архивное хранение и человеческие ресурсы.

- **Налоговый контроль:** Благодаря интеграции цифровых систем с налоговыми органами, число налоговых проверок снизилось на 15%, что свидетельствует о повышении доверия и прозрачности бухгалтерского учета.

В заключении необходимо отметить что цифровизация в организации и оптимизации системы учета это актуальное и перспективное направление в развитии учета. В статье рассмотрены перспективы этого направления для строительных организаций, но это имеет существенную значимость и для других отраслей народного хозяйства.

Список использованных источников:

1. Ким А.Н., "Особенности бухгалтерского учета в строительной отрасли: теоретические аспекты и практика", журнал "Бухгалтерский учет и налогообложение", №5, 2023.- с. 56-63

2. Жумабеков К.Т., "Цифровизация учета в строительных компаниях Казахстана: вызовы и перспективы", издательство "Наука Казахстана", Алматы, 2022. - 301 с.

3. Smith J., "Digital Transformation in the Construction Industry", Wiley, 2021.- 109 с.

4. "Программа 'Цифровой Казахстан': аналитический отчет о внедрении цифровых технологий в строительстве", Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК, 2023.- 503 с.

5. Баймагамбетов А.С., "Влияние цифровизации на управление проектами в строительстве", журнал "Современные технологии в строительстве", №2, 2024.- с. 98-100

6. "Интеграция BIM и ERP-систем в строительной отрасли Казахстана: практика и перспективы", научная конференция "Цифровизация экономики", Нур-Султан, 2022.- 401 с.

7. "Государственная программа 'Цифровой Казахстан' – стратегия и результаты", официальный сайт Правительства РК.// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>

8. Оразова Л.Р., "Учет и контроль затрат в строительных компаниях Казахстана: роль автоматизации", издательство "Экономика и финансы", 2021.- 601 с.

ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫС КОМПАНИЯЛАРЫНДА БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ӘСЕРІ

Михайлина И.Н.

Магистр., аға оқытушы
Астана қ. "EsilUnuversity" мекемесі

Оралбекова Ж. К.

Магистр., аға оқытушы
Астана қ. "EsilUnuversity" мекемесі

Аңдатпа. Бұл мақалада цифрландырудың Қазақстан Республикасының құрылыс компанияларында бухгалтерлік есепті ұйымдастыруға әсері қарастырылады. Заманауи

цифрлық технологиялар, оларды есепке алу процестеріне енгізу, сондай-ақ есепке алудың дәлдігіне, жеделдігіне және тиімділігіне әсері зерттеледі. Құрылыс саласындағы бухгалтерлік есепті цифрлық трансформациялаудың заңнамалық және нормативтік аспектілері талданады.

Кілт сөздер: бухгалтер, тиімділік, есеп процестері, трансформация, қаржы, құжат айналымы

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN CONSTRUCTION COMPANIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Mikhaylina I.N.

Master's degree, senior lecturer
"EsilUnuversity" institution, Astana

Oralbekova J.K.

Master's degree, Senior Lecturer
"EsilUnuversity" institution, Astana

Abstract. This article examines the impact of digitalization on the organization of accounting in construction companies in the Republic of Kazakhstan. The article examines modern digital technologies, their implementation in accounting processes, as well as their impact on the accuracy, efficiency and effectiveness of accounting. The article analyzes the legislative and regulatory aspects of the digital transformation of accounting in the construction industry.

Key words: accountant, efficiency, accounting processes, transformation, finance, document management

ӨОЖ 551.482

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР ЖҮЙЕСІНДЕ ОРТА АЗИЯДАҒЫ СУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ РЕТТЕУ ТЕТІКТЕРІНІҢ ІС ЖҮЗІНДЕ ТАЛДАНУЫ

Ж. Ахметова

М. Әуезов атындағы ОҚУ магистранты, Шымкент, Қазақстан

Е.Т. Бекбосынов*

М. Әуезов атындағы ОҚУ доценті, Ph.D, Шымкент, Қазақстан

*Корреспонденция үшін автор: ermek_lawer@mail.ru

Андатпа. Мақалада авторлар Орта Азия елдерінің арасында туындап күрделенген трансшекаралық су мәселелерін дипломаттық реттеу тетіктерін халықаралық ұйымдар жүйесі арқылы талдау жасай келе, олардың себептік-факторлық негіздерін анықтауға талпынады. Зерттеушілер трансшекаралық су арналарын және халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану бойынша Конвенцияны жүзеге асыру талданған 3-ші баяндамаға жеке саралау жүргізу нәтижесінде, Қазақстан мен Өзбекстан екіжақты ынтымақтастық шараларын іске асыруға құмбыл ниетте екендігін, сондай-ақ Қырғызстан мен Тәжікстан арасындағы су мәселелері бойынша өзара қатынасы әлі толықтай шешілмей тұрғандығын жазған. Бұл ретте авторлар егер екіжақты дипломатиялық реттеу тетіктері нәтиже бермейтін болса, онда көпжақты дипломатиялық форматта алдын ала нақты келіссөз

ұйымдастыру керектігін ұсыныс етеді. Екі ел арасындағы мәселе түйіні шешілетін болса, онда Орта Азиядағы сол 4 елдің арасындағы су мәселелерді көпжақты форматтағы ынтымақтастықтың бастапқы кезеңі туындайды. Сол себепті көпжақты форматтағы халықаралық конференция негізінде жүргізілгені абзал. Себебі, бұл формат тараптарды қанағаттандырады. Осы ретте БҰҰ органдарының белсенділігін құптарлық жағдай. Десек те Орта Азия елдері өз белсенділіктерін арттырғаны жөн.

Кілт сөздер: халықаралық ұйымдар жүйесі, Орта Азия, трансшекара су мәселелері, дипломатия, Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан.

Кіріспе

Орта Азия елдері өз тәуелсіздіктерін алғаннан бері трансшекаралық су мәселелері халықаралық деңгейде өзекті болып келеді. Осы ретте Сырдария мен Амудария өзендері аталған аймақ мемлекеттерінің арасындағы қатынас жүйесін реттейтін трансшекаралық объектілер болып табылады. Осы мәселе өз кезегінде аймақтық деңгейде толықтай шешілмеуде. Сондықтан қазіргі су дипломатиясы халықаралық ұйымдар арқылы сол мәселені шешу тетіктерін қарастырған абзал. Себебі, аймақ елдерінің трансшекаралық су мәселелеріне өз мүдделері тұрғысынан қарастыруда. Әзірге келісілген ортақ мүдде жоқ.

Ендеше осы тақырыпты зерделеп әрі қарай өрбітейік.

Нәтижелер және оларды талқылау

Әуелі ағылшын тілінде жазылған «Орта Азиядағы су дипломатиясын талдау» атты тиісті аналитикалық еңбегіне жүгінейік. Оның авторлары Эмма Хакала, Кэтрин Мустасилта и Мохаммед Хади. Аталған еңбектің кіріспесінде авторлар сол еңбектің Орта Азия су дипломатиясының мәселелері бойынша бастапқы аймақтық ғылыми зерттеу екенін жаза келе, оларды шешу бойынша Финляндия су дипломатиясының өзіндік үлесінің болуын қалайды [1].

Авторлар осы зерттеу жұмысын 4 тарау ішінде зерделеп жазған.

Бірінші тарау «Орта Азия аймақ ретінде» деп аталған. Онда авторлар су ресурстарына қатысты келіспеушіліктер қатты шиеленісті жағдайда болмаса да, десе де оларды қатаң бәсекелестіктің себебі ретінде қарастырылатындығы атап өткен [1].

Ал екінші тарау «Су дипломатиясы үшін жанжалдарды талдау құралы» деп аталған. Оның мазмұнында «жанжалдарды талдау арқылы профильдік негіздерін, жанжал акторлары нақты әрі ықтимал жанжалдық факторларды, сондай-ақ олардың тиісті динамикасын айқындау нәтижесінде зиян келтірмеу принципін ұстануы тиіс» делінген [1].

Келесі кезектегі үшінші тарау «Орта Азиядағы су дипломатиясының жанжалдарды талдау» делінген атауға ие болып келеді. Авторлар Орта Азия елдерін былайша қысқаша сипаттап берген.

1. Орта Азияның барлық елдері табиғи ресурстарды өндіруге тәуелді болып келеді.

2. Қазақстанның бай көмірсутегі қорлары, оны аталған аймақтың басты экономикалық державасына айналдырды.

3. Осындай көмірсутегі қорлары Түркіменстан экономикасында негізгі орынды алады.

4. Гидроэнергетика бұл аймақтағы энергияны өндірудің бір маңызды көзі ретінде басты ошақтары Қырғызстан мен Тәжікстанның аумақтарында орналасқан.

5. Өзбекстан мақтаны өндіру бойынша ол аймақтың ірі өндіруші болып табылады. Сондықтан мақтаны өндіру үшін суды көп қажет еттіреді [1].

Соңғы төртінші тарау «Талдау нәтижелері» деп аталады. Осы авторлар онда аймақ елдер арасындағы жанжалдардың жалпы аймақтық сипатта өршуі неғайбыл деп санайды. Тіпті бір-біріне екіжақты су үшін соғыс жариялаудың болуы сенімсіздеу. Алайда, біршама қақтығыстарға ұласқан жергілікті сипат алған мәселелері бар. Мысалы, жеке шекаралық қақтығыстарға су мәселелері тікелей себеп болмаса да, ол қайталанатын факторлардың бірі

ретінде жанама әсері болады. Бұдан бөлек бір-біріне ұзақ мерзімдердегі қарама қайшылықты антагонистік факторлар ретінде су мен энергия көздері болуда [1].

Демек, авторлар осы аймақтағы су дипломатиясының негізгі мәселелері ретінде экономикалық, саяси, шекаралық және өзге мәселелерді анықтаған.

Бұл арнайы талданып жатқан аналитикалық еңбектің авторларының 4-тараудағы жасаған 6-ші суретінде белгіленген жанжалды факторлар, сондай-ақ олардың негізгі динамикаларының критерийлері жіктеліп көрсетілген.

1. Бірінші деңгейдегі жеке жанжалды факторлар: шекаралық мәселелер, ұлтшылдық, авторитаризм.

2. Екінші деңгейдегі жанжалды факторлар: әлсіз басқару, коррупция, ұйымдасқан қылмыстылық, ынтымақтастықтың болмауы.

3. Бірінші деңгейдегі жеке динамикалық мәселелер: климаттың өзгеруі, авторитарлық/демократиялық даму, ұлтшылдықтың өсуі, ауылшаруашылық дамуы.

4. Екінші деңгейдегі жеке динамикалық мәселелер: миграция, геосаяси шиеленіс, діни экстремизм, энергетиканың транзиті [1, Р.97].

Авторлар келтірген мәселелер Орта Азия елдерінің барлығына тікелей қатысты деуге болмас. Әрине, біздің елге елдерде күрделі шекара мәселелері болғанымен, сол үшін соғысатындай жағдай емес екенін айтуға болады. Осы шекара мәселелері екіжақты дипломатиялық немесе арағайынды келіссөздер арқылы реттелуі тиіс.

Орта Азия елдерінде ұлтшылдық мәселелері болғанымен, қоғамға және аймаққа қауіп төндіретіндей нақты немесе ықтимал ахуал әзірге көрінбейді. Бәлкім, авторлар бірқатар ұлтшыл топтарды үлкен қауіп-қатер ретінде жеке бағалаған сияқты. Біздің пайымызша, ұлттық экстремизмнен гөрі діни сипат алған экстремизмнің нақты әрі ықтимал қатері бар.

Ал енді коррупция, ұйымдасқан қылмыстылық және өзге факторларды авторлар дұрыс бағамдап көрсеткен. Өйткені, сол жағымсыз құбылыстардың нақты орын алғанын халықаралық рейтингтер дәл айғақтап береді.

Осы ретте Орта Азия су мәселелерінің туындауына тікелей түрде ықпал еткен факторлар ретінде бірінші деңгейдегі авторитаризм, ауылшаруашылық дамуы, климаттың өзгеру, сонымен қатар сол екінші деңгейдегі әлсіз басқару, ынтымақтастықтың болмауы, энергетика транзиті тікелей және жанама негіз деп санауға болады.

Ғылыми-аналитикалық талдаудың қорытынды бөлігінде авторлар жеке тұжырымы жасаған. Олардың ойынша, Орта Азия елдерінде су мәселелеріне қатысты бірқатар факторлары болғанымен, су және пайдалану осы аймақтағы тұрақсыздың немесе қауіпсіздіктің жоқ болудың басты немесе жалғыз себебі болып табылмайды. Дегенмен де, ол аймақтағы негізгі келіспеушіліктердің бір элементі ретінде орын алды. Қырғызстан мен Тәжікстанның шекаралық мәселелері бар аудандар екі елдің және этникалық топтардың қақтығыстарын тудыруы мүмкін. Осы ретте трансшекаралық судың бас жағында және оның төмен жағындағы елдер арасында энергияға және суға қол жеткізу үшін жеке ұмытылыс жасауда. Авторлар өз кезегінде аталған аймақта трансшекаралық суды қамтамасыз ету бойынша үлкен маңызды жұмыстарды жүргізгенін, бұл ретте БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссияның аймақтағы трансшекара суына өз бағасын бергенін, нәтижесінде ондағы елдердің су қажеттіліктерін кешенді сипатта қанағаттандырудың секторалдық ұстанымы бар екенін атап жазды [1].

БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссияның құрамында 7 секторлық комитеті және Еуропалық статистиктердің конференциясы қызмет етеді.

1. Экологиялық саясат бойынша Комитет.
2. Ішкі көліктер бойынша Комитет.
3. Еуропалық статистиктердің конференциясы.
4. Тұрақты энергетика бойынша Комитет.
5. Сауда бойынша Комитет.
6. Ағаш материалдары бойынша Комитет.

7. Тұрғын үй шаруашылығы және жер пайдалану бойынша Комитет.

8. Экономикалық ынтымақтастық және интеграция Комитеті [2].

Осы тұста, Трансшекаралық су арналарын және халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану бойынша Конвенцияны жүзеге асыру бойынша 3-ші баяндамаға [3] саралау жүргізуді жөн көрдік. Себебі, аталған баяндамада Орта Азия елдеріндегі трансшекаралық су мәселелеріне қатысты ресми мәліметтер қамтылған.

Аталған баяндама мазмұны 2020-2023 жылдардағы мәселелерді қамтып өткен.

Баяндама жалпы 7 тарау және 254 беттен тұрады.

Аталмыш баяндаманың 1-ші тарауында Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде сол трансшекаралық су арналарын мониторингтеуді қарастыратындығын атап өтілген [3].

Баяндаманың Орта Азия елдері үшін маңызды тұсы, 103-108 беттердегі мәтінде қамтылған мәліметтер болып келеді.

Ендеше осы мәліметтерге талдау жасайық.

Аталмыш сол баяндамада Қазақстан мен Өзбекстан жоғарыда аталған конвенцияның тараптары екендігі, бұл ретте Қырғызстан мен Тәжікстанның ол конвенцияның тараптары емес екендігі жайлы ақпарат қамтылған [3].

Сонымен қатар баяндамада Сырдария өзенінің бойында үш су қоймасы (Токтағұл (Қырғызстан), Қайраққұм (Бахри Тожик, Тәжікстан) және Шардара (Қазақстан) орналасқандығы жөнінде мәлімет келтірілген [3].

Баяндаманың бір бөлігінде «Жалпы бассейндік ынтымақтастық қалай жұмыс жасайды?» деп сауал қойылған. Онда жазылған мәліметке сүйенсек, Қазақстан мен Өзбекстан өздері берген есептерінде аталмыш Сырдарияның өз аумақтарындағы бөліктерінде Аралды құтқару халықаралық қоры, сондай-ақ Орта Азия мемлекетаралық үйлестіру су шаруашылық комиссиясының аясында оперативті ынтымақтастық қамтылған. Бұл ынтымақтастықтың 1992 жылғы жасалған мемлекетарлық көздердегі су ресурстарын бірлесе басқару туралы келісімге негізделгені баяндалған [3].

Қазақстанның мәліметі бойынша, Арал теңізінің бассейні бойынша 4-ші бағдарлама (29.06.2021 жылы Аралды құтқару халықаралық қоры атқару комитетінің шешімімен бекітілген), тұрақты даму мүддесіндегі «Қоршаған ортаны қорғау жоспары бойынша аймақтық бағдарлама» (25.10.2019 ж. Тұрақты даму бойынша мемлекетаралық комиссия қабылдаған) бассейіндегі ынтымақтастықтың бірлескен мақсаттармен бекітілген стратегиялық құжат болып табылады [3].

Баяндаманың жалғасында Қырғызстан үкіметінің мынадай іс-әрекеттер мен ұстанымдары жайлы ақпараттар көрсетілген.

1. 2016 жылы Аралды құтқару халықаралық қорына қатысуын өзінше бір жақты негізде тоқтатты.

2. Сырдария бассейіндегі көпжақты ынтымақтастық жөнінде есепті еш бермей келеді.

3. Сырдария бассейіндегі өзіндік бөлігін (әсіресе, Қара-дария, Нарын, Шатқал өзендерінің суббассейіндерін) көпжақты оперативті келісімдердің құзыретіне түсетін міндет ретінде қарастырмайды [3].

Аталған ол баяндаманың келесі бөлігі «Екіжақты ынтымақтастық және суббассейіндік ынтымақтастықтың деңгейінде қалай жұмыс жасайды?» деп аталады. Онда Қазақстан мен Өзбекстан арасында қарастырылған мәселелер бойынша сараптау жасалған [3].

1. 2017-2019 жылдарға арналған «Қазақстан Республикасының Үкіметі және Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы экономикалық ынтымақтастық стратегиясы» атты құжатқа қол қойылған.

2. 2018 жылы Стратегияны және 1997 жылғы екіжақты үкіметаралық келісімді іске асыру үшін Сырдария өзенінің бассейндегі қоршаған ортаны және су сапасын қорғау мақсатында екіжақты жұмысшы топ құрылған.

3. Осы екіжақты жұмысшы топ 2018-2023 жылдар арасында 6 мәжіліс өткізген. Бұл ретте келесі нәтижелерге қол жеткізілген [3].

а) аталған екі ел жер үсті суларының бірлескен мониторингісі үшін су сапасының 28 параметрі және төр сынама (әр елде екеуден) алуға келіскен.

ә) сынамаларды алу жылына бірнеше мәрте жүргізіледі. Осы ретте айта жайт, деректер қолайлы деп танылған.

б) бассейн аумағының жай-күйін бірлескен бағалау өткізілген.

в) әр елдің ұлттық сарапшылары өзге елдің лабораторияларына барып қайтқан болатын.

г) экстремалды (яғни шұғыл) жағдайда хабарлама беру тетіктері өзара келісілген [3].

Ерекше айтар жайт, сол жұмысшы топтың 2023 жылы 6-ші мәжілісіне алғашқы рет Қырғызстан мен Тәжікстан өкілдері бақылаушылар ретінде жеке қатысқан [3].

Талқыланып жатқан баяндаманың әрі қарай жалғасында екі елдің өзара ынтымақтастығының нәтижесінде, екі елге ортақ болған Ташкентке дейінгі трансшекаралық сулы горизонтты белгіленгендігі жайлы хабарланған. Ондағы жер асты суларының жинақталып тікелей артылуына байланысты олардың сарқылуы болуда. Жер асты суларының сапасының ықтималды нашарлауы елеулі мәселе болып табылады. Осыған орай, 2013 жылы ЮНЕСКО ұйымы «Трансшекаралық сулы горизонттардағы жер асты су ресурстарын басқару» атты жобасының қолдауымен басталған еді. Аталған жобаның 3-ші кезеңінде (2019-2022 жж.) сулы горизонттың бірлескен математикалық имитациялық моделі жасалды. Оны алдағы кезде басқару үшін пайдаланылады [3].

Ал 2022 жылдың соңында ҚР Экология, геология, табиғи ресурстар министрлігінің геология комитеті мен ӨР Геология және табиғи ресурстар бойынша мемлекеттік комитеті жоғарыда аталған сулы горизонтты қорғау және тұрақты пайдалану жөніндегі Жол карта нақты әзірленді. Оны жасаушы жұмысшы топ 2016 жылдан бері еңбек етіп келеді. Осы орайда, ол топтың 8-ші мәжілісінде (2023ж.) трансшекаралық сулар бойынша екіжақты келісімнің жобасы талқыланған болатын [3].

Жеке талданып жатқан баяндаманың келесі тұсында, Қырғызстан мен Өзбекстан арасындағы трансшекаралық су мәселелері бойынша халықаралық қатынастары қарастырылған.

1. Екі елдің арасындағы трансшекаралық су мәселелері бойынша Кеңес үкіметі кезінде тиісті хаттамалармен реттеліп келген. Алайда, ол кезде суды бөлу тетіктері шектелген болатын [3].

2. Қырғызстан аталған хаттамалардың күші сақталып тұрғанын, ендігі ретте 2022 жылы ол екі елдің құзыретті мемлекеттік органдарының арасында жаңа келісімге қол қойылатындығы хабарланған [3].

3. Аталмыш екі елдің үкіметтері Кемпірабад (Андижан) су қоймасын су ресурстарын бірлескен түрде басқару жөнінде келісімге қол қойылған. Оның өзге екіжақты шартпен өзара байланысы бар. Өйткені, сол шартқа сәйкес су қоймасы аумағымен Өзбекстан берілген, ал оның орнына бірқатар жайылым жерлері Қырғызстанға өтемақы ретінде тапсырылған. Келісімге сай Өзбек елі су қоймасының белгіленген сол бір су деңгейін ұстауды және Қырғыз елінің азаматтарына су қоймасындағы суға қол жетімді етуге, сондай-ақ оны нақты қолдануды қамтамасыз етуге міндетті. Бұл ретте аталған сол келісімге сәйкес екіжақты бірлескен комиссия құрылған [3].

4. Бұдан бөлек, екі елдің үкіметтерінің 2017 жылы жасалған келісімге сай Жалалабад облысының (Қырғызстан) Ала-Бука ауданындағы орналасқан Орто-Токос (Касансай) су қоймасын мемлекетаралық түрде пайдаланады.

5. Аталған су қоймасы Қырғызстанда болғандықтан, оның қауіпсіздігін және екі елдің келісілген суды бөлу квотасы бойынша су жіберуге міндетті. Өз кезегінде Өзбекстан техникалық қызмет көрсеткені және пропорционалды көлемде алынған эксплуатациялық жұмыс үшін қаржыландыру міндетті. Бұл жұмысты бақылау үшін екжақты арнайы комиссия құрылған [3].

Баяндаманың келесі жерінде Тәжікстан мен Өзбекстан арасындағы сол трансшекаралық су мәселелері бойынша қарым қатынастары жайлы ақпарат қамтылған.

1. Орта Азиядағы тиісті трансшекаралық өзендерінің су ресурстарын интегралды түрде басқару бойынша екі елдің жұмысшы тобы 2018 жылдан бері өз қызметін жалғастырып келеді [3].

2. 2018-2023 жылдар аралығында 5 мәжіліс өткізілген.

3. Екі елдің 2018 жылғы Фархат бөгетінің функционалдық қызметін қамтамасыз бойынша ынтымақтастық жөніндегі келісімге сәйкес сол бөгетте өзбек мамандарының қызмет көрсету мүмкіндіктері қарастырылған.

4. Солтүстік Ферғана каналы және Үлкен Ферғана каналындағы судың шығынын өлшеу үшін заманауи гидропосттарды орнату қазіргі елеулі түрде айтылатын жетістік болып табылады [3].

5. Тәжікстан аумағында орналасқан су тораптарын дамыту мақсатында ынтымақтастық бойынша Швейцариялық агенттік қолдау көрсеткен.

6. Сол су тораптары 2024 жылдың ақпан айында екі елдің министрлері тарапынан салтанатты түрде ашылды [3].

Осы баяндаманың келесі бөлігінде Қырғызстан мен Тәжікстан қарым қатынасы баяндалған.

Қырғызстан мен Тәжікстанның (сонымен бірге Өзбекстанның) ортақ болған «Исфара» және «Хожа Бакирган» атты өзендері Сырдария бассейіне тиесілі болып келеді. Аталған өзендердегі су ресурстарын бөлу мәселелері сонау совет үкіметі кезінде қабылданған хаттамалармен реттеледі. 2007-2015 жылдар аралығында трансшекаралық суларға қатысты екіжақты келісімдерді әзірлеу бойынша жұмыстар жүргізілген болатын. Алайда, аталған келісімнің жобасына қол қойылмаған [3].

Баяндаманың келесі жерінде Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан елдері арасындағы қарым қатынас жайлы сипатталып жазылған.

1. 2023 жылдың қаңтар айында сол үш елдің энергетика министрлері Нарын өзеніндегі (Қырғызстан) Қамбарата-1 ГЭС бөгетін құрылыс бойынша жол картасы жобасына қол қойды.

2. Одан кейін министрлер 2024 жылдың маусым айында барлық үш мемлекеттің қатысуымен жобаны басқару үшін акционерлік компанияны құруды қарастыратын, ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды.

3. Сонымен бірге осы келісім қатысушы мемлекеттер саны белгіленген өндірілген электроэнергияны сатып алу кепілдемесін қарастырады [3].

Аталған баяндаманың келесі бөлімі «2020-2023 жылдардың арасында қандай жетістіктер болды?» деп аталған [3].

Трансшекаралық су ресурстарына қатысты негізгі жетістіктері ретінде мына фактілерді атауға болады [3].

1. Сонау 2022 жылдың соңында Қырғызстан мен Өзбекстан арасында Сырдарияның бірнеше салаларына қатысты трансшекаралық су ресурстары туралы екіжақты келісім жасалды.

2. Қазақстан мен Өзбекстан арасында Сырдария бассейіндегі су сапасы аясында екіжақты ынтымақтастықтың нығаюы [3].

3. Қамбарата-1 ГЭС жобасы айналасында үшжақты ынтымақтастықты дамыту Орта Азия үшін көп уәделерді беруші қадам ретінде саналады.

4. Қазақстан мен Өзбекстан бірлесе пайдаланылып жатқан Ташкентке дейін трансшекаралық сулы горизонт туындаған ынтымақтастықтың үлгісі болып табылады.

5. Бұл сол Орта Азиядағы трансшекаралық жер асты суларға бірлескен күш-жігерін бағыттаған бірінші үлгі болып келеді [3].

Келесі кезектегі бөлім «Жақсарту үшін қандай негізгі алаңдар қажет?» деп аталады. Онда мынадай түйіндеуші фактілер баяндалған [3].

1. Сырдария бассейіндегі екіжақты ынтымақтастықтың деңгейі көтеріліп келеді, дегенмен осы өзен бассейіннің барлық көлемінде және Арал теңізінің аумағындағы ынтымақтастық жалпы терең өзгерістерді қажет еттіреді.

2. Бұл ретте трансшекаралық және аймақтық ынтымақтастық арқылы су ресурстары мен энергетика аясындағы мүдделердің келісілуі бассейіндегі су ресурстарын кешенді басқару негізі жатыр.

3. Жоғарыда аталған Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы Сырдария бассейіндегі су сапасы аясында екіжақты ынтымақтастық сияқты әрекеттер Қырғызстан мен Тәжікстан арасында да орнауы тиіс.

4. Аталған 4 елдің арасындағы ынтымақтастықты кеңейту үшін мына бағыттарда жұмыс жасау қажет [3]:

а) ондағы тұщы су экожүйелері мен экологиялық ағындар бойынша ынтымақтастық жасау;

ә) үйлестірілген мониторинг жасау, жағдайды бағалау, өзара деректер мен ақпараттармен алмасу бойынша ынтымақтастықты нығайту;

б) су тасқыны және құрғақшылық және өндірістегі жазатайым оқиғалар жайлы алдын ала ескерту көпжақты ынтымақтастықты, ал егер ол болмаса, онда екіжақты тетіктерін немесе жүйелерін дамыту;

в) климаттың өзгеруіне бейімделудің бірлескен стратегиялар мен оның жоспарларын жасауға келісу және тиісті апаттардың қауіп-қатерін азайту;

г) ұзақ перспективадағы жоспарды (жоспарларды) әзірлеу [3].

Баяндамада талданып жатқан Сырдария бассейіне қатысты соңғы бөлім «Конвенцияның өзге тараптары ондағы ынтымақтастықтан нені үйренуге болады?» деп аталған. Онда мынадай түйіндеуші тұжырым жасалған.

«Сырдария бойынша жақында сол елдер арасында орын алған екіжақты ынтымақтастық оқиғалары мыналарды көрсетеді. Сол су ресурстарын бөлісу мәселелері бойынша болған басымдау жағын енді ынтымақтастық аясын өзге бағыттарға кеңейтуге болады. Яғни атап айтқанда, су сапасы, инфрақұрылым қауіпсіздігі және техникалық қызмет көрсету [3].

БҰҰ ресми сайтында Орта Азиядағы су мәселелеріне қатысты мынадай ресми материалдар жарияланған.

1. БҰҰ командалары Орта Азиядағы су тапшылығы мәселелерін қалай шешуде? [4]. БҰҰ 2022 жылдың маусымында Тәжікстан астанасы Душанбе қаласында жоғары деңгейдегі 2-ші халықаралық конференцияны өткізді. Бұл ретте «Су тұрақты даму үшін» атты халықаралық іс-шара халықаралық он жылдық іс-әрекеттер аясында жүзеге асырылды. Конференция кезінде қазіргі ауа-райындағы өзгерістерге тұрақтылықты көтеру жолымен су ресурстарын тұрақты басқару негіздері анықталған.

2. Аталған материалда Өзбекстандағы ауыз су мәселелері жайлы айта келе, БҰҰ-ның бірқатар органдары Хорезм облысының елді мекендерінде және өзге облыстағы мекендерде су мәселелерін шешу мақсатында бірлескен жобаларды іске асырылған [4].

3. Сол материалда БҰҰ үш елде (Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан) су мәселелерін тиімді шешу бойынша бірнеше тренингтердің өткізілгені жайлы ақпарат баяндалған [4].

Келесі кезектегі бір материалда көршілес Өзбекстан БҰҰ-ның су және денсаулық бойынша хаттамаға қосылғаны туралы ақпарат қамтылған [4].

Сонау 2023 жылы өткізілген интервью барысында БҰҰ Жаңалықтар қызметінің тілшісі мен Трансшекаралық арналар мен халықаралық өзендерді қорғау және пайдалану бойынша халықаралық конвенцияны жүзеге асыру комитеті төрағасының орынбасары, Орта Азия мемлекетаралық үйлестірілген су шаруашалық комиссиясының ғылыми-ақпараттық орталықтың төрағасы бірқатар түйткілді сұрақтарға жауап берген болатын. Ол түйінді сөзі ретінде БҰҰ және оның тиісті органдары жүргізген алаңдар Орта Азия елдеріне жеке тиімді. Яғни осы алаңда бір-бірін тыңдап мәселелерді мүдде қақтығысуынан тыс шешуге мүмкіндік беретіндігі жөнінде айтып өткен [5].

Аталған материалдардың негізгі мағынасы жекелей анықтап тұрғандай, Орта Азияның 4 елдері арасындағы су мәселелері бойынша жекеше мүдделі қақтығыстардан енді ортақ мүдделерге түйіскен бірлескен ынтымақтастықты орнатуға талпыныс жасалып келеді. Әлбетте, бұл жағдай сол дипломатиялық жолмен шешіледі.

Қорытынды

Сонымен, баяндамада қарастырылған мәселелерді талдаудан мынадай фактілер анықталады.

Орта Азиядағы су мәселелерін дипломатиялық реттеу жөніндегі кейбір фактілер ішінде, мысалы, атап айтқанда, Қазақстан мен Өзбекстан екіжақты ынтымақтастық іс-шараларын өзара құмбыл ниетпен жасап жатқандығын дәл аңғарылады. Бұл ретте Қырғызстан мен Тәжікстан арасындағы су мәселелері бойынша өзара қарым қатынасы әлі толықтай шешілмей тұрғандығы нақты байқалады. Себебі, Сырдария мен Амудария өзендерінің бастауы аталған екі елдің аумағында болғандықтан өзара мүдде қақтығыстарын толықтай реттей алмай келеді. Аталмыш факт өз кезегінде мынадай дипломатиялық тәсілді қолдануды қажет етіреді. Яғни егер сол екіжақты дипломатиялық реттеу тетіктері өз нәтижелерін бермейтін болса, онда көпжақты дипломатиялық форматта алдын ала келіссөздің жеке өткізу арқылы ұйымдастырылуы тиіс.

Біріншіден, екі ел арасындағы мәселенің түйіні шешілетін болса, онда Орта Азиядағы сол 4 елдің арасындағы су мәселелерді көпжақты форматтағы ынтымақтастықтың бастапқы кезеңі туындайды.

Екіншіден, аталған мәселені көпжақты форматта болатын халықаралық конференция негізінде жүргізілгені абзал. Өйткені, ондай формат тараптарды қанағаттандырады.

Үшіншіден, БҰҰ органдарының белсенділігін құптарлық жағдай. Десек те Орта Азия елдерінің өз белсенділігі артқаны жөн.

Демек, аталған факторлар өз кезегінде Орта Азиядағы су мәселелерін көпжақты форматта өткізу көзделуі тиіс екенін айғақтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. E.Nakala, K.Mustasilta, M.Hadi. Water diplomacy analysis for Central Asia//https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2023/04/report73_water-diplomacy-analysis-for-central-asia.pdf.
2. Европейская экономическая комиссия. Органы и их функции. Материал из официального сайта//<https://www.un.org/ru/ecosoc/unece/bodies.shtml>.
3. ЦУР 6: как команды ООН в Центральной Азии решают проблему дефицита воды. 26.08.2022//<https://unsdg.un.org/ru/latest/stories/cur-6-kak-komandy-oon-v-centralnoy-azii-reshayut-problemu-deficita-vody>.
4. Узбекистан первым в Центральной Азии присоединился к Протоколу ООН по воде и здоровью. 15.01.2024//<https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448557>.
5. Интервью. Платформа ООН по воде способствовала сохранению мирных отношений в Центральной Азии. 24.03.2023. Интервью Д.Нескорожана с Д.Зиганшиной//<https://news.un.org/ru/interview/2023/03/1439112>.

6. Жұмағұлова Г. Орталық Азиядағы су ресурстары: геосаяси және экологиялық аспектілері. — Алматы: Қазақ университеті, 2020.
7. Weinthal E. State Making and Environmental Cooperation: Linking Domestic and International Politics in Central Asia. — MIT Press, 2002.
8. Международная кризисная группа (ICG). Центральная Азия: Вода и конфликты. — Отчет №34, 2002.
9. Wegerich K., Warner J. The Politics of Water: A Survey. — Routledge, 2010.
10. Мәмбетқазиев Е., Сүлейменов Ж. Су ресурстары және аймақтық қауіпсіздік. — Астана: Ғылым, 2016.
11. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Water Management in Central Asia. — Geneva, 2011.
12. Wouters P., Vinogradov S. Water Security, Hydrosolidarity and International Law: A Legal Framework for Managing Shared Water Resources. — Water International, 2003.
13. Dinar S. International Water Treaties: Negotiation and Cooperation Along Transboundary Rivers. — Routledge, 2007.

ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОДНЫХ ВОПРОСОВ В СРЕДНЕЙ АЗИИ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Е. Т. Бекбосынов

Адъюнкт-профессор образования им. М. Ауэзова, рН.D, Шымкент, Казахстан

* Для переписки автор: ermek_lawer@mail.ru

Ж. Ахметова

Магистрант обучения им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Аннотация. В статье авторы стремятся выявить причинно-факторные основы трансграничных водных проблем, возникающих среди стран Средней Азии, путем анализа механизмов дипломатического регулирования через систему международных организаций. В 3-м докладе, в котором проанализирована реализация конвенции по охране и использованию трансграничных водных каналов и международных озер, исследователи отметили, что в результате проведения индивидуальной дифференциации Казахстан и Узбекистан намерены реализовать меры двустороннего сотрудничества, а также что взаимоотношения между Кыргызстаном и Таджикистаном по водным вопросам еще не полностью решены. При этом авторы предлагают заранее организовать конкретные переговоры в многостороннем дипломатическом формате, если двусторонние механизмы дипломатического регулирования не сработают. Если будет решен узел проблем между двумя странами, то возникнет начальный этап сотрудничества в многостороннем формате водных проблем между этими 4 странами Центральной Азии. Поэтому желательно проводить на основе международной конференции в многостороннем формате. Это потому, что этот формат удовлетворяет стороны. При этом приветствуется активность органов ООН. Тем не менее, страны Центральной Азии должны активизировать свою деятельность.

Ключевые слова: система международных организаций, Центральная Азия, трансграничные водные вопросы, дипломатия, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан.

PRACTICAL ANALYSIS OF THE MECHANISMS OF DIPLOMATIC REGULATION OF WATER ISSUES IN CENTRAL ASIA IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

E. T. Bekbosynov

Associate professor named after M. Auezov, Ph.D, Shymkent, Kazakhstan

* Author for correspondence: ermek_lawer@mail.ru

Zh. Akhmetova

M. Auezov graduate student, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. In the article, the authors analyze the mechanisms of diplomatic regulation of transboundary water problems arising between the countries of Central Asia through the system of international organizations and try to identify their causal and factorial foundations. The researchers note that as a result of a separate analysis of the 3rd report, which analyzed the implementation of the Convention on the protection and use of transboundary water channels and international lakes, Kazakhstan and Uzbekistan intend to implement bilateral cooperation measures, and the relationship between Kyrgyzstan and Tajikistan on water issues has not yet been fully resolved. At the same time, the authors suggest that if the mechanisms of bilateral diplomatic regulation do not work, then it is necessary to organize concrete negotiations in advance in a multilateral diplomatic format. If the problem between the two countries is resolved, then the initial stage of multilateral cooperation between the same 4 countries in Central Asia will arise. Therefore, it is desirable that it be held on the basis of an international conference in a multilateral format. This is because this format satisfies the parties. At the same time, the activity of UN bodies is desirable. However, the Central Asian countries should increase their activity.

Key words: system of international organizations, Central Asia, trans-border water issues, diplomacy, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan.

ӘОЖ 37.1174

MFTAP 31.01.45

EFFECTIVENESS OF CLIMATE CHANGE MITIGATION TECHNOLOGIES AND INNOVATIONS IN AGRICULTURE IN THE TURKESTAN REGION

Есиркепова А.М. – д.э.н, профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ,

Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Махмуд Д.М. – докторант, М.Әуезов атындағы ОҚУ,

Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Серикова Р.Н. – М.Әуезов атындағы ОҚУ,

Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Аширбаева С.Б. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет,

Шымкент/ Қазақстан, e-mail: Saule_0582@mail.ru

Abstract. The changing climatic conditions exert a significant impact on the agricultural systems of the Turkestan region, driving soil degradation, reducing water resources, and lowering crop yields. This study analyzes key climatic factors, including the increased frequency of droughts, irregular precipitation patterns, and the rise in average annual temperatures, as well as their effects on the region's agricultural sector. Special attention is given to the necessity of adaptation through the implementation of innovative technologies such as drip irrigation, soil monitoring sensors, minimum tillage methods, and gene-editing technologies (CRISPR).

The article explores the prospects for integrating modern water-saving technologies, their economic implications, and the social and environmental aspects of climate change. It concludes

with a strong emphasis on adopting a comprehensive approach that combines localized adaptation measures, farmer support, and international cooperation to ensure the region's food security.

The findings underscore the importance of sustainable agricultural practices to enhance productivity and ecological resilience under global warming conditions. The recommendations presented include the development of infrastructure, financial support for innovations, and farmer education, enabling the mitigation of climate change impacts and fostering a sustainable agricultural model for the Turkestan region.

Key words: climate change, agriculture, Turkestan region, soil degradation, water-saving technologies, drip irrigation, crop yields, innovative technologies, sustainable development, food security, minimum tillage methods, gene editing, CRISPR, ecosystem resilience, climate adaptation.

Research methods

1. Climate data analysis: examination of meteorological data (temperature, precipitation, extreme weather events) over the past decades to determine the dynamics of climate changes in the Turkestan region.

2. Environmental analysis: assessment of soil, water resources, and biodiversity conditions in the region to identify the consequences of climate change.

3. Socio-Economic Research: Analysis of the impact of climate changes on the agricultural sector, including the decline in crop yields, cost increases, and deterioration of food security.

4. Comparative analysis: comparison of data from the Turkestan region with other regions experiencing similar climatic conditions to identify best adaptation practices.

5. Technology and innovation analysis: exploration of the prospects for implementing modern technologies (sensors, drones, vertical farms, CRISPR, minimal tillage) and their adaptation to local conditions.

Over the past decades, there has been a rise in the number of natural and man-made disasters worldwide, driven by increasing population density, urbanization, and anthropogenic impacts on Earth's ecology. The relevance of this issue is undeniable, as modern living conditions necessitate urgent measures to prevent and mitigate the damage caused by such disasters [1].

Global climate change has become one of the most pressing problems of the world economy and politics. In terms of its impact on the global economy, climate change represents not only a large-scale natural hazard but also a catalyst for diverse transformations across many sectors of economic activity. Linked to freshwater scarcity, food insecurity, natural disasters, migrations, and the development prospects of key industries (energy, transport, construction, agriculture), climate change is deeply intertwined with global economic processes.

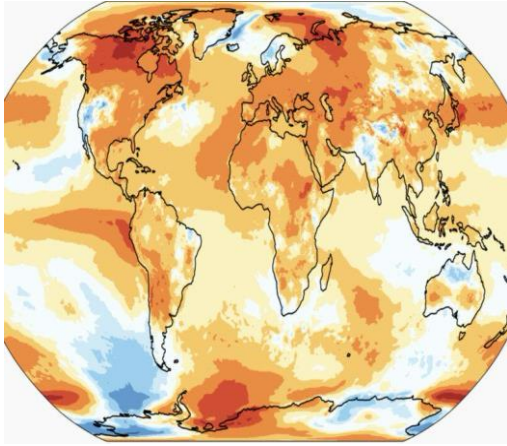
By the mid-20th century, humanity faced the emergence and rapid progression of an environmental crisis on Earth. Global ecological issues are associated with anthropogenic impacts on the natural environment, causing climate change, depletion of the ozone layer, deforestation, and desertification. There are increasingly fewer areas on the planet with intact or minimally disturbed ecosystems. These include Canada and Russia (northern and Asian regions) in the Northern Hemisphere, the Amazon Basin and significant parts of Australia in the Southern Hemisphere, as well as, for now, the world's oceans [2].

The current level of anthropogenic pressure on the biosphere, as a result of humanity's economic development and rapid population growth, has approached a critical threshold. According to international assessments, this poses irreversible consequences for the global community. Global problems are becoming increasingly acute, evolving into sources of crisis situations.

In recent decades, both in Kazakhstan and worldwide, the number of natural and man-made disasters has grown, along with the scale of their damage. This is due to several factors, including increasing global population density, advancing urbanization, and the consequent anthropogenic impact on Earth's ecology, possibly leading to global climate change. Today, the anthropogenic

factor has become a source of present and future catastrophes, as many scientists believe that modern humans represent the primary threat to the destruction of the biosphere.

Global warming, a key aspect of these changes, represents a long-term increase in the planet's average temperature. This process is driven by the accumulation of greenhouse gases in the atmosphere, primarily due to the burning of fossil fuels, deforestation, and other human activities. Its consequences—manifested in shifting weather patterns, rising sea levels, and

biodiversity loss—are becoming increasingly evident, threatening the stability of natural and social systems.

Global warming has a significant impact on the agricultural sector, and this influence is becoming more pronounced each year. One key aspect is the alteration of climatic conditions, leading to changes in precipitation and temperature regimes. These changes, in turn, affect crop yields. For instance, research shows that rising temperatures can shorten the growing season for many crops, resulting in reduced yields.

Figure 1 – Global map of Earth surface temperature anomalies for 2023 [4]

Primarily, shifts in temperature regimes lead to shorter growing seasons for many agricultural crops, inevitably affecting their productivity. For example, studies suggest that even a slight temperature increase—around 1–2 °C—can reduce the yields of key crops such as wheat, corn, and rice, particularly in regions already suffering from drought. However, the problem extends beyond declining yields: climate shifts also exacerbate the spread of pests and plant diseases, posing additional threats to agricultural production [3].

In addition, changes in precipitation patterns—manifested in more frequent heavy rains and prolonged dry periods—lead to the degradation of agricultural lands. For example, in Kazakhstan, where a significant portion of the territory consists of steppe and semi-desert zones, global warming intensifies desertification processes, further reducing the area of arable land. This process, in my view, deserves more active attention from agricultural and environmental authorities, as without appropriate measures, the situation could become irreversible.

It is essential to consider that global warming indirectly affects water resources, which play a key role in irrigating agricultural crops. The reduction of mountain snow cover, declining river volumes, and the depletion of groundwater can jeopardize not only the agricultural sector but also food security as a whole. Paradoxically, the regions most vulnerable to climate change often have limited resources to adapt to new conditions.

Global warming significantly impacts not only climatic parameters but also biodiversity and ecosystem health, including agricultural ecosystems. One of the most notable consequences of this process is the increased migration and spread of pests and diseases typical of warm climate zones into regions previously characterized by moderate conditions [5]. These changes, driven by rising average annual temperatures, pose new threats to agricultural production. For example, the growth of pest populations such as locusts or aphids, as well as the spread of plant diseases, requires substantial financial investments in protective measures. As highlighted in the FAO (2019) report,

this leads to increased costs for pesticides and agro-technologies, thereby reducing the profitability of agriculture, especially in developing countries where resources are already constrained.

Another concerning consequence of climate change is the deterioration of soil quality, further exacerbated by uneven precipitation and extreme weather events. Intense rains, characteristic of some regions under global warming conditions, accelerate soil erosion, leach nutrients, and destroy the top fertile layer. Simultaneously, drought periods contribute to soil compaction, making it harder to till and reducing its water retention capacity. All these factors decrease the agricultural potential of the land, forcing farmers to adopt innovative agro-technologies such as drip irrigation systems, green manure, or biological fertilizers. However, even these measures often prove insufficient to restore the original fertility of the soil.

The economic consequences of global warming present a serious challenge for the agricultural sector and the economy as a whole, particularly in countries where agriculture is a key industry. One of the main economic risks is the decline in crop yields caused by unfavorable climatic conditions, which leads to higher production costs. This is due not only to reduced production volumes but also to the significant expenses required for adaptation: purchasing more resilient seed varieties, implementing modern irrigation systems, and combating pests and diseases, the prevalence of which increases with rising temperatures.

The increase in costs, in turn, pressures the final prices of agricultural products. In the context of reduced market supply, food prices rise, potentially negatively affecting the purchasing power of the population, especially in developing countries. According to international organizations such as the World Bank, such price fluctuations could exacerbate food security issues, as a significant portion of the population in poor regions already spends a large share of their income on food [6]. Under these conditions, even a slight price increase may force people to cut back on essential foods, leading to deteriorating health and a decline in quality of life.

Climate change also impacts the income structure of agricultural enterprises. Declining production profitability leads to reduced investment in agriculture, exacerbating technological backwardness and leaving the sector even more vulnerable to future changes. In many cases, this can result in the bankruptcy of farms, particularly small and medium-sized ones, which often lack sufficient resources to adapt to new conditions. Consequently, the risk of rising rural unemployment and increased poverty among farmers grows.

These processes intensify socio-economic disparities both locally and globally. In regions like Turkestan, where agriculture serves as the primary source of income, food instability could escalate into social conflicts driven by resource shortages and economic insecurity. Recognizing these consequences calls for not only localized adaptation measures but also international cooperation. This includes financial support for vulnerable nations, the introduction of sustainable technologies, and the development of unified strategies to combat climate change.

The climate of Turkestan is markedly continental, characterized by sharp fluctuations in temperature and precipitation, which set specific conditions for agriculture. Summers are hot and dry, with average July temperatures exceeding +30 °C and precipitation almost absent during this period, amounting to less than 10–15 mm per month. Droughts typical of this season severely affect crop productivity, especially in the absence of advanced irrigation systems. Winters, on the other hand, are cold, with average January temperatures around –8 °C, but are notably low in snowfall, with total precipitation of less than 20–25 mm.

Spring and autumn, as transitional seasons, play a crucial role in maintaining the region's water balance. These periods account for up to 70% of the annual precipitation, which averages 250–300 mm. However, recent decades have seen noticeable changes in these patterns. According to meteorological data, the average temperature in the region has risen by approximately 1.5–2 °C over the past 30 years, and the frequency of extreme weather events, such as heavy rains, squalls, and droughts, has increased by 20–25%. This is particularly evident in spring, when abrupt temperature shifts and intense rainfall create risks for sowing and worsen crop growth conditions[7].

Climate change in Turkestan is accompanied not only by rising temperatures but also by shifts in precipitation patterns. For instance, recent years have seen a reduction in winter precipitation and an increase in its intensity during spring, leading to localized flooding. In 2020, according to Kazakhstan's Committee on Hydrometeorology, the number of abnormal droughts in the region rose by 30% compared to the 1990s, posing a significant challenge for farmers[8].

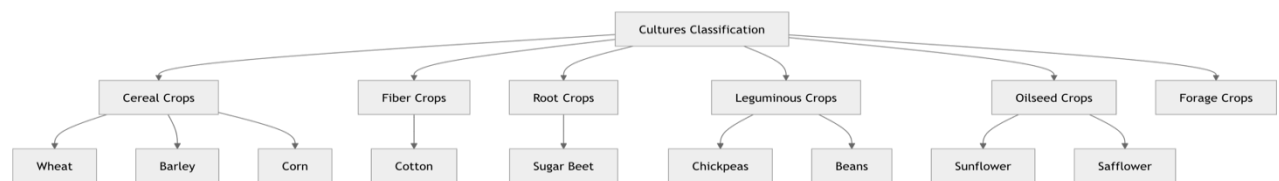
Under these circumstances, the necessity for adaptive measures becomes evident. Key steps may include introducing drought-resistant crops, constructing modern water supply systems, and developing programs to prevent soil erosion. Equally critical is systematically informing local farmers about climate risks and adopting agro-technologies capable of mitigating damage.

Climate-related challenges require heightened attention from government authorities, as frequent droughts and floods threaten not only agriculture but also the region's food security. Turkestan, with its strategic importance to Kazakhstan's agro-industrial sector, demands a comprehensive approach to addressing these issues. This approach should involve local actions as well as collaboration with international experts and environmental organizations.

According to the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), global temperature rise inevitably triggers shifts in climate patterns, manifesting in redistributed precipitation and increased extreme weather events. These changes are evident worldwide, and Kazakhstan's Turkestan region is no exception. Observational data and forecasts confirm a persistent trend of rising annual average temperatures in the region, accompanied by changes in seasonal precipitation patterns (IPCC, 2021).

On the one hand, these shifts lead to more frequent drought periods, negatively impacting agricultural production. Droughts typical for this region exacerbate soil degradation, reducing its water retention capacity and productivity. This poses a significant threat to water-intensive crops like wheat and cotton, which are the mainstay of Turkestan's agriculture. On the other hand, altered precipitation patterns heighten the risk of sudden and intense downpours, which cause flooding [9]. Such events not only damage infrastructure and crops but also wash away soil nutrients, undermining long-term soil fertility.

Agriculture, the backbone of Turkestan's economy, increasingly feels the adverse effects of climate change. Rising average annual temperatures, irregular and declining precipitation levels have led to a sharp drop in the yields of staple crops such as wheat, maize, and cotton and etc (Figure 2). These challenges are compounded by economic losses from rising adaptation costs,

including implementing irrigation systems, purchasing drought-resistant seeds, and protecting plants from pests and diseases.

Figure 2 – Classification of the main crops grown in the Turkestan region

Compiled by the authors

According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO, 2019), climate change accelerates the spread of plant pests and diseases previously confined to warmer zones. This introduces new challenges for local farmers, increasing the dependency of agriculture on chemical pesticides, which in turn raises production costs and harms the environment. For instance, infestations by pests like the meadow moth and cotton bollworm have intensified due to milder winters, which no longer limit their populations.

The economic consequences of climate change are particularly severe in regions like Turkestan, where agriculture plays a central role in household incomes. Recent studies indicate that direct losses from droughts and reduced crop yields in the region have risen by 15–20% in

recent years[10]. Many farms are forced to either radically revise their crop structures, favoring less profitable but more resilient species, or cease operations altogether.

In the long term, these changes risk worsening food security issues. Given the region's significant contribution to agricultural production, reduced output will inevitably drive up food prices, putting pressure on the socio-economic stability of not only Turkestan but also Kazakhstan as a whole. Glacier melting, driven by rising annual average temperatures, significantly affects the region's water balance, especially during summer when water resources reach critically low levels. The reduction in glacial runoff—accounting for a substantial portion of river water supply—leads to unstable water availability for both agricultural and domestic needs..

An additional factor exacerbating the situation is the change in precipitation patterns. In recent decades, there has been a trend toward increased intensity of short-term rainfall, which not only fails to replenish groundwater reserves but also triggers soil erosion, leaching of nutrients, and damage to agricultural land[11]. Meanwhile, the total amount of precipitation in several areas of the Turkestan region continues to decrease, leading to increased aridity. As a result, water resource management is becoming an increasingly difficult task, especially given the existing infrastructure constraints.

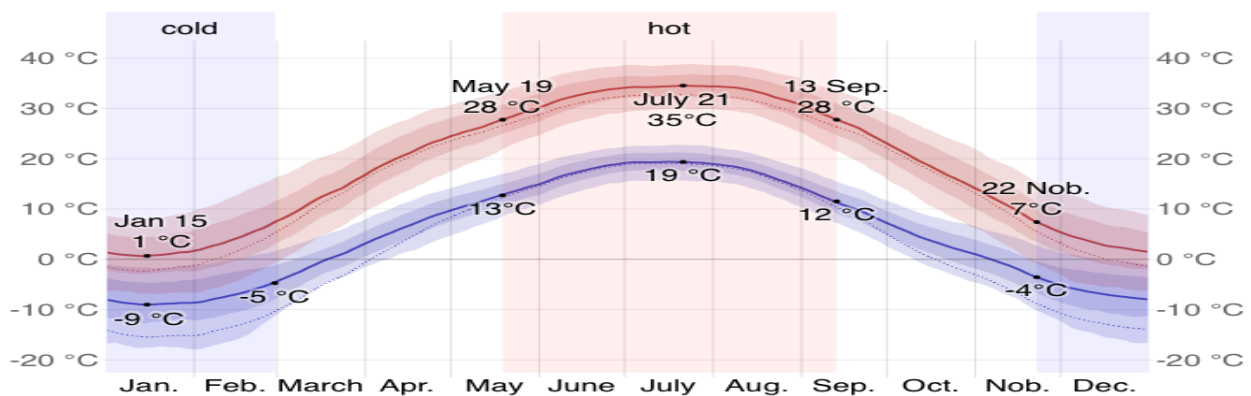

Figure 3 – Average maximum and minimum temperature in Turkestan for 2024 [11]

The graphs shown in Figure 3 clearly illustrate the changes in temperature and precipitation anomalies in the city of Turkestan over the period from 1980 to 2020. The upper graph demonstrates a clear tendency for temperature anomalies in the city of Turkestan to increase. This trend becomes particularly pronounced after the year 2000, when positive anomalies occur more frequently and with greater intensity. This indicates a general warming trend in the region, consistent with global climate change patterns. Positive temperature anomalies, shown in red, represent periods when the temperature was above the long-term average, while negative anomalies, shown in blue, indicate periods of lower-than-average temperatures. The lower graph highlights significant variability in precipitation anomalies. Positive precipitation anomalies, represented by green columns, indicate periods of above-average rainfall, whereas negative anomalies, shown in brown columns, represent periods of below-average precipitation. The graph displays sharp fluctuations, particularly around the year 2000, which may be attributed to extreme weather events such as heavy rainfall or droughts.

The irregular flow of water into rivers and reservoirs has a direct impact on the state of the region's ecosystems. A reduction in water volumes disrupts ecosystem connections, leading to a decrease in biodiversity: some species of fish and waterfowl disappear, and coastal zones lose their natural characteristics. As small rivers and lakes dry up, the degradation of natural landscapes occurs, which previously served as buffers for maintaining ecosystem stability.

Particular concern is raised by the condition of the region's major water bodies, such as the Syr Darya River, which plays a key role in supplying water to both the Turkestan region and neighboring areas. A decrease in the water level of the river, associated with climate change and growing anthropogenic pressure, poses a threat not only to agriculture but also to the domestic needs of the population. For example, in 2021, water volumes in the lower reaches of the Syr

Darya decreased by 20% compared to the average levels of the 1990s, which became one of the reasons for the water deficit in the region[12].

Climate change in the Turkestan region has far-reaching economic and social consequences, which significantly impact the region's stability. The economic sector, particularly that which depends on agriculture, is experiencing significant pressure due to changing climate conditions. A decrease in crop yields, caused by increased frequency of droughts and irregular precipitation, leads to reduced income for farmers and agricultural enterprises. This, in turn, increases production costs, forcing producers to seek additional resources to combat the negative effects, such as the spread of pests and diseases.

For example, according to the World Bank (2021), in recent decades, expenditures on plant protection from pests in the region have increased by 15–20%, which is linked to changes in temperature and the migration of insect pests to northern territories. These changes make agriculture in the Turkestan region more costly and less competitive. The increase in costs inevitably affects food prices, which creates additional challenges for the region's and the country's food security.

The graphs presented in Figure 1 clearly illustrate the changes in temperature and precipitation anomalies in the city of Turkestan over the period from 1980 to 2020. The upper graph reveals that temperature anomalies in Turkestan show a tendency to increase[13]. This trend becomes particularly pronounced starting from 2000, when positive anomalies become more frequent and significant. This indicates a general warming trend in the region, aligning with global climate change patterns. Positive temperature anomalies (in red) indicate periods when the temperature exceeded the long-term average, while negative anomalies (in blue) represent periods with lower temperatures. The lower graph demonstrates significant variability in precipitation anomalies. Positive precipitation anomalies, shown in green bars, indicate periods with above-average rainfall, while negative anomalies, depicted in brown bars, indicate periods with reduced precipitation. The graph shows sharp fluctuations, especially noticeable around the year 2000, which are associated with extreme weather events such as heavy rains or droughts.

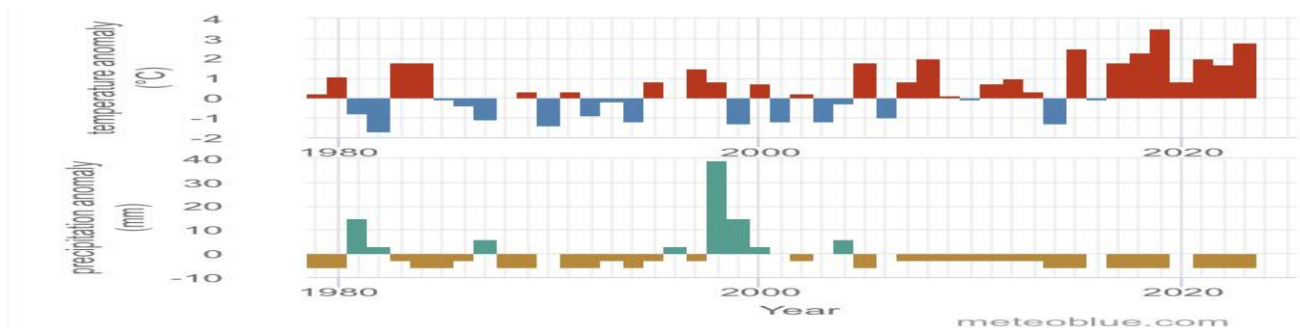

Figure 4 – Temperature and precipitation anomalies from 1980 to 2020 in Turkestan [13]

The social consequences of climate change are equally significant. A reduction in farmers' incomes leads to an increase in poverty levels among rural populations, especially in areas where agriculture is the main source of livelihood. The high dependence on weather conditions makes such communities particularly vulnerable. When farmers lose part of their income, they face difficulties in repaying loans, paying workers, and acquiring new technologies. All of this exacerbates economic inequality and generates social tension.

Furthermore, reduced food availability combined with rising prices may lead to increased social instability. In the most vulnerable areas, migration processes may occur, as people are forced to leave rural areas in search of more stable sources of income in cities. This process threatens depopulation of rural areas, which in the long term reduces the potential for agricultural development.

To minimize the economic and social consequences of climate change in the Turkestan region, urgent measures are needed.

The changing climate conditions in the Turkestan region represent a serious challenge for agriculture and water supply, highlighting the need for a comprehensive approach to solving the emerging problems. In the context of growing climate instability, when the frequency of extreme weather events and changes in precipitation threaten the stability of agricultural production and access to water, modern technologies and innovations become critically important tools for adaptation. They not only help address these challenges but also contribute to the creation of sustainable and resilient infrastructure capable of withstanding the uncertainty and unpredictability of climate change[14].

The key role of modern technologies and innovations in this context lies in their ability to provide data, predictions, and solutions that minimize the impact of climate change on the agricultural sector and water supply. For example, monitoring systems integrated with weather and soil moisture data allow farmers to respond promptly to changes such as droughts or unexpected rainfall, which could lead to crop damage or water loss. These systems help make more accurate decisions regarding planting times, crop selection, and the need for additional irrigation, significantly reducing risks and improving the efficiency of resource use.

Innovations in water resource management play a crucial role in maintaining the region's resilience to changing climate conditions. Technologies based on the Internet of Things (IoT) and artificial intelligence help predict changes in water resources and adapt irrigation and water supply systems accordingly. This allows for optimized water consumption, preventing excesses or shortages, which is especially important in conditions of irregular rainfall and extreme temperature fluctuations. Integrating meteorological data with water use information helps adjust the operation of water systems in real-time, preventing inefficient water usage and maintaining ecosystem balance.

The significance of modern technologies and innovations for agriculture and water supply in the Turkestan region also lies in their ability to reduce economic losses and enhance resilience to changing climate conditions[15]. Innovative approaches, such as drip irrigation and the use of drones for crop monitoring, enable more efficient use of limited resources—water, land, and labor. These methods contribute to increased crop yields, reduce the costs of plant protection from pests and diseases, which is especially important in the context of rising temperatures and changing precipitation patterns.

An important aspect is the adaptation of ecosystems to the impacts of climate change. Modern technologies help create reservoirs and storage systems that serve as protection against droughts and floods, regulating water flows in the region [16]. These innovations ensure not only access to water for agriculture but also support biodiversity, creating conditions for the survival of aquatic organisms and plants. Preserving flora and fauna becomes a vital component of sustainable development, especially in conditions where climate change negatively impacts local ecosystems.

Thus, modern technologies and innovations play a vital role in adapting the Turkestan region to climate change. They help minimize risks, increase the region's capacity for self-regulation and resilience, ensure food security, and protect ecosystems. Without the implementation of these technologies and innovations, sustainable development in the region under global warming conditions is impossible. Therefore, it is crucial to invest in the development and implementation of these solutions so that the Turkestan region can maintain its viability and adapt to the new climate realities.

The effective innovative technologies recommended for the Turkestan region in the context of climate change include:

1. Sensors and AI for soil monitoring. These technologies allow for real-time analysis of soil conditions, optimize the use of water and fertilizers, reducing costs and minimizing environmental impact.

2. Drones for agronomic work. The use of drones increases the accuracy of fertilizer and pesticide application and helps monitor the condition of agricultural lands.

3. Vertical farming. This approach allows plants to be grown in controlled conditions, reducing water and land consumption and protecting crops from climate risks.

4. CRISPR genetic editing. The CRISPR technology opens up opportunities to create drought- and pest-resistant plant varieties, which is particularly important for regions with extreme climate conditions.

5. Minimal tillage agriculture. Minimal tillage preserves soil structure, prevents erosion, and helps retain moisture, which is critically important under changing climate conditions.

6. Water-saving technologies. These technologies can not only increase the resilience of the region's agricultural sector but also reduce environmental impact, ensuring food security (Figure 5).

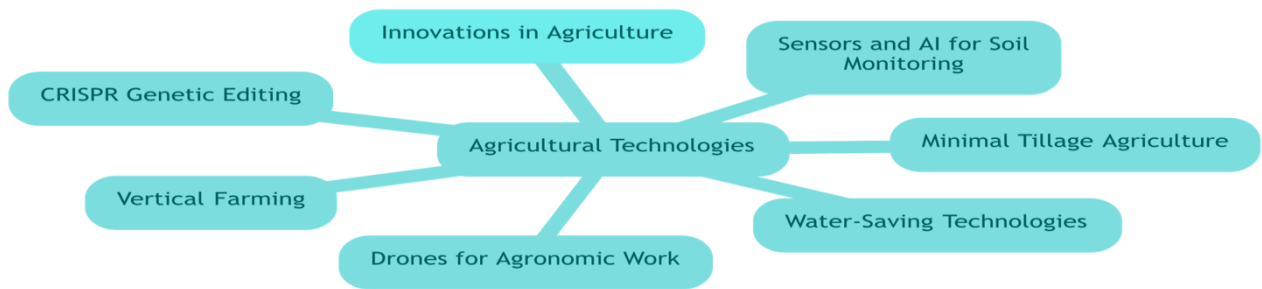

Figure 5 – The main innovative technologies

The use of sensors and artificial intelligence technologies for soil monitoring is one of the most significant achievements in agricultural technologies, which can radically change methods of managing agricultural lands in the Turkestan region. Given that this region is characterized by a semi-arid climate with hot summers and relatively low precipitation (an average of 150-400 mm per year), the need for innovative approaches to optimize resource use is particularly urgent.

Modern sensors, integrated with IoT (Internet of Things) systems, are capable of measuring a wide range of parameters, including soil moisture levels, nutrient concentrations (nitrogen, phosphorus, potassium), pH levels, and temperature. This data is processed by artificial intelligence, which analyzes the information in real-time and provides recommendations to farmers. For example, a farmer may receive a notification about the need for irrigation or fertilization in a specific part of the field, significantly reducing the risk of crop loss.

According to research by the FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), the implementation of soil monitoring technologies can reduce water usage by 30% and fertilizer usage by 25%, which is particularly important for the Turkestan region, where freshwater resources are limited, and agriculture remains a key sector of the economy. Given that more than 60% of the region's territory is occupied by agricultural lands, effective soil resource management can serve as a catalyst for increasing the yield of major crops such as wheat, cotton, and fruits.

One of the key advantages of using sensors is the ability to forecast long-term changes in soil conditions and, accordingly, adjust agricultural strategies. For example, if data indicates a gradual decline in humus levels, the farmer can take preemptive measures to improve soil fertility. However, potential limitations must also be considered: the cost of equipment and maintenance remains quite high, which may pose a barrier for small-scale farms [17]. Additionally, adapting such technologies requires qualified personnel, which leads to additional training costs.

Subjectively, it can be argued that in the next 5-10 years, the implementation of sensors and AI in the Turkestan region will not just be an option but a necessity dictated by climate change and growing competition for resources. According to the Kazakhstani Hydrometeorological Center, the average annual temperature in the region has increased by 1.2°C over the past 30 years, leading to increased water evaporation and worsening conditions for traditional farming. Innovative

technologies, such as sensors, can become a tool for adapting to these challenges, helping not only to maintain stability in agricultural production but also to increase its resilience. Thus, soil monitoring sensors and AI are a promising direction for transforming agriculture in the Turkestan region, providing opportunities for more rational resource use, increased yields, and improved environmental conditions in the long term.

Modern drones, with their advanced technical specifications and broad functional capabilities, have become indispensable tools in the agricultural sector, especially in regions where the need to increase the efficiency of agricultural operations is driven by challenging climate conditions and resource limitations. The Turkestan region, with its vast agricultural lands, many of which are prone to drought and wind erosion, is a region where the use of drones can have a decisive impact on increasing productivity and resilience in agricultural production.

One of the key applications of drones is the application of pesticides and fertilizers. Equipped with high-precision spraying equipment, drones can treat areas with minimal losses, which, according to research from Iowa State University, reduces pesticide consumption by 20-30% [18]. Additionally, these devices can conduct aerial photography, which helps identify areas with low yields, allowing farmers to target specific regions for improving growing conditions. An interesting example is the technology used for seed planting, where drones not only ensure even distribution but also reduce the time required to treat large areas. This approach is particularly relevant for Turkestan, where the area of arable land exceeds 3.6 million hectares, and mechanized planting often faces logistical challenges due to inaccessibility in certain areas.

The use of drones significantly reduces labor costs, which is especially important in the context of labor shortages, which have become more noticeable due to urbanization. However, it is important to note some limitations, such as the high cost of equipment and the need for regular maintenance. Furthermore, weather conditions, such as strong winds, which are common in the Turkestan region, may limit the use of drones during certain seasons.

In addition to their main functions, drones can be used for monitoring water resources, which is critical in a region experiencing chronic water shortages. For example, detecting leaks in irrigation systems or uneven water distribution can help avoid the overuse of this precious resource. Moreover, data collected by drones can be integrated with artificial intelligence systems for long-term yield forecasting.

Forecasts show that the market for agricultural drones will grow at an average annual rate of 25% until 2030, and the Turkestan region, due to its strategic role in Kazakhstan's agricultural sector, could become one of the leaders in their implementation [19]. Given that the region produces about 15% of the country's total cotton output, the use of drones in this sector could reduce field processing costs while simultaneously improving product quality.

In our view, despite the existing barriers to implementation, such as financial and technical challenges, drones will become a standard tool for farmers in the future. Their use not only minimizes the human factor but also creates conditions for sustainable and precision agriculture, which is particularly needed in regions with high climate vulnerability, like the Turkestan region.

Vertical farms are innovative systems that use multi-level structures for growing plants, which not only minimizes the need for large land areas but also optimizes the use of water, fertilizers, and other resources. These technologies are especially relevant in the Turkestan region, where limited land and water resources, as well as the increasing impact of climate change, pose serious challenges for traditional agriculture.

Vertical farms are based on hydroponic, aeroponic, and aquaponic systems, which allow plants to be grown without soil using nutrient-rich water solutions. Thanks to a controlled environment that optimizes lighting, temperature, and humidity, such farms enable year-round production with minimal dependence on weather conditions. Studies show that vertical farms use 95% less water than traditional agriculture and can increase yield by 10-15 times per square meter.

In the context of urbanization in the Turkestan region, particularly in its largest cities such as Turkestan and Shymkent, the implementation of vertical farms could significantly reduce the

distance between production and consumption points. This, in turn, contributes to reducing the carbon footprint caused by transportation. Moreover, reducing the use of pesticides and herbicides makes the products environmentally friendly and safe for health.

From an economic perspective, vertical farms open new opportunities for urban economic development by creating jobs and stimulating investment in the agri-tech sector. For example, in 2023, the global market for vertical farms was valued at \$5.5 billion, and it is projected to reach \$20 billion by 2030, indicating enormous potential for regions that actively implement these technologies.

However, despite the obvious benefits, vertical farms face a number of obstacles. First of all, there is the high cost of construction and operation, associated with the need to use energy-intensive equipment, including LED lighting systems and climate control. In the Turkestan region, where electricity costs are a significant factor for local farms, these expenses could become a serious barrier to the widespread adoption of the technology. Another limitation is the need to create a qualified workforce capable of maintaining complex systems. Furthermore, production is limited to a range of crops, as vertical farms are most effective for growing leafy greens, herbs, and berries, while the main agricultural crops in the region, such as wheat and cotton, are less suited for this format.

Despite the challenges, vertical farms could become an important tool for addressing food security issues in the Turkestan region, particularly in urban agglomerations [20]. Given the region's population growth, which exceeded 2 million people in 2023, such farms are capable of providing a steady supply of fresh products tailored to local needs.

Subjectively, it can be argued that vertical farms have the potential not only to enhance the resilience of the region's food system but also to change the traditional approach to agriculture. Their implementation, especially with the support of state subsidy and stimulation programs, could become a catalyst for the development of the agricultural sector in the Turkestan region.

The CRISPR technology, based on precise gene editing, is a revolutionary breakthrough in agriculture that could fundamentally change the approach to crop cultivation. In the conditions of the Turkestan region, where extreme weather conditions, drought, and frequent plant disease outbreaks significantly impact crop yields, the introduction of CRISPR could become a key factor in improving the resilience of the agricultural sector.

The CRISPR method (Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats) allows for targeted changes to plant DNA, making precise modifications to the genome with minimal risk of side effects [21]. This provides the opportunity to create crops with improved traits, such as drought resistance, optimized metabolism for increased yield, or enhanced nutritional value. For example, rice varieties have already been created using CRISPR that consume 30% less water, which is particularly important for arid regions.

Agriculture in the Turkestan region, which relies on irrigation, frequently faces problems caused by climate change. The application of CRISPR could enable farmers to introduce crops adapted to these challenges. For instance, creating wheat and corn varieties capable of withstanding long periods of drought and high temperatures could help stabilize the region's food system. Moreover, the technology can be used to combat pests and diseases that cause significant damage to crops. In 2021, approximately 15% of the agricultural produce in the region was lost due to plant diseases. Using CRISPR to enhance resistance to fungal infections, such as fusarium, could significantly reduce these losses.

Gene editing also offers considerable economic and environmental benefits. Developing high-yielding plants reduces the need for land and water, and pest resistance lowers the demand for chemical pesticides, contributing to environmental safety. Studies show that applying CRISPR can reduce farmers' field treatment costs by 20-25% while simultaneously increasing profitability.

Despite the potential, CRISPR technology faces several limitations, particularly in developing regions. First, the high cost of developing genetically modified crops makes it inaccessible to small farmers. Second, the use of genetically modified organisms (GMOs) still

generates public debate and concerns, especially in countries where legislation in this area is strictly regulated. Additionally, developed infrastructure for testing and introducing new plant varieties, including laboratories and skilled personnel, is required. Despite its agricultural potential, the Turkestan region requires significant investments in research and the training of specialists for the full utilization of CRISPR.

According to forecasts from the International Institute of Agricultural Technology, by 2030, about 40% of new agricultural crop varieties will be developed using genetic editing technologies. If the Turkestan region implements CRISPR in its agricultural strategies, it could allow the region to increase agricultural product exports and take a leading position in innovative agriculture in Central Asia. It can be argued that CRISPR technology has the potential to bring about revolutionary changes in agriculture, especially in the context of global warming. The Turkestan region, with its unique agricultural features and challenges, could gain enormous benefits from the introduction of CRISPR, provided there are sufficient investments and government support.

No-till or minimal tillage methods represent an innovative approach to farming aimed at preserving the natural soil structure and reducing environmental impact. In the conditions of the Turkestan region, which faces soil erosion, drought, and rising temperatures, this practice becomes particularly relevant.

The essence of minimal tillage is the abandonment of traditional plowing and minimizing mechanical impacts. This approach helps preserve the organic layer, which protects the soil from wind and water erosion, and also helps retain moisture, which is crucial in arid areas.

The studies show that the use of minimal tillage methods can reduce moisture loss by 30-50%, which plays a critical role in the Turkestan region, where annual precipitation averages only 200-300 mm. Moreover, preserving plant residues on the soil surface improves its structure, helps accumulate humus, and increases nutrient content.

Minimal tillage agriculture also contributes to the reduction of carbon dioxide emissions, as abandoning plowing decreases the oxidation of organic matter in the soil. According to the Food and Agriculture Organization (FAO), no-till practices can reduce the carbon footprint of agriculture by 15-20% [22]. For the Turkestan region, where climate change already has a significant impact on agricultural productivity, this could be a vital contribution to combating global warming.

Minimal tillage methods also have considerable economic potential. Reduced fuel, equipment, and labor costs make this approach more profitable for farmers. For example, compared to traditional soil treatment methods, minimal tillage can reduce expenses by 25-30%. For small farms in the Turkestan region, this could be a decisive factor when choosing technologies.

However, the implementation of minimal tillage agriculture comes with certain challenges. Firstly, it requires specialized equipment, such as direct seeding drills, which are not always available to small farmers. Secondly, successful implementation requires a deep understanding of agronomy and soil biology, as well as training farmers in new practices.

Forecasts indicate that by 2030, more than 50% of agricultural land in arid regions will be cultivated using minimal tillage methods. In the Turkestan region, the potential for implementing these technologies is particularly high due to the need to increase agricultural resilience to changing climate conditions.

Subjectively, it can be argued that minimal tillage represents a strategy that can not only improve yields and profitability but also ensure the long-term sustainability of agriculture. The Turkestan region, being one of the key agricultural areas of Kazakhstan, could become a leader in the application of these technologies if support for farmers is provided through government subsidy programs and educational initiatives.

In the context of a changing climate, characterized by an increasing frequency of droughts and a reduction in precipitation, water-saving technologies have become an integral part of agricultural strategies, especially in regions like Turkestan [23]. Here, where water is traditionally scarce, efficient water management and conservation become critically important for ensuring

food security and agricultural resilience. The implementation of water-saving technologies represents not only a response to climate challenges but also a key element for increasing agricultural productivity in the face of water shortages.

One of the most promising technologies is drip irrigation, which ensures precise and even water distribution directly to the plant roots. This significantly reduces water losses due to evaporation and runoff, which is particularly important in the hot and dry climate of the Turkestan region. Drip irrigation, compared to traditional methods, can reduce water consumption by 40-60%, greatly improving the efficiency of water use.

Another important direction is the use of artificial intelligence and sensor-based water management systems. These systems allow real-time monitoring of soil conditions, humidity levels, and plants' water needs, enabling precise regulation of irrigation. With such technologies, farmers can significantly reduce water usage and also improve crop quality. The application of smart irrigation systems, such as IoT-based automated systems that predict the water needs of plants, can lead to a 30% reduction in water consumption.

Water-saving technologies are an essential part of improving agricultural practices, particularly in arid regions like the Turkestan region, which faces serious water shortages. One of the critical aspects of water conservation is soil management, especially through methods that improve soil structure. Using organic materials such as compost or mulch helps to reduce moisture evaporation and retain water in the soil. As previously mentioned, minimal tillage practices enhance soil's water-holding capacity and reduce water losses, which is especially important in dry areas.

One of the most effective ways to conserve water is by utilizing alternative water sources, such as wastewater, rainwater, or groundwater. In Turkestan, where water supply issues are pressing, water recycling and reuse become vital technologies. Treating and filtering wastewater allows it to be used for irrigation, significantly reducing dependence on natural water bodies. Specifically, creating rainwater harvesting systems can help offset water shortages during dry spells and ensure consistent irrigation for crops.

According to the World Bank, by 2025, about 1.8 billion people will live in countries experiencing severe water scarcity. This poses significant challenges for agriculture, which requires water resources to grow food. In the Turkestan region, where irrigated agriculture plays a significant role in the economy, the adoption of water-saving technologies is essential for ensuring food security and the region's economic resilience.

Forecasts suggest that by 2030, the widespread implementation of water-saving technologies could reduce water usage in agriculture by 20-30%. For Turkestan, this is highly significant as efficient water resource management will allow for maintaining high crop yields even in the face of climate change.

The introduction of water-saving technologies will not only enhance agricultural resilience to climate change but also significantly reduce the costs of water supply and energy, thus improving the economic efficiency of the region's agricultural sector. According to FAO research, using drip irrigation and other water-saving methods can increase farmers' profits by 15-20%, while minimizing environmental impacts and contributing to water resource conservation.

In the context of intensifying climate changes, which are placing growing pressure on natural and socio-economic systems, this analysis allows for several key conclusions with both scientific and practical significance. Firstly, it is clear that changing climatic conditions, marked by more frequent droughts, irregular rainfall, and rising average temperatures, are accelerating the degradation of agricultural land. Issues of soil degradation, reduced water resources, and declining yields of key crops highlight the urgent need for adaptive measures to preserve agroecosystems and ensure the region's food security.

Secondly, scientific understanding of climate change mechanisms and their effects on agriculture in Turkestan underscores the inseparable link between ecosystem resilience and innovative technologies. Modern solutions such as drip irrigation systems, soil monitoring sensors,

CRISPR gene editing, and minimal tillage methods have proven effective not only in conserving natural resources but also in improving the economic profitability of agriculture. However, the sustainability of the region's water systems, including the Syr Darya and other key water bodies, remains a critical factor in maintaining agricultural potential.

Thirdly, the analysis emphasizes that issues of food security and biodiversity conservation require an integrative approach, including both local adaptation strategies and international cooperation. Investments in the development and implementation of sustainable technologies, strengthening environmental control, and improving local farmers' skills are integral to solving these issues.

Based on the research findings, it is clear that the fight against the effects of climate change in Turkestan cannot be confined to local efforts alone. A transformation of agricultural policy, grounded in scientific approaches and innovation, along with the mobilization of all available resources, is necessary to create a sustainable, self-regulating agricultural system capable of adapting to current and future challenges.

References:

1. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). "Climate Change and Land: An IPCC Special Report."
2. FAO. "Climate-Smart Agriculture Sourcebook."
3. Rockström, J., et al. "A Safe Operating Space for Humanity." *Nature*, 2009.
4. Lobell, D. B., et al. "Climate Change Impacts on Crop Yield." *Nature Climate Change*, 2011.
5. Porter, J. R., et al. "Food Security and Food Production Systems." IPCC Report, 2014.
6. Foley, J. A., et al. "Global Consequences of Land Use." *Science*, 2005.
7. WMO. "State of the Global Climate 2023."
8. World Bank. "Water in Agriculture."
9. Lal, R. "Soil Carbon Sequestration Impacts on Global Climate Change and Food Security." *Science*, 2004.
10. CGIAR Research Program. "Transforming Food Systems Under Climate Change."
11. Smith, P., et al. "Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU)." IPCC AR5 Report.
12. IPBES. "Land Degradation and Restoration Assessment."
13. KazHydroMet. "Annual Reports on Climate Change Impacts in Kazakhstan."
14. World Resources Institute (WRI). "Creating a Sustainable Food Future."
15. Hoekstra, A. Y., et al. "The Water Footprint of Food." *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2012.
16. Daryanto, S., et al. "Drip Irrigation and Crop Yield." *Agricultural Water Management*, 2017.
17. Xu, X., et al. "Sustainable Agriculture Technologies in Arid Regions." *Agronomy Journal*, 2020.
18. Fischer, G., et al. "Global Agro-Ecological Zones Assessment." FAO.
19. Kazakh Research Institute of Agriculture. "Adaptation Strategies for the Turkestan Region."
20. UNCCD. "Land Degradation Neutrality: Achieving Sustainable Development Goals."
21. <https://reason.com/2024/01/09/its-official-2023-was-the-hottest-year-on-record/>

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРУІН АЗАЙТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ИННОВАЦИЯЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Есиркепова А.М. – д.э.н, профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Махмуд Д.М. – докторант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Серикова Р.Н. – М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент/ Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Аширбаева С.Б. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/ Қазақстан, e-mail: Saule_0582@mail.ru

Аңдатпа. Климаттық жағдайлардың өзгеруі Түркістан облысының ауылшаруашылық жүйелеріне айтарлықтай әсер етіп, топырақтың деградациясына, су ресурстарының азаюына және дақылдардың өнімділігінің төмендеуіне ықпал етеді. Бұл зерттеу негізгі климаттық факторларды, соның ішінде құрғақшылық жиілігінің жоғарылауын, жауын-шашынның тұрақты емес режимін және орташа жылдық температураның көтерілуін, сондай-ақ олардың аймақтың ауылшаруашылық секторына әсерін талдайды. Тамшылатып суару, топырақты бақылау датчиктері, топырақты өңдеудің минималды әдістері және генді өңдеу технологиялары (CRISPR) сияқты инновациялық технологияларды енгізу арқылы бейімделу қажеттілігіне ерекше назар аударылады.

Мақалада суды үнемдеудің заманауи технологияларын интеграциялау перспективалары, олардың экономикалық салдары, климаттың өзгеруінің әлеуметтік және экологиялық аспектілері қарастырылған. Қорытындылай келе, ол аймақтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жергілікті бейімделу шараларын, фермерлерді қолдауды және халықаралық ынтымақтастықты біріктіретін кешенді тәсілді қабылдауға баса назар аударады.

Нәтижелер жаһандық жылыну жағдайында өнімділік пен экологиялық тұрақтылықты арттыру үшін тұрақты ауылшаруашылық тәжірибесінің маңыздылығын көрсетеді. Ұсынылған ұсыныстарға инфрақұрылымды дамыту, инновацияларды қаржылық қолдау және фермерлерге білім беру, климаттың өзгеруінің әсерін азайтуға мүмкіндік беру және Түркістан облысы үшін тұрақты ауыл шаруашылығы моделін дамыту кіреді.

Кілт сөздер: климаттың өзгеруі, ауыл шаруашылығы, Түркістан облысы, топырақтың деградациясы, суды үнемдеу технологиялары, тамшылатып суару, дақылдардың өнімділігі, инновациялық технологиялар, тұрақты даму, азық-түлік қауіпсіздігі, топырақты өңдеудің минималды әдістері, гендерді өңдеу, CRISPR, экожүйелердің тұрақтылығы, климатқа бейімделу.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНОЛОГИЙ СМЯГЧЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И ИННОВАЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ТУРКЕСТАНСКОГО РЕГИОНА

Есиркепова А.М. – д.э.н., профессор, стажировка М. Ауэзова, Шымкент / Казахстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Махмуд Д. М. – докторант, стажировка у М. Ауэзова, Шымкент / Казахстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Серикова Р. Н. – стажировка у М. Ауэзова, Шымкент / Казахстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Аширбаева С. Б. – магистрант, Ташеневский университет, Шымкент / Казахстан, e-mail: Saule_0582@mail.ru

Аннотация. Меняющиеся климатические условия оказывают значительное влияние на сельскохозяйственные системы Туркестанского региона, приводя к деградации почв, сокращению водных ресурсов и снижению урожайности сельскохозяйственных культур. В этом исследовании анализируются ключевые климатические факторы, включая учащение засух, нерегулярность выпадения осадков и повышение среднегодовых температур, а также их влияние на сельскохозяйственный сектор региона. Особое внимание уделяется необходимости адаптации путем внедрения инновационных технологий, таких как капельное орошение, датчики мониторинга почвы, методы минимальной обработки почвы и технологии редактирования генов (CRISPR).

В статье рассматриваются перспективы внедрения современных водосберегающих технологий, их экономические последствия, а также социальные и экологические аспекты изменения климата. В заключение делается акцент на применении комплексного подхода, сочетающего меры по адаптации на местах, поддержку фермеров и международное сотрудничество для обеспечения продовольственной безопасности региона.

Полученные результаты подчеркивают важность устойчивых методов ведения сельского хозяйства для повышения производительности и экологической устойчивости в условиях глобального потепления. Представленные рекомендации включают развитие инфраструктуры, финансовую поддержку инноваций и обучение фермеров, что позволит смягчить последствия изменения климата и внедрить устойчивую сельскохозяйственную модель для Туркестанского региона.

Ключевые слова: изменение климата, сельское хозяйство, Туркестанский регион, деградация почв, водосберегающие технологии, капельное орошение, урожайность сельскохозяйственных культур, инновационные технологии, устойчивое развитие, продовольственная безопасность, методы минимальной обработки почвы, редактирование генов, CRISPR, устойчивость экосистем, адаптация к климату.

ӨОЖ.37,372,578.

MFТАР31.01.45

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Д.М.Байгунова

Магистр, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан
<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі заманда ақпараттық технологиялардың білім беру саласында қолданылуы өзекті мәселе болып табылады. Әсіресе, музыка сабағында ақпараттық технологиялардың ролі ерекше маңызды, өйткені олар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, музыкаға деген қызығушылықтарын арттырады. Ақпараттық технологиялар оқу үдерісін қызықты әрі тиімді етеді, мұғалімдерге әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл мақалада музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың маңызы, оның тиімділігі мен оқушылардың білімін дамытуға әсері қарастырылған. Сонымен қатар, мақалада ақпараттық технологиялардың музыка пәнінің оқу процесіне енгізілуі туралы ғылыми деректер мен практикалық ұсыныстар ұсынылады.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, музыка сабағы, шығармашылық қабілеттер, мультимедиа, интерактивті әдістер, қашықтықтан оқыту, музыкалық білім беру.

Кіріспе. Оқытудың ақпараттық технологиясы – білімді жаңаша беру мүмкіндіктерін жасау (педагогикалық іс-әрекетті өзгерту), білімді қабылдау, білім сапасын бағалау, оқу-тәрбие процесінде білім алушының жеке тұлғасын жан-жақты қалыптастыру үшін ақпараттық технологияның қосымшасы деп түсіну керек. Ақпараттандырудың негізгі бағыты ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары тиімді технологияларына сүйенген жаңа білім стратегиясына көшу. Осыған сәйкес, қазіргі білім жүйесінің ерекшеліктеріне – оның іргелілігі, алдын алу сипаты және осыларға қол жеткізу мүмкіндіктері жатады. Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыттарының бірі ақпараттық технологияларды білім беру саласына енгізу жұмыстары. Жалпы алғанда, ақпараттық технологиялар қоғам өмірінің ажырамас бір бөлігіне айналып келе жатыр. Оны игілігімізге қалай пайдалану өзіміздің қолымызда. Ақпараттық технология құралдары тек ғылыми зерттеулер мен әр түрлі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерді басқаруда ғана емес, білім жүйесінде де кең қолданыла бастады. Ақпараттық технологиямен компьютерлік желілерді пайдалану арқылы жүргізілетін оқытудың жаңа формаларының ауқымы кеңейіп келеді. «Ақпараттық технология» терминін академик В.М. Глушков енгізген. В. Глушковтың анықтауынша, «Ақпараттық технологиялар» ақпаратты өңдеумен байланысты процестер болып табылады. Ал білім беруде компьютерді және оның құралдарын пайдалана бастаған кезде оқытудың ақпараттық технологиялары ұғымы пайда болды. А. Горячевтің тұжырымдауынша, «Ақпараттық технология» – мәтіндік редактор, электрондық кесте, мәліметтер қоры, графиктік редактор, мультимедия және коммуникациялық технологиямен сипатталады. Р. Әбдірәсілова болса, «Ақпараттық технологияны» оқыту құралдары жүйесінің элементі деп қарастырады.

Ақпараттық технологиялар білім беру саласында көптеген оң өзгерістермен жаңа мүмкіндіктер ашты. Олардың қолданылуы оқу үдерісін оңтайландыруға, оқушылардың оқу мотивациясын арттыруға және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Әсіресе, музыка сабағында ақпараттық технологиялардың маңызы зор, себебі бұл пән шығармашылыққа негізделген және визуалды, дыбыстық ақпаратты кеңінен қолдануды талап етеді. Ақпараттық технологияларды пайдалану музыка сабағының тиімділігін арттырып, оқушылардың музыкалық білімін тереңдетуге мүмкіндік береді. Музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолдану оқушыларға музыкалық теория мен практиканы жақсы меңгеруге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және музыкалық мәдениетті терең түсінуге көмектеседі. Әсіресе, музыка шығармаларын тыңдау, орындау және музыкалық композицияларды жасауда жаңа технологиялар маңызды рөл атқарады. Қазіргі қоғамның білім беру жүйесі бұрынғы дәстүрлі оқыту әдістерін жаңартып, жаңа технологиялар мен инновациялық құралдарды қолдануды талап етеді. Мұның ішінде музыка пәнінің рөлі ерекше. Музыка сабағы тек музыкалық қабілеттерді дамытумен шектелмей, оқушылардың шығармашылық әлеуетін, эстетикалық көзқарасын, эмоциялық интеллектін қалыптастыруға да ықпал етеді. Заманауи музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолдану оқу процесінің тиімділігін арттырып, оқушылардың қызығушылығын жоғарылатады. Ақпараттық технологиялардың білім беру жүйесінде қолданылуы – бұл оқушылардың білім алу үдерісін интерактивті және жеделдетіп ұйымдастырудың негізгі тәсілдерінің бірі. Заманауи музыка сабағының мақсаты – оқушылардың музыкалық білімін тереңдету, шығармашылық қабілеттерін арттыру, және осы бағытта ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін тиімді пайдалану болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Заманауи музыка сабағының құрылымы Қазіргі заманғы музыка сабағының құрылымы дәстүрлі форматтардан гөрі әлдеқайда интерактивті және кешенді болып табылады. Заманауи технологияларды қолданып, сабақтарды ұйымдастыру кезінде музыка пәні бойынша оқыту жүйесі жаңа мүмкіндіктерге ие болады. Бұл құрылымның негізгі компоненттері:

1. **Теориялық бөлім** – музыкалық теорияны түсіндіру, ноталарды оқу, музыка жанрларын және стильдерін зерттеу.
2. **Практикалық бөлім** – музыкалық аспаптарда ойнауды үйрену, орындаушылық дағдыларын дамыту.
3. **Шығармашылық бөлім** – шығармашылық тапсырмаларды орындау, музыкалық шығармаларды жасау, ән жазу, композиция құру.

Заманауи музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың артықшылықтары

1. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту

Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттері кеңейеді. Виртуалды аспаптар мен музыка жазу бағдарламалары оқушыларға тек музыкалық шығармаларды тыңдауға ғана емес, өз шығармаларын жасауға да мүмкіндік береді. Олар өздерінің шығармашылық идеяларын жүзеге асырып, жаңа композициялар құра алады.

2. Оқу үдерісінің тиімділігін арттыру

Ақпараттық технологиялар оқу үдерісін тиімді етеді. Музыка сабағында мультимедиялық құралдар мен бағдарламаларды қолдану арқылы оқу материалдарын жетік түсіну және оны жақсы игеру мүмкіндігі пайда болады. Қашықтықтан оқыту жүйесі де оқу үдерісінің тиімділігін арттырып, оқушылардың білім алу мүмкіндіктерін кеңейтеді.

3. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру

Интерактивті әдістер мен мультимедиялық құралдар оқушылардың музыкаға деген қызығушылығын арттырады. Визуалды және дыбыстық ақпаратты біріктіре отырып, оқушылар музыкалық шығармаларды тереңірек түсініп, музыкаға деген сүйіспеншіліктері артады. Ақпараттық технологиялардың көмегімен оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артып, олар сабаққа белсене қатысады. Заманауи музыка сабағының болашағы ақпараттық технологиялардың дамуына тікелей байланысты. Қазіргі уақытта музыка сабағының құрылымы мен әдіс-тәсілдері үнемі өзгеріп, жаңа технологиялармен толықтырылып отырады. Бұдан бөлек, виртуалды және кеңейтілген шындық (AR/VR) технологиялары музыка сабағында оқушыларға жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Бұл технологиялар оқушыларға музыканы жаңа тұрғыдан үйренуге, музыкалық шығармаларды тереңірек түсінуге және орындауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект және робототехника да музыка сабағында үлкен рөл атқара алады. Болашақта бұл технологиялар оқушыларға музыкалық шығармашылықты жаңаша деңгейде дамытуға мүмкіндік береді.

4. Ақпараттық технологиялардың білім берудегі рөлі

Ақпараттық технологиялар білім беру саласына жаңашылдық енгізіп, оқу үдерісін жаңартуға мүмкіндік береді. Оларды қолданудың көптеген артықшылықтары бар, соның ішінде:

1. **Жаңа мүмкіндіктердің ашылуы:** Ақпараттық технологиялар арқылы оқушылар әртүрлі мультимедиялық ресурстарды пайдаланып, музыкалық шығармаларды тыңдай алады, видеолар мен анимацияларды көреді, музыкалық аспаптардың дыбыстарын зерттейді.

2. **Әртүрлі әдістерді қолдану:** Мультимедиялық құралдар мен бағдарламалар оқушылардың музыкалық дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Виртуалды аспаптар мен бағдарламалар оқушыларға шығармашылық үдерісті басқаруға мүмкіндік береді.

3. **Жеке оқу үдерісін ұйымдастыру:** Ақпараттық технологиялар қашықтықтан оқыту мен өзіндік жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл оқушыларға өздерінің қарқынымен жұмыс істеуге, тапсырмаларды қайталауға және түсініктерін тереңдетуге мүмкіндік береді.

Талдау мен нәтижелер. Музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың бірнеше маңызды әдіс-тәсілдері бар: Мультимедиялық құралдар – бұл оқушылардың музыкалық шығармаларды тыңдау және талдау қабілеттерін арттыратын маңызды элементтер. Музыка сабағында бейнемазмұндар, анимациялар, графикалық

иллюстрациялар арқылы музыкалық шығармалардың құрылымы мен мазмұнын түсіндіруге болады. Мультимедиялық әдіс оқушылардың білімін тереңдетуге мүмкіндік береді, өйткені бұл әдіс арқылы олар тек тыңдаумен ғана шектелмей, музыкалық шығарманың көрнекі бейнесін де көреді. Мультимедиялық құралдар (бейнемазмұн, анимациялар, графиктер) музыка сабағында тақырыпты түсіндіру үшін тиімді қолданылады. Олар оқушылардың назарын тартып, музыка шығармаларын тыңдауды жеңілдетеді. Сонымен қатар, мультимедиялық құралдар музыка теориясын көрсетуге, музыкалық аспаптардың дыбыстарын таныстыруға және шығармаларды визуалды түрде талдауға көмектеседі. Виртуалды аспаптар, мысалы, виртуалды пианино немесе гитара, оқушыларға аспаптарда ойнауды үйренуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе мектептерде қажетті музыкалық аспаптар болмаған жағдайда маңызды. Виртуалды аспаптар оқушылардың орындаушылық дағдыларын дамытуға ықпал етеді. GarageBand, Logic Pro, Ableton Live сияқты музыка жазу және өңдеу бағдарламалары оқушыларға өз шығармаларын жазуға және өңдеуге мүмкіндік береді. Бұл бағдарламалар арқылы оқушылар музыкалық композицияларды жасап, шығармашылық дағдыларын дамыта алады. Қашықтықтан оқыту арқылы оқушылар музыка сабағын онлайн форматта оқып, тапсырмаларды орындауға мүмкіндік алады. Бұл тәсіл оқушыларға музыкалық білімді кез келген уақытта алуға және өз қарқынымен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, музыка сабағында қашықтықтан оқыту әдістері оқушылардың мотивациясын арттырып, оқу үдерісін жеңілдетеді. Ақпараттық технологиялар музыка сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға үлкен ықпал етеді. Әр түрлі музыкалық шығармаларды жазу, дыбыс өңдеу және аранжировка жасау арқылы оқушылар өз идеяларын жүзеге асырады, шығармашылыққа деген қабілеттерін ашады. Виртуалды аспаптар мен бағдарламалар оқушыларға музыкалық шығармашылыққа тәжірибелі түрде қатысуға мүмкіндік береді, бұл олардың музыкалық шеберлігін арттырып, өнерге деген қызығушылықтарын күшейтеді. Ақпараттық технологияларды музыка сабағында қолданудың белгілі бір қиыншылықтары да кездеседі:

1. **Құрал-жабдықтардың жетіспеушілігі:** Барлық мектептерде қажетті компьютерлер, планшеттер, бағдарламалар мен интернет байланысы болмауы мүмкін. Бұл білім сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

2. **Мұғалімдердің ақпараттық технологияларды меңгеру деңгейі:** Мұғалімдердің ақпараттық технологияларды қолданудағы тәжірибесі мен білімі әр түрлі болуы мүмкін. Бұл оқу процесіне кері әсерін тигізуі мүмкін.

3. **Техникалық мәселелер:** Музыкалық бағдарламалар мен құралдардың жұмыс істеуі кезінде туындайтын техникалық ақаулар оқушылардың жұмысын бұзуы мүмкін.

Қорытынды. Сондықтанда Ақпараттық технологиялардың музыка сабағында қолданылуы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, музыкалық білімді тереңдетуге және оқу үдерісін жеңілдетуге үлкен ықпал етеді. Мультимедиялық құралдар, виртуалды аспаптар, музыка жазу бағдарламалары және қашықтықтан оқыту әдістері музыка сабағында оқушылардың музыкалық дағдыларын арттыруға көмектеседі. Алайда, ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану үшін мектептерде қажетті ресурстар мен мұғалімдердің біліктілігін арттыру қажет. Бұл әдіс оқушылардың музыкалық білімін сапалы түрде кеңейтіп, олардың шығармашылық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Киселева, Т. А. (2018). Музыкальное образование в условиях информационных технологий. — М.: Издательство «Просвещение».
2. Иванова, О. В. (2020). Информационные технологии в образовательном процессе. — СПб.: Питер.
3. Гусев, Н. С. (2019). Применение информационных технологий в музыкальном образовании. — М.: Академический проект.

4. Қараев, Ж. А. (2017). Ақпараттық технологияларды білім беру саласында қолдану. — Алматы: «Қазақ университеті» баспасы.
5. Мамыраев, Қ. (2019). Музыка сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдері. — Астана: «Ғылым» баспасы.
6. Бабанский, Ю. К. (2015). Педагогика и технологии: Образование и информационные технологии. — М.: Академия.
7. Тімірбекова, Г. С. (2021). Музыкалық білім беруде ақпараттық технологияларды қолдану: теория және практика. — Алматы: «Жібек жолы» баспасы.
8. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж.
9. А. Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру. Қазақстан мектебі, №2, 2000
10. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы

ВАЖНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Д.М.Байгунова

Магистр, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,
г. Шымкент, Казахстан
<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Аннотация. В современном образовательном процессе использование информационных технологий является актуальным вопросом. Особенно важна роль информационных технологий в музыкальном обучении, так как они способствуют развитию творческих способностей учащихся и повышению интереса к музыке. Информационные технологии делают процесс обучения более интересным и эффективным, предоставляют учителям возможность использовать различные методы для повышения качества преподавания. В статье рассматривается значение применения информационных технологий на уроках музыки, их эффективность и влияние на развитие знаний учащихся. Также приводятся научные данные и практические рекомендации по внедрению информационных технологий в учебный процесс.

Ключевые слова: информационные технологии, уроки музыки, творческие способности, мультимедиа, интерактивные методы, дистанционное обучение, музыкальное образование.

THE IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN MUSIC LESSONS, MODERN MUSIC LESSONS

Baigunova Dinara Madikhanovna

master, senior lecturer Zh. a. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan
¹<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

Abstract. The use of information technology in the educational process is an important issue in modern education. Especially in music classes, the role of information technology is significant as it helps develop students' creative abilities and increases their interest in music. Information technology makes the learning process more interesting and effective, providing teachers with the opportunity to use various methods to improve the quality of teaching. This article discusses the importance of using information technology in music lessons, its

effectiveness, and its impact on students' knowledge development. The article also presents scientific data and practical recommendations for the introduction of information technology in the teaching process.

Key words: information technology, music lessons, creative abilities, multimedia, interactive methods, distance learning, music education.

УДК 327

РЕАЛИЗАЦИЯ ЗАДАЧ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ С ДИПЛОМАТИЧЕСКИМИ ОТНОШЕНИЯМИ

А. Калы

магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Е.Т. Бекбосынов

Ph.D, доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: ermek_lawer@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты изучения реализации задач внешней политики Республики Казахстан в Центральной Азии с дипломатическими отношениями. Авторы в первую очередь определяют понятий «политическая стабильность», «экономическая устойчивость» и «безопасность». Дано авторское определение к понятию «политическая безопасность». Они также отметили, что Республика Казахстан в данное время постепенно наращивает усилий по формированию экономически устойчивого пространства. Далее эти исследователи предлагали утвердить совместный региональный план координации действий и реализации его для обеспечения безопасности региона. Принимать международно-правовых актов, которые будут юридически регулировать международных отношений в сфере безопасности. Авторы писали, что необходимо организовать и утвердить высший орган, который в свою очередь реализуют основных функции (координация, управления, тактико-стратегическая, регулятивная, реализационная, контрольная, стабилизирующая и т.д.) в регионе. При этом должен участвовать дипломатический корпус стран региона.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, Казахстан, Центральная Азия, Узбекистан, Киргизия, Таджикистан, Туркменистан.

Введение

Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-20230 годы является стратегическим политико-правовым документом реализации внешней политики нашей страны. В этом документе закреплены 7 основных стратегических целей. В среди них вторая стратегическая цель – упрочение лидирующих позиций и продвижение долгосрочных интересов Казахстана в регионе Центральной Азии [1]. Для достижения этой цели в названном важном документе поставлена первая задача – наращивание усилий по формированию политически стабильного, экономически устойчивого и безопасного пространства вокруг Казахстана [1]. Из содержания задачи явно проясняется, что она имеет три компонента.

Первый компонент задачи – формирование политически стабильных ситуации в странах региона. Сразу подается вопрос, что такое политическая стабильность государства? Как оценивается политическая стабильность любой страны и региона?

Результаты и обсуждения

По мнению исследователя С.А. Билюга сейчас в политической теории понятия как «политическая стабильность» и «политическая устойчивость» недавно начали

использовать [2]. Автор изучая некоторые определения ученых он здесь считает, что более соответствующее определение считается у К. Уолтца. Этот эксперт определил, что стабильность – это такое состояние, где система способствует продолжению свое существование, при это не разрушаясь свою структуру [3, с.174]. Исследователь в конце научной статьи подытоживая отметил, что пока нет единого унифицированного понятия «политическая стабильность» [2, с.52].

Ученый-политолог О.Р. Семченко лично исследуя об этом понятии и уточнил основные признаки в своем определении.

1. Автор подчеркивает, что некоторые исследователи ошибаются при различении критерий политической стабильности от других категорий как «социальная стабильность» и «экономическая стабильность» [4, с.55].

2. Исследователь заверяет, что некоторые эксперты отождествляют состояние политической стабильности с состоянием стабильности системы в обществе [4, с.55].

Далее этот автор полагает, что политическая стабильность зависит от поведения политических институтов в своем взаимодействии и выполнении существующих норм и правил [4, С.56].

Автор кроме этого пишет, что один близким к понятию «стабильность» является понятие «порядок». По мнению этого автора другим термином для описания условия политической стабильности является информационные механизмы политической стабильности [4, С.56].

На наш взгляд, политическая стабильность – состояние политической борьбы между политическими институтами с соблюдением принципов и норм политического порядка, а также информационных механизмов.

В системе международных отношений, в том числе у международного права имеется как один из основных функции является «стабилизирующая функция».

В свое время 1950 году опубликована статья известного американского политолога Куинси Райт «Политология и мировая стабилизация». В кратком описании статьи автором констатировал факты, которые дестабилизируют ситуацию в биполярной системе.

1. Мало кто из тех, кто вдумчиво смотрит на мир, самодовольны.

2. Достигнута степень биполярности в мировой политике, которая заставляет каждую из противоборствующих групп направлять свои усилия на то, чтобы привлечь оставшихся нейтралов в свою орбиту и увеличить свою мощь.

3. Если война, которую каждая из них считает возможной, должна начаться, каждая хочет быть уверена, что не окажется проигравшей.

4. Гонка атомного оружия и вооружений всех видов продолжается, и опыт подсказывает, как и в соперничестве между секциями до Гражданской войны в США и соперничестве между альянсами до Первой мировой войны, что такая гонка закончится войной.

5. В биполярном мире нет балансира, и нет не связанных обязательствами держав, которые могут встать на одну или другую сторону в кризисе.

6. Процесс зарождения вокруг двух полюсов делает прогнозирование потенциала силы каждого все более и более осуществимым.

7. Для одной стороны становится все более очевидным, что время работает на нее, а для другой — что время работает против нее. При таких обстоятельствах каждая сторона ожидает войны, и можно ожидать, что сторона, которая убедится, что время работает против нее, начнет войну.

8. К счастью, в нынешней ситуации все еще много неизвестных переменных. Точные расчеты пока невозможны, хотя это может произойти в течение нескольких лет. Но если начнется война, тогда мало будет сомнение, что будет использоваться атомное оружие [5].

Профессор политологии К. Голдманн в своей научной статье сперва задавая интересный вопрос. Что определяет возникновение, масштабы и сроки серьезных изменений во внешней политике? [6].

Автор чтобы найти ответ на вопрос сосредотачивает свое внимание на «стабилизаторах» внешней политики, то есть на факторах, блокирующих, сужающих масштабы или задерживающих адаптацию к новым условиям, обучение на основе отрицательной обратной связи или изменения в ответ на другие возмущения [6].

Этот автор предлагает использовать подход к анализу стабильности во внешней политике [6].

Некоторыми исследователями обсуждались несколько гипотетических факторов стабилизации внешней политики. Потом сразу они сгруппированы в административные, политические, когнитивные, а также на международные категории [6].

Наконец, эти рамки применяются к проблеме разрядки напряженности между Востоком и Западом [6].

Авторы научной статьи «На пути к стабилизационной доктрине ООН –стабилизация как новая практика ООН» (оригинал этой статьи написано на английском языке) в заключении делали вывод следующего содержания.

В этом заключении представлены некоторые заключительные мысли о концепциях, рассмотренных в предыдущих главах этой книги.

Сначала в книге определяются ключевые особенности стабилизации на основе качественного обзора уже разработанных концепций и доктрины стабилизации, опираясь на ключевые репрезентативные исторические случаи.

Затем в ней рассматриваются миротворческие операции ООН, которые в настоящее время имеют стабилизацию в своих названиях и мандатах, чтобы определить, в какой степени они действительно могут считаться стабилизацией в современных доктринальных терминах.

В книге рассматривается, как концепции и практика миротворческих операций ООН могут заслужить концептуализацию и определение стабилизации и более четкое разграничение между операциями по поддержанию мира, стабилизации и борьбы с повстанцами.

В заключение дается рекомендация о том, что ООН следует не просто включить стабилизацию в существующую миротворческую доктрину, а скорее добавить новую отдельную стабилизационную доктрину ООН, которая предусматривает возможность наступательных мандатов, когда это будет сочтено необходимым [7].

Канадский известный специалист, ученый международных отношений Т.В. Пол в своей книге «Теория международных отношений и региональная трансформация» дает свое определение, что принимая во внимание эти соображения, я определяю регион как группу государств, расположенных в непосредственной близости друг от друга и взаимосвязанных в пространственном, культурном и идейном плане существенным и различимым образом [8].

Соискатель из России А.С. Дундич в своей статье писал и делал кратко вывод о том, что внутренняя нестабильность в странах региона не стала причиной общерегиональной дестабилизации и оно не привела к участию в конфликты внешних сил [9].

Далее автор лично оценил и охарактеризовал ситуации региона с 2000 по 2010г. как «пульсирующая нестабильность» [9].

Профессор Ш. Акинер в научно-аналитическом труде «Центральная Азия: конфликт или стабильность и развитие» (на английском языке) писала и указала о потенциальных причинах конфликта [10].

1. Клановая/региональная соперничество.
2. Политическая преемственность.
3. Трансграничный ирредентизм.

4. Проблемы воды.
5. Криминализация общества.
6. Экономическое неравенство
7. Политизация Ислама [10].

Можно согласиться с автором в общем смысле, которая прямо указала основные причины конфликта в регионе.

Второй компонент задачи – формирование экономически устойчивого пространства Казахстана, то есть в соседних странах региона.

Казахстанский ученый-экономист Д.Ш. Мухамеджанова в конце статьи дала следующие выводы по развитию Центральной Азии и его интеграции в систему мировой экономики [11].

Исследователь утверждает, что это концепция должна строиться на принципах коллективного лидерства [11].

1. Она особо подчеркивала, что у основных акторов мировой политики и экономики нет общей стратегии по сохранению и развитию Центральной Азии. Связи с этой ситуацией она предлагает, чтобы обеспечить координацию необходимо подготовить интеграционный единый механизм по принятию внешнеэкономических задач [11].

2. Автор уточняла, что значимость региона для мировой экономики обусловлена наличием природных ресурсов. Дипломаты стран этого региона могут использовать метод коллективной ресурсной дипломатии [11].

3. Формирование региональной транспортной инфраструктуры для международных грузопотоков и мировой торговли [11].

4. Учитывая действия западных стран против терроризма, наркотизма странам региона надо иметь единую позицию по борьбе с этими вопросами в рамках международных региональных организаций (ШОС, СНГ и т.д.). В противном случае могут возникать предпосылки внешнего вмешательства в экономическую политику региона [11].

5. Проблемы выравнивания социального-экономического уровня стран региона. Автор рекомендовала, что проблемы могут быть решены в рамках интеграционных объединений, в частности ЕврАзЭС [11].

6. Ученый экономист прямо определяет, что торговые отношения стран Центральной Азии с другими государствами дальнего зарубежья является основой укрепления региональной экономической безопасности. С другой стороны это необходимость ориентации на Европу и Азию [11].

7. Автор статьи предлагает создавать интегрированный энергетический рынок для привлечения инвестиций в страны Центральной Азии [11].

8. Кроме этого автор подчеркивает, что требуются объединения усилий в рамках существующих международных региональных организаций для устойчивого экономического развития стран Центральной Азии [11].

Ученые политических наук З.А. Дадабаева и Е.М. Кузьмина в конце статьи делали вывод о том, что страны этого региона имеют достаточный потенциал для процесса регионализации. Однако, эти авторы полагают, что в настоящее время они конкретно не являются экономически и политически консолидированным регионом [12]. Далее авторы сформировали следующие выводы, касающиеся процесса регионализации региона.

1. Политические взаимодействия между государствами региона стало крайне противоречивыми и не непредсказуемыми [12].

2. Экономические взаимодействия между странами региона осложнено несколькими факторами. Например, отличия экономического развития стран региона, разные подходы отношения государственной власти к экономике и политической либерализации общества [12].

3. Авторы по своему уточнили, что отсутствует страна, которая явно считается полноценным лидером региона. Они считали, что Узбекистан с точки зрения количество

населения является лидером, а Казахстан стоит на лидирующей позиции в сфере экономики [12].

4. Далее авторы предполагали, что взаимная привлечения инвестиции не велика, несмотря на экономическое развитие Казахстана перспективы формальной интеграции стран региона довольно туманны [12].

5. Взаимосвязанность экономического характера между странами этого региона незначительный. Межгосударственный уровень торговли в регионе не отличается существенными объемами по экспорту товаров. Но авторы при этом выделяют Казахстан, который является крупнейшим региональным торговым партнером для всех стран региона [12].

6. Авторы выявили, что лишь три государства региона (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан) заинтересованы в экономической интеграции. А также они дают свою экспертную оценку, что последнее две страны пока не готовы к интегрированию. Узбекистан предпочитает свои экономические отношения с соседними странами на двусторонней основе [12].

Кыргызский исследователь А.А. Донобаева в заключительной части статьи делала вывод о том, что страны ЕврАзЭС довольно быстрыми темпами развивают в рамках экономического сотрудничества. Для этого вступили многие межгосударственные документы, которые приняты по развитию экономики стран вышеуказанной международной организации. И с другой стороны она утверждала, что определен механизм взаимодействия и совместного поиска решений зоны свободной торговли [13]. Потом автор сформулировала краткий и ясный вывод оценочного характера. Сегодня (в 2021 году) данная организация находится на этапе развития экономических отношений с сбалансированным и взаимовыгодным характером. А также формирование Таможенного Союза и создания условий для формирования Единого экономического пространства [13].

Исследователи из России особо отметили, что торгово-экономические отношения в рамках ЕАЭС имеет особое значение для всех членов-стран этой международной региональной организации [14]. Эти авторы при этом отметили, что у каждой страны есть особые причины для участия в рамках ЕАЭС [14].

Они по своему усмотрению указал этих причин [14].

1. Армения получает большую выгоду от свободного рынка трудовых ресурсов и инвестиций сторон государств-членов [14].

2. Республика Белоруссия имеет сотрудничество в сфере безопасности как приоритетное значение, а другой стороны это государство предпочитает торговлю с ЕС и РФ [14].

3. Авторы считают, что основная выгода для Кыргызской Республики состоит в доступе свободному рынку труда и упрощения процедуры миграции [14].

4. При этом авторы утверждают, что прямое участие в ЕАЭС для РФ помогает по внешнему торговлю с третьими государствами, в частности с КНР, и другими странами [14].

5. Авторы оценили, что Казахстан ставит цель защиты производителей страны от других конкурентов в Азии [14].

В заключении своей научной статьей отечественный ученый-политолог К.Ч. Байсултанова делала вывод со следующим содержанием.

1. Краткий анализ показал, что в концепциях по внешней политики стран Центральной Азии есть цели для экономического сотрудничества и связей, при этом учитывая взаимозависимость стран региона [15].

2. Политолог особо отметила, что в настоящее время достижение стратегических перспективных задач Центральной Азии прямо связано с реализацией внешнеэкономической политики [15].

3. Она сама утверждает, что экономическая дипломатия любой страны Центральной Азии зависит от внутренней и внешней политики [15].

4. Автор полагала, что в 2023 году у стран Центральной Азии есть и заложена основа экономической дипломатии [15].

Можно согласиться с выводом автора в том, что уже существует основа экономической дипломатии стран региона.

В-первых, в настоящее время идет процесс становления отношений в отдельных направлениях внешнеэкономической деятельности. Например, налаживания отношений стран данного региона с властью Афганистана в дипломатических и экономических отношениях.

Во-вторых, в аналитическом материале Евразийского банка развития «Экономика Центральной Азии: новый взгляд» (2022 год) особо отмечалось, что формирование Евразийского транспортного каркаса приведет к росту торговых отношений стран региона со странами Южной Азии, а также выход к морским портам Индийского океана [16].

В-третьих, идет процесс становления и основные предпосылки в сфере урбанизации и цифровизации стран региона. Выше названном материале об этом особо подчеркивается, что на страны региона заметное влияние оказала тренды глобального характера как развитие устойчивых «умных» городов и цифровая трансформация [16].

Итак, здесь можно делать промежуточный вывод.

Республика Казахстан в данное время постепенно наращивает усилий по формированию экономически устойчивого пространства.

1. Посредством экономической дипломатии МИД РК показывает свою инициативность по построению конкретных отношений с странами региона, а также свою связующую роль и место с развитыми странами (США, КНР, ЕС, РФ и т.д.).

2. Евразийский транспортный каркас дает стратегическую перспективу и свой большой экономический толчок к развитию внешнеэкономической деятельности региона.

3. Аспекты многовекторной политики, в том числе дипломатические усилия придает стратегическую надежду, что страны региона в ближайшие время будут тесно взаимодействовать в сфере внешней экономики.

Третья задача – формирование безопасного пространства Казахстана.

В официальном материале, которое опубликовано в сайте МИД РК доказывает, что наша страна конкретно хочет показать своих амбиций для установления пространства безопасности Казахстана и региона. Недавно была встреча (22.02.2025 г.) Первого заместителя министра МИД РК с директором исполнительного комитета РАТС ШОС. Во время этой встречи стороны обменялись мнениями по вопросам развития ситуации в сфере обеспечения безопасности и стабильности в Центральной Азии. При этом дипломаты отметили важность итогов Астанинского саммита, который проведен в 4 июля в 2024 года [17].

В свое время известный казахстанский ученый политолог М. Лаумулин писал, что для безопасности нашей страны первая важная задача является сохранение стабильности в близком географическом пространстве и в сфере геополитических интересов.

1. Центральная Азия.
2. Афганистан.
3. СУАР (КНР).
4. Иран.
5. Каспийско-Кавказский регион.
6. ОИС [18].

Группа исследователей в сфере международных отношений в своей научной статье предполагали, что сотрудничество по афганскому вопросу могло бы стать основой для более широкого спектра сотрудничества в области безопасности между государствами региона [19].

В настоящее время вопросы безопасности стран Центральной Азии являются приоритетными и значительными проблемами стран региона.

Во-первых, все страны региона как другие государства мира сейчас прямо встречаются с реальными и потенциальными вызовами и угрозами глобального и регионального характера.

Во-вторых, несмотря на совокупность основных мер предотвращения актов терроризма, весь регион находится под реальными и потенциальными угрозами различных направлений современных международных вызовов и угроз (международный терроризм, организованная преступность, наркотизм, религиозный экстремизм, информационная безопасность и т.д.) [19].

В-третьих, безопасность стран региона – это совокупность состояний защищенности самых важных интересов граждан, общества, государства и безопасность региона от реальных внешних и потенциальных внутренних угроз.

Итак, здесь хотим делать промежуточный вывод.

Для безопасности Центральной Азии необходимо определить систему безопасности региона в целом, и ее функции. Надо установить порядок организации и финансирования основных органов взаимодействия и обеспечения безопасности региона. Утвердить совместный региональный план координации действий и реализации его для обеспечения безопасности региона. Принимать международно-правовых актов, которые прямо будут юридически регулировать международных отношений в сфере безопасности. Организовать и утвердить высший орган, который реализует основных функции (координация, управления, тактико-стратегическая, регулятивная, реализационная, контрольная, стабилизирующая и т.д.) в регионе. При этом должен участвовать дипломатический корпус стран региона.

Выводы

Таким образом, подытоживая мы здесь делаем заключительный вывод с рекомендациями для реализации задач внешней политики Республики Казахстан в Центральной Азии с дипломатическими отношениями.

Как в начале отметили, что в Концепции внешней политики РК на 2020-20230 годы закреплена вторая стратегическая цель – упрочение лидирующих позиций и продвижение долгосрочных интересов Казахстана в Центральной Азии. Для достижения цели в Концепции поставлена задача № 1 – наращивание усилий по формированию политически стабильного, экономически устойчивого и безопасного пространства вокруг Казахстана.

Безопасность Центральной Азии – разные состояния защищенности стран региона от реальных и потенциальных угроз с учетом основных видов безопасности (то есть политическая, общественная, экономическая, военная, информационная, экологическая и т.д.).

Исследователь из РФ А.В. Мамедов изучая эволюцию политического развития Республики Казахстан в конце своей статьи считает, что несмотря на устранение дуализма власти и конституционные изменения в 2022 г., система правления в РК в силу влияния традиции сохраняет свои ключевые характеристики [20].

Другой исследователь Х.Т. Ахмедов в научной статье перечислил всех основных нерешенных проблем безопасности: вопросы делимитации и демаркации, использования водных и энергетических ресурсов, высокий уровень коррупции, низкий уровень информационной безопасности и религиозного образования [21].

Исследователь Ф.Дж. Хошимов писал, что Республика Таджикистан занимая важную геополитическую позицию в регионе, сможет сыграть большую роль в противодействии основным преступлениям международного характера исходящие из Афганистана [22].

Востоковеды Ошского государственного университета Н. Адылбек уулу и А.А. Асранкулова исследуя основных вопросов интеграции стран Центральной Азии на примере

АСЕАН предлагает, что региональное сотрудничество стран региона с ШОС и АСЕАН приведет к эффективному сотрудничеству в перспективе. При этом авторы отметили, что «Казахстан и Узбекистан имеют способность решить вопросы общего характера в регионе. И в каком то мере они могут противостоять неправомерному влиянию со стороны внешних сил [23].

Итак, из приведенных выводов проясняется, что страны Центральной Азии прямо сталкиваются разными проблемами в сфере безопасности внутри региона, а особенно извне.

Значит, дипломатический корпус стран региона должны оказать усилия объединенного характера в сфере международных отношений.

На наш взгляд, каждая страна учитывая свою роль и место в как одна команда Центральной Азии должны исполнять свои обязанности в сфере эффективного развития по разным направлениям.

При этом надо придерживаться по принципу «Мыслить глобально, действовать локально». Однако, необходимо играть политику вокально (то есть совместно) как один ансамбль субрегионального уровня.

Использованная литература:

1. «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы» Указ Президента Республики Казахстан 06.03.2020 г. № 280//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280>.
2. Билюга С. Э. Политическая стабильность: основные подходы к анализу устойчивости политических систем //Век глобализации. – 2018. – №. 2 (26). – С. 46-56.
3. Waltz K. N. Theory of International Politics. Reading : Adison-Wesley, 1979.
4. Семченко О. Р. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы //Вопросы управления. – 2015. – №. 1 (13). – С. 53-59.
5. Wright Q. Political science and world stabilization //American Political Science Review. – 1950. – Т. 44. – №. 1. – С. 1-13.
6. Goldmann K. Change and stability in foreign policy: Détente as a problem of stabilization //World Politics. – 1982. – Т. 34. – №. 2. – С. 230-266.
7. Aoi C., De Coning C. Conclusion: Towards a United Nations stabilization doctrine—stabilization as an emerging UN practice //UN Peacekeeping doctrine in a new era. – Routledge, 2017. – С. 288-310.
8. Paul T. V. (ed.). International relations theory and regional transformation. – Cambridge University Press, 2012.
9. Дундич А. С. Политическая стабильность в Центральной Азии: перспективы для России //Вестник МГИМО Университета. – 2012. – №. 2. – С. 24-27.
10. Akiner S. Central Asia: conflict or stability and development?. – Minority Rights Group, 1997. – №. 6.
11. Мухамеджанова Д. Ш. Проблемы и перспективы экономического сотрудничества Казахстана в Центральной Азии //Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2013. – №. 13. – С. 42-50.
12. Дадабаева З. А., Кузьмина Е. М. Процессы регионализации в Центральной Азии: проблемы и противоречия //М.: Институт экономики РАН. – 2014. – Т. 55. – С. 13.
13. Дононбаева А. А. Перспективы образования Таможенного союза государств Центральной Азии //Известия вузов Кыргызстана. Бишкек. – 2021. – №. 2. – С. 237.
14. Поплавский С. П., Подольский Ф. В. Торгово-экономическое взаимодействие ЕАЭС: состояние, динамика, обеспечение национальной безопасности //Международная торговля и торговая политика. – 2024. – Т. 10. – №. 2. – С. 74-87.

15. Байсултанова К. Ч. Концептуальные основы экономической дипломатии государств Центральной Азии // Известия. Серия: Международные отношения и регионоведение. – 2023. – Т. 51. – №. 1.
16. Экономика Центральной Азии: новый взгляд (2022 год). Аналитический доклад (104 страниц) подготовлен экспертами и специалистами Евразийского банка развития в 2022 г. // https://eabr.org/upload/iblock/d0b/EDB_2022_Report-3_The-Economy-of-CA_rus.pdf.
17. В МИД Казахстана состоялись переговоры по вопросам обеспечения безопасности на пространстве Шанхаской Организации Сотрудничества. 20.02.2025г. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/942454?lang=ru>.
18. Мурат Л. Некоторые проблемы современной внешней политики Казахстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2011. – Т. 14. – №. 1. – С. 129-139.
19. Baizakova K. I. et al. Kazakstan's Role in the Maintenance of Security in Central Asia // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2016. – Т. 7. – №. 6 (20). – С. 1311-1321.
20. Мамедов А. В. Эволюция политического развития Республики Казахстан в постсоветский период // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2024. – Т. 26. – №. 3. – С. 520-530.
21. Ахмедов Х. Т. Роль Узбекистана в обеспечении региональной безопасности в центральной Азии на современном этапе // Казачество. – 2024. – №. 74 (1). – С. 177-185.
22. Хошимов Ф. Д. Роль Республики Таджикистан в решении вопросов безопасности в Центральной Азии // Постсоветские исследования. – 2024. – Т. 7. – №. 7. – С. 736-743.
23. Нурбек А. У., Асранкулова А. А. Интеграция государств Центральной Азии: на примере АСЕАН // Вопросы востоковедения. – 2024. – №. 1. – С. 25-32.

ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРМЕН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ МІНДЕТТЕРІН ІСКЕ АСЫРУ

А. Калы

магистрант, ЮКУ. М. Әуезова, Шымкент, Қазақстан

Е. Т. Бекбосынов

Ph.D, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУУ, Шымкент, Қазақстан

* Хат-хабар үшін Автор: ermek_lawer@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада дипломатиялық қатынастармен Қазақстан Республикасының Орталық Азиядағы сыртқы саясатының міндеттерін іске асыруды зерделеу аспектілері қарастырылады. Авторлар ең алдымен "саяси тұрақтылық", "экономикалық тұрақтылық" және "қауіпсіздік" ұғымдарын анықтайды. "Саяси қауіпсіздік" ұғымына авторлық анықтама берілген. Олар сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қазіргі уақытта экономикалық орнықты кеңістікті қалыптастыру бойынша күш-жігерді біртіндеп арттырып келе жатқанын атап өтті. Әрі қарай, бұл зерттеушілер аймақтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін іс-қимылдарды үйлестірудің және оны жүзеге асырудың бірлескен аймақтық жоспарын мақұлдауды ұсынды. Қауіпсіздік саласындағы халықаралық қатынастарды заңды түрде реттейтін халықаралық-құқықтық актілерді қабылдау. Авторлар өз кезегінде аймақтағы негізгі функцияларды (үйлестіру, басқару, тактикалық-стратегиялық, реттеуші, іске асыру, бақылау, тұрақтандыру және т.б.) жүзеге асыратын жоғары органды ұйымдастыру және бекіту қажет деп жазды. Бұл ретте өңір елдерінің дипломатиялық корпусы қатысуға тиіс.

Кілт сөздер: сыртқы саясат, дипломатия, Қазақстан, Орталық Азия, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан.

IMPLEMENTATION OF THE OBJECTIVES OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN CENTRAL ASIA WITH DIPLOMATIC RELATIONS

A. Kalu

, Master's Student, M. Auezov University of Law, Shymkent, Kazakhstan

E.T. Bekbosynov

Ph.D., Associate Professor, M. Auezov University of Law, Shymkent, Kazakhstan

*The author for correspondence: ermek_lawer@mail.ru

Abstract. The article examines the aspects of studying the implementation of the tasks of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan in Central Asia with diplomatic relations. The authors primarily define the concepts of "political stability", "economic stability" and "security". The author's definition of the concept of "political security" is given. They also noted that the Republic of Kazakhstan is currently gradually increasing efforts to form an economically sustainable space. Further, these researchers proposed to approve a joint regional action coordination and implementation plan to ensure the security of the region. Adopt international legal acts that will legally regulate international security relations. The authors wrote that it is necessary to organize and approve a supreme body, which in turn implements the main functions (coordination, management, tactical and strategic, regulatory, implementation, control, stabilizing, etc.) in the region. The diplomatic corps of the countries of the region should participate in this process.

Key words: foreign policy, diplomacy, Kazakhstan, Central Asia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan.

ӘОЖ 551.482

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕУРОПАДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМҒА МҮШЕЛІГІ ЖӘНЕ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Н. Пірімбеков

М. Әуезов атындағы ОҚУ магистранты, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасының Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық Ұйымға мүшелігі және белсенділігінің ерекшеліктерін зерделейді. Аталған мақаланың кіріспе бөлігінде зерделеуші Қазақстан Республикасының Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық Ұйымдағы 2010 жылғы төрағалық кезеңі барысында бірқатар мәселелерді талқылай келе, мақаланың негізгі бөлімінде 2010 жылғы Астана Саммиті: маңызы мен нәтижелері, сондай-ақ әлемдегі халықаралық, аймақтық және Ауғанстандағы орын алған қауіпсіздік мәселелерін саралап өткен. Бұл ретте автор өзіндік ой-пікірлерін, бастапқы, өтпелі және қорытынды тұжырымдар жайлы сипаттап жазған.

Кілт сөздер: Қазақстан, Азия, Еуропа, Қауіпсіздік, ынтымақтастық, Мүшелік, Белсенділік, Астана процесі.

Кіріспе

ЕҚЫҰ Қазақстан Республикасын 2010 жылы төрағалыққа тағайындау жөніндегі шешімі елдің аймақтық және құрлықтық маңыздылығының артып келе жатқанын айқындайды.

Қазақстан – Орталық Азия мен Каспий өңіріндегі стратегиялық орталық болып табылады. Бұл аймақ энергетикалық ресурстарға бай және Еуропа мен Азия арасындағы сауда мен коммуникация үшін ықтимал қақпа іспетті.

Алайда, бұл – қауіпсіздік тұрғысынан күрделі мәселелерге тап болатын өңір.

Нәтижелер және оларды талқылау

Орталық Азиядағы тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету – АҚШ пен оның Еуропалық одақтастары үшін бірнеше нақтырақ себептерге байланысты халықаралық маңызы бар мүдде саналады.

Азиядағы қауіпсіздік: Ресей, Қытай, Иран және Оңтүстік Азия субконтинентіне жақын орналасуына байланысты Орталық Азияның тұрақтылығы мен қауіпсіздігі ірі державалар үшін стратегиялық маңызға ие бола түсуде. Қазақстанның ЕҚЫҰ төрағасы ретіндегі қызметі осы мақсатқа қол жеткізуге бағытталған көпжақты ынтымақтастықты кеңейтуге, сондай-ақ ЕҚЫҰ-ның Орталық Азиядағы рөлін және беделін арттыруға мүмкіндік береді [1].

Ауғанстан: Орталық Азия — АҚШ пен НАТО қарулы күштерінің Ауғанстандағы «Талибан» мен «Аль-Каида» деген ұйымдарға тікелей қарсы операцияларын қолдауға арналған маңызды тірек аймақ болып келеді.

Себебі, бұл өңір АҚШ пен НАТО әскерлерін Ауғанстанға жеткізудің негізгі халықаралық транзиттік дәлізі болып табылады.

Жуырда АҚШ Ресеймен, Қазақстанмен, Өзбекстанмен және басқа да Орталық Азия елдерімен Ауғанстаннан бейбіт жүктемелердің транзитіне рұқсат беру туралы жаңа келісімдерге қол жеткізді.

Осы тұста, айта кетер жайт, қазіргі кезде әлемнің бірқатар елдері, оның ішінде, Қазақстан Республикасының билігі сол Ауғанстандағы қазіргі саяси билігімен де-юре болмаса да, де-факто дипломатиялық және экономикалық қатынастарын уақытша орнатқан болатын. Осы орайда, Қазақстан аталған ел аумағына халықаралық гуманитарлық көмектерін қазір де жіберуде. Өйткені, елдегі 40 жылдан астам жылдан бері соғыстан көз ашпаған Ауғанстан халқы үшін үлкен зардаптарды көріп келеді. Сондықтан аталған елге гуманитарлық көмек беру жалғасын тауып жатыр.

Трансұлттық терроризм: Ауғанстан мен Пәкістандағы «Талибан» қозғалысының қайта жандануы трансшекаралық терроризмге жол ашып, Орталық Азиядағы көршілес елдердің тұрақтылығына қауіп төндіріп, Батыс мүдделеріне нұқсан келтіруде. Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан да, Ауғанстаннан тараған трансұлттық терроризмнің құрбанына айналды. Бұл мемлекеттер аймақтық лаңкестік желілерге қарсы халықаралық күш-жігерді тиімдірек қолдай алады.

Ұйымдасқан қылмыс пен есірткі айналымы: Орталық Азия — Ауғанстан мен Еуропа мен Азия елдері арасындағы заңсыз есірткі саудасының басты транзиттік аймағы. Қазақстан үкіметінің шекараларды тиімді бақылауға, контрабандалық әрекеттердің жолын кесуге және қылмыстық желілерді жоюға бағытталған бірлескен бастамалары халықаралық қауіпсіздікке үлес қосып, трансшекаралық террористік топтардың қаржылануын азайтады [2].

Энергетикалық қауіпсіздік: Орталық Азия — Еуропа үшін аса маңызды энергия көздерінің бірі бола алады. Бұл өңірде Еуропаның Ресей мен Таяу Шығыстан келетін энергия ресурстарына тәуелділігін азайту үшін қажет орасан зор мұнай мен табиғи газ қорлары шоғырланған. Ресей мен Украина сынды кейбір энергия транзиттік елдер арасындағы келіспеушіліктер Еуропаның Каспий маңындағы мемлекеттермен тікелей жеткізу желілерін дамытуға деген қызығушылығын арттырды.

Орталық Азия мен Каспий аймағының стратегиялық маңызына қарамастан, Батыс елдері бұл өңірге жеткілікті деңгейде назар аудармай келеді. Бұл жағдай бірнеше факторлардың үйлесуіне байланысты, атап айтқанда:

– Орталық Азияның тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз ететін ортақ стратегиялық негіздердің болмауы;

– Аймақтың негізгі мемлекеттерімен жоғары деңгейдегі тұрақты өзара іс-қимыл арқылы тығыз саяси байланыстарды нығайтуға жеткілікті көңіл бөлінбеуі;

– Аймақтағы ықпал үшін бәсекелесіп отырған өзге ірі державалардың қарсы әрекеті [3].

Батыстық көптеген сарапшылардың пайымдауынша, Ресей басшылары Мәскеудің саяси байланыстары мен экономикалық тетіктерін пайдалана отырып, бұрынғы кеңестік көршілеріне бақылауды күшейтуге тырысқан.

Кейбір мәліметтерге сәйкес, Орталық Азия елдерінің үкіметтеріне Батыстың қауіпсіздік мүдделеріне нұқсан келтіру мақсатында, оның ішінде аймақтағы әскери қатысуын шектеу үшін қысым жасалған. Мұндай қысым, мысалы, АҚШ әскери күштерін Өзбекстан мен Қырғызстаннан шығару туралы үндеулер түрінде көрініс тапқан.

Қазақстан басшылығы Америка мен Еуропаның Орталық Азиядағы рөлін қауіпсіздік пен даму мүддесінде арттыруды қолдайды, алайда бұл әрекеттер Астананың Ресеймен орнатқан жылы қарым-қатынасына нұқсан келтірмеуі тиіс. Қазақстанның тәуелсіз сыртқы саясаты Батыстың өңірге қол жеткізуіне жол ашып, елдің маңызды көлік дәлізі ретіндегі орнын бекіте түседі.

Қазақстан - Америка Құрама Штаттарының маңызды халықаралық серіктесі болып табылады. Бұл ел Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ядролық қарудан өз еркімен бас тартқан алғашқы мемлекет болды. 2003 жылдан 2008 жылға дейін Қазақстан Иракта инженерлік әскерлерін орналастырып, оларға жарылғыш заттарды залалсыздандыру міндеті жүктелді [4].

Қазақстан АҚШ пен НАТО күштерін Ауғанстанда қолдау мақсатында ұшуларға, шұғыл әуе маневрлеріне және өлімге әкелмейтін жүктердің транзитіне рұқсат береді. Сонымен қатар, Қазақстан НАТО күштерімен үйлесімді әрекет етуге дайындалатын және жабдықталатын бітімгершілік батальон құрды.

Оған қоса, Қазақстан — Ауғанстанға 58 миллион АҚШ долларынан астам мөлшерде көмек көрсеткен Орталық Азиядағы жалғыз ел. Бұл көмек азық-түлікпен қамту, инфрақұрылым салу және білім беру салаларын қамтиды.

Қазақстан ядролық қаруды таратпау саласында АҚШ-тың негізгі серіктесі саналады. Нанн-Лугар бағдарламасы шеңберінде Қазақстан мен Америка Құрама Штаттары он жылдан астам уақыт бойы кеңестік дәуірден қалған жаппай қырып-жою қаруларын (ЖҚҚ) жою, таралу қаупі бар материалдарды қауіпсіз сақтау және бұрын ЖҚҚ саласында жұмыс істеген ғалымдарды бейбіт мақсаттарға бағыттау жобалары бойынша ынтымақтастық орнатып келеді [5].

АҚШ пен Қазақстан арасындағы бұл әріптестік жаппай қырып-жою қаруларына қатысты материалдар мен техникалық білімдердің лаңкестердің қолына түсуіне жол бермейді. 2009 жылғы 2 маусымда Президент Нұрсұлтан Назарбаев АҚШ пен Қазақстан арасындағы екіжақты ынтымақтастықты кеңейтетін заңға қол қойды. Қауіпті азайту туралы келісім жеті жылға ұзартылып, бағдарламалар мен жобалардың үздіксіз жалғасуына мүмкіндік берілді.

Орталық Азияда ең үлкен аумақ пен ең ірі экономикаға ие бола отырып, Қазақстан көршілерінің ешқайсысына қауіп төндірмейтін, тұрақсыздық көзі емес ел болып саналады. Қазақстан өз аумағын, этникалық құрамын, экономикалық немесе энергетикалық мүдделерін ешбір аймақтық үкіметке қарсы бағыттап, олардың тұрақтылығына нұқсан келтірмейді. Керісінше, Астана Еуразияда ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруға ұмтылып келеді, бұл бір мемлекеттің үстемдік етуін болдырмауға бағытталған.

Қазақстанның «көпвекторлы» сыртқы саясаты ірі державалармен тепе-тең және ынтымақтастыққа негізделген қатынастарды дамытуға бағытталған. Бұл саясат Астананы кез келген гегемониялық амбицияларға қарсы тұруға итермелейді, өйткені мұндай

әрекеттер Қазақстанның саяси немесе экономикалық тәуелсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін [6].

Қазақстан Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы (ҰҚШҰ) және Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) сияқты құрылымдардың мүшесі бола отырып, өзінің қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастығын әртараптандыруға және халықаралық әріптестіктер желісін кеңейтуге ұмтылады. Астана НАТО-мен тиімді байланыс орнатып, Еуроатлантикалық әріптестік кеңесіне (СЕАП) және «Бейбітшілік үшін серіктестік» бағдарламасына (ПРМ) белсенді қатысуда. 2006 жылғы қаңтарда Қазақстан НАТО-мен жеке әріптестік іс-қимыл жоспары (IPAP) бойынша келіссөздер жүргізген Орталық Азиядағы жалғыз ел болды.

2004 жылғы маусымда өткен НАТО саммиті Орталық Азияны «ерекше назар аударылатын өңір» деп жариялап, Астанаға байланыс офицерін жіберді. Бұл офицер НАТО-ның Қазақстандағы ұлттық әскери құрылымдарды жаңғыртуға бағытталған көмек бағдарламаларын үйлестіруге жауапты. Сонымен қатар, НАТО Бас хатшысының Кавказ және Орталық Азия бойынша арнайы өкілі тағайындалды [7].

Астана ҰҚШҰ мен ШЫҰ-ның әскери альянстарға немесе Батысқа қарсы бағытталған құрылымдарға айналмауы тиіс екенін бірнеше мәрте атап өтті. Қазақстан НАТО-ның Ауғанстандағы миссиясын қолдайды және АҚШ пен НАТО-ның әскери емес жүктерін Ауғанстанға тасымалдайтын ұшақтарға әуе кеңістігін пайдалануға және Алматыда төтенше жағдайда қонуға рұқсат береді. Қазақстан билігі сондай-ақ Ауғанстанда әуе апаттарының алдын алуға бағытталған іс-шаралар жоспарын әзірлеуде.

Қазақстанның бітімгершілік батальоны (ҚАЗБАТ) 2011 жылға дейін толық дайын болып, НАТО-мен бірлескен операциялар мен халықаралық тұрақтылық миссияларына қатысуға жарамды болады деп күтілуде.

Бұдан бұрын Қазақстан АҚШ, Ресей және Өзбекстанмен жасалған келісім аясында Ауғанстанға бейбіт жүктерді жеткізу үшін Солтүстік тарату желісіне қосылды. Бұл транзиттік дәліз арқылы кем дегенде 20 жүк пойызы өтті және оларға басымдық берілген.

Қазақстан - Ауғанстанды қалпына келтіру процесіне нақты көмек көрсететін жалғыз Орталық Азия елі. 2007–2008 жылдары Қазақстан әлеуметтік және инфрақұрылымдық жобаларға, гуманитарлық көмекке және ауған құқық қорғау органдары мен шекара қызметін оқытуға 3 миллион АҚШ долларынан астам қаражат бөлді. 2009–2011 жылдары Қазақстан тағы 5 миллион долларды су инфрақұрылымын жақсартуға, астық пен басқа да тауарларды жеткізуге, сондай-ақ 50 миллион долларды жас ауғандарды Қазақстанның колледждері мен университеттерінде оқытуға арнады.

Қазақстан сонымен бірге АҚШ-тың өңірдегі мақсаттарын қолдау үшін қаржылай көмек көрсетуде. Астана — Қырғызстан, Тәжікстан және Ауғанстанға көмек көрсететін жалғыз аймақтық донор. АҚШ Мемлекеттік департаментінің «Қазақстан бойынша анықтамалығына» сәйкес, Қазақстан 2006 жылы АҚШ үкіметінің сыртқы көмек бағдарламасының шығындарына тікелей қатысқан алғашқы ел болды. 2009 жылы Қазақстан үкіметі экономикалық даму мақсатында USAID жобасы аясында 40 миллион долларлық бағдарламаның 15 миллион долларынан астамын қаржыландырды. Бұл Қазақстанның даму мақсаттарына қол жеткізуіне қолдау көрсетуді көздейді [8].

2010 жылғы Астана Саммиті: маңызы мен нәтижелері.

1992 жылғы Хельсинки құжаты әр екі жыл сайын саммит өткізу қажеттігін көздесе де, 1999 жылы Стамбулда өткен саммит пен 2010 жылғы Астанадағы жоғары деңгейдегі кездесу арасында он бір жыл өтті. 2010 жылғы 1–2 желтоқсанда Қазақстан астанасы Астанада өткен бұл саммит ерекше үмітпен күтілді. Бұл – ЕҚЫҰ-ның Орталық Азиядағы алғашқы саммиті ғана емес, сондай-ақ ТМД кеңістігіндегі және негізінен мұсылман халқы басым елде алғаш рет ұйымдастырылған саммит болды.

Алайда бұл үлкен үміттер айтарлықтай ақталмады. Саммит барысында «Астана естелік декларациясы» қабылданғанымен, «Астана іс-қимыл шеңбері» бойынша

консенсусқа қол жеткізу мүмкін болмады. Бұл келіспеушіліктер ең алдымен шешілмеген қақтығыстарға қатысты болды.

Бұл жағдай саммиттің екінші күні Польша Сыртқы істер министрі Радослав Сикорский айтқан сөздің орынды екенін көрсетті: «Қазір саммит өткізу – тәуекелге толы қадам».

Бұл мақалада ең алдымен ЕҚЫҚ/ЕҚЫҰ аясындағы саяси табыс пен сәтсіздіктің табиғаты туралы кейбір ойлар ұсынылады. Одан кейін Астана декларациясының мазмұны баяндалып, іс-қимыл шеңбері бойынша келісімнің неге жүзеге аспағаны жөнінде талдау жасалады. Мақаланың соңында Астанадан кейін ЕҚЫҰ қандай нақты қадамдар жасай алады деген мәселеге назар аударылады [9].

ЕҚЫҰ аясындағы саяси табыстар әртүрлі себептермен жүзеге асты. 1975 жылғы Хельсинки саммитінің табысы Кеңес Одағының Еуропадағы аумақтық және саяси статус-квоны заңдастыруға деген ұмтылысы мен Батыстың дәл осы жағдайды өзгертуге бағытталған мақсаттары арасындағы үлкен ымыраға негізделді. Осылайша, Хельсинки Қорытынды актісінің қабылдануының себептері өз ішінде қайшылықты болды.

Ал спектрдің екінші шетінде – 1990 жылғы Париж саммиті тұр. Бұл саммитте барлық мемлекеттер бөліскен жаңа демократия, бейбітшілік және бірлік дәуіріне деген қуаныш айқын көрініс тапты. Осы тұрғыдан алғанда, 2010 жылғы Астана саммиті соншалықты тарихи мәнге ие болған жоқ, өйткені ол не жоғары ынтамен, не еуропалық қауіпсіздік тәртібі жөнінде іргелі шешімдермен байланысты болмады. Астана саммитінің күн тәртібіне кірген мәселелер – Еуропадағы қару-жарақты бақылау, Орталық Азия мен Ауғанстандағы трансұлттық қауіптер, адами өлшем мәселелері – әдетте мемлекет басшылары мен үкіметтерінің күнделікті назарына ілікпейтін тақырыптар болды [10].

Саяси табыс пен сәтсіздікті бағалау көбінесе уақыт өткен соң ғана мүмкін болады. Осылайша, Хельсинки Қорытынды актісінің тарихи маңыздылығы тек кейінгі кезеңдерде анықталды, себебі 1975 жылы тіпті саммитке қатысушылардың өздері де бұл кездесудің мәнін аса жоғары бағаламады. Бұған қарама-қарсы мысал – 1999 жылғы Стамбул саммиті. Ол сол сәтте үлкен жетістік ретінде бағаланғанымен, кейінгі көзқараспен қарағанда бұл саммит ЕҚЫҰ-дағы онжылдық келіспеушіліктер мен дау-дамайлардың бастамасы болғаны айқындалды, бұл өз кезегінде ұйымның саяси салмағын төмендетті.

Сонымен қатар, табыс пен сәтсіздіктің арасы кейде өте жіңішке болуы мүмкін. Мысалы, 1999 жылғы Стамбул саммиті Шешенстан мәселесіне байланысты келіспеушіліктер себебінен сәтсіздікке ұшыраудың сәл-ақ алдында тұрған еді. Осы себептерге байланысты Астана саммиті туралы негізді қорытынды жасауға әлі ерте деуге болады. Кез келген бағалау әзірше тек алдын ала сипатта ғана болуы мүмкін, өйткені Астананың түпкілікті табысы немесе сәтсіздігі көбіне қатысушы мемлекеттердің кейінгі әрекеттеріне байланысты болады. Бұл – жоғары деңгейдегі осындай күрделі кездесулерге тән табыс пен сәтсіздіктің аралас сипатына қатысты өзекті мәселе [11].

Қысқалығына қарамастан – бар болғаны үш жарым бет – Астана декларациясы толыққанды саяси құжат болып табылады және бұл 1999 жылғы Стамбул саммитінен кейін Сыртқы істер министрлерінің кеңесі мен жоғары деңгейдегі саммиттер аясында қабылданған үшінші құжат саналады.

Астана декларациясының басты мақсаты – ЕҚЫҰ/ЕҚЫҰ шеңберіндегі қолданыстағы міндеттемелерді қайта қуаттау болса да, бұл құжат тек символикалық мәнмен шектелмейді. Декларация шын мәнінде жаңа элементтерді де қамтиды. Ең елеулісі – «Ванкуверден Владивостокқа дейінгі кеңістікті қамтитын, келісілген қағидаттарға, ортақ міндеттемелер мен ортақ мақсаттарға негізделген еркін, демократиялық, тұтас және бөлінбейтін Еуроатлантикалық және Еуразиялық қауіпсіздік қауымдастығы туралы көзқарас».

«Қауіпсіздік қауымдастығы» идеясы алғаш рет 2010 жылдың бірінші жартысында ЕҚЫҰ-ның Корфу аралындағы миссиясы аясында қозғалған болатын. Бұл ұғымды алғаш дамытқан Карл Дойчтың айтуынша, «плюралистік қауіпсіздік қауымдастығының

өміршендігі – соғысқа жүйелі түрде дайындықтың және оған көп көлемде адам күші мен ресурстарды жұмылдырудың болмауы арқылы тексеріледі».

Осыдан шығатын қорытынды – «қауіпсіздік қауымдастығы» ұғымы қазіргі жағдайды сипаттау үшін қолданылмайды, керісінше ЕҚЫҰ кеңістігіндегі халықаралық қатынастардың сапалық тұрғыдан мүлде жаңа кезеңіне бағытталған батыл көзқарасты білдіреді. Бұл Астана декларациясының атауында көрсетілген: «Қауіпсіздік қауымдастығына бет алу» [12].

Мұндай мақсат тым амбициялық емес пе деп ойлауға болады, әсіресе қатысушы мемлекеттер Астанада жұмыс бағдарламасын тіпті келісіп ала алмағанын ескерсек. Айқын болғаны — олар кем дегенде нормативтік декларативтік деңгейде ұйымның бұрынғы жетістіктерінен асып түсуге ұмтылды. Астаналық декларацияда бұл былайша қысқаша сипатталған: «көпқырлы, өзара ынтымақтастыққа негізделген, тең және бөлінбейтін қауіпсіздік, ол бейбітшілікті сақтау мен адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеумен, сондай-ақ экономикалық және экологиялық ынтымақтастықпен, бейбіт мемлекетаралық қатынастармен тығыз байланысты».

Бұл нормативтік деңгейден, 1990 жылғы Париждік харта қабылданғаннан кейін қол жеткізілген деңгейден асып кету үшін, қауіпсіздік қауымдастығының тұжырымдамасына жүгіну қажет болды — бұл қауымдастық мүшелері арасындағы зорлық-зомбылық қақтығыстар идеясынан алшақтап, енді соғысқа дайындалмайтын қоғам. Екінші жағынан, қауіпсіздік қауымдастығын жариялау осы жоғары саяси мақсат пен декларацияда мойындалған қатал саяси шындықтар арасындағы алшақтықты одан әрі айқындайды, онда «сенімсіздік пен қауіпсіздік туралы әр түрлі түсініктерді жеңу қажет» екені айтылады [13].

Уақыт көрсетеді — бұл өршіл саяси көзқарас мемлекеттерге саяси шындықтарды жақсартуға шабыт бере ме, әлде өзгермейтін немесе тіпті нашарлайтын саяси жағдайлар қауіпсіздік қауымдастығының мақсатына қол жеткізуге кедергі бола ма.

Декларация көздеген қауіпсіздік қауымдастығы — еуроатлантикалық және еуразиялық. Әсіресе «еуразиялық» термині Орталық Азия мемлекеттерінің ЕҚЫҰ енгенін мойындаудың белгісі ретінде қарастырылуы мүмкін, сондай-ақ олардың саяси маңыздылығы мен сенімділігінің артқанын көрсетеді. Бұл, әрине, 2010 жылы Қазақстанның ЕҚЫҰ төрағалығымен тығыз байланысты, себебі бұл болмаған жағдайда 2010 жылғы саммит те, ЕҚЫҰ күн тәртібінде Орталық Азияның маңыздылығы да болмас еді.

Астаналық декларацияның тағы бір маңызды ерекшелігі — 1991 жылғы Мәскеу құжатының әйгілі формуласының расталуы: «Адам факторы саласындағы міндеттемелер барлық қатысушы мемлекеттер үшін тікелей және заңды мүдделер болып табылады және тиісті мемлекеттің ішкі істері ретінде қаралмайды» (6-тармақ). 1991 жылғы тұжырымдамалардың бүгінгі күні, яғни саммит құжаты деңгейінде екінші рет (1992 жылғы Хельсинки конференциясынан кейін) расталуы саяси тұрғыдан жеңіл-желпі оқиға емес, керісінше ЕҚЫҰ нормативтік-құқықтық базасының беріктігін көрсетеді, тіпті ол барлық қатысушы мемлекеттерде толық іске асырылмаса да [14].

Астаналық әрекеттердің рамалық бағдарламасын қабылдай алмау созылып келе жатқан даулы мәселелер бойынша даулы әрі жойқын келіспеушіліктердің қаншалықты күшті екенін тағы бір мәрте көрсетті.

Бұрын «тоқтап қалған» деп қате аталған бұл ұзаққа созылған қақтығыстар жөніндегі даулар әлі де шешілмей тұр. Астанада саммит күрделі пікірталастар тудырады деп күтілгенімен, ең болмағанда қандай да бір жұмыс жоспарын әзірлеу арқылы біршама табысқа жетеді деген үміт болған. Алайда Астанадан кейін 2008 жылғыдай, әсіресе Грузиядағы шешілмеген қақтығыстардың қауіптілігі дұрыс бағаланбағаны, соңғы бір жарым жылдағы пікірталастар нәтижесінде қалыптасқан сенім деңгейінің артық бағаланғаны анық болды.

Астананың әрекеттер жоспарын қабылдай алмауы одан да маңызды, өйткені бұл белгілі бір мағынада ұзақ дайындық кезеңінен — атап айтқанда Корфу процесінен кейін

болған жағдай. Сол процесс барысында талқылаулар мазмұнды, атмосфера мен өзара түсіністік жақсарғаны жиі айтылды. Бірақ бұл келісімге келу үшін жеткіліксіз болды. Бұл көңіл көншітпейтін ашылым, бірақ мүмкін пайдалы да [15].

Қорытынды

Қатысушылардың ЕҚЫҰ кездесулерінде субрегионалдық қақтығыстар жөніндегі келіспеушіліктер салдарынан саяси құжаттарды келісу мүмкін еместігі жаңалық емес екенін мойындау керек. 2000 жылы Венадағы министрлер кеңесінің кездесулерінен бастап, ЕҚЫҰ министрлерінің сирек жағдайда ғана қорытынды мәлімдемелерді келісетінімізге үйрендік. Дегенмен, сол кездесулерде басқа шешімдерге қол жеткізілді. Егер Астана министрлік деңгейде өткен болса, ол басқа министрлерге қарағанда көбірек нәтижеге жетер еді, өйткені қорытынды декларация қабылданды.

Алайда Астанадағы саммит әлдеқайда жоғары үміттер тудырды, әсіресе өткен шиеленістер мен дауларды еңсеру, сонымен қатар нақты әрі жан-жақты жұмыс бағдарламасы арқылы ЕҚЫҰ күн тәртібін қалпына келтіру тұрғысынан. Сондықтан осы жолы көңілсіздік деңгейі әлдеқайда жоғары болды [16].

Қорыта келгенде, ЕҚЫҰ-да Қазақстан Республикасының 2010 жылы жүзеге асырған төрағалық кезеңде бірқатар жетіктердің болғандығы жайлы жоғарыда атап өттік. Қазіргі біздің елдің саяси билігі мен дипломатиялық корпусы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің түрлерін (саяси, қоғамдық, әскери, ақпараттық, экономикалық және экологиялық) негізге ала отырып, Орта Азиядағы аймақтық қауіпсіздік, сондай-ақ оның жаһандық мәселелерін де шешу мақсатында жоғары деңгейдегі белсенділігін көрсетіп келеді. Бұл бағыттағы біздің елдің көптеген бастамалары нақты қолдау тауып келеді.

Түйіндеп айтар болсақ, ағымдағы жылдың 4 наурыз күні БҰҰ-ның 152 мүше-мемлекеттері бірауыздан БҰҰ Бас Ассамблеясының Орталық Азия мен Ауғанстан елдері үшін БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттары бойынша қызмет етуші аймақтық орталығын ашу туралы қарарын қабылдады. Осы ретте айтар жайт, БҰҰ-ның 17 тұрақты даму мақсаттары әлеуметтік (кедейшілік пен аштықты жою, теңсіздікті төмендету, гендерлік теңдік, сапалы білім, жақсы денсаулық және игіліктер), экономикалық (қымбат емес әрі таза энергия, лайықты жұмыс, экономикалық өсу, индустрия, инновация, инфрақұрылым, тұрақты қалалар мен елді мекендердің болуы, жауапты тұтыну және өндіріс), экологиялық (таза су мен тазалық, климаттың өзгеруіне қарсы күрес, теңіздердің экожүйесін және құрлықтардағы экожүйені қорғау), халықаралық мәселелерді (бейбітшілік, әділсөттылық, тиімді институттар, тұрақты даму мүддесі үшін ынтымақтастықты орнату) шешуді көздейді.

Демек, Қазақстан Республикасының саяси билігі мен дипломатиялық корпусы көпвекторлық саясатты жалғастырып жүргізуі тиіс. Бұл ретте сол іс-әрекеттерді әрі қарай дамыту мақсатында Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арнаған сыртқы саясат тұжырымдамасын [17] басшылыққа алуы міндетті шарт болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. PACE. (2015). Observation of the local elections in Ukraine. Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

2. CIS-IPA. (2018). Методология международного наблюдения за выборами в государствах – участниках СНГ. Межпарламентская Ассамблея СНГ.

3. Демократияны, парламентаризмді дамыту және сайлау құқығын мониторингтеу жөніндегі халықаралық институт. (2021). Сайлау мониторингі тәжірибесінен шолу. Санкт-Петербург.

4. ЕҚЫҰ ресми сайты. <https://www.osce.org>

5. Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі. Қазақстан және ЕҚЫҰ: тарихи тәжірибе және болашақ перспектива. Алматы, 2015.
6. Кәрімбаев, Б. Е. «Қазақстанның көпжақты дипломатиядағы орны және рөлі». Халықаралық қатынастар журналы, 2019, №4, б. 45-60.
7. «2010 жылғы Астана Саммитінің материалдары». Астана, 2011.
8. Назарбаев, Н. Ә. «Қазақстанның бейбітшілік пен қауіпсіздік саласындағы бастамалары». Алматы, 2013.
9. Astaninskaia deklaratsiia na puti k soobshchestvu bezopasnosti [Astana Declaration on the Road to the Community of Security]. osce.org. Retrieved from <http://www.osce.org/ru/cio/74990?download=true>
10. Sohlashenie mezhdu hosudarstvami-uchastnikami Severoatlanticheskoho dohovora i druhimi hosudarstvami, uchastvyiushchimi v prohamme «Partnerstvo vo imia mira», otnositelno statusa ikh Vooruzhennykh Sil i Dopolnitelnogo protokola k nemu [Agreement between the States parties to the North Atlantic Treaty and other states participating in the Partnership for Peace program regarding the status of their Armed Forces and the Additional Protocol thereto]. adilet.zan.kz. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000145_/compare
11. Astaninskaia deklaratsia desiatiletiia Shankhaiskoi Orhanizatsii Sotrudnichestva 2011 hoda [Astana Declaration of the Decade of the Shanghai Cooperation Organization 2011]. rus.sectsco.org. Retrieved from <http://rus.sectsco.org/documents/>
12. Astaninskaia deklaratsiia hlav hosudarstv-chlenov Shankhaiskoi Orhanizatsii Sotrudnichestva 2018 hoda [Astana Declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization 2018]. rus.sectsco.org. Retrieved from <http://rus.sectsco.org/documents/>
13. Айтбаев, Д. ЕҚЫҰ және Орталық Азияның қауіпсіздігі: Қазақстанның ықпалы. Астана, 2017.
14. Абдрашев, М. Қазақстанның көпжақты дипломатиядағы рөлі мен мүмкіндіктері. Халықаралық қатынастар, 2020, №2.
15. Бейсенбаев, С. ЕҚЫҰ-ның даму жолы және Қазақстанның интеграциясы. Еуразия зерттеулері журналы, 2018, №3, беттер 78–95.
16. Қасымов, Т. Қазақстанның өңірлік қауіпсіздік саласындағы бастамалары және ЕҚЫҰ-мен ынтымақтастығы. Алматы, 2019.
17. «Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 - 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 06.03.2020 жылғы № 280 Жарлығы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U20000000280>.

ОСОБЕННОСТИ ЧЛЕНСТВА И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОРГАНИЗАЦИИ ПО БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВУ В ЕВРОПЕ

Н. Пиримбеков

Магистрант обучения им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Аннотация. В данной статье автор изучает особенности членства и деятельности Республики Казахстан в организации безопасности и сотрудничества в Европе. Во вводной части данной статьи изучающий обсудил ряд вопросов в ходе председательствующего периода Республики Казахстан в Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе в 2010 году, в основной части статьи проанализировал вопросы Астанинского саммита 2010 года: значение и результаты, а также международные, региональные вопросы безопасности в мире и Афганистане. При этом автор описал свои мысли, исходные, переходные и заключительные выводы.

Ключевые слова: Казахстан, Азия, Европа, безопасность, сотрудничество, членство, активность, Астанинский процесс.

FEATURES OF MEMBERSHIP AND ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE

N. Pirimbekov

M. Auezov graduate student, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. In this article, the author examines the features of membership and activity of the Republic of Kazakhstan in the Organization for security and cooperation in Europe. In the introductory part of this article, the researcher discussed a number of issues during the presidency of the Republic of Kazakhstan in the Organization for security and cooperation in Europe in 2010, and in the main part of the article discussed the issues of the 2010 Astana Summit: significance and results, as well as international, regional and security issues in the world in Afghanistan. At the same time, the author described his own thoughts, initial, transitional and final conclusions.

Key words: Kazakhstan, Asia, Europe, Security, Cooperation, membership, activity, Astana process.

372.832

ПРОДУКТИВНОСТЬ ЮЖНО-КАЗАХСКИХ МЕРИНОСОВЫХ ОВЕЦ И ФИЗИКО-МЕХАНИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ШЕРСТИ

Ескара М.А., доктор сельскохозяйственных наук, профессор <https://orcid.org/0000-0003-4125-3150>

Спабекова Е.Ж магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Тенлибаева А.С.¹, ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, aiken_1963@mail.ru. <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>
Ж.А.Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қаласы.Қазақстан

Аннотация. В статье приведены результаты научных исследований повышения продуктивности овец породы южно-казахский меринос. При этом, ожидается повышение как мясной, так и шерстной продуктивности.

Ключевые слова: южно-казахский меринос, мясная и шерстная продуктивности, овцы, эффективность.

Мериносовая шерсть в Казахстане производится от тонкорунных пород овец, таких как Казахская тонкорунная, архаромеринос, южно-казахский и северо-казахский мериносов, которые имеют некоторые недостатки в качестве шерсти. Это, сравнительно невысокий выход мытого волокна, недостаточная уравнированность по длине и тонине волокон, неудовлетворительное

Качество жиропота, слабо выраженная неравномерная извитость, большая зона вымытости и засоренность штапеля [1].

В настоящее время для дальнейшего развития тонкорунного овцеводства и ареала его распространения на юге Казахстана, актуальным вопросом является интенсификация селекционно-технологических процессов, позволяющие повысить продуктивность и племенные качества овец за счет использования совершенных методов селекции и при

наименьших затратах труда и средств, улучшения выраженности мясной продуктивности, технологических свойств шерсти.

В современных условиях рыночной экономики эффективность разведения тонкорунных овец с двойной продуктивностью очевидна. Поэтому, создание стада с повышенной мясной продуктивностью, скороспелостью при хороших настригах, с высокой тониной шерсти, свойственным тонкорунным овцам шерстно-мясного типа, является актуальной задачей [2].

На юге Казахстана, селекционно-племенная работа с южноказахскими мериносами направлена на повышение мясной продуктивности и производства шерсти с высокой тониной. Будут разработаны селекционные программы по сохранению и совершенствованию хозяйственно-полезных признаков овец тонкорунного направления продуктивности.

Создание тонкорунных овец мясошерстного направления продуктивности представляет возможность сохранению и развитию тонкорунного овцеводства на юге Казахстана, производству высококачественной ягнятины и шерсти, повышению рентабельности.

Научно-исследовательские работы проведены согласно соответствующим методикам и методическим указаниям. Материалам исследований служили половозрастные тонкорунные овцы и бараны-производители Волгоградской породы, матки и их потомство, а также бараны-производители внутрипородного комолого типа ЮКМ в базовых стадах ПК «Шарбулак», ТОО «Казыгурт-Агросервис» Казыгуртского района Туркестанской области с общим поголовьем овец более 6,0 тыс.голов.

Рост и развитие животных изучены по общепринятой методике [3].

Нами были изучены продуктивность овец южно-казахских мериносов в экспериментальных хозяйствах (табл.1).

Таблица 1. Продуктивность овец экспериментальных хозяйств

ТОО"Казыгурт-Агросервис"	Порода	Класс	Кол-во голов	Живая масса ,кг	Настриг шерсти,кг	Длина шерсти, см
ПК "Шарбулак"						
Бараны-основные-	ЮКМ	эл	12	88,1 ±0,28	9,9±0,04	10,8±0,13
	Волгоградская	эл	16	95,8±0,14	8,4±0,07	10,2±0,12
Бараны-годовики	Волгоградская хЮКМ (помес)	эл	15	64,4±0,38	5,8±0,03	9,3±0,09
	ЮКМ	эл	15	59,6±0,31	5,7±0,02	9,5±0,14
Овцематки	ЮКМ	эл	408	57,8±0,18	5,2±0,06	6,6±0,16
	ЮКМ	1кл	687	54±0,35	4,6±0,06	9,0±0,23
Ярки-годовики	ЮКМ	эл	364	48,6±0,16	4,9±0,32	9,5±0,03
	ЮКМ	1кл	278	45,3±0,31	4,4±0,11	8,5±0,06
ТОО"Казыгурт-Агросервис"						
Бараны-основные	ЮКМ	эл	28	87,9±0,25	8,5±0,11	10,8±0,02
Бараны-годовики	ЮКМ	эл	18	60,7±0,4	5,8±0,16	9,6±0,03
Матки	ЮКМ	эл	479	56,6±0,19	4,5±0,10	9,4±0,11
	ЮКМ	1кл	854	54,7±0,13	4,2±0,10	9,0±0,08
Ярки-годовики	ЮКМ	эл	141	46,3±0,39	4,5±0,11	9,5±0,06
	ЮКМ	1кл	203	40,7±0,31	3,9±0,24	8,5±0,10

В ПК «Шарбулак» средняя живая масса баранов-производителей ЮКМ составила – 88,1 кг, волгоградская – 95,8 кг, завезенные бараны превосходят чистопородных аналогов на 7,7 кг. Длина шерсти ЮКМ – 10,8 см, настриг шерсти 9,9 кг, а у Волгоградской породы длина шерсти 10,2 см, настриг 8,4. По настригу шерсти ЮКМ превосходят волгоградскую породу овец на 0,3 кг.

Живая масса элитных маток составляет 57,8 кг, длина шерсти 9,6 см, настриг-5,2 кг, а у маток I класса-54,6 кг, длина шерсти-9,0 см, настриг шерсти-4,6 кг.

У помесных баранчиков-годовиков живая масса-64,4, а годовалых чистопородных-59,6 кг, элитных ярок-годовиков-48,6 кг, а у ярок I класса 45,3 кг. Длина шерсти баранчиков-годовиков ЮКМ-9,5 см, настриг шерсти-5,7 кг. Длина шерсти элитных ярок 9,5 см, настриг-4,9 кг, а у ярок I класса, соответственно 8,5 см, 4,4 кг.

В ТОО «Казыгурт-Агросервис», средняя живая масса баранов-производителей породы ЮКМ составила-87,9 кг. Длина шерсти ЮКМ-10,8 см, настриг-8,5 кг.

Живая масса элитных маток составила 56,6 кг, длина шерсти-9,4 см, настриг-4,5 кг, а у маток I класса живая масса-54,7 кг, длина шерсти-9,0 см, настриг шерсти-4,2 кг.

У баранчиков-годовиков живая масса-60,7 кг, элитных ярок-годовиков-46,3 кг, а у ярок I класса-40,7 кг. Длина шерсти баранчиков-годовиков-9,6 см, настриг шерсти-5,8 кг. Длина шерсти элитных ярок-9,5 см, настриг-4,5 кг, а у ярок I класса, соответственно 8,5 см, 3,9 кг.

Дана индивидуальная оценка годовалого молодняка. По результатам бонитировки ярок в ПК «Шарбулак» из 642 голов к классу элита отнесены 363 головы или 56,4%, к I классу 276 голов или 42,8%, браку-3 головы или 0,8%. В ТОО «Казыгурт-Агросервис» из 351 головы к элите отнесено 141 голова или 40,0%, к I классу -203 головы или 57,8 %, браку-7 голов или 2,1 %. Как показывает анализ данных бонитировки, что овцы ПК «Шарбулак» характеризуются высокой живой массой, а также большим настригом шерсти.

Таблица 2. Результаты бонитировки ярок в разрезе хозяйств

Показатели	ПК"Шарбулак"	ТОО"Казыгурт-Агросервис
количество,гол	642	361
С,%(типичность)	96,7±0,36	94,3±0,4
М+,ММ%(густота шерсти)	86,4±0,47	80,6±0,11
М,%(густота шерсти)	13,6±0,16	19,4±0,61
белый жиропот % (цвет жиропота)	89,8±0,14	81,7±0,63
светло кремовый жиропот % (цвет жиропота)	10,2±0,33	18,3±0,43
естественная длина шерсти,см	9,2±0,78	9,0±0,57
живая масса ,кг	48,6±0,47	45,2±0,24
тонина шерсти %		
70к	34,8	31,7
64к	65,2	68,3
настриг шерсти,кг	4,91±0,68	4,58±0,31
Классностьэлита-%	56,4±0,47	40,0±0,19
1 кл-%	42,8±0,89	57,8±0,81

В результате использования баранов-производителей разных генотипов и методов селекции, при чистопородном разведении на овцах южно-казахского мериноса ожидается повышение мясной продуктивности в перспективе создание новых линий, типов южно-казахской тонкорунной породы овец с выраженными мясными качествами и мериносовым характером шерсти.

Полученные научные и практические результаты будут применимы в селекции овцеводства, сельскохозяйственном производстве и будут иметь целевых потребителей в лице государства, ученых-селекционеров, сельскохозяйственных товаропроизводителей. Создание высокопродуктивных овец тонкорунной породы обеспечит население экологически чистой ягнятиной, бараниной и легкую промышленность тонкой мериносовой шерстью, в результате чего увеличится прибыль и доходность производства на 10-15%.

В современных условиях рыночной экономики более эффективным направлением является создание стада с повышенной мясной продуктивностью, скороспелостью при хороших настригах, с высокой тониной шерсти, свойственным тонкорунным овцам шерстно-мясного типа. Исходя из этого, главной задачей в развитии тонкорунного овцеводства это - повышение продуктивности и повышение племенных качеств овец при наименьших затратах труда и средств, улучшение технологических свойств шерсти, применение наиболее прогрессивных технологий производства продукции, полноценного кормления и улучшения условий содержания, выращивания племенного молодняка.

По расчетам на душу населения Казахстана требуется в год не менее 1,0 кг тонкой мериносовой шерсти. Для обеспечения населения республики необходимо производить около 14,0 тыс. тонн тонкой шерсти. Исходя из этого, Казахстан должен иметь от общего поголовья около 40 % тонкорунных овец, то есть, тонкорунное овцеводство и впредь должно быть одним из ведущих направлений, поскольку тонкорунные овцы дают не только очень ценную мериносовую шерсть для легкой промышленности, но и являются большим источником в обеспечении страны бараниной. В этой связи, изучение технологических свойств шерсти является актуальной задачей в условиях развития тонкорунного овцеводства.

На юге Казахстана селекционно-племенная работа с южноказахскими мериносами направлена на повышение мясной продуктивности и производства шерсти с высокой тониной. Будет разработана селекционная программа по сохранению и совершенствованию хозяйственно-полезных признаков овец тонкорунного направления продуктивности [4].

Научно-практическая значимость заключается в том, что будет разработана комплексная селекционная программа, направленная на совершенствования хозяйственно-полезных признаков тонкорунных овец, включающая интенсивные селекционно-генетические методы разведения с созданием высокоценных генотипов. Технологии содержания, выращивания, кормления и откорма, воспроизводства с учетом особенностей экологических зон и направления продуктивности, обеспечивающие устойчивое развитие конкурентоспособного тонкорунного овцеводства в юго-западном регионе Казахстана [5].

Материалом исследований послужили половозрастные тонкорунные бараны-производители различного генотипа, матки и их потомства в ТОО «Казыгурт-Агросервис» Казыгуртского района Туркестанской области с общим поголовьем овец 2400 голов. Исследование проводилось по общепринятой зоотехнической методике, а также с использованием частных методик.

Шерстная продуктивность и качество шерсти изучались во время бонитировки, стрижки и лабораторного исследования полных рун или образцов шерсти, взятых у 6 баранов-годовиков. Изучение проводилось по методике ВИЖа [6]. Полученные цифровые данные обрабатывались методом вариационной статистики с применением вычислительной техники, компьютера. Биометрические показатели вычислены по Н.А. Плохинскому [7] с определением достоверности разницы показателей продуктивности у сравниваемых групп животных.

Во время стрижки индивидуально учитывался настриг шерсти у баранчиков и ярок-годовиков, путем взвешивания каждого руна. Исследование содержания шерстного жира в невытой шерсти проведены на образцах, взятых с бока и спины (табл.3).

Таблица 3. Количество шерстного жира в невытой шерсти овец ТОО «Казыгурт-Агросервис»
в процентах

Половозрастные группы	п	Типографические участки			
		бок		спина	
		M+m	Cu	M+m	Cu
Бараны-головики ЮКМ	6	17,2 ± 0,23	11,7	16,2 ± 0,14	12,8
Ярки-головики ЮКМ	6	16,6 ± 0,15	13,8	15,6 ± 0,16	13,6

Проведенные исследования по содержанию жира в невытой шерсти показали (табл.3), что на бочке чистопородных баранчиков-годовиков наблюдается сравнительно большее содержание шерстного-17,2%, тогда когда на спине-16,2%, у ярок-годовиков соответственно-16,6%, 15,6%, а также установлено, что количество жиропота в шерсти баранчиков-годовиков находится в пределах нормы, цвет его в основном белый-89,8%, светло-кремовый-10,2%, а у ярок-годовиков белый-60,9%, светло-кремовый-31,8% и кремовый-7,3%.[8]

Крепость шерсти, показатель, свойственный той или иной породе овец, который, главным образом, связан с соответствующим типом шерсти. Крепость пучков на разрыв измерялась на динамометре ДМ-3М. Испытанию на крепость были подвергнуты образцы шерсти, взятые с бочка животных (табл.4).

Таблица 4. Крепость шерсти овец ТОО «Казыгурт-Агросервис»
в километрах

Группы животных	порода	п	разрывная длина		
			M ± m	max	min
Бараны-головики	ЮКМ	6	9,0 ± 0,33	10,7	8,5
Ярки-головики	ЮКМ	6	8,3 ± 0,27	9,8	7,6

Учитывая, что норма для промышленности считается 7 км разрывной длины, полученные данные следует относить у хорошим. У годовалых баранов-9,0 км, ярок-8,3 км, т.е. крепость шерсти этих животных превосходит отведенную норму. [9]

Тонина шерстных волокон-одна из главных хозяйственно-полезных признаков шерсти овец. Особенно большое значение тонина шерсти имеет при разведении тонкорунных и полутонкорунных овец. Тонина шерсти в значительной степени определяет технологические качества шерсти, как сырья для текстильной промышленности (табл.5).

Таблица 5. Тонина шерсти различных половозрастных групп овец ТОО «Казыгурт-Агросервис»
в микрометрах

Половозрастные группы	п	Бок			Спина		
		M±m	Cu	качества	M±m	Cu	качества
Бараны-головики ЮКМ	6	22,1± 0,25	20,7	64	23,0 ± 0,18	22,4	60
Ярки-головики ЮКМ	6	21,0± 0,22	20,8	64	21,3 ± 0,18	21,4	64-70

Шерсть южноказахских мериносов в основной массе имеет тонины 64-го качества. Показатель характеризующий степень неоднородности волокон по тонине, называется уравниваемостью шерсти по тонине. Уравниваемость-очень важный элемент качества шерсти: чем уравнивнее шерсть, тем лучшего качества и в большом количестве из нее можно получить пряжи. [10]

Как видно из данных табл.5, уравниность тонины потобразцам шерсти не превышает допустимых 2-х качеств-60; 64 качества и в комплексе с другими показателями качества шерсти позволяет отнести ее к высшей качественной категории-мериносовой, при этом у баранов-годовиков шерсть оказалась 60 и 64 качества, а ярок-годовиков-64-70 качества.

Использованная литература:

1. Берус В.К. Азбука овцевода. //Вестник с/х науки Казахстана. Алматы, Бастау, 2009. -№3.-С. 6-7.
2. Жумадиллаев Н.К., Ескара М.А., Абдраманов К.К., Тургумбаев Ж. «Тонкорунное овцеводство на юге Казахстана: проблемы, стратегия развития». Научное обеспечение развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. // Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 50-летию Сев.Каз.НИИЖиР. с.Бесколь 2012.-С. 252-254.
3. Борисенко Е.Я. Разведение сельскохозяйственных животных. –М. Колос, 1967. 4-е издание –С. 46-440.
4. Состояние и перспективы развития тонкорунного овцеводства. / Ескара М.А., Волосиков В.И., Туктубаев С., Уйсинбаев Б. // В кн.: Научно-практические аспекты развития растениеводства и животноводства в Юго-Западном регионе Казахстана. Т 1. Алматы, «Бастау», 2004.-С. 263-265.
5. Продуктивность австрало-южноказахских комолых мериносов ПК «Ушбулак» Южно-Казахстанской области. / Ескара М.А., Уйсинбаев Б., Туктубаев С. // Ж.: «Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана», «Бастау», Алматы, №2, 2005.- С. 45.
6. Методические указания по исследованию шерсти овец.-М.: ВИЖ, Дубровицы, 1958.-С. 52.
7. Плохинский Н.П Руководство по биометрии для зоотехников - М., 1969. -С. 256.
8. Кравченко Н.А. Разведение сельскохозяйственных животных. -М.: Колос, 1973. - С.460.
9. Меркурьева Е.К. Биометрия в селекции и генетике сельскохозяйственных животных. -М.: Колос, 1970. -423 с.
10. Плохинский Н.А. Алгоритмы биометрии, М., 1980, 150 с.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚ МЕРИНОС ҚОЙЛАРЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ЖҮННІҢ ФИЗИКАЛЫҚ-МЕХАНИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ

Ескара м. а., ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор
<https://orcid.org/0000-0003-4125-3150>

Спабекова Е. Ж., магистр оқытшы <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Тенлибаева А. С. 1, ауыл шаруашылығы ғылымының кандидаттары, қауымдастырылған профессор, aiken_1963@mail.ru. <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>
Ж. А. Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қаласы.Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Оңтүстік қазақ меринос тұқымды қойлардың өнімділігін арттыру бойынша ғылыми зерттеулердің нәтижелері келтірілген. Сонымен қатар, ет және жүн өнімділігінің артуы күтілуде.

Кілт сөздер: оңтүстік қазақ мериносы, ет және жүн өнімділігі, қой, тиімділік.

PRODUCTIVITY OF SOUTH KAZAKH MERINO SHEEP AND PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF WOOL

Eskara M.A., Doctor of Agricultural Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4125-3150>

Spabekova E.J., the master of okytusha <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Tenlibaeva A.S., auysharuashylygy gylymdaryn candidates, kauymdastyrylgan professor,
aiken_1963@mail.ru . <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>

Zh.A.Tashenev atyndagy University, Shymkent kalasy.Kazakhstan

Abstract. The article presents the results of scientific research on increasing the productivity of South Caucasian Merino sheep. At the same time, both meat and wool productivity is expected to increase.

Key words: South Kazakh merino, meat and wool productivity, sheep, efficiency.

ӨОЖ: 57.081

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ТАНЫМЖОРЫҚ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мамытова А.Ы. Магистр аға оқытушы <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>

Спабекова А.Ж , магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Рзалы Ә.Р, магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Ж.А.Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қаласы.Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада студенттерге өз көкжиегін едәуір кеңейтуге, сабақта алған білімдерін білуге және тереңдетуге мүмкіндік беретін экскурсиялық сабақтарды өткізу әдістемесі келтірілген. Мұндай сабақтар тірі табиғаттың даму заңдылықтарын зерттеу үшін, сондай-ақ тірі заттарды бақылау, эксперименттерді өз бетінше жүргізу үшін ерекше маңызға ие.

Кілт сөздер: экскурсия, табиғат, биология, организм, дидактика, таным.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндетінің бірі ретінде жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды, практика мен ғылым жетістіктері барысында жеке адамды дамыту, кәсіби шыңдауда және қалыптастыруда бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайларды жасау» делінген [1]. Осыған байланысты, оқытудың басты мақсаты әрбір оқушының өз тәжірибесін, мүмкіндіктерін, шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруына жан-жақты жағдай туғызу болып табылады. Баланың шығармашылық қабілетін қалыптастыру, дамыту бағытындағы іс-әрекетке көшу – заман талабы. Шығармашылық - бұл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі.

Сыныптан тыс орындалатын жұмыстар оқушылардың ғылыми көзқарастарын, табиғатты сүйуге, еңбек мәдениетін, танымдық қызығушылықтарын, өз бетінше бақылау жүргізу икем- дағдыларын, ұжымдық жұмыс жасау мен мәселе көтеру дағдыларын дамытады.

Танымжорық – оқушыларға табиғатқа жауапкершілік сезімін, дүниетанымын, көзқарасын қалыптастырып, табиғаттың даму заңдарын жеңіл түрде ұғындырумен қатар,

идеялық тәрбие жұмысының біршама дербес формасы, ол адамның рухани байлықты игеруіне көмегін тигізеді және көздеген мақсатына жету үшін қолданылатын көмекші иллюстрациялық құрал қызметін атқарады.

Танымжорықтың негізгі нысанасы – табиғат құрам бөліктері – орман, тоғай, дала, су қоймалары, көл, теңіз, тау шыңдары, бақтар, саяжай және т.б. Танымжорық әлеуметтік, эстетикалық, этикалық, адамгершілік, еңбекке баулу және экологиялық тәрбие берумен қатар оқушылардың белгілі бір пәннен сабақ үрдісінде алған білімін толықтырып, тереңдетуге мүмкіндік береді. Танымжорық - білім беруде және тәрбиеде маңызы зор сабақ түрі болып есептеледі. [2].

Пән ретінде биология оқушыларды тірі табиғаттың әртүрлілігі жөніндегі біліммен қаруландыруы қажет, сондықтан осы қиын міндетті шешуде тірі нысанды, олардың табиғи айналасында, тіршілік орнында таныстырусыз мүмкін емес. Сол себепті ұстаз биология пәніндегі оқу-тәрбие үрдісінің маңызды формасының бірі - танымжорықты пайдаланады. Танымжорықтар оқушыларды мектептегіден басқа жағдайда, ерекше таным әрекеті кезінде тәрбиелейді.

Мектеп танымжорығы – мектептен тыс бір нысаннан келесісіне, олардың табиғи ортасында немесе қолдан жасалған жағдайда, бағдарламамен байланысты тақырып бойынша және мұғалімнің таңдауымен, танымдық мақсатпен жылжып отыру арқылы сыныппен немесе бір топ оқушылармен жүргізілетін оқу-тәрбие жұмысының формасы [3].

Табиғатқа танымжорыққа шыққанда оқушылар әртүрлі биологиялық нысандармен танысып, нақты түсініктері байи түседі, сыныптағы сабақтан алған тірі табиғат жөніндегі білімдері кеңейіп, тереңдей түседі. Тұрған жерін, табиғаттағы күрделі байланысты анықтауға, табиғаттағы аусымдық жағдайды оқып білуге жағдай осы танымжорық кезінде тудырылады. Балалар мұғалімнің тапсырмасы бойынша табиғи нысандарды табуды, табиғат құбылыстарын салыстыруды үйреніп натуралистік дағды игере бастайды.

Танымжорықтың тәрбиелік мәні де зор. Табиғи нысандарды тіке табиғат ортасында бақылау сезімді оятады. Әсемдік, имандылық тәрбиеде, оқушылардың табиғаттың сұлулығы үйлесіміне шаттануы және әсерленуіне, табиғатты қорғау қажеттігіне көзде жеткізуде танымжорықтардың маңызы зор екендігі күмән туғызбайды.

Табиғат аясында өткізілетін танымжорық - мұғалімнің сыныппен жасайтын маңызды жұмыс формасы. Оқушылар экскурсия барысында қажетті тірі объектілерді көруді, бақылауды, салыстыруды және тірі ағзалардың қоршаған ортамен өзара байланыстарына мысал таба алады. Оқушылардың табиғатқа деген дүниетанымын сыныптан тыс жұмыстар арқылы кеңейтеді, пәнге деген қызығушылығын арттырады және алған білімдерін өмірмен байланыстыруға мүмкіндік жасайды [4].

Оқушылар танымжорық жасау барысында қажетті тірі объектілерді көруді, бақылауды, салыстыруды және тірі ағзалардың қоршаған ортамен өзара байланыстарына мысал таба алады. Оқушылардың табиғатқа деген дүниетанымын сыныптан жұмыстар арқылы кеңейтеді, пәнге деген қызығушылығын арттырады. Сыныптан тыс жұмыс тапсырылған іс үшін жауапкершілікті тәрбиелеу, бастаманы көрсету, принципті талап қою, өзара көмек көрсету және т.б. үшін кең өріс береді. Оқушылар бірге жұмыс істейді, қойылған мақсаттарға жету үшін қиындықтарды жеңеді. Осындай оқушылардың талабын, бағалап, білімін тереңдете дамыту үшін жеке тапсырмалар беру арқылы сол тапсырма бойынша орындалуын мұғалім қадағалап, бақылап отырады. Жеке тұлғаның тәртіптілігін, табандылығын, ұқыптылығын және басқа да оң қасиеттерін тәрбиелеуге өсімдіктер мен жануарларды қорғауда, көрнекі құралдарды дайындауда, тірі табиғат бұрышын мекендеушілерді күтуде топсеруен жұмысы көмектеседі. [5]

Танымжорықтың мынадай түрлерін ажыратады:

- бейіндік бағыты бойынша: ботаникалық, зоологиялық, анатомиялық, жалпы биологиялық, экологиялық;
- жүргізу формасы бойынша: сыныпта, сыныптан тыс, сабақтан тыс;

- мақсатына қарай: зерттеу, ғылыми-зерттеу, қорыту;
- уақытына қарай: бір-екі сағаттық, бір күндік және көп күндік.

Танымжорықтың жақсы өтуі оның ұйымдастырылуымен байланысты, оны келесі жоспар арқылы жүргізуге болады:

- әңгімелесу (табиғатта әңгімені мұғалім жүргізеді);
- топсеруен бағдарламасы бойынша тапсырмаларды орындау;
- қорытынды жасау.

Оқушылар танымжорықтан кейін әрқайсысы берілген тапсырма бойынша мұғалімге жазбаша есеп береді. Есеп ішінде танымжорық тақырыбын, мақсатын, тақырыптың маңызын ашып көрсетеді [6].

Танымжорықты биологияны оқыту процесінде енгізуді жүздеген жылдар бойы мұғалімдер өздерінің мақсаттары ретінде қарастырып келді. Нәтижесінде, танымжорықты пайдалану мұғалімдерге білімді игеруге таптырмас дидактикалық құралға айналды. Танымжорық аса мол танымдық және тәрбиелік мәнге ие. Олар оқушылардың білімдерін кеңейтеді және тереңдетеді.

Танымжорықты ұйымдастырудың негізгі міндеттері:

- қоршаған ортада іс жүзінде бағдарлауға арналған қажетті икемділіктер мен дағдыларды қалыптастыру;
- әлеуметтік дағдылар мен құзыреттілікті дамыту және қалыптастыру;
- табиғаттағы зерттеу мүмкіндігін тудыру және табиғатқа деген жауапты қатынасты қалыптастыру.

Мұғалім жоспарлаудан бастап, танымжорықтың түрі мен әдісін өз бетімен таңдайды.

Бұл жағдайда ол келесі дидактикалық қағидаларды пайдаланады:

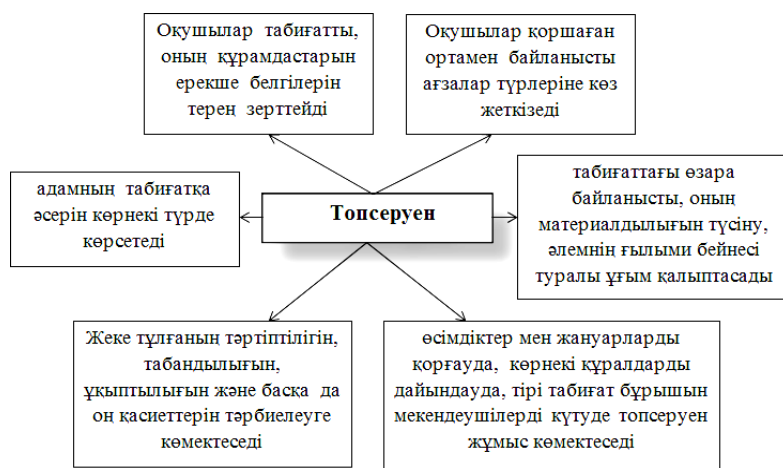
- оқушының жан-жақты білімі және оған тиімді де, арнайы көмек көрсету;
- педагогикалық тәсілдерді оқушылардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне және қоршаған орта жағдайына қарай бейімдеу;
- әдістердің, дидактикалық құралдардың, жұмыс қарқынының даралығы;
- оқытылатын материалдардың қолжетімділігі;
- қиындықтың біртіндеп өсуі;
- үйрену–оқу үдерісіндегі баланың белсенді және саналы түрде қатысуы;
- көрнекілік пен мысалдардың жан – жақтылығы.

Биология сабағының әрбір тақырыбы іс жүзінде серуенмен тығыз байланысты. Танымжорық сабағын ұйымдастыру кезінде мұғалім мен оқушылардың дайындығы, міндеттері, оқушылармен әңгімелесу, білімін бағалау және қадағалау сияқты элементтерді қамтиды. Мұғалім мен оқушының дайындығының нәтижесінде сабақтың қызықты, әрі сәтті өтуіне тікелей байланысты. Танымжорықтың бағыты дайындық барысында мұқият ұйымдастырылады. Алдын – ала мұғалім жүретін бағытпен танысып шығады. Танымжорық жоспары жасалып, жүріп өтетін жердің бағыты анықталып, өтетін жерлер түгел сызылуы тиіс [7].

Мектептегі биологиялық танымжорықтың оқу-тәрбиелік мәні орасан зор. Оқу- тәрбие үдерісін ұйымдастырудың бұл формасы мұғалімнен байыпты, зейінді талап етеді, оқушының білімі дамып жетіледі, кәсіби бағдарға жағдай жасайтын біліктілікке айналады. Танымжорықтар оқушыларды мектептен тыс жағдайда және өзгеше танымдық әрекетке тәрбиелейді. Соның нәтижесінде оқушылар білімдерін кеңейтеді және жақсартып қана қоймай, Өсімдіктер мен жануарларды табиғи ортада: Өсімдіктерді топырақпен, жануарларды биоценоз туралы өсімдіктермен байланыста екендігін көріп, табиғаттың тұтастығы туралы түсініктерді қалыптастырады (сызба 1) Табиғатпен тікелей қатынас жасау арқылы көптеген зерттеу объектілерін тану және көзбен көрген құбылыстарды

түсіндіруге машықтанады [8].

Қорыта айтсақ, танымжорық барысында оқушыларды қызықтыру, тәжірибелік жұмысқа баулу, табиғатты аялау және қорғауға тәрбиелеу секілді жұмыстар жүзеге асырылады. Тәжірибе ретінде мектеп оқушылары екі топқа бөлінді. Бірінші топ тікелей практикалық жұмыспен айналысқан топ болса, екіншісі тек теориялық тұрғыда жәндіктер әлемімен танысты. Осындай зерттеулерде оқушылардың таным белсенділік әрекеттерін қалыптастырудың мотивациясының деңгейін анықтау мақсатында сауалнама нәтижелерін бақылау және тәжірибелік топтары оқушыларынан тәжірибеге дейінгі және кейінгі көрсеткіштерін талдау арқылы анықталды. Құрылымдық құрамдас бөліктің даму деңгейінің оқушылардың таным

Сызба 1 – Танымжорық кезінде білім берудің маңыздылығы

белсенділік әрекеттерін қалыптастырудың салыстырмалы көрсеткішінде анықталғандай, тәжірибеден кейін таным әрекеттерін дамыту нәтижесінде, пәннің мазмұнын толық меңгеріп, жоғары деңгейді көрсеткен оқушылар саны тәжірибе тобында артқандығы анықталды. Іс-әрекеттік құрамдас бөліктің даму деңгейінің салыстырмалы көрсеткішінде анықталғандай, оқушылардың таным белсенділік әрекеттерін қалыптастырудың тәжірибеден кейін, іс-әрекеттік белсенділігі жоғары деңгейді көрсеткен оқушылар саны тәжірибелік тобында артқандығы анықталды [9].

Жұмыстың нәтижесінде тек қана теориялық ақпарат алғандар, қаншалықты заманауи техникалық жабдықталған фото және бейнематериал алған болса да, ақпаратты қабылдау, ұғып алу тәжірибелікпен салыстырғанда едәуір төмен болды. Практикалық жұмыс жасаған оқушылар тез және толық ақпараттарды қабылдай білді және қызығушылығы артты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұханбетжанова, Ә. Педагогиканы оқыту әдістемесі [Текст]: оқулық: ҚР білім және ғылым министрлігі бекіткен/ Ә. Мұханбетжанова.-Алматы: Дәуір, 2011.-356 бет.- (Жоғары оқу орындарының қауымдастығы).
2. Г.А. Кайбулдаева 2010. Жаңа педагогикалық технологиялар. Оқу құрал. Түркістан қ. А.Ясауи атындағы ХҚТУ, 2010. 113 бет.
3. Бахишаева, С.М. Педагогикалық жобалау: теориясы мен технологиясы [Текст]: оқулық: ҚР Білім және ғылым министрлігі бекіткен/ С. М. Бахишаева.-Алматы: Дәуір, 2011.-366 бет.- (Жоғары оқу орындарының қауымдастығы).
4. Шарипханова, А.С. Биологияны оқыту әдістемесі [Текст] : оқу құралы / А.С. Шарипханова, З.С.Даутова; ҚР Білім және ғылым министрлігі. Өскемен : С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы 2018.-192 бет.
5. Шарипханова, А.С. Биологияны оқыту әдістемесі [Текст] : оқу құралы / А.С. Шарипханова, З.С.Даутова; ҚР Білім және ғылым министрлігі. Өскемен : С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы 2019.-192 бет.

6. Торманова, Н. Биологияны оқытудың иновациялық әдістемелері [Текст] : оқу құралы / Н.Торманов, Н.Т Абылайханова.-Алматы : Қазақ университеті, 2013.-260
7. Биология. Алматы, Б.І. Алтынсарин атындағы Қазақ білім академиясы. 2006- 24,
8. Әлімқұлова Р., Сәтімбеков Р. Биология. Оқыту әдістемесі: Алматы: Атамұра, 2004.-
9. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. № 319-ІІІ ҚР, -Астана, Ақорда, 27.07.2007ж. // Егемен Қазақстан. - 15 тамыз, 2007.
10. Мырзабаев А.Б. «Биологияны оқыту әдістемесі» Қарағанды, 2006.
11. Tian.RL Research on Zoology Teaching under the Credit System Mode// Advances in Social Science Education and Humanities Research. -2017.-V.124.-P.168-171.
- Емельянов Б.В. Экскурсоведение: учебное пособие. – М., 2002. – 145 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Мамытова А. И., Магистр старший преподаватель <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>
Спабекова А. Ж. , магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>
Рзалы А. Р., магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>
 Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент.Казахстан

Аннотация. В данной статье представлена методика проведения экскурсионных занятий, позволяющая студентам значительно расширить свой кругозор, узнать и углубить полученные на уроке знания. Такие занятия имеют особое значение для изучения закономерностей развития живой природы, а также наблюдения за живыми существами, самостоятельного проведения экспериментов.

Ключевые слова: экскурсия, природа, биология, организм, дидактика, познание.

BIOLOGY OF SABAKTARYNDA TANYMJORYK UYYMDASTYRU ZHOLDARY

Mamytova A.Y., Master of age okytushy <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>
Spabekova A.Zh., Master of okytusha <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>
 Rzaly A.R, Master of the
 okytusha <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355> Zh.A.Tashenev atyndagy University, Shymkent
 kalasy.Kazakhstan

Abstract. This article presents a method of conducting guided tours, which will allow students to significantly expand their horizons, learn and deepen the knowledge gained in the lessons. Such classes are of particular importance for studying the patterns of development of wildlife, as well as for monitoring living objects and conducting experiments on their own.

Key words: excursion, nature, biology, organism, didactics, cognition.

ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Рзалы А.Р., магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Спабекова А.Ж., магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Мамыт А.Ы. магистр аға оқытушы <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>

Ж.А.Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қаласы.Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада биология сабағында жаңа инновациялық технологияларды қолданудың маңызы мен тиімділігі қарастырылады. Инновациялық әдістер арқылы білім беру процесінің сапасын арттырудың жолдары талқыланып, тәжірибелік мысалдар келтірілген. Мақалада виртуалды зертханалар, 3D модельдеу, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және жасанды интеллект негізіндегі құралдардың артықшылықтары баяндалған. Сондай-ақ, дәстүрлі әдістермен салыстырмалы талдау жасалып, жаңа технологияларды енгізудің білім беру жүйесіне тигізетін әсері талданды.

Кілт сөздер: Инновациялық технологиялар, биология, білім беру, виртуалды зертханалар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Жаңа инновациялық технологияларды қолдану білім беру саласындағы ең маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Биология сабағында бұл технологиялар оқушыларға күрделі биологиялық үдерістерді терең түсінуге және зерттеуге көмектеседі. Әсіресе, бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы білім беру процесіне елеулі өзгерістер енгізуде. Дәстүрлі әдістер мен жаңа технологияларды үйлестіру оқыту тиімділігін арттырып қана қоймай, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Биология пәнінде инновациялық технологияларды қолдану түрлі салаларда жүзеге асады. Виртуалды зертханалар, мысалы, зертханалық тәжірибелерді имитациялау үшін қолданылады. Бұл құралдар оқушыларға тәжірибелерді қауіпсіз, әрі шығынсыз жүргізуге мүмкіндік береді. Оқушылар ДНҚ-ның құрылымын, жасуша бөлінуін немесе фотосинтез процесін нақты көрнекілікпен бақылап, өз бетімен тәжірибелер жүргізе алады.

Ж.Ж. Жұмағалиева (2024) биология сабағында инновациялық әдістердің тиімділігін атап өткен. Оның айтуынша, бұл әдістердің басты ерекшелігі – оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру және олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту. Сонымен бірге ол заманауи құрал-жабдықтарды пайдалану арқылы сабақтарды жандандыруға болады деп көрсеткен. [1].

Л.М. Алпысбаева (2024) интерактивті технологияларды қолданудың тиімділігін зерттеген. Оның еңбегінде оқушылардың бірлесіп жұмыс істеу дағдыларының дамуы басты назарға алынған. Бұл зерттеудің нәтижесінде инновациялық тәсілдер білім сапасының артуына және оқушының пәнге қызығушылығының жоғарылауына ықпал етеді деп тұжырымдалған. [2].

Интерактивті тақталарды, виртуалды зертханаларды және 3D модельдеу құралдарын қолдану – биологияны оқытуда ең жиі қолданылатын әдістердің бірі. Мәселен, оқушылардың жасуша құрылымын тереңірек түсінуі үшін арнайы симуляторларды пайдалану оқыту үрдісін айтарлықтай жеңілдетеді. Сонымен қатар, виртуалды экскурсиялар арқылы күрделі экожүйелерді зерттеу мүмкіндігі білім сапасын арттыруға ықпал етеді.

3D модельдеу де биология сабағында маңызды рөл атқарады. Дәстүрлі оқулықтағы жазбаша сипаттамалар оқушылар үшін әрдайым түсінікті бола бермейді. Ал 3D модельдер арқылы олар ағзалардың құрылысын, физиологиялық жүйелердің жұмысын және басқа да

күрделі үдерістерді визуализация арқылы қабылдайды. Бұл әдіс әсіресе, адамның анатомиясы немесе экожүйелерді зерттеуде тиімді.

Биология сабағында жаңа технологиялардың бірі – ақпараттық және коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану болып табылады. АКТ-ның көмегімен мұғалімдер дәрістерді көрнекі түрде ұсына алады, интерактивті тақталар мен мультимедиялық құралдарды пайдалану сабақтың мазмұнын оқушыларға түсінікті әрі қызықты етіп жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл технологиялар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім алу процесін тиімді етеді. Биология пәні бойынша, мысалы, жасуша құрылымын немесе адам ағзасының физиологиясын түсіндіруде мультимедиялық құралдар мен анимациялар қолдану арқылы оқушылардың тақырыпты жақсы меңгеруіне көмектеседі. [3].

Виртуалды зертханалар да биология сабағында қолданылатын жаңа технологиялардың қатарына жатады. Виртуалды зертханалар нақты зертханалық жұмыстарды орындауға мүмкіндік береді, бірақ олар оқушыларға қауіпсіз және бақылаулы ортада тәжірибе жасауды ұсынады. Мысалы, экология, генетика немесе молекулалық биология саласындағы зерттеулерді виртуалды түрде жүргізу оқушыларға биологиялық процестерді тереңірек түсінуге көмектеседі. Бұл әдіс оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытып, ғылыми эксперимент жүргізуге деген қызығушылығын арттырады.

Геймификация – биология сабағында қолданылатын тағы бір инновациялық технология. Геймификация элементтерін қолдану оқушылардың білім алу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Оқушылар сабақ барысында ойын элементтері мен тапсырмаларды орындау арқылы өз білімін тексеріп, деңгейін анықтай алады. Бұл әдіс оқушылардың белсенділігін арттырып, оларды пәнге қызықтыруға септігін тигізеді. Мысалы, биология пәнінен экосистема, ағзалар арасындағы байланыстар, эволюция тақырыптары бойынша викториналар мен білім бәйгелері өткізу арқылы оқушылардың білімін нығайтуға болады.

Интерактивті оқыту әдістері де биология сабағында өте маңызды. Бұл әдістер оқушылардың жеке көзқарастарын білдіруіне, пікір алмасуына және өз білімін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Интерактивті тақталар мен мобильді қосымшалар арқылы оқушыларға биология пәні бойынша тапсырмалар мен сұрақтар беріліп, олар бір-бірімен қарым-қатынас жасап, топтық жұмыс орындайды. Бұл әдіс оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытып, топтық жұмыста тиімді жұмыс істей білуіне көмектеседі [5].

Биология сабағында қолданылатын тағы бір тиімді инновациялық әдіс – flipped classroom (кері сынып) әдісі. Бұл әдіс бойынша мұғалімдер оқушыларға жаңа тақырыптарды үй тапсырмасы ретінде ұсынады, ал сыныпта олардың осы тақырыптарды талқылап, практикалық тапсырмалар орындауына жағдай жасайды. Бұл әдіс оқушылардың өзін-өзі оқыту дағдыларын дамытады, олардың білім алу процесіне белсенді қатысуын арттырады. Сонымен қатар, flipped classroom әдісі мұғалімдерге оқушылардың деңгейін жеке бағалауға және әр оқушыға жеке тәсілмен көмек көрсетуге мүмкіндік береді. [4]. Биология пәнінде жобалық әдісті қолдану да маңызды рөл атқарады. Жобалық әдіс оқушыларға биологиялық тақырыптарды тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. Олар өздігінен зерттеу жұмыстарын жүргізіп, ғылыми жобалар жасайды. Бұл әдіс оқушылардың зерттеу қабілеттерін дамытып, шығармашылық дағдыларын арттырады. Мысалы, экология немесе генетика саласында жобалар жасау арқылы оқушылар нақты мәселелерді шешуге тырысады және ғылыми зерттеулерді жүргізудің жолдарын үйренеді [6].

Педагогикалық бағыттағы инновациялар арасында блогы, подкасттар мен вебинарлар да биология сабағында қолданыс тапқан. Мұғалімдер мен оқушылар бұл құралдарды сабақ барысында немесе қосымша оқу үшін пайдалана алады. Мысалы, оқушылар әртүрлі биологиялық құбылыстар мен процестерді зерттеп, өз идеяларын онлайн платформаларда жариялауы мүмкін. Бұл оларды өз білімдерін басқа оқушылармен бөлісуге ынталандырады және қоғамдастықта жұмыс істеуге дағдыландырады [7].

Биология сабағында инновациялық технологияларды қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға және олардың білім алу сапасын жақсартуға үлкен мүмкіндік береді. Мұғалімдер жаңа технологияларды дұрыс қолдану арқылы оқушылардың ғылыми ойлау қабілеттерін, креативтілігін, зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, жаңа әдістер оқушылардың жеке даралықтарын ескере отырып, әрбір оқушының даму деңгейіне сәйкес білім алуына мүмкіндік туғызады. Оқушылардың биология пәнін қызығушылықпен оқып, терең түсінуіне, ғылым мен технологияның қазіргі даму тенденцияларымен танысуына жағдай жасалады [8].

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) да биология пәнін оқытуда кеңінен қолданылып келеді. АКТ құралдары мұғалімге оқу материалдарын интерактивті түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Мысалы, интерактивті тақталар немесе онлайн платформалар арқылы сабақты қызықты әрі мазмұнды өткізуге болады. Оқушылардың өзара қарым-қатынасын күшейту және олардың ұжымдық дағдыларын дамыту үшін әртүрлі командалық ойындар мен топтық жобалар ұйымдастырылады [9].

Жасанды интеллект (ЖИ) технологиясы да білім беру саласына біртіндеп еніп келеді. Биология сабағында ЖИ қолдану арқылы оқушылардың білім деңгейін талдау және олардың оқыту қажеттіліктерін анықтау мүмкіндігі бар. Мысалы, жеке оқыту траекториясын анықтау үшін ЖИ алгоритмдері қолданылып, оқушыларға тиімді ұсыныстар беріледі [10].

Инновациялық технологияларды қолдану дәстүрлі әдістермен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие. Біріншіден, бұл тәсілдер оқу материалдарын қабылдауды жеңілдетеді. Екіншіден, олар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Үшіншіден, тәжірибелік сабақтарда шығынды азайтып, білім беру процесін қауіпсіз етеді.

Салыстырмалы түрде алғанда, математика, химия, физика пәндерінде қолданылатын технологиялар да биология сабағындағыдай тиімді. Бірақ биологияның ерекшелігі – тірі табиғатты зерттейтін ғылым болғандықтан, визуализацияға ерекше мән беріледі. Физикада виртуалды симуляторлар көбіне заңдылықтарды модельдеуге бағытталса, биологияда бұл құралдар организмдер арасындағы өзара әрекеттестікті көрсетуге арналған.

Жалпы, инновациялық технологияларды енгізу білім беру сапасын арттырумен қатар, оқушылардың жеке дамуында маңызды рөл атқарады. Олар тек пәндік білім алып қана қоймай, зерттеу, талдау және шешім қабылдау қабілеттерін дамытады. Бұл болашақ мамандарды даярлауда аса қажет [11].

Қорытындылай келе, биология сабағында жаңа инновациялық технологияларды қолдану білім беру процесін заманауи талаптарға сәйкес жүргізудің тиімді әдісі болып табылады. Мұндай технологиялар оқушылардың білімін тереңдетіп, олардың ғылымға деген қызығушылығын оятады. Сондықтан, мұғалімдерге осы әдістерді белсенді түрде енгізіп, әртүрлі инновациялық құралдарды пайдалану ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмағалиева, Ж.Ж. (2024). Биология сабағында инновациялық технологияларды қолданудың тиімділігі. Алматы: Білім баспасы.
2. Алпысбаева, Л.М. (2024). Интерактивті технологиялар арқылы оқушылардың топтық жұмыс дағдыларын дамыту. Қазақстан педагогика ғылымдары академиясының хабаршысы, №4, 45-50 бет.
3. Сейітова, Р.М. (2022). 3D технологияларды қолданудың білім сапасына әсері. ҚазҰУ хабаршысы, №2, 55-60 бет.
4. Ulagat.com. (2024). Биологияны оқытуда инновациялық технологияларды пайдалану. ulagat.com
5. Назарбаев Зияткерлік мектептері (NIS). (2023). Білім беру процесінде жаңа технологияларды қолдану тәжірибесі. nis.edu.kz

6. Қуанышбекова, Г.А. (2023). Биологияны оқытудағы жаңа әдістемелер. Білім әлемі, №3, 29-34 бет.
7. Алиева, С.Т. (2021). Биологияны оқытудағы виртуалды зертханалардың рөлі. Оқыту әдістемесі журналы, №7, 32-38 бет.
8. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша зерттеулер. (2023). Интерактивті әдістерді қолдану мысалдары. Білім және ғылым журналы, №5, 12-18 бет.
9. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. № 319-ІІІ ҚР, -Астана, Ақорда, 27.07.2007ж. // Егемен Қазақстан. - 15 тамыз, 2007.
10. Мырзабаев А.Б. «Биологияны оқыту әдістемесі» Қарағанды, 2006.
11. .Tian.RL Research on Zoology Teaching under the Credit System Mode// Advances in Social Science Education and Humanities Research. -2017.-V.124.-P.168-171.
12. Емельянов Б.В. Экскурсоведение: учебное пособие. – М., 2002. – 145 с.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Рзалы А. Р., магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Спабекова А. Ж., магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Мамыт А. Ы., магистр старший преподаватель <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>

Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент.Казахстан

Аннотация. В этой статье рассматривается важность и эффективность использования новых инновационных технологий на уроках биологии. Обсуждаются пути повышения качества образовательного процесса с помощью инновационных методов, приводятся практические примеры. В статье рассказывается о преимуществах виртуальных лабораторий, 3D-моделирования, информационных и коммуникационных технологий и инструментов на основе искусственного интеллекта. Также был проведен сравнительный анализ традиционными методами и проанализировано влияние внедрения новых технологий на систему образования.

Ключевые слова: инновационные технологии, биология, образование, виртуальные лаборатории, информационно-коммуникационные технологии.

APPLICATION OF NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN BIOLOGY LESSONS

Rzaly A. R., master's teacher <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Spabekova A. zh., master's teacher <https://orcid.org/0009-0009-0989-2539>

Mamyt A. Y. master senior lecturer <https://orcid.org/0009-0009-6733-5343>

University named after zh.a.Tashenev, Shymkent.Kazakhstan

Abstract. This article discusses the importance and effectiveness of using new innovative technologies in biology lessons. Ways to improve the quality of the educational process through innovative methods are discussed and practical examples are given. The article outlines the advantages of tools based on virtual laboratories, 3D modeling, information and communication technologies and artificial intelligence. Also, a comparative analysis of traditional methods was carried out and the impact of the introduction of new technologies on the education system was analyzed.

Key words: innovative technologies, biology, education, virtual laboratories, information and communication technologies.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Айтқұлова Р.Э., <https://orcid.org/0000-0002-9310-0267>

Рзалы А.Р., магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Онғар А.Ш. магистр оқытушы <https://orcid.org/0009-0000-7131-1787>

Ж.А.Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қаласы.Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының биология пәнін оқыту процесіндегі рөлі мен қолданылу мүмкіндіктері қарастырылады. ЖИ құралдары биология сияқты күрделі пәндерде білім беру сапасын арттыруға, оқу процесін жекелендіруге және инновациялық етуге мүмкіндік береді. Қазақстан ғалымдарының зерттеулеріне сүйене отырып, ЖИ-нің биология пәнін оқытудағы тиімділігі мен болашағы талданылды. Мақалада сондай-ақ, ЖИ арқылы биологиялық құбылыстарды визуализациялау, оқу әдістерін жаңарту, білімді бағалау және студенттермен өзара әрекеттесу мүмкіндіктері қарастырылған.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, биология сабағы, білім беру технологиялары, оқу процесі, Қазақстан ғалымдары, жаңа әдістер, инновациялық әдістер

Білім беру саласында жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының қолданылуы қазіргі уақытта қарқынды дамып келеді. Биология пәні табиғаттың әртүрлі құбылыстарын зерттейтін ғылым ретінде студенттердің көпшілігі үшін күрделі пән болып саналады. Осы себепті биологияны оқыту барысында жаңа технологияларды, соның ішінде ЖИ құралдарын қолдану оқу процесін тиімді етуге ықпал етеді. ЖИ студенттерге оқу материалын бейімдеу, биологиялық құбылыстарды визуализациялау және интерактивті оқу әдістерін енгізу сияқты мүмкіндіктерді ұсынады.

ЖИ білім беру жүйесінде оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту әдістерін және материалдарын бейімдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, биология пәнінде күрделі ұғымдарды ұғыну үшін ЖИ арқылы виртуалды зертханалар мен модельдер жасауға болады. Бұл технологиялар оқу сапасын арттырып, білім беруді тиімдірек етеді [1, 3, 5].

Жасанды интеллектінің биология сабағында қолданылуының негізгі бағыттары:

1. Персонализацияланған оқыту

ЖИ оқушылардың білім деңгейін бағалауға және оқу процесін олардың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуге мүмкіндік береді.

Жеке оқу жоспарларын жасау, тапсырмаларды оқушының деңгейіне сәйкес таңдауға мүмкіндік беру ЖИ-дің негізгі артықшылықтарының бірі болып табылады. Зеленко С.Я. (2022) өз зерттеуінде ЖИ негізіндегі персонализацияланған оқу жүйелерінің білім беру сапасын арттыратынын дәлелдеген. Ол бойынша, ЖИ технологиялары оқушылардың жеке қажеттіліктеріне сай оқу материалын бейімдеу арқылы оқытудың тиімділігін арттырады [1].

2. Биологиялық құбылыстарды визуализациялау:

Биология пәнінде күрделі құрылымдарды немесе табиғи процестерді түсіну үшін визуализацияның маңызы өте зор. ЖИ арқылы клеткалардың құрылымын немесе экологиялық жүйелердің жұмысын үш өлшемді модельдер арқылы көрсету мүмкіндігі студенттерге тақырыпты тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сыдықова Н.А. (2023) ЖИ қолдану арқылы биологиялық процестерді визуализациялау оқушылардың ғылыми дүниетанымын кеңейтетінін атап өткен. ЖИ жүйелері биологиялық құбылыстарды нақты уақыт режимінде моделдеуге және осы процестерді студенттерге түсінікті түрде көрсетуге мүмкіндік береді [2, 3].

3. Интерактивті құралдар мен модельдер

ЖИ негізіндегі виртуалды зертханалар мен стимуляциялар биология сабағында зерттеу және тәжірибе жасау мүмкіндігін арттырады. Оқушылар биологиялық процестерді нақты әлемде модельдеп, олардың әсерін алдын-ала болжай алады. Ержанова С.Т. (2021) зерттеуінде биология сабағында ЖИ негізіндегі зертханалық жұмыстардың тиімділігін қарастырған. Оның пікірінше, виртуалды зертханалар оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді және оларды ғылыми әдістемемен таныстырады [3, 4].

4. Оқу процесін бағалау және мониторинг

ЖИ білімді автоматты түрде бағалауға және студенттердің прогресін қадағалауға мүмкіндік береді. Оқушылардың білім деңгейін бағалау ЖИ жүйелерінің негізгі мүмкіндіктерінің бірі болып табылады. Тұрсынова Л.Б. (2022) өз зерттеуінде ЖИ негізіндегі бағалау жүйелерінің білім беру саласында қалай тиімді жұмыс істейтінін түсіндірген. Бұл жүйелер оқушылардың білім деңгейін нақты уақыт режимінде бағалап, оқу жоспарын түзетуге мүмкіндік береді (4, 5). Биология сабағында жиі кездесетін мәселе - оқушылардың түсініксіз немесе абстрактілі биологиялық процестерді түсінуі. Мысалы, клеткалар арасындағы химиялық реакциялар немесе экосистеманың жұмыс істеу принциптері сияқты күрделі тақырыптарды оқушыларға түсіндіруде қиындықтар туындайды. ЖИ арқылы осы процестерді визуализациялауға болады. Жиі қолданылатын құралдардың бірі — виртуалды зертханалар, олар арқылы оқушылар клетканың жұмысын немесе адам ағзасындағы биологиялық процестерді нақты уақытта көруге мүмкіндік алады. Бұл әдіс оқушыларға биологияның негізгі ұғымдарын түсіну үшін маңызды тәжірибелік дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Жасанды интеллект жеке оқыту әдісін енгізуге мүмкіндік береді. Жиі оқушылардың әр қайсысының білім деңгейі әртүрлі болады, бірақ ЖИ жүйесі арқылы оқыту олардың жеке қажеттіліктеріне негізделген оқу жоспарларын жасай алады. Бұл әдіс оқушылардың прогресін нақты уақыт режимінде бақылауға мүмкіндік береді. Әрбір оқушының жауап беру жылдамдығы мен білім деңгейі ЖИ жүйесі арқылы бағаланып, оқу материалының күрделілігі автоматты түрде реттеледі. Мысалы, егер оқушыға белгілі бір биологиялық тақырып қиындық тудырса, ЖИ жүйесі оны қайталау тапсырмаларымен қамтамасыз етеді немесе қосымша түсіндіру материалдарын ұсынады.

Жасанды интеллект оқушыларды тек теориялық біліммен қамтамасыз етумен шектелмейді, ол сондай-ақ практикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Биология сабағында интерактивті модельдер мен стимуляциялар маңызды рөл атқарады. Мысалы, виртуалды лабораторияларда оқушылар биологиялық тәжірибелерді жасап, олардың нәтижелерін көре алады. Бұл, әсіресе, қымбат құрал-жабдықтар мен зертханалық жұмыстарға шектеулі мүмкіндіктері бар мектептер үшін өте тиімді. ЖИ көмегімен құрылған виртуалды зертханалар мен стимуляциялар нақты әлем жағдайында болатын биологиялық процестерді моделдеуге мүмкіндік береді. Оқушылар осындай стимуляциялар арқылы өз білімін практикада қолдана алады.

Биология пәні бойынша білімді бағалау кезінде жиі уақыт пен ресурстарды көп қажет ететін мәселелер туындайды. ЖИ қолдану оқушылардың нәтижелерін автоматты түрде бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай бағалау жүйелері оқушылардың тапсырмаларды орындау барысындағы қателерін автоматты түрде анықтап, оларды түзету үшін қосымша ресурстар ұсына алады. Сонымен қатар, ЖИ жүйелері оқушылардың күшті және әлсіз тұстарын анықтап, оқыту процесін оңтайландырады. Бұл әдіс оқыту уақытын тиімді пайдалануға және оқушылардың барлық аспектілерін бақылауға мүмкіндік береді.

ЖИ технологиялары биологиялық құбылыстарды визуализациялауда маңызды рөл атқарады. Мысалы, ЖИ арқылы студенттер адам ағзасындағы жүрек соғу процесін немесе мұхиттағы экосистеманы үшөлшемді модельде көре алады. Бұл оқушылардың түсінігін жақсартып, абстрактілі ұғымдарды нақты мысалдармен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Визуализацияның тағы бір артықшылығы — оқушылар тек теориялық біліммен шектелмей, биология ғылымындағы күрделі зерттеулермен таныса алады. [2, 6, 10].

Қазақстанда жасанды интеллектіні білім беру саласында қолдану белсенді зерттелуде. Байжұманова Л.Ж. мен Сәбитова А.Е. (2023) өз зерттеуінде ЖИ құралдарын биология сабағында қолданудың артықшылықтарын атап өткен. Олар ЖИ технологияларының оқушыларға жеке оқу жоспарларын ұсыну арқылы олардың білім алуын оңтайландыратынын көрсеткен. Сонымен қатар, Аманжолова Г.А. (2022) биология сабақтарында ЖИ арқылы оқыту тиімділігін арттыру жолдарын ұсынған, бұл зерттеу ЖИ жүйелерінің білім беру процестеріне интеграциялануын қарастырады [1, 2, 7].

Әлемде ЖИ білім беру саласында кеңінен қолданылады. АҚШ және Еуропа елдерінде ЖИ негізінде биология пәнінде оқушылардың білімін интерактивті түрде бағалау және визуализациялау жүйелері дамып келеді. Сонымен қатар, Жапония мен Германияда ЖИ көмегімен виртуалды зертханалар мен модельдер құрылады, бұл студенттерге биология пәнін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді [3].

Жасанды интеллектіні биология сабағында қолдану білім беру әдістерін жаңарту мен оқу сапасын арттырудың тиімді құралы болып табылады. Қазақстан ғалымдарының зерттеулері мен әлемдік тәжірибе негізінде ЖИ-дің болашағы зор екенін айтуға болады. Бұл технологиялар биология пәнін оқыту әдістерін түбегейлі өзгертуге және оқушылардың ғылымға деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі [3, 4, 9].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зеленко, С.Я. "Персонализированное обучение с использованием технологий искусственного интеллекта". *Журнал образовательных технологий*, 2022.
2. Сыдықова, Н.А. "Биология пәнінде ЖИ арқылы білім беру процесін жетілдіру". *Қазақстанның ғылыми жаңалықтары*, 2023.
3. Ержанова, С.Т. "Жасанды интеллект пен виртуалды зертханалар арқылы биология сабағын өткізу тиімділігі". *Қазіргі заманғы білім беру мәселелері*, 2021.
4. Тұрсынова, Л.Б. "Жасанды интеллект арқылы білім бағалау жүйелері". *Қазақстандағы инновациялық білім беру*, 2022.
5. Байжұманова, Л.Ж., Сәбитова, А.Е. "Жасанды интеллект негізіндегі биология сабағын ұйымдастыру". *ҚазҰУ хабаршысы*, 2023.
6. Шарипханова, А.С. Биологияны оқыту әдістемесі [Текст] : оқу құралы / А.С. Шарипханова, З.С.Даутова;ҚР Білім және ғылым министірлігі. Өскемен : С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы 2018.-192 бет.
7. Шарипханова, А.С. Биологияны оқыту әдістемесі [Текст] : оқу құралы / А.С. Шарипханова, З.С.Даутова;ҚР Білім және ғылым министірлігі. Өскемен : С. Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы 2019.-192 бет.
8. Торманова, Н. Биологияны оқытудың иновациялық әдістемелері [Текст] : оқу құралы / Н.Торманов, Н.Т Абылайханова.-Алматы : Қазақ университеті, 2013.-260
9. Биология. Алматы, Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ білім академиясы. 2006- 24,
10. Әлімқұлова Р., Сәтімбеков Р. Биология. Оқыту әдістемесі: Алматы: Атамұра, 2004.-

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Айтқұлова Р. Э., <https://orcid.org/0000-0002-9310-0267>

Рзалы А. Р., магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Онгар А. Ш. магистр преподаватель <https://orcid.org/0009-0000-7131-1787>

Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент.Казахстан

Аннотация. В этой статье рассматриваются роль и возможности применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе преподавания биологии. Инструменты ИИ позволяют повысить качество образования в таких сложных дисциплинах, как биология, сделать процесс обучения более персонализированным и инновационным. На основе исследований казахстанских ученых проанализированы эффективность и перспективы преподавания биологии ИИ. В статье также рассматриваются возможности визуализации биологических явлений с помощью ИИ, обновления методов обучения, оценки знаний и взаимодействия со студентами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, уроки биологии, образовательные технологии, учебный процесс, ученые Казахстана, Новые методы, инновационные методы

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN BIOLOGY LESSONS

Aitkulova R. E., <https://orcid.org/0000-0002-9310-0267>

Rzaly A. R., master's teacher <https://orcid.org/0009-0004-1242-2355>

Ongar A. Sh. master's teacher <https://orcid.org/0009-0000-7131-1787>
University named after zh.a.Tashenev, Shymkent.Kazakhstan

Abstract. This article discusses the role and possibilities of application of artificial intelligence (AI) technologies in the process of teaching biology. AI tools allow you to improve the quality of education in such complex disciplines as biology, personalize and innovate the learning process. Based on the research of scientists from Kazakhstan, the effectiveness and prospects of AI in teaching biology were analyzed. The article also discusses the possibilities of visualizing biological phenomena through AI, updating learning methods, evaluating knowledge and interacting with students.

Key words: artificial intelligence, biology lesson, educational technologies, educational process, scientists of Kazakhstan, new methods, innovative methods

ӘОЖ 541.124

БИОЛОГИЯ ЗЕРТХАНАЛЫҚ САБАҚТАРЫНДА ӨСІМДІК КАЛЛУСТАРЫН, КУЛЬТУРАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Абдураимова Н.Ш., магистр.аға оқытушы., <https://orcid.org/0009-0000-3192-997X>

Тенлибаева С.А., а.ш.ғ.к. аға оқытушы <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>

Жұмабекова А.Ж., магистр. оқытушы., <https://orcid.org/0009-0000-3252-978X>

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев атындағы университеті, Шымкент қ.

Аңдатпа. Өсімдік каллустары мен культуралары қазіргі заманғы биотехнологияның маңызды элементтері болып табылады. Оларды зерттеу мен жетілдіру әдістері өсімдік ғылымының дамуында зор роль атқарады. Биология зертханалық сабақтарында өсімдік каллустарын және культураларын зерттеу, бұл әдістерді меңгеру студенттердің және мектеп оқушыларының ғылыми зерттеулерге қызығушылығын арттырады және тәжірибелік дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл зерттеулердің нәтижелері ғылыми және ауылшаруашылық өндірісінде қолданылатын жаңа әдістердің қалыптасуына негіз бола алады. Қоректік ортадағы топырақ мен жағдайлар каллустардың дамуына және сапасына әсер етеді.

Оқушыларға зертханадағы жұмыс тәртібі, құралдарды дұрыс пайдалану және қауіпсіздік шаралары туралы үнемі ескерту маңызды. Бұл үшін арнайы қауіпсіздік құралдары мен материалдар, мысалы, қорғаныш көзілдіріктері, қолғаптар және т.б. болуы керек. Калустар оқушыларға нақты білім беру үшін, ғылыми зерттеулер жүргізуге негізделген тәжірибелерді жиі өткізу қажет. Әрбір тәжірибе оқушыларға тақырып бойынша тереңірек түсінік қалыптастыруға мүмкіндік беруі тиіс. Сонымен қатар, оқу бағдарламасы мен оқулықтарға сәйкес келетін тәжірибелерді ұйымдастыру маңызды. Биология сабақтарында оқушылардың зертханалық жұмыстарға қызығушылығын артыру үшін күрделі, бірақ қызықты тапсырмаларды ұсыну маңызды. Мұндай тапсырмалар оқушыларды шығармашылық ойлауға ынталандырады және оларды ғылыми ізденіс жолына шығарады. Биология сабағында оқушылардың жұмысын бағалап, оларға кері байланыс беру зертханалық жұмыстардың нәтижелі болуына көмектеседі. Бұл тәсіл оқушылардың өздігінен жұмыс істеу дағдыларын дамытады. Мектеп зертханасын жетілдіру оқу процесін қызықты әрі тиімді етіп, оқушылардың ғылыми зерттеулерге деген қызығушылығын арттырады.

Кілт сөздер: каллус, эмбриондар, гормондар, дифференция, эксплантты, ауксин, цитокинин.

Қазіргі уақытта заман талабына сай ғылым мен білімнің жетістіктерін білім беру саласында жүзеге асыру бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Білім беру жүйесі жаңа ақпараттық технологияларын игермейінше, сауатты, жан-жақты, білімді болу мүмкін емес. Білім беру жүйесінде негізгі мақсат оқушыға жеке тұлға ретінде қарап оның дамуына көп көңіл бөлу. Биология пәнін оқыту мұғалімге зор міндеттерді талап етеді, өйткені ол бүкіл сыныптың қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Оқушылар биология сабағында арнайы зертханаларда ғылыми жобалармен жұмыс жасау үшін мектеп мекемелерінде арнайы зертханалар толық жабдықталу және оқушылардың жұмыс жасауына мүмкіндіктер жасалуы қажет. Бұл оқушылардың ғылымға және пәнге деген қызығушылығын арттыруға, ой-танымын кеңейтуге, өз бетінше шығармашылықпен, ізденімпаздықпен жұмыс жасауына көп көмегін тигізеді. Оқу үрдісінде дәстүрлі емес сабақтар арқылы әр түрлі әдіс-тәсілдер кеңінен қолданылып жүр. Ұстаз қандай әдіс-тәсіл қолданса да мақсат біреу, ол оқушыға тиянақты да сапалы білім беру [2].

Өсімдік каллустары мен культуралары қазіргі заманғы биотехнологияның маңызды элементтері болып табылады. Оларды зерттеу мен жетілдіру әдістері өсімдік ғылымының дамуында зор роль атқарады. Биология зертханалық сабақтарында өсімдік каллустарын және культураларын зерттеу, бұл әдістерді меңгеру студенттердің ғылыми зерттеулерге қызығушылығын арттырады және тәжірибелік дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл зерттеулердің нәтижелері ғылыми және жаңа әдістердің қалыптасуына негіз бола алады.

Биология зертханалық сабақтарында өсімдік каллустарын жетілдіру үшін арнайы жабдықталған бөлме болуы тиіс. Өсімдіктерден арнайы культурасын жетілдіру үшін тиімді әдістерді пайдаланылады. Өсімдіктер каллустарын арнайы жай ыдыстарда жетілдіру үшін алдымен оқушыларда калус не екенін теориялық білімдерін асырамыз.

Каллус бұл – бүкіл өсімдіктің пайда болуына негіз салатын, топопотентті дифференцияланбаған жасуша. Кез келген өсімдіктің клеткасы белгілі бір жағдайда өсіп, дамып жетіліп бүтін өсімдікке айналу қабілеті бар. Бұл топопотенттік қасиет деп аталады.

Мектеп зертханалық сыныптарында жетілдіретін арнайы калустарды өсімдіктердің вегетатив мүшелері мен клеткалық бөлінуді пайдаланылады. Ол үшін өсімдіктердің *in vitro* микроспорасындағы өсімдіктердің морфогенез және регенерация процестерін зерттеу.

Каллустарды ағаштың ұшындағы ең жас жапырақтары алынады. Алғашқы каллусты қолайлы коректік ортаға көшіру нәтижесінде оларда эмбриондар пайда болды.

Эмбриондардың санын көбейту үшін тағы басқа қоректік ортада қолданылады. Онда эмбриондардың саны бір айдың ішінде үш есе көбейеді. Биология зертханаларында эмбриондарды арнайы ыдыстарда жетілдіріліп, олардағы өзгерістер мен топырақ ұрамы бақланады[1].

Зертханада жетілдіріліп жатқан калустарды қоректік ортаны бір ізді алмастырып отырып эмбриондардан өскін шығарған соң, оларды тамырландырады. Тамырланған каллусогенезге айналу үшін үш ай уақыт жұмсалады, одан кейін эмбриондар пайда болып, олар өскіндерге жетілгенше тағы үш ай уақыт өтеді. Сөйтіп үш айда жетілдірілген 10 эмбриондан бір жылдың ішінде алғашқы өсімдікке ұқсас 500 мың калустарды жетілдіріп, олардан өсімдік алуға болады. Жетілдірілген калустарды жиі-жиі жаңа ортаға көшіріп отыру қажет, қоректік ортаға оларды өздеріне адсорбцияланатын активтелген көмірлі заттарды қосуға болады. Эксплантты өсіре бастағанда және көбейтуді өткізгенде қоректік орта құрамы жоғары қажетті заттарға толы болуы тиіс, ал тамырландыру үшін қоректік ортадағы заттардың саны да, мөлшері де азайтылады. Кей кезде тамырландыруға ынталандыру үшін ауксинді ортаға қоспай өскіндердің өздерін онымен өңдейді. Бұл тәсіл ағаштармен бұталарды микрокөбейткенде жақсы нәтиже береді. Бұл жағдайда каллус аз түзіліп, тамырлар тезірек шығады.

Өсімдік каллустары мен культураларын зерттеу және оларды жетілдіру биотехнологияның маңызды саласы болып табылады. Бұл зертханалық жұмыстарда қолданылатын тиімді әдістерге бірнеше бағыттар кіреді: Өсімдік каллустары – бұл өсімдіктердің клеткаларының дифференциацияланбаған ұлпалары, яғни, олар белгілі бір құрылымға немесе түрге бөлінбеген клеткалар жиынтығы болып табылады. Каллустарды алу үшін өсімдіктің әртүрлі бөліктерінен клеткалар бөлініп, қоректік ортада өсіріледі[2].

Биология зертханаларында жетілдірілген каллустардан жоғары деңгейде дифференциацияланған өсімдік мүшелерін (сабақ, жапырақ, тамыр) қайта қалыптастыру әдісі қолданылады. Бұл үшін каллустарды белгілі бір ортада өсіреді, онда олар тамырлар мен бүршіктер түзуге қабілетті болады. Қоректік орта құрамындағы өсімдік гормондарының, минералды тұздардың және органикалық заттардың дұрыс арақатынасы каллустардың сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Ортада қоректік заттардың құрамын өзгерту, каллустардың өсу қарқынын реттеуге көмектеседі.

Каллустарды алу үшін қолданылатын негізгі әдістер:

- Эксплантты таңдау;
- Қоректік орта;
- Өсімдік гормондары;

Эксплантты таңдау: Өсімдіктің әртүрлі бөліктерінен (жапырақ, сабақ, тамыр) алынған клеткалар каллустарды түзу үшін қолданылуы мүмкін. Экспланттың таңдалуы зерттеу мақсаттарына және қолданылатын өсімдік түріне байланысты.

Қоректік орта: Каллустардың культурасын алу үшін арнайы қоректік орта қажет, биология зертханаларында қоректік ортаның болуы қажет. Бұл ортада минералды тұздар, органикалық заттар, дәрумендер және өсімдік гормондары болуы тиіс. Ауксин (индолил-3-этанқышқыл) мен цитокинин (бензиламинопурин) гормондары каллустардың пайда болуына ықпал етеді. Ауксин клеткалардың бөлінуін ынталандырады, ал цитокинин олардың өсуін реттейді.

Өсімдік гормондарының рөлі: Өсімдік каллустарының түзілуіне әсер ететін негізгі гормондар – ауксин және цитокинин. Бұл гормондардың концентрациясы қоректік ортада каллустардың түріне және сапасына үлкен әсер етеді. Ауксин мен цитокининнің оңтайлы арақатынасы каллустардың дұрыс дамуына ықпал етеді. Мектеп зертханасында калустарды жетілдіру оқу процесінің маңызды бөлігі болып табылады, себебі бұл оқушылардың тәжірибелік дағдыларын дамытуға, ғылыми зерттеулерге қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Калустарды жетілдіру үшін бірнеше әдіс-тәсілдер қолдануға болады:

Құрал-жабдықтар мен материалдарды жаңарту: Калустардың тиімді жұмыс істеуі үшін олардың жабдықтары мен материалдарының сапасы маңызды. Жаңартылған құралдар, заманауи құрылғылар оқушылардың тәжірибелік тапсырмаларды дұрыс орындауына мүмкіндік береді. Мысалы, зертханалық аспаптардың, химиялық реактивтердің немесе физикалық тәжірибелер үшін қажетті материалдардың жаңа түрлері.

Қауіпсіздік ережелерін сақтау: биология зертханасында қауіпсіздік басты назарда болуы тиіс. Студенттер мен оқушыларға зертханадағы жұмыс тәртібі, құралдарды дұрыс пайдалану және қауіпсіздік шаралары туралы үнемі ескерту және таныстыру. Бұл үшін арнайы қауіпсіздік құралдары мен материалдар, мысалы, қорғаныш көзілдіріктері, қолғаптар және т.б. болуы керек.

Жаттығулар мен тәжірибелердің сапасын арттыру: Калустар культураны үйрену студенттер мен оқушыларға нақты білім беру үшін, ғылыми зерттеулер жүргізуге негізделген тәжірибелерді жиі өткізу үшін қажет. Әрбір тәжірибе оқушыларға тақырып бойынша тереңірек түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқу бағдарламасы мен оқулықтарға сәйкес келетін тәжірибелерді ұйымдастыру маңызды.

Интерактивті оқыту әдістерін қолдану: Оқушылардың белсенділігін арттыру үшін мультимедиялық құралдарды, онлайн зертханалық бағдарламаларды немесе виртуальды зертханаларды пайдалану жақсы нәтижелер береді. Олар тәжірибелердің қауіпсіз жүргізілуін қамтамасыз ете отырып, әртүрлі ғылыми құбылыстарды көре алады.[6].

Биология зертханасында арнайы атқарылатын жұмыстарға арналған тапсырмалар, оқушылардың шығармашылық ойлауға ынталандырады және оларды ғылыми ізденіс жолына шығарады. Оқушыларды топтастыру және бірлескен жұмыс: Оқушыларды топтарға бөліп, тәжірибелік жұмыстарды бірлесіп орындауға мүмкіндік беру олардың коммуникациялық дағдыларын дамытуға, сондай-ақ тапсырмаларды тиімді орындауға септігін тигізеді.

Оқушылардың жұмысын бағалап, оларға кері байланыс беру зертханалық жұмыс жұмыстардың нәтижелі болуына көмектеседі. Бұл тәсіл оқушылардың өздігінен жұмыс істеу дағдыларын дамытады. Биология зертханасында жетілдіру оқу процесін қызықты әрі тиімді етіп, студенттердің және оқушылардың ғылыми зерттеулерге деген қызығушылығын арттырады.

1-сурет. Биология зертханасында калустардың культураны жетілдіру.

«Өсімдік калустарының культураны қолдан өсіру» арқылы көбейтуге болады, ол бөлініп алынған калустарды арнайы топырақтарға жерсіндіру. Өсімдік-регенерантты қолдан өсіретін *in vitro* арқылы жетілдіруге болады. *In vitro* термині (лат.- шыныда, әйнекте) стерильді жасанды қоршаған ортада өтетін процестердің жағдайларын сипаттау үшін қолданылады. *In vivo* (лат. тіршілікте) организмнің тіршілік процестерінің табиғи стерильді емес ортада өтуі. Ал өсімдік-регенерант дегеніміз асептикалық түрде алынған, тамыры мен өркені мәдени ортада қалыптасқан өсімдік.

Жетілдірілетін өсімдік жасушасы өзін бөліп алған организмге дейін дамуға потенциалды түрде қабілетті, әрі ол *in vitro* жағдайында ғана.

Ең жауапты кезең, ол 4-этап өсімдіктерді топыраққа отырғызу. Кейде тамыр түтіктері жақсырақ өскендіктен, өсімдіктерді сұйық ортаға отырғызылады. Бірақ одан кейін оларды автоклавтан өткізілген топырақ қоспасына көшіріледі. Ылғалдылықты жоғары деңгейде сақтау үшін, үстінен шыны ыдыстармен жабады. Көбеюді жылдамдату мақсатымен алғашқы

өркенді 5-7 жапырақ шыққан соң қаламшалайды.Әр бір қаламшада бір жапырақ болуы керек.Қаламша биіктігі 1-1,5 см болады.Оларды бір-бірден қоректік орта құйылған пробиркаларға отырғызылады.Бұл тәсілді микро қаламшалау деп атайды.Ол жүзім,картоп т.с.с. өсімдіктерге қолданылады[3].

Микро қаламшалауды 2-3 реттен артық пайдалануға болмайды,өйткені өркендерді тамырлату керек.*In vitro* жағдайларында қолтық бүршіктерін ояту,өсіру әдісімен жеміс-жидек,әсемдік өсімдіктерді,капуста,картопты т.б. өсімдіктерді көбейтеді.Жетілген меристеманың бөлінуі арқасында пайда болған регенерант өсімдіктер генетикалық біркелкі болады.

Көптеген өсімдіктерде өркендер *In vitro* жағдайында тікелей эксплантанттың маманданған ұлпаларынан пайда болады.Эксплантанттардың жеке клеткалары корреляциялық өзара әрекеттері бұзылған соң дедифференциаланады және бөліне келе меристемалық аймақтарды түзеді.Сонан соң қайтадан дедифференцияланып,өркен бүршіктері пайда болады.Сол бүршіктерді тамырландырып, жаңа өсімдікті алуға болады.

Бұл әдіс әсіресе шөптекті өсімдіктердің жапырақтарында қолданылады.Зертхана жағдайында микрокөбейту үшін өте оңды каллус клеткалары генетика тұрғысынан тұрақты,сабақ апексінің меристема клеткаларына ұқсас және тоқтаусыз бөлінуге қабілетті болады, сондықтан оларды жетілдіру оңай. Бұл каллус көптеген регенерант өсімдіктерін беруге қабілетті болуы мүмкін. Мысалы,темекі мен фрезия каллустары 10-жыл бойына регенеранттарды беріп отырған. Шамалы қоректік ортада ұзақ өсірген клеткаларға қажетті заттардың қосылыстарын бергенде, олар керек өнімнің синтезі жақсарайды[5].

Бірақ каллус ұлпалары оларды пайдаланбауыда мүмкін.Сондықтан қажетті өнімді мол шығарудың маңызды жолы қоректік ортаны таңдай алу. Мұндай ортада клеткалар қосымша метаболиттерді мол синтездей алады.Биология зертханаларда қосымша заттардың жиналуына әсер ететін физикалық факторларға жарық, температура, газ құрамы, араластыру тәртібі және ауамен қамтамасыздандыру жатады. Өсірген клеткаларда кездесетін алкалоидтарды дәрумендер, каротин, эфир майы, пластохинондар, антоциандар, катехиндердің түзілуіне жарық әсер етеді.

Арнайы шыны табақшаларда жетілдірілген клеткаларды *in vitro* жағдайында өсірген кезде олардың өсуі мен биосинтездеріне өсіретін жүйелердің техникалық көрсеткіштерінің маңызы зор. Өсімдіктердің қосымша заттарының биотехнология өндірісі сұйық ортада өсетін клеткаларға негізделген. Өсімдік клеткаларын сұйық ортада жақсы өсіру үшін тығыздылықты талап етеді. Өсімдік клеткаларының қоры бөлінетін клеткалар мен жалпы клеткалардың санының ара қатысы 50-60% -аспайды, клеткалардың біразы бөлінуін тоқтатып,тыныштық күйге өтеді. Мұның бәрі клетка қоры және мерзімді өсіру популяцияның ұзақ өмір сүруінің себепшісі болады.

Жетілдіретін калустарды ұзақ уақыт залалсыздандырылған жағдайда сақтау мүмкін емес, сондықтан өсімдікті сұйық ортада өсірудің тиімді әдісін қолданып өсіру. Болашақта,

осы технология қолға алынады. Өсіресе синтез бен өсу процестері өзара байланысы бар клеткаларды өсіргенде онда алдын ала клеткалардың массасын өсіреді, ал келесі кезеңде маңызды заттардың синтезделуіне жағдай туғызады. Зертханалық зерттеулерді жүргізер кезде экономика жағынан тиімді өсімдікті таңдап алу. Өсіруге алынатын өсімдіктерде бағалы, экономика жағынан маңызды қосымша заттары айтарлықтай жоғары мөлшерде болуы қажет. Өсіресе бұл жағдайдың сирек кездесетін немесе жоғалып бара жатқан өсімдіктерге қатысы бар. *In vitro* жағдайынан алғашқы енгізу. Ол үшін қажетті зат жоғары мөлшерде синтезделетін жеке өсімдіктер таңдап алынады. Алдымен алғашқы каллустарды қатты ортадан өсіріп алады [6].

Биомассада қосымша заттардың сандық және сапалық құрамына химиялық зерттеу жүргізу. Бөлініп жатқан каллус клеткаларында көбінесе қосымша заттардың мөлшері бүтін өсімдіктер мүшелеріне қарағанда аз болады. *In vitro* жағдайларында клеткалардың дифференциалануы басылған немесе тежелгенде, қосымша заттардың биосинтезі төмендеуі мүмкін. Осы жағдайды ескерген жөн. Сонымен қатар, әртүрлі факторлардың ықпалымен өнімдердің құрамыда өзгере алады. Кейбір өсімдіктерде қосымша заттадың метаболизмі өсу процесі бәсеңдегенде басталады, сондықтан оларға алдымен қарқынды өсуге, ал кейін заттардың биосинтезіне лайықты жағдай жасалады.

Биомассаны нәтижелі химиялық бақылауға алу үшін заттарды анықтайтын жүйрік (экспресс) әдістері керек. Атап өтетін жағдай, баяу өсетін клеткаларда өте төмен концентрациядағы метаболиттерді анықтау өте қиын. Сондықтан соңғы кезде каллустарды сұрыптап тез бағалау үшін радиомонохимиялық және иммуноферменттік әдістері қолданылады.

Үйлесімдік қоректік орта мен өсіру жағдайларын іріктеу. Қосымша метаболизмді белгілейтін генетикалық информация жүзеге асу үшін ерекше жағдайлар керек.

Тәжірибеде қолданылатын қоректік орта өсірген клеткалар үйлесімді екеніне толық сенімді болмағаннан соң, қоректік ортаның құрамы мен басқа факторларды ғылыми әдебиеттегі деректерге сүйене отырып іріктеп алуға тура келеді. Клеткаларды сұйық ортаға көшіріп өсірген кезде бұл жұмыс одан әрі қиындайды, себебі суспензияны өсіргенде аэрациямен араластыру факторларының әсерінде еске алу қажет.

In vitro жағдайында өсіруді жақсарту нәтижесінде осы линияда аймалин өнімділігі одан әрі өсіп тұтас өсімдікпен салыстырғанда он есе артқан. Қатты ортада алғашқы шыққан каллустар сұйық ортаға көшіріледі. Өсіру тәртібі өзгергенде штамм өзінің сапасын жоғалтпау керек, яғни ол стресс жағдайларына төзімді болу керек [8].

Ерекше қиын кезең – клеткаларды зертханалық тәжірибедегі кішкене колбалардан үлкен ферменттерге көшіру. Қазір биотехнологиялық өндірісте клеткаларды әртүрлі факторлар (температура, газдар құрамы, жарық, қышқылдық, физиологиялық активті заттардың мөлшері) автоматтық реттелетін ферменттерде өсіріледі. Өнімді тұрақты өндіріс жағдайына жақын, көлемдерді жүйелі кеңейтілетін ферменттерді өсіру. Егер клеткалар осындай жартылай өндіріс жағдайында өсу қарқындылығын сақтап және қажетті заттың синтезін, жинақталуын және оның ортаға бөлініп шығуын өзгерпесе, каллустарды ірі масштабтық өндірісте пайдалануға болады. қасиеті, оның генетикалық тұрақтылығы, өзіне тән биологиялық активтілігін сақтауы. Биология зертханаларында жүргізілген тәжірибе лерге клеткалық биомассаны алу үшін оны бағалаудың техникалық регламентін (іс тәртібін) жасау. Өндірістік технологияны тиісті аппаратураны талап етеді.

In vitro жағдайларында құнды өсімдіктерді алу үшін су алмасудың маңызы зор. Өсімдіктерде су алмасуы бұзылғанда витрификация деген жағымсыз құбылыс орын алады. Витрификация (витра-әйнек) кезінде өсімдік клеткасы ісінеді, сабақтары жуандайды, жапырақтары ұзарып, майысып, суланып, әйнек тәрізді болып кетеді. Бұл морфологиялық өзгерістерге қоса жарырақтардың құрғақ массасы төмендейді, белок, хлорофилл, глюкоза мөлшері азаяды, ал калий мөлшері артады. Жапырақтардың су кеңістігі үлкейеді, ал бос газ кеңістігі кемиді. Біртіндеп мұндай өсімдіктер әлсіреп, кейін келе жойылады. Витрификация

құбылысы көбінесе сұйық ортада өсірген өсімдіктерде байқалады. Өсімдік каллустары мен культураларын зертханалық жағдайда жетілдіру өсімдік биотехнологиясының маңызды бөлігін құрайды. Бұл әдістерді тиімді қолдану арқылы өсімдік шаруашылығын жетілдіруге, жаңа сорттар мен препараттар алуға мүмкіндік туады[10].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Найманов Д.К. Калбаева А.М. «Гендік және жасушалық инженерия» оқу құралы. Қостанай, А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ, 2017.-96 б
2. Уалиханова Г.Ж. Өсімдік биотехнологиясы. «Қазақ университеті» баспаханасы. 2001. 350 бет. Алматы.
3. Берсімбаев Р.І., Мұхамбетжанов К. Генетика. Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2002,
4. Мұхамметжанов Қ.М., Әлмағамбетов Қ.Х., «Гендік инженерия-молекулалық биотехнология» оқу құралы-Астана: 2018ж
5. Уалиханова Г.Ж. Рахимбаев И.Р. Культура клеток и биотехнология растений. Алма-Ата: изд. КазГУ, 1989, 80с.
6. Бутенко Р.Г. Биология клеток высших растений in vitro и биотехнологии на их основе. М., ФБК-ПРЕСС, 2015.
7. Шевелуха В.С., Калашникова Е.А., Дегтярев С.В. и др. Сельскохозяйственная биотехнология. М., Высшая школа, 2013.
8. Жұбанова А.А., Абдиева Г.Ж., Шөпшібаев Қ.К. Биотехнология негіздері. Оқу құралы.- Алматы.- 2011.- 110б.
9. Биотехнология. Принципы и применение. Пер. с англ./под ред. Хиггинсо и др./ - М., Мир, 2017.
10. Уәлиханова Г.Ж. Өсімдік биотехнологиясы. Алматы. 2010

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАСТИТЕЛЬНЫХ МОЗОЛЕЙ, КУЛЬТУРЫ НА ЛАБОРАТОРНЫХ УРОКАХ БИОЛОГИИ

Абдураимова Н. Ш. магистр. старший преподаватель.,
<https://orcid.org/0009-0000-3192-997X>

Тенлибаева С. А., к. с.-х. н., ст. преподаватель <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>

Жумабекова А. Ж. магистр. преподаватель., <https://orcid.org/0009-0000-3252-978X>
Университет имени Жумабека Ахметовича Ташенева, г. Шымкент

Аннотация. Растительные мозоли и культуры являются важными элементами современной биотехнологии. Методы их изучения и совершенствования играют огромную роль в развитии растениеводства. Изучение растительных мозолей и культур на лабораторных уроках биологии, овладение этими методами повышает интерес учащихся и школьников к научным исследованиям и позволяет формировать практические навыки. Результаты этих исследований могут служить основой для формирования новых методов, используемых в научном и сельскохозяйственном производстве. Почва и условия в питательной среде влияют на развитие и качество мозолей.

Важно регулярно предупреждать учащихся о режиме работы в лаборатории, правильном использовании инструментов и мерах безопасности. Для этого необходимо иметь специальное защитное снаряжение и материалы, такие как защитные очки, перчатки и т. д. Калусы основаны на проведении научных исследований, чтобы дать учащимся реальное образование часто необходимо проводить генофонд. Каждый опыт дает учащимся глубокое понимание темы.

рек должен дать возможность сформировать понимание. Кроме того, важно организовать практики, соответствующие учебной программе и учебникам. На уроках биологии важно предлагать сложные, но интересные задания для повышения интереса учащихся к лабораторным работам. Такие задания стимулируют учащихся к творческому мышлению и выводят их на путь научного поиска. Оценка работы учащихся на уроках биологии и предоставление им обратной связи помогает сделать лабораторные работы более продуктивными. Такой подход развивает у учащихся навыки самостоятельной работы. Совершенствование школьной лаборатории делает учебный процесс более интересным и эффективным, повышает интерес учащихся к научным исследованиям.

Ключевые слова: мозоли, эмбрионы, гормоны, дефиниция, эксплантат, ауксин, цитокинин.

EFFECTIVE METHODS FOR IMPROVING PLANT CALLUSES, CULTURE IN BIOLOGY LABORATORY CLASSES

Abduraimova N. Sh. master.senior lecturer., <https://orcid.org/0009-0000-3192-997X>
Tenlibayeva S. A., Candidate of Agricultural Sciences, senior lecturer <https://orcid.org/0000-0003-4212-3570>

Zhumabekova A. zh.master's degree. teacher., <https://orcid.org/0009-0000-3252-978X>
Zhumabek Akhmetovich Tashenev University, Shymkent

Abstract. Plant calluses and cultures are important elements of modern biotechnology. Methods of their study and improvement play a huge role in the development of Plant Science. The study of plant calluses and cultures in biology laboratory classes, the mastery of these methods increases the interest of students and schoolchildren in scientific research and allows them to form practical skills. The results of these studies can serve as the basis for the formation of new methods used in scientific and agricultural production. Soil and conditions in the nutrient medium affect the development and quality of Calluses.

It is important to constantly warn students about the order of work in the laboratory, the correct use of tools and safety measures. For this it is necessary to have special safety equipment and materials, such as protective glasses, gloves, etc. Calluses are designed to provide students with accurate knowledge, based on scientific research gene experiments need to be carried out more often. Each experience will allow student to learn in depth on the subject.

REC should provide an opportunity to form an understanding. In addition, it is important to organize practices that are consistent with the curriculum and textbooks. In biology lessons, it is important to present complex but interesting tasks in order to increase students' interest in laboratory work. Such tasks stimulate students to think creatively and lead them on the path of scientific search. Evaluating students' performance in biology lessons and giving them feedback will help make laboratory work more productive. This approach develops the skills of students to work independently. Improving the school laboratory will make the educational process more interesting and effective, increase students' interest in scientific research.

Key words: Calluses, embryos, hormones, deflection, explant, auxin, cytokinin.

ПЕРСПЕКТИВЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХСТАНА И ВЕНГРИИ: ОСНОВЫ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

Алия Умирзакова

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, 7М03120 – Политология, 2 курс
(Казахстан, г.Шымкент), Aliyaumirzakova6@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается и проводится политико-экономический анализ и прогноз Казахстана и Венгрии в сфере торгово-экономических отношений. Авторы сперва определяя понятий «политико-экономический анализ», «прогнозирование» и «перспектива», потом начинал провести политико-экономический анализ о реальной состоянии торгово-экономические отношений обеих стран. Исследователи в особенности части статьи из дает свою оценку о состоянии торгово-экономических отношений в этих названных странах. В конце этой статьи эти авторы делал нескольких прогноз собирательного характера.

Ключевые слова: Казахстан, Венгрия, перспектива, политико-экономический анализ, прогноз, торгово-экономические отношения.

Прежде всего, нам сперва необходимо определить понятий «политико-экономический анализ», «прогнозирование» и «перспектива». Поскольку здесь эти понятия являются основными ключевыми словами темы изучения.

Во-первых, они сами между собой взаимосвязаны и необходимы для научного и практического исследования.

Во-вторых, «политико-экономический анализ» и «прогнозирование» как важнейшие методы исследования важны для анализа и прогнозирование важных объектов исследования.

В-третьих, сам этот термин «перспектива» с филологическим смыслом означает «будущее», «время в будущем», а как научно-практический способ можно определить «ясное видение».

В самом доступном материале определяется, что анализ – метод исследования, характеризующийся выделением и изучением отдельных частей объектов исследования.

Анализ - это методология исследования, включающая в себя разбор и нахождение причинно-следственных связей в изучении любого объекта, явления, системы [1]. Из текста определений ясно выясняется, что анализ это метод исследования для выделения и отдельное изучение частей объектов исследования.

С другой стороны это как способ разбора объекта изучения и поиск смыслов связи между отдельными частями объекта, явления, системы.

Исследователь Я.И. Ваславский в докторской диссертации как один из положений дает свое определение, что политико-экономический подход к анализу взаимодействия государства и бизнеса подтверждает важность актуализации приоритетов экономической политики совершенствования взаимодействия, сотрудничества, партнерства государства с бизнесом для оптимизации бюджетных расходов и удовлетворения растущих потребностей экономики и общества в условиях роста межгосударственной конфликтности [2, С.28-29].

Что такое политэкономический анализ? Это попытка выяснить, что на самом деле происходит в ситуации, что скрывается за поверхностью непосредственной проблемы, например, существуют ли конкурирующие интересы.

Обычно это формулируется с помощью (и затуманивается) жаргона, связанного с властью, правилами игры, формальными и неформальными системами и т.д., Все это сводится к попытке понять «положение дел».

Таким образом, политэкономический анализ является частью процесса политической грамотности в нашей работе, что не тоже самое, что быть партийным (отдавать предпочтение одной группе политических деятелей перед другой) [3].

В другом научном материале, то есть во время проведения интервью подробно излагается такое понятие «прогнозирование».

Академик А.А. Дынкин дает определение что прогнозирование – это крайне трудная научная задача, тем более долгосрочное прогнозирование глобальной социально-экономической и политической динамики [4, С.12].

Далее он прямо разъясняет, что предвидение будущего – это то, что объединяет научное прогнозирование и футурологию. Однако футурология сродни искусству [4, С.12]. При этом известный ученый предупреждает, что к футурологии я отношусь с уважением, любопытством, но строить государственную или корпоративную политику на базе чистой футурологии, на мой взгляд, весьма рискованно [4, С.12].

Потом академик говорил, что существует сценарное прогнозирование, и есть прогнозирование эконометрическое.

1. Мы добились объединения двух этих подходов в своих прогнозных исследованиях, в свою очередь, объясняет, что разработаны и опробованы методики долгосрочного двадцатилетнего экономического прогнозирования, с одной стороны, а с другой, здесь используются экспертные семинары и обсуждения, которые, отталкиваясь от этого статистического каркаса, формируют какие-то представления о будущем.

2. Но 100%-ной надежностью прогнозировать будущее невозможно. Основная задача этих прогнозов – обратить внимание на те тренды современности, которые формируют будущее.

В этом, можно сказать, ключевая методическая формула нашего прогнозирования. Мы стараемся уловить тренды мирового, регионального, странового развития, прямо отталкиваясь от той научно-аналитической и методологической базы, которая у нас есть [4, С.14].

Мы согласны с авторами интервью научного характера, где академик ответил на вопросы и редактор журнала институт мировой экономики и международных отношений, который задавал важные вопросы. Потому что прогнозирование – это не простое дело. Поэтому мы с интересом будем использовать эти видения для дальнейшего изучения.

Теперь мы будем стараться найти более точные определения научно-практического характера относительно понятие «перспектива».

В научном портале академия гугл в доступном режиме нашел статью Джозефа Наттина в сотрудничестве с Вилли Ленсом «Перспективы на будущее и мотивация. Теория и методы исследования» [5].

Авторы делают промежуточный вывод о том, что долгосрочная, реалистичная и активная перспектива на будущее важна при планировании и реализации поведенческих проектов, поскольку почти все важные достижения требуют скоординированных и долгосрочных структур, ориентированных на достижение конкретных целей [5, С.22].

Далее эти авторы особенно подчеркнули, что ее материальную или объективную составляющую, то есть объекты прошлого и будущего, составляющие содержание временной перспективы [5, С.23].

Потом авторы делали краткий вывод. Содержание является важным элементом временной перспективы, а временное измерение - важным элементом конкретных целей и воспоминаний.

Таким образом, оба аспекта - содержательный и временной необходимо принимать во внимание при изучении прошлой или будущей временной перспективы [5, С.23].

Мы согласны авторами книги, поскольку они как представители науки в области психологии, как хорошо проанализировали о том, что временная перспектива как один

основных компонентов общей теории перспектив, которые изучают прошлое, настоящее и будущее изучаемых объектов.

Мы будем учитывать выводы авторов в изучении темы.

Цель нашего исследования является политико-экономический анализ перспективы развития торгово-экономических отношений Казахстана и Венгрии.

Поэтому наш ориентир на анализ и практическое прогнозирование перспективы развития торгово-экономических отношений обеих стран.

В материале из сайта Посольства Республики Казахстан в Венгрии есть официальные сведения о торгово-экономических отношений обеих стран.

1. В период с 18 по 19 марта 2025 года в Будапеште состоялся визит Торговой миссии РК в этой стране [6].

2. Миссию возглавил Министр торговли и интеграции А. Шаккалиев.

3. В составе миссии были руководство АК KazTrade, АК СПК Семей, Kazakh Invest, а также более 20 бизнесменов из нашей страны.

4. В своем выступлении А. Шаккалиев отметил, что товарооборот между этими странами на 2024 год составил 195,8 млн. долл., что превышает показатели 2023 года на 4,4% [6].

5. В рамках Торговой миссии, состоялись отдельные двусторонние встречи Министра А. Шаккалиева с Министром национальной экономики Венгрии И. Надьем, Заместителем министра внешнеэкономических связей и иностранных дел Венгрии Л. Мадияром, а также Председателем торгово-промышленной палаты Венгрии Э. Надьем. В ходе этой встречи детально обсуждены вопросы торгово-экономического развития двух стран [6].

6. Во время встречи бизнесмены обеих стран обсудили проработку как действующих, так и новых инвестиционных проектов, и перспективы наращивания инвестиций в таких секторах: агропромышленный комплекс, машиностроение, информационные технологии и логистика [6].

7. Итак, в рамках Торговой миссии заключены Соглашения о взаимном сотрудничестве между АО QazTrade и Венгерской торгово-промышленной палаты MKIK, а также Агентством по продвижению экспорта Венгрии «НЕРА» [6].

8. В материале есть справка, что по данным казахстанской статистики ... основными товарами экспорта из РК в Венгрию являются шкурки, перья, пух и прочие части птиц, полимеры пропилена, компрессоры, вентиляторы и т.д. [6].

9. Основными товарами импорта из Венгрии в Республики Казахстан являются: лекарственные средства, машины и механизмы для уборки и обмолота сельскохозяйственных культур [6].

Исследователи из Венгрии П. Бараньи и Л. Васа в конце научной статьи «Возрождение регионального сотрудничества в Центральной Азии в контексте политики Венгрии по открытию границ с востоком» (на английский и венгерский языках) делали следующие выводы.

1. Целью данного исследования является изучение конкретных аспекты укрепления регионального сотрудничества в Центральной Азии и возможности, которые она предлагает в свет восточной политики открытия Венгрии [7, С.255].

2. Из-за специфического исторического, культурного и геополитического контекста региона внешнеэкономическое взаимодействие требует постоянного и решительного присутствия, а также укрепления взаимного доверия [7, С.255].

3. Наш анализ показывает, что процессы регионализации в Центральной Азии в значительной степени обусловлены усилиями по внешней интеграции. Одним из примеров является Организация турецких государств, которая в настоящее время созданся значимый и перспективный альянс [7, С.255].

4. В связи с тем, что в результате войны торговые маршруты смещаются в сторону Центрального коридора, страны Центральной Азии готовы извлечь экономическую и социальную выгоду, и в страну начинают поступать инвестиции [7, С.255].

5. С 2017 года Узбекистан позиционирует себя как лидер в региональном сотрудничестве, обогнав Казахстан, который ранее был инициатором [7, С.255].

6. Небольшие тюркские государства, такие как Кыргызстан, Туркменистан и Таджикистан, также осознают необходимость сотрудничества [7, С.255].

7. В этом регионе решающее значение имеют стабильные основы, основанные на взаимном доверии для устойчивого развития.

8. Стратегия Венгрии по открытости на Востоке хорошо подходит для этого контекста, поскольку она основана на исторических связях доверия. Венгрия уделяет большое внимание поддержанию профессионального дипломатического присутствия во всех странах Центральной Азии [7, С.255].

Группа исследователей нашей страны в книге «Казахстан в мировых интеграционных процессах» (на английском языке) сформировали выводы прогнозируемого характера [8].

1. Партнерство Казахстана с ведущими странами ЕС основано на систематическом политическом диалоге, близости позиций по основным вопросам глобальной и региональной политики и, прежде всего, на прочном фундаменте торгово-экономических отношений [8, С.142].

2. Авторы надеются, что последовательное и многофункциональное сотрудничество позволит нам воспользоваться возможностями для сотрудничества и поднять экономические связи между Казахстаном и ЕС на более высокий уровень [8, С.142].

По взгляду авторов, установление продуктивного сотрудничества с ЕС страны вносят свой вклад в укрепление позиций Казахстана на международной арене [8, С.142-143].

Можно соглашаться с мнениями отечественными экспертами в том, что последовательное и многофункциональное сотрудничество прямо позволит воспользоваться возможностями для сотрудничества и перспективно поднять экономические связи между Казахстаном и ЕС на более высокий уровень, в том числе с Венгрией.

Во-первых, в 25 марта 2016 года принят Закон Республики Казахстан О ратификации Соглашения о расширенном партнерстве и сотрудничестве между Республикой Казахстан, с одной стороны, и Европейским Союзом и его государствами-членами, с другой стороны [9].

Во-вторых, в настоящее время Европейский Союз является основным торговым и инвестиционным партнером нашей страны. Поскольку на долю ЕС приходится около половины внешней торговли с РК и накопленных иностранных инвестиций. Товарооборот на январь-ноябрь 2023 г. составил 37,7 млрд. долл. (+3,2%), экспорт – 28,1 млрд. долл. (–6,4%), импорт – 9,6 млрд. долл. (+32,3%) [10].

В-третьих, 17 март 2025 года Глава Посольства РК в Венгрии Абзал Сапарбекулы встретился с Заместителем Премьер-министра Венгрии Жолтом Шемьеном. При этом они высказали свои мнения о том, что по состоянию и перспективам сотрудничества в политической, торгово-экономической и т.д. И они затронули договорно-правовую базу и перспективы взаимодействия в рамках международных организаций [11].

В кратком содержании статьи казахстанского исследователя описано, что в контексте развития нашего партнерства с Европейским союзом также важно изучить перспективы сотрудничества с отдельными европейскими странами. Венгрия представляет большой интерес в этом плане, как страна, имеющая глубокие исторические корни с нашим народом, страна, прошедшая путь политических и экономических реформ и недавно ставшая членом ЕС и НАТО. Перспективы развития культурно-гуманитарных связей с

каждым годом становятся шире. Этому факту способствует историческая близость двух народов и их стремление к возрождению национальной культуры и традиций. Примечательно, что помимо экономического, научного и культурного сотрудничества, между Казахстаном и Венгрией налажен продуктивный обмен опытом в области государственного управления, а также развития туризма [12].

Исследователи из Венгрии К.М. Мандель, из Казахстана А. Белгибаева в статье «Партнерство Венгрии и Казахстана в области экономики и высшего образования» (на английском языке) изучая тему в конце делают некоторые выводы заключительного характера.

1. Самым удивительным выводом из этого вторичного анализа данных стало то, что, хотя, согласно их заявлениям, правительства двух стран, по—видимому, прилагают много усилий для создания и укрепления стратегического партнерства между двумя странами — посредством ежегодных и новых экономических и торговых соглашений, - венгерский экспорт в Казахстан по-прежнему сократился на 50% в период с 2013 по 2019 год, а казахстанский экспорт сократился еще больше, до 5% от своего предыдущего уровня, в период с 2010 по 2019 год [13, С.127].

2. Эти авторы в свою очередь перецитируя Планта (2016), который приходит к аналогичному выводу относительно связей между странами ЕС и Казахстаном.

1. Планта по своему утверждает, что мы можем видеть разницу между заявленными амбициями и реальной ситуацией.

2. Стратегия ЕС посредством регулярных встреч между европейскими и казахстанскими представителями способствует расширению контактов на самом высоком уровне.

3. Казахстан расширил свои связи с Европой. Однако, помимо политического диалога, я не думаю, что отношения настолько расширились (Plenta, 2016, стр. 84) [13, С.127].

3. Необходимы дальнейшие исследования, чтобы проанализировать, в чем причины этого противоречия, почему существует такое противоречие между заявленными намерениями и реальной ситуацией в отношении масштабов торгово-экономического сотрудничества между двумя странами.

Основываясь на предыдущем исследовании (Plenta, 2016), мы могли бы предположить, что проблемы вызваны различиями в сотрудничестве как с крупными «западными» предприятиями, так и с малыми и средними предприятиями.

Средние компании в Казахстане, которые все еще придерживаются «советской модели мышления» (Plenta, 2016, С. 88), были отмечены как не вполне надежные.

Еще конкретно одной проблемой является неясное и нестабильное законодательство, слабое правоприменение закона и коррупция.

На бумаге все приемлемо, однако прямо существуют проблемы с таможенными службами, быстрыми изменениями законодательства и нестрогими законами в сфере делового сотрудничества, наиболее существенной выявленной проблемой стал уровень коррупции в стране (Plenta, 2016) [13, С.127-128].

4. Исследования показали, что наиболее перспективным направлением для будущего сотрудничества между Казахстан и Венгрия могли бы заниматься сельскохозяйственным сектором.

Венгрия, которая работает в соответствии со стандартами ЕС, располагает технологиями и квалифицированной рабочей силой для переработки сельскохозяйственной продукции.

Казахстан обладает огромным потенциалом для производства экологически чистой сельскохозяйственной продукции. Две страны могли бы сотрудничать с целью создания конкурентоспособной казахстанской продукции и вывода ее на рынки Евразийского

экономического союза, Китая и стран Центральной Азии (Венгрия, Стратегические партнеры Казахстана, 2020) [13, С.128].

5. Потенциальными сферами инвестирования для венгерских компаний являются:

- производство фруктов и овощей — выращивание овощей в теплицах;
- посадка яблоневых, вишневых и других садов;
- производство кормов и растениеводства — кукурузы, маиса, подсолнечника, сахара и сорго;
- а также пищевая промышленность (переработка мяса и производство сушеных и консервированных овощей и фруктов).

Другие сферы включают индустрию здравоохранения — например, сборку медицинских приборов и оборудования; медицинский туризм, то есть реабилитацию; строительные технологии;

технологии водной промышленности — развитие предприятий водоснабжения и очистки сточных вод и переработки отходов (Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2018) [13, С.128].

6. Казахстан производит лекарственные средства и изделия медицинского назначения, хотя и не в достаточных количествах для удовлетворения потребностей своего внутреннего рынка.

Таким образом, венгерская компания Richter Gedeon открыла представительство и совместное предприятие Egis, в то время как все международные фармацевтические компании, имеющие дочерние компании в Венгрии, например, Sanofi, также представлены в Казахстане. Однако рынок строго регулируется, и государственные закупки осуществляются государственным органом.

Доступ на рынок в этой области ограничен. В то же время со временем венгерское медицинское оборудование и продукция могут быть успешными в некоторых сегментах, если поставщики обеспечат регистрацию такого оборудования, что занимает не менее 6 месяцев. Эпидемия COVID-19 привела к значительному увеличению спроса на импортную продукцию в первом квартале 2020 года, однако этот спрос может снизиться из-за расширения или перепрофилирования местного производства.

В то же время спрос на импортные товары значительно вырос. число решений по замене увеличилось, что может привести к успеху венгерских производителей после восстановления после эпидемии (Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2021) [13, С.128].

7. Наиболее привлекательными секторами останутся промышленность, строительство и сельское хозяйство. Можно предположить, что из-за нехватки финансовых ресурсов — и высокой стоимости кредитов и средств на местном рынке - у казахстанских партнеров ожидается финансирование со стороны Венгрии. Таким образом, было бы целесообразно узнать о доступных решениях по финансированию и/или распределению рисков в Эксимбанке (MEKIK, 2020) [13, С.129].

8. В апреле 2020 года правительство Казахстана объявило о плане действий по защите экономики в Нурсултане в связи с распространением вируса COVID-19 и резким падением цен на нефть, которая является важным источником дохода для страны. Для обеспечения основными продуктами питания государственная кредитная линия на сегодняшний день увеличена с 600 миллионов тенге до 1 миллиарда, а процентная ставка по ней снижена на 13-15%.

Компании, импортирующие сельскохозяйственную продукцию, больше не облагаются НДС. Правительство выделило средства в евро 300 миллиардов долларов на развитие инфраструктуры, где занято 120000 человек, исключительно граждане Казахстана (Банк, 2007).

Спрос на сельскохозяйственные технологии по-прежнему будет сохраняться, а спрос на венгерское финансирование возрастет (MTI & Hungary Today, 2020) [13, С.129].

9. Государственные меры по борьбе со спадом, связанным с COVID-19, который может составить 5,9 трлн тенге (приблизительно 5 млрд форинтов), будут направлены на развитие строительной отрасли, что позволит компенсировать растущую безработицу.

Запланированные проекты включают жилищное строительство, прокладку и реконструкцию дорог, строительство газопровода Сары-Арка, расширение участка Тенгиз/Атырау и завершение строительства Алматинской кольцевой автодороги.

Значительная часть технологий доступна, хотя спрос на них существует благодаря новым технологиям, производство строительных материалов постоянно расширяется.

В то же время, учитывая динамику обменного курса, казахстанские партнеры очень чувствительны к затратам - например, с точки зрения планирования уровень цен в Венгрии можно считать высоким на рынке (Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2021) [13, С.129].

10. Венгерское правительство и бизнес-группы работают над реализацией венгерских проектов в области экологического менеджмента, утилизации отходов, дорожного строительства и логистики. Инициатива по представлению и продвижению венгерской продукции на выставке «Хоргос» Международный центр приграничного сотрудничества, особая экономическая зона, которая включает в себя казахстанско-китайский пограничный переход, может стать важным шагом в продвижении венгерской продукции на казахстанский рынок (МКІК, 2020) [13, С.129].

11. Наконец, вселяет оптимизм тот факт, что экспорт в обоих направлениях начал восстанавливаться на фоне сложной ситуации с пандемией в 2020 году. Венгерский экспорт в Казахстан увеличился со 105 млн долларов США в 2019 году до 165 млн долларов США в 2020 году, что составляет 57% годового роста, а казахстанский экспорт в Венгрию увеличился с 10 млн долларов США в 2019 году до 10,26 в 2020 году — это означает ежегодный рост на 2,6% [13, С.129].

12. Сотрудничество в области исследований и разработок и высшего образования развивалось линейно и непрерывно в период с 2011 по 2020 год, что дает надежду на дальнейшее развитие в этой области [13, С.130].

Таким образом, мы подытоживая исследования некоторых аспектов политико-экономического анализа о перспективах торгово-экономических отношений Казахстана и Венгрии, можно делать заключительные выводы со следующими содержаниями.

Проведенный политико-экономический анализ торгово-экономических отношений Казахстана и Венгрии показал, что эти страны имеют отношения стратегического и перспективного политико-экономического характера.

Во-первых, Казахстан и Венгрия установили перспективные связи с разными аспектами (политические, экономические, культурно-исторические и т.д.) двустороннего и многостороннего характера (в рамках соглашений РК с ЕС).

Во-вторых, несмотря на субъективные суждения некоторых экспертов о реальной торгово-экономических отношений можно смело сказать, что эти страны благополучно расположены и находятся в ключевых геополитических территориях в двух регионах (Европа и Центральная Азия) Евразии.

В-третьих, оба государства по политической оценке, они считаются как средние. Поэтому они потенциально могут стать странами в качестве как посредники в некоторых направлениях экономики (энергетика и т.д.).

В-четвертых, в настоящее время идет процесс политико-экономической и культурной интеграции в рамках некоторых международных региональных организаций и объединений. Например, Венгрия имеет тесные отношения с Организацией Тюркских Государств.

В-пятых, Венгрия кроме этих отношений со странами Организацией Тюркских Государств, еще имеет очень хорошая развивающая связь в сфере торгово-экономических отношений с КНР, РФ и т.д.

Значит, многовекторность Республики Казахстан и многовекторность восточной политики Венгрии, в том числе в сфере торгово-экономических отношений Казахстана и Венгрии вселяет нам надежду, что эти страны будут стремиться устойчиво формировать и устанавливать межгосударственную политику в целях развития торгово-экономических отношений.

Использованная литература:

1. Анализ//<https://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. Ваславский Я.И. Трансформация механизмов взаимодействия государства и бизнеса: политико-экономический анализ. Специальность 5.2.1. Экономическая теория. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. – М.: 2025. – 523 с.
3. Whaites. A. The Beginner's Guide to Political Economy Analysis (PEA). National School of Government International (NSGI). July 2017. – 13 p.//https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c1a33e0ed915d0b753d157f/The_Beginner_s_Guide_to_PEA.pdf.
4. Дынкин А.А. Прогнозирование – это крайне трудная научная задача (Интервью с А.А. Дынкиным) //Анализ и прогноз. Журнал ИМЭМО РАН. – 2019. – №. 1. – С. 12-17.
5. Nuttin J. Future time perspective and motivation: Theory and research method. – Psychology Press, 2014.
6. Казахстанские и Венгерские компании укрепляют сотрудничество в рамках торговой миссии в Будапеште. 19.03.2025г. Материал получен из сайта Посольства Республики Казахстана в Венгрии. Дата обращения 05.05.2025г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfabudapest/press/news/details/960909?lang=ru>.
7. Barkanyi P., Vasa L. The Revival of Regional Cooperation in Central Asia and the Perspective of Hungary's Eastern Opening Policy //Economic and Regional Studies (Studia Ekonomiczne i Regionalne). – 2023. – Т. 16. – №. 2. – С. 241-256.
8. Tashtemkhanova R.M., Zhanbulatova R.S., Zhiyenbayev M.B. Kazakhstan in the World Integration Processes Editions du JIPTO, 2019 – 217 pages.
9. Закон Республики Казахстан от 25 марта 2016 года О ратификации Соглашения о расширенном партнерстве и сотрудничестве между Республикой Казахстан, с одной стороны, и Европейским Союзом и его государствами-членами//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000475>.
10. Казахстан –Европейский Союз. Этот материал получен из официального сайта Посольства Республики Казахстан в Бельгии. Дата обращения 05.05.2025г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfabrussels/activities/1677?lang=ru>.
11. Казахстан укрепляет политическое взаимодействие с официальным Будапештом. Данный материал получен из официального сайта Посольства Республики Казахстан в Венгрии. Дата обращения 05.05.2025г.//<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfabudapest/press/news/details/958937?lang=ru>.
12. Dulatbekov N. Historical relations between Kazakhstan and Hungary and their impact on economic cooperation and development. New experiences and perspectives upon tourism //Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT). – 2022. – Т. 13. – №. 6 (62). – С. 1584-1594.
13. Mandel K. M., Belgibayeva A. Economic and Higher Education Partnership of Hungary and Kazakhstan //Papers in Arts and Humanities. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 111-133.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ВЕНГРИЯНЫҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: СЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ НЕГІЗДЕРІ

Әлия Өмірзақова

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, 7m03120-саясаттану, 2 курс
(Қазақстан, Шымкент қ.), Aliyaumirzakova6@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан мен Венгрияның сауда-экономикалық қатынастар саласындағы саяси-экономикалық талдауы мен болжамы қарастырылады және жүргізіледі. Авторлар алдымен "саяси-экономикалық талдау", "болжау" және "перспектива" ұғымдарын анықтап, содан кейін екі елдің сауда-экономикалық қатынастарының нақты жағдайы туралы саяси-экономикалық талдау жүргізе бастады. Зерттеушілер әсіресе мақаланың бір бөлігі осы аталған елдердегі сауда-экономикалық қатынастардың жай-күйі туралы өз бағасын шығарады. Осы мақаланың соңында бұл авторлар бірнеше жасады болжам ұжымдық сипатта.

Кілт сөздер: Қазақстан, Венгрия, перспектива, саяси-экономикалық талдау, болжам, сауда-экономикалық қатынастар.

PROSPECTS OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND HUNGARY: FUNDAMENTALS OF POLITICAL AND ECONOMIC ANALYSIS AND FORECASTING

Aliya Umirzakova

M.Auezov South Kazakhstan University, 7M03120 - Political Science, 2nd year
(Shymkent, Kazakhstan), Aliyaumirzakova6@gmail.com

Abstract. This article examines and conducts a political and economic analysis and forecast of Kazakhstan and Hungary in the field of trade and economic relations. The authors first defined the concepts of "political and economic analysis", "forecasting" and "perspective", then began to conduct a political and economic analysis of the real state of trade and economic relations between the two countries. The researchers, in particular, publish their assessment of the state of trade and economic relations in these named countries. At the end of this article, these authors made a few collective predictions.

Key words: Kazakhstan, Hungary, perspective, political and economic analysis, forecast, trade and economic relations.

ӨОЖ 37.1174

ТАЛШЫҚТЫ МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚАСИЕТТЕРІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Темирова Ж.Ж. – э.ғ.к., аға оқытушы, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/ Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0837-0319> e-mail: sveta_m67@mail.

Аширбаева С.Б. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/ Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Оралова З.М. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/ Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Аңдатпа. Соңғы жылдардағы әлемдегі күрделі эпидемиологиялық және химиялық жағдай маңызды өнеркәсіп өнімдерін өндіруге, атап айтқанда, табиғи және химиялық талшықтарды қоса алғанда, талшықты материалдардың әлемдік нарығына біршама назар аударуды талап етуде. Белгілі деректерді пайдалана отырып, сонымен қатар басқа да беделді дереккөздердің мәліметтері бойынша жасалған зерттеулер осы олқылықтың орнын мүмкіндігінше толтыруға мүмкіндік береді. Талшықтар (немесе талшықтар) шаш тәрізді материалдардың класын құрайды, олар үзіліссіз жіп тәрізді немесе жіп бөліктеріне ұқсас дискретті ұзартылған бөліктерде болады. Олар екі түрге бөлінеді: табиғи талшықтар және жасанды немесе синтетикалық талшықтар. Табиғи талшықтарды өсімдіктерден, жануарлардан және минералды көздерден алуға болады.

Көптеген табиғи талшықтарды жіптерге, жіпке немесе арқанға айналдыруға болады. Қағаз немесе киіз сияқты бұйымдар жасау үшін кейбіреулерін парақтарға матыруға болады. Басқаларын композициялық материалдардың компоненттері ретінде пайдалануға болады.

Кілт сөздер: синтетикалық талшықтар, талшықты материалдар, табиғи талшықтар, өңдеу өнеркәсібі.

2021 жылы әлемде талшықтың барлық белгілі түрлерінің жалпы өндіріс деңгейі 128 млн тоннаға жетіп, алдыңғы жылдың қорытындысынан 3,5%-ға асып түсті%. Бұл, ең алдымен, химиялық талшықтар өндірісінің (97,7 млн. тонна немесе 76,3%), оның ішінде синтетикалық талшықтар басымдығымен (81,7 млн. тонна немесе 63,8%), ал соңғысының өндірісінің (8%-ға) едәуір ұлғаюымен байланысты өте үлкен (7,8%) өсуге ие болды.

Синтетикалық талшықтардың ішінде өткен ғасырдың 70-жылдары алдыңғы қатарлы орын алып жүрген полиэфир (ПЭФ) ерекшеленеді – 68,7 млн тонна немесе 53,7%, яғни. Талшықты материалдардың дүние жүзіндегі жалпы өндірісінің жартысынан астамы. Сондай-ақ, өткенге көз салатын болсақ целлюлоза талшықтарының (8%) айтарлықтай өсімін атап өтуге болады, бұлбізге Д.И.Менделеевтің көрегендігін тағы да бір дәлелдейді. Бұл өнімнің адам өмірі үшін таптырмас қолайлы қасиеттері тұрғысынан нақтылай түседі [1].

Бір кездері күнделікті өмірде және техника саласында кеңінен танымал болған нилон 6 (капрон) және найлон 66 (анид) брендтері бірте-бірте өзінің тарихи алдыңғы қатарлы орнын жоғалтып бара жатқандығы өте өкінішті. Алғашқы синтетикалық талшық – полиамид (ПА) өндірісі 2022 деңгейімен салыстырғанда 2021 жылы 15%, 6,1 миллион тоннаға дейін (ПЭФ-мен салыстырғанда 10 еседен астам аз) төмендеуі байқалды. Полипропилен (ПП) талшықтары өндірісінің біршама төмендеуін уақытша деп санауға болады. Өйткені бай және қолжетімді шикізат базасы, сондай-ақ олардан жасалған бұйымдардың бірегей қасиеттері, әсіресе спанбонд және метблаун сияқты жеңіл тоқымалы материал емес (МЕ) материалдарды әлемдік тоқыма балансындағы лайықты орынға шығарады. Табиғи талшықтардың 6,2%-ға, әсіресе мақтаның 9,3%-ға дейін жинау деңгейінің төмендеуінің себебі тері негізінен қазіргі әлемдегі табиғи апаттар мен әлеуметтік дағдарыстамен байланысты, сондықтан оларға нақты түсініктеме беріп, баға беру өте қиын.

Әлемдік нарықта 2004-2030 жж. талшықтардың салыстырмалы дамуы динамикасы табиғи талшықтар соңғы жылдары (2004 жылға дейін) әлемде тоқыма саласының маңызды шикізаты бола отырып, тұтыну көлемі бойынша да, әлемдік нарықтағы үлестік көлемі бойынша да көшбасшылықты ПЭФ (штапель, жгут және күрделі жіптер түрінде) талшықтарына бере отырып, бірте-бірте екінші деңгейге түсуде.

Талдауға сәйкес 2004 жылдан бастап ПЭФ талшықтарының өсу қарқыны жыл сайын артып келеді және бұл үрдіс 2030 жылға дейін жалғасуы мүмкін деген болжам бар. Табиғи талшықтарды жинау іс жүзінде өзгеріссіз біріктіріліп бір орында тұрса да, 2030 жылға қарай аз да болса өсімі бар екені болжануда. b-суретінің нәтижесіне сәйкес әлемдік деңгейде табиғи талшықтардың үлесі үздіксіз төмендеп отырғандығын, көшбасшы болып

келетін ПЭФ талшықтарынан жыл сайын төмендеп отырғандығын және олардың үлесі 2030 жылға қарай 60%-ға жақындауы тиіс екендігін көрсетеді [2].

1 кестеде әлемдік нарықтағы талшықты материалдардың ассортименттерінің барлық түрлері келтірілген. Күрделі жіптер шпатель және мақта талшығына қарағанда жақсырақ көрінеді, күрделі талшықтар өндіріс көлемі бойынша 60,3 және шпатель және мақта талшығы 59,1 млн. тоннаны құрайды, сәйкесінше үлестік баланста 50,5 және 49,5 мөлшерін көрсетеді. 2021 жылы күрделі жіптердің өсуін (10,8%) шпательді талшық өндірісінің төмендеуімен (1,4%) де түсіндіруге болады. Бұл өсім негізінен ПЭФ және целлюлоза жіптерімен қамтамасыз етіледі (сәйкесінше 11,1 және 10,5%).

Бір қызығы, сол шикізаттан жасалған шпатель талшықтары да осы ассортименттің басқа түрлерімен (ПА, ПП, ПАН) салыстырғанда оң өсім береді (тиісінше 0,4 және 9,2%) (кесте 2).

Жылдан жылға полиакрилнитрилді (ПАН) шпательді талшық пен жгут өндірісінің түсініксіз төмен көлеміне назар аударайық, бұл динамиканы үнемі тапшы және қымбат жүнді өнімдермен ауыстырумен ақтауға болмайды [3].

Кесте 1. 2021 жылғы талшықты материалдардың ассортименті.

пп	Талшықтар ассортименті	Өндіріс көлемі млн.т.	Әлемдік көлемдегі үлесі, %	2022 ж. Салыстырғандағы өсімі, %
1	Күрделі жіптер (техникалық, моножіптер және текстильдік) соның ішінде	60,3	100	+10,8
2	Полиэфирлік	51	85,5	+11,1
3	Полиамидтік	5,7	9,5	+0,0
4	Полипропилендік	2	3,3	+0,5
5	Целлюлоза	0,3	0,5	+10,5
6	Басқа да (спандекс, углероны, арамидные ПАН және т.б.)	1,3	2,2	+0,5
7	Шпательді талшықтар және жгут, соның ішінде:	59,1	100	-1,4
8	Полиэфирлік	17,7	30,0	+0,4
9	Полипропилендік	0,4	0,7	+0,0
10	Полиамидтік	1,4	2,4	-8,3
11	Полиакрилнитрилдік	7,1	12,0	+9,2
12	Целлюлоза	1,3	2,2	+0,5
13	Табиғи	30,3	51,2	-6,2
14	Басқа да	0,9	1,5	+2,8

Біз ең танымал ПЭФ и ПА (бірақ бүгінгі күні өндіріс көлемі бойынша әрқашан салыстыруға келмейтін) екі синтетикалық талшықтар үшін 2025 жылға арналған аймақтық жағдайды қарастырамыз. 3 кестеге сәйкес осы ассортименттердің ішінде жаһандық ауқымда да, аймақтар мен елдер бойынша да ПЭФ талшықтарының үлесі басым болып отырғандығын көреміз. Қытайдың орасан зор үлесінің (36,5 миллион тонна) арқасында олардың әсіресе тоқыма жіптері бойынша артықшылығы жоғары (ПА үшін 3,16 миллион тоннаға қарсы 45,3 миллион тонна).

Жалпы, Азия аймағында ПЭФ тоқыма жіптеріне деген қызығушылық үнемі өсіп келеді және 2025 жылы олардың көлемі Америка мен Еуропадағы сәйкес көрсеткіштерден айтарлықтай асып түседі (кесте 3).

Осы кезеңде барлық өнімдердегі ПЭФ желілері бойынша қуаттарды игеру пайызы 70–75% деңгейінде болады, бұл олардың өндірісінің өсуіне қосымша резерв

жасайды. Қазіргі уақытта олар рөлдерін өзгертті және болашақта да солай болады деген болжам бар: 2025 жылы шина бауын қоса алғанда, ПЭФ жіптерінің өндірісі ПА-ның ұқсас ассортиментінен 2 еседен астам жоғары болады, әсіресе осы өнімдердің кәсіпорындары үшін қуаттарды игеру пайызы 70% аспайды және оның болашақтағы өсуін нақты етеді [4].

Америка, атап айтқанда, Америка Құрама Штаттары 2025 жылы олар үшін қазірдің өзінде қалыптасқан дәстүрлі – кілем жутының (BCF түрі) ПЭФ (580 мың тонна) өнімдерін өндіруде көшбасшылығын сақтайды, яғни әлемдік көлемнің шамамен 80%. Басқа аймақтарда, соның ішінде азиялық және еуропалық аймақтарда бұл ассортиментке қызығушылық өте салқын. Табиғи талшықтарға, ең алдымен ең мақта мен жүнге нақты және іс жүзінде жалғыз балама ретінде ПЭФ -штапельді талшық пен жгут өндірісі 2025 жылға қарай шамамен 20 миллион тонна деңгейінде болжануда, оның ішінде Қытайда 11,5 миллион тонна (58%) және шамамен 6 миллион тонна (30%) Азияның басқа елдерінде, яғни, осы континентте аса маңызды тоқыма шикізатының жоғарғы пайызы шоғырланатын болады деген үміт бар [5].

3 кестеден көріп отырғанымыздай, барлық дерлік аймақтарда, елдерде ПА ассортиментін, әсіресе штапельді талшықты дамытуға қызығушылық өте әлсіз. ПА-тоқыма және техникалық жіптер Қытайдың арқасында салыстырмалы түрде қауіпсіз көрінеді. Кілем жуты (BCF түрі) Америкада (67%) және Еуропада (18%) басым болады деп күтілуде, тек 15% бүкіл Азия аймағына тиесілі. Жалпы ПА ассортиментінің ПЭФ-тен және ПП-ден артта қалуы туралы айтатын болсақ, мұның құпия себептерін іздеудің қажеті жоқ, олар шикізаттың құны, технология, экология және түпкілікті өнімнің тұтынушылық құны болып табылады. Бұл КСРО-да химиялық талшықтар кәсіпорындарының белсенді құрылысы кезінде жүзеге асырылмағаны өкінішті.

2 кестеде суреттелген жан басына шаққандағы талшықты тұтыну көрсеткіші, біздің ойымызша, аймақтың, елдің экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатының жанама сипаттамасы, тіпті оны мемлекеттің күші мен тұрақтылығына қосатын үлесі зор деп қарпастыруға болады. Қытайдың мысалынан анық көрінетіні: талшықты өнімдер мен олардың негізіндегі дайын өнімдерді сатудан түскен миллиардтаған доллар пайда көптеген елдердің бюджетіне жақын. Сондықтан жан басына шаққандағы жылдық тұтынуды болашақта талдау өте маңызды болып көрінеді. Рас, бұл көрсеткіштің әртүрлі сипатын ескеру қажет. Бұл көрсеткіштің Солтүстік Америка мен Батыс Еуропа үшін жоғары болуы, ең алдымен, осы аймақтарға талшықтардың үлкен импортына және олардағы салыстырмалы түрде халық санының аз болуына байланысты. Қытай да және халқы көп басқа Азия елдерінде тоқыма шикізатын тұтыну жергілікті өз өндірісімен қамтамасыз етіледі.

Сондықтан бұл аймақтарда 2018–2030 жылдар аралығында жан басына шаққандағы орташа жылдық тұтынудың ең үлкен өсімінің болуы таңқаларлық болжау емес (4-кесте), бұл планета халқының жартысынан астамы бар бұл континентті талшықты материялардың әлемдік нарығының іс жүзінде негізгі базасына айналдырады [6,7].

Кесте 2. 2018–2030 жылы әлемнің әртүрлі аймақтарында, елдерінде талшықты тұтынудың жан басына шаққандағы мөлшері

Аймақ	Адам басына шаққандағы тұтыну, кг/адам								
	2018 ж.			2030 ж.			Орташа жылдық өсім, %		
	Талшықтың барлық түрлері	табиғи	химиялық	Талшықтың барлық түрлері	табиғи	химиялық	Талшықтың барлық түрлері	табиғи	химиялық
Австралия	30,3	-	-	33,0	-	-	+0,8	-	-

Африка/Орт ашығыс	5,6	1,8	3,8	6,6	1,8	4,8	+1,4	+0,0	+2,2
Батыс еуропа	24,3	10,0	14,3	27,2	9,4	17,8	+1,4	-0,2	+2,0
Индия	5,9	2,2	3,7	8,6	2,7	6,1	+4,1	+1,9	+5,4
Қытай	21,8	2,6	18,7	31,3	2,9	28,3	+4,3	+1,0	+3,7
Латын америка	9,9	3,6	6,3	11,2	3,7	7,5	+1,1	+0,2	+1,4
Ресей	14,0	4,7	9,3	15,3	5,0	10,3	+0,8	+0,5	+0,9
Солтүстік Америка	33,7	11,6	22,1	37,5	11,8	25,7	+0,9	+0,2	+1,3
Оңтүстік Америка	9,5	2,9	6,6	13,8	3,4	10,4	+3,7	+1,4	+4,8

2 кес теден 2030 жылға қарай ресейлік және азия мемлекеттері тұтынушылардың көңіл көншітпейтін тағдыры да айқын көрініп тұр, бұл аталған елдер арасында соңғы орында орналасқан. Бұл біздің мемлекеттік орган дарға халықты қарабайыр киімге, ал – өнеркәсібін қазіргі кезде жағымсыз сип аттағы импорттық тәуелділікке жеткізбеу үшін химиялық талшықтардың отандық қосалқы өнеркәсібін қалпына келтіру бойынша шұғыл шешім қабылдау қажеттігін еске салуы керек [8].

Осы мақалада келтірілген барлық иллюстрациялар, олардың қысқаша түсінігі Қазақстанда да талшықты қосалқы саланы қандай жолмен дамыту керек деген сұрақтар қалдырмайды. Сондықтан да ПЭФ талшықтары бойынша мүмкіндігінше үлкен қуаттарды құрудан бастаған дұрыс деп есептейміз. Зерттеу мақсаты қызығушылықты қанағаттандыру емес, біздің еліміздің әлемдегі жағдайға қатысуын бағалау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Қазақстан халқына Жолдауы» Астана қ. – 01.09.2023 ж. конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleketbasshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylm-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlykotyrysynda-soilegen-sozi

2 «Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық–инновациялық дамуының 2022-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы», Астана, 2018 жыл.

3. Трещалин М.Ю., Киселев М.В., Мухамеджанов Г.К., Трещалина А.В.// Проектирование, производство и методы оценки качества нетканых материалов. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М., МГУ им. М.В. Ломоносова, 2015. 287 с.

4.Nonwovens Market Growth [Электронный ресурс]: www.smithersapex.com/products/market-reports/the-future-of-global-nonwoven-markets-to-2022.

5. Производство основных видов текстильных изделий и одежды в России/СОЮЗЛЕГПРОМ. – М., 2017. 33 с.

6. Айзенштейн Э.М., Клепиков Д.Н.//Вестник химической промышленности, июнь, 2017, № 3(96), с. 14.

7. Сергиенков А.П.// Полимерные материалы, 2015, № 10, с. 48.

8. Искаков Ұ.М., Бохаев Д.Т., Рузиева Э.А., «Қаржы нарығы және делдалдары»: Оқулық; Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті. - Алматы: Экономика, 2018. - 296 б. - ISBN 978-601-225-011-4. /<http://rmebrk.kz/book/76740>

9. Перепелкин, К.Е. Физико-химические основы процесса формирования химических волокон / К.Е. Перепелкин. – М.: Химия, 1978. – 320 с.

10. Папков, С.П. Физико-химические основы формирования искусственных и синтетических волокон / С.П. Папков. – М.: Химия, 1970. – 312 с.

БУДУЩЕЕ ВОЛОКНИСТЫХ МАТЕРИАЛОВ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Темирова Ж. Ж.-к. э. н., ст. преподаватель, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0837-0319> e-mail: sveta_m67@mail.

Аширбаева С.Б.-магистрант, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Оралова З.М.-магистрант, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Аннотация. Сложная эпидемиологическая ситуация в мире за последние годы требует значительного внимания к производству важной промышленной продукции, в частности, к мировому рынку волокнистых материалов, включая натуральные и химические волокна. Исследования, проведенные с использованием известных данных, а также по данным других авторитетных источников, позволяют максимально полно заполнить эти данные. Волокна (или волокна) образуют класс волосоподобных материалов, которые имеют непрерывную нить или отдельные удлиненные части, похожие на пряжи. Они бывают двух типов: натуральные волокна и искусственные или синтетические волокна. Натуральные волокна можно получить из растений, животных и минеральных источников.

Многие натуральные волокна можно превратить в нити, нити или веревки. Некоторые из них можно матировать на листы, чтобы сделать такие вещи, как бумага или войлок. Другие могут использоваться в качестве компонентов композитных материалов.

Ключевые слова: синтетические волокна, волокнистые материалы, натуральные волокна, обрабатывающая промышленность.

THE FUTURE OF FIBER MATERIALS IN THE GLOBAL MARKET

Temirova Zh.Zh. - Candidate of Economics, senior lecturer, Zh. A. Tashenev University, Shymkent / Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0837-0319> e-mail : sveta_m67@mail.

Ashirbaeva S.B. - undergraduate student, Zh. A. Tashenev University, Shymkent / Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Oralova Z.M. - Undergraduate student, Zh. A. Tashenev University, Shymkent / Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Abstract. The difficult epidemiological situation in the world in recent years requires significant attention to the production of important industrial products, in particular, to the global market of fibrous materials, including natural and chemical fibers. Studies conducted using known data, as well as according to other authoritative sources, allow you to fill in this data as fully as possible. Fibers (or fibers) form a class of hair-like materials that have a continuous thread or separate elongated parts similar to strands. They come in two types: natural fibers and artificial or synthetic fibers. Natural fibers can be obtained from plants, animals and mineral sources.

Many natural fibers can be turned into threads, strands, or ropes. Some of them can be matted onto sheets to make things like paper or felt. Others can be used as components of composite materials.

Key words: synthetic fibers, fibrous materials, natural fibers, manufacturing industry.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА РЕГИОНА

Бекибаева Д.А. – докторант, университет им.Ж.А.Ташенева, Шымкент/ Казакстан,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0866> e-mail: bkbv.13.99@mail.ru

Аширбаева С.Б. – магистрант, университет им.Ж.А.Ташенева, Шымкент/
Казакстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Мустапаев А.А. – к.э.н.,ст.преподаватель, университет им.Ж.А.Ташенева,
Шымкент/ Казакстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0867> e-mail:
askarmu@list.ru

Аннотация. Политика занятости должна быть направлена на разработку стратегии сдерживания роста безработицы, смягчения ее социально-экономических последствий, развития рынка труда, путей обеспечения свободного перемещения капиталов, товаров, работ, услуг и рабочей силы. В современных условиях рынок труда развивает новые формы и формы занятости, что порождает реформы в сфере образования, управления и миграционной политики.

Ключевые слова: форма занятости, рабочейья силы, капитал, миграционная политика

Результатами глобальной конкуренции между городами за человеческий и инвестиционный капитал являются рост численности их населения (до 50 % населения мира живет в городах) и объемов их производства (до 80 % мирового ВВП) за счет более низких издержек, высокой конкуренции, лучших условий для самореализации горожан [1,2].

Современный мегаполис – город Шымкент, который появился в результате общемирового тренда урбанизации (с населением 1 112 469 человек на начало 2022 г.) [3], представляет собой самостоятельный экономический регион (17), привлекательный для реализации имеющегося потенциала – социально-экономического, историко-культурного, туристско-рекреационного, природно-климатического и т.д.

В данной статье проводится анализ трудового потенциала г.Шымкент, так как вопросы занятости и особенно безработицы не теряют своей актуальности, имеют свой специфический окрас, не могут быть решены без участия государственных структур, а показатели последней являются одними из высоких по республике.

Таким образом, Шымкент – третий по численности населения с положительным сальдо миграции мегаполис, с преобладающей возрастной группой населения в возрасте от 15 до 64 лет, что позволяет поддерживать средний возраст населения на уровне 27,9 лет.

В 2021 году 436,3 тыс. человек или 61,8% населения находилась в возрасте, установленном для измерения ЭАН, обеспечивающим предложение рабочей силы для производства товаров и услуг. В структуре занятого населения численность наемных работников превалирует над самозанятыми за 2017-2021 гг. в среднем в 2 раза. При этом самый самозанятый регион республики – это Южный. Основная причина высокого удельного веса самозанятых объясняется потерей потенциала промышленного производства и слабым возрождением нового [4].

Развитие трудового потенциала определяется интеллектуальной составляющей, а именно развитием системы образования и накоплением на этой основе человеческого капитала. Образовательный уровень работающих шымкентцев в 2022 году характеризуется наличием 66% специалистов с высшим образованием, что в сумме с занятым населением, имеющим среднее профессиональное образование – 32%, образует 97% кадров со

знаниями, умениями, навыками и компетенциями, необходимыми для выполнения определенных трудовых, служебных функций. При этом, преобладающая часть занятого населения сосредоточена на крупных и средних предприятиях сферы услуг. В 2021 году на них работали 350,4 тыс.человек с ежегодным увеличением числа вовлеченных за анализируемый период. Причем сфера услуг актуальна как у мужского, так и у женского населения.

Важным показателем уровня экономического развития является отраслевая структура занятости населения. Структурные сдвиги на рынке труда по видам экономической деятельности связаны, в первую очередь, с изменениями в структуре выпуска продукции и являются одним из основных факторов реструктуризации. Наиболее популярными сферами приложения труда в 2021 г.: 25,4% - оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей мотоциклов, 14,4% - образование, 9% - предоставление прочих видов услуг; наименее: по 1,4% - искусство, развлечения и отдых и операции с недвижимым имуществом, 1,5% - сельское, лесное и рыбное хозяйство.

Сельское хозяйство и традиционные промышленные производства перестают быть главными секторами экономики, на первое место выходят динамично развивающиеся отрасли сферы услуг. В целом межотраслевой перелив рабочей силы из производственного не сопровождался заметным ростом безработицы – в среднем 5,1% за анализируемый период.

Если говорить об отдельных видах занятий, то за рассматриваемый период лидерство сохраняется за численностью специалистов-профессионалов, особенно из области бизнеса и администрирования, затем образования; операторов производственного оборудования, сборщиков и водителей; работников сферы индивидуальных услуг. Самое сильное сокращение испытали группы квалифицированных работников сельского хозяйства и промышленных организаций, строительства, транспорта и связи. При этом в профессиональной структуре 23% занимали неквалифицированные рабочие – работники сферы обслуживания, жилищно-коммунального хозяйства.

Если рассматривать безработное население в 2021 году, а это 21,9 тыс.человек, то по возрастной группе – это население (7,1 тыс.человек – 6,1%) в возрасте от 29 до 34 лет, по половому признаку больше характерно женскому населению. Также высокий уровень безработицы наблюдается в возрастной группе 45-54. По логике, данные возрастные группы характеризуются наибольшей трудоспособностью, но имеющиеся перекосы могут быть результатом неправильно выбранной профессии, недостатка знаний, опыта работы, дефицита рабочих мест. Одной из основных причин данного в том, что высшая школа не ориентируется на реальные потребности рынка труда, которому мешает профессионально-квалификационный дисбаланс.

Безработная молодежь – наиболее уязвимый слой населения, который может представлять угрозу для общества и страны в целом. В 2021 году 3,7% в возрасте 15-28 лет являются безработными. Основными причинами отмечаются отсутствие любой работы, в отдельных случаях – увольнение в связи с ликвидацией организации, сокращением штатов. Но среди потенциальных угроз безработицы выделяют как социальные, связанные с ростом преступности, так и экономические риски – с неполным использованием трудовых ресурсов. Для решения проблемы трудоустройства первое место сохраняется за молодежной практикой, которая позволяет за небольшую заработную плату от государства накопить опыт и стаж работы.

Для полного анализа индикаторов рынка труда необходимо брать во внимание лица, не входящие в состав рабочей силы, а таковые составляют 38,2% в 2021 году. Считается, что лица находятся вне состава рабочей силы, если они не являются ни занятыми, ни безработными, т.е. не участвуют в активных поисках работы. Существует множество причин, почему некоторые лица стоят в стороне от рынка труда: основная – дневная форма обучения, пенсионный возраст, инвалидность и др. По уровню образования – это в

основном население (127,4 тыс.человек или 47%), получившее аттестат о среднем образовании.

Уровень оплаты служит важнейшим фактором повышения производительности труда, рост которого позволяет увеличить доходы населения до такой степени, чтобы продукты питания стали более доступными по более высокой цене. Переход на рыночные основы в Казахстане с одной стороны сопровождался повышением цен на продовольствие, отменой системы бесплатного образования и здравоохранения, созданием рынка жилья, с другой – без связи с ростом производительности труда и при снижении оплаты труда и денежных доходов подавляющего большинства населения [6].

В результате в Шымкенте один из самых низких показателей среднемесячной заработной платы (*на 16 месте*) не только на фоне мегаполисов РК, но и регионов республики в целом – 193682 тенге в 2021 году (250311 тенге по республике).

Лидерами по оплате труда по видам экономической деятельности являются следующие: финансовая и страховая деятельность – 265462 тенге; транспорт и складирование – 241316 тенге; услуги по проживанию и питанию – 233888 тенге; здравоохранение и социальные услуги – 214249 тенге. Антилидеры по оплате труда: искусство, развлечения и отдых – 109200 тенге; деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания – 119043 тенге; сельское, лесное и рыбное хозяйство – 128006 тенге.

Новые рабочие места, как свидетельствует мировой опыт, создаются преимущественно, на предприятиях обрабатывающей промышленности, однако отставание темпов развития данной отрасли в Казахстане становится основным сдерживающим фактором увеличения как общей, так и наемной занятости в городах [7].

Ряд реформенных преобразований за период становления независимости, а в настоящее время динамичного развития цифровизации экономики Республики Казахстан, определяют все новые горизонты занятости, в результате которых ряд профессии теряют свою актуальность, вынуждая тем самым переобучаться, приобретать новые знания, умения и навыки, что может негативно сказываться на показателях безработицы.

В результате анализа динамики занятости и безработицы г.Шымкент за 2017-2021 гг., мы обнаружили следующее: проблема безработицы усугубляется в силу роста демографических показателей, опережающих темпы экономического развития, и низкого оплаты труда, определяющего низкий уровень жизни городского населения; наблюдается заметное перераспределение трудовых ресурсов из промышленных отраслей в торговлю и общественное питание, здравоохранение, образование, наука; на лицо проблема профессионально-квалификационного дисбаланса; уровень молодежной безработицы не превышает усредненного по республике.

Таким образом, политика занятости должна быть ориентирована на формирование мер по сдерживанию роста безработицы, смягчению ее социально-экономических последствий, на разработку стратегии развития рынка труда, путей обеспечения свободного перемещения капиталов, товаров, работ, услуг и рабочей силы. Рынок труда в современных условиях вырабатывает новые формы и виды занятости, что порождает реформирование в сфере образования, менеджмента и миграционной политике.

Использованная литература:

1. Назарбаев считает крупные города ключевым фактором конкурентоспособности Казахстана. <https://vlast.kz/novosti/33208> - nazarbaev-scitaet-krupnye-goroda-klucevym-faktorom-konkurentosposobnosti-kazahstana.html
2. www.shymkent.gov.kz Стратегия развития города Шымкент до 2050 года, Шымкент, 2019.
3. www.stat.gov.kz

4. <https://365info.kz/2018/05/bolshe-vsego-samozanyatyh-zhivet-v-yuzhnom-kazahstane-issledovanie-tsipe> Больше всего самозанятых живет в Южном Казахстане – исследование ЦИПЭ. 10 мая 2018.
5. <https://privathb.ru/ekonomika/analiz-statistiki-zanyatosti-i-bezraboticy-regiona-na-primere-goroda-moskvy.html> Анализ статистики занятости и безработицы региона на примере города Москвы
6. полит-дискус.рф/articles/966 Пономарёва Е.Г. Рынок труда // Центр политических и международных исследований \ Российская Ассоциация Политической Науки, 2014.
7. Кулекеев Ж., Туреханова Б., Исмурзина Г., Оразбекова С. Социальный портрет самозанятого населения в южных регионах Республики Казахстан/ – Алматы, 2018. – Казстатинформ – 124 с., 80 табл., 30 ил.
8. Б.А.Ягунов Строительное дело М.2020г.
9. Л.И.Абрамов Организация и планирования строительного производства М.2016г.
10. И.С.Степанов Менеджмент в строительстве М.2020г.
11. Қ.А.Бисенов, Р.Ә.Нарманова, С.С.Удербаяев. Құрылыс материалдары мен бұйымдары: Алматы, 2019
12. Кулумбетова Л.Б. «Тұрғын үй саласындағы тенденциялары мен кезеңдері» Алматы қаласы, ҚазАТК хабаршысы, 2019ж , №4, 181
13. Мамытбеков Е. «Тұрғын үй құрылысын дамыту 2022-2025 ж мемлекеттік бағдарламасы» ғаламтор сайты //http: // kazpravda.kz

ӨНІРДІҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Бекибаева Д.А. – докторант, университет.Ж. А. Ташенева, Шымкент / Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0866> e-mail: bkbv.13.99@mail.ru

Аширбаева С. Б. - магистрант, университет.Ж. А. Ташенева, Шымкент / Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Мұстапаев А. А. – э. ғ. к., аға оқытушы, университет.Ж. А. Ташенева, Шымкент / Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0867> e-mail: askarmu@list.ru

Аңдатпа. Жұмыспен қамту саясаты жұмыссыздықтың өсуін тежеу, оның әлеуметтік-экономикалық салдарын жұмсарту, еңбек нарығын дамыту, капиталдардың, тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің және жұмыс күшінің еркін қозғалысын қамтамасыз ету жолдары стратегиясын әзірлеуге бағытталуы тиіс. Қазіргі жағдайда еңбек нарығы жұмыспен қамтудың жаңа формалары мен формаларын дамытады, бұл білім беру, басқару және көші-қон саясаты саласындағы реформаларды тудырады.

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, жұмыс күші, капитал, көші-қон саясаты

THE CURRENT STATE OF THE REGIONAL LABOR MARKET

D.A. Bekibayeva – Doctoral student, Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0866> e-mail: bkbv.13.99@mail.ru

Ashirbaeva S.B. – Master's student, Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Mustapaev A.A. – Candidate of Economics, Senior lecturer, Zh.A.Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org / 0009-0009-9031-0867> e-mail: askarmu@list.ru

Abstract. Employment policy should be aimed at developing strategies to curb the growth of unemployment, mitigate its socio-economic consequences, develop the labor market, and ensure the free movement of capital, goods, works, services, and labor. In modern conditions, the labor market is developing new forms and forms of employment, which generates reforms in the field of education, management and migration policy.

Key words: form of employment, labor force, capital, migration policy

ӘОЖ 338.2

ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ИНТЕРНЕТ АЛАЯҚТЫҚТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН АЛДЫН-АЛУ ШАРАЛАРЫ

Жасан Г.Ж. – э.ғ.м., аға оқытушы, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3835-0224>, e-mail: g.zhasan@mail.ru

Аңдатпа. Цифрлық әлемнің дамуының нәтижесінде интернет алаяқтықтың көлемі мен ауқымы соңғы жылдары айтарлықтай артты. Қазақстан экономикасы да бұл тенденциядан тыс қалмай, онлайн алаяқтық пен киберқылмыстардың әсеріне ұшырауда. Алаяқтар интернет арқылы заңсыз ақша табудың жолдарын тауып, жеке тұлғалардың қаржысын ұрлау немесе компанияларға зиян келтіруде. Бұл жағдай Қазақстанның цифрлық экономикасының дамуына кедергі келтіріп, қаржылық және әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіреді. Осы мақалада интернет алаяқтықтың экономикалық әсері, оның алдын алу шаралары және шешу жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: экономика, интернет, интернет алаяқтық, фишинг, кибершабуыл, скимминг экономикалық қауіпсіздік.

Экономикалық қауіпсіздік қазіргі әлемде маңызды мәселеге айналууда. Ол экономикалық жүйенің динамикалық дамуын және әлеуметтік мәселелер мен проблемаларды шешуді қамтамасыз ететін жағдай ретінде анықталынып отыр[1] экономикалық қауіпсіздік бойынша экономиканы тиімді басқаруға және дамытуға кедергі келтіретін түрлі қауіптерге ұшырайды. Қауіпсіздік қатерлеріне мыналар жатады:

- 1) сыртқы және ішкі (дәлсіздіктің орналасқан жеріне байланыстықауіптер);
- 2) ықтимал (қауіптің туындауы) және өзекті (зиян келтіру үшін бір немесе бірнеше факторлар жеткіліксіз болған кезде қауіптің туындауы);
- 3) табиғи, техногендік табиғи, әлеуметтік және өзге де (қауіптің сипатына қарай).

Біз Ричард Клэйтон сөзімен толықтай келісеміз, алаяқтық экономикалық тұрақтылыққа нұқсан келтіретін, қаржы жүйесіне зиян келтіретін және қазіргі қоғамда әлеуметтік араздықты тудыратын қауіптердің бірі болып табылады [2] сондай-ақ, экономикалық алаяқтық ұйымның қаржылық қауіпсіздігін тұрақсыздандыруға бағытталған әрекетті білдіреді деп анықтама берген. Оның құқықтық формасы бойынша Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабында алаяқтықтың негізгі белгілері алдау жолымен жасалған әрекеттер болып табылады (әдетте қылмыстық адам мүлікті иемдену үшін адамның сеніміне ие болады). Алаяқтыққа жеке және заңды тұлғалардан бөтен мүлікті рұқсатсыз сатып алу немесе ұрлау жөніндегі іс-әрекеттер жатады.

Қазақстанда алаяқтықты және оның басқа түрлерін талдау және оған қарсы іс-қимыл саласындағы қызмет қалай жүзеге асырылатыны туралы ақпарат әдеби көздер, ғылыми мақалалар және интернет-ресурстар негізінде зерделенді. Зерттеу нысаны-алаяқтық және оның әртүрлі түрлері. Біздің елімізде және шет елдерде (мысалы, Ресей Федерациясы) алаяқтықтың қандай түрлері бар екеніне талдау жасалды, ҚР Ішкі істер министрлігі ұсынған

ресми статистика, алаяқтыққа қалай қарсы тұру керектігі - еліміздің проблемаларының бірі ретінде зерттелді. Зерттелген деректердің синтезі экономикалық алаяқтықты зерттеу мәселесінің жай-күйі және оған қарсы іс-қимыл бойынша қолданылатын шаралар кешені ретінде объективті көрініс алуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және оларды талқылау біз алаяқтықтың ең көп таралған түрлерін бөліп қарастырамыз. Алаяқтықтың бірнеше кең таралған түрлерін бөліп көрсетуге болады:

Электрондық алаяқтық. Ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты алаяқтар қылмыс жасау үшін электронды құралдарды жиі пайдаланады.

1) фишингтік шабуылдар. Шабуылдаушылар банктерден, интернет-дүкендерден немесе басқа да танымал ұйымдардан хабарламаларға еліктейтін электрондық хаттар немесе SMS хабарламалар жібереді. Мұндай хабарламаларда жәбірленуші өзінің жеке деректерін және банк картасының деректерін енгізетін жалған сайтқа сілтеме бар, сол арқылы интернет тұзағына түскен адамдардың қаржысын ұрлайды [3].

2) төлемдер кезіндегі қателіктер. Алаяқтар әйгілі интернет-дүкендерге ұқсас жалған сайттар жасайды және тауарды төлегеннен кейін төмен бағамен сатып алуды ұсынады жәбірленуші төлем кезінде қате орын алғаны және оны қайта жасау қажет екендігі туралы хабарлама алады. Нәтижесінде ақша жәбірленушінің картасынан екі рет алынады [4].

3) әлеуметтік желілердегі аккаунттарды «ұрлау». Зиянкестер әлеуметтік желілердегі пайдаланушылардың аккаунттарын бұзады және олардың атынан қаржылық көмек сұрап, құрбан болғандарды жібере бастайды, мұндай хабарламаны таныс адамнан алады, көбінесе ақшаны көрсетілген шотқа аудартады.

Банктік карта бойынша алаяқтық. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың дамуымен банктік карталармен алаяқтық операциялардың саны артты. Зиянкестер (көптеген арнайы жағдайларда) келесі схемаларды қолданады:

1) Скимминг - алаяқтар банкоматтарға жәбірленушілердің банк карталарының деректерін оқитын арнайы құрылғылар орнатады. Картадан ақпарат алғаннан кейін олар оның түпнұсқасын жасап, одан ақша ала алады.

2) Фишинг-шабуылдаушылар құрбандардан өздерінің банк картасының деректерін ұсынуды сұрайтын СМС-хабарламалар немесе электрондық хаттар жібереді.

3) лотерея: көше лотереялары, ойындар және т.б. Мұндай көше алаяқтықтары әлі де күшінде. Акцияларға қатысқысы келетін адамдар кез-келген лотереяға немесе ойынға қатысады. Адамдарды азғыру механизмі қарапайым: көпшіліктің алдында кездейсоқ өтіп бара жатқан адам «күлкен ақша» ұтады. Мұндай трюктер тегін және құмар ойын әуесқойларын тартады. Кейде схема бастапқыда адам тіпті процеске қатысқаны үшін пайда табатындай етіп ұйымдастырылады, бірақ нәтижесінде жәбірленуші толқудың салдарынан ұтылады.

Құмар ойындарға қатысты алаяқтық. Өкінішке орай, біздің елімізде құмар ойындармен айналысатын адамдар бар, бірақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы бойынша бұған тыйым салынады. Вокзалдарда, пойыздарда және басқа да адамдар көп жиналатын жерлерде тәжірибелі карта ойыншыларын жиі кездестіруге болады. Олар өз шеберліктерін шынайы шындап, сенгіш адамдарды жеңеді.

1) карталарды бұрмалау. Алаяқтар келесі жолы қайсысы түсетінін білу үшін карталарды алдын ала белгілейді.

2) психологиялық қысым. Зиянкестер толқу атмосферасын жасайды және олар жәбірленушіні ойынды жалғастыруға итермелейді.

3) алаяқтар ойынға адамды үнемі тартады. Алаяқтықпен күресу бүкіл әлемдегі үкіметтер, бизнес және жұртшылық үшін тұрақты мәселе болып табылады, алаяқтық қаржылық алаяқтық пен жеке басын ұрлаудан бастап онлайн - сауда алаяқтық пен тұтынушыларды алдауға дейінгі өмірдің көптеген аспектілеріне әсер етеді. Әр елде алаяқтықпен күресудің өзіндік заңдары мен институттары бар. Көптеген елдерде қаржылық операциялар мен алаяқтық қылмыстарымен күресетін мамандандырылған органдар бар.

Бұл органдар алаяқтық схемаларды анықтау және жолын кесу үшін Интерпол сияқты халықаралық ұйымдармен жиі ынтымақтасады. Серіктес пен ұйымдар алаяқтықпен күресуде де маңызды рөл атқарады. Көптеген компаниялар күдікті операцияларды бақылайтын және олар туралы Құқық қорғау органдарына есеп беретін алаяқтыққа қарсы арнайы бөлімдер құрады. Банктер мен қаржы институттары сияқты жаңа технологиялар мен қауіпсіздік жүйелерін енгізуде екі факторлы аутентификация, биометриялық технологиялар және антифродты жетілдірілген жүйелері бар халықаралық ұйымдар, соның ішінде БҰҰ және Дүниежүзілік банк, бүкіл әлем бойынша алаяқтыққа қарсы заңдар мен саясатты нығайту шараларын әзірлеу және енгізу бойынша белсенді жұмыс жасауда [5]

Қазақстанның алаяқтыққа қарсы күрестегі тәжірибесі. Қазақстан Азаматтары меншікке қарсы қылмыстардың көбеюіне (ұрлық, алаяқтық) және алаяқтық әдістерінің нашарлауына және алаяқтық оқиғалардың жоғары жиілігіне алаңдайды. Қазақстан Республикасының статистика жөніндегі Агенттігінің, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті - құзыретті органның ресми статистикасындағы алаяқтықты тіркеу деректерін қарастырайық.

Сурет 1. 2017-2023 жылдары Қазақстанда тіркелген алаяқтықтардың динамикасы.

Интернет алаяқтықтың 2017-2023 жылдардағы динамикасына талдау

Талдау:

1. **2017 жыл (25,000):** Бұл кезеңде интернет алаяқтық деңгейі салыстырмалы түрде төмен болды. Алаяқтық әрекеттердің мұндай төмен көрсеткіші интернетті пайдаланушылардың қауіпсіздік туралы жеткіліксіз ақпараттылығына және технологиялық мүмкіндіктердің шектеулі болуына байланысты болуы мүмкін.

2. **2018 жыл (28,000):** Интернет алаяқтық көрсеткіші 2017 жылмен салыстырғанда 12%-ға артты. Бұл өсім интернеттегі қаржылық операциялардың көбеюімен, цифрлық қызметтердің танымалдылығымен және алаяқтық әдістерінің жетілуімен байланысты болуы мүмкін.

3. **2019 жыл (30,000):** 2018 жылмен салыстырғанда интернет алаяқтық тағы 7%-ға өсті. Мұндай тұрақты өсім алаяқтардың жаңа технологияларды белсенді түрде қолдануын және адамдардың киберқауіпсіздікке жеткілікті көңіл бөлмеуін көрсетеді.

4. **2020 жыл (32,000):** COVID-19 пандемиясы кезеңінде интернет алаяқтық 2020 жылға қарай 6.6%-ға өсті. Қашықтан жұмыс істеудің кеңеюі, интернеттегі сатып алулар мен банктік операциялардың артуы алаяқтардың әрекеттерін оңтайландыруға мүмкіндік берді.

5. **2021 жыл (40,000):** Бұл кезеңде интернет алаяқтық саны күрт өсті (25%-ға). Бұл өсімнің басты себебі ретінде пандемияның ұзаққа созылуы, халықтың онлайн қызметтерге тәуелділігінің артуы және алаяқтық схемаларының жетілдірілуін айтуға болады.

6. **2022 жыл (45,000):** Интернет алаяқтық саны тағы да өсті, бұл жағдай ақпараттық қауіпсіздік жүйелерінің әлсіз жақтарын көрсетті. Сондай-ақ, цифрлық инфрақұрылымның дамуы мен жаңа алаяқтық технологиялардың қолданылуы бұл өсімді ынталандырды.

7. **2023 жыл (50,000):** Ең жоғары көрсеткіш 2023 жылға тиесілі. Бұл интернет пайдаланушылар санының және олардың қаржылық операцияларға тәуелділігінің артуын көрсетеді. Қазіргі таңда кибершабуылдардың алдын алу шаралары енгізіліп жатса да, алаяқтық көлемі әлі де жоғары деңгейде сақталуда.

Біздің ойымызша, алаяқтықтың тіркелген жағдайлары санының өсу үрдісі көбінесе компьютерлік сауаттылықтың өсуіне, интернет ресурстары мен технологиялардың қолжетімділігінің артуына, сондай-ақ коронавирустық пандемияға байланысты онлайн оқыту мен қызмет көрсетуге жалпыға бірдей көшуге байланысты.

Интернет алаяқтықтың Қазақстан экономикасына әсері қатты сезілуде. Осы себептерден экономикамызда құлдырау орын алады. Төменде интернет алаяқтықтың ел экономикасына әсерлері келтірілген.

Қазақстан экономикасында интернет алаяқтықтың әсері:

Қаржы секторына теріс әсер етеді. Интернет алаяқтары банктер мен қаржы мекемелерінің қауіпсіздігін бұзғанда, азаматтардың және ұйымдардың банктік шоттарынан ақша ұрланады. Бұл жағдайда қаржы мекемелеріне деген сенім жоғалады, бұл өз кезегінде экономикаға теріс әсер етеді.

Кәсіпорындардың дағдарысқа ұшырауы. Алаяқтықтан зардап шеккен кәсіпорындар қаржылық жағдайы нашарлап, өнімдерін сатуда қиындықтар туындайды. Бұндай жағдайларда көптеген кәсіпорындар жұмысын тоқтатуға мәжбүр болуы мүмкін.

Жұмыссыздық деңгейінің артуы. Алаяқтық нәтижесінде бірнеше кәсіпорынның шығынға ұшырауы және тоқтап қалуы жұмыссыздық деңгейін арттырады. Бұл экономика үшін үлкен әлеуметтік проблема тудырады.

Интернет алаяқтықтың алдын алу шараларының тиімділігін бағалау үшін, ең алдымен, олардың қоғамда орындалу деңгейі мен ықпалына назар аудару қажет. Цифрлық қауіпсіздік саласындағы ақпараттық кампаниялар, заңнамалық реформалар және қоғамдық сауаттылық шаралары алаяқтықты азайтуда маңызды рөл атқарады. Қазақстанда осы шараларды жүзеге асыру аясында көптеген оң нәтижелерге қол жеткізуге болады. Интернет алаяқтықтың Қазақстан экономикасына тигізетін теріс әсері айтарлықтай. Бұл мәселені шешу үшін құқықтық жүйені жетілдіріп, цифрлық сауаттылықты арттыру, қауіпсіздік шараларын күшейту қажет. Сондай-ақ, жеке сектор мен мемлекеттің бірлескен әрекеті арқылы интернет алаяқтықтың алдын алуға болады. Интернет алаяқтықтың алдын алу үшін арнайы заңдар қабылданып, қоғамдық ақпараттық кампаниялар жүргізілуі тиіс. Бұл шаралар Қазақстан экономикасын қорғайтын маңызды қадамдар болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Андреев, А. В. (2018). Интернет алаяқтықтың заманауи түрлері және олармен күресу әдістері. Мәскеу: Экономика және Қауіпсіздік баспасы.
2. Борисова, И. А. (2020). Цифрлық экономиканың дамуы және интернет алаяқтықпен күрес. Халықаралық экономика журналы, 15(4), 120-132.
3. Шарипова, Г. Ж. (2021). Қазақстан Республикасында интернет қылмыстың алдын алу жолдары. Алматы: Құқық және қауіпсіздік баспасы.
4. Данилов, В. П. (2019). Қаржылық жүйедегі кибершабуылдар және олардың салдары. Қаржы және кредит журналы, 8(5), 45-58.
5. Кузнецов, А. Е. (2022). Интернет алаяқтықтың экономикалық шығындары: статистикалық талдау. Мәскеу: Экономикалық зерттеулер орталығы.

6. Стэнли, Э. (2020). Cybersecurity and Online Fraud Prevention. New York: Wiley Publications.
7. UNCTAD. (2021). Digital Economy Report: Cross-border data flows and development. United Nations Conference on Trade and Development.
8. OECD. (2020). Online Fraud and Its Impact on Economic Security. Organisation for Economic Co-operation and Development.
9. Қазақстан Республикасының цифрлық даму және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. (2023). Цифрлық қауіпсіздік туралы есеп. Астана: Министрлік баспасы.
10. Дүниежүзілік банк. (2021). Цифрлық трансформация және киберқауіпсіздік. Вашингтон: Дүниежүзілік банк баспасы.

УДК 338.2

ПРОБЛЕМЫ И МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭКОНОМИКУ

Жасан Г.Ж. – М. э. н., старший преподаватель, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3835-0224>, e-mail: g.zhasan@mail.ru

Аннотация. В результате развития цифрового мира объем и масштабы интернет-мошенничества в последние годы значительно увеличились. Экономика Казахстана также не выходит за рамки этой тенденции и подвержена влиянию онлайн-мошенничества и киберпреступлений. Мошенники находят способы незаконно зарабатывать деньги через интернет, крадут финансы физических лиц или наносят ущерб компаниям. Эта ситуация препятствует развитию цифровой экономики Казахстана и угрожает финансовой и социальной стабильности. В этой статье рассматриваются экономические последствия интернет-мошенничества, меры по его предотвращению и пути решения.

Ключевые слова: экономика, интернет, интернет-мошенничество, фишинг, кибератака, скимминг экономическая безопасность.

PROBLEMS AND PREVENTION MEASURES OF INTERNET FRAUD AFFECTING THE ECONOMY

Zhasan G. ZH. - M. E., senior lecturer, Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3835-0224>, e-mail: g.zhasan@mail.ru

Abstract. As a result of the development of the digital world, the volume and scale of internet fraud has increased significantly in recent years. The economy of Kazakhstan is also not left out of this trend and is exposed to online fraud and cybercrime. Scammers are finding ways to make money illegally via the internet, stealing the finances of individuals or harming companies. This situation hinders the development of the digital economy of Kazakhstan and threatens financial and social stability. This article discusses the economic impact of internet fraud, measures to prevent it and ways to solve it.

Key words: economy, internet, internet fraud, phishing, cyberattack, skimming economic security.

ӨНІРДЕ ХАЛЫҚТЫҢ ТАБЫСТЫЛЫҒЫН ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ ЖОЛДАРЫ

Аширбаева С.Б. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/
Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru

Бакиров Е.А. - э.ғ.к., аға оқытушы, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/
Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0866> e-mail: erjan.001@mail.ru

Сапарбаева Э.А. – магистрант, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент/
Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0867> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Аңдатпа. Қазіргі таңда, Қазақстандағы аймақтық экономиканың даму деңгейін анықтаудың маңызды көрсеткіштерінің бірі – халықтың табыстылық деңгейі. Бұл көрсеткіш тұрғындардың өмір сүру сапасын, әлеуметтік теңдік деңгейін және аймақтық экономикалық саясаттың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Осы мақалада аймақтағы халықтың табыстылығын қаржылық тұрғыдан талдау әдістері қарастырылады.

Кілт сөздер: капитал, инфрақұрылым, шетел капиталы, шетел инвесторлары, өңдеу өнеркәсібі.

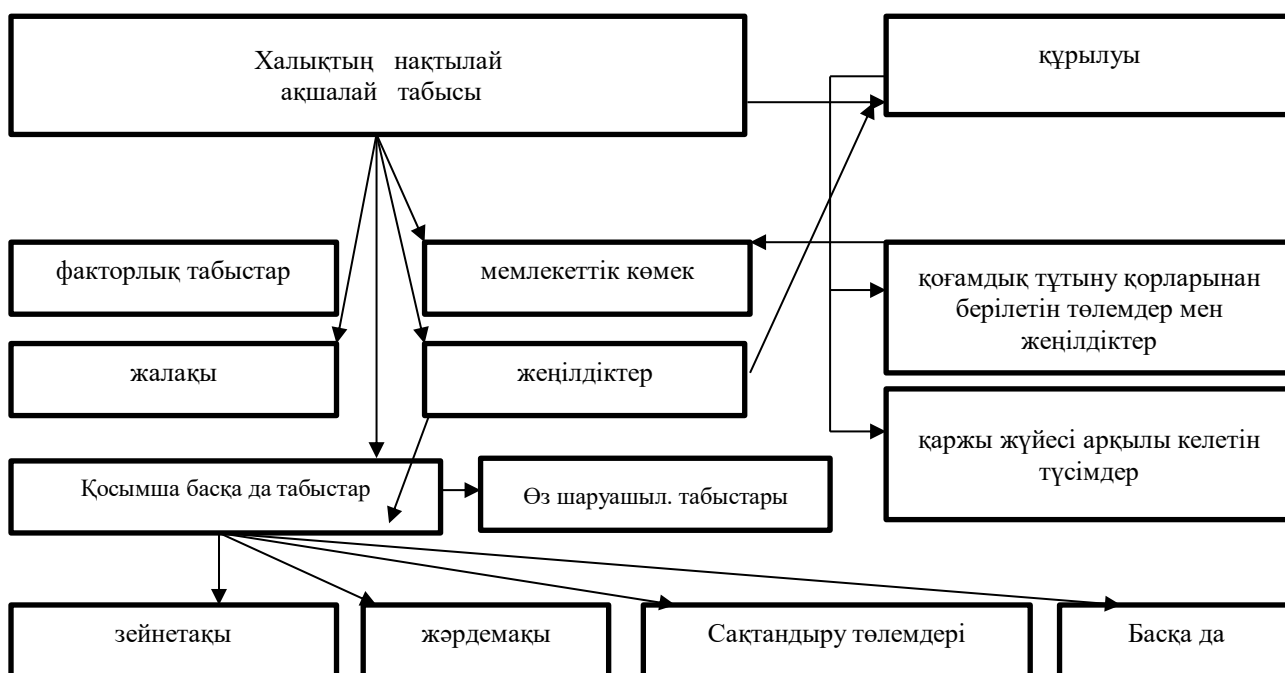
Мемлекеттің әлеуметтік саясаты тізбегіндегі басты буын халық табысын құру саясаты. «Табыс» деген түсінік экономикалық жұмыс нәтижесінің көрсеткіші. Экономикалық әдебиетте «Табыс» дегенді жаңадан жасалған құнның мөлшерін анықтауға қолданып, өндірілген құнның оны өндіруге жұмсалған шығындардан артық болуы, әр таптың, әлеуметтік топтың немесе жекелеген адамның өндірілген өнімдегі үлесі, оны иемденуі мағынасында түсінеді.

Қоғам мүшелерінің табыс дәрежесі, деңгейі олардың әл-ауқатының басты көрсеткіші, өйткені ол жеке адамның материалдық және рухани өмірін анықтап, демалуына, білім алуына, денсаулығын сақтауға, күнделікті тұтыну қажеттілігін өтеуге мүмкіндік береді. Халық табысының мөлшеріне тікелей әсер ететін факторлардың ішінде, жалақының көлемінен басқа бөлшек сауда бағасының динамикасы, тұтыну рыногын тауарлармен толтыру және т. б. бар.

Еңбек факторына ақы төлеудің тенденциясын талдау, бұл табыс түрінің болашақта да жалпы ақша табыстарының көлемін құруда жетекші рөл атқаратынын көрсетеді.

Халық табысының құрылуына айтарлықтай әсер ететін жай қоғамдық тұтыну қорынан (ҚТҚ) берілетін төлемдер мен жеңілдіктер немесе мемлекеттік көмектің бағдарламасы.

Халық табысында трансферттік төлемдер мен жалақы үлестерінің арақатынасы жеке адамның экономикалық мүдделілігі мен еңбекке ықыласын қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Жалпы табыстар сомасындағы жалақының басым болуы кәсіпкерлік, жаңашылдық, іскерлік сияқты жақсы қасиеттерді қалыптастырады. Қоғамдық тұтыну қорынан берілетін төлемдерді күшейту (немесе мемлекеттің көмек бағдарламасын) өндірістік қызметке қатысу деңгейін темендетіп, біреуге арқа сүйеушілік, масылдық психологияны тәрбиелейді.

1 сурет - Халықтың нақтылай ақшалай табысы

Осылардан зейнеткерлерді қамсыздандыруға, уақытша жұмысқа жарамсыздарды қолдауға әр түрлі жәрдем ақыға (балаларды күтуге, дәрігерлік қамту, табысы аз отбасыларының балаларына, жұмыссыздарға жәрдем беру) қаржы бөлінеді.

Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша халықтардың әлеуметтік – экономикалық жағдайы сол аймақтарда орналасқан өндіріс ошақтары мен оның экономикалық дамуына сәйкес, олардың өндіріс саласындағы жұмысшылардың еңбек ақыларында біршама ерекшеліктер бар. Соңғы жылдары салалары бойынша еңбек ақының жоғарылап отырғаны байқалуда. Себебі қазіргі таңда ауылшаруашылық саласын дамытуда мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуде. Сонымен қатар ҚР Президенті Қ.Ж.Тоқаев халыққа жолдауында әсіресе медицина қызметкерлері мен білім саласының қызметкерлерінің еңбекақысын 2025 жылға дейін екі есеге көтеретіндігін атап өтті. Салалар бойынша еңбек ақының жоғарылауына қарамастан ҚР облыстары арасында орташа еңбек ақы көлемі жағынан Түркістан облысы төменгі орынға ие. Атырау облысында 2024 жылы 2023 жылға қарағанда еңбекақы 338 236 теңгеге өссе, Түркістан облысы бойынша 152 148 теңгеге артқан (1 кесте).

1 кесте - Қазақстан Республикасы бойынша 2018-2024 жылы орташа айлық атаулы еңбекақысы

Аталуы	2018	2021	2022	2023	2024
Қазақстан Республикасы	135 430	142 274	152 854	174 843	196 701
Ақмола	98 985	105 280	115 201	131 617	153 330
Ақтөбе	109 235	117 249	125 824	142 863	162 712
Алматы	99 970	105 836	109 628	129 908	157 969
Атырау	244 827	243 242	272 197	319 368	338 236
Батыс Қазақстан	127 645	134 778	145 118	171 278	181 910
Жамбыл	92 637	96 696	104 269	121 553	148 079
Қарағанды	116 570	123 945	139 042	157 215	180 330
Қостанай	99 172	108 670	115 408	132 779	151 160
Қызылорда	114 405	121 576	125 285	145 899	170 550
Маңғыстау	229 677	233 018	244 875	264 254	283 467

Павлодар	112 382	121 246	129 297	146 408	165 961
Солтүстік Қазақстан	94 053	98 131	103 835	121 153	143 620
Түркістан	92 415	93 841	100 469	119 718	152 148
Шығыс Қазақстан	112 781	119 791	134 864	151 579	173 467
Нұр-Сұлтан қаласы	186 083	194 454	201 969	231 628	252 016
Алматы қаласы	166 580	176 044	185 942	206 603	234 598
Шымкент қаласы	95 196,	102 259	106 369	126 300	140 179

Орташа табыс көзі негізінен еңбекақымен есептеледі. Бұл еңбек шарты бойынша нақты еңбек функциясын атқару үшін, жұмыс үшін төленетін, талаптардың келісімімен белгіленетін шектен кем болмауы тиіс ай сайынғы ақы, төлем. ҚР заңдарында еңбек үшін қандай да бір кемсітусіз және заңда белгіленгеннен төмен емес ақы төлеу қағидасы белгіленген. ҚР Конституциясы және ҚР еңбек заңдары бірдей еңбек үшін, яғни, бірдей ұзақтықтағы, күрделіліктегі еңбек үшін, жыныс, нәсіл, жас, ұлт және т.б. белгілері үшін кемсітусіз бірдей ақы төлеуді кепілдейді.

2024 жылдағы еңбекақының ең жоғары деңгейі Атырау облысында байқалған (338 236 теңге). Еңбекақы төлеу бойынша айтарлықтай бөлінетін Маңғыстау облысы (283 467 теңге) және Нұр-Сұлтан қаласында (252 016 теңге), Алматы қалалары (234 598 теңге). Бұл аймақтардағы еңбек ақы мөлшерінің жоғары болуы, өз кезегінде шетелдің ірі мұнай компанияларының жергілікті тұрғындарды жұмыспен қамтуымен және олардың қомақты инвестициялар салу факторымен түсіндіруге болады.

Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша орташа еңбекақы Түркістан облысында жылы 196701 теңгені құрады. ҚР аймақтары бойынша ең төмен еңбекақы алатын аймақтарға Жамбыл облысы (148 079 теңге), Солтүстік Қазақстан (143 620 теңге), Ақмола облысы (153 33 теңге) және Шымкент қаласында (140 179). Бұл көрсеткіштердің төмен болуының негізгі факторы халықтың бұл аймақтарда аз орналасуымен және негізгі өндірістердің басым бөлігі ірі орталықтарда орналасқандығы болып табылады. Қазақстан Республикасының ерлер мен әйелдердің орташа табыс көзі 2 кестеде берілген.

2 кесте - Қазақстан Республикасының ерлер мен әйелдердің орташа табыс көзі, теңге

Аймақтар	Ерлер				Әйелдер			
	2021	2022	2023	2024	2021	2022	2023	2024
Қазақстан Республикасы	179 575	195 959	222 514	243 524	121 793	129 039	150 779	182 679
Ақмола	124 512	138 985	157 390	180 166	97 007	103 879	123 319	156 665
Ақтөбе	146 013	161 445	183 498	207 378	104 213	109 863	127 377	156 129
Алматы	123 193	126 355	146 520	170 696	100 556	106 343	128 375	166 519
Атырау	330 620	364 650	432 793	446 095	166 327	182 390	220 772	248 814
Батыс Қазақстан	181 953	198 440	232 002	227 485	108 478	111 815	136 309	165 371
Жамбыл	111 476	123 673	138 583	163 180	91 773	97 803	117 598	151 587
Қарағанды	160 016	181 402	205 203	235 552	106 492	114 634	135 319	168 245
Қостанай	130 202	142 766	163 302	186 024	103 053	108 914	128 451	156 649
Қызылорда	145 305	154 004	176 416	191 769	104 025	107 953	129 193	165 530
Маңғыстау	342 518	365 808	383 303	404 437	146 359	153 967	174 829	207 094
Павлодар	154 123	167 120	185 495	211 564	107 029	113 617	133 352	161 233
Солтүстік Қазақстан	113 375	121 820	139 981	162 424	95 726	100 534	121 487	153 064
Түркістан	113 191	119 125	137 550	167 602	88 499	93 588	113 833	152 294
Шығыс Қазақстан	142 309	160 954	185 761	209 562	108 129	116 905	135 697	168 577
Нұр-Сұлтан қаласы	255 100	271 817	301 961	336 216	196 080	206 658	229 840	268 428
Алматы қаласы	213 158	227 531	251 330	273 403	169 694	175 818	198 092	223 799
Шымкент қаласы	119 814	130 744	155 038	171 553	97 504	101 293	120 567	152 298

Қазақстан Республикасының ерлер мен әйелдердің орташа табыс көзіне талдау жасайтын болсақ, 2021 жылды 2024 жылмен салыстырсақ 1,5 есе өскендігін көреміз. Әйелдерге қарағанда еркектердің орташа табысы жоғары екендігін көреміз.

Халықтың табысын 2025 жылға дейін арттыру жөніндегі шаралар кешенін бекіту туралы Үкімет қаулысын әзірледі, Халықтың табысын 2025 жылға дейін арттыру жөніндегі шаралар кешенін төрт бағытты қамтиды:

1. Халықтың еңбек табысын арттыру;
2. Ауқымды жұмыспен қамтуды дамыту жолымен халықтың табысын арттыру;
3. Кірістердің сатып алу қабілетін қорғау;
4. Кәсіптік бағдар беру және ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу.

Бірінші бағыт бойынша жалдамалы жұмыскерлердің еңбек кірістерінің өсуін, еңбек өнімділігін арттыру және өндірістік дағдыларды дамыту жөніндегі шаралар іске асырылатын болады.

Екінші бағыт бойынша АӨК, өңдеу өнеркәсібін, шағын және орта бизнесті дамытуды ынталандыру жолымен, оның ішінде халықтың дағдылары мен біліктілігін арттыруды және жастарды қолдауға баса назар аударуды ескере отырып, жаңа жұмыс орындары құрылады.

Үшінші бағыт бойынша бағаны тұрақтандыру және төмендету, ішкі нарықты молықтыру және халықтың шығындарын қысқарту бойынша шаралар іске асырылмақ.

Төртінші бағыт бойынша кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу және азаматтардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыру жөніндегі жұмыс күшейтілетін болады.

Табыстың теңсіздігі және оны азайту жолдары Аймақтағы табыстық теңсіздік әлеуметтік тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін. Осы теңсіздікті төмендету үшін:

- Жалақыны арттыру және әділетті еңбекақы саясатын енгізу
- Шағын және орта бизнесті дамытуға мемлекеттік қолдау көрсету
- Білім беру мен қайта даярлау бағдарламаларын жетілдіру
- Инвестициялық климатты жақсарту және жаңа жұмыс орындарын құру

Қорытынды Аймақтық табыстылық деңгейін қаржылық талдау экономикалық даму бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді. Осы талдау негізінде аймақтық басқару органдары әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімді шараларын қабылдап, халықтың әл-ауқатын арттыруға жағдай жасай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Қазақстан халқына Жолдауы» Астана қ. – 01.09.2023 ж. конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleketbasshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylm-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlykotyrysynda-soilegen-sozi

2. «Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық–инновациялық дамуының 2023-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы», Астана, 2023 жыл.

3. «ҚР Экономикасының бәсекеге қабілеттілігі мен экспорттық мүмкіндіктерін сапалы жаңа деңгейге жеткізудің 2023-2025ж. арналған тұжырымдамасы туралы» ҚР Үкіметінің 2024 ж, 28 желтоқсан №1332 қаулысы.

4. Р.К. Ниязбекова, Б.А.Рахметов, П.Т.Байнеева «Кәсіпорын экономикасы» Оқу құралы, Алматы, Экономика, 2014 ж.

5. Жанекенова, К.Б., Абдуллаева, Л.И., Қазақстан Республикасының инновациялық қызметі. «Жаһандық әлемдегі ғылым мен білім: М. Өтемісов ат. БҚМУ-нің 85 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары», 19-20 қазан. - Орал, 2022. - 211-212 б./ <http://rmebrk.kz/book/1166061>

6. Искаков Ұ.М., Бохаев Д.Т., Рузиева Э.А., «Қаржы нарығы және делдалдары»: Оқулық; Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті. - Алматы: Экономика, 2023. - 296 б. - ISBN 978-601-225-011-4. /<http://rmebrk.kz/book/76740>

7. А.Қ.Мейірбеков, Қ.Ә.Әлімбетов «Кәсіпорын экономикасы» оқы құралы. -Алматы, 2015ж.
8. Басин Ю.Г., Мауленов К.С., Покровский Б.В., «Иностранные инвестиции в Республике Казахстан» Алматы, 2015.
9. .Тікелей шетел инвестицияларын тарту бойынша мемлекеттік бағдарлама. 2018-2024 жж., Астана, 2020 ж.
10. .Ибрашев Ж., Енсебаева Э. Европейский Союз во внешней политике Казахстана – Алматы: ПД «Домино», 2020–370 с.
11. Алимбаев А. и др. «Инвестиционный процесс как социально-экономическая система» Алимбаев А., Жуманова Б., Садыкова А.// Транзитная экономика. - 2018.-№ 1.

ПУТИ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В РЕГИОНЕ

- Аширбаева С. Б.** – магистрант, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru
- Бакиров Е. А.** – к. э. н., старший преподаватель, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0866> e-mail: erjan.001@mail.ru
- Сапарбаева Э. А.** – магистрант, университет им. Ж. А. Ташенева, Шымкент / Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0867> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Аннотация. В настоящее время одним из важнейших показателей определения уровня развития региональной экономики в Казахстане является уровень рентабельности населения. Данный показатель позволяет оценить качество жизни населения, уровень социального равенства и эффективность региональной экономической политики. В данной статье рассматриваются методы финансового анализа рентабельности населения региона.

Ключевые слова: капитал, инфраструктура, иностранный капитал, иностранные инвесторы, обрабатывающая промышленность.

WAYS TO ANALYZE THE FINANCIAL SITUATION OF THE POPULATION'S PROFITABILITY IN THE REGION

- Ashirbaeva S. B.** – master's student, Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0865> e-mail: Saule_0582@mail.ru
- Bakirov E. A.** – Candidate of Economic Sciences, senior lecturer, Tashenev University, Shymkent/Kazakhstan, ORCID: <https://ORCID.org/0009-0009-9031-0866> e-mail: erjan.001@mail.ru
- Saparbaeva E. A.** – Master's student, Tashenev University, Shymkent/ Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9031-0867> e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Abstract. Currently, one of the most important indicators for determining the level of development of the regional economy in Kazakhstan is the level of profitability of the population. This indicator makes it possible to assess the quality of life of the population, the level of social equality and the effectiveness of regional economic policy. In this article, methods for analyzing the profitability of the population in the region from a financial point of view are considered.

Key words: capital, infrastructure, foreign capital, foreign investors, manufacturing industry.

АКТУАЛЬНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВОГО КОМПЛЕКСА СТРАНЫ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Абдурахманова З.А., - магистр, старший преподаватель Университет имени Жумабека Ахетовича Ташенева, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4375-0904>, e-mail: bakbergen_2000@mail.ru

Джорабаева М. А. – д.э.н. профессор Ошский государственный университет, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9346-3271>, e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Туралина С.М. – к.э.н. старший преподаватель Университет имени Жумабека Ахетовича Ташенева, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4295-5246>, sveta_67@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается дальнейшее развитие фарминдустрии, но уже с использованием современных форм интернационализации и новых показателей эффективности учитывая, что современная интернационализация затрагивает все стадии воспроизводственного процесса, то проблему лучше всего решать через призму деятельности национального фармацевтического комплекса.

Ключевые слова: национальный отраслевой комплекс, интернационализация, фарминдустрия, национальная экономика.

Актуальность исследования. Интернационализация производственной деятельности продолжает оставаться основной тенденцией развития национальных хозяйств, их отраслевых комплексов. Однако использование при оперировании в современной мирохозяйственной среде только традиционных форм их интеграции в систему международных экономических связей, доказавших свою высокую эффективность на начальных этапах интернационализации мировой экономики в виде роста экспорта, экспортного потенциала и т.д., недостаточно. В современном мире национальные хозяйства не могут развиваться, не становясь частью мирового воспроизводственного процесса; организационно архитектура мировой экономики сегодня выстраивается вокруг глобальных цепочек стоимости (ГЦС), в которых мерилом эффективности является повышение добавленной стоимости. Необходимо исследование и внедрение новых форм интернационализации деятельности компаний, входящих в национальные отраслевые комплексы.

Среди отраслей, на которые в последнее время обращен наиболее пристальный взгляд, выделяется фармацевтическая индустрия как представитель высокотехнологичных отраслей. Для Республики Казахстан эта отрасль имеет особое значение как с позиции повышения качества жизни населения (за счет обеспечения населения лекарственными средствами) так и увеличения ВВП (ВВП). Среди достижений последних лет – насыщение внутреннего рынка РК фармпрепаратами как за счет импорта (рост 80 %), так и собственного производства на основе иностранных инвестиций (рост объемов 15 % в год), в т.ч. за счет привлечения иностранных инвестиций, роста импорта. Но экспорт за этот же период вырос только на 22%. Проблема заключается еще и в том, что при таких темпах роста объем национальной части мировой добавленной стоимости остается низким. Таким образом, перед страной по-прежнему стоит задача. Все вышеизложенное определило выбор темы исследования.

Степень научной разработанности проблемы. Вклад в теорию и практику развития национальной фармацевтической индустрии внесли такие ученые как И. А. Родионова, Е. В. Сапир, Е. Л. Андреева, Е. Г. Овчаров и другие. Вопросы развития национального хозяйства Республики Казахстан находятся в центре внимания таких

казахстанских ученых как Б. Д. Хусаинов, М. Садоян Ш. Г. Каирова, Г. Н. Нюсупова, О. Сабден, Ж. А. Мухамбетова, М. Ташибаев, а непосредственно фармацевтической индустрии - С. Адекенов, Х. Ангелов, А. Балашов.

Развитию теоретических основ интернационализации производства, предпринимательской деятельности национальных структур с учетом характеристик современного этапа развития мировой экономики посвящены труды А. В. Данильченко, И. Г. Владимировой, А. Лайна (A. Laine), С. Кока (S. Kock. Мировые воспроизводственные процессы, глобальные цепочки стоимости находятся в центре внимания зарубежных (в т.ч. М. Портер, Ш. Стефенсон и т.д.) и российских (в т.ч. В. Перская, Т. Мешкова, Н. Волгина, П. Андреев, А. Вишнякова, В. Кондратьев. Л. Шамрай) ученых. Непосредственно в фарминдустрии эти субъекты рассмотрены в трудах Ваншенг Занга, Вадхва, С. Эгерата, Г. Джереффи и др.).

Объектом исследования является национальный фармацевтический комплекс (НФК) Республики Казахстан.

Предметом исследования выступают социально-экономические отношения, складывающиеся у структурных элементов НФК в целом и Республики Казахстан в частности в процессе его интернационализации.

В национальной экономике отраслевому комплексу отводится важная роль, при этом предметом изучения является его деятельность как в рамках национальной экономики так и в системе мирохозяйственных связей. К изучению отраслевого комплекса применяют различные подходы.

1. Структурный подход. В большинстве случаев сущность национального отраслевого комплекса (далее НОК) рассматривается как совокупность (группа) структурных элементов, «взаимосвязанных предприятий, подотраслей, производящих продукцию единой природы». В свою очередь, при этом подходе предприятия и другие структурные элементы (хозяйствующие субъекты, интегрированные хозяйствующие структуры) этой совокупности, как правило, объединяются в группы или блоки (например, обеспечивающие основную деятельность и поддерживающие ее). Особенно ярко это проявляется при изучении межотраслевых комплексов[1].

Соответственно, при таком подходе интернационализация рассматривается как внешнеэкономическая деятельность ее структурных элементов, институционально оформленных как хозяйствующие субъекты (в т.ч. это вынос подразделений за национальные границы, одна из целей – повышение экспортного потенциала [2].

2. Системный подход. Простая совокупность элементов не отражает суть сложных взаимосвязей между ними, поэтому большинство современных исследователей рассматривают любой отраслевой комплекс как систему, т.е. совокупность структурных элементов и связей между ними, причем с высоким уровнем сопряжения между элементами по потокам информации, ресурсов и т.д. [3].

Интернационализация НОК при системном подходе рассматривается не только в разрезе элементов, как при первом подходе, но и через призму интернационализации связей, отношений между ними. Если затрагивается сфера международных отношений, то упор делается на разнообразии таких отношений (торговые экспортно-импортные операции, инвестиционные и т.д.), также изучается статус предприятия - национальное, международное транснациональное [4].

Казалось бы, интернационализацию НОК можно рассмотреть как сумму внешнеэкономической деятельности входящих в него субъектов предпринимательской деятельности и отношений между ними, в т.ч. с иностранными партнерами; соответственно, экспортный потенциал - как их сумму (плюс небольшая синергия). Однако теоретический аспект, рассмотренный показал, что современной формой интернационализации является включение (интеграция) национальных субъектов не столько в международные экономические отношения в целом, сколько конкретно в мировые воспроизводственные

процессы, которые через призму добавления стоимости (ценности) именуются цепочками добавления стоимости на каждой стадии производства и вокруг которых сегодня формируется новая архитектура мира. Поэтому актуальным является воспроизводственный аспект.

Обобщение научной литературы позволяет выделить основные особенности НОК, отражающие его воспроизводственную сущность: все отраслевые комплексы можно представить через такие стадии (блоки) как сырьевой, научно-проектный, производственный, транспортно-логистический и т.д.; при этом набор и характер составляющих НОК элементов, связь между ними постоянно эволюционируют.

Другими словами, НОК можно представить как совокупность стадий воспроизводственного процесса (набор стадий разнообразен: от полного цикла до ограниченного), которые протекают в институционально оформленных предпринимательских единицах. Поскольку цель современной интернационализации, как следует, состоит во включении (интеграции) национальных структур в мировые воспроизводственные процессы (которые через призму добавления стоимости называются цепочками добавленной стоимости или ценности) с целью формирования высокого уровня национальной части добавленной стоимости, то суть интернационализации состоит не столько в осуществлении каждой институциональной единицей НОК экспортно-импортных операций и наращивании отдельного и совокупного экспортного потенциала, а сколько во включении каждой стадии национального отраслевого воспроизводственного процесса в международный (мировой) воспроизводственный процесс, особенно в звенья с высоким уровнем добавленной стоимости (в теоретической главе мы раскрыли суть термина «участие в ГЦС») [5].

Таким образом, опираясь на выводы можно резюмировать, что при классическом толковании «интернационализации отраслевого комплекса» упор следует делать на развитии простых форм его внешнеэкономической деятельности. [1]. Такой подход на первый план анализа выдвигает аспекты наращивания экспортного потенциала, обеспечения международной конкурентоспособности, факторы выноса подразделений за рубеж, условия осуществления экспортно-импортных операций, т.е. интеграцию его в систему мирохозяйственных связей через простейшие формы внешнеэкономической деятельности и пространственного развития (прямой экспорт, экспорт с использованием посредников и т.д.).

А характеристиками современного мирового воспроизводственного процесса, именуемого как «глобальная модель производства», являются такие как: фрагментация производственных процессов (разделение на стадии и подстадии); разнесение их по миру (размещение в разных странах); в них производятся узлы, детали, компоненты в рамках одного процесса и предметом торговых сделок (поставок) между странами при этом являются именно эти промежуточные (а не финальные) товары, производимые в рамках одноименного производственного процесса. Т.е. интернационализируются не одно, а сразу все (или несколько) звенья воспроизводственной цепочки, причем в двухстороннем порядке.

Таким образом, мы можем сделать вывод:

- с одной стороны, по аналогии с существующей формулировкой «интернационализированных воспроизводственных процессов», мы можем предложить формулировку интернационализованного НОК как совокупности вынесенных за национальные границы стадий воспроизводственного процесса;

- с, другой формой участия национальных субъектов в ИВП, ГЦС является локализация звеньев, причем с максимальной добавленной стоимостью, для создания на территории своей страны национальной части добавленной стоимости.

Поэтому суть развития НОК в среде ГЦС заключается именно в локализации на конкретной территории тех звеньев отраслевой ГЦС, которые обеспечивают высокий суммарный уровень добавленной стоимости.

Через призму вышеизложенного и опираясь на основные выводы, мы можем сформулировать новую парадигму развития национального отраслевого комплекса (НОК) (как части национальной экономики) в контексте ГЦС. Суть ее заключается, одновременно в выносе за рубеж стадий с низким уровнем добавленной стоимости и в локализации на конкретной территории звеньев ГЦС (преимущественно с высокой добавленной стоимостью) на основе международной специализации национальной индустрии и в выносе за рубеж [4].

Следовательно, с точки зрения структурного подхода, в авторской трактовке современный интернационализированный отраслевой комплекс это система (комплекс) вынесенных за национальные границы, а также локальных (локализованных) в конкретной стране производственных, организационных, функциональных, инфраструктурных элементов производственных процессов традиционных и высокотехнологичных отраслей, как являющихся звеньями глобальной отраслевой цепочки стоимости и взаимодействующих с партнерами по большинству сегментов воспроизводственной цепочки, так и функционирующих самостоятельно.

Каждая отрасль и, следовательно, ее отраслевой комплекс имеет свою специфику. Фармацевтическая промышленность, в самом общем смысле слова, это отрасль промышленности, которая связана с исследованием, разработкой, производством и распределением лекарственных средств. Среди ее особенностей выделим следующие.

1. Фармацевтические компании могут работать как с дженериками так и с оригинальными препаратами (в контексте финального продукта); слова «патентованный-непатентованный», «брендовый-небрендовый» - это ключевые слова в характеристике готового продукта. Поэтому в структуре фармотрасли помимо непосредственно стадии производства присутствуют такие звенья воспроизводственного процесса как патентная деятельность (патентные бюро, службы оформления интеллектуальной собственности).

2. Фарминдустрия относится к числу высокотехнологичных отраслей, ее исключительной особенностью является инновационный характер, поэтому присутствие в структуре отрасли научно-исследовательского (испытательного) сектора является обязательным. И эта особенность приводит к тому, что ядром промышленности (НФК) является сложно-компонентный научно-производственный блок с такими видами деятельности как разработка и следование стандартам, проведение научных исследований (НИОКР), включая клинические испытания (причем трех уровней сложности) и производственные процессы. Кроме того в цепочке присутствуют классические виды деятельности, которые обеспечивают основной производственный процесс, это менеджмент, маркетинг и т.д.

Исходя из специфики фарминдустрии, опираясь на классическое определение отраслевого комплекса на основе структурного подхода, мы можем представить фармацевтический комплекс как систему структурных элементов, состоящую из основной и поддерживающей подсистем, которые обеспечивают выполнение специальных действий в соответствии со стадиями инновационно-производственно-технологического процесса, включая НИОКР, производство, распределение и т.д. с целью выпуска как промежуточного так и максимально законченного фармацевтического продукта (препарата) [1].

В последнее время фармацевтический воспроизводственный процесс подробно изучается в контексте ГЦС. Как и любая отраслевая цепочка, ГЦС в фармацевтической индустрии (фарминдустриальная цепочка) имеет свою отраслевую специфику. Выделим основные моменты.

Как и все ГЦС, фармцепочка фрагментирована, но она отличается от традиционной отраслевой цепочки, во-первых, высокой фрагментацией звена НИОКР, во-вторых, участием в цепочке медицинских или консультационных услуг, а в секторе «доставка» - спецификой температурного режима транспортировки лекарств, и т.д. то есть простая фармцепочка в своей структуре имеет те же самые звенья, что и все классические цепочки стоимости по модели «И-П-М-П» (исследовательские, производственные, маркетинговые и звенья, связанные с потреблением). А расширенную структуру можно представить следующим образом: НИОКР 1 и 2 сложности, предклинические и клинические испытания 1-2-3- уровня сложности (от испытаний фармпрепаратов на животных до группы людей) [6], производство ФП 1 и 2 степени сложности, формирование и ведение базы данных, формирование бренда, доставка, складирование. Завершается цепочка не только дистрибьюцией и потреблением (причем это и госпитали, и аптеки и госзакупки), но и оказанием сопутствующих медицинских консультационных услуг. Кроме того, в расширенной ФиЦС много других особенностей, в частности, стадии цепочки отличаются друг от друга в зависимости от категории ФП и это влияет на долю звена НИОКР в общем воспроизводственном процессе, а также на взаимодействие участников цепочки (как национальных так и зарубежных). Например, Institute for health care informatics [IMS] выделяет три таких категории: активные фармацевтические ингредиенты (API - Active Pharmaceutical Ingredient), законченные дженериковую¹ и инновационную формы; в частности звено «клинические испытания» имеет три уровня сложности.

Инновационный характер фармацевтической цепочки через призму ГЦС проявляется в следующем: - в ведущей роли звена НИОКР, но не только в разработке фармацевтической формулы и технологии производства ФП, а также в исходных ингредиентах (сырье); - уровень добавленной стоимости наиболее высок в звеньях НИОКР как и в классической ГЦС; - к отнесению ее к типу «движимая производителем» как и в любой другой инновационной отрасли; это означает, что ее развитие определяется производителем (а не потребителем) и накладывает отпечаток на стратегию привлечения инвестиций: это не коммерческие, а именно инвестиционные, долгосрочные и рисковые; - в необходимости патентовать изобретения, поэтому ее часто называют «глобальная фармацевтическая создающая интеллектуальную собственность» (global pharmaceutical intellectual-property creation).

Высокий уровень фрагментации цепочки создает больше возможностей у стран, в т.ч. развивающихся и с переходной экономикой, интегрироваться в ГЦС. Таким образом, НФК имеет огромный выбор для своего индустриального развития: он может локализовать на своей территории звенья производственного процесса для выпуска как дженериков так и концептуально новых препаратов с учетом приведенных характеристик [7].

Процесс локализации двусторонний: с одной стороны, локации сами захватывают звенья цепочки, а с другой – цепочка сама переносит звенья на территории. Это необходимо иметь ввиду при разработке стратегии развития структурных элементов национальной экономики.

Локализация звеньев ГЦС это необходимое условие для интегрирования национального отраслевого комплекса в ГЦС. Но только необходимое, а не достаточное, а чтобы было достаточное – следует учитывать размер добавленной стоимости, создаваемый в различных звеньях ГЦС. Но всегда ли надо локализовать только звенья с высоким уровнем добавленной стоимости? С одной стороны, следуя этой концепции, на территории национальной экономики следует локализовать звенья с высокой добавленной стоимостью (НИОКР, формирование бренда и т.д.

С другой, новые инновационные отрасли уже сами по себе являются отраслями с высоким уровнем добавленной стоимости, но это не повод отказываться от традиционных

для национальной экономики отраслей. Е. В. Сапир подчеркивает, что взаимодействие в цепочке происходит одновременно на основе производства традиционных продуктов региональной специализации и новых инновационных товаров и услуг. Поэтому, на наш взгляд, проблему локализации следует решать как двухуровневую: размещение на территории звеньев с высоким уровнем добавленной стоимости в традиционных для данной страны отраслях и любые звенья высокотехнологичных отраслей. Другой вопрос, что для локализации уровень развития и локальной инфраструктуры и самих локальных хозяйствующих субъектов должен соответствовать требованиям цепочки, но этот вопрос решается грамотным управлением. Кроме того, инкорпорирование глобальной (интегрированной) цепочки стоимости в развитие региона означает постепенный переход от низкотехнологичных звеньев к высокотехнологичным (экономике знаний соответствуют звенья НИОКР, дизайна и т.д.) [8].

С учетом выявленных специфических черт фарминдустриальной ГЦС и отталкиваясь от предложенного определения НОК в целом, сформулируем определение этого понятия для фарминдустрии. Современный интернационализированный национальный фармацевтический комплекс в широком смысле слова это система, представляющая собой совокупность вынесенных за национальные границы и локализованных (размещенных в конкретной стране) производственных, организационных, функциональных и специфических структурных и инфраструктурных элементов (имеющих разный уровень сложности и отражающих различные стадии воспроизводственного процесса) как являющихся звеньями глобальных фарминдустриальных цепочек стоимости (на контрактной и структурной основе) и взаимодействующих с партнерами по большинству сегментов воспроизводственной цепочки с разным уровнем добавленной стоимости, так и функционирующих самостоятельно, в рамках которой создается национальная часть мировой добавленной стоимости [10].

В узком смысле слова это совокупность взаимодействующих между собой фармацевтических предприятий (с целью производства финальных фармпрепаратов и оказания сопутствующих услуг) со специализацией начиная от области НИОКР, производства сырья и фармпрепарата и заканчивая формированием бренда и реализацией законченной продукции, большая часть из которых является звеньями мирового воспроизводственного процесса (на контрактной или акционерной основе), действующего в рамках ГЦС, и локализована как за рубежом так и в своей стране.

Если говорить о структурной модели интернационализированного НФК в терминах ГЦС, то основными элементами современного НФК являются не только местные фармкомпании, ассоциации, НИИ, учебные, в т.ч. медицинские заведения, аптечная сеть, маркетинговые агентства и т.д., но и размещенные на территории рассматриваемой страны подразделения зарубежных фармкомпаний [9].

Однако предложить авторское определение НФК это не самоцель. Оно должно сформировать вектор развития, в данном случае через локализацию звеньев ГФиЦС. И здесь важен вопрос о взаимодействии национальных компаний со звеньями глобальной цепочки стоимости в целом, по локализации (формированию локальных преимуществ) непосредственно для фармацевтической индустрии с учетом особенностей ГФиЦС. Ученые выделяют следующие аспекты.

1. Для звеньев с более низкой добавленной стоимостью: производственные звенья перемещаются в другие локации при условии, что при относительно невысоких затратах на оплату труда (включая налоги), квалификация местных специалистов соответствует уровню сложности выполняемых работ.

2. Для звеньев с высокой добавленной стоимостью: на международном уровне функции многонациональных компаний в области НИОКР, стратегического управления остаются прочно расположенными в странах базирования компаний; тем не менее, их перемещение возможно, например, для звена «развитие ФП (drug-development)», т.е.

необходимо предоставить преимущества в издержках, а именно в персонале, земле, инфраструктуре, налогообложении.

3. Чтобы продолжать развивать фарминдустрию, нужно формировать новые локационные преимущества, особенно в области человеческого капитала, уровне образования специалистов, национального патентного законодательства.

На основании проведенного исследования мы делаем следующие выводы:

\- суть новой парадигмы развития национального фармацевтического комплекса (НФК) заключается одновременно в выносе за рубеж стадий с низким уровнем добавленной стоимости и в локализации на конкретной территории звеньев ГЦС (преимущественно с высокой добавленной стоимостью) на основе международной специализации национальной индустрии и в выносе за рубеж.

- под НФК в терминах ГЦС мы предлагаем понимать совокупность взаимодействующих между собой фармацевтических предприятий (с целью производства финальных или промежуточных фармпрепаратов и оказания сопутствующих услуг) со специализацией начиная от области НИОКР, производства сырья и фармпрепарата и заканчивая формированием бренда и реализацией законченной продукции, большая часть из которых является звеньями мирового воспроизводственного процесса (на контрактной или акционерной основе), действующего в рамках ГЦС, и локализована как за рубежом так и в своей стране [11].

Использованная литература:

1. Более подробно изложено нами в статье: Frolova E. Assessment of the international development level of Kazakhstan national pharmaceutical complex | E. Frolova, E. Andreeva, Z. Abdurahmanova // Proc. of the 10- th EuroMed Conference of the EuroMed Academy of Business. – Rom, 2017. – p. 599 – 613.

2. Райзенберг Б. А. Современный экономический словарь // Б. А. Райзенберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева.-5-е изд., перераб. и доп. –М-ИНФРА.-М, 2007. С. 185.

3. Кожевникова М. К. Адаптация деятельности инвестиционно—строительного комплекса к условиям высокотехнологичной экономики: монография // М. К. Кожевникова, О. Е. Кропотина, под. общ.ред.проф., д-ра экон.наук Е. Д. Фроловой. Екатеринбург: УрФУ, 2012

4. Гольдштейн С. Л. Системный анализ: интеграция бизнеса, образования // С. Л. Гольдштейн. – УрФУ.-М: 2006.

5. Огинская А. Г. Развитие отраслевых комплексов на основе технологической диверсификацииРежимдоступа:<http://www.bseu.by:8080/bitstream/edoc/8366/1/Oginskaya,%20A.%20V.%20Sekciya%204.%20S.%20202-203.pdf>

6. Egeraat C. The Irish Pharmaceutical Industry over the Boom Period and Beyond / C. Egeraat, F. Barry // NIRSA Working Paper Series. – 2008. - № 39 (September). - 26 p. [Electronic recourses].Availableat:https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/39_vanegeraatandbarry_0_0.pdf [Accessed: 31July 2017]

7. Волгина Н. А. Международное производство: особенности тенденции, перспективы: Монография / Н. А. Волгина.-М.: РУДН. - 2008.

8. Egeraat C. The Irish Pharmaceutical Industry over the Boom Period and Beyond / C. Egeraat, F. Barry // NIRSA Working Paper Series. – 2008. - № 39 (September). - 26 p. [Electronic recourses].Availableat:https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/39_vanegeraatandbarry_0_0.pdf [Accessed: 31July 2017].

9. Волгина Н. А. Международное производство: особенности тенденции, перспективы: Монография / Н. А. Волгина.-М.: РУДН. - 2008.

10. Gereffi, G. andFernandez-Stark, K. *Global Value Chain Analysis: A PRIMER*, CGGC Duke university, Durham (USA). 2011 [Online] Available at www.cggc.duke.edu[Accessed: 31July 2017]; Gereffi, G. andFernandez-Stark, K. *Global Value Chain Analysis: A PRIMER*,

CGGC Duke university, Durham (USA). 2-nd edition 2016 [Online] Available at http://www.cggc.duke.edu/pdfs/Duke_CGGC_Global_Value_Chain_GVC_Analysis_Primer_2nd_Ed_2016.pdf [Accessed: 31 July 2017]; Gereffi G. Commodity Chains and Global Capitalism. Учебное пособие. – ABC-CLIO.

11. Сапир Е. В. Интеграционная модель российского региона: методологические основы, этапы формирования / Е. В. Сапир // Вестник Удмурдского университета. Серия экономика и право. – 2016. – № 26 (6).

АКТУАЛЬНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВОГО КОМПЛЕКСА СТРАНЫ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Абдурахманова З. А. - магистр, аға оқытушы, Жұмабек Ахметұлы Тәшенев атындағы Университет, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4375-0904>, e-mail: bakbergen_2000@mail.ru

Джорабаева М. А. – э.ғ.д, профессор ОШ мемлекеттік университет, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9346-3271>, e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Туралина С. М. – э.ғ.к., аға оқытушы, Жұмабек Ахметұлы Тәшенев атындағы Университет, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4295-2243>, saule_0582@mail.ru

Андапта. Мақалада фармацевтика саласының одан әрі дамуы қарастырылады, бірақ интернационалдандырудың заманауи формалары мен тиімділіктің жаңа көрсеткіштерін қолдана отырып қазіргі интернационалдандыру көбею процесінің барлық кезеңдеріне әсер ететінін ескере отырып, мәселені Ұлттық фармацевтикалық кешен қызметінің объективі арқылы шешкен дұрыс.

Кілт сөздер: ұлттық салалық кешен, интернационалдандыру, фарминдустрия, Ұлттық экономика.

CURRENT CONCEPTS OF INTERNATIONALIZATION OF THE COUNTRY'S INDUSTRIAL COMPLEX AND ITS FEATURES IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

Abdurakhmanova Z.A. - Master, senior lecturer, Zhumabek Akhmetovich Tashenev University, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4375-0904>, e-mail: bakbergen_2000@mail.ru

Jorabayeva M. A. – Doctor of Economics, Professor, Osh State University, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9346-3271>, e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Turalina Svetlana – c.e.s, Senior Lecturer, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4295-5246>, sveta_67@mail.ru

Abstract: The article considers the further development of the pharmaceutical industry, but using modern forms of internationalization and new performance indicators, given that modern internationalization affects all stages of the reproductive process, the problem is best solved through the prism of the activities of the national pharmaceutical complex.

Key words: national industry complex, internationalization, pharmaceutical industry, national economy.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫ: 2024 ЖЫЛДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БОЛЖАМДАРЫ

Сапарбаева Э.А.

Э.Ғ.М., Ташенев университетінің аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан.
e-mail:saparbaeva_e@list.ru

Аширбаева С.Б.

Э.Ғ.М., Ташенев университетінің аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан.
e-mail:saule_0582@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0002-6429-205X>

Аңдатпа. 2024 жылы Қазақстан экономикасы бірқатар жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге тап болды. Елдегі экономикалық ахуал тұрақтылық пен өсімге ұмтылумен қатар, әлемдік нарықтағы белгісіздіктерге де байланысты өзгерді. Мақалада негізгі экономикалық көрсеткіштерге шолу жасалып, Қазақстанның қазіргі экономикалық жағдайы, негізгі салалардың даму тенденциялары және сыртқы факторлардың ықпалы талқыланады. Сондай-ақ, инфляция, инвестициялық белсенділік және макроэкономикалық саясат мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Қазақстан экономикасы, экономикалық тенденциялар, инфляция, инвестициялар, макроэкономикалық саясат, экономикалық өсім.

Кіріспе

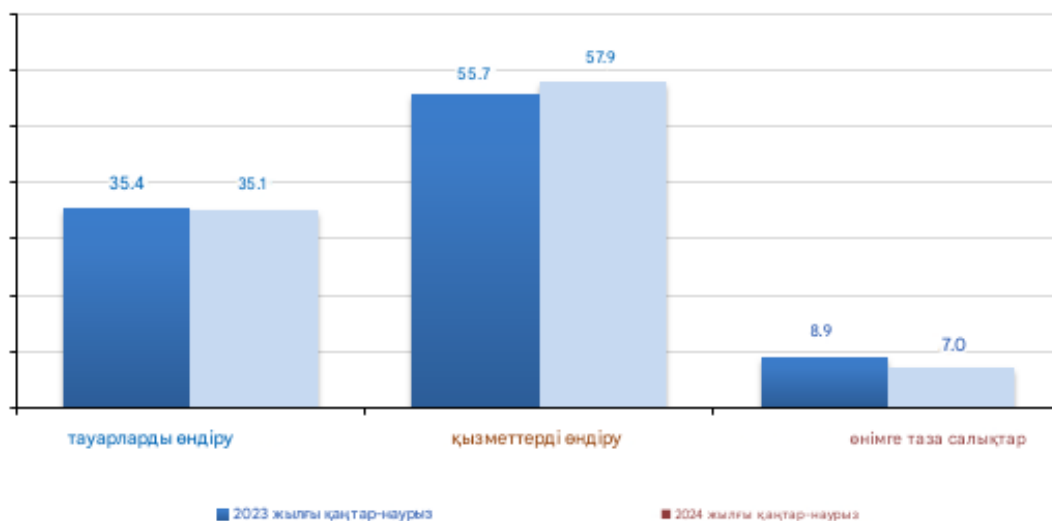
Соңғы жылдары Қазақстан экономикасы өнеркәсіптің негізгі салаларының тұрақты дамуы мен жаңа технологияларды енгізудің қолдауымен тұрақты өсуді көрсетті. 2024 жылы ел өзгермелі әлемдік экономикалық жағдайларға, соның ішінде шикізат бағасының ауытқуына және жаһандық экономикалық сын-қатерлерге бейімделуді жалғастыруда. Халықаралық қаржы институттары мен сараптама орталықтарының соңғы болжамдарына сәйкес, Қазақстан экономикасы 2024 жылы ЖІӨ қалыпты өсімін күтеді, бұл жаһандық экономикалық күйзеліс кезеңінен кейінгі тұрақтандырудың жалғасуын көрсетеді. Бұл көрсеткіштерге қол жеткізуде көмірсутегі экспортына тәуелділікті азайтуға және ішкі тұтыну нарығын дамытуға, инфрақұрылым мен инновацияларға инвестиция тартуға бағытталған экономиканы әртараптандыру маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Үкіметі инвестициялық ахуалды жақсартуға, шағын және орта бизнесті қолдауға, сондай-ақ адами капиталды дамытуға бағытталған стратегиялық бағдарламаларды іске асыруды жалғастыруда. Бұл шаралар ұзақ мерзімді экономикалық өсуді қамтамасыз етуге және халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға арналған.

Бұл мақалада біз Қазақстанның негізгі экономикалық көрсеткіштерінің жаңартылған талдауын ұсынамыз, оның ішінде кәсіпорындар, сыртқы сауда, өнеркәсіптік өндіріс, ауыл шаруашылығы, инвестиция, құрылыс, шағын және орта кәсіпкерлік, әлеуметтік-демографиялық жағдай, банк секторы және несиелеу статистикасы. , сондай-ақ ЖІӨ және ЖҰӨ. Биылғы жылы ел экономикасының жаңа тенденциялары мен даму перспективаларына ерекше назар аударылуда.

Қазақстанның ЖІӨ және ЖҰӨ: Қазақстанның жалпы ішкі өнімі (ЖІӨ) 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында ел экономикасындағы оң үрдістерді көрсетіп, жүргізіліп жатқан экономикалық реформалардың және салаларды әртараптандырудың тиімділігін растады. Сурет 1 көрсетілгендей, елдің жалпы ішкі өнімі өсуде, бұл экономикалық белсенділіктің жалпы деңгейінің артқанын және халықтың өмір сүру деңгейінің жақсарғанын көрсетеді.

2024 жылдың қаңтар-наурыз айларында өндірілген ЖІӨ көлемі 26,02 трлн теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңінен 3,8%-ға артық. Бұл өсім қызмет көрсету өндірісінің өсуіне (3 %), тауарлар өндірісінің ұлғаюына (5,1%) және өнеркәсіпті дамытудың (3,9%) артуына байланысты. Қызмет көрсету өндірісі секторы осы кезеңде ЖІӨ өндірісіне негізгі үлес қосып, 57,9%-ды құрайды (1-кесте).

Сурет 1 - 2024 жылғы қаңтар-наурыздағы ЖІӨ құрылымы, %

Жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) де аймақтардың экономикалық дамуындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Атырау, Алматы, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қарағанды және Алматы облыстары өнеркәсіптің негізгі салаларына отандық және шетелдік инвестицияларды тартатын өнеркәсіптік кластерлердің қарқынды дамуының, ірі инвестициялық жобаларды іске асырудың арқасында ЖӨӨ өсімінің ең жоғары қарқынын көрсетіп отыр. өндірістік қуаттарды жаңғырту және кеңейту, сондай-ақ инфрақұрылымды, оның ішінде көлікті, коммуникацияларды және әлеуметтік қызметтерді айтарлықтай жақсарту, ағымдағы өсуді қолдайтын және оның одан әрі тұрақты дамуы үшін негіз жасайды. Бұл ретте Солтүстік Қазақстан, Ұлытау және Жетісу өңірлерінің инвестиция тарту және өңірлерді дамыту бағдарламаларын жүзеге асыру арқылы экономикалық көрсеткіштерді жақсартуға мүмкіндігі бар. 2024 жылдың бірінші тоқсанында республика бойынша жалпы өңірлік өнім 26,024 млрд теңгені құрады.

1- кесте. 2024 жылғы қаңтар-наурыздағы өндіріс әдісі бойынша ЖІӨ

Өндіріс атауы	Қазіргі бағамен миллион теңге	Өткен жылмен салыстырғанда %-бен		Жалпыға пайызбен
		ІФО	дефлятор	
Жалпы ішкі өнім	26 023 903,8	103.8	106.3	100,0
Тауарларды өндіру	9 100 827,0	105.1	103.8	35.1
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	588 856,8	101.7	106.6	2.3

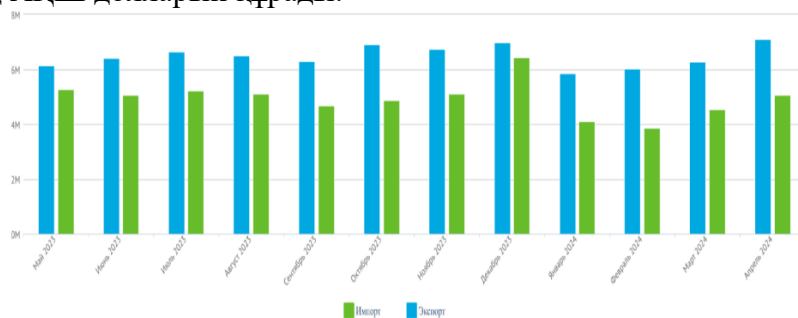
Өнеркәсіп	7 388 870,0	103.9	103.2	28.5
Тау-кен және карьерлерді қазу	3 276 831,5	101.9	105.8	12.5
Өңдеу өнеркәсібі	3 530 701,1	105.6	99.1	13.8
Электрмен, газбен, бумен, ыстық сумен және кондиционермен қамтамасыз ету	500 202,3	105.5	117.7	1.9
Сумен қамтамасыз ету; қалдықтарды жинау, өңдеу және кәдеге жарату, ластануды бақылау жөніндегі іс-шаралар	81 135,1	102.7	115,0	0.3
Құрылыс	1 123 100,2	115.9	106.4	4.3
Қызметтерді өндіру	15 090 823,8	103.0	111.6	57.9
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	4 294 492,6	103.4	109.3	16.5
Тасымалдау және қоймалау	1 552 933,7	108.2	106.9	6.0
Тұру және тамақтандыру қызметтерімен қамтамасыз ету	233 003,0	95.3	107.3	0,9
Ақпарат және коммуникация	491 536,7	110.1	108.7	1.9
Қаржылық және сақтандыру қызметі	1 031 940,2	101.5	114.2	4.0
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	2 320 546,0	101.6	118.7	8.9
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	1 175 580,0	100.2	100.2	4.5
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету қызметі	588 989,8	100.5	113.6	2.2
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	542 876,3	97.7	110.6	2.1
Білім	1 117 581,0	102.6	115.6	4.3
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	723 516,7	101.6	114.4	2.7
Өнер, ойын-сауық және демалыс	275 956,8	98.5	128.5	1.0
Басқа қызмет түрлерін көрсету	721 190,8	109.1	119.2	2.8
Жалпы қосылған құн	24 191 650,8	103.8	108.5	93,0

Қазақстан Үкіметі экономиканың тұрақты өсуіне, ұлттық экономиканың тиімділігін арттыруға, инновацияларды ынталандыруға және шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған саясаттар мен бағдарламаларды іске асыруға үлкен мән береді. Бұл шаралар экономиканы дамытудың ұзақ мерзімді мақсаттарына қол жеткізуге және Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын арттыруға бағытталған. Экономикалық көрсеткіштерді, оның ішінде ЖІӨ мен ЖӨӨ-ні бақылау және талдау үшін ұлттық статистика мен халықаралық қаржы ұйымдарының деректері пайдаланылады. Мамандандырылған аналитикалық платформалар мен деректер базалары Қазақстан экономикасының қазіргі жағдайын бағалау және болашақтағы дамуын болжау үшін маңызды ақпарат береді.

Экономиканың ең көп тіркелген кәсіпорындары бар салалары өзгеріссіз қалды: көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу, құрылыс, сондай-ақ басқа да қызмет түрлерін көрсету. Бұл секторлар Қазақстан экономикасындағы өсу мен инновациялардың қозғалтқыштары болып қала береді. 2024 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша кәсіпорындарды аймақтық бөлу өңірлердегі іскерлік белсенділіктің жоғарылағанын көрсетеді. Кәсіпорындар саны бойынша Астана және Алматы қалалары алдыңғы қатарда. Қарағанды облысы әлі де тізімде үшінші орында тұр. Ал Түркістан облысындағы кәсіпорындардың саны 12 471 бірлікке жетіп, жалпы рейтингте 4-орынға тұрақтады. Өсудің ең үлкен әлеуеті Ұлытау және Жетісу өңірлерінде байқалады. Кәсіпкерлік белсенділікті қолдау және ынталандыру үшін Қазақстан үкіметі бизнес-климатты жақсартуға, әкімшілік кедергілерді азайтуға және шағын және орта бизнеске қаржылық қолдау көрсетуге бағытталған бірқатар бағдарламаларды жүзеге асыруда. Бұл шаралар жаңа жұмыс орындарын ашуға, бюджетке салық түсімдерін арттыруға және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанның 2024 жылғы сыртқы сауда айналымы ел экономикасының дамуының маңызды факторы болып қала береді. 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында әлемдік шикізат бағасы айтарлықтай құбылмалылық пен белгісіздік көрсетті. Оған жалпы геосаяси шиеленіс, Украинадағы соғыс және жаһандық экономикалық үрдістер себеп болды. Осылайша, көптеген металдардың, атап айтқанда, алюминий, никель, мыс және болат бағасы өсті. Уран бағасының көтерілу тенденциясы байқалады, бұл Ресейден жеткізілімдердің қысқаруымен және энергетикалық компаниялардың сұранысының артуына байланысты. Бірінші жартыжылдықта көгілдір отын мен мұнай бағасы айтарлықтай өзгерді. Бұл экспорттық кірісті сақтау мен арттыруға және Қазақстанның жаһандық экономикаға табысты интеграциялануына қолайлы алғышарттар жасады.

Соңғы мәліметтер бойынша Сурет 2 бейнеленгендей, 2024 жылдың сәуір айында Қазақстаннан экспорт өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 262 миллион долларға артып, 7,087 миллиард АҚШ долларын құрады. Сәуірдегі импорт 5,047 миллиард АҚШ долларына жетіп, өткен жылмен салыстырғанда 64 миллион долларға өсті. Көрсетілген кезеңдегі ең көп импорт 2023 жылдың желтоқсанында байқалды және 6,429 млрд АҚШ долларын құрады.

Сурет 2. 2023 жылғы мамыр – 2024 жылғы сәуір айлары бойынша Қазақстанның импорты мен экспорты

Қазақстан экспортының құрылымында негізгі үлесті минералды өнімдер – тау-кен өнеркәсібі өнімдері, энергетикалық ресурстар және т.б. құрайды, соңғы мәліметтер бойынша олар 16,794 миллиард АҚШ долларына сатылған. Екінші орында қарапайым металдар мен олардан жасалған бұйымдар, олар 3,021 миллиард АҚШ долларына сатылды, бұл тізімде 1,393 миллиард АҚШ доллары көрсеткішімен үшінші орында.

Қазақстанға импортта бұрынғысынша жабдықтар, машиналар мен механизмдер, электр жабдықтары 4,221 млрд. АҚШ долларына импортталды. Жерүсті тасымалы, басқа көлік құралдары мен ұшақтар 2,652 миллиард долларға импортталды. Үшінші орында 1,928 миллиард долларға химия өнеркәсібі өнімдері. Ел үкіметі отандық өндірісті ынталандыру және импортқа тәуелділікті азайту, оның ішінде индустриялық аймақтар мен технопарктерді дамыту есебінен шаралар қабылдауда.

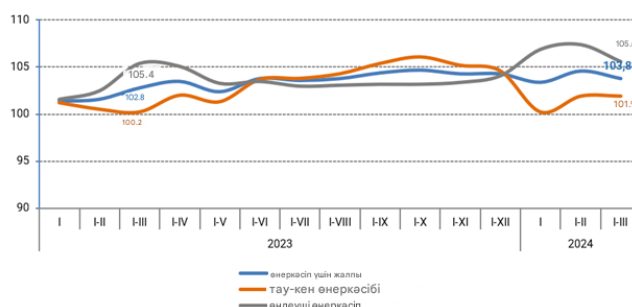
2024 жыл Қазақстанның сауда әріптес елдерінің рейтингіне елеулі түзетулер енгізді. Осылайша, Қытай 4,471 миллиард доллар экспорт және 4,335 миллиард АҚШ доллары импортымен құрметті бірінші орынды иеленді. Ресей 4,997 миллиард АҚШ долларын құраған импорттың ең үлкен көрсеткішімен екінші орында тұр. Италия үшінші орында, бұл елге экспорт барлық елдердің ең үлкені және 6,014 миллиард АҚШ долларын құрайтыны маңызды. Көлемі бойынша төртінші серіктес – 1,411 миллиард доллар экспорт және 0,382 миллиард доллар импортпен Франция. Қазақстанның импорты мен экспортын талдау сыртқы экономикалық қызметті кеңейтудің негізгі тенденциялары мен мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді.

2024 жылдың бірінші жартыжылдығындағы қазақстандық өндіріс

Қазақстанның өнеркәсіп секторы жалпы ішкі өнім мен экспорттық кірістің айтарлықтай бөлігін қамтамасыз ете отырып, ел экономикасында шешуші рөл атқаруын жалғастыруда. Өнеркәсіп 2024 жылы жаңа технологияларды енгізу және өндірістік қуаттарды кеңейту арқылы күшті өсуді жалғастырды.

2024 жылдың қаңтар-наурыз айларындағы деректер бойынша Қазақстанның өнеркәсіп өндірісінің индексі (ӨӨИ) 103,8%-ды құрады (сурет-3), бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 102,8%-ға өскенін көрсетеді. Өндіріс көлемінің өсуі тау-кен өнеркәсібі мен карьерлерді қазу, өңдеу өнеркәсібі, электрмен жабдықтау, газ, бу беру, ыстық су және ауаны баптау, сумен жабдықтауды қоса алғанда, негізгі секторларда байқалды; қалдықтарды жинау, өңдеу және кәдеге жарату, ластануды бақылау жөніндегі іс-шаралар.

Тау-кен өндіру өнеркәсібінде 2024 жылғы қаңтар-наурызда ХБИ 101,9%-ды құрады, бұл шикі мұнай мен табиғи газды (100,3%), металл рудаларын (107,3%) және тау-кен өндіру өнеркәсібіндегі қызметтердің ұлғаюымен байланысты. өнеркәсіп (109,3%). Өңдеу өнеркәсібінде АРІ 2024 жылдың есепті кезеңінде 2023 жылдың кезеңімен салыстырғанда 105,6% құрады. Өсім химия өнеркәсібінде – 11,4%-ға, металлургияда – 4,3%-ға, машиналар мен жабдықтарды қоспағанда, дайын металл бұйымдарында – 23,6%-ға, машина жасауда – 24,9%-ға, басқа да дайын өнімдерде – 2 есеге өсті. Электрмен, газбен, бумен, ыстық сумен және ауаны баптаумен қамтамасыз етуде электр энергиясын өндіру, беру және бөлу көлемінің 7,4%-ға артуы есебінен ЖСҚ 105,5%-ды құрады.

Сурет 3. Өнеркәсіп өндірісінің индекстері, өткен жылдың сәйкес кезеңіне пайызбен.

Сумен жабдықтау және канализация саласында; қалдықтарды жинау, қайта өңдеу және кәдеге жарату, ластануды жою жөніндегі іс-шаралар, 2024 жылдың қаңтар-наурыз айларында ЖСӨ 102,7% құрады (2-кесте). Ағынды суларды жинау және тазарту көлемі 2,2%-ға, қалдықтарды жинау, өңдеу және кәдеге жарату; материалдарды қайта өңдеу (қалпына келтіру) – 3,6%-ға. Өндіріс көлемінің ұлғаюы республиканың 17 облысында, төмендеу Ақмола, Жамбыл облыстарында және Алматыда байқалды.

2-кесте. Қызмет түрлері бойынша өнеркәсіптік өндіріс индекстері пайызбен, наурыз 2024 ж.

Қызмет түрлері	2024 жылғы қаңтар-ақпан 2023 жылғы қаңтар-ақпанға дейін	2024 жылдың наурызы Кімге		2024 жылғы қаңтар-наурыз 2023 жылдың қаңтар-наурызына дейін
		2024 жылдың ақпаны	2023 жылдың наурызы	
Өнеркәсіп	104.6	108.2	103.0	103.8
Тау-кен және карьерлерді қазу	101.9	106.7	101.9	101.9
Өңдеу өнеркәсібі	107.4	111.1	103.8	105.6
Электрмен, газбен, бұмен, ыстық сумен және кондиционермен қамтамасыз ету	104.9	97.4	106.2	105.5
Сумен қамтамасыз ету; дренаж; қалдықтарды жинау, өңдеу және кәдеге жарату, ластануды бақылау жөніндегі іс-шаралар	103.8	104.5	101.6	102.7

Ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығы өнеркәсіптік өндірісте қызықты үрдістерді көрсетті. Осылайша, 2023 жылы жетекші облыс – Алматы қаласы ХБИ 0,2-ге дейін төмендегенін көрсетті. 13,4 ІРІ көрсеткішімен Ақтөбе облысы көш бастады. Солтүстік Қазақстан облысы 2-орынды жалғастыруда және 12,1 көрсеткішке ие. Өндіріс деңгейінің өңірлер бойынша бұлайша өзгеруі экономиканың өміршеңдігін, аймақтардың өнеркәсіптік әлеуетін пайдаланып, жаңа кәсіпорындардың ашылғанын көрсетеді.

Қазақстан Үкіметі кәсіпорындарды жаңғырту және технологиялық жаңарту бағдарламаларын іске асыру, сондай-ақ өнеркәсіпке инвестицияларды ынталандыру арқылы өнеркәсіп секторын белсенді түрде қолдайды. Бұл шаралар отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және еліміздің экспорттық әлеуетін кеңейтуге бағытталған.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы

Ауыл шаруашылығы еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін және айтарлықтай экспорттық әлеуетін қамтамасыз ететін Қазақстан экономикасының маңызды салаларының бірі болып қала береді. 2024 жылы Қазақстанның ауыл шаруашылығы шегіртке зиянкестерінің күрт көбеюі, малдың қырылуына әкеп соқтырған ауқымды көктемгі су тасқыны және климаттың

өзгеру қаупінің артуы сияқты бірқатар қиындықтарды бастан өткерді. Бірақ бұл сала шығынға ұшырап қана қоймай, өндіріс көлемін ұлғайтты(3-кесте).

3-кесте. Тірі салмақта мал мен құстың барлық түрлерін союға сатылған, 2024 жылғы қаңтар-наурыз, тонна.

Аймақ	Орындалды				Азық -түлік мақсатында өңделген
	Сатып алу ұйымдары	Өндеу кәсіпорындары	Қоғамдық тамақтандыру желісі және бөлшек сауда желісі арқылы	Экспортқа арналған	
Қазақстан Республикасы	1723,0	11 203,6	110 174,2	1700,1	1269,9
Абай	36,0	-	4 687,8	2,0	70,9
Ақмола	40,4	724,7	22 388,4	-	143,5
Ақтөбе	-	35,4	3 668,2	76,3	16,5
Алматы	91,8	x	26,208,0	79,2	55,3
Атырау	-	-	169,0	-	6,0
Батыс Қазақстан	-	-	4 362,4	39,9	27,6
Жамбыл	-	-	2 991,0	478,9	20,0
Жетісу	-	-	1298,9	-	47,6
Қарағанды	431,8	602,9	3 320,7	-	768,2
Қостанай	-	1442,3	5 411,9	-	18,7
Қызылорда	-	6,5	265,0	-	9,5
Маңғыстау	-	-	2 171,6	-	-
Павлодар	1120,9	4 332,2	1842,8	273,7	29,6
Солтүстік Қазақстан	x	4 036,6	2007,9	-	2,4
Түркістан	-	-	8 974,5	750,0	-
Ұлытау	-	-	4,2	-	-

Шығыс Қазақстан	-	-	19 849,4	-	1.1
Алматы	-	-	-	-	3.1
Шымкент	-	-	552.7	-	x

Ауыл шаруашылығы дамуының тұрақтылығын осы саладағы кәсіпорындардың белсенді өсуі де көрсетеді. Мәселен, 2024 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша 21 022 ұйым тіркелді, оның 1 699-ы жаңа ұйымдар.

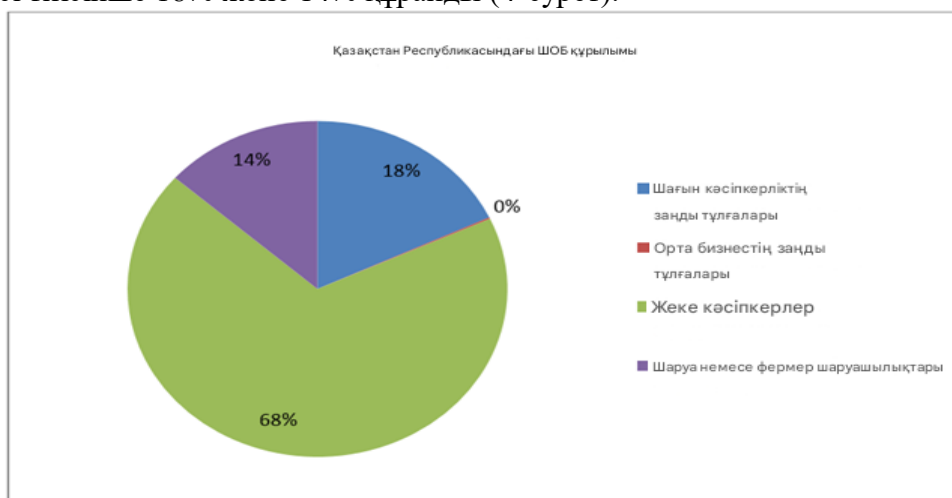
Ағымдағы жылы ауыл, орман және балық шаруашылығына негізгі капиталға салынған инвестиция 122,85 млрд теңгені құрады. Бұл 2023 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 81,8%-ға аз.

Қазақстан Үкіметі мемлекеттік субсидиялау, несиелеу және өсімдік шаруашылығын сақтандыру бағдарламаларын іске асыру арқылы ауыл шаруашылығы саласына белсенді қолдау көрсетуде. Бұл шаралар өндірісті ынталандыруға және қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішкі және халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

Қазақстандағы шағын және орта бизнес

Шағын және орта бизнес (ШОБ) Қазақстанның экономикалық өсуінің негізі болып табылады, бәсекеге, инновацияға және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді. ШОБ секторы 2024 жылы тұрақты өсуді және өзгеретін нарықтық жағдайларға бейімделуді көрсете отырып, кеңеюін жалғастыруда. Шағын және орта бизнес (ШОБ) Қазақстанның экономикалық өсуінің негізі болып табылады, бәсекеге, инновацияға және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді. ШОБ секторы 2024 жылы тұрақты өсуді және өзгеретін нарықтық жағдайларға бейімделуді көрсете отырып, кеңеюін жалғастыруда. 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша белсенді ШОБ субъектілерінің саны өткен жылмен салыстырғанда 10,0%-ға өсіп, 2 002 199 кәсіпорынды құрады. Бұл өсім кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған мемлекеттік саясаттағы жетістіктерді, соның ішінде әкімшілік оңайлатуды, салықтық жеңілдіктерді және қаржыға қолжетімділікті көрсетеді.

ШОБ құрылымында жалпы санның 68%-ын құрайтын жеке кәсіпкерлер басым, бұл өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жоғары белсенділігін және жеке кәсіпкерліктің дамығанын көрсетеді. Шағын кәсіпкерлік субъектілері мен шаруа (фермер) қожалықтарының заңды тұлғалары да ел экономикасына айтарлықтай үлес қосуда – олардың үлесі тиісінше 18% және 14% құрайды (4-сурет).

Сурет 4. Қазақстан Республикасындағы ШОБ құрылымы (01.01.2024 ж.)

2024 жылы ШОБ арасында өсу әсіресе көтерме және бөлшек сауда (34,2%), ауыл, орман және балық шаруашылығы (12,8%), құрылыс (4,3%), өңдеу өнеркәсібі (4,9%) салаларында байқалды, бұл экономиканың серпінді дамуын көрсетеді.

4-кесте . 2024 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша тіркелген және жұмыс істейтін шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері.

Аймақ	2024 жылдың 1 наурызында тіркелген	Белсенді, 2024 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша	Тіркелген , маусым 2024 ж	Белсенді, маусым 2024 ж	Өзгеріс динамик асы
Қазақстан Республикасы	2 184 363	2 012 702	2 207 185	2 018 847	6 145
Абай	57 349	53 137	57 766	53 436	299
Ақмола	62 996	58 582	63 724	58 210	-372
Ақтөбе	91 283	83 056	91 708	83 129	73
Алматы	142 885	135 750	145 523	138 160	2 410
Атырау	68 824	63 415	68 333	62 802	-613
Батыс Қазақстан	62 184	57 677	62 380	57 610	-67
Жамбыл	117 896	106 622	118 186	105 432	-1 190
Жетісу	63 290	59 351	63 684	59 518	167
Қарағанды	109 882	100 239	110 799	100 506	267
Қостанай	68 667	65 285	68 949	64 829	-456
Қызылорда	68 192	64 654	67 603	63 954	-700
Маңғыстау	83 140	78 086	83 492	76 951	-1 135
Павлодар	60 676	54 947	61 470	55 537	590
Солтүстік Қазақстан	38 278	35 331	38 425	35 537	206
Түркістан	208 827	204 292	211 252	206 321	2029
Ұлытау	19 515	18 585	19 286	18 234	-351
Шығыс Қазақстан	69 436	62 838	69 553	62 846	8
Астана	259 100	231 970	264 574	233 349	1 379
Алматы	389 887	348 876	395 867	351 596	2 720
Шымкент	142 056	130 009	144 611	130 890	881

Қазақстан Үкіметі кәсіпкерлік бастамаларды дамытуға, оқыту мен біліктілігін арттыруға, сондай-ақ шағын және орта бизнес субъектілерінің экспорттық қызметін ынталандыруға бағытталған ШОБ қолдау бағдарламаларын іске асыруды жалғастыруда. Қазақстанда ШОБ-ты қолдау және дамыту үшін консалтингтік және ақпараттық қызметтерді ұсынады, несиелер мен гранттар алуға жәрдемдесетін, сондай-ақ халықаралық нарықтарға шығуға мүмкіндік беретін мамандандырылған кәсіпкерлікті қолдау институттары құрылды. ШОБ секторын талдау инвестициялау мен дамудың негізгі бағыттарын, сондай-ақ шағын және орта бизнестің ел экономикасына қосатын үлесін арттыру әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның экономикалық даму тенденциялары

2024 жылғы Қазақстан экономикасы оның даму бағытын және жақын болашақтағы стратегиялық басымдықтарын айқындайтын бірқатар тенденциялармен сипатталады. Ел құрылымдық реформалар, инновацияларға инвестиция және халықаралық ынтымақтастықтың ұлғаюымен қолдау тапқан сенімді экономикалық өсуді көрсетуді жалғастыруда. Шикізат экспортына тәуелділікті азайтуға және жоғары технологиялық және өңдеуші өнеркәсіптерді дамытуға бағытталған экономиканы әртараптандыру негізгі үрдістердің бірі болып табылады. Үкіметтің бұл бағыттағы күш-жігері қазірдің өзінде жаңа өндірістік қуаттардың пайда болуына және жалпы ішкі өнім құрылымындағы өнеркәсіп өнімдерінің үлесінің артуына алып келеді. Цифрлық экономика мен технологиялық инновацияны дамыту да мемлекеттің басты назарында. Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, стартаптарды қолдау және IT секторын дамыту бағдарламалары жаңа жұмыс орындарын құруға және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі. Тұрақтылық пен жасыл экономика барған сайын өзекті салаларға айналуға. Жаңартылатын энергия көздерін дамыту, энергия тиімділігін арттыру және парниктік газдар шығарындыларын азайту жөніндегі бастамалар Қазақстанның тұрақты дамуға және халықаралық экологиялық стандарттарға сәйкестігіне ұмтылысын көрсетеді.

Ұзақ мерзімді экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін әлеуметтік саясат пен адами капиталды дамыту басымдықтары болып қала береді. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау салаларына құйылатын инвестиция білікті кадрларды дайындауға және азаматтардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған.

Халықаралық экономикалық ынтымақтастық Қазақстанның жаһандық және өңірлік экономикалық жобаларға, сауда келісімдері мен интеграциялық бірлестіктерге қатысуы арқылы кеңейіп келеді. Бұл ынтымақтастық қазақстандық тауарлар мен қызметтердің жаңа нарықтарын ашады, шетелдік инвестицияларды тартуға және экономикалық реформалар саласында тәжірибе алмасуға көмектеседі.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қазақстан экономикасы 2024 жылы тұрақты өсуді және өзгермелі жаһандық экономикалық жағдайларға бейімделуді көрсеткенін атап өтуге болады. Экономиканы әртараптандыруға, жеке секторды дамытуға және инновациялық технологияларға инвестициялауға бағытталған жүргізіліп жатқан реформалар елдің одан әрі экономикалық дамуы үшін берік негіз жасайды. Цифрландыру, инвестициялық ахуалды жақсарту және халықаралық ынтымақтастықты жандандыру саласындағы табыстар бизнестің жаңа мүмкіндіктерін ашып, Қазақстан экономикасының жаһандық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруда. Бұл ретте әлеуметтік саясат пен адами капиталды дамытуға көңіл бөлу халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және әлеуметтік тұрақтылықты сақтауға ықпал етеді.

Айта кету керек, Қазақстанның алдында әлі де өзінің экономикалық моделін одан әрі жетілдіру, шикізат секторына тәуелділікті азайту және жаһандық экономикалық күйзелістің салдарын еңсеру қажеттілігіне байланысты міндеттер тұр. Дегенмен, қабылданған шаралар

мен стратегиялық бастамалар болашаққа оптимистік көзқараспен қарауға және ел экономикасындағы оң үрдістердің жалғасуын күтуге мүмкіндік береді.

Жаңа жағдайларға жедел бейімделу және Қазақстанның тұрақты дамуы үшін пайда болған мүмкіндіктерді пайдалану үшін экономикалық көрсеткіштерге мониторингті жалғастыру және макро және микродеңгейлердегі өзгерістерді талдау маңызды.

References:

1. Kazakhstan Respublikasy Ulttyq Banki – 2024 zhylǵa arnalǵan makroekonomikalyq sholu zhәне statistikalyq mәlimetter. Ulttyq Bank resmi saity.
2. Kazakhstan Respublikasy Ulttyq statistika byurosy – 2024 zhylǵy ekonomikalıq kórsetkishter men boljamdar. Statistika byurosynyñ saity.
3. Halıqaralyq valyuta qory (IMF) – Kazakhstan ekonomikasynyñ 2024 zhylǵy boljamy zhәне makroekonomikalyq taldaı. IMF resmi saity.
4. Aziya Damı Banki (ADB) – Kazakhstannyñ 2024 zhylǵa arnalǵan ekonomikalıq damı boljamdary. ADB resmi saity.
5. Düniejüzilik Bank – Kazakhstannyñ 2024 zhylǵy ekonomikalıq ósimi zhәне damı strategiyası turaly esepter. World Bank resmi saity.
6. OECD (Ekonomikalyq yntymaqtastyq zhәне damı uyymy) – 2024 zhylǵa arnalǵan Kazakhstannyñ makroekonomikalyq siyasaty turaly esepter.
7. QR Ükimetiniñ resmi saityndagy materialdar – 2024 zhylǵy ekonomikalıq siyasat zhәне josparlar turaly mәlimetter. Ükimettiñ resmi saity.
8. Halıqaralyq Sauda Uyymy (WTO) – Kazakhstannyñ syrtqy sauda kórsetkishteri men damı perspektivalary. WTO resmi saity.
9. Kazakhstannyñ strategiyalyq zertteuler instituty – 2024 zhylǵy Kazakhstan ekonomikasyna qatysty analitikalıq bayandamalar.
10. Euraziya Damı Banki – Kazakhstan Respublikasynyñ infrastrukturalyq damuy turaly 2024 jylǵy esep. EDB resmi saity.
11. Búgilgi Gylymi Zhurnal – 2024 jylǵy qazaqstan ekonomikasynyñ innovatsiyalyq tendenciylary.
12. Halqara Investiciya Fóry (IFC) – Kazakhstan ekonomikasynyñ investiciyalyq qıry turaly zertteuler. IFC resmi saity.

ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОГНОЗЫ НА 2024 ГОДУ

Сапарбаева Е.А.

м.э.н., старший преподаватель в Tashenev university, Шымкент, Казахстан.

e-mail:saparbaeva_e@list.ru

Аширбаева С.Б.

м.э.н., старший преподаватель в Tashenev university, Шымкент, Казахстан.

e-mail:saule_0582@mail.ru

Аннотация. В 2024 году экономика Казахстана столкнулась с рядом новых вызовов и возможностей. Экономическая ситуация в стране, наряду со стремлением к стабильности и росту, изменилась также из-за неопределенности на мировом рынке. В статье рассмотрены основные экономические показатели, рассмотрено современное экономическое положение Казахстана, тенденции развития основных отраслей и влияние внешних факторов. Также рассматриваются вопросы инфляции, инвестиционной активности и макроэкономической политики.

Ключевые слова: экономика Казахстана, экономические тенденции, инфляция, инвестиции, макроэкономическая политика, экономический рост.

ECONOMY OF KAZAKHSTAN: MAIN TRENDS AND FORECASTS FOR 2024

Saparbaeva E.A.

m.sc. (econ.), senior lecturer at Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan.

e-mail: saparbaeva_e@list.ru

Ashirbayeva S

m.sc. (econ.), senior lecturer at Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan.

e-mail: saule_0582@mail.ru

Abstract. In 2024, the economy of Kazakhstan faced a number of new challenges and opportunities. The economic situation in the country, along with the desire for stability and growth, has also changed due to uncertainty in the global market. The article examines the main economic indicators, considers the current economic situation of Kazakhstan, development trends of the main industries and the influence of external factors. It also considers issues of inflation, investment activity and macroeconomic policy.

Keywords: economy of Kazakhstan, economic trends, inflation, investment, macroeconomic policy, economic growth.

УДК 631.3.0

GRNTI 06.71.37

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВОГО КОМПЛЕКСА СТРАНЫ С УЧЕТОМ ОСОБЕННОСТЕЙ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Абдурахманова З.А., - магистр, старший преподаватель Университет имени Жумабека Ахетовича Ташенева, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4375-0904>, e-mail:

bakbergen_2000@mail.ru

Джорабаева М. А. – д.э.н. профессор Ошский государственный университет, ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9346-3271>, e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается методический подход к разработке предложений по развитию национального фармацевтического комплекса Республики Казахстан в условиях современной интернационализации с учетом специфических характеристик функционирования глобальных фарминдустриальных цепочек стоимости и учета национальных особенностей страны.

Ключевые слова: национальный отраслевой комплекс, интернационализация, фарминдустрия, национальная экономика.

Национальная экономика Республики Казахстан характеризуется высокими показателями и темпами развития, хотя до настоящего времени страна относится к группе стран с переходной экономикой. Достигнутое текущее состояние НФ РК полностью соответствует его Стратегии «Казахстан-2020»: насыщение рынка отечественными лекарственными средствами, создание рабочих мест в новых отраслях на основе привлечения иностранных инвестиций для строительства высокотехнологичных

производственных мощностей. Для дальнейшего развития в стране разработаны стратегии «Казахстан – 2030», «Казахстан – 2050», в которых органы государственного управления Республики Казахстан уделяют большое внимание развитию фармацевтической индустрии, в том числе развитию фармацевтической индустрии. разработан комплекс мероприятий, обеспечивающих его развитие: создание единого экономического пространства для развития отрасли в целях создания оптимальной структуры управления предприятиями отрасли, упорядочения законодательной базы и совершенствования нормативной базы, информационного обеспечения в данной сфере, расширения рынка сбыта и повышения его инвестиционной привлекательности, в том числе в соответствии с соглашением о единых принципах и правилах обращения наличие вещей. Единая таможенная территория ЕАЭС [1].

Инструменты, применяемые для реализации данных мероприятий: введение таможенных пошлин на импорт; повышение стоимости импортируемых лекарственных средств, снижающее их конкурентоспособность; проведение государственных закупок продукции казахстанского производства; применение налоговых и других льгот для производителей фармацевтической продукции; внедрение единых правил соответствующих практик GMP и единых правил регистрации лекарственных средств; повышение конкурентоспособности импортируемых лекарственных средств инструкция по медицинскому применению для маркировки лекарственных средств, снижающих их способность; внедрение единой формы регистрационного досье на лекарственные средства и регистрационные свидетельства; порядок ведения Единого реестра лекарственных средств, обращающихся на территории ЕАЭС; порядок создания единой информационной системы в сфере обращения ЛС.

Но эти мероприятия не предусматривают развития НФК РК за счет интеграции в фармацевтические ГЦК. Однако в глобальной экономике правила игры сейчас устанавливаются ГЦС, и указанная система мероприятий должна быть дополнена новым блоком. Мероприятия этого блока должны основываться на преимуществах сложившейся фрагментации международного производства. Для успешного развития национальной индустрии местным национальным компаниям необходима соответствующая индустриальная политика, включающая ориентированную на государство индустриализацию (не модернизацию, а реорганизацию) и сертификацию, стандарты, поиск новых сегментов, то есть помощь звеньям с добавленной максимальной стоимостью, аннуитетом, мировой стоимостью к успеху [2].

Как отметил М. М. Садоян, только понимание принципов функционирования современной глобализированной мировой экономики позволяет правильно определить очертания доктрины национального развития. Ученые единодушно экономики отрасли является интеграция ее (и ее структур) в ГЦС, продвижение целей развития от расширения производственных мощностей до высших звеньев ГЦС.

В таблице 1 подчеркиваем, что единой модели развития национальной экономики можно сохранить разнообразие национальных моделей и видов экономического развития [3].

Таблица 1

Изменение основных положений развития отраслей как элементов национальной экономики и их отраслевых комплексов в среде ГЦС

Критерий	Новая сущность
Стратегия продвижения в мировой экономике	Смена занимаемой позиции с одной на другую, предполагающую в себе создание более высокой добавленной стоимости и является лучшей долгосрочной стратегией закрепления места страны в ГЦС
Направления продвижения	Если раньше направление движение задавала линия накопления добавленной стоимости в сторону создания продукции более

	высокой степени переработки (более высокой степени готовности товара), то сейчас «улыбающаяся кривая» иллюстрирует возможности продвижения по цепочке к звеньям, которые имеют более высокую добавленную стоимость
Суть специализации стран	Специализация стран на целях и функциях бизнеса (ГПЦ) в большей степени, чем на производстве определенных товаров. Упор на формирование локационных преимуществ
Суть конкуренции	Национальные экономики конкурируют между собой за место и определенную роль в цепочках добавленной стоимости (ранее суть заключалась в конкуренции национальных товаров с зарубежными)
Основные факторы продвижения по ГПЦ	Технологический прогресс является ключевым фактором развития ГЦС. Только технический прогресс делает возможным ситуацию, когда части и компоненты, произведенные на заводах в разных частях мира, сочетаются в сложные конечные продукты, открывая двери для международной фрагментации производства
Суть индустриализации страны	Если до возникновения глобальных цепочек национальная экономика должна была предусматривать строительство глубокой и широкой промышленной базы, то сегодня государства могут развивать индустриализацию путем присоединения к ГЦС
Место национальной экономики и индустрии (страны) в международном разделении труда	Определяется не столько номенклатурой экспортируемой продукции (как раньше), сколько местом страны в международных производственных цепочках, теми функциями, которые ее индустрия выполняет в процессе обработки товаров и оказания услуг. При этом необходимо учитывать ГЦС нового поколения (в цифровой экономике)
Составлено автором по: Кондратьев В. Б. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике / В. Б. Кондратьев // Перспективы. Электронный журнал, [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.perspektivy.info/print.php?ID=269044 [Дата обращения: 31.08.2017]	

Анализ существующих методических подходов к оценке состояния и места национального отраслевого комплекса в системе мировой экономики позволил выявить ряд их недостатков в связи с особенностями современного этапа развития мировой экономической системы, в частности среды ГЦС. Во-первых, они отличаются фрагментарностью, исследуются отдельные фазы отрасли, рынка или репродуктивного процесса; во-вторых, исследуются проблемы внутреннего рынка или промышленности без учета влияния глобализации, особенностей внешней среды, в которой в настоящее время доминирует ГЦС. Кроме того, при формировании комплекса показателей иногда отсутствует логика и представляется их совокупность. Так, что самое главное, некоторые методологические подходы не учитывают пространственный характер происходящих экономических процессов, основаны на линейном восприятии мира.

Также уточним вопрос по теме анализа. Поскольку конечной целью нашего исследования является разработка предложений по развитию Национального фармацевтического комплекса Республики Казахстан в условиях современной интернационализации с учетом специфических характеристик функционирования глобальных фарминдустриальных цепочек стоимости и учета национальных особенностей страны, целью диагностики (анализа) является определение наличия звеньев зарубежных фарминдустриальных цепочек создания изолированной стоимости на территории Казахстана. Также необходимо определить текущее состояние фармацевтической системы

ГЦС, количественные и качественные характеристики участия элементов НТС в ГЦС (на основе сравнения с компаниями-лидерами мирового отраслевого рынка). Но нам не нужно классически измерять уровень участия НОК в ГЦС, определяя место в рейтинге (здесь ученые отмечают длину и глубину участия и т.д.) представляет собой целый комплекс проверенных показателей, таких как), но элементная оценка для определения истинной картины, отклонений от позиции лидеров отрасли с точки зрения формирования добавленной стоимости [4].

На наш взгляд, диагностика является наиболее подходящим инструментом, поскольку, в отличие от анализа, диагностика-это процесс оценки системы (ее элементов), направленный не только на описание ситуации в заданных терминах и показателях, но и на раскрытие проблем и определение направлений их решения, дальнейшего развития. А вопрос, который мы изучаем, является нарушением существующей стратегии развития НФК РК (формирование недостающих структурных блоков собственными силами) из мирового опыта функционирования фармацевтических ГЦС (формирование этих блоков за счет привлечения звеньев ГЦС).

Перейдем к определению совокупности показателей для проведения диагностики. Сформируем две группы показателей: для НФК и для ГЦС (табл. 2) [5].

Таблица 2

Группа показателей для проведения количественно-качественного анализа фармацевтических ГЦС и выявления участия в них элементов НФК

Группа/ звено ГЦС	Показатели	Примечание
1	2	3
Группа общих показателей		
Степень разветвленности цепочки, т.е. наличие подразделений компании	Число подразделений в стране происхождения ГЦС и за рубежом любой организационно-правовой формы (филиал, представительство, дочерняя компания)	Индекс интернационализации
Участие государства в деятельности компании и ее звеньев	- в уставном капитале - в совете директоров - другое (например, ГЧП)	Да/нет
Участие в прибыли	- какая доля прибыли остается в компании - какая часть направляется на выплату дивидендов. - какие направления распределения дивидендов (выплата, капитализация)	Из баланса

По звеньям воспроизводственного процесса		
1	2	3
Специализация фармацевтического производства	Дженериковые ФП / оригинальные/ фитопрепараты	Доли в %
Сырьевое звено	Наличие зарубежного сырья	
	Соотношение или доли национального и сырья иностранного происхождения	в %
	Доля выпускаемых фармпрепаратов с максимальным содержанием национального сырья в их общем объеме	
Инвестиционное звено	Соотношение национальной и интернациональной доли в уставном капитале	в %

	То же в структуре заемных средств	
Научно-исследовательское звено (инновации)	Проводятся ли в компании НИОКР или участвует ли компания в них совместно с партнерами	+/-
	Доля затрат на НИОКР	Из баланса компании
	Соотношение национальной и интернациональной долей НИОКР, выполняемых на территории своей страны	в %
	Доля национальной составляющей доли НИОКР, выполняемых на территории партнера	в %
	Участие (и его доля) в тестировании фармпрепаратов, испытаниях по уровням сложности	%
Звено используемые технологии	Соотношение национальной и интернациональной долей	в %
Звено оборудования	Доля иностранного оборудования, соотношение с долей отечественного	в %
Производственное	Соотношение по видам производственной деятельности: простое (сборка, розлив), сложное (собственное изготовление)	в %
Упаковка	Соотношение собственного и привлеченного зарубежного выполнения	в %
Логистика	Соотношение собственного и привлеченного зарубежного выполнения	в %
Торговое Звено	Основные зарубежные потребители	В % по странам ближнего дальнего зарубежья
	Доля продукции, отправляемая на экспорт в третьи страны	
	Доля продукции, направляемая для реализации в страну партнера в общем объеме экспорта	
	Доля продукции, направляемая на внутреннее потребление	0,05%

Значения показателей рассчитываются по балансу или по данным, указанным в заполненных анкетах. Далее этот % мы учли следующим классическим образом: если доля отечественного участия составляет до 30%, то уровень участия в ГЦК мы определили как низкий, 35-70% - средний, выше 70% - высокий в интервале. Те же ориентиры были переданы экспертам.

Несколько слов о методах исследования. Во-первых, при проведении анализа ГЦС на фирменном уровне большинство авторов столкнулись с проблемой отсутствия статистических данных, поэтому все они говорят об использовании методов качественного анализа или об их доминировании в методических пособиях, особенно в интервью и опросах. Во-вторых, детализация развития цепочки может быть определена только методом case-study, и этот метод широко используется в аналитических исследованиях, особенно у зарубежных ученых.

По некоторым показателям исходные данные можно получить из аналитических данных. Остальные включены в опрос (группа качественных показателей). Заполненные анкеты перечислены ниже в разделе результатов диагностики и в Приложении 2.

Схема предложенной диагностической методики, основанная на определении значений описанных показателей, оформлена в таблице 3.

Необходимость введения этапа 3 обусловлена тем, что фармацевтические ГЦС формируют спрос, требования к национальным элементам других стран для выделения своих звеньев[6].

Таблица 3

Этапы диагностики состояния (и функционирования) НФК в среде фарминдустриальных ГЦС

Этап 1. Выявление факта участия в ЦС	Шаг 1.1. Выявление сотрудничества НФК с ГЦС через: - участие в уставном капитале (акционерная форма) - наличие контрактов на поставку (контрактная форма) Шаг 1.2. Выявление наличия таких компаний
Этап 2. Определение взаимодействия элементов НФК со звеньями ГЦС (составление характеристики НФК по каждому звену цепочки)	Шаг 4.1. Выявление звеньев ГЦС, в которых принимают участие элементы НФК Шаг 4.2. Определение качества участия в соответствии с предложенной системой показателей
Этап 3. Выявление имеющихся условий для развития НФК (поддерживающие и обеспечивающие блоки)	Шаг 2.1. Выявление инфраструктурных условий Шаг 2.2. Выявление институциональных условий (преференций, госрегулирование и т.д.)
Этап 4. Подготовка заключения о положении и состоянии НОК в среде ГФиЦС	Шаг 4.1. Оценка состояния НФК на основе сравнения фактических характеристик НФК (в терминах добавленной стоимости) с лучшими мировыми практиками Шаг 4.2. Оформление заключения о состоянии и перспективах (для дальнейшей разработки предложений, рекомендаций) по стратегии развития НОК в мирохозяйственной среде ГЦС

С точки зрения увеличения создаваемой добавленной стоимости национальный фармацевтический комплекс должен развиваться одновременно по двум направлениям, которые формируют соответственно факторы краткосрочного действия (для существующих отраслей) и долгосрочного (для новых): движение к звеньям с более высоким уровнем добавленной стоимости в рамках традиционных отраслей и сегментов, а параллельно участие в новых инновационных цепочках (пусть и в звеньях с низкой добавленной стоимостью – главное начать), например, ИКТ, аэрокосмические и т.д.

Мы предлагаем следующие принципы при формировании НФК РК в среде ГЦС и его движении в сторону увеличения создания добавленной стоимости [7].

1. Принцип достройки структуры НФК РК за счет интеграции в ГЦС и развитие собственных ГЦС.

2. Принцип движения вдоль отраслевой цепочки создания стоимости по направлению к звеньям с высокой степенью добавленной стоимости, но с освоением сопряженных звеньев в зависимости от инновационности ФП.

3. Принцип гармоничного развития сегментов с разной добавленной стоимостью в зависимости от инновационного характера выпускаемой фармпродукции. То есть движение к более высокому уровню добавленной стоимости зависит от того, является ли отрасль традиционной для национальной экономики или инновационной (в первом случае скорость движения к высокодоходным звеньям ЦС будет выше, а во втором, особенно на начальном этапе, ниже); так для РК традиционной отраслью является производство дженериков, а новой – создание концептуально новых препаратов (оригинальных).

4. Принцип обеспечения соответствующей индустриальной политики со стороны государства, включающая поддержку национальных компаний в сертификации, стандартах, поиске новых сегментов при движении к «голове» ГЦС.

5. Принцип учета особенностей отрасли, национальных традиций и приоритетов. Он сводится к тому, что не все лучшие практики из опыта развития глобальных фарминдустриальных ГЦС стран-лидеров мы можем взять за основу из-за национальных особенностей РК. Например, национальной Программой РК предусмотрено создание рабочих мест, а это возможно в звене с низкой добавленной стоимостью; приоритетом страны является не столько увеличение национальной части добавленной стоимости сколько насыщение рынка отечественными лекарственными средствами.

6. Принцип учета вектора развития, который задают ведущие фарминдустриальные ГЦС стран-лидеров.

Итак, исходной точкой для определения вектора дальнейшего развития национального фармацевтического комплекса РК является оценка его текущего состояния в среде в ГЦС. Направление развития элементов национальной экономики задает отклонение (отставание или опережение) их текущего состояния от позиции ведущих фармкомпаний стран-лидеров в ГЦС (эталон).

Опираясь на результаты диагностики мы предлагаем следующие приоритетные направления и рекомендации для дальнейшего развития НФК Республики Казахстан в среде ГЦС (табл. 4). Они разбиты на три группы в зависимости от типа фарминдустриальной ГЦС [8].

Таблица 4

Приоритетные направления и рекомендации по формированию и развитию НФК РК в среде ГЦС

№	Типы фарминдустриальной цепочки	Суть развития в терминах ГЦС	Рекомендации	
			На уровне компаний	На уровне поддержки государства для локализации звеньев
1	Существующие дженериковые ФиЦС	Углубление интеграции	- дальнейшее развитие производственного звена и переход внутри него к более высокому уровню сложности; - движение вдоль цепочки в сторону звеньев с высокой добавленной стоимостью (НИОКР, доклинические и клинические испытания); - соучастие в получении патентов	- участие в выкупе долей иностранных компаний за счет государственных инвестиций; - развитие инновационной инфраструктуры в соответствии со звеном ЦС и его опережением

	Цепочка производства концептуально новых инновационных патентованных ФП	Начальная стадия интеграции	- участие в звеньях с низкой добавленной стоимостью, в т.ч. фасовка, доставка; - участие в разработке стандартов (в т.ч. температурного режима при перевозке ФП); - участие в формировании, региональной информационной базы данных	- участие в консорциуме; - формирование пула специалистов с соответствующей квалификацией; - формирование производственной и логистической инфраструктуры
	Собственные фарм-цепочки (национального происхождения)	Инициация и последовательное развитие и расширение цепочки (полного цикла) в рамках ЕАЭС	- формирование стратегической национальной фармацевтической компании (СНФК); - перенос в страны ближнего зарубежья трудоемких звеньев с низкой добавленной стоимостью; - участие в зарубежных СП в звене НИОКР; - формирование национального бренда; - развитие звена «медицинские услуги», особенно с учетом национальных традиций	Создание преференций для функционирования СНФК и привлечения иностранных инвестиций

Для выполнения этих предложенных рекомендаций обоснуем основные мероприятия (совокупность мероприятий составляет дорожную карту).

Мероприятие 1. Создание испытательных лабораторий в рамках действующих в РК фармпредприятий, специализирующихся на дженериковых ФП. Все фундаментальные НИОКР на этих предприятиях проводятся в материнской компании. Но интеграция в звено НИОКР через самую низшую ее нижнюю ступень это тестирование пробных партий, формирование группы испытаний на животных позволит начать движение к высокой добавленной стоимости.

Мероприятие 2. Организация звена «база данных» для стран Центральной Азии. В условиях информационной и цифровой экономики данные о результатах тестирования, о маркетинговых предпочтениях являются важной составляющей фармацевтической цепочки. НФК РК следует взять на себя функцию интегратора и на базе больниц страны и региона начать формирование базы данных.

Мероприятие 3. В рамках действующих в РК фарминдустриальных оригинальных ведущих мировых ГЦС на контрактной основе в звене «торговля» НФК РК необходимо инициировать формирование звена «упаковка», формирование статуса «сортировочный и логистический узел», а также развитие звена «маркетинг» для стран Центральной Азии [9].

Мероприятие 4. Организация предприятий по совместному производству фитопрепаратов в близлежащих странах-потребителях – Туркменистан, Таджикистан. В рамках национальных фитопечочек вынос звена «производство» (с низкой добавленной стоимостью) в близлежащие страны-потребители – Туркменистан, Таджикистан, а также страны ЕАЭС станет началом формирования региональной фарминдустриальной ГЦС. Но целесообразно расширение звена «производство сырья» и в самом Казахстане путем запуска новой линейки лекарственных трав. Одновременно в Китае открыть совместное научное бюро (центр) по разработке новых фитопрепаратов в рамках народной медицины.

Мероприятие 5. Развитие медицинского туризма, организация консалтингового сопровождения применения национальных фитопрепаратов.

Мероприятие 6. Организация производства по профилю «препараты для животных»: проведение испытаний на животных, генерация звена НИОКР по профилю «препараты для животных» путем собственных исследований и привлечения ведущих европейских ГЦС.

Мероприятие 7. Организация процесса производства собственной медицинской тары (под шприцы) и медицинского оборудования.

Совокупность этих мероприятий составляет дорожную карту. В РК сложилась следующая ситуация с разработкой дорожной карты. В своем развитии фармотрасль и фармбизнес руководствуются такими документами как «Дорожная карта бизнеса 2020», «Экспортер 2020», «Занятость 2020», «Карта индустриализации Казахстана на 2015-2019 годы», программа «Производительность 2020». Но концепция в этих документах направлена именно на увеличение конкурентоспособности отечественных предприятий через стимулирование производственного, экспортного, кадрового и технологического потенциала предприятий, освобождение от налогов (КПН, налог на землю и имущества), от таможенных пошлин на импорт оборудования, запчастей, сырья и материалов. [10].

Использованная литература:

1. Giuliani E. Italian Industrial Districts Today: Between Decline and Openness to Global Value Chains / E. Giuliani, R. Rabellotti // Working Paper New Series. University of Bocconi, Bocconi. – 2017. – № 13. – 28 p. [Electronic recourses]. Available at: <http://robertarabellotti.it/publications/italian-industrial-districts-today-between-decline-and-openness-to-global-value-chains/> [Accessed: 31July 2018], с. 15.

2. Egeraat C. The Irish Pharmaceutical Industry over the Boom Period and Beyond / C. Egeraat, F. Barry // NIRSA Working Paper Series. – 2008. – № 39 (September). – 26 p. [Electronic recourses]. Available at: https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/39_vanegeraatandbarry_0_0.pdf [Accessed: 31July 2017]; Gereffi G. Global Value Chain Analysis: A PRIMER, 2-nd edition / G. Gereffi, K. Fernandez-Stark. Duke University CGGC: Durham. – 2016. – 34p. [Electronic recourses]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/305719326_Global_Value_Chain_Analysis_A_Primer_2nd_Edition [Accessed: 31July 2018].

3. Wadhwa V. The globalization and innovation: Pharmaceuticals: Can India and China Cure the Global Pharmaceutical Market / V. Wadhwa, B. Rissing, G. Gereffi, J. Trumbour, P. Engardio // Duke University. – 2008 (June). – 67 p. [Electronic recourses]. Available at: <http://ssrn.com/abstract=1143472> [Accessed: 31July 2018];

4. Yansheng Zhang. On the Value Chain and International Specialization of China's Pharmaceutical Industry / Yansheng Zhang Dawei Li, Changyong Yang, Qiong Du // Journal of International Commerce and Economics. Pp. 81- 107. [Electronic recourses]. Available at: https://www.usitc.gov/journals/04_ZhangLiYangDu_ValueChainPharma.pdf [Accessed: 31July 2018].

5. Сапир Е. В. Интеграционная модель российского региона: методологические основы, этапы формирования / Е. В. Сапир // Вестник Удмурдского университета. Серия экономика и право. – 2016. – № 26 (6). – С. 65 – 74.

6. Кротков А. И. Сравнительный анализ современного состояния и перспектив развития фарминдустрии Индии и Китая / А. И. Кротков // Региональные исследования. – 20019.

7. Пшеничникова М. В. Развитие фармацевтической промышленности как фактор модернизации экономики: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. к.э.н. – Москва. - 2012.

8. Романова О. А. Стратегический вектор экономической динамики индустриального региона / О. А. Романова // Экономика региона. – 2014. - № 1.

9. Сабден О. Иновационное развитие экономики. Научное издание / О. Сабден. – Алматы: Эксклюзив, 2012.

10. Садоян М. М. Национальная экономика в глобальном экономическом пространстве. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. анд. экон. наук. – Краснодар. – 2008.

**ФАРМАЦЕВТИКАЛЫҚ ИНДУСТРИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСКЕРЕ
ОТЫРЫП, ЕЛДІҢ САЛАЛЫҚ КЕШЕНІН ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУДЫ
ТАЛДАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІ**

Абдурахманова З. А. - магистр, аға оқытушы, Жұмабек Ахметұлы Тәшенев атындағы
Университет, ORCID:[https://orcid.org/ 0000-0003-4375-0904](https://orcid.org/0000-0003-4375-0904), e-mail:
bakbergen_2000@mail.ru

Джорабаева М. А. –Э.ғ.д, профессор ОШ мемлекеттік университет,
ORCID:[https://orcid.org/ 0000-0001-9346-3271](https://orcid.org/0000-0001-9346-3271), e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Андапта. Мақалада жаһандық фарминдустриалды құн тізбектерінің жұмыс істеуінің ерекше сипаттамаларын және елдің ұлттық ерекшеліктерін есепке алуды ескере отырып қазіргі заманғы интернационалдандыру жағдайында Қазақстан Республикасының Ұлттық фармацевтикалық кешенін дамыту жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуге әдістемелік тәсіл қарастырылады.

Кілт сөздер: ұлттық салалық кешен, интернационалдандыру, фарминдустрия, Ұлттық экономика.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE
INTERNATIONALIZATION OF THE COUNTRY'S INDUSTRIAL COMPLEX,
TAKING INTO ACCOUNT THE PECULIARITIES OF THE PHARMACEUTICAL
INDUSTRY**

Abdurakhmanova Z.A. - Master, senior lecturer, Zhumabek Akhmetovich Tashenev
University, ORCID:[https://orcid.org/ 0000-0003-4375-0904](https://orcid.org/0000-0003-4375-0904), e-mail: bakbergen_2000@mail.ru

Jorabayeva M. A. – Doctor of Economics, Professor, Osh State University,
ORCID:[https://orcid.org/ 0000-0001-9346-3271](https://orcid.org/0000-0001-9346-3271), e-mail: mukaddas270471@mail.ru

Abstract: The article considers a methodological approach to the development of proposals for the development of the national pharmaceutical complex of the Republic of Kazakhstan in the context of modern internationalization, taking into account the specific characteristics of the functioning of global pharmaceutical value chains and taking into account the national characteristics of the country,

Key words: national industry complex, internationalization, pharmaceutical industry, national economy.

МЕТОДОЛОГИЯ АУДИТА

Оралбекова Ж.К. магистр, преподаватель

Учреждение «EsilUniversity», г. Астана, e-mail: kabulovaj@mail.ru

Айтхожина Л.Ж. к.э.н., доцент

Учреждение «EsilUniversity», г. Астана

e-mail: Lyazzat00@inbox.ru

Михайлина И.Н. магистр, ст.преподаватель

Учреждение «EsilUniversity», г. Астана

e-mail: imihailina@bk.ru

Успамбаева М.К. PhD, ст.преподаватель

Учреждение «EsilUniversity», г. Астана

e-mail: omk2108@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты методологии аудита, применяемые в Республике Казахстан. Исследуются принципы и этапы аудиторской деятельности, а также международные стандарты аудита (МСА), используемые в отечественной практике. Особое внимание уделяется правовому регулированию, вызовам, связанным с региональной и профессиональной дифференциацией, и роли государства в повышении качества аудиторских услуг. Обоснована необходимость интеграции международного опыта в национальную практику для обеспечения прозрачности и достоверности финансовой отчетности.

Ключевые слова: закон, методология, независимость, объективность, профессиональная компетентность, соблюдение этических норм.

Аудит является важнейшим инструментом финансового контроля, направленным на подтверждение достоверности финансовой отчетности организаций. Современная методология аудита базируется на таких принципах, как независимость, объективность, профессиональная компетентность, соблюдение этических норм, и использование международных и национальных стандартов аудита.

В современном мире, в том числе и Казахстане - методология аудита представляет собой систематизированная совокупность способов, который используется аудиторами для проверки бизнеса Казахстана. Правовое регулирование аудиторской деятельности в Республике Казахстан осуществляется в соответствии с Законом РК «Об аудиторской деятельности», принятым в 1998 году. Внесение изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» продолжает совершенствовать правовое регулирование аудита в стране. Согласно последним данным, значимые изменения были внесены Законом РК от 6 апреля 2024 года № 71-VIII, вступившим в силу 6 июня 2024 года. Важными субъектами регулирования являются Министерство финансов Республики Казахстан, Совет по аудиту, профессиональные аудиторские организации и Палата аудиторов Республики Казахстан. Методология проведения аудита представляет собой совокупность методов, процедур и принципов, на которых основывается процесс аудиторской проверки. Грамотно и своевременная выстроенная методология организаций обеспечивает достоверные результаты и соответствует международным и национальным стандартам аудита. Владение методами аудита позволяет определить способ выполнения поставленных перед аудитором задач и применять эти знания на практике. Основные аспекты методологии аудита в Республике Казахстан:

1) этап планирования аудита -предполагает постановку конкретных целей и задач, а также определение границ проверки. На данном этапе осуществляется выбор наиболее эффективных методов и процедур, позволяющих обеспечить всесторонний и объективный анализ;

- 2) этап сбора аудиторских доказательств - включает в себя систематическое получение и оценку информации, которая подтверждает корректность отражения данных в финансовой отчетности и соблюдение нормативных требований бухгалтерского учета;
- 3) выбор аудиторских процедур- применение разнообразных методов аудиторской проверки включает в себя анализ и изучение документов, обработку данных, проведение инспекций, интервью с сотрудниками и другие подходы, направленные на всестороннюю проверку информации;
- 4) оценка аудиторских рисков - заключается в выявлении и анализе факторов, которые могут повлиять на достоверность финансовой отчетности, а также в разработке мероприятий, направленных на снижение возможных негативных последствий;
- 5) контроль качества аудиторской деятельности -обеспечивает соблюдение требований международных и национальных стандартов, гарантируя объективность и надежность проведенной проверки;
- 6) подготовка аудиторского отчета -включает формирование заключения, в котором отражаются результаты аудита и даются обоснованные выводы о достоверности представленных финансовых данных.

Наряду с законодательством об аудиторской деятельности особую роль в регулировании аудита играют международные стандарты аудита (МСА), которые способствуют повышению качества аудиторских услуг и интеграции казахстанского аудита в международную практику. Внесенные изменения, направлены на усиление контроля за качеством аудиторских услуг и повышение прозрачности деятельности аудиторских организаций. Также обеспечивает унификацию аудиторских подходов с мировой практикой и позволяет казахстанским компаниям быть конкурентоспособными на международных рынках. Фундаментом методологической базы аудита - международные стандарты аудита, разработанные Международной федерацией бухгалтеров (IFAC). На данный момент аудиторские организации Казахстана используют следующие стандарты:

- МСА 200 — Общие цели независимого аудитора и проведение аудита в соответствии с МСА; Этот стандарт задаёт фундаментальные цели аудитора: получение достаточных и надёжных доказательств, чтобы выразить мнение о финансовой отчётности. Он определяет основные принципы и требования к проведению аудита в соответствии с международными стандартами, обеспечивая основу для всего аудиторского процесса.
- МСА 300 — Планирование аудита финансовой отчетности; Помогает аудитору организовать и спланировать работу таким образом, чтобы повысить её эффективность и минимизировать риски пропуска важных вопросов. Включает разработку стратегии аудита и детального плана с учётом специфики объекта проверки.
- МСА 315 и 330 — Идентификация и оценка рисков существенного искажения; Эти стандарты направлены на выявление и анализ рисков, которые могут привести к ошибкам или мошенничеству в финансовой отчётности. МСА 315 описывает процесс оценки рисков, а МСА 330 – процедуры реагирования на выявленные риски, чтобы снизить вероятность неверного аудиторского заключения.
- МСА 500–580 — Аудиторские доказательства; Эти стандарты регулируют сбор, оценку и документирование аудиторских доказательств. Аудитор должен получить достаточные и уместные доказательства, подтверждающие достоверность финансовых данных, и определить уровень их надёжности.
- МСА 700–706 — Формирование мнения и представление аудиторского заключения. Определяют, как на основе полученных аудиторских доказательств сформировать профессиональное мнение аудитора и оформить его в аудиторском заключении. Включают правила по составлению отчёта, в том числе ситуации с оговорками, отказами или выражением отрицательного мнения.

Применение стандартов позволяет проводить комплексный и системный аудит от планирования, оценки рисков и сбора доказательств на основе единой профессиональной платформы, обеспечивая качество, сопоставимость и правовую защиту как аудиторов, так и организации.

Глубокое понимание и знание теоретических основ позволит обеспечить прямую и достоверную финансовую информацию об активах, обязательствах, доходах и расходах, которая служит верхней точкой для построения эффективной системы аудита, направленной на выявление финансовых рисков и контроль соответствия отчетности нормативным требованиям и повышения прозрачности деятельности предприятия. Методология аудита опирается не только на теоретические основы, но и на практические, включающие планирование аудита, сбор доказательств, анализ операций, сравнение и формирование определенных выводов для заключения. Аудитор, должен обладать профессиональной компетентностью и этическими принципами, применяя системный подход к изучению совокупности факторов, влияющие на финансовое состояние организации. Теоретические основы дают аудитору большую возможность правильно пользоваться законодательными нормами установленными РК, международными стандартами, и учетной политикой предприятия. Конечно же, теоретические и практические знания дает аудитору выполнять свои задачи объективно и эффективно. Эти знания помогают улучшить управление организации и укрепления доверия со стороны внешних пользователей финансовой отчетности.

Вместе с тем неравномерное развитие регионов и уровень жизни населения, различия в экономическом развитии между регионами страны создают значительные препятствия для эффективного внедрения Международных стандартов аудита (МСА). В менее развитых и отсталых районах, где уровень жизни и экономическая активность значительно ниже, малые и средние предприятия сталкиваются с ограниченными ресурсами и недостатком квалифицированных кадров. Это затрудняет их способность адаптироваться к требованиям МСА, которые требуют высокой профессиональной подготовки и определенных финансовых затрат. Кроме того, слабая инфраструктура и ограниченный доступ к современным информационным технологиям дополнительно усложняют процесс аудиторских проверок, снижая их качество и достоверность. Также, не маловажно и качество образования и доступ к здравоохранению как факторы формирования кадрового потенциала. Одним из ключевых факторов, влияющих на успешное применение МСА, является наличие квалифицированных специалистов в области аудита и финансового контроля. Недостаточный уровень профессионального образования, а также ограниченный доступ к качественным образовательным программам создают дефицит кадров, способных грамотно интерпретировать и внедрять стандарты. Кроме того, слабое развитие системы здравоохранения и социальной защиты может снижать общую производительность и мотивацию работников, что в итоге отражается на качестве выполняемых аудиторских процедур. Необходима целенаправленная государственная политика, направленная на повышение уровня подготовки специалистов и создание условий для их постоянного профессионального роста.

Борьба с коррупцией и укрепление правовой системы остается одним из основных барьеров для объективного и честного проведения аудиторских проверок. В условиях, когда правовые институты недостаточно сильны и прозрачны, вероятность искажения информации и манипуляций отчетностью значительно возрастает. Это подрывает доверие к аудиторским заключениям и снижает эффективность внедрения МСА. Для обеспечения высокого уровня соблюдения стандартов необходимы меры по укреплению правовой базы, повышение ответственности за коррупционные действия и создание независимых органов контроля, способных обеспечивать прозрачность и объективность аудиторских процедур. Актуальность на данный момент проверки – это оценка эффективности системы внутреннего аудита. Риск-ориентированный подход заключается в фокусирование

внимания аудитора на выявлении рисков, способных повлиять на искажения бухгалтерской отчетности.

Низкая экономическая диверсификация и её влияние на аудит- еще один фактор влияющий на качество методологии аудита. Когда экономика сильно зависит от экспорта нефти и газа, это мешает развитию других отраслей, включая аудит. Аудиторские компании могут не иметь достаточного опыта работы с разными видами бизнеса, потому что большую часть времени они занимаются компаниями из нефтегазовой сферы. Из-за этого качество аудита может страдать, и применение Международных стандартов аудита (МСА) становится сложнее. Если экономика станет более разнообразной, это поможет аудиторам лучше разбираться в разных сферах и работать качественнее.

Несмотря на формальную гармонизацию с МСА, на практике Казахстан сталкивается с рядом вызовов:

- региональное неравенство: в отдалённых регионах ограничены ресурсы и доступ к квалифицированным кадрам;
- недостаточный уровень образования и профессиональной подготовки: дефицит кадров в сфере аудита снижает эффективность внедрения МСА;
- слабость правовой системы и коррупция: препятствуют объективности проверок и подрывают доверие к аудиторским заключениям;
- Ограниченная экономическая диверсификация: преобладание нефтегазового сектора снижает универсальность практик аудита.

Таким образом, методология аудита в стране формирует ключевую роль в формировании эффективной аудиторской среды:

- обеспечивает нормативно-правовую базу;
- способствует профессиональной подготовке специалистов;
- стимулирует внедрение современных аудиторских подходов и технологий;
- усиливает надзор за соблюдением стандартов.

Теоретическая и практическая значимость методологии аудита - представляет собой совокупность методов, процедур и принципов, обеспечивающих объективную и независимую оценку финансовой отчетности. Теоретические основы позволяют аудитору грамотно применять законодательные и нормативные акты, а практические — эффективно выявлять риски, анализировать операции и формировать обоснованные выводы. Применение риск-ориентированного подхода позволяет сосредоточиться на наиболее уязвимых участках отчётности.

В заключение следует сказать, что современная методология аудита в Республике Казахстан ориентирована на соответствие международным стандартам, обеспечение прозрачности и достоверности финансовой отчетности, а также формирование устойчивого аудиторского сектора. Для повышения эффективности аудита необходимо продолжать совершенствование правовой базы, развивать кадровый потенциал, обеспечивать региональное равенство в доступе к профессиональным услугам и бороться с коррупцией. Только комплексный подход обеспечит высокое качество аудиторских проверок и доверие к результатам финансового контроля.

Использованная литература:

1. Закон РК «Об аудиторской деятельности» от 20 ноября 1998 года № 304-І, действующий с изменениями и дополнениями.
2. Тулеова А.С. Бухгалтерский учет в Казахстане: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2022-31с.
3. Абленов Д.О. Аудит: теория и практика: Учебник.-Алматы: Экономика, 2024.-480с.
4. Линкевич Е.Ф. Организация и методика проведения аудита денежных средств: Учебное пособие. – Алматы: Аудит, 2022. 20-30с.

5. Тусибаева А.С., Сагындыкова Г.М. Основные процедуры аудита в соответствии с международными стандартами аудита: Учебник. -Алматы: ТОО Издательство LEM», 2023.-90-93с.
6. Сайт Министерства финансов РК — <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin>
7. Сайт Палаты аудиторов РК — <http://palata.kz/>

АУДИТ ӘДІСТЕМЕСІ

Оралбекова Ж. К. магистр, оқытушы

"EsilUniversity" мекемесі, Астана қ., e-mail: kabulovaj@mail.ru

Айтхожина Л. Ж. э. ф. к., доцент

"EsilUniversity" мекемесі, Астана қ.

e-mail: Lyazzat00@inbox.ru

Михайлина И. Н. магистр, аға оқытушы

"EsilUniversity" мекемесі, Астана қ.

e-mail: imihailina@bk.ru

Успамбаева М. К. PhD, аға оқытушы

"EsilUniversity" мекемесі, Астана қ.

e-mail: omk2108@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында қолданылатын аудит әдіснамасының негізгі аспектілері қарастырылады. Аудиторлық қызметтің принциптері мен кезеңдері, сондай-ақ отандық тәжірибеде қолданылатын халықаралық аудит стандарттары (ХАА) зерттеледі. Құқықтық реттеуге, өңірлік және кәсіптік саралауға байланысты сынып-тегеуріндерге және аудиторлық қызметтердің сапасын арттырудағы мемлекеттің рөліне ерекше назар аударылады. Қаржылық есептіліктің ашықтығы мен дұрыстығын қамтамасыз ету үшін халықаралық тәжірибені ұлттық тәжірибеге интеграциялау қажеттілігі негізделген.

Кілт сөздер: заң, әдістеме, тәуелсіздік, объективтілік, Кәсіби құзыреттілік, этикалық нормаларды сақтау.

AUDIT METHODOLOGY

Oralbekova Zh.K. Master's degree, teacher

"EsilUniversity" institution, Astana, e-mail: kabulovaj@mail.ru

Aitkhozhina L.J. Candidate of Economics, Associate Professor

"EsilUniversity" institution, Astana

, e-mail: Lyazzat00@inbox.ru

Mikhaylina I.N. Master's degree, senior lecturer

"EsilUniversity" institution, Astana

, e-mail: imihailina@bk.ru

Uspambayeva M.K. PhD, senior lecturer

"EsilUniversity" institution, Astana

, e-mail: omk2108@mail.ru

Abstract. The article discusses the key aspects of the audit methodology used in the Republic of Kazakhstan. The principles and stages of auditing activities, as well as the

International Standards on Auditing (ISA) used in domestic practice, are investigated. Special attention is paid to legal regulation, challenges related to regional and professional differentiation, and the role of the state in improving the quality of audit services. The necessity of integrating international experience into national practice to ensure transparency and reliability of financial statements is substantiated.

Key words: law, methodology, independence, objectivity, professional competence, compliance with ethical standards.

ӘОЖ.37,372,578.

МҒТАР31.01.45

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН МУЗЫКА САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

¹Д.М.Байгунова, ²Естемесова С.С.

¹Магистр, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

²п.ғ.к., доцент, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

¹<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада негізінен қазіргі таңдағы жаңа технологиялардың музыка сабағында қолдану ерекшеліктері жан-жақты қарастырылған. Білім беру жүйесінде жаңа технологияларды қолдану арқылы әрбір оқушының іскерлігін, шеберлігін арттыру барысында оқыту мен үйретудің түрлі амал тәсілдерін жетілдіріп, жұмыс жасауға үлкен мүмкіндік беретіндігі баса айтылған. ХХІ ғасыр-ақпараттандыру және цифрландыру ғасыры болғандықтан болашақ ұрпақты да соған лайықты тұлға ретінде қалыптастыру біздің басты міндетіміз болып табылады. Сондықтан мектепте өтілетін әрбір музыка сабақтарында жаңа технологияны пайдалану арқылы жүзеге асыру заман талабынан туындап отырған басты міндеттердің бірі деп қарастырған жөн. Оқытушы музыка сабағында жаңа инновациялық технологияларды және түрлі әдістерді пайдалану арқылы өзінің кезекті сабағын түрлендіріп өткізетін болса онда ол мұғалім оқушылардың сабаққа деген ынта жігерін арттырып, қызығушылығын оятып, шығармашылық белсенділігін дамыта алады. Кез-келген оқытушы музыка сабағында оқушыларға дұрыс толық ақпарат беру арқылы оқу білім сапасын арттыруға, түрлі қажетті көрнекіліктер арқылы сабақты түрлендіруге, берілген материалдар мен ақпараттарды саналы игеруіне, уақытты тиімді және ұтымды пайдалану арқылы оқушылардың есте сақтау қабілеттерін дамытуға, тақырыпқа байланысты оқу материалдарының сапалылығын арттыруға, өзара пікір алмасуға, оқушыларға білімді жеңіл әрі қызықты игертуге міндетті.

Кілт сөздер: Технология, эмоция, цифрландыру, ақпараттандыру, инновация, тасымалдаушы.

Кіріспе

Қазіргі таңда мәдениет салаларының өсіп өркендеуіне және қоғамның дамып, күннен-күнге өріс алып жетілуіне оқытудың жаңа инновациялық технологиялары елеулі үлесін косуда. Сондықтан қазіргі таңдағы Қазақстанның біркелкі даму жолына ықпал етуші фактор ақпараттандыру ісі болып отыр. Н. Ә. Назарбаев «ХХІ ғасырда білім беру саласында білім деңгейін жоғары көтермеген, дамыта білмеген мемлекет құрдымға кетеді, ол ақиқат. Сол үшін біз жоғары технологиялық білікті, білімді мамандар дайындауымыз қажет». Ол үшін барлық Қазақстандық жоғары оқу орындарының басты міндеті-болашақ

жастарға әлемдік стандартқа сай сапалы білім беру және олардың алған дипломдары әлем танитындай, дүние жүзі мойындайтындай болу қажет,-деп атап өткен болатын.Қазақстанның барлық оқу орындарында,мектептерінде ақпараттандыру ісі білім беру саласында жоғары деңгейде болуы керек.Оның сапасын жақсарту үшін материалдық,техникалық базамыз жақсы болу керек. Мемлекеттік білім стандартына сәйкес мамандарды қазіргі қоғамның талабына сай етіп даярласақ,ол біздің үлкен жетістігіміз болары сөзсіз.Заман талабына сәйкес оқытушылар түрлі жаңа технологияларды білім беру ісінде қолдану арқылы болашақ жастарға шексіз білім алуға,олардың ой-қиялдарының дамуына көптеген қызықты әдіс-тәсілдер ойлап табуда.Көптеген оқу ақпараттары білім саласында дамып,оқу үрдісі аясында заманға лайықты қолданылып келеді.Мәселен айтатын болсақ музыка саласы бойынша жаңа бағдарламалық құралдар жасалып, олардың сабақ барысында қолданылуы біршама дұрыс жолға қойылған. М. Х. Балтабаев,Ю. П. Аравин, Ж. Еңсепов, А. Райымбергенов сынды белгілі зерттеуші-педагогтардың ұсынған мультимедиялық бағдарламалары, электронды оқулықтары, телевизиялық оқу телебағдарламалары музыка пәнін терең меңгерту мақсатында ерекше қолдануға болатынын атап өткен жөн.Яғни музыка пәні мұғалімі қазіргі жаңа инновациялық технологияларды,сонымен қатар оқу үрдісін ақпараттандыруды және де болашақ жас ұрпақтың музыкалық талғамын,эстетикалық тәлім-тәрбиесіне ерекше көңіл бөлгені жөн.Сондықтан әртүрлі альтернативтік электрондық оқулықтарды музыка сабағында қолдана білу,музыка пәні мұғалімінің жоғары деңгейдегі кәсібилігін қажет ететіні сөзсіз.Мұғалімнің кәсіби шеберлігі дегеніміз – ол жеке тұлғаның бойында қалыптасқан қандайда бір жұмысты орындауға қажетті дағдыларының болуы немесе меңгеруін көрсететін қасиеттердің бірі деп атауға болады.Демек әрбір маманның кәсіби сапасы,жоғары мәртебесі,біліктілігі десекте болады.Яғни мұғалім білім беру саласындағы ең-басты тұлға.Мұғалім кез келген педагогикалық процесті дамытушы,жасаушы,кәсіби маман.Педагогикалық технологияның тасымалдаушысы, оқу үдерісін дараландырушысы.Мұғалімнің кәсібилігі неғұрлым жоғары болған сайын, оқыту сапасы да соғұрлым жоғары болатыны сөзсіз. Мұғалімнің білім саласында теориялық білімінің жоғары сапада болуы оның кәсіби шеберлігінің ең қажетті шарттарының бірі болып табылады. Қазіргі таңда әрбір күніміз түрлі өзгеріске еніп,жауапты кезеңде заман көшінен қалып кетпей,XXI-ғасырдың жаңа талаптарына сай болашақ жас ұрпақтарымызды білімді,сауатты,алғыр етіп тәрбиелеу-ұстаздар үшін зор жауапкершілікпен еңбекті,қажырлықты талап етеді.Ол үшін әрбір ұстаз тынбастан үздіксіз күндіз-түні іздену керек.Үнемі білімін жетілдіріп,жандандырып отыруы қажет.Осы тұрғыда данышпан атақты ғұлама атамыз Әл-Фараби былай деген болатын: «Ұстаз –деген ол табиғатынан яғни туа битті жаратылысынан өзіне айтылған әрбір сөзді жете түсіне алатын,не көрседе,естісе де,байқап аңғарса да,бәрін өз жадына сақтап ұмытпайтын,белсенді,ойы ұшқыр,алғыр,талантты,өте байқампаз аңғарымпаз,ақыл иесі,сөзге шешен,өнер білімге жаны құмар,ар-намысын бірінші алға қоя білетін,жақын адамдарын да,жат адамдарды да сыйлап құрметтей алатын,аса қанағатшыл,жан-жағына нұрын шаша білетін,жақсылық пен ізгіліктің дәнін себе алатын,көпшіліктің алдында қорқу,жасқану дегенді білмейтін,өте ер жүрек,батыл болу керек»ендеше біздің қазіргі заманымызға сай мұғаліміміздің міндеттері осы талаптарға сай болатын болса онда ол мұғалімнің кәсіби шеберлігінің шыңдалғаны деп білуге болады.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Оқу білім саласында қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі ол- жаңа инновациялық технологиялар екені баршамызға аян.Дүние жүзіндегі бірнеше елдің сынақтарынан өткізілген,сүзгісінен сүзіліп сұрыпталған,оқу білім саласында қолдануға болады деген жаңаша оқытудың төрт негізгі бағыты бар.Олар мына төмендегі көрсетілген бағыттар:

1. Модульдік технология.
2. Рейтингтік жүйе.

3. Дамыта оқыту технологиясы.

4. Сын тұрғысынан ойлау.

Оқу білім үрдісінде қолданысқа енген әрбір жаңа технология өзіндік сапасымен, жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленіп отырады. Осы жаңа технологияны, әдіс-тәсілдерді мұғалім өзінің кәсіби шеберлігіне қарай, оқушылардың қабылдау деңгейі мен ерекшеліктеріне, қабілетіне қарай іріктеп өз сабағында қолдана алады. Сабақтың тиімді өтілуіне мұғалімнің көп ізденуі мен білімін жиі жетілдіріп отыру өте қажет болады. Орыстың көрнекті педагогтарының бірі В. А. Сухомлинский «Сабақ оқушылар үшін құр жайғана сабақ болмауы керек. Ол өте қызықты, тартымды болуы маңызды. Себебі жай сабақ құнарсыз өнім сияқты адамның бойына дарымауы мүмкін. Ал қызықты сабақтар мұғалімнің қолданған әрбір жаңа технологиялары мен әдіс-тәсілдері, шәкірттердің жүрегінен орын алып жатса, онда болашақ ұрпақтың интеллектуалды өміріне тигізер маңызы ерекше болар еді»-деген. Музыка-адам баласына ерекше сезім мен көңіл-күй сыйлайтын, жанын тебіrentіп толғандыратын өзгеше бір тылсым әлем. Ол бір тура жәннат секілді керемет сұлу әрі әдемі әрі әуезді. Себебі ол әлемге барғанда кез-келген адам баласы ерекше бір мол бақытқа кенеліп, өмірді басқалай сезініп, дүниені жаңа бір басқаша қырынан тани бастайсың. Ерекше бір әсер алып, тылсым дүниенің барлық ауыртпалығын бір сәтке ұмытасың. Сондықтанда музыканы көңілдің кілті деп атауы бекерден бекер емес. Себебі кез-келген адам музыка тыңдағанда лезде көңіл күйі көтеріліп, өзін ерекше бір сезініп, сабырға шақырып, жан-дүниесі өзгеріп, өзінің жүрегінің жарасын, ішкі жан сұлулығын сезіне бастайды. Музыка арқылы адамдардың жүрегіндегі жылулықты, мейірімділікті, сұлулықты сезіне аламыз. Демек музыка деген-әлемдегі ең күдіретті, қасиетті ұғым деп алатын болсақ онда осы жақсы қасиеттерді музыканы тыңдау арқылы бойымызға сіңіре аламыз деп сенімді түрде айтуға болады. Ол үшін орындаушы шебер болу керек. Себебі біз музыканы орындаушы шебер орындағанда ғана сезіне аламыз. Ал орындаушының шеберлігі арқылы кез-келген музыка, кез-келген шығарма әуезде беріледі. Сондай күдіреттілігімен әрбір тыңдаушының жүрегіне жол таба біледі. Әр адам баласы музыканы әртүрлі сезінеді. Бір адам ақылымен сезінсе, екінші бір адам оны жанымен сезінеді. Бірақ ең басты нәрсе музыка жүректен шығып, жүрекке жетуі қажет. Ендігі жерде музыка-білім беру жағдайында педагогикалық түрлі инновациялар арқылы негізгі мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталуы қажет деп ойлаймын. Мектептердегі музыкалық инновациялық үрдісті басқару моделдері оқу-тәрбие үрдісіне ендірілетін жаңалықтармен қатар, жалпыға бірдей міндетті білім беру мақсаты мен мазмұны арасында қисынды тығыз байланыстар есепке алынып құрылғаны дұрыс.

Талдау мен нәтижелер. Білім беру жүйесінде білім стандарттарын жүзеге асыру үшін инновациялық үрдістің қажеттілігін келесі бірнеше себептерден байқауға болады:

1. Қазіргі таңдағы озық технологияларды сабақ барысында пайдалану, оқытудың шығармашылық және зерттеушілік жағынан, сапа менеджмент жүйесі арқылы терең, тиынақты білім беруді талап ете отырып, музыка саласында— педагогикалық қызмет сипатын қажет етеді.

2. Қазіргі заманға сай музыка саласында— педагогикалық қызметті дұрыс ұйымдастыру, гуманистік тәсілдеме жасай білу, оқу білім беру үрдісінде білім алушылардың дамуын жүзеге асыру мақсатында жаңа инновациялық технологияларды қолдану, жаңа сапалы білім беру жолдарын қалыптастыруға ерекше ықпал жасайды.

3. Музыка-жаңа технологиялар арқылы педагогикалық шығармашылықтың құрамдас бір бөлігі ретінде музыкант-педагогтың кәсіби өсіп дамуына, тұрақты түрде өзін-өзі жан-жақты жетілдіруіне, бірнеше озық тәжірибелерді зерделеп, оны сабақ барысында дұрыс қолдана білуіне, жаңа технологияларды жетік игеруіне, шығармашылықпен айналысу арқылы өзінің жауапкершілік сезімін арттыруына ықпал жасайды.

4. Педагогикалық әлемде жаңа құндылықтарды қалыптастыру, жаңа технологияларды қолдана білу, білім берудің сапасының артуы жаңа бәсекелестікке

лайықты болуы, жан-жақты жетілдірілген музыкалық мәдениетін көтеріп, қоғамдағы рөлін дамуын арттырады.

5. Жаңа инновациялық технологиялар білім беруді жетілдірудің тасымалдаушы қажетті инструкциясы есебінде музыка саласында-педагогикалық кәсіби шеберлігін шығармашылықпен үйлестіру арқылы саналылық пен белсенділікті қалыптастырады.

Жоғарыда атап өткеніміздей инновациялық үрдістің қажеттілігін бірнеше сала бойынша қарастыруға болады екен. Яғни білім беру жүйесі жаңа технологияларды қолдану арқылы әрбір оқушының іскерлігін, шеберлігін арттыру барысында оқыту мен үйретудің түрлі амал тәсілдерін жетілдіріп, жұмыс жасауға үлкен мүмкіндік береді. Демек жаңа технология бұл—оқыту барысында түрлі іс-әрекеттер арқылы жүзеге асатын маңызды да мазмұнды жүйе десек болады. Кез-келген оқушы тұлғасын жаңа қырынан қалыптастырып, жетілдіріп, дамытып, көздеген білгілі бір мақсатқа жету жолында қолданыс табатын түрлі жаңаша әдіс-тәсілдер. Жаңа технология әрбір оқушыны шығармашылыққа жетелеп, тәрбиенің тиімділігін арттырып, бастаған істерін соңына дейін жеткізетін бірнеше әрекеттер жүйесінің тізбесі. «Технология» ұғымының өзі меніңше жаңаша іскерлік, жаңаша шеберлік, ізденушілік пен өнерпаздық шығармашылық деген ұғымды берсе керек. Демек технология- белгілі бір мақсатты жүзеге асыра алатын терең маңызды жүйе. Жаңа әдістеме негізінде жоғары деңгейдегі нәтижеге қол жеткізу үшін ең бастысы жаңа білімді игеру қажет. Музыка сабағында жаңа технологияны пайдала білу-әрбір оқушының интеллектуалдық қабілетінің дамуына, шығармашылық тұрғыдан өсуіне, алған білімін сабақта дұрыс пайдалана білуіне, ойлау дағдыларының белсенді қалыптасуына өзіндік ықпалын тигізеді. Яғни музыка сабағында жаңа технологияларды қолданудың оқушылар үшін, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін маңызы өте зор. Еліміздің өркениетті елдер қатарынан көрінуі, қоғамымыздың жаңа қарқынмен дамуы бүгінгі таңда білім беру жүйесінде де өзіндік орны бар екенін дәлелдеді. Оқу жұмысын ұйымдастырудың негізі түрі-ол әрине сабақ жүйесі. ХХІ ғасыр-ақпараттандыру және цифрландыру ғасыры болғандықтан болашақ ұрпақты да соған лайықты тұлға ретінде қалыптастыру біздің басты міндетіміз болып табылады. Сондықтан мектепте өтілетін әрбір музыка сабақтарында жаңа технологияны пайдалану арқылы жүзеге асыру заман талабынан туындап отырған басты міндеттердің бірі деп қарастырған жөн. Оқытушы музыка сабағында жаңа инновациялық технологияларды және түрлі әдістерді пайдалану арқылы өзінің кезекті сабағын түрлендіріп өткізетін болса онда ол мұғалім оқушылардың сабаққа деген ынта жігерін арттырып, қызығушылығын оятып, шығармашылық белсенділігін дамыта алады. Кез-келген оқытушы музыка сабағында оқушыларға дұрыс толық ақпарат беру арқылы оқу білім сапасын арттыруға, түрлі қажетті көрнекіліктер арқылы сабақты түрлендіруге, берілген материалдар мен ақпараттарды саналы игеруіне, уақытты тиімді және ұтымды пайдалану арқылы оқушылардың есте сақтау қабілеттерін дамытуға, тақырыпқа байланысты оқу материалдарының сапалылығын арттыруға, өзара пікір алмасуға, оқушыларға білімді жеңіл әрі қызықты игертуге міндетті. Әсіресе музыка сабағында жаңа технологияны ойын арқылы қолдану ерекше. Себебі ойын бұл-ертеден келе жатқан көпшілік қолданатын құрал десек болады. Ойынның мазмұнын сабақтың тақырыбына сай өзгерту арқылы, жаңаша бағытта, жаңаша стилде түрліше түрлендіріп қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын оятып, дүниетанымын кеңейтіп, ой-санасын арттырады. Қазақтың түрлі сазды да сырлы әуендерін, бүгінгі заман талабына сай ұштастырып, классикалық музыкамен байланыстырып, әртүрлі шығармашылық әдіс-тәсілдермен тақырыпты аша түсу, оқушыларды музыкаға яғни музыка әлеміне қызықтыра білу ол енді музыка мұғалімінің кәсіби шеберлігіне байланысты болып келеді.

Қорытынды. Сондықтанда музыка сабағы-шығармашылық пән болып есептеледі. Музыка сабағы тартымды әрі қызықты өту үшін, оған көптеген ізденістер мен шығармашылық көзқарастар және іскерлік пен тапқырлықта өте қажет болады. Музыка сабағына қатысты бағдарламалардың барлығы да дерлік әртүрлі авторлардың негізінде

құрастырылса да, барлығының түпкі мақсаттары бір. Халқымыздың және де басқа ұлттардың көне әуен-саздарын, жаңа сыни тұрғыда, жаңа мазмұнда болашақ ұрпақтарға насихаттау, жеткізу. Болашақ жастардың бойына музыкалық білім мен дағдыны сіңіре отырып, жаңа технологияны игерту пәндегі негізгі сабақ жоспарлары мен құрылымдары арқылы жүзеге асырылады. Дегенмен де дарынды оқушылармен жұмыс жеке аспаптық үйірмелер арқылы дамиды. Осы орайда сабақты жаңаша түрлендіріп өту, ақпараттық технологияларды пайдалану, музыка сабағын жаңаша жаңа бағытта ұйымдастыра білу, түрлі әдіс-тәсілдерді сабақ барысында жүзеге асыра білу өте маңызды. Мысалы: мультимедиялық көріністер арқылы оқушыларға жаңаша тапсырмалар беріп сабақты қызықты етіп түрлендіре отырып өткізуді оқытушылар дәстүрге айналдыруы қажет. Оқушылар бастауыш мектеп шағынан бастап-ақ, топтық жұмысқа қалыптасып, ойларын ашық бөлісуге дағдыланады және еркін түрде сөйлеуге, ойын ашық жеткізуге, топпен жұмыс істей білуге үйренеді. Ал енді мұғалім оқушыларға шынайы музыкалық тәрбие беру арқылы әрбір оқушының жеке дара қасиеттерін, психологиялық жас ерекшеліктерін, мінез құлықтың өзгешелігін ескере отырып, сабақ барысында жаңа технологияны тиімді қолдана білуі қажет. Сонымен қатар оқытушы халықтық педагогиканың элементтерін де үнемі сабақ барысында сабақтастырып, қолдануды ұмытпағаны жөн. Мәселен атап өтетін болсақ: «Теңге алу», «Жүзік салу», «Ақ сүйек», сияқты ұлттық ойындарды сергіту сәттерінде жиі қолданып отырса немесе әуендетіп айтқызатын болса онда оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарының арта түсетіні анық. Оқушыларға музыкалық тәрбие-дәстүрлі мәдениет тұрғысынан кеңінен берілгені абзал. Себебі жас ұрпақтың дүниетанымы ең алдымен ұлттық музыкамызбен халық өнері арқылы дамып жетіледі. Қорыта айтқанда жаңа технологияларды музыка сабағында тиімді пайдалану арқылы оқушылардың білімін жетілдіруге және де оқу сапасын арттыруға болады. Қандай ұлт болсын, қандай мемлекет болсын толығып дамуына, рухани өсуіне, мәдени қалыптасуына ықпал жасайтын негізгі тірегі, түп қазығы ол әрине-мектеп. Сондықтанда музыка пәні мұғалімі қазіргі қоғам талаптарына сай болашақ ұрпақтарды тәрбиелеп, өзінің алдына қойған педагогикалық міндеттерді дер кезінде шеше білетін, оқыту мен тәрбиенің озық технологияларын заман талабына сай меңгере алатын, білім беру процесін жүйелі түрде басқара алатын, кез-келген ситуациялық жағдайды оқушылардың жеке тұлғасының қалыптасуына, дамуына бағыштап жобалай алатын және жүзеге асыра алатын бәсекеге қабілетті, шығармашыл тұлға болуы өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.А.Замятина "Заманауи музыка сабағы", оқу-әдістемелік құрал - М., "Глобус" баспасы -2016 ж.
2. Монахов В.М. Педагогикалық технологиялар теориясына кіріспе: монография. – Волгоград: өзгеріс, 2019ж.
3. Селевко Г.К. Заманауи білім беру технологиялары: Оқу құралы. – М.: Халыққа білім беру, 2012ж
4. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 2018 ж
5. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2015 ж
6. Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық" /М., Флинта, 2013. М., Ағарту
7. Абдуллин Е.Б. "Жалпы білім беретін мектептердегі музыкалық оқытудың теориясы мен практикасы", М., Ағарту, 2005 ж. "Музыкалық-эстетикалық білім берудегі дәстүрлер мен жаңашылдық", редакторлар: Е.Д.Крицкая, Л.В.Школяр/М., Флинта, 1999. М., Ағарту, 2000.
8. Беспалько В.П. Педагогикалық технологияның компоненттері. М., Педагогика, 1989 ж.

9. Границкая А.С. Ойлау мен іс-әрекетке үйрету М., 1991 ж.
10. Гузеев В.В. Педагогикалық технологиялар бойынша дәрістер, М., Білім, 1992ж

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

¹Д.М.Байгунова,²С.С.Естемесова

¹магистр, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,
г. Шымкент, Казахстан

²к. п. н., доцент АО «Университет имени Ж.А.Ташенева» г.Шымкент, Казахстан

¹<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются в основном особенности использования современных новых технологий на уроках музыки. Подчеркивается, что использование новых технологий в системе образования позволяет совершенствовать навыки и умения каждого учащегося, совершенствовать различные методы преподавания и тренировки. Поскольку XXI век - это век информатизации и цифровизации, нашей главной задачей является формирование будущего поколения достойными личностями. Поэтому следует учитывать, что внедрение новой технологии на каждом уроке музыки, проводимом в школе, является одной из главных задач, вытекающих из требований времени. Если учитель преобразует свой следующий урок в урок музыки, используя новые инновационные технологии и различные методы, то он может повысить мотивацию учащихся, интерес к уроку и развить творческую активность. Любой учитель обязан повышать качество образовательных знаний, предоставляя учащимся правильную подробную информацию на уроке музыки, преобразовывать урок с помощью различных необходимых визуализаций, осознанно усваивать предоставленные материалы и информацию, развивать память учащихся за счет эффективного и рационального использования времени, повышать качество образовательных услуг. материалы, относящиеся к теме, позволяют обмениваться идеями, чтобы студентам было легче и интереснее учиться.

Ключевые слова: технологии, эмоции, цифровизация, информатизация, инновации, перевозчик

FEATURES OF THE USE OF NEW TEACHING TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS

¹Baigunova Dinara Madikhanovna, ²Estemesova Saule Smatullaevna

¹master, senior lecturer Zh. a. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan

²candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Zh. a. Tashenev University JSC
Shymkent, Kazakhstan

¹<https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>, e-mail: baygunova77@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0009-6813-6581>, e-mail: yestemesova50@mail.ru

Abstract. This article deals in detail mainly with the features of the use of modern new technologies in music lessons. It is emphasized that the use of new technologies in the education system makes it possible to improve the skills and abilities of each student, improve various methods of teaching and training. Since the XXI century is the century of informatization and digitalization, it is our main task to form the future generation as a worthy person. Therefore, it

should be considered that the implementation of the new technology in each music lesson held at school is one of the main tasks arising from the requirements of the times. If a teacher transforms his next lesson in a music lesson using new innovative technologies and various methods, then the teacher can increase students' motivation, interest in the lesson, and develop creative activity. Any teacher is obliged to improve the quality of educational knowledge by providing students with correct detailed information in a music lesson, to transform the lesson through various necessary visualizations, to consciously assimilate the materials and information provided, to develop students' memory through effective and rational use of time, to improve the quality of educational materials related to the topic, to exchange ideas, to make it easier and more interesting for students to learn.

Key words: Technology, emotion, digitalization, informatization, innovation, Carrier

ӘОЖ.37,372,578.

МҒТАР31.01.45

МУЗЫКАЛЫҚ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Мейрбеков Б.Б.

аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

<https://orcid.org/0009-0001-9331-8477> e-mail: Meirbekovberikbai@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада негізінен қазіргі таңда оқытушының кәсіби дайындығын жүзеге асыруда болашақ жастардың білімді, дарынды, сауатты болуын іске асыру үшін мұғалымнің міндетіне қажетті маңызды фактор қарастырылған. Демек осы заманның білім беру жағдайында теория мен практика қатар жүрумен бірге оқытушының кәсіби деңгейі мен даярлығын функционалдық жағдайда тұрақты және тиімді бағытта әсер ету аспектісі қарастырылып отыр деген сөз. Музыка пәнінің оқытушысы әрдайым сабақ өту барысында өзінің практикалық тұрғыдан дайын екендігін көрсету мақсатында қолданылатын қажеттіліктер көрсетілген. Тек қана музыка сабағының оқытушысы ретінде ғана емес сомен бірге сабақтан тыс ұйымдастырылатын сыныппен бірге жүргізілетін тәрбие жұмыстарының да маңыздылығы айтылған В.А.Сластениннің профессиограммасын қазіргі кездегі білім беру процесіне тиімді қолдануға жобаларында қарастырылған. Зерттеуші ғалымның жазған пікіріне қарап кез-келген мамандықтың паспортын және оның квалификациялық сипаттамасын, тәжірибиелер мен әдістемелік қабілетін, психологтық-педагогикалық қарым-қатынасын зерттеу жұмыстары айтылған. В.А.Сластенин ең бастысы ретінде психологтық - педагогтық деңгейді өте маңызды деп қарастырып өткен зерттеулеріне тоқталған. Себебі бұл кез-келген маманның жоғары мамандық квалификациясын көрсететін және жеке тұлғаның әлеуметтік - психологиялық даму ерекшелігін анықтайтын, әдістемені жақсы меңгеруге сонымен қатар педагогика аппаратын терең түсінуге ықпал ететін құбылыс екені баса назар аударылған.

Кілт сөздер: Инициатива, импровизация, эрудиция, миссия, эмоция, эстетика, классика, синтетика, компонент.

Кіріспе

Қазіргі таңда оқытушының кәсіби дайындығын жүзеге асыруда болашақ жастардың білімді, дарынды, сауатты болуын іске асыру үшін міндетті түрде кәсіби фактор болуы қажет. Демек осы заманның білім беру жағдайында теория мен практика қатар жүрумен бірге оқытушының кәсіби деңгейі мен даярлығын функционалдық жағдайда тұрақты және тиімді бағытта әсер ету аспектісі ретінде қарастырылып келеді. Музыка пәнінің оқытушысы

әрдайым сабақ өту барысында өзінің практикалық тұрғыдан дайын екендігін көрсете білуі керек. Тек қана музыка сабағының оқытушысы ретінде ғана емес сомен бірге сабақтан тыс ұйымдастырылатын сыныппен бірге жүргізілетін тәрбие жұмыстарының жетекшісі бола білуі қажет. В.А.Сластениннің профессиограммасын қазіргі кездегі білім беру процесіне тиімді қолдануға болады. Зерттеуші ғалымның жазған пікіріне қарап біз, кез-келген мамандықтың паспортын және оның квалификациялық сипаттамасын, тәжірибиелер мен әдістемелік қабілетін, психологтық-педагогикалық қарым-қатынасын профессиограммаға енгізе алады екенбіз. В.А.Сластенин ең бастысы ретінде психологтық - педагогтық деңгейді өте маңызды деп қарастырып өткен. Себебі бұл кез-келген маманның жоғары мамандық квалификациясын көрсететін және жеке тұлғаның әлеуметтік - психологиялық даму ерекшелігін анықтайтын, әдістемені жақсы меңгеруге сонымен қатар педагогика аппаратын терең түсінуге ықпал етеді.

Зерттеуші В.А.Сластениннің жасаған профессиограммасы-қандай мамандық иесі болмасын оның профессиональдік қабілетін және педагогикалық дайындық ерекшеліктерін көрсете алады. Мәселен:

- педагогикалық жағдайға анализ жасау;
- педагогикалық әрекеттерді жоспарлау және жобалау үрдісі;
- оқыту – тәрбиелеу процессін құрастыру және оны жүзеге асыру;
- қорытынды есеп беру, педагогикалық мәселелерді анықтай отырып, алынған нәтижелерді бағалау

Қазіргі таңда білім беру саласында елеулі өзгерістер еніп, білімнің сапасы мен мазмұны педагогика тұрғысынан алып қарасақ біраз жақсарып, неше түрлі жаңа технологиялар мен әдістер, жаңа көзқарастар білімге деген өзгешеліктер, білімді дамытудың құрылымдық ерекшеліктері өте маңызды рольге ие. Сондықтан да кез-келген оқытушы қазіргі заман талабына сай білім беруге талпынып, заманның ағымынан құр қалмауға, жаңа технологиялық үрдісті игеруге барынша атсалысып жатқандарын байқаймыз. Сол сияқты музыка пәнінің мұғалімі де күнделікті сабағына ерекше шығармашылық дайындықпен келіп, өзінің бойындағы қажырлылықпен еңбекқорлықты, ізденімпаздылықты, білім беру мен қатар оқу-тәрбие жұмысын қатар ала жүріп, оны өз деңгейінде жүргізу қабілетіне ие маман болуы керек.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Музыка пәнінің мұғалімі күнделікті сабағына әр түрлі жаңа материалдарды сабақтан тыс уақытында даярлап отырады. Өйткені оқушыларға сабақ өте тартымды әрі қызық болуы шарт. Оқушылар мұғалімнен күнделікті жаңалықты күтіп отыратыны белгілі. Әр сабақта мұғалім жаңа түрлі әдіс-тәсілдерді қолданатын болса, сабақ солғұрлым тартымды әрі сапалы болады. Мұғалім өзінің сабағына әртүрлі жаңа оқулықтарды, әдебиеттерді, хрестоматияларды, жаңа басылымдар мен телеарнадағы жаңалықтарды қолдануға болады. Сонымен қатар өзінің тарапынан музыка сабағына қажетті әртүрлі шығармашылық тапсырмалар, тест жинақтары, қазақтың ұлттық аспаптарын, нота сауатын анықтайтын түрлі сызба кестелерін, көптеген сабақтың тақырыбына байланысты көрнекі құралдар дайындай алады. Әр маман иесінің өзінше ерекшелігі болады. Мәселен музыка мамандығы оның педагогикалық қызметінің өзінде өзінше бір құрылымдық ерекшеліктері болады. Оны біз музыка сабағының арнайылығынан және теориялық заңдылығынан байқай аламыз. Музыкалық - педагогикалық қызметтің өзі басқа салаға қарағанда музыка мәдениетінің ерекшелігін көрсетеді. Яғни заман талабына сай оқытушының психологиялық және педагогикалық ерекшеліктері анықталады. Музыка пәнінің мұғалімі өзінің педагогикалық қабілеттерін қызмет көрсету аясында жан-жақты көрсете алады. Ең бастысы мұғалім өзінің таңдаған мамандығы бойынша қызметін дұрыс ұйымдастырып көрсете алуы керек. А.Н.Леонтьев былай деп пікір қалдырған: қандай адам болмасын оның өзіндік бір ерекшелігі болады. Ағартушылық жағынан болсын мейлі жеке қасиеті жағынан болсын. Адам өзін қоғаммен тығыз байланыстыра білуі керек, қоғаммен қарым-қатынас жасай отырып, өзінің

бойындағы ерекшеліктерді көрсете білуі керек. Музыка пәнінің мұғалімі басқа пән мұғалімдеріне қарағанда сәл өзгешелеу болады. Себебі ол шығармашылықтың адамы. Сондықтан мұғалімнің көпшіліктің алдындағы өзін-өзі ұстай білу қабілеті, қарапайым мінезі, музыканы жүрегімен сезінуі, көңіл-күйінің жақсы болуы оның өсуіне, шығармашыл дамуына ықпал етеді. Негізінен алып қарасақ педагогикалық процес деген ол үздіксіз дамуды, ізденуді, шығармашылық қабілетті өсіруді, жандандыруды талап ететін күрделі процестің бірі. Қандай жағдай болмасын мұғалім кез-келген жағдайда тез әрекет жасай алуы қажет.

Талдау мен нәтижелер. Яғни біз шығармашылық процессті екі жақты сипатымен қарастыра аламыз. Біріншіден мұғалімнің шығармашылығы деп қарастыратын болсақ, екінші жағынан оқушылардың немесе кез-келген қатысушылардың шығармашылық деңгейі деп алсақ болады. Музыка пәнінің мұғалімі қашанда сыныптың шығармашылық қалпын дұрыс ұстап отыруы керек. Оқушылармен шығармашылық серітестік қарым-қатынас жасай алуы керек. Мұғалім ретінде үнемі шығармашылық ізденісте болуы керек. Оқушылардың шығармашылық деңгейі бірден пайда болуы мүмкін емес нәрсе. Сондықтан оны мұғалім бірте бірте асықпай әрбір оқышының деңгейіне қарай, түрлі жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы дамыту қажет. Өзін педагог ретінде толық деңгейде үнемі дамыта отырып, оқушылардың да дамып өсуіне жеке ықпал жасайды. Әрбір оқушының өзіндік ізденуіне, шығармашылық дамуына қажетті инициатива беріп отыруы керек. Ең бастысы оқушы мен оқытушы арасындағы қарым-қатынас мәдениетінің дұрыс болуы. Музыка пәнінің мұғалімі педагогикалық импровизацияны да өз жұмысының барысында дұрыс қолдана алуы керек. Яғни кейбір жағдайларға байланысты оқиганы тез әрі дұрыс бағалай білу немесе дұрыс шешім шығару ол мұғалімнің шығармашылық қабілетіне байланысты. Мұғалімнің психологиялық-педагогикалық сауаттылығы қашанда жоғары болуы керек. Ол үшін мұғалімнің мәдени деңгейіне де баса назар аударған жөн. Музыка пәнінің мұғалімі негізінен алдына бірақ мақсат қояды. Ол-үйретіп жатқан кез-келген музыкалық шығарманың оқушылар санасына дұрыстап жаңа әдіс-тәсілдер арқылы жан-жақты тақырыпты ашып түсіндіре білу.

Қорытынды. Сондықтанда Яғни музыкалық шығарманың қажетті дыбыстарын, оның техникалық орындалуын, музыкалық көркемдік әсерлілігін, образын, нюанстық шарттарын, барлық музыкалық детальдарын толығымен жан-жақты зерттеп оқушыларға түсіндіре білу. Бұл деген сөз оқушы музыканы тыңдау арқылы, елестету арқылы музыкалық шығарманы қабылдау маңыздылығымен ерекшелігін көрсетеді. Музыка пәні мұғалімінің қызметіне музыкалық педагогикалық қызметтен басқа арнайы педагогикалық қабілеттілікте жатады. Қабілет дегеніміз — жеке тұлғаның дара ерекшеліктері ретінде нәтижеге қол жеткізу мүмкіндіктерін көрсететін қызмет түрлерін немесе жеке психологиялық ерекшелігін атауға болады. Музыка сабағын тартымды да қызықты өту үшін ең бастысы педагогикалық шеберлік өте қажет. Педагогикалық шеберлік компоненттеріне мына төмендегі бағыттарды жатқызуға болады. Ең бастысы гуманистік бағыт, екіншіден кәсіби білім, үшіншіден педагогикалық қабілет, төртіншіден педагогикалық техника. Соның ішінде педагогикалық қабілет деп- мұғалімнің ерекше педагогикалық бейімділігі, көпшілікпен қарым-қатынас орната алуы, ата-аналармен тығыз байланыс жасай алуы, кәсіптік деңгейі мен қоғамдағы қызметінің ерекшеліктерін атасақ болады. Мұғалімдерге қойылатын талаптың ең бастысы-ол әрине педагогикалық қабілеттіліктің болуы. Ал енді шығармашылық ізденіс тек қана музыка мұғаліміне қатысты ғана емес, ол барлық мамандық иесіне қажетті нәрсе болып табылады. Кез-келген мұғалімде педагогикалық бейімділіктің болуы міндетті. Себебі ол ұстаздың жасаған еңбегінің нәтижесі. Қаншама ғалымдар осы педагогикалық бейімділік пен қабілеттерді жан-жақты зерттеп өз пікірлерін қалдырған. Осыған байланысты педагогикалық қабілетті бірнеше компоненттерге бөліп қарастыруға болады. Мәселен алатын болсақ: ұйымдастырушылық қабілет, коммуникативті қабілет, констрүтивтік қабілет, бақылағыштық қабілет, арнайы

қабілет т.б. Осы аталған қабілеттер мұғалімнің бойынан табылатын болса онда білім беру саласында алатын асуларымыз бен, жететін жетістіктеріміз көп болар еді. Музыкалық - педагогикалық шеберлікті жүзеге асыру үшін педагогикалық қабілет пен педагогикалық бағыттылық өте қажет болып табылады. Демек мұғалімнің таланттылығы да жеке тұлғалық қасиеті де болуы керек. Орыстың белгілі ғалымы зерттеуші Б.М. Теплов музыкалық қабілетті терең зерттей отырып, оны жеке тұлғаның дамуымен тығыз байланыстырған болатын. Ол біріншіден музыкалық талантты синтетикалық тұғырдан қарастыра отырып, оның мәні мен мағынасын, түсінігін анықтады. Музыка сабағында оқушылардың музыкалық қабілетін дамыту үшін олардың музыкалық естуін, музыкалық елестетуін, музыкалық құрылымын, образдық ойлауын, музыкалық ырғақты алақан арқылы сезінуін, әртүрлі жағдайда эмоциональді – эстетикалық қатынаста болуын қадағалау аса маңызды. Музыка пәнінің мұғалімі әрбір оқушының тұлғасын музыка арқылы тәрбиелей отырып, баланың шығармашылық қабілеттері мен мүмкіншіліктеріне барынша ашуға тырысу қажет. Яғни музыка пәні мұғалімінің алдында тұрған миссиясы өте жоғары деп есептеуге болады. Мұғалім сабақта тек музыканы теория жағынан қарастырмастан, оны тәжірибиеде қалай қолдану керектігін практика тұрғысынан көрсетіп, музыкалық шығармаларды өзі бірінші орындап оқушыларға теориямен ұштастыра көрсете білуі керек. Мұғалімнің өзіндік ерекше әншілік дауысы болғаны абзал. Белгілі педагог А. Сухомлинский айтқандай, «Музыкалық терең тәрбие берудің негізгі мақсаты – нағыз музыкант тәрбиелеу емес, ең бастысы адам тәрбиелеу» деген болатын. Демек сыныптан тыс жұмыстардың ішінде музыкалық үйірмелердің де алатын орны ерекше. Мәселен хор үйірмесі, домбыра үйірмесі оқушылардың эстетикалық тәрбиесін дамыту мен қатар, оларды сезімталдыққа, сұлулыққа, әдемілікке баулитыны сөзсіз. Егерде музыка пәнінің мұғалімі хор ұжымын дұрыс ұйымдастыра білсе, онда оқушылардың бойына адамгершілік қасиеттерді жан-жақты сіңіре алады. Болашақ жастардың бойына тек ұлттық өнерімізді ғана емес сонымен қатар мәдениетімізбен өзіне ұлттың өнерінде, музыкалық мәдениетінде насихаттап тәрбиелеуіміз қажет. Мектептегі өнер сабағы арқылы оқушыларды ашық ойлауға, музыка әуені арқылы терең сезіне білуге, өмір қайшылықтарымен қызықтарын түсіне білуге тәрбиелеуге болады. Қортындылай келе музыкалық – педагогикалық қызметтің мәні мен мазмұны пән оқытушысының білімділігінде деп ой тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары. Жалпы орта білім беретін мектебі. – Алматы: РОНД, 2020. - 368 б
2. Ройтерштейн М.И. Основы музыкального анализа. Учеб. для студ. пед. высш. Учеб. Заведений. Ом: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2002. - 345с.
3. Николаева Е.В. Музыкальное образование в России: на торики–теоретический и педагогический аспекты. – Москва: 2002. - 345 с.
4. Цыпин Г.М. Музыкально–исполнительское искусство. Теория и практика. - СПб: 2001. - 320с.
5. Дүкенбаев Н.С., Әміренов Ә.Д. «Музыкалық білім беру теориясы»
6. Абдуллин Э.Б., Е.В. Николаева «Музыка мұғалімінің музыкалық-педагогикалық технологиялары»
7. Мағжан Жұмабаев «Таңдамалы» Алматы-Ғалым 1992 ж.
8. Р.Қ. Дүйсенбіновна «Музыкалық білім беру педагогикасы» Талдықорған қ., 2006 ж
9. Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. Педагогика. Алматы, 2005. 3 Ә. Бидосов. Бастауыш музыканы оқыту методикасы. Алматы. 2000.
10. Қ.Ә. Жұмағұлова. педагогика. Алматы, 2008. 6 К.Ө. Теміров. Оқыту құралдары. Алматы, 2020ж.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ МУЗЫКАЛЬНО – ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Мейрбеков Б.Б

Старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева»,

г. Шымкент, Казахстан

<https://orcid.org/0009-0001-9331-8477> e-mail: Meirbekovberikbai@mail.ru

Аннотация. В данной статье в основном рассматривается важный фактор, необходимый в задачах учителя для реализации образованности, одаренности, компетентности будущей молодежи в осуществлении профессиональной подготовки преподавателя. Отсюда следует, что в образовательных условиях современности наряду с параллелью теории и практики рассматривается аспект влияния профессионального уровня и подготовки преподавателя на устойчивое и эффективное направление в функциональных условиях. Отражаются потребности, которые всегда используются преподавателем музыки в ходе занятий с целью показать свою практическую готовность. Важность воспитательной работы, проводимой не только в качестве преподавателя музыкального класса, но и совместно с классом, организуемым внеурочно, подчеркивается в проектах по эффективному применению профессиограммы В. А. Сластенина к современному образовательному ПРЦ. Глядя на мнение ученого-исследователя, можно увидеть паспорт любой профессии и ее квалификационную характеристику, и опыты.

Ключевые слова: бастама, импровизация, эрудиция, миссия, эмоция, эстетика, классика, синтетика, компонент.

THE ESSENCE AND CONTENT OF MUSICAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY

B.B. Meirbekov

Senior lecturer, JSC "Zh.A.Tashenev University", Shymkent, Kazakhstan

<https://orcid.org/0009-0001-9331-8477> e-mail: Meirbekovberikbai@mail.ru

Abstract. This article mainly considers an important factor necessary in the tasks of a teacher for the realization of education, giftedness, and competence of future youth in the implementation of teacher training. It follows that in modern educational conditions, along with the parallel of theory and practice, the aspect of the influence of the professional level and teacher training on a sustainable and effective direction in functional conditions is considered. It reflects the needs that are always used by the music teacher during classes in order to show their practical readiness. The importance of educational work carried out not only as a teacher of a music class, but also in conjunction with a class organized outside of school hours is emphasized in projects on the effective application of V. A. Slavenin's professionogram to the modern educational center. Looking at the opinion of a research scientist, you can see the passport of any profession and its qualification characteristics, and experiments.

Key words: Initiative, improvisation, erudition, mission, emotion, aesthetics, classics, synthetics, component.

ДӘСТҮРЛІ АСПАПТАР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

¹Мәшір П. І., ²Бөрі Иса

¹Магистр, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

²Доцент, аға оқытушы, «Ж.А.Тәшенев атындағы университет» АҚ, Шымкент, Қазақстан

¹<https://orcid.org/0009-0003-2192-2418>, e-mail: mashir.perizat@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0005-8681-3743>, e-mail: bori.isa@mail.ru

Аңдатпа. Еліміздің тәуелсіздік алған кейінгі, ұлы тұлғаларымыздың рухы, мәдени мұралары, дәстүрмен, тәрбиемен байланысқан өнеріміз, қазіргі өскелең жастар үшін үлкен маңызға ие орын алатыны ескеріліп қайта жаңғырды. Дәстүрлі өнерімізді асқақтату, дана халқымыздың жүрген тәрбиесінен үлгі алу тәуелсіз елдің өмірінде болатын орнықты жағдай. Оның артында қоғамда белгілі бір ой-сананың қалыптасуы, ұлттық тәрбие мен өскелең ұрпақтың тәрбиесі жатыр. Бұл арқылы қоғам экономикалық дамуды жүзеге асырып келеді. Қазіргі уақытта студенттердің бойында отансүйгіштікке тәрбиелеу тақырыбы қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі басымдықтардың бірі болып табылады. Студенттерге патриоттық тәрбиелеудің рухани-құндылық бағдарлары кішінің үлкенге, үлкенді кішіге, ата-анаға, туған өлкеге, Туған табиғат пен қоғамға, Отанға деген құрмет пен сүйіспеншіліктің моральдық-эмоционалдық қатынастарынан тұратын адамгершілікке тәрбиелеудің маңызды аспектілерін көрсетеді. Отанды сүю тәрбиесінің маңыздылығына адамгершілік тәрбиелеу де жатады. Патриоттық тәрбие - адамның санасын қалыптастыру процесі, өз Отанын сүйетін, ол туған, өскен, өз халқы мен оның мәдениеті сүйіспеншілікпен қарау. Осы анықтама өзара тығыз байланысын патриоттық тәрбиенің адамгершілікпен, азаматтық ұстанымы бар, рухани, ішкі әлемі өсіп келе жатқан адамды көрсетеді. Патриотизм ажырамас бөлігі ретінде тәрбиелеу, оқыту және адамгершілікті жетілдіру, өскелең ұрпақтың мүмкіндік ықпалын жаңғырту, ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді, қоғамды, қамтамасыз ету, рухани жарысып, бастау алуы.

Кілт сөздер: музыка, тәрбие, өнер, ұлттық өнер, ұлтжандылық, ұлттық аспап.

Кіріспе

Қаншама өзге ұлт шоғырланған мемлекетіміз үшін ұлтжандылық, отанға деген ыстық махаббат, көп ұлтты Қазақстан үшін Отансүйгіштік сезімінің рухани саладағы бейбітшілік өмір, адамгершілік қалауға ғана емес, қазақстандық материалдық анығын жақсартуға да бірден-бір себептігі бар. Ұлтжандылық рухы – жалпы қазақ халқының әлем арасындағы мәдени дамып, көркейіп жатқан мемлекеттер қатарына қосылып, әлемдік қауымдастықтан беделді орында шығуына мүмкіншілік әкелетін қолымыздағы құнды күш. Қазақ халқы үшін қандай кезеңде болсын тәрбиелік тақырып әрдайым өзекті. Халқымыздың қалыптасып келген ұлттық тәрбиесінен отанымызды, атамекенімізді қорғауға күш-қуат береді. Кең байтақ жерімізді ұрпақтарына сақтап қалу үшін, ата-бабаларымыз өз өмірлерін құрбан етіп, қасық қандары қалғанша соғысып жерін сақтап қалған. Бұл қазіргі өскелең ұрпақ үшін ұлтжандылық тәрбие негізін құрайды десекте болады. «Отаншылдық – бұл туған жерге деген сүйіспеншілік, тұлға өміріне, елдің қауіпсіздігіне деген сарқылмас сезімі, әр адамның мемлекетпен байланысының тығыз екенін мойындау, өйткені елімізді дамыту мен әрбір тұлғаны дамыту болып табылады деп Б.Момышұлы мәлімдеді.

Ата-бабаларымыз ұрпақтарын ұлтжандылыққа тәрбиелеу мақсатында ең алдымен, тәлім-тәрбие алып жатқан ұрпақтарының санасына адамгершілік қасиетіне баулып, үйретіп, бойына сіңдіре білген. Ұлтжандылыққа тәрбиелеуде негізгі тірек ретінде адамгершілік

қасиетін санаған. Бұл көзқарастар, берілген тәрбие өте орынды. Себебі адам бойында адамгершілік қасиет болмаса, ұлтжанды тұлға болып өсу мүмкін деп ойламаймыз. С.Ұзақбаеваның ойынша адамгершілік-этикалық қасиеттер ұғымы – күрделі ұғым. Одан жүйелі түсінік беру үшін міндетті түрде оның аясында қарастырылатын ұғымдардың мәніне тоқала кеткен жөн. Адамгершілік ұғымы – тұлғаның адамдармен және қоғаммен қарым-қатынасындағы моральдық көзқарасы мен санасын бейнелейтін түсінік. Жеке тұлғаның қоғамдық қатынастардағы кездесетін түрлі ой-сана моральдық ұғымға байланысты болады. Моральдық ұғымдарға: Адамгершілік, әдеп тұрғысы, борыш, адалдық, абырой, ар-ұждан, жауапкершілік жатады. Бұл ұғымның мазмұны адами құндылықтар мен ізгілікті, мінез-құлықты және оның себептерін бағалаумен анықталады.

Ұлтжандылық мағынасы адамдардың әлеуметтік тұрмысының саясатқа байланысты ұйымына, сондай-ақ өзге де компоненттері арқылы қоғамдық ой-сана, қарым-қатынасын айқындайды. Әр жеке тұлға әртүрлі көзқараста, әртүрлі ұғым қалыптастырады, осы тұрғыда құнды да игілікті сезімді түрліше пайымдауы анық мысалы: кейбірі туған жері, қызмет етіп жүрген еңбегі деп ойласа, ал кейбіріне ол әлеуметтік тұрмыс, мемлекет, тәуелсіз ел, қоршаған әлемді толғымен кірістірілетін ауқымды мазмұнды түсінік.

Ұлтжандылықты толық алып қарастыратын болсақ өркениеттің, ал бөлек алып қарастырсақ мәдениеттің саясатқа бағытталған бөлігі болып келеді. Ұлтжандылық мән мағынасына төмендегі ұғымдарды кіргізген дұрыс:

- тұлға өсіп жетілген жеріне құштарлығы сезімі;
- ұлттық тіліне аса құндылықпен қарау;
- мемлекеттік мүдделеріне жанашырлық таныту;
- адами жеке сезімдер мен атамекенге кіршіксіз еңбек ету;
- мемлекет тәуелсіздігін және бейбітшілігін сақтау;
- қоғамдық және өркениеттілік жетістіктерін мақтан тұту;
- халықтық өткен тарихы мен ата бабаларымыздан қалған мұраларға, ұлттық нақыштағы дәстүрлерге ізеттілікпен қарау;
- қолынан келетін мүмкіндіктерімен, жасай алатын қызметі, қабілеттерін атамекеннің жандануына барын салу.

«Бостандықтағы Мәскеудің бірінші кезеңдерінде ұлтжандылық бірден ойламаған жерден ұлтшылдыққа, тіпті мемлекетті партиялардың басқару сөзімен қатарлас ұғым болды. Ол осы кезеңде тәрбиені мектепте алған дұрыс емес, мектепте тек білім беру қажет, адамды тәрбиелеу, бұл тұлғаны қинау деген түсінік қалыптасты. Осындай ұғымның шығуы партиялық тәрбие мен советтік ұлтжандылықта. Біршама халық қаншалықты тезірек, әлеуметтік, қоғамдық барлық бұрынғы қалыптасқан дүниелерді түбірімен алып тастап, жаңашылдықты құрғысы келеді. Қазіргі кезеңде орыс халқы бейбіт он жыл ішінде өркениетті мемлекет болды. Сол уақыттарда өндірістік жиынтықтың жартысынан көп мөлшерінен айырылды, оқу барысы міндетінде, тәрбие берілу тоқтатылды, өскелең ұрпақтардың әлеуметтік топтарын алды, алайда қазіргі уақытта оң көзқарас танытып, дұрыс ұғымда ұлтжандылық жайлы сөз қозғаудамыз.

Талдау мен нәтижелер. Қазақ музыка адамның көңіл күйі мен сезімін көрсетуге әуездік-әуендік тілінің орамдылығымен баурап қана қоймай, тарихи өмірмен байланысып жатқан шынайылығы да көңіл толтырады. Қазақтың ғажайып фольклоры, поэзиясы, қол өнері сияқты, оның музыкасы да қоғамдық өмірдің барлық қырлары мен тарихи кезеңдері айқын бейнеленген. Ең бастысы, қазақ халқының тарихы, өмір салты, дүние танымы, кісілік қалыптары, сезім-түйсіктері, арман-аңсары алуан түрлі табиғаты музыка тілінде айрықша бейнелікпен көрініс тапқан. Белгілі бір музыкалық құбылыстың тарихи болмысын саралау барысында, міндетті түрде музыкалық өнердің ел өміріндегі қоғамдық қызметіне, әлеуметтік сипатына, музыкалық өнерді туындатушылар мен орындатушыларға, одан әрі музыка туралы таным-түсінік пен ғылыми ойдың қалыптасуы деген мәселелерге ден қойып отыру шарт. Қазақ музыкасының, соның аясында күй өнерінің тарихы мен қадыр қасиеті

туралы зерттеудің өзекті мақсаты ұлттық текті де төлтума мәдениеті туралы ғылыми тұрғыда анықталған мәлімет алу, сондай-ақ қазіргі және келешек жастарымыздың жадында рухани-мәдени сабақтастықтың сақталуына және музыкалық, дәстүрлі аспаптарымыз, дәстүрлі өнеріміз жалғасын тауып биіктеп дамуына, отансүйгіштікке тәрбиеленуіне ықпал ету керек.[4]. Кез-келген халықтың ғасырлар бойы жасалған тәрбие беретін мәдениеті, өнері болады. Оның бірі ұлттық, дәстүрмен байланысқан ән-күй өнеріміз. Халқымыздың дәстүрлі, ұлттық музыкалық аспаптарымыздың бүгінге жеткен үлгі-нұсқалары мол. Халық тұрмысындағы әдет-ғұрып, салт-дәстүр, діни ұстанымдары сияқты дыбыстық құралдары да ежелгі қолданылған нұсқамен қатар, классикалық деңгейге дейінгі нұсқаларымен бірге жаңарып, даму үстінде. Дәстүрлі музыкалық аспаптарымыз этникалық өзін-өзі танушылық секілді белгілермен үзбей байланыста бола отырып, әлеуметтік қарым-қатынастардың барлық жақтарын қамтитын маңызы үлкен рөл алатын мәдени, рухани сондай-ақ тарихқа толы мұра дәрежесіне дейін жетілді. Бұл тұрғыдан келгенде кейбір музыкалық аспап-мұралардың ұлт тарихы, өнері мен ұрпақ тәрбиесіне қызмет етушілік маңызы барынша айқындала түседі. Мәселен, қазақ үшін домбыра заттық және әуездік төл мұра болуымен бірге, оның ұлт үшін нышаны да айрықша. Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары дыбыс ерекшеліктеріне қарай төрт топқа жіктеледі. Олар: соқпалы-шулы, сылдырлы, үрмелі, ыспалы, ішекті-шертпелі. Халық музыкасы қазіргі жас баланың белсенді өмірлік ұстанымын тәрбиелейді, оған өмірде жоғары бағдар береді.

Қорытынды. Отансүйгіштікке тәрбиелеуде Отан тарихымен, оның тарихи мұрасымен танысудың маңызы зор. Тарихтағы ұлы оқиғалар, ата-бабалардың даңқты істері әрқашан маңызды әлеуметтендіру факторларының бірі болды. Балалар тарихи, әскери әндерді үйренеді, Отанымыздың даңқты ұлдары мен батырлары туралы аңыздар, эпостар мен аңыздарды тыңдайды, туған елінің түрлі тарихи оқиғаларын бейнелейтін классикалық композиторлардың ірі музыкалық шығармаларымен танысады. Балалар соғыс туралы, қазақ әскерінің қалыптасуы туралы, батырлардың ерліктері туралы, өткен жылдардағы халықтың өмірі туралы отандық кинофильмдерден үзінділерді көруден үлкен қанағат алады, оларды, өкінішке орай, теледидар экрандарында жиі көруге болмайды. Монографиядағы «Домбыра күйлеріндегі тәуелсіздік сарындары» атты А.Қазтуғанова жазған тарауда ХХ ғасырда өткен тарихи оқиғаларға байланысты шығарылған авторлық туындылар талдауға алданып, тәуелсіздік идеяның бейнеленуі айқындалады. Солардың бірі 1916 жылы Қазан төңкерісі тұсында патшаның еңбекші шаруаға көрсеткен езгісіне қарсы күресуге шақыратын, егемендік пен арманға толы Мәмен, Сейтек, Дина, Қазанғап, Мұрат, Шал Мырза, Жамбыл күйлеріндегі әдіс-тәсілдерді саралау арқылы халыққа рухани дем беріп, патриоттық сезімдерін оятын, бірлікке жұмылдыратындай қабылданады [5]. Ерте ғасырдан бері қазақ халқымыздың, ұлттық қалыптасқан ой-санасын, дәстүрі мен тарихын бейнелейтін дәстүрлі музыкалық өнеріміздің, дәстүрлі аспаптар арқылы елдің тәуелсіздігін, отанын сүйіп, қорғауға күш-жігер беретін қаншама дәстүрлі аспаптарымызға арнайы жазылған туындылар дүниеге келген. Бұл ел болашағының жарқын болуына бірден бір септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы: оқу құралы. - Алматы. Глобус баспасы, 2013
2. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. - Алматы: Жазушы, 2000
3. Диваев Ә. Қазақ халқының мәдениеті. - Алматы, 1980
4. З.С. Жәкішева Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары – Алматы-2015
5. Дәстүрлі музыка мен композиторлық шығармашылықтағы тәуелсіздік идеясы – Алматы: «Print Express», 2011ж
6. Қышқашбаев Т.А. Қазақ халық аспаптық музыкасы арқылы оқушыларға музыкалық-эстетикалық тәрбие беру: Пед.ғыл.канд.дис. Автореф. –Алматы, 1999ж.
7. Қазақ орта мектебі 3-сынып ән-күй сабағының бағдарламасы және әдістемелік нұсқау.

- Сорос Қазақстан қоры / Ш.Б.Құлманова, Б.Р.Сулейменовамен авторлық бірлестікте. – Алматы; Өнер, 2001.–54 б.
- 8.Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептері тұжырымдамасы // Қазақстан мектебі, 2000, 4 желтоқсан, 3-б.
- 9.Райымбергенов Э., Райымбергенова С., Жалпы білім беретін қазақ орта мектебінің ән-күй сабағына арналған “Мұрагер” бағдарламасы 1-4 кластар. – Алматы: РБК, 1994. – 79
- 10.Уалиханов Ш. (1835-1865) тәлім-тәрбие туралы. (табылды. Ә. Қазақ этнопедагогикасы және оқыту әдістемесі.- Алматы. “Білім”. 2004.(32,164)

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ТРАДИЦИОННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

¹Мәшір П. І., ²Бөрі Иса.

¹Магистр, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева», г. Шымкент, Казахстан

²Доцент, старший преподаватель, АО «Университет имени Ж.А.Ташенева», г. Шымкент, Казахстан

¹<https://orcid.org/0009-0003-2192-2418>, e-mail: mashir.perizat@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0005-8681-3743>, e-mail: bori.isa@mail.ru

Аннотация. С учетом того, что после обретения независимости страны, дух наших великих личностей, культурное наследие, искусство, связанное с традициями, воспитанием, имеет большое значение для современной подрастающей молодежи. Возвышение традиционного искусства, подражание воспитанию мудрого народа-это устойчивая ситуация в жизни независимой страны. За этим стоит формирование определенного мышления в обществе, национальное воспитание и воспитание подрастающего поколения. Этим общество осуществляет экономическое развитие. В настоящее время тема патриотического воспитания у студентов является одним из приоритетов в современной системе образования. Патриотизм как неотъемлемая часть воспитания, обучения и нравственного совершенствования, возрождения возможного влияния подрастающего поколения, обеспечения национальных ценностей и традиций, общества, духовного старта.

Ключевые слова: музыка, воспитание, искусство, национальное искусство, национальность, национальный инструмент.

FOSTERING STUDENTS' PATRIOTISM WITH TRADITIONAL TOOLS

Mashir Perizat, Bori.Isa.

¹master, senior lecturer Zh. a. Tashenev University JSC Shymkent, Kazakhstan

²docent, senior lecturer, JSC "University named after zh.a.Tashenev", Shymkent, Kazakhstan

¹<https://orcid.org/0009-0003-2192-2418>, e-mail: mashir.perizat@mail.ru

²<https://orcid.org/0009-0005-8681-3743>, e-mail: bori.isa@mail.ru

Abstract. Into account the fact that after the country gained independence, the spirit of our great personalities, cultural heritage, art associated with traditions, education, is of great importance for today's younger youth. The rise of traditional art, imitation of the upbringing of a wise people is a stable situation in the life of an independent country. Behind this is the formation of a certain mindset in society, national education and the upbringing of the younger generation. This is how the society implements economic development. Currently, the topic of patriotic education among students is one of the priorities in the modern education system. Patriotism as an

integral part of upbringing, education and moral improvement, the revival of the possible influence of the younger generation, ensuring national values and traditions, society, and a spiritual start.

Key words: music, education, art, national art, nationality, national instrument.

ПЕДАГОГ-МУЗЫКАНТТЫҢ КӘСІБИ МӘДЕНИЕТІ

Байгунова Д.М.

«Саз және ән» кафедрасының магистр, аға оқытушысы

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.

baygunova77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>

Аңдатпа. Бұл мақалада педагог-музыканттың кәсіби шеберлігін шындауда өзін-өзі зерттеу, кәсіби іс-әрекетін талдау, оқу-тәрбие жұмысында қолданатын әдіс-тәсілдерінің тиімділігін пайымдау, музыкалық білім мазмұнын жобалау, болашақ нәтижелерді талдау

сияқты толып жатқан іскерліктерін үнемі жетілдіріп отыру қажеттігі баса айтылады. Музыка пәні мұғалімнің музыкалық-педагогикалық зерттеудің амалдарымен әдістерін меңгеруін және оларды әдебиеттерге әдіснамалық талдау жасауда, практикалық оқу-зерттеу, музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттеріндегі жаңа ситуацияларда шығармашылықпен қолдана білуін қарастырған. Музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетті иеленуі ол — оның меңгерген әдіснамалық білімін педагогикалық ситуациялардың шешімін іздестіру процесін қолдана білу іскерлігі. Оның ең маңызды бөлшектері болып тәрбие процесін жобалау және құра білу; педагогикалық міндеттерді пайымдау, қалыптастыру және оны шығармашылықпен шеше білуі есептелінеді. Әдіснамалық мәдениеттің осындай жинақталған жақтарын меңгеруі мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің жоғары деңгейін қамтамасыз етіп, оны шығармашылықты тұлға ретінде сипаттайтыны айтылған.

Кілт сөздер: Педагог, мәдениет, процесс, тәрбие, зерттеу, құндылық, әдіснама, рефлексия

Бүгінгі педагог-музыканттың әлеуметтік білім беру кеңістігінде білім алу жолын тауып, ғылыми тұрғыдан өзінше тұжырым жасау, қажетіне қарай ғылым жетістіктерін күнделікті оқу-тәрбие процесінде пайдалана білуі көкейтесті мәселенің бірінен саналады. Ұстаз өзінің іс-әрекетін үнемі педагогикалық жаңашылдыққа, педагогикалық құндылықтар мен білім беру технологияларын меңгеруге, жеткізуге және жаңаны жасауға бағыттап, мектептегі тың бастамалардың қолдаушысы болуы тиіс. Мектеп мұғалімі жеке тұлға ретінде өзін-өзі шығармашылықпен жүзеге асырған жағдайда ғана зерттеушілік мәдениеті қалыптасады.

Педагог-музыкант өзінің кәсіби шеберлігін шындауда өзін-өзі зерттеу, кәсіби іс-әрекетін талдау, оқу-тәрбие жұмысында қолданатын әдіс-тәсілдерінің тиімділігін пайымдау, музыкалық білім мазмұнын жобалау, болашақ нәтижелерді талдау сияқты толып жатқан іскерліктерін үнемі жетілдіріп отыруы тиіс. Мұндай іс-әрекет мазмұны музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетінің сипатын танытады.

«Әдіснамалық мәдениет» ұғымына музыка пәні мұғалімнің музыкалық-педагогикалық зерттеудің амалдарымен әдістерін меңгеруін және оларды әдебиеттерге әдіснамалық талдау жасауда, практикалық оқу-зерттеу, музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттеріндегі жаңа ситуацияларда шығармашылықпен қолдана білуін жатқызамыз. Әрине, ғалым-педагогтің әдіснамалық мәдениеті мен музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетінің арасында елеулі айырмашылықтар бар екендігін айтып өткен жөн. Егер зерттеуші ғалым әдіснама негізінде және ғылыми-педагогикалық білімге қолжеткізсе, мұғалім оны практикада пайдаланушы болып табылады. Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениетті игеруі дегеніміз — оның педагогиканың әдіснамасы негізінде педагогикалық міндеттерді шешу, педагогикалық құбылыстарды, оның ішкі және сыртқы байланыстарын танып білуі. Педагогтың әдіснамалық мәдениеті оның оқу-тәрбие процесін жобалау және құрастыру, педагогикалық міндеттерді пайымдай отырып, шығармашылықпен шешімін таба білуінен көрініс табады. Әдіснама проблемасына қатысты кейінгі кезде «әдіснамалық талдау» ұғымы жиі қолданылып жүр. Әдіснамалық талдау қайсы бір әдіс емес, ол — түрлі деңгейдегі музыкалық-педагогикалық проблемалардың шешімін іздестіруге, алынған нәтижелерге негіздеме беруге бағытталған принциптер, әдістер, зерттеу құралдарының жиынтығы.

Әдіснамалық талдау дегенді жеке түсінуде ең алдымен оның негізі ретіндегі «рефлексия» ұғымын пайымдау қажет. «Рефлексия» латын тілінде кейінге қайта үңілу, «ойлану, өздік бақылау» деген ұғымды білдіреді. Философияда рефлексия — адамның өз әрекеті мен оның заңдарын пайымдауға бағытталған шығармашылық іс-әрекет формасы ретінде қарастырылады.

Ал педагог-музыканттың кәсіби рефлексиясын Э. Б. Абдуллин айтқандай, оның «өзі жасауы», яғни кәсіптік тұлғалық сапасы, іс-әрекеттері, қызығушылығы, қажеттіктерін, талпыныстарының қандай екендігіне және музыкалық білім мазмұнына, музыкалық процестерге сыни тұрғыдан қараудағы бағыттылығы деп түсіндіруге болады.

Сонымен, музыка пәні мұғалімінің әдіснамалық мәдениетті иеленуі дегеніміз — оның меңгерген әдіснамалық білімін педагогикалық ситуациялардың шешімін іздестіру процесін қолдана білу іскерлігі. Оның ең маңызды бөлшектері болып тәрбие процесін жобалау және құра білу; педагогикалық міндеттерді пайымдау, қалыптастыру және оны шығармашылықпен шеше білуі есептелінеді. Әдіснамалық мәдениеттің осындай жинақталған жақтарын меңгеруі мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің жоғары деңгейін қамтамасыз етіп, оны шығармашылықты тұлға ретінде сипаттайды. Әдіснамалық мәдениет мынандай іскерлік арқылы көрініс алады: проблеманы көре білу және оның нақты материалмен арақатынасын белгілеу, жорамал ұсыну және оның жүзеге асырылуы жолдарын ойша шамалау, педагогикалық міндеттің шешімін оңтайлы бірізділікпен іздестіру. Музыкалық-педагогикалық зерттеу жұмысы музыка пәні мұғалімінің ең күрделі, қорытынды еңбегі болып табылады.

Болашақ музыка пәні мұғалімін тәрбиеленудегі ең басты проблема оларды білім ала білуге үйрету. Ал оның шешімі рефлексияны меңгеруде ғана мүмкін болмақ. Э. Б. Абдуллин рефлексиялық іс-әрекеттің логикалық жүйедегі алғашқы талдау, дамытудың (өздік дамудың) бағдарламасын құрастыру, бағдарламаны жүзеге асыру, жинақтап қорыту сияқты логикалық байланыстағы үш торабын атап көрсетеді.

Алғашқы талдау торабында музыка пәні мұғалімінің музыкалық-педагогикалық практикада немесе арнайы әдебиеттерді зерделеуде кәсіптік қабілеттер мен жеке тұлғалық сапа-қасиеттердің деңгейлерін талдау және әр түрлі музыкалық-педагогикалық іс-әрекеттерді жүзеге асыру іскерлігі; оқушылардың музыкалық дамуына педагогикалық жетекшілік ету іскерліктерінің қалыптасу дәрежесі барысында пайда болған қарама-қайшылықтарды пайымдау қасиеттері қалыптасады.

Рефлексивтік талдаудың екінші торабы — жеке тұлғалық кәсіби жетілуге және оқушылардың музыкалық дамуына бағытталған даму бағдарламасын құрастыруды қарастырады.

Үшінші торабы — рефлексияның көмегімен жеке тұлғалық кәсіби сапа-қасиеттердің, іскерліктердің, қабілеттердің қалыптасуына және музыкалық-педагогикалық болмысының жаңғыруына көмектесетін даму процесі болып табылады.

Төртінші торабында музыка пәні мұғалімінің алғашқы өздік талдауды қорыту, даму бағдарламасының жүзеге асуы және өзінің кәсіптік іс-әрекетінде рефлексиялық талдау нәтижелерін іс жүзінде қолдануы сияқты рефлексиялық іс-әрекетінің басты міндеттері жүзеге асырылады. Музыка пәні мұғалімі осы аталған кезеңдерде музыкалық-педагогикалық іс-әрекетін алғаш бастаған кезеңдегі, қобалжуы, кедергілерден қорқып-үрейленуінен бастап, кездесетін басқа да қиыншылықтардың себебін тап басып, қарама-қайшылықтарды жеңе білу дәрежесіне жетеді.

Сонымен, әдіснамалық талдау іскерліктері мұғалімнің өз іс-әрекетін болжау және сол болжамдарды кері байланыстар орнату негізінде оңтайлы нәтижемен жүзеге асыруына қол жеткізеді. Кері байланыс мұғалімнің өз жұмысындағы сапалық көрсеткіштер туралы тұрақты деректер алуын, оқу-тәрбие процесіне түзетулер ендіруін қамтамасыз етеді. Өз кезегінде оңтайлы нәтижеге жету амалдары жаңа педагогикалық-теориялық қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде музыкалық білім беру педагогикасының жүйе қызметін барынша тиімді болжауға негіз болатын жаңа музыкалық білім беру педагогикасының теориялық тұжырымдамасы анықталады. Музыканы оқыту педагогикалық процесте жүзеге асырылады. Процесс — *prozessus* — латын тілінде алға қарай жылжу, өзгеру деген ұғымды білдіреді. Осыған байланысты ол музыкалық білім берудің, тәрбиелеудің және жеке тұлғаның жалпы дамуы міндеттерін шешуге бағытталған

тәрбиенің субъектілері мен объектілерінің даму үстіндегі өзара әрекеттестігі болып табылады.Музыканы оқыту процесінде оқушылардың музыкалық ойлау қабілеттері, дүниетанымы, практикалық іскерлігі және дағдысы қалыптастады. Оқушы тек музыкалық білімдерді меңгеріп қана қоймайды, оның дүниені тануға, түрлі музыкалық құбылыстарды пайымдауға, өз бетімен білім толықтыруға, меңгерген білімдерін практикада қолдануға талпынысы, қажеттіктері дамиды. Оқытушы болса, ол тек жалаң білім берумен шектелмейді, оқыта отырып тәрбиелейді, оқушылардың білім алуға деген қажеттіліктерін, музыкалық қабілеттерін дамытады, жаттығулар мен тапсырмалар беріп, білімділік деңгейлерін бақылайды. Бір сөзбен айтқанда, музыкалық-педагогикалық процеске басшылық жасайды. Музыканы оқыту процесі өзіне тән компоненттерімен сипатталады. Олар: музыканы оқыту (музыкалық білім, музыкалық іскерлік, музыкалық дағдылар), музыканы оқыту мақсаты, музыкалық білім мазмұны, музыканы оқытудың әдістері және құралдары, музыканы оқытуды ұйымдастыру, музыканы оқытудың нәтижелері.

Музыканы оқыту тар мағынасында оқушылардың музыкалық білім, іскерлік, дағдыларын меңгерту деп анықталса, кең мағынада музыкалық білім, іскерлік, дағдыларды меңгертумен бірге, олардың музыкаға дегенэмоционалды-құндылықты тәжірибесі мен музыкалық шығармашылық іс-әрекеттері тәжірибесінің қалыптасуын айтамыз.Бүгінгі таңда музыкалық білім берудің мақсаты оқушылардың рухани, адамгершілік, эстетикалық, көркемдік мәдениетінің қалыптасуы деп түсіндіріледіЖалпы білім беру жүйесіндегі музыка сабақтарында оқушылардың музыкалық іс-әрекеттерінің негізгі үш түрі жүзеге асырылады. Олар: музыкалық-тыңдаушылық; музыкалық-орындаушылық (вокалды-хормен ән салу және музыкалық аспаптарда ойнау); музыкалық-шығармашылық және импровизациялау түріндегі музыкалық-сазгерлік шығармашылық іс-әрекеттері. Мектептегі музыка сабақтарында аталған іс-әрекеттердің әрқайсы өзіне тән міндеттерді орындауға бағытталады.

Музыкалық-тыңдаушылық немесе тыңдап–қабылдау процесінде музыкалық — орындаушылық, музыкалық шығарымпаздық, импровизациялау сияқты музыкалық іс-әрекеттер қатысып отырады, яғни музыка тыңдау, қабылдау басқа іс-әрекеттердің қай-қайсысының болмасын негізі болып табылады.Мәселен, әнді үйрену үшін әуелі тыңдалады, ал оны орындауда әуеннің интонациясы мен мәнерлілігіне ден қоя назар аударылады. Музыканы тыңдау процесінде оқушылардың музыкалық шығармаларды толыққанды қабылдауға қажетті дағды, іскерліктерін қалыптастырудың, музыкалық шығармашылық қабілеттерін, музыкалық талғамы мен қызығушылығын қалыптастырудың маңызы зор.

Педагог-музыканттың алдына мынадай талаптар қойылады:

1. Сабақтарды әртүрлі сыныптарда өткізуді жоспарлай алуы керек;
2. Мұғалімінің кәсіби іс-әрекетінің негізгі мақсаты – педагогикалық процесті біртұтастықта меңгеру керек.
3. Мұғалім оқушыларды оқулықтармен, оқу жоспарларымен, оқу әдістемеліктерімен міндетті түрде танысу керек.
4. Мектептегі музыка үйірмелерімен, олардың жоспарларымен және жұмыс мазмұнымен танысу болу керек.

Педагог-музыканттың кәсіби мәдениеті мәселесі осы құбылыстың мәні мен құрамдас бөліктерін ашуға кешенді көзқарасты болжайды. "Музыкант мұғалімнің кәсіби мәдениеті" категориясының мазмұнын анықтау негізгі категориямен ұштастыра отырып, өзіндік "категориялық ағашты" құрайтын негізгі ұғымдар мен олардың туындыларының мазмұнын ашу арқылы мүмкін болады.

Мәдениеттің негізі мен орталық буыны мәдени–шығармашылық қызметтің құрылымы болып табылады, өйткені мәдениет, ең алдымен, құндылықтар жүйесін құру, жаңаның шығармашылығы, дүниенің жаңаруы мен әртүрлілігін арттыру болып табылады. Мәдениетті тұрақтандырушы фактор мәдени дәстүр болып табылады. Оның арқасында тарихтағы адамзат тәжірибесінің жинақталуы мен трансляциясы орын алады

және әрбір жаңа ұрпақ өзінің репродуктивті және шығармашылық қызметінде алдыңғы ұрпақтар жасаған тәжірибеге сүйене отырып, бұл тәжірибені өзектендіре алады. Сонымен, адамның міндеті - мәдениетті қалыптастыру, табиғатты, ғарышты бүлінуден сақтау, өсіру, өсіру, сақтау, әлемнің алуан түрлілігі мен күрделілігін арттырып қана қоймай, оны ретке келтіру.

Термин **"Педагогтың кәсіби мәдениеті"** көбінесе "мұғалімнің педагогикалық мәдениеті", "мұғалімнің педагогикалық құзыреттілігі" сияқты ұғымдардың синонимі ретінде қолданылады. А.Ситниктің пікірінше, мұғалімнің кәсіби мәдениеті жалпы мәдениет, педагогикалық мәдениет, этикалық мәдениет, эстетикалық мәдениет, философиялық мәдениет және т.б. құрамдас бөліктерді қамтиды. Демек, біз оны педагогикалық іс-әрекеттің негізгі бағыттары - пәнді оқытудың теориясы мен әдістемесі, педагогиканы тәрбие ғылымы ретінде, дамытушылық және әлеуметтік психология және т.б. бойынша жеке тұлғаның жалпы мәдениеті мен кәсіби білімінің жиынтығы ретінде анықтаймыз. Педагогтың кәсіби мәдениеті формальды (белгілі бір нормаларды, нұсқауларды, жинақталған әдістерді сақтай отырып) және бейресми (шығармашылық, даралық, импровизация) жоспар элементтерін біріктіреді. Көбінесе бұл элементтер өзара байланыстылығымен және бір-біріне органикалық ауысуымен сипатталады. Алайда, П.К.Энгельмейер айтқандай, "жақсы тәрбиешінің қолөнершіден айырмашылығы бар, ал соңғысы тек стереотиптік әдістерді басшылыққа алса, біріншісі тәрбиеленушінің жеке ерекшеліктеріне үйреніп, соларға бейімделеді. оның қайырымды азамат ретіндегі идеалы" Оқушылардың жеке басы мен мінез-құлқын дұрыс түсіне білу, олардың іс-әрекеттеріне адекватты жауап беру, балалардың жеке ерекшеліктеріне барынша сәйкес келетін оқыту мен тәрбиелеу әдістерінің адекватты жүйесін таңдай білу - мұғалімнің жоғары кәсіби мәдениетінің көрсеткіші., оның педагогикалық өнері. Өз кезегінде, соңғысы мұғалімнің кәсіби ынтасымен, дамыған педагогикалық ойлауымен және интуициясымен, өмірге адамгершілік-эстетикалық көзқарасымен, терең сенімділігімен және берік ерік-жігерімен ұштастырылған білім, білік және дағдылардың тұтас жиынтығын мінсіз меңгеруі ретінде әрекет етеді. "Мұғалімнің кәсіби мәдениеті" ұғымына қатысты жалпылығы азырақ категория "категориясы болып табылады. **«Педагог-музыканттың кәсіби мәдениеті»**. Оның ерекшелігі музыкалық мәдениеттің құндылықтарын құруға және бекітуге, оқушының жеке музыкалық мәдениетін дамытуға, оның рухани еркіндігі мен мәдени байлығын арттыруға бағытталғандығынан көрінеді. Сонымен қатар, ол көлемді жүйелердің ішкі жүйесі бола отырып, жалпы мәдениет, педагогикалық мәдениет, кәсіби мәдениет, музыкалық мәдениет, тұлға мәдениеті және т.б. құбылыстардың барлық маңызды белгілерін қамтиды. Педагог-музыкант жоғары көркем мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде балалардың рухани мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқаруға арналған музыкалық өнердің жасаушысына айналады. Жақсы мұғалім-музыкант, Д.Б.Кабалевский, өнерді оқушылардың орасан зор рухани күштерін ашуда әрқашан өзінің көмекшісіне айналдырады. Барлық музыкалық-тәрбиелік бағдарламалар, барлық жаңашыл идеялар музыка мұғалімінің шығармашылық іс-әрекеті арқылы жүзеге асады. Сондықтан оның "бейнелеу өнерінің ең көркем түрінің өкілі" ретіндегі кәсіби мәдениеті тәрбиеленушілердің рухани өмірінің мазмұнын көп жағдайда айқындайды.

Осылайша, жалпы мәдени, жалпы педагогикалық және өнертану аспектілерімен ерекшеленетін мұғалімнің кәсіби мәдениеті келесі басым құрамдас бөліктерден тұрады:

- музыкалық өнердің эстетикалық, танымдық және тәрбиелік ықпалын бойына сіңіре алатын педагог тұлғасының рухани бай әлемі;
- музыкалық өнердің мәнін, табиғаты мен заңдылықтарын концептуалды-тұтас пайымдау;
- музыкалық-педагогикалық мамандыққа шығармашылық ынтасы;
- музыкалық-педагогикалық ғылым саласындағы белсенді өзіндік танымдық және көркемдік іс-әрекет.

Музыка мұғалімінің кәсіби мәдениетінің маңызды сипаттамаларын, біздің ойымызша, оның негізгі құрылымдық ішкі жүйелерінің призмасы арқылы қарастырған жөн. Олардың сапасында, А.М.Трудовтың пікірінше, музыка мұғалімінің кәсіби мәдениетінің әлеуметтік-дүниетанымдық, әдіснамалық, психологиялық, коммуникативтік және музыкалық-эстетикалық ішкі жүйелері әрекет ете алады.

Педагог-музыканттың музыкалық-эстетикалық мәдениеті оның жалпы рухани және кәсіби мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде мұғалімнің музыка әлемін музыкалық өнер технологиясының заңдылықтары бойынша ғана емес, сонымен бірге қабылдау және құру қабілетін көрсетеді. эстетикалық қатынас нормаларына сәйкес. Кәсіби қызметтің эстетикалық аспектісі мәдениеттер педагог-музыкант нақты музыкалық-педагогикалық үдерісте мақсаттар мен құралдардың үйлесімділігінде, композициялық үйлесімділік пен толықтықта, педагогикалық ықпалдың пропорционалдылығында, олардың ырғақты ұйымдастырылуының эмоционалды-сезімдік сәттерінде көрінеді.

Сонымен, педагог-музыканттың кәсіби мәдениеті музыкалық-педагогикалық шындықтың жалпы мәдени, психологиялық, коммуникативтік, эстетикалық, орындаушылық құбылыстарының жан-жақты дамуының өлшемі бола отырып, музыкалық-педагогикалық дүниедегі танымға, құндылықты тануға және шығармашылық белсенділікке жауап беретін әлеуметтік-психологиялық жаңа формация болып табылады. құндылықтар. Педагог-музыканттың өзінің шығармашылық кәсіби іс-әрекетін ізгілік, үйлесімділік және гуманистік тұлғалық-бағдарлы педагогика заңдылықтары бойынша қалыптастыру қабілеті тұлғаның шығармашылық және ерекше қабілеттерін біріктіру негізінде қалыптасатын ең маңызды қабілет болып табылады. Педагог-музыканттың музыка өнерінің рухани, мәдениеттанулық, адамгершілік-эстетикалық және көркемдік құндылықтарын жүзеге асыруы тұлғаның жоғары кәсіби мәдениетінің басты көрсеткіші, оның руханилығы мен мәдени байлығының артып келе жатқанының куәсі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүкембай Г.Н., Дүкембай Н.С, Педагог-музыканттың әдіснамалық мәдениеті:оқу-құралы. Алматы«Эверо», 2019
2. Абдуллин Э.Б. Методологическая подготовка учителя музыки. М., 1991.
3. Целковников Б.М. Педагог-музыкант в пространстве Мысли и Духа. Учебное пособие. – М., 1999.
4. Дмитриева Л.Г., Черноиваненко Н.М. Мектептегі музыкалық білім беру әдістемесі: Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. - М., 2000.
5. Ильенков Е.В. Философия және мәдениет. – М., 1991.
6. Кабалевский Д.Б. Қымбатты достарым. – М., 1977.
7. Қаған М.С. Мәдениет философиясы. – Санкт-Петербург, 1996.
8. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогикалық шығармашылық.– М., 1990. – Б. 9.
9. Коменский Я.А. Таңдамалы педагогикалық еңбектер. – М., 1955.
10. Краевский В.В. Педагогикадағы үш өлшем // М.Н.Скаткин және қазіргі білім: Ғылыми-практикалық конференция материалдары: 2 томдық – М., 2000. – Т.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА-МУЗЫКАНТА

Байгунова Д. М.

Магистр, старший преподаватель кафедры "Саз және ән"
Университет им. Ж.А.Ташенева, г. Шымкент
baygunova77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>

Аннотация. В данной статье подчеркивается необходимость постоянного совершенствования таких навыков педагога-музыканта, как самоисследование профессионального мастерства, анализ профессиональной деятельности, суждение эффективности применяемых в учебно-воспитательной работе методов и приемов, проектирование содержания музыкального образования, анализ будущих результатов. Предмет музыки предусматривал овладение учителем приемами музыкально-педагогического исследования и умение творчески применять их в методологическом анализе литературы, новых ситуациях практической учебно-исследовательской, музыкально-педагогической деятельности. Владение методологической культурой учителем музыки - это умение использовать освоенные им методологические знания в процессе поиска решений педагогических ситуаций. Важнейшими его деталями являются умение проектировать и строить воспитательный процесс; умение рассуждать, формировать и творчески решать педагогические задачи. Отмечается, что овладение такими накопленными аспектами методологической культуры обеспечивает высокий уровень профессиональной деятельности учителя и характеризует его творчество как личность.

Ключевые слова: Педагог, культура, процесс, воспитание, исследование, ценность, методология, рефлексия

MUSICAL AND PROPAGANDA ACTIVITIES OF THE TEACHER MUSICIAN IN THE FORMATION OF THE SPIRITUAL CULTURE OF TEACHERS

Baigunova Dinara Madikhanovna

master, senior lecturer

Tashenov University, Shymkent

baygunova77@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-7016-3775>

Abstract. This article emphasizes the need to constantly improve the skills of a teacher-musician, such as self-study of professional skills, analysis of professional activities, reasoning about the effectiveness of the methods used in educational work, designing the content of musical education, analyzing future results. The subject of music provides for the teacher's mastery of techniques and methods of musical and pedagogical research and their creative application in methodological analysis of literature, new situations in practical educational and research, musical and pedagogical activities. Possession of a methodological culture by a music teacher is the ability to use the methodological knowledge acquired by him in the process of finding solutions to pedagogical situations. Its most important details are the ability to design and build the educational process; the ability to reason, form pedagogical tasks and solve them creatively. Mastering such accumulated aspects of methodological culture

Key words: Teacher, culture, process, Education, Research, value, methodology, reflection

ФИЗИКАНЫ ОҚИТУДА ОҚУШЫЛАРҒА КӘСІБИ БАҒЫТ-БАҒДАР БЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Бердалиева Т.Д. - п.ғ.к., доцент
Ж.А.Төшенев атындағы университет, Шымкент қ.
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Аңдатпа. Қоғам мен әлемде болып жатқан өзгерістер білім беру саласына да өзгерістер енгізеді. Нарыққа ауысу, демократия мен құқықтық мемлекетке қозғалыс, адамзаттан кең жалпы мәдениетті дүниетанымды, жалпы және кәсіби құзіретілікті тұрақты арттыруды талап етеді. Бүгінде бітірушілердің жан-жақты дамуына әлеуметтік тапсырысты қалыптастырады, ол өз бетінше жұмыс істеуге қабілетті, анықталмаған шарттағы іс-әрекет жасай алатын, үздіксіз білім беру қажеттілігін сезінетін болуы тиіс.

Кілт сөздер: тұлға, физика, әдістеме, бағыт-бағдар, тұлға, тапсырмалар

ҚР Білім Беру туралы Заңында 11 бабында, әдетте, білім беру тапсырмаларын тұрақты ететін жүйе келесілер болып табылады:

1) ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практиканың жетістігі негізінде тұлғаның қалыптасуына, дамуына және кәсіби құрылуына бағытталған, сапалы білім беру үшін қажетті шарттарды құру;

2) тұлғаны белсенді азаматтық тұрғыдан тәрбиелеу, қажеттіліктерді құру, Республиканың қоғамдық-әлеуметтік, экономикалық және мәдениетті өміріне араласу, өз құқығы мен міндеттеріне тұлғаның саналы қарым-қатынасы;

3) оқытудың жаңа технологияларын тиімді қолдану және енгізу. Бұл технологиялар қоғам мен еңбек нарығының өзгермелі қажеттіліктеріне кәсіби білім беруге тез бейімделуге әсер етеді;

4) оқушылардың кәсіби бағдарлы бағыттақамтамасыз ету. [1],

Білім беруде негізгі мақсат тұлғаның құрылуымен, кәсіби қалыптасуы, дамуында, оның шығармашылық, рухани және физикалық мүмкіндігінің дамуы, құқықтық негізді қалыптастыру, тұлғаны белсенді азаматтық тұрғыдан тәрбиелеу болып табылады. Оған қоса, білім беру оқушының кәсіби бағдарлы бағыттың қамтамасыз етуі тиіс, және де бәсекеге қабілетті маман, кәсіби-құзіретті тұлғаны қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Мектеп түлектерін сапалы дайындауға талап едәуір өсті, ол осы талаптар негізінде мектепте дайындықты жетілдіруге бізді бағыттайды.

Соңғы кезде түрлі әдістемелік деңгейде, мектеп білім беру жүйесінің мәселесі белсенді зерттелуде, оған қоса, болашақ мектеп түлектерінің пәндік дайындығының кәсіби бағдарлы бағыты мәселесі де қарастырылады.

Кәсіби бағдарлы бағыттың психология-педагогикалық негізі келесі психологтардың еңбектерінде қарастырылған: Э.Ф.Зеер, Л.А.Кандыбович, Б.Ф.Ломов, З.А.Решетова, А.М.Столяренко және т.б. Онда кәсіби іс-әрекет спецификалық ерекшеліктерге ие болғаны көрсетіледі, олар мектеп оқушыларын оқыту процесін ескереді. С.В.Алексеев, Ю.К.Бабанский, Н.К.Гончаров, И.Я.Лернер, Д.Б.Эльконин жұмыстарында, жаратылыстану ғылымдары цикліндегі пәндерді дифференциалдаудың психология-педагогикалық аспектілерін қарастырады. Олардың зерттеуі оқытудың дифференциалы-топтық сұрақтарына қатысты, және де қабілетті дамыту мәселелері, физиканы оқыту барысындағы оқушылардың ерекшеліктері, оқытуды жекелендіру формасы, түрлері мен әдістерін іздеуге қатысты болады.[2]

Білім беру жүйесіндегі басым тапсырма білім беруді ақпараттандыру мен оқытудың жаңа технологияларын енгізу болып табылады. Уақыт талабы білім беру процесінің маңызды екі құраушыларының радикал өзгерісі болды:

- оқыту технологиясы,
- білім беру ақпараттарын ұсыну формасы.

Жаңа білім беру технологиясына ауысу мектеп түлектерін дайындау сапасын арттыруға қажеттілікпен және де, жаңа сарындағы жоспарлар мен бағдарламаларды даярлауға, мектеп түлектерінің басқа сапасына негізделген.

Жаңа педагогикалық ойлауды дамыту үшін оқытудың инновациялық тәсілдер мен технологияларды дайындау өзекті болып табылады, ол білім беру сапасын арттыруға бағытталған және мектеп оқушыларының танымдық қабілетін жылдамдатады.

Заманауи ақпараттық технология – компьютерлік техниканың жиынтығы, телекоммуникациялық байланыстар құралы, құралдық бағдарламалық құралдар, олар өз кезегінде, оқытудың интербелсенді бағдарламалық – әдістемелік заманауи технологияны қамтамасыз етеді. Заманауи оқытуды құру мен орындауда оқу пәндерін оқытудың жүйелік жобалауды және техникалық қамтамасыз ету мүмкіндігін ескере отырып оқытуды талап етеді.

Біздің мемлекетіміздің өсіп келе жатқан әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне жауап беретін мектеп оқушыларын физикаға дайындау, яғни жаратылыстану-педагогикалық циклдегі пәндерді оқыту жүйелі-бүтіндік, тұлғалық – іс-әрекетті тұрғыдан оқыту арқылы жүзеге асатын – кәсіби деңгейді жоғарылатудың негізгі көзі. Кәсіби бағдарлы бағыт пен күзінеттілікті қамтамасыз ететін, бәсекеге қабілетті түлекті қалыптастыратын, болашақ мамандықтың кәсіби тапсырмаларын өз бетінше және шығармашылық тұрғыдан шеше алу қабілеті болады.

Жұмыста талқыланған мәселе жағдайларға қатысты өзекті болып табылады.

1. Физика курсының дәстүрлі мазмұны, оған қоса, механика тарауы, әрдайым, ресми түрде болады, жаратылыстану ғылыми циклінің пәндерімен пәнаралық байланыстар қарастырылады, ол оқушылардың физикаға дайындығына заманауи талаптары деңгейіне сай келмейді.

2. Психология-педагогикалық және ғылыми-әдістемелік әдебиеттер, диссертациялық зерттеулерге жасалған талдаулар көрсеткеніндей, бүгінде мектеп оқушыларының физикаға дайындығы мәселесін шешуге арналған жұмыстар жеткіліксіз.

3. Білім беру стандартын ескере отырып, жаратылыстану ғылыми бағыттағы мектептердегі физика бойынша оқу процесін жетілдіру мәселесі арнайы зерттеу пәні бола қойған жоқ.

Бұл жағдайдан шығатын жол, ең алдымен, мектептегі физиканы оқытуды кәсіби бағдарлы бағытта оқытуға ауыстыру болып табылады.

Жоғары білімді мамандарды іргелі даярлаудың кәсіби бағдарлы бағытта оқыту мәселесінің мазмұндық және әдістемелік аспектілерін зерттеу үшін Қазақстандағы және дамыған, іргелес елдердің жоғары кәсіби білім беру жүйесінің даму тәжірибесі мен келешегіне, қазіргі күйіне талдау жүргізген дұрыс.

Физика пәнін оқытуды жетілдіру, студенттерде жаратылыстану ғылымдарының негізін меңгеруді қамтамасыз етуі тиіс. Физиканы оқыту дүниетанымдық тематикамен байланысты болуы керек. Ал дүниетанымды қалыптастыру, студенттердің ойлау шеңберін ұлғайтумен жүзеге асады. Ойлау іс-әрекетінің негізгі түрлері келесідей болады:

- 1) физикалық ұғымды анықтау және түсіндіру;
- 2) физикалық процестерді бір-бірінен ажырата алу, салыстыру;
- 3) зерттеу жолдарының маңыздысын анықтап, талдау;
- 4) нәтижені жалпылау, жүйелеу, топтау;
- 5) ұсынылған гипотезаны нақтылау, дәлелдеу, теріске шығару;
- 6) индукция, дедукция, абстрактілеу;
- 7) ойлау моделдерімен жұмыс[3].

Аталған негізгі ойлау түрлерін жинақтай келе, жалпы, физиканы жетілдіруге ықпал жасайтын аспектілерді Е.В.Шевченко ұсынған(1-сурет).

Сурет 1. Физиканы жетілдірудің негізгі бағыттары

Кәсіби бағдарлы бағытта оқыту мектеп сатысынан бастау алады да, кейінен жоғары оқу орнында жалғасын табады. Және де тек кәсіби пәндерде ғана емес, сонымен қатар, міндетті базалық пәндерді өту барысында да кәсіби бағдарлы бағытта білім алуын дамыту басты мақсатқа айналады.

Мектептегі физиканы оқытудың мақсаттарын толығырақ қарастырайық, ол келесілерде бекітіледі:

1) Мектептегі физика ғылыми дүниетанымның қалыптасуына өз үлесін қосады, мектеп оқушыларының ғылыми базасын анықталады. Оқыту процесінде мектеп оқушыларының санасында ғылыми теория негізі құрылуы арқылы қол жеткізіледі және келесілер ашып көрсетіледі:

– физика пәнінің негізгі түсінігін дамыту мен туындату, физиканың басқа ғылымдармен байланысы;

– көп деңгейлі сипат және физикалық абстракция мен моделінің әмбебаптылығы;

– физика пәнінің даму жолдары, мәселені зерттеу тәсілдері, ғылымның әдіснамалық және тарихи аспектілері.

2) Мектепте физиканы оқыту процесінде меңгеруге кепілдік беретін төмендегіше физика пәні бойынша білім, іскерлік, дағды деңгейін қамтамасыз етуі қажет:

– заманауи физика фундаментін құрайтын білімдермен, ол жаңа теорияны өз бетінше меңгеруге мүмкіндік береді және оқылатын физикалық түсініктің ғылыми фундаменті болып табылады;

– түрлі деңгейдегі қиындықтың физика тапсырмаларын шешу дағдысы.

3) Мектеп оқушыларының физикалық ойлау қабілетін қалыптастыру, ол оның барлық төрт сипатты белгісінің дамуына ықпал етеді:

– талқылаудың логикалық тізбесін доминанциялауға дейін жеткізу;

– лаконизм, саналы жетілу әрдайым қысқа логикалық жолды табады, ол мақсатқа жеткізеді;

– аргументтеудің нақты жіктелген жолдары; символиканың тез дәлдігі.

Оқыту процесінде мұғалімдерге берілген жағдайды орындау ғана маңызды емес, оған қоса, оқушылардан есеп шығару кезінде және теориялық сұрақтарға жауаптарында қол жеткізу керек.

4) Физиканы оқыту процесінде оқушылар физика бойынша іс-әрекетті тәжірибесіне ие болуы керек, ол мыналарды қосып алады:

- практикалық және теориялық тапсырмаларды шешу үшін физика бойынша білімдерін қолдану;
- физикалық модельдері, алгоритмі, алгоритмдік жазбаларды құру;
- оқушылардың өз бетінше іс-әрекеті.

5) Мектептегі физика пәні физикаға деген тұрақты қызығушылығын тәрбиелеуге кең мүмкіндікке, оқушылардың физикалық интуициясы мен физикаға қабілетін дамытуға ие болады. Оқушылар түрлі ғалымдардың қандай да бір мәселені шешу үшін талпыныстарымен, олардың жетістіктері мен тоққырауларын сипаттай отырып, сонымен қатар, ғылыми жаңалықтар мен құралдардың тарихымен қызыға отырып, танысады.

Оқушыларды кәсіби бағдарлы бағыттаоқытудың мәселесі - мазмұны мен құрылымы бойынша күрделі болады. Ол болашақ маманның өз кәсібіне деген әлеуметтік және психологиялық бағытталуы мен жоғары оқу орнындағы оқытудың пәнаралық байланысын ұйымдастыруды қамтиды. [4]

Оқушыларды оқытудың негізгі тапсырмасы зерттелетін курс негізі бойынша терең әрі берік білімді алу болып табылады, және болашақ кәсіби іс-әрекетіндегі осы білімді қолдану іскерлігі болып табылады. Ол үшін оқушыны қызықтыра алу қажет, оқытуға жігер құру, онда саналылықты ояту мен оқыту инициативасын жетілдіру. Оқытудың келесі қағидаларын жүзеге асыру керек:

- зерттелген материалды тізбекті және логикалық түсіндіру;
- оқылатын тақырыптың көрнекілігі, түсініктілігі, нақтылығы, меңгерімділігі;
- практикалық бағыттылық және соңғы нәтижеге мақсаттылық;
- оқушылардың өзіндік жұмысы кезінде оқытудың интербелсенді әдістемесінде сабақта оқытудың белсенді әдістемесін үйлестіру.

Осы қағидаларды жүзеге асыруды ашып көрсетейік, нәтижесінде, оқыту құралы жүзеге асады, оқушылардың оқуға талпынысын күшейтеді, зерттелінетін материалды меңгеруге қызығушылықты жоғарылатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27 шілде 2007 жыл №319-ІІІ. (24.11.2015 жылы өзгерістер мен толықтырулар енгізілген).
2. Жуков Г.Н. Основы общей профессиональной педагогики: Учебное пособие. М., Гардарики, 2005.
- 3.Е.В.Шевченко К вопросу о повышении профессиональных компетенций студентов педагогического вуза в процессе обучения и прохождения практики //Научно-методический электронный журнал «Концепт». -2017. №511. -0,4 п.л. –URL:<http://e-koncept.ru/2017/470141.htm>.
4. Намазбаев Қ.Т. Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі. 1-бөлім. Жалпы мәселелер. «Физика» мамандығы бойынша студенттерге арналған оқу құралдары. –Алматы: «Отан» баспасы, 2016. -245 б.
5. Политехническое образование и профориентация учащихся в процессе преподавания физики в средней школе: методическое издание / А.Т.Глазунов, Ю.И.Дик, Б.М.Игошев и др.; ред. А.Т.Глазунов, В.А.Фабрикант. - М.: Просвещение, 1985. - 159 с. (Б-ка учителя физики).
- 6.Имашев, Г. Политехнический аспект курса физики в средней школе // Современный научный вестник. – Днепропетровск. – 2007. – № 3 (11). – Серия педагогика и психология.
7. Акитай Б.Е. Физиканы оқыту теориясы мен әдістемелік негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Альманах, 2017. -236 б.

8.Имашев Г.И. Политехническая подготовка учащихся в средних школах Казахстана // Современный научный вестник: сб. научных трудов: экономика: проблемы теории и практики. – Днепропетровск, 2007. – Выпуск 228. – Т. 2.

9. Атутов П.Р. Политехническое образование школьников: сближение общеобразовательной и профессиональной школы. – М., 1986.

10.Имашев Г.И. Политехническое образование учащихся в процессе обучения физике в средней школе: монография. – Атырау, 2006.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

Бердалиева Т. Д. – к. п. н., доцент
Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Аннотация. Изменения, происходящие в обществе и мире, также вносят изменения в сферу образования. Переход на рынок, движение к демократии и правовому государству, требует от человечества постоянного повышения широкого общекультурного мировоззрения, общей и профессиональной компетентности. Сегодня выпускники формируют социальный заказ на всестороннее развитие, он должен уметь работать самостоятельно, действовать на неопределенных условиях, чувствовать потребность в непрерывном образовании.

Ключевые слова: личность, физика, методология, направление, личность, задачи

THE PROBLEM OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENTS IN TEACHING PHYSICS

Berdaliev T. D. – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
University named after zh.a.Tashenev, Shymkent
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Abstract. The changes taking place in society and the world also make changes in the field of Education. The transition to the market, the movement to democracy and the rule of law, require from humanity a broad general cultural worldview, a steady increase in general and professional competence. Today, it forms a social order for the comprehensive development of graduates, who must be able to work independently, perform activities on indefinite terms, and feel the need for continuing education.

Key words: personality, physics, methodology, orientation, personality, tasks

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ҒЫЛЫМИ ӘМБЕБАП КІТАПХАНАЛАРЫНДАҒЫ ӨЛКЕТАНУ АҚПАРАТЫН ИНТЕРНЕТ ЖЕІСІНДЕ НАСИХАТТАУ

Кукеева М.К. канд.пед.наук, ЮКУ им.Ауезова
Тастыбаева Р.К. ст. преподаватель университета имени Ж.А.Ташенева

Андатпа Мақалада Қазақстанның облыстық ғылыми әмбебап кітапханаларының Интернет желісінде өлкетану ақпаратын ілгерілетудің заманауи тәсілдері қарастырылады. Кітапханалардың қорды цифрландыруды, электрондық коллекцияларды, виртуалды көрмелерді және интерактивті ресурстарды құруды қоса алғанда, цифрлық форматта өлкетану контентін құру және тарату бойынша жұмыс тәжірибесі талданады. Өлкетану материалдарына назар аудару және аудиторияны кеңейту үшін әлеуметтік желілерді, блогтарды және басқа да онлайн платформаларды пайдалануға ерекше назар аударылады. Осы бағыттың проблемалары мен даму перспективалары зерттеледі, сондай - ақ Қазақстанның қоғамдық кітапханасының интернет-кеңістіктегі қызметінде өлкетану ақпаратын ілгерілетудің тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар ұсынылады.

Кілт сөздер: Облыстық кітапхана, өлкетану ресурстары, электрондық каталог, қорларды цифрландыру, электрондық жинақ сандық кеңістік, навигатор.

Введение

Активное продвижение краеведческой информации, предоставляемой областными научными универсальными библиотеками Казахстана, в интернете является важным шагом на пути к сохранению и популяризации культурного наследия страны. Это способствует развитию образования и науки, а также формированию гражданской идентичности. В долгосрочной перспективе такая инвестиция в будущее Казахстана принесет ощутимые результаты. Говоря о перспективах работы, следует отметить, что в дальнейшем необходимо расширить тематику и жанровое разнообразие создаваемого контента. Кроме того, взаимодействие с партнерами открывает новые горизонты. Результатом такого сотрудничества могут стать виртуальные выставки, на которых будут представлены цифровые копии предметов и документов, хранящихся в музейных, библиотечных и архивных фондах.. Ещё одним важным направлением может стать сотрудничество со студентами в организации новых выставок. Это взаимовыгодное сотрудничество, в рамках которого студенты смогут не только приобрести новые знания и навыки, но и помочь библиотеке сделать её ресурсы более доступными и интересными для пользователей

В нашем исследовании мы изучим, какую роль играют библиотечные каналы на YouTube в Казахстане в популяризации местной истории, культуры и традиций. Мы также проанализируем особенности и общие черты краеведческого видеоконтента, который создают библиотеки, и определим новые подходы к сохранению локальной идентичности

Цель исследования: Рассмотрена роль библиотечных YouTube-каналов библиотек Казахстана в продвижении местной истории, культуры и традиций. Выявлены особенности и общие черты краеведческого видеоконтента библиотек и выяснены новые подходы в сохранении локальной идентичности. Очерчены перспективы дальнейшего развития краеведческой библиотечной деятельности в соответствии с процессом интеграции библиотеки в цифровую среду. Сделать краеведческую информацию, собранную областными научными универсальными библиотеками Казахстана, более доступной и заметной в интернете.: Уникальные знания о регионах Казахстана, хранящиеся в этих библиотеках, нашли свою аудиторию в онлайн-пространстве. Научные работники, магистранты, докторанты, а также сотрудники музеев и архивов, интересующиеся

историей, культурой и географией Казахстана, смогут легко найти и использовать богатые краеведческие ресурсы библиотек.

Методы исследования : Контент-анализ: изучение содержания веб-сайтов библиотек, включая разделы, посвященные краеведению. Оценка полноты, актуальности, достоверности и доступности представленной информации. Анализ форматов представления информации (текст, изображения, видео, аудио). Изучение активности библиотек в социальных сетях (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube и др.). Оценка количества подписчиков, частоты публикаций, вовлеченности аудитории. Анализ контента, публикуемого в социальных сетях, с точки зрения краеведческой тематики.

Анализ и результаты: Цифровые преобразования библиотек имеют большой потенциал для сохранения и популяризации историко-культурного и краеведческого наследия. Важно, чтобы библиотеки не только сохранили это наследие, но и активно интегрировали его в широкий оборот из-за доступности и использования новейших технологий. Facebook, Instagram, YouTube открывает библиотекам перспективы для расширения их краеведческой деятельности. Важно, чтобы библиотеки эффективно использовали эти возможности, создавая качественный, полезный и интересный контент для своей аудитории. Краеведческие YouTube-каналы не только способствуют формированию местной исторической и культурной идентичности, но и расширяют поле для обучения и исследований. Интенсивное развитие краеведческого видеоконтента предоставляет библиотекам новые возможности в увеличении доступа к краеведческим источникам и максимального использования их потенциала. Благодаря интерактивным форматам, образовательным программам, документальным фильмам и активному взаимодействию с пользователями библиотеки могут обеспечить более глубокое понимание и заинтересованность краеведческими темами, одновременно увеличивая эффективность собственной краеведческой деятельности. Казахстанские областные универсальные библиотеки все чаще обращаются к популярному видеохостингу как к одному из эффективных инструментов своей деятельности. В одно время, став ценным ресурсом для библиотек, YouTube предлагает широкий спектр образовательного и информационного контента, который можно использовать для оказания библиотечных услуг и взаимодействия с посетителями. Постоянно увеличивается и видеоконтент, который загружают и распространяют непосредственно библиотечные специалисты, а созданный библиотекой видеоканал становится, по сути, центром его вещания на YouTube. Многие библиотеки Казахстана делятся интересными рассказами о выдающихся людях, событиях и местах своего края. Многие областные научные универсальные библиотеки республики рассказывают об уникальных краеведческих ресурсах из собственных фондов и проводят виртуальные экскурсии. Библиотека на платформе YouTube - один из важных сервисов, ориентированный на базовые предпочтения пользователей, а также перспективное направление развития информационно - библиотечных процессов в контексте современной трансформации библиотек. Работа по созданию библиотеками качественного видеоконтента и размещению его на YouTube-каналах будет способствовать росту внимания к библиотечным учреждениям, книгам и чтению, повышая уровень их продвижения среди пользователей. Благодаря современным техническим технологиям YouTube стал мощным средством массовой информации. Он не только изменил способ потребления видеоконтента, но и создал новые возможности для образования, развлечений и коммуникации в цифровую эру. Ресурсы на YouTube могут быть результатом совместной работы исследователей, краеведов и энтузиастов для сохранения и распространения аудиовизуальных исторических и краеведческих материалов. В качестве среды, в которой можно погрузиться в ощущение прошлого, YouTube используется для обмена личными историями, воспоминаниями и освещения местной истории. В связи с тем, что современные пользователи часто отдают предпочтение видеоконтенту из-за его доступности, наглядности и интерактивности, среди источников для формирования историко-

краеведческих знаний YouTube опередил другие источники информации, такие как поисковые системы, книги, пресса, а также учреждения культуры и образования. Это свидетельствует о значении YouTube как влиятельного источника информации для формирования исторического сознания. Одним из примеров популяризации краеведческого видеоконтента является также YouTube-канал Туркестанской областной научной универсальной библиотеки «Фараб». Областная библиотека одной из первых на юге Казахстана предложила своим пользователям медиапроект, конечным продуктом которого стало создание видеоконтента проект "Цифровая история древнего Туркестана ". Этот проект является ярким примером того, как YouTube способен стать мощным инструментом для сохранения и популяризации бесценного наследия истории и культуры южного Казахстана. В его реализации сплетаются усилия историко-культурных центров, архивов, музеев, библиотек, университетов и других образовательных учреждений, создавая уникальное полотно знаний и вдохновения.. В рамках проекта местное население приглашают поделиться личными нарративами, связанными с древним историческим - культурным наследием Туркестанского края , путем их публикации на видеохостинге. Проект не только сохраняет важные части локальной истории, но и способствует изучению культурного опыта как для местных жителей, так и для . Библиотекари-новаторы демонстрируют в социальных сетях такие мероприятия .как "Туркестанский областной слет библиотекарей, летние курсы повышения квалификации для районных, городских библиотекарей « Креативный библиотекарь», областной конкурс профессиональных библиотекарей "Дара библиотекарь-дана библиотекарь", акция "Лучшее литературное произведение Туркестана – 2022", республиканский фестиваль "Рухани Қазына-2022«. В рамках проекта вечерние встречи с молодым поэтом Санжаром Уламой «Сырлы жырлары Санджара», Абаем Калшабом «Әлемім менің шықтық» прошли на высоком уровне. Республиканский фестиваль "Рухани Қазына" прошел 16-21 мая в Туркестанской области, а мероприятия по библиотечному направлению. Так как библиотека расположена в одном из значимых туристических центров мирового значения , библиотеку посещают большое количество туристов и уважаемых гостей иностранцев. Вышеизложенные достижения и услуги, достигнуты благодаря непосредственному труду и неустанному поиску креативного, идейного, сплоченного коллектива. Развитие собственных YouTube-каналов поможет библиотекам не только хранить и распространять-знания, но и обеспечить доступ к ценным ресурсам и краеведческой информации в удобном формате, способствовать популяризации библиотечных ресурсов. Это также поможет библиотекам оставаться актуальными в условиях быстрых смен информационных технологий и коммуникаций. Стоит также отметить, что YouTube-каналы могут служить формой полезной- дополнительной информации для начинающих исследователей, историков и краеведов. В то же время размещенные на YouTube-канале краеведческие материалы могут охватывать более широкая аудитория и быть полезными для пользователей Интернета. Тематика видеоконтента может варьироваться от локальной истории и событий до более общих и учебных тем. YouTube могут играть важную вспомогательную роль как образовательные инструменты для туристической отрасли . Благодаря доступности представления информации в интересной форме и разнообразию историко-краеведческого контента они могут существенно улучшить ты процесс образовательного восприятия.

YouTube значительно расширяет перспективы библиотек, предоставляет им возможность стать более наглядными и доступными для общества. Для того, чтобы привлечь внимание аудитории к своей краеведческой деятельности, Петропавловская областная универсальная научная библиотека для популяризации краеведческого литературного процесса в регионе освещает информацию о лучших изданиях авторов Северо - Казахстанской области. Предоставляет возможность прослушать аудио страницы лучших книг и произведений с помощью плейлистов «Лучшая книга области», " PRO. чтение: гласные чтения книг местных авторов . Уникальные факты из истории края хранятся

в цифровом архиве «Историческое краеведение», Библиотека имеет большое количество плейлистов, среди которых есть такие, в которых широко представлен краеведческий видеоконтент. Эти плейлисты не только предлагают большой объем краеведческой информации, но и увеличивают количество зрителей благодаря качественному контенту и продуманной презентации. Они могут служить отличным примером для библиотек и других культурных учреждений, стремящихся развивать свой краеведческий видеоконтент.

Для выполнения поставленных задач и достижения целевых показателей, центральная библиотека Павлодарской области активно внедряет ряд инновационных проектов и программ, среди которых: «Драгоценное сокровище», «Книга и писатель», проект «Вечерняя библиотека», программа «Свекровь и невестка», молодежная платформа Business Community («Деловое сообщество»), фестиваль «ПавлоАрт», социальная инициатива «Открытая библиотека», проекты «Библиотека – центр культуры и досуга», «Библиотека и краеведение», «Живая библиотека», а также «Школа маленького читателя» и другие. В структуре библиотеки успешно работают 24 любительских объединения, клуба и кружка. В современном мире невозможно представить библиотеку без интерактивных виртуальных инструментов и их широких возможностей. В наличии имеется 11 электронных ресурсов, посвященных краеведению, включая «Литературную карту Павлодарского Прииртышья», «Созвездие имен», «Цифровой банк печати Павлодарской области», а также казахстанско-российский проект «Встречи на границе». Сегодня социальные сети являются эффективной информационной платформой. Активное присутствие Павлодарской областной универсальной научной библиотеки им. С. Торайгырова в различных социальных сетях способствует более эффективному привлечению читателей из интернета, расширяет границы библиотеки и выходит за рамки ее физического пространства и веб-сайта. Интересна современная концепция краеведческой деятельности научной библиотеки Восточно-Казахстанской области по изучению собственных историко-краеведческих коллекций. В своих видеоматериалах раскрывают уникальные краеведческие материалы, цифровые коллекции из местной истории края. Они эффективно используют видеохостинг для сохранения, исследования и популяризации местной истории культуры, а также привлекают большее количество людей к участию в библиотечных программах и услугах. Повышение узнаваемости и популярности библиотеки через YouTube может существенно улучшить ее имидж и взаимодействие с общественностью. Запуск собственных каналов YouTube позволяет библиотечным учреждениям быть ближе к своим пользователям, обеспечивать их полезным контентом, который отвечает их интересам и потребностям, и демонстрировать активность в современном информационном пространстве. Со своей стороны, краеведческий видеоконтент имеет потенциал быть довольно популярным и ценным, если он хорошо продуман и адаптирован к интересам и нуждам и потребностям местного сообщества.

В заключение следует отметить значимость и перспективность продвижения краеведческой информации, накопленной и хранящейся в областных научных универсальных библиотеках Казахстана, в интернете. Этот процесс не только открывает доступ к уникальным знаниям о регионе, но и способствует сохранению и популяризации культурного наследия. Оцифровка и публикация краеведческих материалов позволяет сохранить их для будущих поколений и сделать доступными для широкой аудитории, включая исследователей, студентов, краеведов и всех, кто интересуется историей и культурой Казахстана. Интересная и легкодоступная информация о местных достопримечательностях, исторических событиях и культурных особенностях может стать мощным стимулом для развития внутреннего и международного туризма. Онлайн - доступ к краеведческим ресурсам значительно упрощает исследовательскую работу. Студенты и учёные могут получать необходимую информацию, не выезжая в регионы, что способствует развитию краеведческих исследований. Знание истории и культуры своего края не только формирует чувство гордости за свою малую родину, но и укрепляет национальное

самосознание. Для успешного распространения краеведческой информации необходимо продолжать оцифровку и систематизацию краеведческих фондов библиотек. Создавать и внедрять инновационные веб-платформы и онлайн-сервисы для отображения краеведческой информации. Кроме того, взаимодействие с партнерами открывает новые горизонты. Результатом такого сотрудничества могут стать виртуальные выставки, на которых будут представлены цифровые копии предметов и документов, хранящихся в музейных, библиотечных и архивных фондах. Ещё одним важным направлением может стать сотрудничество со студентами в организации новых выставок. Это взаимовыгодное сотрудничество, в рамках которого студенты смогут не только приобрести новые знания и навыки, но и помочь библиотеке сделать её ресурсы более доступными и интересными для пользователей

Использованная литература:

1. Басов Е.Ю. Инновационное развитие вузовских библиотек в условиях цифровизации. М., 2020
2. Гребенюк М.В. Видеохостинг как маркетинговый инструмент в продвижении библиотечных услуг// Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии – 2024-№2 – С. 50-55
3. Тараненко, Л. Г. Библиотечное краеведение : учебное пособие .- Кемерово : Издательство КемГИК, 2022 .— 216 с.
4. Герасименко А.Ю. Навигатор по цифровому пространству научных знаний Уральского региона: концепция и структура. // Библиосфера. 2024;(4):32-42
5. Каптерев А. И.. Приоритетные направления и задачи цифровой трансформации библиотек // Библиотековедение. - 2023. - Том 72, N 2. - С. 116-130.
6. Жилкибаева Новый формат работы Павлодарских библиотек // Библиотековедение.Библиография.Книговедение. Сб.статей Вып.30 –Алматы .2022 г.-С.72-75
7. Пилко И.С. Виртуальное пространство библиотеки в эпоху web 2.0 / И.С. Пилко, Е.В. Роот // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. - 2015. - № 33. - С. 78-84.
8. Пирожков Г.П. Краеведение: философско-культурологический вектор / Г.П. Пирожков, И.Г. Пирожкова // Интеграция наук. - 2017. - № 8 (12). - С. 1621.
9. Петров С.Т. Цифровое наследие культуры: проблемы формирования, развития и безопасности / С.Т. Петров, А.А. Тарасов // Вестник РГГУ. Сер.: До-кументоведение и архивоведение. Информатика. Защита информ. и информ. безопасность. - 2014. - № 11. - С. 101-117.
10. Морева О.Н. Требования к качеству библиотечного фонда в культурологических исследованиях российских библиотековедов / О.Н. Морева // Библио-сфера. - 2016. - № 2. - С. 16-25
11. Берестова Т.Ф. Понятие «информационные ресурсы» и другие компоненты теории информационного ресурсоведения / Т.Ф. Берестова // Науч.-техн. информ. Сер. 1. Орг. и методика информ. работы. - 2016. - № 4. - С. 1-6.

УДК: 02: 004

ГРНТИ 13.31.19

ПРОПАГАНДА КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В ОБЛАСТНЫХ НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕКАХ КАЗАХСТАНА В ИНТЕРНЕТЕ

Кукеева М.К. канд.пед.наук, ЮКУ им.Ауэзова

Тастыбаева Р. К. ст. преподаватель университета имени Ж. А. Ташенева

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к продвижению краеведческой информации в сети Интернет областных научных универсальных библиотек Казахстана. Анализируется опыт работы библиотек по созданию и распространению краеведческого контента в цифровом формате, включая оцифровку фонда, создание электронных коллекций, виртуальных выставок и интерактивных ресурсов. Особое внимание уделяется использованию социальных сетей, блогов и других онлайн-платформ для привлечения внимания к краеведческим материалам и расширения аудитории. Будут изучены проблемы и перспективы развития данного направления, а также предложены рекомендации по повышению эффективности продвижения краеведческой информации в деятельности публичной библиотеки Казахстана в интернет-пространстве.

Ключевые слова: областная библиотека, краеведческие ресурсы, электронный каталог, оцифровка фондов, электронное накопительное цифровое пространство, навигатор.

UDC: 02:004
GRNTI 13.31.19

PROMOTION OF LOCAL HISTORY INFORMATION IN REGIONAL SCIENTIFIC LIBRARIES OF KAZAKHSTAN ON THE INTERNET

Kukeeva M.K. kand.ped.nauk, M. Auezova

Tastybaeva R.K. teacher of the university named after zh. a. Tasheneva

Abstract. The article discusses modern approaches to promoting local history information on the Internet of regional universal scientific libraries of Kazakhstan. The experience of libraries in creating and distributing local history content in digital format, including the digitization of the fund, the creation of electronic collections, virtual exhibitions and interactive resources, is analyzed. Particular attention is paid to the use of social networks, blogs and other online platforms to draw attention to local history materials and expand the audience. The problems and prospects for the development of this direction are studied, as well as recommendations are proposed to improve the effectiveness of promoting local history information in the activities of the Public Library of Kazakhstan in the internet space.

Key words: regional Library, local history resources, electronic catalog, digitization of funds, electronic collection Digital Space, Navigator.

ӘОЖ 37.016:53

ФИЗИКА ПӘНІН ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА БОЙЫНША ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІ

Г.Ж.Оралбеков – физика пәнінің мұғалімі,
"Жамбыл Қаппаров атындағы №5 мамандандырылған
физика-математикалық мектеп-интернат" КММ,
Қазығұрт ауд., Атбұлақ, 87716958023, kz_galim_92@mail.ru

Бердалиева Т.Д. – п.ғ.к., доцент
Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Андатпа. Мақала орта мектептерде жаратылыстанудың негізі болып табылатын физика пәнін оқыту мәселелеріне арналған. Жаңа білім беру бағдарламасы бойынша физиканы оқыту процесі зерделенген. Талдау және сараптаулар жүргізу үшін бағдарламалардың құрылымы қарастырылған, өорытындылар жасалған.

Кілт сөздер: мектеп, оқыту процесі, физика пәні, жаңартылған бағдарлама.

Білім берудің барлық деңгейінде математика және жаратылыстану ғылымдарын оқыту сапасын күшейту керек екендігі ресми құжаттарда нақты айтылып келеді. Осыған орай орта мектептерде жаратылыстанудың негізі болып табылатын физика пәнін оқытуға ерекше назар аудару керек екендігі анық. Физика саласы бойынша оқушылардың білім, білік, дағдыларын және құзыреттерін қалыптастыру негізгі және жалпы орта білім беретін мектеп бағдарламасында жетекші орын алады, бұл әлемнің біртұтас ғылыми бейнесін қалыптастырудағы физиканың практикалық маңызымен айқындалады.

2019 жылы 27 желтоқсанда ҚР үкіметінің №988-қаулысымен Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Бұл құқықтық құжатта нақты көрсетілген бірнеше міндеттердің ішінде - білім беру ұйымдарын цифрлық инфрақұрылыммен және қазіргі заманғы материалдық-техникалық базамен жарақтандыру - деген міндеттің маңызы өте үлкен.[1]

Физика мектепте оқытылатын пәндердің ішінде ғылыми-техникалық прогрестің негізі болып табылатыны белгілі. Жаратылыстану ғылымдарының ішінде физиканың маңызды орын алуы тек қана ғылыми-техникалық прогрестің үздіксіз артып отыруына байланысты ғана емес, табиғаттағы басқа да ғылымдардың дамуында алатын орнына да байланысты болып отыр. Физика химия, биология, астрономия және басқа да пәндермен тығыз байланыста болғандықтан оның негізгі әдістерін осы ғылымдарда қолданады. Осының барлығы жалпы білім беретін орта мектептегі оқушыларды физика курсы бойынша дайындауда ерекше орын алады. Сонымен қатар қазіргі рынок жағдайындағы қоғам сапалы мамандарды қажет етуде, ал бұл өз кезегінде мектептердегі білім берудің ролін арттыра түсуде.

Қазіргі тәуелсіз Қазақстанда орта мектепте білім беру үлкен өзгерістерге ұшырады. Оқу жүйесінде мұғалім білімнің нақты көзі емес, оның ұйымдастырушысы болып табылады. Бүгінгі таңда білім беру саласындағы ең маңызды мәселелердің бірі – орта мектепте оқу пәндерін жаңартылған бағдарламамен оқытуды қажетті деңгейде ұйымдастыру. Бұл істі жүзеге асыру үшін, бірінші кезекте, білім алушыларды жаңа бағдарламаларға сәйкес жазылған жаңартылған мазмұндағы оқулықтармен қамтамасыз ету қажет екендігі анық.

Қолданыстағы жаңа бағдарламалар бойынша оқыту мазмұнымен танысу, жәнеталдау үшін біз зерттеу жұмысымыздың тақырыбын орта мектепте жаңа білім беру бағдарламасы бойынша физиканы оқытуды зерделеуге арнадық. Жұмысымыздың мақсаты: физика пәні бойынша мектептің негізгі және жоғары буындарына арналған физика пәнінен оқу бағдарламаларымен толық танысу, талдау, салыстыру арқылы оқу процесін зерттеу, оқыту әдістерін жетілдіруге үлес қосу және жаңа оқулықпен оқыту процесін зерделеу.

Қай кезде, қай қоғамда болсын жеке тұлғаның қалыптасуы ұстаздан басталады. Білім саласындағы болып жатқан өзгерістер ұстаздан үлкен жауапкершілікті талап ететінін білеміз. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін өзінің ұстаздық ғұмырын арнайтын мамандар ғана сапалы да, жемісті еңбек ете алады деп ойлаймыз.

Негізгі мектептегі сынып пәндеріне арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы оқушы тұлғасының үйлесімді, қолайлы білім

беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті оқыту әдіс-тәсілдерді қолдана білуде болып отыр.

Физика пәнін жаңа бағдарлама бойынша оқыту мәселесін шешу тек ұстаздарға ғана емес, жалпы оқыту процесін ұйымдастыруға, оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыз етуге де байланысты. Оқу-әдістемелік кешенге оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған нұсқаулықтар, есептер жинағы, хрестоматиялық материалдар, ғылыми-көпшілік кітаптар т.б. кіреді.

Жаңа оқу бағдарламаларының бір ерекшелігі –кең ауқымды дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы. Оқу мақсаттарының жүйесі келесі дағдыларды дамытудың негізі болып табылады. Олар функционалдық және шығармашылық түрінде білімдерін қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынастың әртүрлерін қолдану, мәселелерді шешу және шешімдер қабылдау.

Негізгі орта білім беру деңгейінің «Физика» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы нақты 3 тараудан тұрады:

- Жалпы ережелер;
- Физика пәнінің мазмұнын ұйымдастыру;
- Оқыту мақсаттарының жүйесі.

Бірінші кезекте Кеңес дәуірінде жазылған жалпы орта білім беретін мектептерге арналған «Физика. Астрономия» бағдарламасына назар аударайық. Үлгілік бағдарлама КСРО Педагогикалық ғылым академиясының орта мектепте оқыту мазмұны мен әдістерін зерттейтін ғылыми зерттеу институтында дайындалып баспаға ұсынылған. Бағдарлама 1990 жылы «Просвещение» баспасынан шыққан. Бұл оқу бағдарламасы қазақстандық мектептерде 2000 жылдарға дейін қолданыста болды. [2]

Талдау және сараптаулар жүргізу үшін бағдарламаның құрылымын кесте түрінде көрсетейік.

Кесте 1. 1990 жылғы 7 сынып бағдарламасы

Рр/с	Тарау	Сағат саны	Зертханалық жұмыстар	Көрсетілімдер саны
1	Кіріспе	2	1	4
2	Заттың құрылысы туралы алғашқы мағлұматтар	6	1	8
3	Денелердің әсерлесуі	17	4	10
4	Қатты денелердің, сұйықтардың және газдардың қысымы	21	2	14
5	Жұмыс және қуат. Энергия	9	2	8
	Резервтік уақыт	13		
	Барлығы	68	10	44

Бағдарламаның соңында оқушылардың білімдері мен біліктерін бағалау тәртібі және ауызша жауаптар мен зертханалақ жұмыстарды қалай бағалау керек екендігі жазылған болатын. Мұғалімдерге арналған жалпы әдебиеттер және әр сыныпта қолдануға болатын оқу-әдістемелік кітаптар тізімі көрсетілген. Астрономия пәніне арналған бағдарлама бөлек тарауда берілген.

Ендігі кезекте Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы шығарған «Физика және астрономия» оқу бағдарламасын қарастырайық. Бағдарлама 7-9 сыныптарға арналған, Астанада 2010 жылы шыққан, көлемі 24 бет. Бағдарлама авторлары: Қазақбаева Д.М., Тоқбергенова У.К., Башарұлы Р., Кронгарт Б.А. Бағдарламада алғы сөз, оқу пәнінің базалық мазмұны, оқушылардың білімдері мен біліктеріне қойылатын талаптар, пәнді оқытудың әдістемелік ерекшеліктері жазылған.[3]

Кесте 2. 2010 жылғы 7 сынып бағдарламасы

Р/с	Тарау	Сағат саны	Зертханалық жұмыстар	Көрсетілімдер саны
1	Физика және астрономия - табиғат туралы ғылым	7	1	-
2	Заттың құрылысы	4	1	-
3	Қозғалыс	9	-	-
4	Масса және күш	11	2	-
5	Қысым	16	2	-
6	Жұмыс. Куат. Энергия	11	2	-
	Резервтік уақыт	10		
	Барлығы	68	8	

Кесте 3. 2017 жылғы 7 сынып бағдарламасы

Р/с	Тарау	Сағат саны	Зертханалық жұмыстар	Көрсетілімдер саны
1	Физика - табиғат туралы ғылым	-	-	-
2	Физикалық шамалар мен өлшеулер	-	2	-
3	Механикалық қозғалыс	-	-	-
4	Тығыздық	-	1	-
5	Денелердің өзара әрекеттесуі	-	2	-
6	Қатты денелер, сұйықтар және газдардағы қысым	-	2	-
7	Жұмыс. Куат	-	-	-
8	Энергия	-	-	-
9	Жай механизмдер	-	2	-

1	Жер және ғарыш	-	-	-
	Резервтік уақыт			
	Барлығы	68	9	

Жаңа мазмұндағы бағдарламада 7-9 сыныптарға арналған оқу бағдарламаның 75 пайызы оқыту мақсаттарына (білім алушылар нені білуі тиіс екеніне) арналған. Негізгі ерекшелік – жеке тарауларды оқуға бөлінген сағаттар нақты көрсетілмеген, ол мұғалімдердің еншісінде. Зертханалық жұмыстар саны 9, сонымен бірге әр тарауда орындалатын практикалық жұмыстар атап айтылған.

Жаңа оқу бағдарламаларын талдай келе, оқыту мақсаттарына, нәтижелеріне үлкен нараз аударылған және пән мұғалімін сағаттар санымен шектемей шығармашылық ойлары мен жоспарларын жүзеге асыруға, инновациялық әдістерді кеңінен қолдануға мүмкіндік берілген деген қорытынды жасадық.

9-сыныпта тербелістер мен толқындарды оқыту барысында оқушылар білуге тиіс болатын физикалық білім күрделі болып келеді. Мысалы, бағдарламада берілген кестедегі 9 және 10 пунктерге назар аударайық:

9. Период квадратының маятник ұзындығына тәуелділік графигін тұрғызу және талдау;

10. Еріксіз тербеліс амплитудасының мәжбүрлеуші күштің жиілігіне тәуелділігін график бойынша сипаттау.

Бұл пункттерге қатысты тапсырмаларды орындауға оқушы дайын болу үшін мұғалімнің тақырыпты егжей-тегжейлі тәсіндіруі керек болады. Сонан соң білімді бекітуге, қайталауға уақыт қажет. Ал, қысқа мерзімді жоспар бойынша жүргізілетін сабақтарда ұйымдастырушылық мәселелерге көп уақыт кетіп қалатын сияқты, сондықтан сабақ тақырыбының негізгі білімдік тұстары назардан тыс қалуы мүмкін. Сабақ үстінде ұйымдастырылатын жеке, жұптық, топтық жұмыстар білімді бекіту, дамыту мақсатында жүргізілу керек. Сонымен қатар, бұл тақырыптарды оқып-үйренуде пәнаралық байланыс көп роль атқарады (тиімді есептеу, өрнектерді жазу, формулаларды түрлендіру, координаталардағы шамаларды дұрыс жазу, өлшем бірліктерін анықтау, графикті сызу білу, оны сипаттау т.б.).

Жоғары сыныптарда физика пәнін оқытудың мақсаты -білім алушылардың ғылыми дүниетанымдық негіздерін, әлемнің жаратылыстанымдық-ғылыми бейнесін тұтастай қабылдауын, өмірде маңызды практикалық мәселелерді шешуде табиғат құбылыстарын бақылау, жазу, талдау қабілеттерін қалыптастыру деп нақты айтылған. Мақсатқа сәйкес оқу пәнін оқытудың негізгі міндеттері де анықталған.

Жалпы орта білім беру деңгейінің жаратылыстану-математикалық бағытындағы 10-11 сыныптарына арналған үлгілік оқу бағдарламасының негізгі мазмұны 10 бөлімді қамтиды:

- Механика;
- Жылу физикасы;
- Электр және магнетизм;
- Электромагниттік тербелістер;
- Электромагниттік толқындар;
- Оптика;
- Салыстырмалы теорияның элементтері;
- Кванттық физика;
- Нанотехнология және наноматериалдар;
- Космология.

Бітіруші сынып бағдарламасында таза физикалық оқу материалдарына қызықты және күрделі «Нанотехнология және наноматериалдар», «Космология» атты бөлімдерді оқыту қарастырылған. Ұзақ мерзімді жоспардың соңында физикалық практикум өту ұсынылған.

Бұл құжатта жоспарланған тақырыптар орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарларда нақтыланады. Сабақтың сауатты жоспарлануы – мұғалімнің кәсібилігінің көрсеткіші. Сабақты жоспарлау барысында мұғалімнің бүкіл сыныптың дайындығын, сондай-ақ олардың қызығушылықтарын назарға алу үшін әр білім алушының деңгейін есепке алғаны жөн. Тәжірибе көрсеткендей, жоспарлау талаптарының тиісінше нақты болмауынан мұғалім өз қызметінің мақсаты мен мазмұнына ұғынып қарай алмайды. [4]

Зерттеу барысында мектеп физика курсын оқытуға арналған жаңа оқулықтар туралы жалпы мәліметтер жинақталды. Жаңа оқулықтар алдыңғы оқулықтарға қарағанда жалпы көрінісі, мазмұны, тартымдылығы, білімдік және танымдық сипаты, дизайны, қолжетімділігі т.б. көрсеткіштері жағынан жоғары. Оқулықтардың сандық көрсеткіштерін салыстыра келе және сапалық талдау жасай отырып тұжырымдағанымыз: Физика пәнінен жазылған жаңа мазмұндағы оқулықтар сандық және сапалық көрсеткіштері жағынан заман талабына сай, қолдануға ыңғайлы, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес етіп дайындалған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Білімді ел» газеті. №3, 21 қаңтар 2020 жыл. Сайт: <https://bilimdinews.kz/>
2. Программы средней общеобразовательной школы. Физика. Астрономия. -М.: Просвещение, 1990. -46 с.
3. «Физика және астрономия» оқу бағдарламасы. Жалпы білім беретін мектептің 7-9 сыныптарына арналған. –Астана, 2010. -24 бет.
4. Білім мазмұнын жаңарту аясында (7-9-сыныптар) «Физика» оқу пәнін оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар. -Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2018. –120б.
5. Қ. Т. Намазбаев, С. Б. Тұрсынбекова, Ж. А. Жұмабаева, А. С. Смағұлова. «Физиканы оқыту теориясы мен әдістемесі»
6. Қ. Т. Намазбаев, С. Б. Тұрсынбекова, Ж. А. Жұмабаева, А. С. Смағұлова. «Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі». Жеке мәселелері.
7. Ақитай Б.Е. Физиканы оқыту теориясы және әдістемелік негіздері: Оқу құралы. -Алматы: Қазақ университеті, 2016. -280 бет.
8. М. Құдайқұлов, Қ. Жаңабергенов, «Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі», Алматы, «Рауан», 1998ж., 310 б.
9. «Физиканы оқыту методикасы 6-7», Орехов В.П., Усова А.В. Алматы, «Мектеп», 1978ж.
10. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9 сыныптарына арналған «Физика» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқубағдарламасы. Астана, 2017.

УДК 37.016: 53

ОБНОВЛЕННАЯ ПРОГРАММА ПО ФИЗИКЕ ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ ПО

Оралбеков Г.Ж. – учитель физики, КГУ "Специализированная физико-математическая школа-интернат № 5 имени Жамбыла Каппарова" ,
Казыгуртский р-н, Атбулак, 87716958023, kz_galim_92@mail.ru
Бердалиева Т. Д. – к. п. н., доцент
Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Андатпа. Стаття посвящена вопросам преподавания физики, которая является основой естествознания в средних школах. Изучен процесс обучения физике по новой образовательной программе. Для проведения анализа и экспертизы предусмотрена структура программ, составлены рекомендации.

Ключевые слова: школа, процесс обучения, предмет физики, обновленная программа.

UDC 37.016: 53

UPDATED PHYSICS PROGRAM THE PROBLEM OF LEARNING BY

Oralbekov G. Zh. – physics teacher, KSU "Specialized Physics and Mathematics Boarding School No. 5 named after Zhambyl Kapparov",
Kazygurt district, Atbulak, 87716958023, kz_galim_92@mail.ru

Berdaliev T. D. – PhD, Associate Professor
Zh. A. Tashenev University, Shymkent
87012733180, tilla.berdaliev@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Abstract. The article is devoted to the teaching of physics, which is the basis of natural science in secondary schools. The process of teaching physics according to a new educational program has been studied. The program structure is provided for the analysis and examination, and recommendations have been drawn up.

Key words: school, learning process, physics subject, updated curriculum.

ӨОЖ 621.01.; 622.023

<https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДАНУ: ОЙЫС ЛИНЗАНЫҢ ФОКУСТЫҚ ҚАШЫҚТЫҒЫН ДӨҢЕС ЛИНЗАНЫҢ КӨМЕГІМЕН АНЫҚТАУ ӘДІСІ

¹Арысбаева А.С., ²Оразов Б.Д., ³Рахман Г.А.

¹Магистр, аға оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

²Магистр, аға оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

³Магистр, оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Андатпа. Мақалада заманауи компьютерлік технологияларды қолдана отырып, оқу процесінде физиканы оқыту әдістері келтірілген. Білімалушылардың «Физика» пәнін оқуға деген қызығушылығын арттыру жұмыстары келтірілген. Мақалада компьютерлік оқыту бағдарламаларының көмегімен оқушылардың білім деңгейін және пәнге деген қызығушылығын арттыру жолдары ұсынылған. Оқу орындарында компьютерлік модельдеуді қолдана отырып, физиканы оқытуда «Ойыс линзаның фокустық қашықтығын дөңес линзаның көмегімен анықтау» әдісін компьютерлік моделдеумен жұмыстың нәтижесін талдауы сипатталған.

Кілт сөздер: компьютерлік модель, оқыту бағдарламасы, ойыс линза, фокустық арақашықтық, Olabs бағдарламасы

Кіріспе

Физикалық құбылыстарды зерттеудегі ақпараттық-компьютерлік технологиялардың рөлін асыра бағалау қиын. Қазіргі дербес компьютерлердің жылдамдығы мен үлкен графикалық мүмкіндіктері күрделі физикалық құбылыстарға сапалы және сандық талдау жүргізуге және осы талдаудың нәтижелерін көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Кейбір эксперименттерді физика кабинеті жағдайында келесі себептер бойынша жүргізу мүмкін емес екеніндігін көруге болады. Мысалы оларға мектептің аспаптармен әлсіз жабдықталуын жатқызуға болады. Ал бұл қайшылықтан шығудың жолы физикалық эксперимент жағдайында көрсетілмейтін құбылыстарды зерттеуге мүмкіндік беретін компьютерлік модельдерді қолдану болып табылады.

Сонымен қатар, компьютерде процестердің шарттарын өзгертуге болады. Мұндай модельдеу физикалық эксперименттер мен құбылыстардың көрнекі динамикалық иллюстрацияларын алуға, нақты құбылыстар мен эксперименттерді бақылау кезінде жиі сырғып кететін олардың бөлшектерін көбейтуге мүмкіндік береді. Модельді пайдалану кезінде табиғаттың нақты құбылысын емес, оның жеңілдетілген моделін көрудің ерекше мүмкіндігі жасалады. Бұл жағдайда модельді біртіндеп қиындататын және оны нақты физикалық құбылысқа жақындататын қосымша факторларды кезең-кезеңімен қарастыруға болады. Сонымен қатар, компьютерлік модельдеу оқиғалардың уақыт шкаласын өзгертуге, сондай-ақ физикалық эксперименттерде жүзеге асырылмайтын жағдайларды модельдеуге мүмкіндік береді.

Кейбір модельдер эксперименттердің барысымен бір уақытта сәйкес графикалық тәуелділіктердің құрылысын байқауға мүмкіндік береді, бұл олардың көрнекілігін арттырады. Мұндай компьютерлік модельдер ерекше мәнге ие, өйткені білімалушылар әдетте графиктерді құруда және оқуда айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Оны біз келесі зерттеу әдістеріне көре аламыз.

Зерттеу әдісі

Зертханалық жұмысты жасауда қолданатын әдістер: зерттеу және талдау әдістері. Сонымен қатар бұл жұмыстың толық талдау әдістері компьютерлік моделдеумен сипатталады. Ал жұмысты сипаттау үшін алдымен, ойыс линза туралы түсінікті қалыптастыру керек. Себебі жұмысты толық зерттеу үшін барлық түсінік зерттелеген болу шарт. Ал ойыс линзалар дегеніміз - шеттеріне қарағанда ортасы жіңішке болып келетін линза. Осылайша линзадан өтетін жарық сәулелері таралады (шашырайды). Сондықтан ойыс линзаны диверсиялық линза деп атайды. Ойыс линза арқылы жасалған кескін жалған және кішірейген.

Ойыс линза нақты кескінді жасамайтындықтан, оның фокустық аралығын өлшеу үшін дөңес линза қолданылады. Ойыс линзаның фокус аралығын табудың екі әдісі бар.

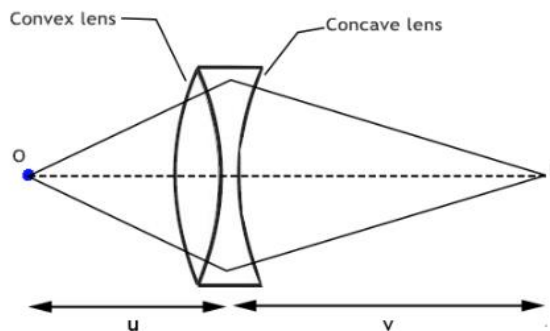
а) Объективті жсанасу әдісі

Фокустық ұзындығы f 2 ойыс линза фокустық ұзындығы f_1 дөңес линзамен коаксиалды түрде жанасқанда және егер F комбинацияның фокустық ара қашықтығы болса, онда,

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2}$$

Демек, ойыс линзаның фокус аралығы,

$$f_2 = \frac{F \times f_1}{f_1 - F}$$

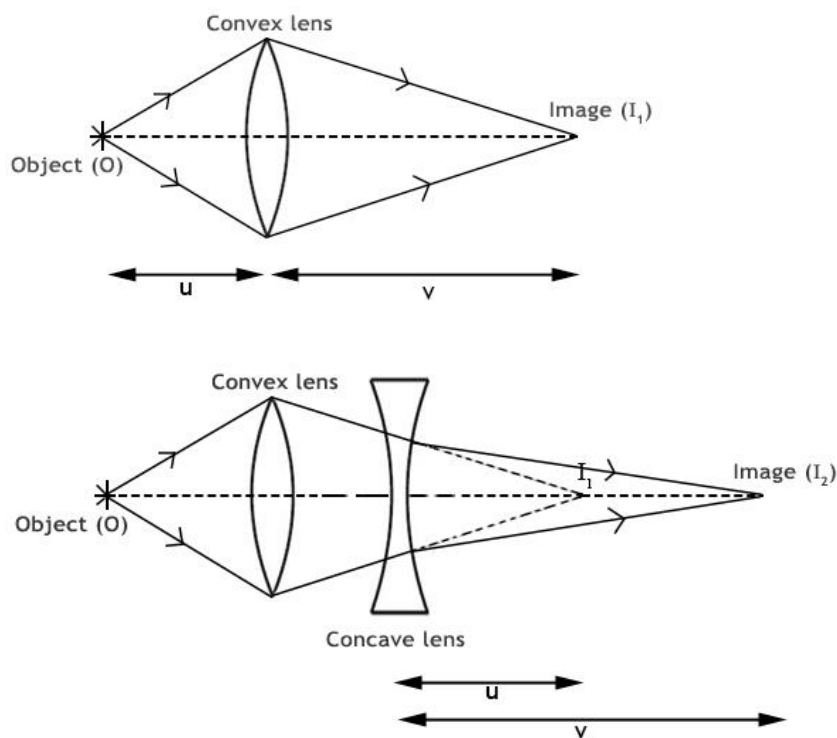

1-сурет. Линзалар байланыста

б) Объективті контактіден шығару әдісі

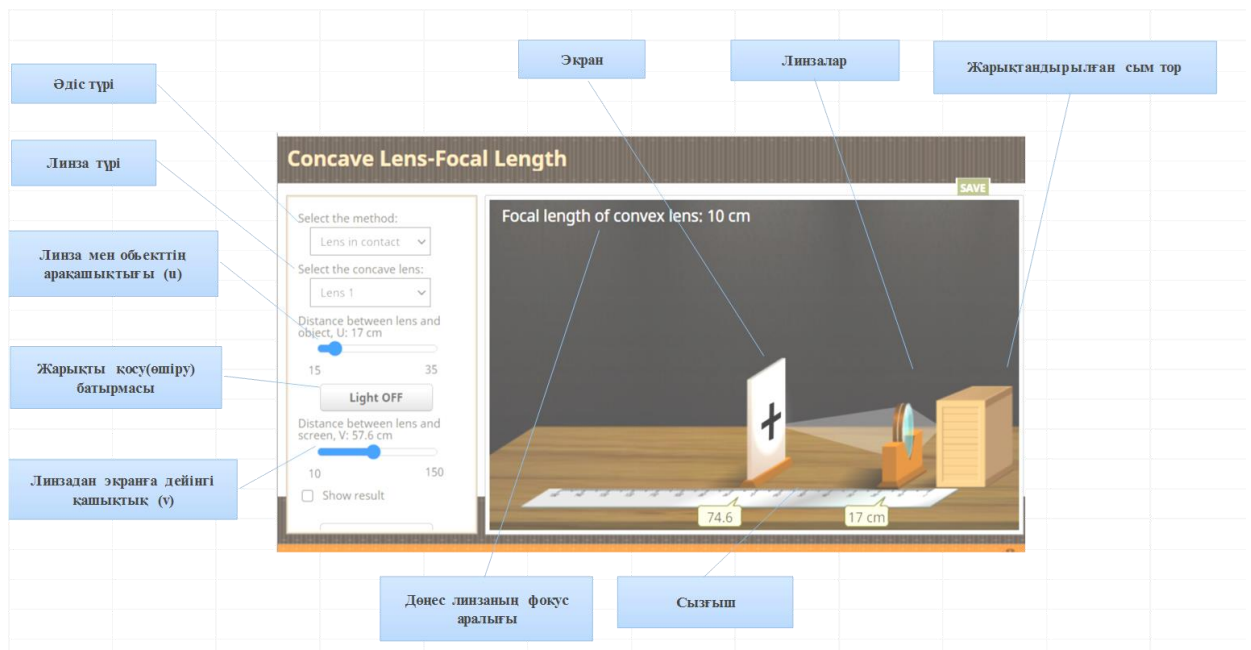
Дөңес линза арқылы жасалған нақты кескін (I_1) ойыс линза үшін виртуалды нысан ретінде әрекет етеді. Ойыс линзаны дөңес линза мен нақты кескін I_1 арасына орналастырғанда, I_2 нүктесінде жаңа нақты кескін қалыптасады. Егер u — ойыс линзаның виртуалды объектіден қашықтығы I_1 және v — ойыс линзаның нақты кескіннен I_2 қашықтығы болса, онда берілген ойыс линзаның фокус аралығы,

$$\frac{1}{f} = \frac{1}{v} - \frac{1}{u} \quad \text{немесе} \quad f = \frac{uv}{u - v}$$

2-сурет. Линзалар байланыссыз

Зертханалық жұмысты жасаудың **мақсаты**: дөңес линзаның көмегімен ойыс линзаның фокустық қашықтығын анықтап үйрену.

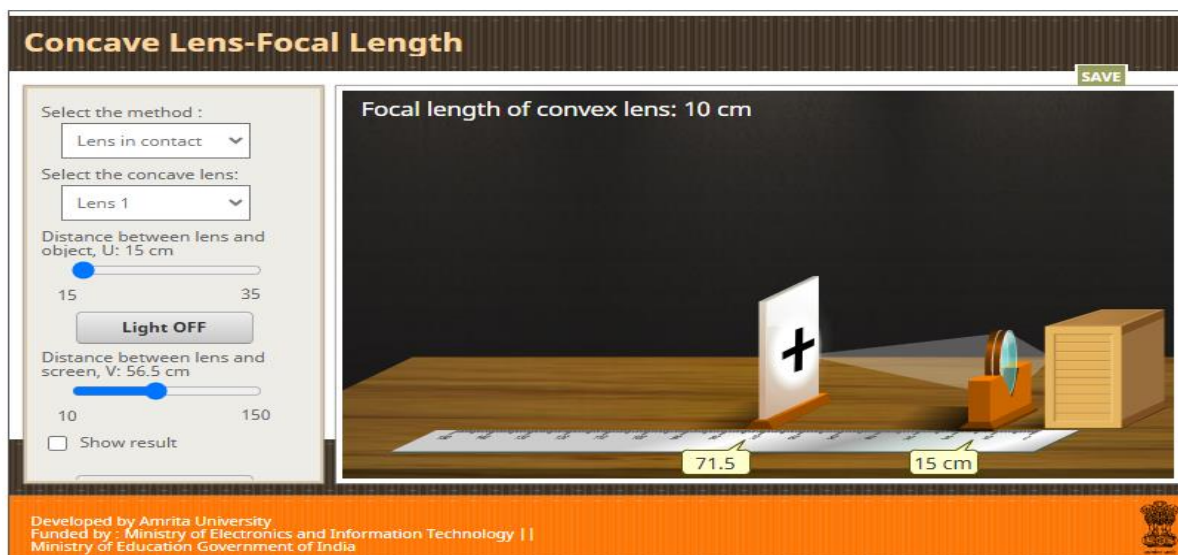
3-сурет. Olabs бағдарламасы

Қажетті құрал-жабдықтар: Жарықтандырылған сым тор, Объектив тіреуіші, Экран, Өлшеуіш метр, Қысқа фокустық қашықтықтағы дөңес линза, Ойыс линза.

Жұмысты бастамас бұрын, компьютерді пайдаланып, есеп шығарамыз

Яғни, бұл зертханалық жұмыс Olabs бағдарламасымен жасалынады. Оның бейнесі төмендегі суретте көрсетілген.

3-сурет. Olabs бағдарламасының бейнесі

Жалпы зертханалық жұмысты математикалық моделдеуден алдын, дәстүрлі түрде есептеп шығарып аламыз. Оны төмендегі суреттен көре аламыз.

Математикалық модель құру			
Берілгені	Формуласы:		Шешуі:
$u=15\text{cm}$	Линзаның фокус қашықтығы:		
$v=55\text{cm}$			
$f_1=10\text{cm}$	$\frac{1}{F} = \frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2} \quad (1)$		$F = \frac{15 \cdot 55}{15 + 55} = 11,78$
T/к?	Демек,		
$F=?$	$f_2 = \frac{F \cdot f_1}{f_1 - F} \quad (2)$		$f_2 = \frac{11,78 \cdot 10}{10 - 11,78} = -66$
$f_2=?$			
	$\frac{1}{f} = \frac{1}{u} + \frac{1}{v} \quad (3)$	осыдан:	$F = \frac{u \cdot v}{u + v} \quad (4)$

4-сурет. Математикалық модел құру.

Жұмыстың орындалу алгоритмі:

1. "OLABS" бағдарламасына кіріп, ойыс линзаның фокустық қашықтығын дөңес линзаның көмегімен анықтау тақырыбын таңдаңыз.

<https://www.olabs.edu.in/?sub=1&brch=6&sim=244&cnt=4>

2. Қысқаша теориямен танысыңыз. Жұмыс ретімен танысу үшін төмендегі видеоны көріңіз. <http://amrita.olabs.edu.in/?sub=1&brch=6&sim=244&cnt=720>

3. Әдіс батырмасынан "Lens in contact" батырмасын таңдаңыз. Линзалар ішінен "Lens 1" таңдаңыз.

4. Жарықтандырылған сым тордан дөңес линзаға дейінгі қашықтықты (u) (15;16;17;18;19;20) деп аламыз.

5. Жарықтандырылған сым тордан экранға дейінгі қашықтықты (v) экрандағы кескін айқын көрінгенге дейін өзгертеміз.

6. Қажетті мәндерді алып болған соң (1) формуланы қолданып комбинацияның фокустық қашықтығын есептеңіз.

7. Ойыс линзаның фокустық қашықтығын табу үшін (2) формуланы қолданып есептейміз.

8. Зерттеу деректерін кестеге енгізіңіз.

9. Өлшеу мен есептеу нәтижелерін кестеге жазамыз және алынған деректерді пайдалана отырып Excel электронды есептеуіш қосымшасында ойыс линзаның фокустық қашықтығының комбинацияның фокустық қашықтығына тәуелділік графигін құрыңыз.

10. Теориялық есептеулер мен эксперименттік есептеулерді салыстырыңыз.

11. Өлшеудің қателіктерін анықтаңыз.

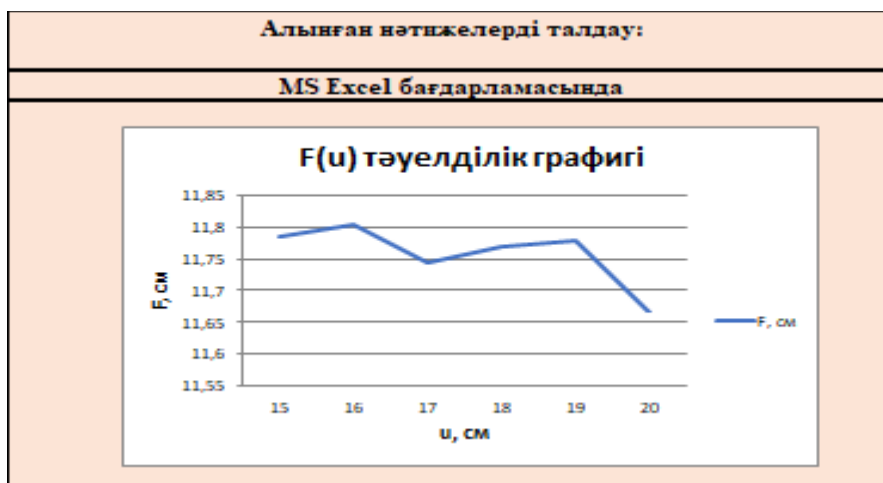
12. Бақылау сұрақтарына жауап беріңіз.

13. Зертханалық жұмыс бойынша қорытынды жасаңыз.

Талдау әдісі

Дәстүрлі түрдегі есептерді шығарып алған соң, оны Excel форматына саламыз, себебі график түрдегі бейнесін алу үшін. Оны төмендегі суреттен көре аламыз.

MS Excel-де есептеу:													
№	Әдіс	Линза түрі	u, см	v, см	f1, см	f2, см	F, см	ариф орта	орт мән з	ортқе қат	ортмәнзқ	сенімд ар	салыст қат
1	Линзалар байланыста	Линза-1	15	55	10	-66	11,78571	11,75839	-0,02732	0,04884	0,019939	0,038741	0,329475
2	Линзалар байланыста	Линза-1	16	45	10	-65,4545	11,80328		-0,04489				
3	Линзалар байланыста	Линза-1	17	38	10	-67,2917	11,74545		0,012936				
4	Линзалар байланыста	Линза-1	18	34	10	-66,5217	11,76923		-0,01084				
5	Линзалар байланыста	Линза-1	19	31	10	-66,1798	11,78		-0,02161				
6	Линзалар байланыста	Линза-1	20	28	10	-70	11,66667		0,091724				

5-сурет. F(U) тәуелділік графигі

Excel форматы бойынша нәтижесі талданған соң, оны моделдеу бойынша, Matlab бағдарламасына саламыз. Оны төмендегі суреттен көреміз.

```

1 % Данные
2 u = [15, 16, 17, 18, 19, 20]; % значения u в см
3 v = [55, 45, 38, 34, 31, 28]; % значения v в см
4 f1 = [10, 10, 10, 10, 10, 10]; % значения f1 в см
5 % Расчет F по формуле  $F = (u * v) / (u + v)$ 
6 F = (u .* v) ./ (u + v);
7 % Расчет f2 по формуле  $f2 = (F * f1) / (f1 - F)$ 
8 f2 = (F .* f1) ./ (f1 - F);
9 % Вывод результатов
10 disp('Значения F:');
11 disp(F);
12 disp('Значения f2:');
13 disp(f2);
14 % Расчет средней скорости (среднего значения для F)
15 F_orta = mean(F);
16 % Расчеты для отклонений (среднего значения F)
17 F1_aut = F_orta - F(1);
18 F2_aut = F_orta - F(2);
19 F3_aut = F_orta - F(3);
20 F4_aut = F_orta - F(4);
21 F5_aut = F_orta - F(5);
22 F6_aut = F_orta - F(6);
23 % Среднее квадратичное отклонение (по формулам для отклонений)
24 jeke = sqrt((F1_aut^2 + F2_aut^2 + F3_aut^2 + F4_aut^2 + F5_aut^2 + F6_aut^2) / 5);
25 % Орта квадраттық қатесі
26 ort_kv_kate = jeke / sqrt(6); % здесь 6, так как мы используем 6 значений
27 % Расчет относительной ошибки
28 s = 1.943 * ort_kv_kate;
29 skate = (s / F_orta) * 100;
30 % Вывод результатов
31 fprintf('\nАрифметикалық орта F: %.10f\n', F_orta);
32 fprintf('Орташа мән ауытқу:\n');
33 fprintf('F1 ауытқу: %.10f\n', F1_aut);
34 fprintf('F2 ауытқу: %.10f\n', F2_aut);
35 fprintf('F3 ауытқу: %.10f\n', F3_aut);
36 fprintf('F4 ауытқу: %.10f\n', F4_aut);
37 fprintf('F5 ауытқу: %.10f\n', F5_aut);
38 fprintf('F6 ауытқу: %.10f\n', F6_aut);
39 fprintf('Жеке өлшеу қатесі: %.10f\n', jeke);
40 fprintf('Орташа квадраттық қатесі: %.10f\n', ort_kv_kate);
41 fprintf('Сенім аралығы: %.10f\n', s);
42 fprintf('Салыстырмалы қатесі: %.10f%%\n', skate);
43 % Построение графика
44 figure; % создание нового окна для графика
45 plot(u, F, '-o', 'linewidth', 2, 'MarkerSize', 6); % построение графика с маркерами
46 xlabel('u (см)', 'FontSize', 12); % подпись оси X
47 ylabel('F (см)', 'FontSize', 12); % подпись оси Y
48 title('F(u) тәуелділік графигі ', 'FontSize', 14); % заголовок графика
49 grid on; % включение сетки
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99

```

Значения F:

11.7857	11.8033	11.7455	11.7692	11.7800	11.6667

Значения f2:

-66.0000	-65.4545	-67.2917	-66.5217	-66.1798	-70.0000

Арифметикалық орта F: 11.7583908259
Орташа мән ауытқу:
F1 ауытқу: -0.0273234598
F2 ауытқу: -0.0448878626
F3 ауытқу: 0.0129362805
F4 ауытқу: -0.0108399433
F5 ауытқу: -0.0216091741
F6 ауытқу: 0.0917241593
Жеке өлшеу қатесі: 0.0488397813
Орташа квадраттық қатесі: 0.0199387572
Сенім аралығы: 0.0387410053
Салыстырмалы қатесі: 0.3294754006%

6-сурет. Matlab бағдарламасында модельденуі

Matlab бағдарламасы модельдеуінің толық дұрыстығын тексеру үшін Pascal бағдарламасына салып, нәтижені талдаймыз.

```
•лаб ОПТИКА.pas [Запущен]

program CalculateFandF2;
const
  N = 6; { количество значений }
var
  u, v, f1, F, f2, F_ort, deviations: array[1..N] of Real;
  F_orta, joke, ort_kv_kate, s, skate: Real;
  i: Integer;
begin
  { Ввод данных }
  u[1] := 15; v[1] := 55; f1[1] := 10;
  u[2] := 16; v[2] := 45; f1[2] := 10;
  u[3] := 17; v[3] := 38; f1[3] := 10;
  u[4] := 18; v[4] := 34; f1[4] := 10;
  u[5] := 19; v[5] := 31; f1[5] := 10;
  u[6] := 20; v[6] := 28; f1[6] := 10;
  { Расчет F по формуле  $F = (u * v) / (u + v)$  }
  for i := 1 to N do
  begin
    F[i] := (u[i] * v[i]) / (u[i] + v[i]);
  end;
  { Расчет f2 по формуле  $f2 = (F * f1) / (f1 - F)$  }
  for i := 1 to N do
  begin
    f2[i] := (F[i] * f1[i]) / (f1[i] - F[i]);
  end;

  { Вывод значений F и f2 }
  writeln('Значения F:');
  for i := 1 to N do
  begin
    writeln('F[', i, '] = ', F[i]:0:8);
  end;

  writeln;
  writeln('Значения f2:');
  for i := 1 to N do
  begin
    writeln('f2[', i, '] = ', f2[i]:0:8);
  end;
  F_orta := 0;
```

•лаб ОПТИКА.pas [Запущен]

```

    F_orta := F_orta + F[i];
end;
F_orta := F_orta / N;
{ Расчеты для отклонений }
for i := 1 to N do
begin
    F_aut[i] := F_orta - F[i];
end;
{ Среднее квадратичное отклонение }
jake := 0;
for i := 1 to N do
begin
    jake := jake + sqr(F_aut[i]);
end;
jake := sqrt(jake / (N - 1)); { делим на N-1 для выборочного отклонения }
{ Орта квадраттық қатесі }
ort_kv_kate := jake / sqrt(N);
{ Расчет относительной ошибки }
s := 1.943 * ort_kv_kate;
skate := (s / F_orta) * 100;
{ Вывод результатов }
writeln;
writeln('Арифметикалық орта F: ', F_orta:0:10);
writeln('Орташа мән ауытқу:');
for i := 1 to N do
begin
    writeln('F', i, ' ауытқу: ', F_aut[i]:0:10);
end;
writeln('Жеке өлшеу қатесі: ', jake:0:10);
writeln('Орташа квадраттық қатесі: ', ort_kv_kate:0:10);
writeln('Сенім аралығы: ', s:0:10);
writeln('Салыстырмалы қатесі: ', skate:0:10, '%');

readln;
end.

```

Окно вывода

```

Значения F:
F[1] = 11.78571429
F[2] = 11.80327869
F[3] = 11.74545455
F[4] = 11.76923877
F[5] = 11.78000000
F[6] = 11.66666667

Значения f2:
f2[1] = -66.00000000
f2[2] = -65.45454545
f2[3] = -67.29166667
f2[4] = -66.52173913
f2[5] = -66.17977528
f2[6] = -70.00000000

Арифметикалық орта F: 11.7583908259
Орташа мән ауытқу:
F1 ауытқу: -0.0273234598
F2 ауытқу: -0.0448878626
F3 ауытқу: 0.0129362805
F4 ауытқу: -0.0108399433
F5 ауытқу: -0.0216091741
F6 ауытқу: 0.0917241593
Жеке өлшеу қатесі: 0.0488397813
Орташа квадраттық қатесі: 0.0199387572
Сенім аралығы: 0.0387410053
Салыстырмалы қатесі: 0.3294754006%

```

7-сурет. Pascal бағдарламасы

Қорытынды:

Осылайша, компьютерлік модельдер физикалық эксперименттердің бастапқы шарттарын кең ауқымда өзгертуге мүмкіндік береді, бұл көптеген виртуалды тәжірибелерді орындауға мүмкіндік береді. Мұндай компьютерлік моделдеу білімалушыларға үлкен танымдық мүмкіндіктер ашады, оларды бақылаушылар ғана емес, сонымен қатар эксперименттердің белсенді қатысушылары етеді.

Білімалушылар бұл жұмыста нені біле алды:

- негізгі анықтамаларға, зерттелетін тақырыпқа тәсілдер қарастырды: линза, линзадағы кескін құрылысы, дөңес линзаның көмегімен ойыс линзаның фокустық қашықтығын анықтап үйренді;

- Olabs бағдарламасы көрнекі құралдар – дөңес линзаның көмегімен ойыс линзаның фокустық қашықтығын анықтап үйрену және осы тақырып бойынша есептерді шешуде қолдануға болатын компьютерлік модельдерді (линзаның оптикалық күші, жұқа линзаның формуласы, линзаның ұлғаюы) білді;

- бағдарламамен жұмыс істеу дағдыларын игеру үшін, алдымен тапсырма компьютерлік модельдің көмегімен шешіледі – эмпирикалық түрде дайын кескінді қолданады. Содан кейін шешім егжей – тегжейлі түсіндірмелерін айта алады;

- оқу процесінде білімалушылардың танымдық қызығушылығын дамытудың тиімді құралы ретінде физика – геометрия – информатика пәнаралық байланысы жүзеге асыра алады;

- Olabs бағдарламасы ортасында да, аналитикалық тұрғыдан да орындауға болатын тәуелсіз шешімге арналған тапсырмалар құрастыра алады;

- Есептеулерді электронды MS Excel кестесінде сонымен қатар MatLab және Pascal бағдарламаларында жүргізе алады. Алынған мәндерге байланысты $F(u)$ -ға тәуелділік графигін тұрғыза алады

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мякишев Г. Я., Синяков А. З. Физика. Оптика. Квантовая физика. 11 кл.: учеб. для углубленного изучения физики. – 3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2005 г. с. 81.

2. Очков В.Ф., Богомолова Е.П., Иванов Д.А. Программное уравнение или ФМИ // Cloud of Science. Т. 2, № 3. 2015. С. 473–515. URL: <http://twi.mpei.ac.ru/ochkov/PMI.pdf>

3. Очков В.Ф. Преподавание математики и математические пакеты // Открытое образование, № 2, 2013. С. 23– 34. URL: <http://twi.mpei.ac.ru/ochkov/Mathcad-15/OchkovMath.pdf>

4. Каныгина, О. Н.Юдин, А. А. Компьютерные лабораторные работы по физическим методам исследования структуры веществ. Учебное пособие. Оренбург 2021

5. Бейсенова А.Ж., Қожахметова К.Ш. Физиканы оқыту әдістемесі. — Алматы: Қазақ университеті, 2020.

6. Жұмабаева А.Б. Жаңа ақпараттық технологиялар және физика сабағы. — Алматы: Білім, 2018.

7. Сейітқазинов А.А. Физика сабақтарында компьютерлік модельдеуді қолдану. — Нұр-Сұлтан: ҰБТ, 2019.

8. Мамыраев Қ. Оптика негіздері: оқу құралы. — Алматы: Раритет, 2016.

9. Мякишев Г.Я., Буховцев Б.Б. Физика: Оптика. Электр. Магнетизм. — М.: Просвещение, 2012.

10. Белоусов Л.А. Применение ИКТ в обучении физике. — Москва: Академия, 2010.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ: МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФОКУСНОГО РАССТОЯНИЯ ВОГНУТОЙ ЛИНЗЫ С ПОМОЩЬЮ ВЫПУКЛОЙ ЛИНЗЫ

¹Арысбаева А.С., ²Оразов Б.Д., ³Рахман Г.А.

¹Магистр, старший преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

²Магистр, старший преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

³Магистр, преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Аннотация. В статье представлены методы обучения физике в учебном процессе с использованием современных компьютерных технологий. Приведены работы по повышению интереса обучающихся к изучению предмета «Физика». В статье представлены способы повышения уровня знаний и интереса учащихся к предмету с помощью программ компьютерного обучения. Описан анализ результатов работы с компьютерным моделированием метода «определение фокусного расстояния вогнутой линзы с помощью выпуклой линзы» при обучении физике с использованием компьютерного моделирования в учебных заведениях.

Ключевые слова компьютерная модель, учебная программа, вогнутая линза, фокусное расстояние, программа Olabs

THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGY IN TEACHING PHYSICS: A METHOD FOR DETERMINING THE FOCAL LENGTH OF A CONCAVE LENS USING A CONVEX LENS

¹Arysbayeva A., ²Orazov B., ³Rakhman G.

¹Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

²Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

³Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Annotation. The article presents methods of teaching physics in the educational process using modern computer technologies. The works aimed at increasing the interest of students in studying the subject "Physics" are presented. The article presents ways to increase students' knowledge and interest in the subject through computer-based learning programs. The analysis of the results of work with computer modeling of the method "determining the focal length of a concave lens using a convex lens" in teaching physics using computer modeling in educational institutions is described.

Keywords: Computer model, educational program, concave lens, focal length, Olabs program

ФИЗИКАЛЫҚ ҰҒЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бердалиева Т.Д. - п.ғ.к., доцент
87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Динасилова М.Б. – ғ.м., аға оқытушы
87751185310, molya_021091@mail.ru

Ж.А.Тәшенев атындағы университет, Шымкент қ.

Аңдатпа. Мақала физикалық ұғымдарды қалыптастыру мәселелеріне арналған. Орта мектепте физика курсын оқуда ғылыми ұғымдарды қалыптастырудың маңызы, ерекшеліктері, деңгейлері, кезеңдері мен әдістемелік негіздері қарастырылады.

Кілт сөздер: оқыту процесі, физика пәні, мұғалім, физикалық ұғымдар, ұғымдарды қалыптастыру.

Физика мұғалімінің оқу жұмысындағы ең маңызды міндеті оқушылардың абстракты және логикалық ойлауын қалыптастыру және дамыту үрдісінің бөлінбес құраушысы физикалық ұғымдарды қалыптастыру болып табылады. Физикалық ұғымдарды игеру деңгейі білімді меңгерудегі табысқа жетуімен дәлелденеді және оқу материалын оқып-үйренуде ары қарай жылжуының кепілі болып табылады.

Әртүрлі оқымыстылар ұғымға әртүрлі анықтама береді. Бірақ барлық анықтамаларда осы психологиялық категорияның жалпы белгілері көрінеді: адамның ақыл-ой еңбегінің жемісі – ой, онда заттың жалпы, елгерліктей, және заттың өзіндік белгілерінен айрықша белгілері немесе шын мәніндегі құбылыстар бейнеленеді. Осындай анықтаманы талдай отырып, ұғым дегеніміз адамның өзін қоршаған ортасын тану нәтижесі екендігін қалыптастыруға болады, олардың білімі жеткілікті және жинақталған формадағы ойдың үнемді өрнегін іздеуге талпындырады.

Ұғымның мазмұны және айтылу формасы тұрақты, қатып қалмайды. Құбылыстың мәніне тереңдеп немесе объектінің қасиетін оқып үйреніп, оның сипатты белгілерін, олардың мағыналық тереңдігін анықтауға алып келеді. Ұғымның диалектикалық сипаты анықтау үрдісінде осы ұғымдарды алып тастап, оларды жетілдірілген, ғылыми тұрғыдан сенімдірек ұғымдармен алмастырып отырумен байқалады. Уақтысында магниттік моноөріс ұғымы жемісті болса, электромагниттік өрісті дәлірек зерттеуден кейін алып тасталынды.

Ғылымда жаңа ұғым негізінде жаңа теория пайда болады, олар өзіне жалпы белгілері бойынша, бағынуына және өзара байланысына сәйкес әртүрлі ұғымдарды біріктіреді. Ұғымның осындай ерекшелігінің нағыз мысалы квант ұғымы негізінде кванттық теорияның жасалуы.

Дидактикалық мағынада ұғым әлемді танудың аралық категориясы болып табылады. Құбылыстар мен объектілердің жалпы табиғи өзара байланысы ұғымдардың арасындағы байланыста жүзеге асады. Табиғатты біртіндеп зерттеу ұғымдардың қалыптасуындағы белгілі бір біртінділікті көрсетеді. Бұрын қалыптасқан ереже ретінде ұғымды игеру жаңа ұғымның қалыптасуының базасы ретінде қарастырылған. Кернеу ұғымын қалыптастыру үшін электр өрісі, электр заряды, жұмыс ұғымдарын білуі қажет. Үдеу ұғымы оқушы жылдамдық ұғымын игермей жатып, қалыптаса алмайды және сол сияқты [1].

Оқушыларда физикалық ұғымды қалыптастыру көздері мыналар:

– оқушылардың өмірлік тәжірибесі - ол эмоционалды бейнелі мінезді болса, бұл оқу материалының белсенділігін артырады, табиғаттағы құбылыс және объектілердің түрін сиқысыз етіп көрсетіп, физикалық ұғымның қалыптасуын қиындатады;

– мұғалімнің физика сабағында берген оқу материалы - бұл материал ғылыми сенімділік жоспарында ең жақсы эффект береді, қалыптастыру нәтижесі мұғалімнің шеберлігіне айтарлықтай байланысты болады;

– басқа пәндерді оқып үйрену – бұл материал пән аралық байланыс категориясына жатады және оның эффективтілігі осы байланыстарға қатысты дидактикалық талаптарды орындағанда жүзеге асады;

– стихиялық қалыптасу - ұғымның үлкен беріктілігін қалыптастырады, бұл ұғымды дұрыс емес қолдануға жағдай жасайды, ол генерацияның пайда болуына әкеледі.

Мұғалім физикалық түсінікті қалыптастыру кезінде оқушылардың бастапқы білімінің және ұғымының деңгейін анықтап, ескеріп, осыған сәйкес оқушылармен жұмыс жасау стратегиясын таңдап алуы керек.

Ұғымды қалыптастырудың екі түрі бар:

- дәстүрлі – тану үрдісі «нақтылықтан абстрактылыққа» схемасы бойынша өтеді; жинақтау ұқсас құбылыстарды, объектілерді, қасиеттерді талдау негізінде жүргізіледі;

- Давыдовше – алдымен ұғымның анықтамасы, содан кейін табиғаттың құбылыстарымен объектілеріне қатынасы беріледі.

Мұғалімдердің көп жылдық тәжірибесі және кең ғылыми зерттеулер негізінде ең үлкен дидактикалық эффект беретін физикалық ұғымдарды қалыптастырудың анықталған жұмыс жүйесі қалыптасты.

Олар келесі компоненттерден тұрады:

– оқулықпен жұмыс, бақылау негізінде елеулі белгілерін бөліп алу;

– анықтамадағы елеулі белгілерін синтездеу;

– арнаулы жаттығулар арқылы белгілерді дәлелдеу;

– берілген ұғымды оған ұқсастарынан ажырату;

– берілген ұғымдар мен басқаларының арасындағы байланыс пен қатынасты қалыптастыру;

– физикалық есептерді шешуде ұғымдарды пайдалану;

– физикалық ұғымдарды классификациялау және жүйелеу.

Мұндай жүйе егер оны жүзеге асыру үшін белгілі бір жағдай жасалмаса, өздігінен дидактикалық эффект бермейді:

-оқушылардың белсенді ақыл-ой жұмысын ұйымдастыру;

-негізгі дидактикалық міндеттерді мақсатқа ыңғайлап шешу;

-дидактиканың негізгі принциптеріне толық сәйкестігін қамтамасыз ету;

-оқу жұмысының формасы мен әдістемесінің жан-жақты болуын қарастыру;

-сыныпта және үй тапсырмасын орындау кезінде жүйе бірдей болуы тиіс.

Физикалық ұғымды қалыптастыру әдістемесін орындалмауының, оқушылардың физикалық ұғым жөнінде білімінде кемшіліктердің болуының себептері:

– оқушылар ұғымның физикалық мәнін аша алмайды, сол немесе басқа ұғым болып шығатын физикалық құбылыстар және физикалық объектілердің қасиетін сипаттай алмайды;

– оқушылардың білімін жаңғырту үрдісінде физикалық ұғымдардың көзге түсетін белгілерінен жаңысады, ұғымдарды ажырата алмайды немесе дұрыс емес пайдалынады ;

– оқушылар ұғымдардың арасындағы байланыс пен қатынасты орната алмайды;

– ұғымды классификациялау дағдысының болмауы.

Оқу жұмысының кез келген түрі белгілі бір дидактикалық эффект беруі керек. Мұғалімнің жұмысының нәтижелілігін физикалық түсінікті қалыптастырған критериясына қарап айтуға болады. Қазіргі заманғы дидактикада физикалық ұғымдардың қалыптасуын төрт деңгейге бөледі.

Бірінші деңгей зат немесе құбылыс жөнінде диффузиялық – шашыранқы оймен сипатталады. Оқушы бір затты екінші заттан ажыратқанымен, оны жүзеге асырып тұрған белгілерді атай алмайды.

Екінші деңгей оқушы ұғымның белгілерін көрсете отырып, оның елерліктей белгілерін елеусіз белгілерінен ажырата алмауымен сипатталады.

Үшінші деңгейде оқушы барлық елеулі белгілерді меңгеріп, бірақ жеке мысалдарға қатысты олар жүйелі болмайды.

Ең жоғарғы, төртінші деңгей ұғымның жинақталғандығымен, берілген ұғымның басқа ұғымдармен елеулі байланыстары меңгерілгендікпен, оқушы ұғымға еркін сүйене алумен сипатталады [2].

Оқушыларда ғылыми ұғымдарды ойдағыдай қалыптастыру үшін мұғалім бір тұтас шарттарды сақтау керек:

- Мұғалімдердің ғылыми әдебиеттермен жұмыс жасағанда, ұғымды анықтауды талдауда, оларды жоғарғы оқу орнындағы және мектептің оқулықтарында интерпретациялау негізінде қалыптасқан ұғымдардың қазіргі заманғы мазмұнын білу.

- Түсініктің мүмкін болатын пайда болу көздерін және қалыптасқан ұғымның сапасына оның әсерін білу.

- Ұғымның қалыптасу кезеңдерін сақтау.

- Ұғымның қалыптасуының барлық кезеңдерінде оқушылардың танымдық жұмысын ұйымдастыру.

- Ұғымды меңгерудің сапасына жылдам бақылау жасау, ұғымды меңгеруде жіберілген қателіктер неғұрлым тез байқалса, соғұрлым оны жою жеңіл болады.

- Әрбір ендірілген ұғымды дәлелдеу, оқушылардың алдында оның ғылыми ұғым жүйесінде және практикадағы мәнін және орнын ашып көрсету.

Физикалық ұғымдарды кезеңімен қалыптастырудың әдістемесін қарастырайық.

1 кезең. Физика сабағында оқушылардың физикалық ұғым жөнінде бастапқы танысуы үшін мыналар пайдалынады:

- осы ұғым көрінетін физикалық құбылысты демонстрациялау;

- оқып үйренетін ұғымды иллюстрация жасайтын фронтальды зертханалық жұмыстарды, тәжірибелерді орындау;

- өмірден оқылатын ұғымның мағынасын білдіретін мысалдарды қарастыру.

2 кезең. Физикалық ұғымның анықтамасы.

Оқып үйренетін ұғымның ерекшелігіне байланысты мұғалім оқушыға оның ауысша анықтамасын (тұжырымдамасын) береді, физикалық мағынасын қарастырады немесе ұғымның математикалық моделін сипаттайды.

3 кезең. Оқып үйренетін ұғымның математикалық конструкциясын құру символдық формада математикалық моделді жазу және ұғымның бірлігін оқып үйренумен ұйғарылады.

4 кезең. Физикалық ұғымды қалыптастыру эффективтілігін жоғарылату үшін ұғымның пайда болуын, даму тарихын және техникалық қолданылуын көрсеткен жөн..

5 кезең. Пән ішілік және пән аралық байланыстар айқындалады. Физиканы оқытуда бір ұғым әртүрлі бөлімде оқытылады. Физикалық ұғымды қалыптастыру кезінде пән аралық байланысты қолдану мұғалімге бұрын өтілген материалға сүйеніп, ұғымның мазмұнын тереңдетуге мүмкіндік береді. Пән аралық байланысты қолдану физикаға басқа ғылымның білімін ендіруге қабілеттендіреді, ол оқушылардың ой өрісін кеңейтеді.

6 кезең. Оқып үйренген ұғымды практикада қолдану оқушыларға оқылған түсінік жөніндегі алған білімін практикада қолдануға мүмкіндік береді: Қарастырылатын ұғым көрінетін физикалық құбылыстарды иллюстрациялайтын сапалық және сандық физикалық есептерді шешу үрдісінде, фронтальды зертханалық жұмыстарды және тәжірибелерді орындауда қолданылады.

7 кезең. Ұғымның физикалық маңызын толығырақ түсіну үшін қарастырылатын физикалық ұғымның қолдану шекарасын анықтау қажет.

8 кезең. Физикалық ұғымның мазмұнын методологиялық талдау оның философиялық, жалпығылыми және нақты-ғылыми мазмұнын айқындайды. Ұғымның философиялық

мазмұны абстракциялау және жалпыға бірдейліктің жоғарғы деңгейі болып табылады. Ұғымның жалпы ғылыми мазмұны бірлік мезеттерін, үйлестік, объективті шындықтың және оны тану үрдісінің байланысын, оның жалпы және инвариантты шектерін ескеріп, қасиетін, ғылыми білімнің жалпы аумағы үшін тенденцияны айқындайды. Ұғымның нақты-ғылыми мазмұны білімнің осы аумақтағы тікелей генетикалық және пәндік-мазмұндық байланысын сипаттайды. Ғылыми ұғымның физикалық мазмұны зерттеу объектісінің қасиетін және сипатының өлшемімен байланысты. Ұғымның сол немесе басқа мазмұнының болуы оның ортақтық дәрежесіне тәуелді.

9 кезең. Ұғымды игеру оқушылардың белсенді ойлауымен байланысты, демек, ұғымен жұмыс істей отырып, оқушылардың алған білімдерін жүйелеуге үйретуге болады. Физикалық ұғымның қалыптасуын методологиялық тұрғыдан жүзеге асырудың тәсілдерінің бірі сабақта физикалық ұғым толығырақ қарастырылатын жүйелейтін кестелер мен схемаларды пайдалану болып табылады. Физикалық ұғымның мазмұнын жүйелеу орта мектептің жоғарғы сыныптарында физикалық практикумдарды жүргізу арқылы жүзеге асады.

10 кезең. Физикалық ұғымды қалыптастыру үрдісінде алған білімді жинақтау қажет. Физика сабағында алған білімді жинақтауды жинақтайтын кестелер мен схемаларды пайдаланып жүзеге асыруға болады. Оларда физикалық ұғым әлемнің физикалық көрінісінің өрістеу концепциясында қарастырылады. Физикалық ұғымды қалыптастыру кезіндегі бұл адымның соңғы мақсаты зерттелетін ұғымның заңдылықтары мен қасиетін ашу, жүйелеу және жинақтау болып табылады.

11 кезең. Оқушыларға физикалық ұғымды қалыптастыруда алдыңғы іс-әрекетті талдауға және жасаған іс-әрекеттің нәтижесін түсінуге, зерттелген ұғымдарды анықтау және басқа ұғымдармен салыстыруға, оны меңгеру қаншалықты қиын болғанын, осы ұғымды зерттеу үрдісінде қандай қиындықтар кездескеніне рефлексия көмектеседі [3].

Оқушыларға келесі сұрақтарға жауап беру ұсынылады

1. Не орындалды?
2. Қалай орындалды?
3. Ұғымды з оқып білу кезінде қандай қиыншылықтар кездесті?
4. Неге?
5. Барлығынан ең жақсы сәтті болғаны не?
6. Неге ол жақсы сәтті шықты?

Жоғарыда атап көрсетілген оқып үйретудің мақсатына физиканы оқыту үрдісінде қол жетеді, оның нәтижесі оқушыларда физикалық ұғымдар жүйесінің қалыптасуы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жүсіпқалиева Ғ.Қ., Джумашева А.А., Құбаева Б.С. Мектепте физика курсын оқытудың теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. - Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ редакциялық баспа орталығы, 2012. – 195 б.
2. Аққошқаров Е.А. Физикалық ұғымдарды қалыптастыру және терминдерді меңгерту тәсілдері: Мұғалімдерге арналған құрал / Е.А. Аққошқаров.- Алматы: Мектеп, 1986.- 136 б.
3. Формирование физических понятий у учеников средней школы Методика обучения физике в средней школе /<https://fizmet.org/ru/L15.htm>
4. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. -М., 2002. С. 204
5. Научные основы школьного курса физики //Под редакцией С.Я.Шамаша и Э.Е.Эвенчик. М.: Педагогика, 1985. -324 с.
6. Намазбаев Қ.Т. Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі. 1-бөлім. «Физика» мамандығы бойынша студенттерге арналған оқу құралдары. –Алматы: «Отан» баспасы, 2016. -245 б.

7. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>

8. Ақитай Б.Е. Физиканы оқыту теориясы мен әдістемелік негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Альманах, 2017. -236 б.

9. Каменецкий, С. Е. Теория и методика обучения физике в школе: Общие вопросы: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / С. Е. Каменецкий, Н. С. Пурышева, Н. Е. Важеевская. — М : Академия, 2000. -368 с.

10 Жалпы орта білім беру деңгейінің жаратылыстану-математикалық бағытындағы 10-11-сыныптары үшін «Физика» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. ҚР БҒМ №115 бұйрық (202-қосымша), 2017.

УДК 37.016: 53

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ПОНЯТИЯ

Бердалиева Т. Д. – к. п. н., доцент

87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Динасилова М. Б. – м. н., ст. преподаватель

87751185310, molya_021091@mail.ru

Университет им.Ж. А. Ташенева, г. Шымкент

Аннотация. Статья посвящена проблемам формирования физических понятий. Рассматриваются значение, особенности, уровни, этапы и методические основы формирования научных понятий при изучении курса физики в средней школе.

Ключевые слова: процесс обучения, предмет физики, учитель, физические понятия, формирование понятий.

37.016: 53

FEATURES OF THE FORMATION OF THE CONCEPT OF PHYSICAL

Berdaliev T. D. – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

87012733180, tilla.berdalieva@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0001-8714-2030>

Dinasilova M. B. – m. s., senior lecturer

87751185310, molya_021091@mail.ru

University named after zh.a.Tashenev, Shymkent

Abstract. The article is devoted to the problems of the formation of physical concepts. The importance, features, levels, stages and methodological foundations of the formation of scientific concepts in the study of a physics course in high school are considered.

Key words: learning process, physics subject, teacher, physical concepts, concept formation.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛІК ЕСЕПТЕР, ОЛАРДЫҢ ОҚУ ЖҮЙЕСІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

¹Арысбаева А.С., ²Оразов Б.Д., ³Рахман Г.А.

¹Магистр, аға оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

²Магистр, аға оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

³Магистр, оқытушы Tashenev University, Шымкент қ., Қазақстан

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Аңдатпа. Оқушыларды есептерге қызықтыру үшін, оларға тәжірибелерді көрсетіп, жасату керек. Бұл жұмыста сұйықтың беттік керілу коэффициентін бірнеше жолмен анықтаған.

Кілт сөздер: әдістеме, зерттеу, эффект, метод.

Кіріспе

Жалпы тәжірибелік есептер оқушыларды белгілі бір жүйелілікке үйретеді, теориялық білімдерін қайталауға, еске түсіруге мәжбүрлейді, практика саласында қолдану жолдарын көрсетеді, практикалық маңызын бағалай білуге үйретеді.

Тәжірибелік есептерді қарастыру арқылы оқушылар физикадан алған теориялық білімдерін практикада қолдануды үйренуі керек. Пән бойынша оқыту үшін, зерттеу іс-әрекетін ұйымдастыру жолымен пәнге қызығушылығын арттыру қажет.

Негізгі және орта білім берудің үлгілік оқу жоспарындағы вариативтік компоненттегі қолданбалы курстар және дамытушылық сипаттағы сабақтарда тәжірибелік есептердің ролін күшейту керек. Факультативтерде және таңдау курстарында тәжірибелік есептерді жүйелі түрде шығарып отырудың аркасында физикадан білім беруді жоғарғы дәрежеге жеткізуге болады. Оқушылардың физика пәніне және тәжірибелерге қызығушылығы артады.

Физика пәнінен білім берудің басты бағыттарының бірі – оқушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру. Білім берудің тәжірибелік есептер арқылы зерттеу тәсілі оқушылардың білімдерін өзіндік толықтырып отыруға, оқып жатқан мәселеге түбегейлі енуге, дүниетанымды қалыптастыру кезінде маңызды. Шешімдерді табу жолын ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл әрбір оқушының дамуының жеке траекториясын анықтау үшін маңызды[1].

Сондықтан білім берудің осы тәсілінің негізін беру, оны физикадан оқыту процесіне қолдану және таңдау пәні ретінде ұйымдастыру қазіргі таңда берілген зерттеуде үлкен мәселе болып отыр.

Физика сабағы мен сабақтан тыс уақытта оқушылардың тәжірибелік есептерді шығару негізінде ғылыми-зерттеу іс-әрекеттерінің әдістемесін даярлауды негіздеу болып табылады[2].

Жалпы жағдайда оқушылар алған білімдерін жақсылап тиянақты түсінуі үшін практикалық есеп шығару сабағында, немесе зертханалық сабақта негізгі заңдылықтарды қолдана білуі қажет. Бұлай қорытынды жасау себебіміз қайталау дегеннің өзі оқудың негізі болып табылады, яғни оқушылар теориялық алған білімін тек қана есеп шығару сабағында немесе зертханалық тәжірибе барысында ғана еске түсіреді. Осы орайда тәжірибелік есептер жайлы, олардың маңызы жайлы егжей-тегжейлі тоқталып түсіндірейік.

Барлық лабораториялық, тәжірибелік, фронтальдық жұмыстарды жасаудың мақсаты мынадай үш түрлі негізгі мәселелерді қамтиды деуге болады: біріншіден бұл тәжірибелік

жұмыстарды жасағанда негізгі физикалық заңдылықтарды оқып үйренеді, қайталайды, әрі терең түсінетін болады. екіншіден бұл тәжірибелер арқылы физикалық өлшеуіш қондырғылардың құрылысын, жұмыс істеу принципін білетін болады. үшіншіден мұндай тәжірибелер арқылы, әсіресе фронтальдық жұмыстар арқылы күрделі техникалық қондырғылардың жүйесін жақсы түсінетін болады.

Мысал ретінде мектеп курсынан белгілі сұйықтың беттік керілу құбылысын қарастыруға болады, осы құбылысқа қатысты тәжірибеден сұйықтың беттік керілу коэффициентін бөлме температурасында, жоғарғы температураларда, әр түрлі берілген орталарда анықтап, сол коэффициенттің теориялық мәндерімен салыстыруға болады.

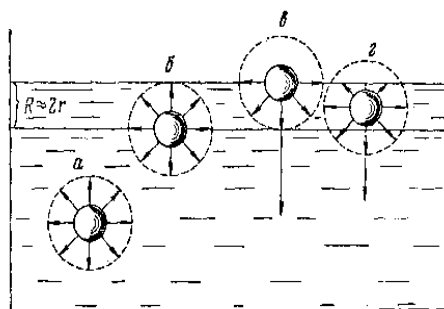
Осылай тәжірибе жасау оқушылардың білімге деген қызығушылығын туғызады, әрі физикалық құбылысты терең түсінуге мүмкіндік береді. Оқушылар тәжірибені жасап, есептерін игеру қажет.

Осы құбылысты қарастырып, тәжірибені жасап, есептеулерін шығарғаннан кейін оқушылар біріншіден бұл құбылыстың теориясын терең түсінетін болады, екіншіден практикалық тәжірибе жасап үйренеді, үшіншіден есептеу техникасын игереді, төртіншіден қателіктер теориясын меңгереді, бесіншіден ізделінген шаманың теориялық мәнімен салыстырып абсолют және салыстырмалы қателіктерді анықтайды. Мысал ретінде сұйықтың беттік керілу коэффициентін сақинаны ажырату әдісімен анықтауды қарастырайық.

Жұмыстың мақсаты: сұйықтың беттік керілу құбылысын зерттеп үйрену; сұйықтың беттік керілу коэффициентін сақинаны сұйық бетімен ажырату күші бойынша анықтау.

Қажетті құрал-жабдықтар: металл сақиналар, таразы, штангенциркуль, зерттелетін сұйық.

Сұйықтың беті оның басқа массасымен салыстырғанда қосымша потенциалдық энергиямен сипатталатын ерекше жағдайда тұрады. Бұл ерекше жағдай, сұйық бетіндегі молекулалар мен оның ішіндегі молекулалардың өзара әсерлерінің эквивалент еместігімен түсіндіріледі. Мысалы, сұйықтың ішінде тұрған А молекула (1 сурет) басқа молекулалармен жан-жақты қоршалған.

1 сурет

А молекуласына көрші молекулалардың әсер ету күштері жан-жаққа бірдей бағытталған, сондықтан оған әсер ететін қорытқы күші нөлге тең. Ал, сұйықтың беттік қабатында немесе оған жақын тұрған молекулалардың (1 суретте В мен С молекулалары) жағдайы мүлдем басқаша. Сұйықтың жоғары жағындағы газ молекулаларының концентрациясымен салыстырғанда өте аз болғандықтан, беттік қабаттағы бір молекулаға әсер ететін қорытқы күш F нөлге тең болмайды, оның бағыты сұйықтың ішіне қарай төмен бағытталған.

$$-F = \delta * l$$

(1)

Егер ыдысты көтеріп сақинаның төменгі табаны сұйықтың бетіне тиетіндей етіп жинастырсақ, онда сақина сұйыққа жабысқандай болады. Сақинаны сұйықтың бетінен ажырату үшін F күшін жұмсау керек. Сонда бұл үзілу диаметрлері сақинаның сыртқы D

және d диаметрлеріне тең, екі шеңбер бойынша болады. Үзілу сызығының жалпы ұзындығы мынаған тең:

$$l = \pi D + \pi d \quad (2)$$

Егер сақинаның қалыңдығы h белгілесек, онда

$$d = D - 2h \quad (3)$$

Соңғы өрнекті (6) – шы теңдеуге d – ның орнына қойсақ:

$$l = 2\pi(D - h) \quad (4)$$

δ –ны есептейтін теңдеуді аламыз:

$$\delta = \frac{F}{2\pi(D-h)} \quad (5)$$

Мұнда $F = mg$ – сақинаны ажыратуға кететін таразының тастарының салмағына тең.

Жұмысты орындау реті:

1. Штангенциркульмен сақинаның сыртқы диаметрін D және қабырғасының қалыңдығы h өлшендер.

2. Сақинаны таразының сол иініне іліп және оны теңестіріңдер (ескерту: теңестірген тастардың салмағы есептеуге енбеуі керек).

3. Зерттелінетін сұйығы бар ыдысты сақинаның астына орналастырып, оның ішіндегі сұйықты сақинаның табанына тиетіндей етіп көбейтіндер.

4. Таразының оң табақшасына сақина сұйықтың бетінен ажырағанша мұқияттықпен біртіндеп тастар салыңдар. Осы тастардың салмағы P беттік керілу күшіне тең:

$$F_l = P = mg \quad (10)$$

мұнда m – сақинаны ажыратуға жұмсалған тастардың массасы;

$g=9,81$

м/с^2 еркін түсу үдеуі.

Есептелуі:

5. Зерттелінетін сұйықтың беттік керілу коэффициентін (9) формуламен есептендер.

6. 1-4 пункттердегі тәжірибелерді осы зерттеліп отырған сұйықпен тағыда басқа диаметрлі 2-3 сақиналар үшін қайталаңдар.

7. Өлшеудің салыстырмалы қателігін мына формуламен анықтаңдар

$$\varepsilon = \frac{\Delta\delta}{\delta} = \sqrt{\left(\frac{\Delta m}{m}\right)^2 + \left(\frac{\Delta\pi}{\pi}\right)^2 + \frac{(\Delta D)^2 + (\Delta h)^2}{(D-h)^2}}$$

8. Беттік керілу коэффициентінің абсолют қателігін төмендегі формуламен есептендер

$$\Delta\delta = \delta * \varepsilon$$

Судың беттік керілуінің температураға тәуелділігі:

	Температура $^{\circ}\text{C}$	Беттік керілу Н/м	Температура $^{\circ}\text{C}$	Беттік керілу Н/м
1	0	0,0756	50	0,0679
2	20	0,0725	100	0,0588

Бөлме температурасындағы эксперименттің нәтижесі:

№	D	h	$\Delta d = \Delta h$	m(кг)	Δm (кг)	F (Н)	$\tau_{cp} \pm \Delta \tau$	E (%)
1	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.60 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.6 \cdot 10^{-2}$	0.070 4 ± 0.0 0.049	7
2	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.60 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.5 \cdot 10^{-2}$		7
3	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.4 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.4 \cdot 10^{-2}$		7

Аспаптық қателік:

$$\Delta m = \frac{100}{2} = 50 \text{ мг} = 5 \cdot 10^{-5} \text{ кг} \quad \Delta D = \Delta h = \frac{0.05}{2} \cdot 0.025 = 25 \cdot 10^{-6} \text{ м}$$

Бірінші тәжірибе.

Сақина массасы 90,40 г; тамшының үзілу кезіндегі массасы 93,00 г; айырмашылығы

$$m = 93 - 90.4 = 2.6 \cdot 10^{-3} \text{ (кг)}$$

Сақинаның диаметрі $D=59,90$ мм. Қалыңдығы $h=1.60$ мм.

Сұйықтың беттік керілу коэффициентін анықтайық.

$$\tau = \frac{F}{2\pi(D-h)} \quad \tau = \frac{2.6 \cdot 10^{-3} \cdot 10}{2 \cdot 3.14(59.90 - 1.60) \cdot 10^{-3}} = \frac{26}{6.28 \cdot 58.30} = 0.071 \left(\frac{\text{Н}}{\text{м}} \right)$$

Екінші тәжірибе: $m_1 = 90.4 \text{ г}$ $m_2 = 92.9 \text{ г}$ $m = 92.9 - 90.4 = 2.5 \text{ г}$

$$\tau_2 = \frac{2.5 \cdot 10^{-3} \cdot 10}{2 \cdot 3.14(59.90 - 1.60) \cdot 10^{-3}} = 0.068 \left(\frac{\text{Н}}{\text{м}} \right) \quad \tau_2 68 \cdot 10^{-3} \left(\frac{\text{мН}}{\text{м}} \right)$$

Қалған бес тәжірибе осылай анықталады.

Орташа мәнін анықтаймыз:

$$\tau_{cp} = \frac{\tau_1 + \tau_2 + \tau_3 + \tau_4 + \tau_5}{5} = \frac{0.071 + 0.068 + 0.065 + 0.073 + 0.075}{5} = \frac{0.352}{5} = 0.0704 \left(\frac{\text{Н}}{\text{м}} \right)$$

Абсолютті қателікті анықтайық:

$$\Delta \tau_1 = \tau_{cp} - \tau_1 = 0.0704 - 0.071 = 0.0006 \text{ т.с.с.}$$

$n=5$ үшін орташа квадраттық қателікті анықтайық

$$S_{\text{кв}} = \sqrt{\frac{\Delta \tau_1^2 + \Delta \tau_2^2 + \Delta \tau_3^2 + \Delta \tau_4^2 + \Delta \tau_5^2}{n(n-1)}} =$$

$$= \sqrt{\frac{(6 \cdot 10^{-4})^2 + (24 \cdot 10^{-4})^2 + (54 \cdot 10^{-4})^2 + (26 \cdot 10^{-4})^2 + (46 \cdot 10^{-4})^2}{5 \cdot 4}} = \sqrt{\frac{6320 \cdot 10^{-8}}{20}} =$$

$$= \sqrt{316 \cdot 10^{-8}} \approx 17.71 \cdot 10^{-4} = 0.001771$$

$$\Delta \tau = S_{\text{кв}} \cdot t_2(n)$$

$t_2(n)$ - Стьюденткоэффициенті

$$t_2(n) = 2.78 \quad \Delta \tau = 0.001771 \cdot 2.78 = 0.0049$$

Нақты мәнін τ орташа формуласымен анықтайық.

$$\tau_{\text{ист}} = \tau_{cp} \pm \Delta \tau \quad \tau_{\text{ист}} = 0.0704 \pm 0.0049$$

Салыстырмалы қателікті анықтайық

$$E = \frac{\Delta \tau}{\tau_{cp}} 100\% = \frac{0.0049}{0.0704} 100\% = 7\%$$

Әр түрлі температурадағы сұйықтың беттік керілу коэффициентін сақинаны ажырату әдісімен анықтау

Әр түрлі температурадағы эксперименттің нәтижесі

№	t ⁰ C	D	H	$\Delta d = \Delta h$	m(кг)	Δm (кг)	F (Н)	$\tau_{cp} \pm \Delta \tau$	E(%)
1	30	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.60 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.5 \cdot 10^{-2}$	$\tau = 0.0623 \pm 0.00032$	
2	40	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.60 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.4 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.4 \cdot 10^{-2}$		
3	50	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.35 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.35 \cdot 10^{-2}$		
4	60	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.30 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.30 \cdot 10^{-2}$		0.5%
5	70	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.35 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.35 \cdot 10^{-2}$		
6	80	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.20 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.20 \cdot 10^{-2}$		
7	90	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.15 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.15 \cdot 10^{-2}$		
8	95	$59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$	$2.10 \cdot 10^{-3} \text{ м}$	$5 \cdot 10^{-5}$	$2.10 \cdot 10^{-2}$		

$$\Delta m = 5 \cdot 10^{-5} \text{ кг} \quad \Delta D = \Delta h = 25 \cdot 10^{-6} \text{ м}$$

$$\text{Температурасы: } t = 30^0 \text{ C} \quad m_1 = 90.40 \quad m_2 = 92.90 \quad m = m_2 - m_1 = 2.50$$

$$\tau = \frac{F}{2\pi(D-h)} \quad \tau = \frac{2.50 \cdot 10^{-3} \cdot 10}{2 \cdot 3.14(59.90 - 1.60) \cdot 10^{-3}} = 0.068 \left(\frac{\text{Н}}{\text{м}} \right)$$

Сол сияқты кестедегідей 7 рет жасаймыз.

τ және τ_{cp} беттік керілу коэффициентін анықтайық:

$$\tau_{cp} = \frac{\tau_1 + \tau_2 + \tau_3 + \tau_4 + \tau_5 + \tau_6 + \tau_7 + \tau_8}{8} = 0.0623 \quad \Delta \tau = \tau_{cp} - \tau_1 = 0.0057$$

Сегіз рет анықтаймыз.

$$S_{кс} = \sqrt{\frac{\Delta \tau_1^2 + \Delta \tau_2^2 + \Delta \tau_3^2 + \Delta \tau_4^2 + \Delta \tau_5^2 + \Delta \tau_6^2 + \Delta \tau_7^2 + \Delta \tau_8^2}{8 \cdot 7}} = 0.000115$$

$$\Delta \tau = S_{кс} \cdot t_2(h) = 0.000115 \cdot 2.78 = 0.00032$$

$$\tau_{кс} = \tau_{cp} \pm \Delta \tau = 0.0623 \pm 0.00032$$

$$E(\%) = \frac{\Delta \tau}{\tau_{cp}} 100\% = \frac{0.0032}{0.0623} 100\% = 0.5(\%)$$

$$E = 0.5\%$$

Әр түрлі ортадағы сұйықтың беттік керілу коэффициентін сақинаны ажырату әдісімен анықтау.

Судағы (20%) қант ерітіндісінің эксперименттік нәтижесі:

$$t = 20^0 \text{ C}$$

$$D = 59.90 \cdot 10^{-3} \text{ м} \quad h = 1.6 \cdot 10^{-3} \text{ м}$$

$$\Delta D = \Delta h = 2.5 \cdot 10^{-6} \text{ м}$$

$$\Delta m = 5 \cdot 10^{-5} \text{ кг}$$

$$m_1 = 90.40$$

$$m_2 = 93.1$$

$$m = m_2 - m_1 = 2.70$$

$$\tau = \frac{F}{2\pi(D-h)}$$

$$\tau = \frac{2.70 \cdot 10^{-3} \cdot 10}{2 \cdot 3.14(59.99 - 1.60) \cdot 10^{-3}} = 0.074 \left(\frac{\text{Н}}{\text{м}} \right) = 74 \left(\frac{\text{мН}}{\text{м}} \right)$$

Судағы тұз ерітіндісінің эксперименттік нәтижесі:

$$t = 20^{\circ}C \text{ 10\% тұз}$$

$$D = 59.90 \cdot 10^{-3} m \quad h = 1.6 \cdot 10^{-3} m$$

$$\Delta D = \Delta h = 2.5 \cdot 10^{-6} m$$

$$\Delta m = 5 \cdot 10^{-5} \text{ кг}$$

$$m_1 = 90.40$$

$$m_2 = 93.$$

$$m = m_2 - m_1 = 2.60$$

$$\tau = \frac{F}{2\pi(D-h)}$$

$$\tau = \frac{2.60 \cdot 10^{-3} \cdot 10}{2 \cdot 3.14(59.99 - 1.60) \cdot 10^{-3}} = 0.071 \left(\frac{H}{M} \right) = 71 \left(\frac{MH}{M} \right)$$

Қорыта айтқанда физиканың көптеген мәселелерін, физикалық құбылыстардың табиғатын, физиканың теориялық мәселелерін, осы мәселелерді зерттеу әдістемесін зерттеу осы мәселелерді зерттеу құрылымын үнемі жетілдіруді талап етеді. Осыған байланысты физикадағы эксперименттік есептерді қарастыру құбылыстардың физикалық табиғатын терең түсінуге, сондай-ақ физикалық шаманың шын мәнін анықтауға, аспаптық қателіктерді анықтауға, физикалық құбылыстың өзара байланысына және оны практикалық қолдануға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сариева А.К., Мәженова А.Б. Физика сабақтарында оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттерін дамыту //ИФМ. – 2002.– №3. – 31-37 бб.
2. Аманқұлов Т.П., Аширбаев Н.К. Физиканы оқытудың теориясы мен практикасы. Оқу құралы. Шымкент: Нұрлы бейне, -2012.-255б.
3. Дүйсембаев Б.М., Сариева А.К. Физикалық сапалық есептер жинағы. Оқу құралы., Респ. Баспа Кабинеті.Алматы. – 1999. 1,25 б.т.
4. Көшеров Ә.Ж. Жаттығу есептері. 10 сынып. Әдістемелік көмекші құрал. Шымкент: Нұрлы бейне, -2009.-120б.
5. Сейітқазинов А.А. Физикалық есептерді шығарудың әдістемесі. — Алматы: Рауан, 2015.
6. Мякишев Г.Я., Буховцев Б.Б. Физика: Жалпы курс. Механика. Молекулалық физика. — М.: Просвещение, 2012.
7. Исаев И.Т., Кайыров Д.Ж. Физикадан есептер жинағы. — Алматы: Мектеп, 2020.
8. Жұмабаев Е. Физика сабағында эксперименттің маңызы. // «Физика және астрономия» журналы, №4, 2021.
9. Әбішева Р.Ш. Физикалық білім берудің теориялық негіздері. — Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.
10. Краснощеков Г.Я. Решение физических задач в обучении. — Москва: Наука, 1986.
11. ҚР БҒМ. Жалпы білім беретін мектептерге арналған физика пәні бойынша оқу бағдарламасы. — Астана, 2022.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЗАДАЧ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

¹Арысбаева А.С., ²Оразов Б.Д., ³Рахман Г.А.

¹Магистр, старший преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

²Магистр, старший преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

³Магистр, преподаватель Tashenev University, г. Шымкент, Казахстан

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Аннотация. Заинтересовать учащихся отчетами, необходимо показать им опыт и создать его. В этой работе коэффициент поверхностного натяжения жидкости был определен несколькими способами.

Ключевые слова методология, исследование, эффект, метод.

THE IMPORTANCE AND ROLE OF PHYSICAL EXPERIMENTAL PROBLEMS IN EDUCATIONAL SYSTEM

¹Arysbayeva A., ²Orazov B., ³Rakhman G.

¹Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

²Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

³Master's degree, lecturer Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

¹ <https://orcid.org/0009-0004-2830-9664>, e-mail: aika_777777@mail.ru,

² <https://orcid.org/0009-0001-7799-4109> e-mail: beksultan_okmpi@mail.ru,

³ <https://orcid.org/0009-0004-5348-750X> e-mail: gulsanarakhmanova@gmail.com

Annotation. To interest students in reports, it is necessary to show them the experience and create it. In this work, the coefficient of surface tension of a liquid was determined in several ways.

Key words: methodology, research, effect, method.

TASHENEV
UNIVERSITY

**ЖҰМАБЕК
АХМЕТҰЛЫ
ТАШЕНЕВ
АТЫНДАҒЫ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
ЖҰМАБЕКА
АХМЕТОВИЧА ТАШЕНЕВА**

**ZHUMABEK
AKHMETOVICH
TASHENEV
UNIVERSITY**

ТӘШЕНЕВ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК ТАШЕНЕВА

BULLETIN OF TASHENEV

Ғылыми журналы

№2 (5) 2025

ISBN 978-601-08-5173-3

